СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА

основана 1892 године

ИНИЦИЈАЛ СКЗ НАЦРТАО ЈОВАН ЈОВАНОВИЋ ЗМАЈ

БЕОГРАД У СРЕДЊЕМ ВЕКУ

КРАЉ ДРАГУТИН (1276—1316). ДЕТАЉ ФРЕСКЕ ИЗ АРИЉА

ЈОВАНКА КАЛИЋ-МИЈУШКОВИЋ

БЕОГРАД
У СРЕДЊЕМ ВЕКУ

БЕОГРАД
1967

ШТАМПАЊЕ ОВЕ КЊИГЕ ОМОГУЋЕНО ЈЕ ВЕЛИКОМ ФИНАНСИЈСКОМ ПОМОЋИ СКУПШТИНЕ ГРАДА БЕОГРАДА

ПРЕДГОВОР

ПРЕДГОВОР

Београд се развио на граници двају великих подручјâ, Балканског полуострва и Панонске низије, на месту на коме су се од давнина укрштали њихови речни и копнени путеви. Он припада више балканској историји, али је одувек био нераскидиво везан за збивања у средњој Европи. Због тога његова историја у средњем веку не обухвата само прошлост града, насеља унутар градских бедема. То је у далеко већој мери историја границе ових двају подручјâ, историја односа народа и држава који су на њима живели и постојали, њихових веза, сукоба и међусобних утицаја. Тек ако се град посматра у склопу са залеђем знатно шире схваћеним од непосредне околине насеља, може се добити потпуна слика догађаја и појава везаних за његову прошлост. Тешко је код нас наћи град који је толико дуго био на политичкој, привредној, верској и културној граници двеју области као Београд. Одувек су се ту укрштали многи утицаји и разни интереси.

Први радови о прошлости Београда појавили су се пре више од сто година.[1] Већ у првим свескама тек формираног *Гласника Друштва српске словесности* читаоци су могли да нађу општија обавештења о важнијим етапама развоја старог насеља на ставама Саве и Дунава. Наука је доста споро крчила пут кроз ову област. Без проучавања извора није се могла написати историја Београда, а таквих напора, у целини гледано, није било. Због тога је литература о Београду

углавном популарна, публицистичка и често пригодног карактера.[2] Покушаји појединаца да обраде читаву историју града, од стварања првих преисторијских насеља до у XIX век, разне периоде који имају своје посебне проблеме и захтеве, нису могли уродити плодом.[3] Таква дела значе углавном понављање већ познатих чињеница и не унапређују студије у овој области. Само је неколико краћих прегледа које су писали стручњаци за поједина раздобља успело да пружи читаоцима проверене резултате.[4] Треба, међутим, имати у виду да су старији текстови о Београду настали у време када се располагало мањим бројем извора, који нису омогућавали да се добије права слика о његовој прошлости. Тек објављивањем многобројних извора за историју околних народа стварани су услови да се томе послу приступи. Пошто је историја Београда уткана у историју суседних земаља, она се може само тако и проучавати.

Савремена наука је недавно добила два драгоцена прилога. Један је посвећен историји античког Сингидунума и представља резултат свестраних и дугогодишњих проучавања римске провинције Мезије. М. Мирковић је у целини обрадила овај значајни период прошлости града.[5] На овај рад се хронолошки надовезују истраживања проф. др Ф. Баришића о византијском Сингидунуму до доласка Словена.[6] Тиме је наука закорачила на праг средњег века. Рад који се овом приликом предаје јавности прва је историја средњовековног Београда и представља хронолошки наставак поменутих студија. Он обухвата велико временско раздобље, од VII века, када се Словени коначно насељавају на Балканском полуострву, до пада под турску власт 1521. године. У интересу добијања слике о континуитету насеља у уводу књиге је дат кратак преглед пресловенске историје овог подручја.

Најзад, треба рећи да јавност очекује да се овако замишљен посао, у виду монографија о појединим раздобљима, настави. Крајње је време да Београд у целини добије своју научно обрађену историју. То је не само захтев савремене науке него и потреба нашег човека.

За проучавање средњовековне прошлости Београда постоје многобројни, веома разноврсни и разбацани извори различитог порекла и вредности. Међу њима византијски и угарски извори обухватају несумњиво највеће раздобље. Први дају драгоцене податке не само за период византијске власти над градом, до краја XII века, него и за касније дога-

ђаје. Њихове вести су утолико бројније и поузданије уколико се град налазио у центру збивања ширег значаја за Царство (угарско-византијске борбе у XII веку и друго). Интерес за догађаје није опао ни у XV веку, нарочито у време турских напада на Београд.

Како је Београд дуго био под влашћу Угарске, а увек у интересној сфери њене политике, најбројнији подаци потичу управо са тог подручја. У делима многих угарских писаца могу се наћи важни подаци о Београду, а поред тога обиље вести пружа дипломатичка грађа не само дворске канцеларије већ и многих жупанија, великашких породица и други.

Поред тога изузетно су важни српски и турски извори, затим, дубровачка архивска грађа,[7] као и грађа за историју околних народа (Бугарска, Аустрија, Италија). Посебно место заузимају хришћански извори, документа папске курије, извори за крсташке ратове, забелешке разних хаџија који су пролазили кроз Београд. О распрострањености ових вести стиче се приближна слика ако се има у виду да су о догађајима у Београду или око њега, нарочито о опсади 1456. године, обавештавани скоро сви европски дворови, па чак и владар Етиопије! Података има у француским, белгијским, енглеским, немачким, чехословачким, пољским, арапским и другим изворима. Утврђивање вредности ових, од Београда временски и просторно често удаљених писаца текстова, било је посебан задатак без чијег се решавања раду није могло ни приступити.

Велики и ненадокнадиви недостатак расположиве грађе чини крајња несразмера сачуваних извора. За најранију историју града постоји веома мали број директних података. За читав VII век постоји само један, и то неупотребљиви податак Константина Порфирогенита, за VIII век — ниједан податак, за IX век — свега два. У таквим околностима могли су се оцртати само општи оквири развоја ширег градског подручја. На другој страни, за XV век постоји обиље материјала које омогућава приказивање појединих догађаја готово из дана у дан. Извесна неуједначеност у излагању била је неизбежна последица оваквог стања.

Велика разарања која је град доживео у прошлости свела су и материјалне остатке на најмању меру. Београд нема попут многих западноевропских градова сачуване цркве и грађевине из средњег века. Подизане и рушене у разним епохама, оне се могу открити једино археолошким ископа-

вањима. Међутим, ови су радови скопчани са великим тешкоћама, јер их треба вршити на територији београдске тврђаве која се данас налази у склопу најлепшег градског парка. Због тога су ископавања досад вршена у веома ограниченим размерама и недовољна су да се дође до сигурнијих резултата, који су неопходни сваком истраживачу градске прошлости.

На крају желим да истакнем да сам се, прихватајући се сложеног посла писања историје Београда, налазила у изузетно повољној ситуацији. Била сам у могућности да користим не само радове него и савете својих професора др Михаила Динића и др Ивана Божића, који су увек и у свакој прилици имали много разумевања за мој рад. Њихова подршка била је уједно и највећи подстицај. Професори др Г. Острогорски и др Ј. Ферлуга посебно су ме задужили драгоценим напоменама које су ставили на текст.[8] Овом приликом веома радо истичем пријатељске савете проф. др С. Ћирковића. Када је књига већ била у штампи, проф. др С. Радојчић ставио ми је на располагање известан број исписа свог оца, проф. др Н. Радојчића, на чему му и овом приликом најискреније захваљујем.

Српска књижевна задруга ме је посебно задужила напорима да се рад објави у целини и на најбољи начин.

Београд, новембра 1965. године *Ј. Калић-Мијушковић*

БЕОГРАД
У СРЕДЊЕМ ВЕКУ

УВОД

БЕОГРАД У СРЕДЊЕМ ВЕКУ

Шире подручје данашњег Београда било је од давнина насељено. Повољан географски положај у близини великих река којима су се људи увек радо приближавали, привлачио је, изгледа, већ прве људске заједнице. Ловачких станица палеолитских људи било је, по свој прилици, и у околини Београда.[1] У каснијим периодима преисторије околина Београда била је такође људско станиште. Археологија је констатовала у близини Београда постојање неолитске културе коју карактеришу стална насеља и, поред лова и риболова, и пољопривреда, као и припитомљавање неких домаћих животиња. Изгледа да се за овај период могу везати и почеци металургије.[2] Међутим, ово дуго раздобље преисторије остаје у многоме недокучиво за наша знања, у сфери претпоставки и логичких размишљања. Нешто одређеније може се рећи о овом подручју тек по доласку Келта на Балканско полуострво.

Стварање насеља познатог у историји под именом Сингидунум, још увек је за науку нерешено питање. Иако су чињени многи и озбиљни покушаји да се тако важан период у историји Сингидунума разјасни, задовољавајуће решење није нађено. Пре свега, ништа се ближе не зна о прекелтском становништву града и његовој култури. Да ли је ту у време појаве Келта живело неко трачко, или дако-гетско, или можда илирско племе, наука није успела да утврди.[3] До насељавања Келта у околини данашњег Београда дошло

је после њиховог неславног повлачења из Грчке у III веку пре нове ере, мада то нису биле прве групе Келта које су се ту појавиле. Обично се сматра да је келтско племе Скордиска оснивач Сингидунума, или бар племе које је затечено насеље освојило и дало му свој печат.

Сам назив Сингидунум загонетан је у свом првом делу. „Dunum" је реч келтског порекла и означава град, насеље, утврђено узвишење.[4] У погледу значења речи „Singi" научници су предлагали разноврсна решења гледајући у томе име прекелтског племена које су Скордисци затекли на тој територији. Неки су сматрали да то значи „ушће" или „положај према ушћу", неки су то доводили у везу са индоевропским кореном „singo", што значи „бео", и др.[5] Без обзира на непознато значење речи Синги, поуздано је за сада само то да су Келти први народ који се може без колебања везати за Сингидунум. Њиховом појавом управо и почиње историја овог града или, одређеније, области у којој се он данас налази.

Боравак Келта на ушћу Саве у Дунав оставио је, поред значења самог имена насеља, још једну загонетку. Наиме, локација келтског Сингидунума није утврђена. На основу озбиљних разлога, пре свега одсуства археолошког материјала келтског порекла, у последње време је изражена оправдана сумња у могућност постојања келтског града на територији данашњег Калемегдана. На тој су територији нађени остаци неолита, затим се на слојеве римске културе надовезује средњовековни културни stratum. Келтског материјала ту нема, колико се за сада зна. Досада највеће налазиште латенског материјала, које се приписује Келтима, откривено је у Београду код Роспи-Ћуприје, на падини према Дунаву. Углавном на основу тога у последње време се предлаже Звездара, брежуљак у близини поменутог локалитета, као могуће место келтског насеља. Поред тога област Винче и Беле Стене помиње се као могуће решење на путу убицирања келтског Сингидунума. Тачно је, међутим, уочено да веће удаљавање од каснијег римског града истог имена губи у својој доказној снази, јер је тешко замислити да би римски град преузео назив неког удаљеног келтског насеља.[6]

Пред крај I века пре н. ере Сингидунум је дошао под римску власт. У то време племе Скордиска се већ делом било повукло у Панонију. Новоосвојени Сингидунум укључен је у римску провинцију Мезију.[7] На даљи развој града пресудно је утицало стварање римског војног логора који је

изграђен на платоу тзв. Горњег града, на брежуљку изнад самог ушћа Саве у Дунав. Сингидунум је био седиште римске легије IV Flavia од II до IV века. Освајачи су изградили четвороугаони castrum по већ устаљеним принципима градње. Градско насеље је почело временом да се ствара најпре уз зидове каструма, да би се касније, развијањем самог градског живота, интензивирањем привредне и друге делатности, оно ширило од данашњег Калемегдана у правцу данашњег Булевара Револуције, дуж главног пута који је водио ка Виминацијуму. Многобројни археолошки подаци, међу којима се посебно истичу епиграфски споменици нађени на територији града, довољно јасно оцртавају контуре римског Сингидунума, који је током времена постао значајно средиште римске управе, привреде и културе на овом подручју. Средиште града је било на простору где се данас налазе зграде Народне банке, Патријаршије и Саборне цркве.[8] Основу становништва су чинили ветерани римске војске, ислужени војници, затим трговци, занатлије и други. Град је најпре проглашен за муниципиј да би постао римска колонија у III веку (између 211. и 287. године), у време када после едикта цара Каракале, 212. године, ова промена статуса града није имала ранији значај.

У античком периоду град је достигао значајан степен развоја. Био је не само војни логор, иако је то била његова основна карактеристика и функција, него и знатно градско насеље.

Општа и дубока криза која је захватила Римско Царство осетила се и у периферним областима на Балканском полуострву. Живот се постепено повлачио на село, а градови су били у сталном и незадрживом опадању. Стари начин производње се распада; јављају се елементи новог система. Археолошки налази потврђују да се и градско насеље Сингидунума знатно смањило, да је становништво било захваћено општом појавом осиромашења градског живља.[9] Уочи великих промена које је сеоба народа донела подунавским земљама, Сингидунум је већ био прошао зенит свога развоја.

Продирање хришћанства унело је, као и свуда, нов моменат у живот римских провинција. У доба Царства становници Сингидунума углавном су се држали званичне религије — забележена су имена аграрних божанстава Јуноне и Минерве, а постојали су и свештеници који су се старали о одржавању царевог култа, чије је увођење везано за личност Августа. Утицај локалних веровања домородачког становништва није довољно утврђен. Недавно откривени рељеф

бога Митре указује недвосмислено на продирање источњачких култова у Подунавље и Београд.[10]

Ширење хришћанства у области средњег Подунавља везује се за крај II века. Подаци који се односе на ранији период непрецизни су, често хагиографског карактера и непоуздани. Управо тек на основу Диоклецијанове антихришћанске политике и њених конкретних мера у Панонији, може се са више сигурности говорити о ширењу нове религије.[11] Нова вера морала је већ постићи одређене успехе када је цар нашао за потребно да је, као опасну за државу, систематски гони. Године 303. обнародован је први едикт против хришћана. Убрзо затим уследиле су и врло оштре мере против оних који су се изјаснили за нову веру. Чињеница је да су се међу прогоњеним појединцима налазили припадници римске војске стациониране дуж Дунава.[12] Забележена су имена првих хришћанских мученика. Они су потицали из разних градова — Сирмијума (Иринеј), Сингидунума, са Фрушке горе (четири царска каменоресца). За Сингидунум се везује делатност Доната, који се означава као „diaconus sanctae ecclesiae singidonensis",[13] затим се помиње погибија једне групе хришћана из Сингидунума, на челу са презвитером Монтаном (presbiter Montanus) и његовом женом Максимом. Пред прогоном овај презвитер је потражио уточиште у Сирмијуму, али је убрзо био ухваћен, осуђен и убијен. Међу хришћанске жртве овога периода убрајају се и Хермил (Hermylus) и Стратоник (Stratonicus), који су после низа искушења бачени у Дунав.[14] Нема сумње да ови појединци, чија су имена случајно сачувана, нису били усамљени. У готово свим подунавским градовима било је хришћана крајем II и почетком III века. Њихов је број стално растао и већ тада су почели да стварају своје прве црквене организације.

Сингидунум је у првој половини IV века већ био седиште епископа. Године 335. сабору у Тиру присустовао је епископ Сингидунума Урсације. Он је управљао том црквом више деценија, до око 370. године.[15] Личност овог енергичног епископа тесно је везана за покрет аријанства и његово ширење у Подунављу. Поред Урсација, главни поборник овог учења био је његов савременик Валенс, епископ Осијека. Они су под директним утицајем Арија, александријског презвитера, који је после сабора у Никеји 325. године био прогнан у Илирик, прихватили његова учења и постали главни браниоци његових идеја. На већ поменутом сабору у Тиру 335. године који је, у измењеним околностима, требало да одлучи о судбини александријског епископа Атана-

сија, главног Аријевог противника и браниоца ортодоксије, Урсације је био један од најактивнијих учесника. Као члан уже групе која је испитивала овај случај, он је умногоме допринео осуђивању Атанасија. И после тога сингидунумски епископ је живо радио против непријатеља аријанства. Сабор у Сердици у јесен 343. године, који је требало да измири две супротне струје — аријанце и њихове противнике — само је продубио јаз. Епископ Сингидунума је остао непомирљиви противник никејске догме. Сабор одржан у Сирмијуму 351. године и догађаји који су му следили довели су Илирик у центар верских борби. Панонски епископи живо су учествовали на свим саборима. Међутим, ова интензивна делатност Урсацијева на ширем плану теолошких распри, ма колико била интересантна, не доприноси непосредно бољем разумевању прилика у црквеној заједници која му је била поверена. За историју Сингидунума је значајно да се градски епископ пробио у прве редове хришћанских мислилаца IV века. Илирски прелати су око године 360. тријумфовали, њихова су схватања била озваничена, истина не задуго. Историја аријанства је тиме тесно везана, поред осталог, и за Сингидунум.[16] У Сингидунуму је држан и један мањи скуп црквених великодостојника, који су се очигледно састали на иницијативу Урсација. Ту су се окупили једномишљеници — епископ Осијека Валенс, затим Гај и Павле, чија седишта нису означена, и Урсације. Незадовољни држањем и схватањима епископа Сирмијума, намеравали су да утичу на њега. Са скупа је упућено писмо и посланство епископу Сирмијума. Потписници документа су од њега захтевали да остане веран Аријевом учењу.[17]

Епископску столицу у Сингидунуму преузео је после смрти Урсација његов следбеник, такође аријанац, Секундијан (Secundianus). Он је био дугогодишњи Урсацијев сарадник, његов истомишљеник и поверљива личност. Обављао је многе послове у име свог старешине. Тако је 366. године био један од посланика који су ишли епископу Сирмијума да га одврате од напуштања Аријевог учења. Уједно, он је био последњи епископ-аријанац за кога се зна у овом граду. На Другом васељенском сабору у Цариграду 381. године то је учење било осуђено и стављено ван закона.

Сингидунум је у IV веку био значајно црквено средиште. Он је то био не само захваљујући изванредној личности свога старешине; морало је још увек постојати, пре надирања германских племена, развијено градско насеље и већи број аријанаца у њему. Њихова подршка је свакако била

потребна епископу града у његовој интензивној делатности. Не зна се како су спровођене одлуке Другог васељенског сабора на овом подручју. Оно је убрзо било изложено новим искушењима: велика најезда варвара захватила је средње Подунавље.

У време варварских провала на Балканско полуострво у великом раздобљу од IV до почетка VII века, Сингидунум је био једна од најважнијих тачака на граници Царства у средњем Подунављу. Као важно упориште одбрамбеног система античког света према варварима, он се налазио управо на граници та два света — на једној страни био је саставни део позноримског царства, уклопљен у економски и друштвени систем тога царства, а на другој страни, с обзиром на свој географски положај, готово најизложенији продорима и утицају управо тих таласа варварске колонизације против којих се борило Царство. Сингидунум је, као и околна дунавска утврђења, требало да пред навалама варвара затвори панонске путеве који су водили на Балкан. Снаге Царства су биле преслабе да се одупру налетима нападача.[18] Сингидунум се налазио на подручју на коме су се укрштали путеви многих варварских народа. Овај период се може приказати само делимично и у прилично општим цртама.

У свом незадрживом налету Хуни су, под вођством Атиле, продрли на Балкан 441/2. године и разорили најважније градове на које су наишли — Sirmium, Viminacium, Margum, Naissus. Међу њима страдао је тада и Сингидунум. Међутим, новостворена хунска држава није била трајна творевина. После смрти скоро легендарног Атиле, средином V века, она се убрзо распала и постала плен других варварских народа. У области Сингидунума и околним подручјима налазила су се у другој половини V века племена Источних Гота и Гепида. Град је тада више пута мењао господаре. По тврђењу једног писца, Сингидунум је краће време био у власти Сармата, који су град освојили од Византије, пошто је византијски војсковођа Камунд био побеђен. На присуство Сармата у области данашњег Београда указује и један суд сарматског порекла, пронађен на територији града.[19] Око године 471. Сингидунум је освојио остроготски вођ Теодорих, али ни његова власт није дуго трајала, јер око 488. године Остроготи напуштају ове крајеве и одлазе у Италију. На године њихове владавине подсећају и археолошки налази.[20]

У област Сингидунума спустило се још једно германско племе, Херули, из горње Паноније, где су се населили по одобрењу цара Анастасија I, како ове догађаје приказују

БРОНЗАНИ ТЕГ СА ЛИКОМ ВИЗАНТИЈСКЕ ЦАРИЦЕ, БЕОГРАД, V ВЕК

НОВАЦ ЦАРА ЈУСТИНИЈАНА I

византијски извори. Тиме је почетком VI века околина Сингидунума била преплављена германским племенима. Сам град је био у византијским рукама, али запуштен и порушен.[21]

Продори варварских народа, њихови напади на византијску територију и Сингидунум, оставили су видљивих трагова на граду. Можда Прокопије претерује тврдећи да је Јустинијан потпуно обновио Сингидунум, који је, по њему, био порушен још од хунског освајања 441. године; можда је на његовој обнови радио и цар Анастасије I. Чињеница је, међутим, да се не зна ништа о стваралачким напорима Јустинијанових претходника, када је реч о Сингидунуму. Шта је рестауратор Царства изградио на ушћу Саве у Дунав? Прокопије бележи да је Јустинијан опасао Сингидунум веома чврстим бедемом, да је читав град изнова подигао, тако да је он постао „велике хвале достојан град".[22] Свакако да је подизање градских бедема било први и неодложан посао у обнови Сингидунума. Једино утврђени град могао је, с обзиром на технику ратовања околних варвара, да се одржи и заштити од пустошења. Шта је поред тога Јустинијан изградио у Сингидунуму, није забележено. Иако шира грађевинска делатност Јустинијанова у овом граду не подлеже сумњи, врло је вероватно да Прокопијево тврђење да је читав град изнова подигнут треба приписати разумљивом претеривању дворског историографа. Ови су радови у Сингидунуму почели, изгледа, и пре 535. године.

У другој половини VI века дошло је до значајних етничких промена у околини Сингидунума. Нестанак Херула, као и пропаст гепидске државе 567. године, која је страдала под ударом удружених Авара и Лангобарда, били су важни догађаји који су припремали терен новом освајачу. Међусобне борбе варварских народа искористила је привремено Византија и освојила Сирмијум.[23] Но, мира на дунавској граници није могло бити. Учвршћивање Авара у Панонији и појава Словена били су извори нових неприлика за Царство, које је после слома амбициозне Јустинијанове политике имало још мање снаге за борбу против нових и снажних таласа варварских напада. Најважнија византијска упоришта на северу, Сирмијум и Сингидунум, била су опет у опасности.

Аварски каган Бајан дао се убрзо на освајање византијских градова, чије је богатство, ма како оно било релативно и схваћено мерилима тога доба, јако привлачило и ове дошљаке. Поред тога, даље аварске акције против Ви-

зантије захтевале су претходно уништење њених важних утврђења. Први је био на удару Сирмијум. Каган је на разне начине покушавао да се домогне тога града. Многобројна аварска посланства узалудно су захтевала предају Сирмијума кагану. Онда се каган прихватио оружја. Када је 579. године велика аварска војска, укључујући ту и ратне бродове и сплавове, дошла на обалу Саве и почела изградњу моста преко реке, то је изазвало велику узнемиреност становништва и заповедника оближњег Сингидунума. Византијски заповедник града Сет, који се назива стратегом, упозорио је аварског вођу на мир који влада између две државе и своју спремност да спречи градњу моста преко реке. Каган је изјавио да се припрема само за борбу против Словена, не и против Византије, и да је спреман то и заклетвом да потврди. Иако је посматрачима из Сингидунума овај каганов одговор изгледао сумњив, одлучено је да се прими понуђена заклетва. Необична се церемонија одиграла надомак Сингидунума. Аварски владар је положио заклетву прво по својим обичајима, а затим на хришћански начин. За ту прилику београдски епископ је послао свете књиге, на којима се каган заклео.[24]

У време описаног аварског напада Сингидунум је био важно византијско војно утврђење, али са очигледно недовољним бројем војника за већу акцију против Авара. Но, интересантно је да је каган зазирао и од оваквог византијског града. Нарочито се истиче дугогодишње искуство, вероватно војне посаде, а можда и становника града, „у прелажењу реке чамцима". Реч је свакако о византијским ратним лађама, које су још увек уливале поштовање непријатељу. Поред тога, из описане епизоде аварског напада 579. године сазнаје се да је Сингидунум имао свог градског, по свој прилици војног, заповедника Сета, који се назива стратегом. Већ је уочено да је овде вероватно реч о чину „magister militum vacans".[25]

О самом градском насељу Сингидунума нема ближих вести у ово време. Постојање епископа у граду говорило би да се насеље одржало упркос честим варварским упадима и немирним временима. Ово је, после помињаних епископа Сингидунума у IV веку, први помен верског поглавара у граду.

Падом Сирмијума под аварску власт 582. године византијска одбрамбена линија према варварима Паноније била је озбиљно угрожена. Убрзо су се показале последице таквог стања. Већ у лето 584. године каган напада Сингидунум,

који није био довољно опремљен за дужу борбу. Град је био незаштићен, без ратних справа потребних за одбрану. Уз то, становници Сингидунума су били изненађени нападом Авара. Они су махом сви били ван града, на пољским радовима у околини. Град је у таквим околностима био заузет, али после жестоких борби на капијама града.[26]

У аварској власти остао је Сингидунум, изгледа, око осам година, јер се зна да је средином 593. године био под византијском влашћу и да га је каган поново, али овога пута узалуд, опседао. Три године касније Авари су успели на брзину да освоје град. Не само да су разорени градски бедеми него је каган намеравао да расели становнике, који су пружали тако жилав отпор аварској власти. Византијски војсковођа Приск притекао је у помоћ нападнутоме граду. Речна флота такође је упућена у Сингидунум. Авари су били принуђени да се повуку, а Сингидунум је остао у византијској власти. Одмах после ових догађаја приступило се обнови града, најпре његових бедема.[27]

ГЛАВА ПРВА

БЕОГРАД ОД VII ВЕКА ДО 1018. ГОДИНЕ

ДОСЕЉЕЊЕ СЛОВЕНА И ВИЗАНТИЈСКИ СИНГИДУНУМ

Долазак Словена на ушће Саве у Дунав несумњиво је најважнији догађај средњовековне историје Београда. Она управо ту и почиње. Ниједан се догађај или период не може по своме значају и последицама мерити са променама које су настале у области Сингидунума учвршћивањем словенских племена. Основна црта развоја града у прошлости је управо то што је он остао словенски не само у периоду који се завршава турским освајањем 1521. године него до наших дана. Пресловенска историја града показује континуитет насеља, етапе његовог развоја. Она је потребна овде да би се утврдило стање које су Словени затекли у време свог учвршћивања на овом терену, да би се открили сви они елементи и културе на којима је град настао и које је делимично апсорбовао.

Сингидунум је доласком Словена из основа изменио свој лик. Дошло је до дубоких етничких промена не само на ужем подручју затеченог насеља, већ на читавом Балканском полуострву. На рушевинама византијских утврђења ницали су постепено нови словенски градови.

За историју града је важно да се утврди време *насељавања* Словена у околини Сингидунума. Аварско-словенски напади који су се завршавали пљачком и повлачењем у првобитна станишта преко Дунава нису угрожавали ово војно утврђење. Истина, прецизније хронолошке оквире словенског задржавања на територији данашњег Београда веома

је тешко поставити. Словенски упади на византијску територију преко средњег Подунавља Моравском долином у првој половини VI века нису донели Сингидунуму неке битније промене. Проблем словенског насељавања у Панонију и Подунавље за Сингидунум је интересантан само у другој фази — у време када се Словени почињу настањивати и јужно од Дунава.[1] Тек од друге половине VI века словенска колонизација добија у својој сталности. Седамдесетих и осамдесетих година VI века варварска бујица је изгледала незадржива. Пад Сирмијума 582. и Сингидунума 584. године под аварску власт били су знаци очигледне византијске слабости на овом терену. Што је још значајније, у то време почиње насељавање словенских племена на Балкану.[2] Византија је под царем Маврикијем успела око 592. године да поврати Сингидунум. Био је то први предуслов за обнову византијске власти на Дунаву, дакле, за остварење политике за коју се овај енергични цар живо и са успехом залагао. Међутим, Царство је могло само са много напора да одржи Сингидунум и читаву ту границу. Јер, аварска и словенска племена живела су тада већ у непосредној околини тврђаве. Византијски град је лежао у мору варвара који су надирали. Када су средином 593. године Словени у близини Сингидунума градили бродове за аварске прекодунавске освајачке планове, становници града су покушавали да их у томе спрече.[3]

Но и поред овакве ситуације, Аваро-Словени до краја Маврикијеве владе нису успели да освоје Сингидунум. Град је у два маха био у великој опасности: 593. и 596. године. Рискова противакција 596. године спасла га је у тренутку када је већ било мало наде да ће се одржати. Византијски војсковођа Приск је 600. године боравио у Сингидунуму, где му је и предата царева наредба за нову офанзиву против варвара.[4]

Успешна византијска борба против варвара на Дунаву изненада је била прекинута 602. године. Побуна византијске војске, која је добила наређење да презими с леве стране Дунава, и избор новог цара Фоке имали су далекосежне последице. Маврикијева акција на Дунаву крајем VI и на самом почетку VII века била је последња шира антиварварска офанзива Царства на овом терену. Њеним сломом ситуација на Балканском полуострву је била решена — словенска колонизација није се више могла ни привремено зауставити. Она се од насељавања појединих племена у VI веку претворила у масовно запоседање византијске територије у VII

веку.[5] У науци постоје различита мишљења само о томе када је тај велики, дотада највећи талас словенске колонизације захватио Византију, да ли у првој или другој деценији VII века, за време цара Фоке (602—610) или на почетку Ираклијеве владе.[6] У првој деценији владе цара Ираклија (610—641) страдали су многи византијски градови: 614. године је разорена Salona, а онда и Singidunum, Viminacium, Naissus, Serdica. Словени су загосподарили балканским областима.

Словени су, дакле, освојили област Сингидунума и Моравску долину на почетку Ираклијеве владе.[7] Овај снажни варварски налет кулминирао је аварско-словенском опсадом Цариграда 626. године. Он је сасвим недвосмислено показао снагу нових балканских освајача. У тим околностима веома је тешко прихватити податак Константина Порфирогенита о византијској власти у Београду око 630. године. На том месту он говори о насељавању Срба на Балканском полуострву у време цара Ираклија. Они су се, каже овај писац, по царевом одобрењу населили у „солунској теми". Међутим, после извесног времена одлучили су да се врате у своје земље, што су и учинили. Али, прешавши Дунав покајали су се и преко стратега који је тада управљао Београдом („διὰ τοῦ στρατηγοῦ, τοῦ τότε τὸ Βελέγραδον κρατοῦντος" замолили су цара да им додели другу земљу за насељавање.[8] У науци је много дискутовано питање веродостојности Порфирогенитових вести за проблем насељавања Срба и Хрвата у доба Ираклија.[9] Посебну пажњу заслужује податак који помиње стратега у Београду.

Ван сваке сумње је да стратег у смислу заповедника теме није могао постојати у Београду око 630. године, у време у које се ставља горњи податак. Пре свега, то је период изградње тематске организације у Византији уопште, и то прво на територији Мале Азије. На периферији државе, на дунавској граници преплављеној словенским живљем, тема није могла бити тако рано образована. Постојање тема претпоставља византијску власт на одређеном подручју, што овде није био случај. Царство је било у ситуацији да се бори и за сам опстанак, за спровођење реформи од животне важности за државу. Оно није имало могућности да ново тематско уређење натура словенским племенима на Дунаву.[10]

Међутим, са цитираним податком Порфирогенита поставља се једно друго питање. Ако је сасвим поуздано да у Сингидунуму није било седиште византијске теме, није ли наведени стратег можда означавао градског војног заповед-

ника Сингидунума? И раније, пре Ираклијевих војних реформи, у Сингидунуму се помиње стратег. То је стратег Сет који је 579. године тражио од аварског кагана, када је он припремао војску на Сави, да се изјасни о својим намерама.[11] У овом стратегу треба свакако видети византијског војног команданта града пре његовог пада под аварску власт.[12] Међутим, и у погледу оваквог решења намећу се озбиљне сумње већ због времена за које се овај стратег везује (630. година). Тешко је веровати да је Сингидунум могао одолети словенско-аварским нападима, које су задржали тек утврђени зидови Цариграда 626. године. Византијска власт је по свој прилици око 630. године била у области Сингидунума сасвим сузбијена. Тако и Порфирогенитов податак не би био употребљив за наведено време.

НАЈСТАРИЈА ИСТОРИЈА БЕОГРАДА

Сасвим су непознате прилике у којима се развијао словенски Београд током VII и VIII века. Пошто је велика словенска колонизација срушила византијски одбрамбени и управни систем на Дунаву, бојиште је пренето на југ, ка центру државе, а разорени Сингидунум је остао далеко у словенској позадини, изгубљен за дужи период. Ништа се не зна о стварању новог насеља на рушевинама затеченог утврђења. Зна се само резултат тога процеса: у IX веку (878. године) јавља се град са чисто словенским именом — Београд. Основну масу становништва чинили су словенски досељеници. Судбина затеченог живља није позната. Пошто је 878. године у граду било седиште епископа, изгледа да градско насеље није било мало. Епископ је био Сергије, човек словенског порекла.[13] Друкчије није ни могло бити у граду у коме су доминирали Словени.

Словенски облик имена града — Београд — први пут се јавља 878. године. Узроке његовој релативно касној појави треба тражити у одсуству извора за VII и VIII век. Иако је град познат под разним именима, никада његов словенски облик није долазио у питање. Напротив, он је превођен и прилагођаван конкретним историјским ситуацијама.[14]

Београд се налази на граници двају великих географских подручјâ, Балканског полуострва и Панонске низије.

Две велике реке на чијим је обалама никао биле су природне границе којима су се државе што су обухватале ова подручја увек приближавале. Византијска војска се повукла из Сингидунума у првој половини VII века. Крајем VIII века друга се држава приближила истом подручју. Била је то франачка држава Карла Великог (768—814), која се после успешних ратова у Италији, против германских и словенских племена, сукобила и с Аварима у Панонији. Ратне операције су почеле 791. године. Напад је ишао из два правца: на северу је војска под вођством самог Карла освојила аварска погранична утврђења код Бечке шуме, а друга војска је продирала из Фурланске у Посавину. Унутрашњи сукоби међу Аварима само су убрзавали освајања франачких вођа. Фурлански маркгроф Ерик је 796. године обновио нападе. Њима су се придружили словенски поданици Авара. Војска је продрла до средишта аварске државе и освојила каганову престоницу. Борбе су настављене и следећих година, све до 803. године.

Држава Карла Великог обухватала је освојене аварске области и допирала до Фрушке горе и Дунава. Београд се опет нашао на граници једне велике силе, иако ван њене непосредне власти. Нема сумње да је оваква политичка ситуација морала утицати на суседни словенски град, тим пре што су са обе стране границе живела словенска племена. Државне границе тада нису биле непремостиве. Територија између Саве, Драве и Дунава чинила је посебну управну област којој је на челу стајао кнез домородац, под надзором фурланског маркгрофа. У црквеном погледу она је стављена под јурисдикцију Аквилејске патријаршије, која је настојала да шири хришћанство међу словенским становницима. Можда би делатност хришћанских мисионара ове цркве оставила дубљег трага на овом подручју да бугарска експанзија није изменила ситуацију на граници према Франачкој.

Бугарска држава се формирала у условима огорчене борбе против Византије, која је од саме појаве овог ратоборног племена на обалама доњег Дунава настојала да спречи стварање нове државе и учвршћивање опасног противника на Балкану. Но, снаге Царства нису биле довољне да то остваре. Упорне борбе с промењљивим успехом вођене су кроз читав VIII век. Цар Константин V (741—775) је водио више похода против Бугара, но и поред повремених успеха, није постигао трајни мир на северној граници своје државе.

Бугарска је нарочито ојачала под двојицом енергичних владара, Крумом (803—814) и Омуртагом (814—831). Она се

СЛОВЕНСКИ СУД ИЗ БЕОГРАДА, VIII—IX ВЕК

ВИЗАНТИЈСКИ ЖИЖАК, БЕОГРАД, VII—VIII ВЕК

тада знатно територијално проширила, освојене су многе суседне области. Када се бугарска власт проширила на северозападу и на област Београда, није могућно тачно одредити. Нема сигурних доказа да је до тога дошло већ првих година IX века. Иако је слом аварске државе 803. године под ударом Франака свакако изменио прилике у прекодунавским областима и могао олакшати бугарску експанзију у том правцу, нема доказа да је тако и било.[15] Убрзо затим сву пажњу бугарског кана привукли су односи са Византијом. Он је већ 809. године прешао у офанзиву у том правцу. Напао је Сердику и разорио је. Иако је цар Нићифор I одмах кренуо у угрожене области, велики напад византијске војске није извршен тада, већ две године касније. Успешно започета царева офанзива завршила се правом катастрофом и погибијом Нићифора I 811. године. Био је то догађај који је неоспорно много ојачао позиције и углед бугарског владара. Међутим, до краја своје владе, 814. године, колико се зна, он није предузимао офанзиву у правцу Београда. Тек за време његовог наследника бугарска власт се протегла далеко према северозападу.

Бугарско-франачка граница на Тиси и Дунаву није била мирна. До сукоба двеју држава дошло је двадесетих година IX века због пограничних спорова. Наиме, нека словенска племена су настојала да се уз помоћ Франака ослободе бугарске власти. Она су у том циљу упутила посланство франачком владару Лудвигу Побожном (814—840). Бугарски интереси су тиме били озбиљно повређени. Покушаји бугарског владара да се ова питања реше преговорима нису успели. Узалуд су његови посланици одлазили на франачки двор 824/6. године. Решења није било у тај мах. Све је то подстакло Омуртага да пређе у напад. Године 827. његова војска је продрла дуж Драве дубоко у непријатељску територију, пљачкајући све пред собом. Затечена словенска племена су потчињена освајачу.[16] Тада је освојена и област Београда. Отада је град остао под бугарском управом читав IX век. Да ли је било каквих промена у том периоду, није могућно утврдити. Поуздано се зна да је град био бугарски 878. године.

Питање покрштења Бугара у другој половини IX века довело је супарничке односе Рима и Цариграда у отворени сукоб. Када су грчки свештеници 864. године покрстили бугарског владара Бориса и његове најближе сараднике, питање верске оријентације ове државе било је само привремено решено. Био је то резултат далековиде политике патри-

јарха Фотија. Но, тиме је Византија била увучена у нове неприлике са римском црквом, која је у Бугарској видела важно подручје и велике могућности за ширење свога утицаја. Изузетно повољну прилику да се умеша у бугарско црквено питање добио је папа Никола I када су се 866. године у Риму појавили посланици кнеза Бориса, тражећи не само разјашњење низа верских питања него и папске мисионаре за своју земљу. Овај захтев је радо прихваћен и одмах спроведен у дело. Упућени су папски представници у Бугарску. Они су се задржали на овом послу око три године. Изгледало је да ће Бугарска остати под окриљем римске цркве.

Међутим, свој основни циљ — добијање самосталне црквене организације — бугарски владар није остварио ни уз помоћ папе. Личности које је кнез Борис предлагао за највиши црквени положај у земљи, Рим није прихватао. Опет се Борис обратио Византији. Његови посланици су се појавили на сабору који је држан у Цариграду 869/870. године и коме је присуствовао и папски легат. Поново је претресано питање потчињавања бугарске цркве Цариграду, односно Риму. Спор је био решен у корист Цариграда. Пошто је Бугарска добила извесну црквену аутономију, а њен архиепископ виши ранг од других византијских архиепископа и митрополита, колебању кнеза Бориса више није било места.[17] Бугарска се коначно определила за византијску цркву и трајно остала под њеним утицајем.

Укрштање интереса двеју супарничких страна, Рима и Цариграда, није остало без последица на локалне прилике појединих балканских црквених центара. Београдска епископија је имала дугу традицију и велики углед. Могућно је да је она, већ због свог периферног положаја у бугарској држави, била више изложена утицају пропаганде Рима него друге области. Потчињавање Бугарске цариградској цркви значило је за Београд стварање чвршће везе са балканским залеђем. Он се на тај начин нашао не само на географској и политичкој него и на културној граници двају подручја.

На челу београдске епископије био је 878. године Словен Сергије, кога је, по тврђењу папе Јована VIII, незаконито поставио на тај положај епископ Георгије „qui falso sibi episcopi nomen usurpat". У писму бугарском кнезу Борису папа смењује овог београдског епископа, истичући посебно његове пороке како би тиме појачао доказну снагу својих аргумената и подвукао оправданост донете одлуке.[18] Очигледно се Рим није мирио са стањем створеним после 870. године. Ова папска интервенција је, по свој прилици, остала без резултата,

јер се бугарски владар тада већ коначно био определио за цариградску цркву и њену црквену организацију. Она, међутим, сведочи да се папа није одрекао својих претензија на овом подручју.

У вези са избором београдског епископа Сергија поставља се питање ко је поменути Георгије, који је рукоположио Сергија, и, према томе, којој је црквеној области припадала београдска епископија. Пошто папа изричито наводи да је Георгије узурпирао име епископа и да је незаконито поставио Сергија на чело београдске епископије, био је то свакако великодостојник византијске цркве. Ближе одређивање положаја Георгијева наилази на озбиљне тешкоће. Углавном због недовољно јасних извора у науци су тим поводом изражена различита мишљења. Једни Георгија сматрају архиепископом, и то бугарским архиепископом, други у њему виде митрополита грчке цркве, а београдску епископију стављају у моравску црквену област.[19] Проблем настаје и због тога што се на сабору 879. године, дакле свега годину дана после папиног писма, помиње Ἀγαθων Μωράβων.[20] Мање је вероватно да је овде реч о Агатону Моравском као архиепископу или митрополиту моравске цркве. По свој прилици је у питању епископ Агатон са седиштем у Браничеву.[21]

Чињеница је да је Београд 878. године био седиште неке црквене области, но готово је немогуће рећи нешто сигурније о њеном обиму. Мишљење да је она обухватала углавном Мачву, Подриње до Рудника и да је можда прелазила линију Авала—Космај, засновано је на каснијем развоју ове дијецезе.[22]

О бугарској управи у Београду у IX веку не постоје готово никакви подаци. Само једна вест, и то недовољно разјашњена, помиње градског старешину. У *Житију св. Климента Охридског,* за које се сматра да га је написао охридски архиепископ Теофилакт на основу изгубљеног словенског текста савременика, описује се пут ученика Методијевих после Методијеве смрти. Групу његових ученика спровели су франачки војници 885/6. године до Дунава и ту их пустили да сами наставе пут. Они су се одлучили да беже у Бугарску. Климент, Наум и Ангелар пребацили су се сплавом преко реке и стигли у Београд, за који се каже да је био најславнији град на Дунаву. Ту су они управнику Боритакану изложили шта им се догодило. Пошто је видео да има пред собом значајне личности, Боритакан их је упутио своме владару Борису.[23]

Описани догађај показује да је Београд 885/6. године још био у бугарској власти, и то на самој граници. Из текста се може закључити да је то био први бугарски град у који су стигли Методијеви ученици. Наведени текст крије и једну загонетку: ко је био Боритакан, представник локалне власти? Сама реч „Боритакан" није довољно јасна, не зна се да ли је то име или титула ове личности. У тексту се каже да су мисионари у Београду све испричали „Βοριτακάνῳ τῷ τότε φυλάσσοντι". Нешто даље се он назива хипостратегом бугарског владара („οὗπερ αὐτὸς ὑποστρατηγὸς ἦν"). Само на основу ових елемената којима наука данас располаже, не може се рећи ништа одређеније о Боритакану, сем да је овде реч о представнику бугарског владара, који је већ по положају и значају пограничног Београда морао имати војне функције. Из текста се стиче утисак да је он био врховна власт у граду.[24]

Колико дуго је Београд био под бугарском влашћу мање се може закључити на основу малобројних директних података који се односе на Београд него на основу општих прилика које су у то време владале на ширем подручју града. Свега два податка сасвим су недовољна за реконструкцију историје града у IX веку. Па ипак може се претпоставити да до промене власти није дошло до краја IX века. За немачке посланике се каже да су 892. године Савом дошли у Бугарску.[25] То је период постојања јаке бугарске државе која није имала јачег противника у области Београда. Тек долазак Мађара у Панонску низију доводи на бугарске северозападне границе нов ратоборни народ, који је тражећи станишта нападао скоро све суседе. Узима се 896. година као време спуштања мађарских племена са Карпата у широко панонско подручје. Њихов долазак у Подунавље је, после досељења Словена, најважнији миграциони покрет који је умногоме изменио ситуацију у средњој Европи, а у великој мери утицао на историју Београда.

Ако је веровати угарској традицији XII века, која је сачувана списима анонимног нотара краља Беле, до угарско-бугарског сукоба дошло је убрзо по досељењу мађарских племена у Панонију. Хронологија ових догађаја није прецизна. Других извора о тим борбама нема. Али како је у њима учествовао угарски вођ, дукс Арпад, који је умро 907. године, то се ови догађаји могу ставити у оквирне године 896. и 907, вероватно ближе доњој граници овог датирања.[26] У то време су Бугари, каже овај извор, односно њихов вођ Салан, држали не само Београд већ и прекодунавске обла-

СРЕДЊОВЕКОВНИ КРСТ, VIII ВЕК

ФРАГМЕНТ ВИЗАНТИЈСКОГ КАПИТЕЛА, БЕОГРАД, X ВЕК

сти: у Тителу је Салан имао свој двор („curia ducis"). Пошто су Салан и угарски вођ Арпад узајамно оспоравали један другоме право на области северно од Београда, дошло је брзо до сукоба. Бугарском војводи су тада притекли у помоћ нови бугарски и византијски одреди. У борби је Салан био поражен и, да би се спасао, склонио се у Београд, који се по овом извору тада звао Alba Bulgarie. Угарска војска је гонила поражене. Одреди војводе Арпада су прешли Дунав код Београда без сметњи и напали сам град. До борбе је дошло у непосредној околини Београда, „in campo iuxta ripam Danubii". Београд се захваљујући приспелим појачањима одржао. Изгледа да су угарске чете овом приликом продирале и у Србију.[27]

Описане борбе су вођене, по датој хронологији, у време бугарског владара Симеона (893—927). Да је Београд у то време био под бугарском влашћу, одговара ономе што се зна о том периоду. Остаје нејасно питање бугарско-византијске сарадње у борби против Угара, с обзиром на то да је реч о бугарском владару који је дуго и упорно ратовао против Византије.

Београд је по свој прилици и током X века остао под бугарском влашћу. Да је тако било у доба Симеоновог наследника Петра (927—969), говори то што се у уводу друге повеље византијског цара Василија II издате маја 1020. године охридској цркви каже да се охридском архиепископу потчињавају „све бугарске епископије, које су биле под влашћу Петра и Симеона".[28] Истина, у тој другој повељи се не помиње београдска епископија, јер је она била обухваћена већ првом повељом. Сматра се да ова друга повеља (од маја 1020. године) допуњава прву, претходно већ издату повељу охридској цркви.

Може се претпоставити да је Београд дошао под византијску власт 971. године, када је Јован Цимискије освојио Бугарску. Али не задуго. Стварањем велике Самуилове државе на Балкану, Београд је опет променио господара. Не може се утврдити када се Самуилова држава протегла и на област Београда. Једини извор за тај период су већ цитиране повеље цара Василија II охридској цркви. Оне, сматра се, потврђују затечено стање, дакле, стање у време коначне пропасти Самуиловог царства 1018. године. Једина измена коју је Василије II тада извршио било је деградирање Самуилове патријаршије на ранг архиепископије. А у оквиру црквене организације претходног доба налазила се и београдска епископија. Београд је тада, као и раније, био седиште епископа,

а судећи по броју клирика (40) и меропаха (40), ова црквена заједница је спадала међу најјаче епископије охридске цркве. Толики број су имале још епископије Средца, Ниша, затим Охрида.[29]

Београд је дуго био под бугарском влашћу, око два века. О том значајном периоду његове прошлости зна се врло мало. Недовољна обавештеност о приликама тога доба ствара представу о континуитету бугарске власти у Београду. Угарски напад крајем IX века није донео никакву промену граду. Не зна се ништа ближе ни о управи града, врло мало и фрагментарно о црквеним приликама. Чињеница да се име Alba Bulgarie, Alba Bulgarica, сачувало и после потчињавања Београда Византији 1018. године говори да бугарска доминација није остала сасвим без трага, односно да они нису одмах ишчезли. Крсташки извори су забележили непроходне „бугарске шуме" мислећи на подручје пута од Београда до Ниша.[30] Па ипак, далекосежне закључке не треба извлачити из ових често површно информисаних западноевропских извора.

ГЛАВА ДРУГА

ИСТОРИЈА БЕОГРАДА ДО ДОЛАСКА ПОД СРПСКУ ВЛАСТ

ВИЗАНТИЈСКИ ПОГРАНИЧНИ ГРАД У XI ВЕКУ

Покорењем Самуилове државе и Београд долази под византијску власт. Последњи отпор византијском освајачу пружио је заповедник града Сирмијума, Сермон. Њему се тада супротставио један од најспособнијих војсковођа Василија II — Константин Диоген. Он се послужио лукавством више него оружјем. Свога противника је позвао на састанак ван града, а када се овај томе одазвао, био је на превару нападнут и убијен. Константин Диоген је запосео Срем. Ова је акција спроведена на крају дуготрајних Василијевих борби против словенског царства на Балкану.[1]

Област Београда је тада уклопљена у управни систем Царства. На територији обновљене византијске власти образовано је више тема, међу којима и тема Бугарска са седиштем у Скопљу, а изгледа и тема Сирмијум. Постојање ове последње теме је спорно, оно је доказивано и оспоравано до наших дана, не увек са чисто научних позиција. Најважнији податак на основу кога се изводи закључак о њеном образовању је наведени текст о борбама Константина Диогена у Сирмијуму. Ту се наводи да је Константин Диоген, савладавши Сермона, био одређен да управља новоосвојеном земљом. При томе се за њега каже да је и пре сукоба са Сермоном био „архонт тамошњих области“.[2] Поред тога постоји и известан број печата који се приписују овој личности. Они, међутим, не доприносе непосредно решењу питања теме Сирмијум. Досада су изражена разна мишљења о новој

византијској управи на овом подручју. Предлагана су различита решења — да је Константин Диоген био архонт београдске области, да је област Браничева била издвојена у посебну административну јединицу, да је Константин Диоген био стратег теме Србије са седиштем у Сирмијуму.[3] Ова последња претпоставка је резултат покушаја да се ускладе подаци које пружају сачувани печати са вестима писаних извора.

Константин Диоген је очигледно управљао византијским областима које су се налазиле на граници према Угарској, а које су припојене Царству после уништења Самуилове државе. Сирмијум се ту изричито наводи. Пошто је Београд био најближи Сермоновој области, могућно је да је Константин Диоген управо из њега кренуо у преговоре са господарем Сирмијума. У сваком случају Београд је био део области којом је Константин Диоген једно време управљао. То утолико пре што се византијска власт у Срему могла одржати једино наслањајући се на јака војна утврђења Царства, међу којима је Београд имао изузетно важну улогу. Василије II је имао довољно разлога да тек припојеним областима посвети велику пажњу. Организацију нове власти он је поверио једном од својих најбољих војсковођа, одређујући тиме и његове главне задатке.

У другој половини XI века долази до промене у управи овог подручја. Притисак ојачале Угарске био је све већи. Она је не само нападала него и освајала византијску територију. Прва на удару била је област Сирмијума.

Седамдесетих година XI века у Београду се помиње дукс Никота (Никита). Он је тада био врховни војни старешина који је одлучивао о начину ратовања, стратегији и предаји града непријатељу после напорних и узалудних борби.[4] Већ на први поглед се поставља питање ко је био овај Никота. То што се он назива дуксом указује да је био старешина неке веће области, не само једног града. По подацима Бечке илустроване хронике, Срем је тада већ био у угарским рукама, па према томе на област Сирмијума не треба помишљати. На основу тога намеће се закључак да област којом је Никота тада управљао треба тражити јужно од Саве и Дунава.[5] Двадесет и пет година касније, 1096. године, у Београду се опет помиње један дукс по имену Никита, који се означава и као „princeps Bulgarorum“ и „praeses civitatis Belegrave“. Он је тада у Београду био највиша власт. У тренутку опасности 1096. године наредио је повлачење војске према Нишу и евакуацију грађана. Сам се повукао у Ниш, где су га за-

текли крсташи, који су забележили да дукс Никита „in eadem civitate praesens habebatur". И ту се он јавља у улози врховног заповедника. Крсташки вођ је њему упутио посланство тражећи да се војсци омогући куповина хране, што је Никита одобрио уз претходно давање талаца. Међутим, када су крсташи запалили млинове у Нишу и напали становнике, Никита се супротставио насилницима. О свим тим сукобима послао је извештај цару.[6] Никита није био само заповедник Београда. И не само то. Судећи по опису овог извора Ниш је био центар једне веће војно-управне јединице. За њега се каже да је био боље утврђен од Београда, у њему је Никита пружио отпор нападачима, располагао већом војском. Овим немирним путницима Ниш је оставио утисак богатог града. Иако се Никита назива „princeps Bulgarorum", мало је вероватно да је реч о заповеднику теме Бугарске, која је постојала од времена Василија II са седиштем у Скопљу.[7]

Пола века касније, средином XII века, постојала је посебно организована погранична област коју је цар Манојло I Комнин поверио на управу своме рођаку Андронику Комнину. По Кинаму, ту су спадали Браничево и Ниш, а по Хонијату — Београд и Браничево. Андроник је тада имао „ἡ δουκικὴ ἀρχή ".[8] Када је ова област организована, није познато. Ана Комнина описујући акцију цара Алексија I Комнина новембра 1114. године помиње тему Ниш. Да би спречио упад Кумана, цар је упутио војску између осталог и у тему Ниш.[9] Београд и Браничево су несумњиво били најважнија византијска утврђења на Дунаву, а Ниш необично важна стратегијска тачка на путу кроз Моравско-вардарску долину. Угарска је својим нападима 1071/72. године угрожавала управо те области. Може се претпоставити да је још у другој половини XI века, вероватно после 1072. године, дошло до издвајања ове области у посебну целину. Никита који је 1096. године бранио Београд и Ниш могао је бити дукс наведене области. Чињеница да се он назива „princeps Bulgarorum" не мора бити административно обележје, већ одражава традицију коју је оставило дуго бугарско управљање на том терену. Јер, Београд се у време када је несумњиво био под византијском влашћу назива „Alba Bulgarie" 1071/72. године. „Silvae Bulgarorum" истих извора из 1096. године очигледно немају везе са византијским тематским уређењем.[10] Да је то тако показује и текст истог извора за први крсташки поход у коме се наводи да је Готфрид Бујонски био обавештен о намери византијског цара да спречи пролаз ове војске „per regnum Bulgariae".[11] Изложени примери по-

казују да се подаци крсташких извора XI и XII века могу користити за прилике на Балканском полуострву само уз претходну проверу њиховог садржаја. Хришћански пролазници се нису много интересовали за локалне прилике ових подручја, ни за домородачко становништво. Са унапред припремљеним презиром, они су тражили само храну и пљачку на византијској територији.

Доласком под византијску власт београдска црква није доживела готово никакву промену. Епископија Београда подвргнута је, уместо Самуиловом патријарху, охридском архиепископу, задржавајући, изгледа, све што је у претходном периоду имала. Цар Василије II није уносио битне измене у црквену организацију и живот појединих епархија. Познате Василијеве повеље охридској цркви једини су извор за историју београдске епископије.[12] У Београду се седамдесетих година XI века помиње као нарочита светиња сребрна икона Богородице, коју је византијски заповедник носио на челу поворке народа када је био принуђен да Угрима преда град.[13]

Од XI века Београд је био седиште епископа грчке цркве. Београдска епархија је припадала охридској архиепископији за читаво време. Да ли је дошло до каквих промена за време краткотрајне угарске власти у Београду 1071/72. године, није познато. Није забележено да ли је краљ Саломон тада сменио грчког епископа и на његово место поставио припадника латинске цркве.[14] Нешто касније се помиње латински епископ Београда Франко, личност која је у науци иначе позната.[15] Он се појављује 1071. године међу саветницима краља Саломона, а 1075. године био је међу достојанственицима Гејзе I. Судећи по тој његовој делатности у Угарској, он би могао да буде носилац титуле епископа нашег Београда, али како је он био активан и у Пољској, где се помиње као „Bellogradiensis episcopus“ 1082. године, то се мора озбиљно мислити и на померански Београд, данас Bialograd.[16] Нема сумње да је у оваквој ситуацији тешко управо у нашем Београду видети загонетну црквену општину овог Франка, утолико пре што, после брзог обнављања византијске власти у Београду, нема места латинском епископу у том граду. Његова титула, чак и да се односи на византијски Београд, без угарске власти у њему, нема више значаја за историју града.

Периферни положај Београда у Византијском Царству био је свакако веома важан предуслов за припремање словенског антивизантијског покрета на Балкану. Непопуларне

пореске мере цариградског двора, пре свега плаћање дажбина у новцу, као и извесна промена у црквеној политици, јачи утицај грчких свештеника, натерали су незадовољнике, којих је било широм балканских области, да се прихвате оружја. На чело устанка ставио се 1040. године Петар Дељан, који се називао унуком популарног Самуила, чија је државна творевина остала у живом сећању словенског становништва.[17] Дељан се очигледно користио истицањем свог сродства са Самуилом: било оно лажно или не, одиграло је важну улогу у придобијању великог броја присталица. Покрет се брзо ширио, а Дељан га је одлучно повео. За припремање устанка и окупљање народа најпогоднији је био Београд. Удаљавајући се од центра византијске државе и евентуалне брзе противакције двора, Дељан је омогућио своме покрету лакше сабирање једномишљеника. Вођ устанка је могао очекивати и подршку Угарске у борби против Цариграда. Но, да ли је Дељан добио стварну војну или материјалну помоћ свог северног суседа, није забележено. Према томе, мишљење да је Угарска пружила активну помоћ устаницима остаје недовољно доказана могућност, која се заснива углавном на географском положају Београда и Дељановом детињству проведеном у Угарској.[18]

Пошто је окупио довољно присталица, Дељан се у Београду прогласио вођом устанка. Становници града су се међу првима прикључили покрету. Без њихове подршке акција у Београду не би била могућна. Упадљиво је да је антивизантијска борба ту нашла погодно тле.

Дељан се из Београда упутио према Нишу. Кретао се Моравском долином. Покрет је нагло нарастао и узимао велике размере. Ниш и Скопље су се предали устаницима. Врло је вероватно да су становници и других градова помагали акције устаника у борби против византијских гарнизона.[19] Дељановим одласком из Београда тежиште устанка се пребацило на јужне области Балканског полуострва, пренело се ближе центру византијске државе. Нема више података о улози Београда у даљим догађајима. Далеко од бојишта, он је, по својој прилици, остао по страни. Да ли је овај устанак донео какве промене Београду, да ли је било борби у граду са онима који су остали лојални влади, остаје само у сфери нагађања. Времена за озбиљније промене ипак није било. Акција византијског двора, као и унутрашња слабост самог покрета — неслагање и супарништво водећих — угушили су устанак. Године 1041. он је већ био сасвим ликвидиран. Тада је поново успостављена ранија власт и у Београду.

Дуг период мира становници Београда нису имали. Нови догађаји били су на помолу. Већ педесетих година XI века Угри прелазе у напад. Њихови одреди упадају у пограничне византијске области, вероватно у област Сирмијума. Цар Исак I Комнин био је принуђен да прикупивши војску крене ка месту догађаја. На том путу, у Софији, он је примио угарске посланике који су нудили мир у име свог господара. Мир је и склопљен, не зна се под којим условима.[20] Иако се не помиње директан напад на Београд, несумњиво је да су описане борбе уносиле извесну несигурност и међу његове становнике. Византија се убрзо после тога поново нашла у ставу одбране на северним границама земље. Нови талас варварских племена нанео је балканским областима Царства велике штете, донео много нових непријатности. Упад Уза у јесен 1064. године значио је почетак великих невоља за државу. Њихови пљачкашки одреди уносили су неописив страх у људе. Но, када се држава ослободила ових нападача, више стицајем околности него својом акцијом, појавили су се нови непријатељи. Угарска је опет насрнула на суседне области. Краљ Саломон (1063—1074) је 1068. године освојио неки византијски погранични град („civitas Bulgarorum"), али не задуго, пошто су га Византинци брзо повратили. Могућно је да је био у питању напад на Београд.[21]

После тога су угарско-византијске борбе на Дунаву постале још жешће. Неколико година касније краљ Саломон је у заједници са херцегом Гејзом предузео велики напад на Београд. Хронологија ових догађаја не може се прецизно утврдити, јер се располаже са свега два одређенија податка о овим борбама, а у њима се не помиње тромесечна опсада Београда. У другим изворима се даје само релативна хронологија: каже се да је напад извршен три године после упада Уза у Угарску, који се ставља у 1068. годину.[22] Тако се опсада Београда може датирати само приближно у 1071/72. годину, пошто то није био једини угарски напад на Византију. Поред борби код Београда, краљ Саломон је на челу своје војске продирао до Ниша. По свој прилици је опсада Београда претходила нападу на Ниш, па је вероватније да је треба ставити у 1071. годину.[23]

Ситуација у Царству је свакако била позната краљу Саломону када је почео нападе на византијску територију 1071/72. године. У то време, 1071. године, цар Роман Диоген је водио жилаву борбу са Селџуцима на истоку. Августа те године дошло је до чувене и за Византију поразне битке код Манцикерта. У току 1071. године цар није могао да се

јаче супротстављa угарским нападима на Дунаву. Њему никако није могло одговарати отварање новог фронта на северу. Дакле, Византија по свој прилици није изазвала угарски напад на Београд, како то желе да представе угарски извори, који тврде да је краљ Саломон реаговао на упад Печенега са византијске територије, односно Београда. Печенези су доиста у то време живели у придунавским византијским областима,[24] али ако су извршили неки напад на угарску територију, то није било на подстицај цариградског двора. Унутрашња ситуација у Византији није била боља ни 1072. године. То је време борби против цара Романа Диогена, које су се свршиле његовом трагичном смрћу у лето 1072. године. Тешко је веровати да би Византија могла тражити нове сукобе на граници. У сваком случају угарски краљ је одабрао погодно време за своју акцију.

Угарска војска се у Сланкамену прикупљала за напад на Београд. Акцијом су руководили краљ Саломон и херцег Гејза. Њихови одреди су се затим спустили на сремску обалу Саве. Ту, на Сави, византијска флота је покушала да спречи прелаз непријатеља преко реке. Дошло је до сукоба бродова двеју страна. Посада византијских лађа је употребила том приликом чувену „грчку ватру“, запаљиву смесу за уништење противничких бродова. Ипак су нападачи били надмоћнији и потиснули су византијске бродове, омогућивши тиме прелаз својих трупа на другу обалу Саве.[25] Не уздајући се у сопствене снаге, опседнути су позвали у помоћ Печенеге, који су се, судећи по брзини којом су притекли у помоћ граду, налазили негде у близини.[26] У околини Београда дошло је до жестоке борбе угарских одреда са Печенезима, пошто су нападачи настојали да спрече дотурање појачања Београду. У овом сукобу Печенези су били разбијени, а њихов вођ се једва спасао са малим бројем својих ратника. Потом је угарска војска могла без сметњи да настави започету опсаду. Изграђене су на лицу места потребне опсадне справе, дрвене куле, које су биле више од градских зидина. Са њих су нападачи могли успешније стрелама да обасипају град. Иако су зидови Београда били делимично оштећени, пуна два месеца Угри нису успели да освоје град. Бранили су га „најхрабрији ратници“, каже један извор. Трећег месеца борби дошло је до промене у односима снага. У граду су учестали пожари.[27] Њих су нападачи изазивали убацивањем стрела са запаљивим материјалом. Тврђење извора да је пожар изазвала једна угарска девојка, заробљеник у граду, личи на производ маште средњовеков-

них писаца, који су појединцима радо приписивали такве подухвате.

Браниоци су очигледно били исцрпени дуготрајном опсадом, проређени и, после пораза савезничких Печенега, деморалисани, без изгледа на брзу помоћ. Оштећени градски зидови и учестали пожари, за које се каже да су захватали све зграде, отежавали су одбрану из дана у дан. Најзад, у таквим околностима угарске чете су продрле у град, у коме се водила и даље жилава борба. Преостали и знатно слабији браниоци, са дуксом Никотом на челу, повукли су се у тврђаву и, у безизлазној ситуацији, предали непријатељу. Дукс Никота је на челу својих одреда и поворке народа прешао у табор победника.[28]

По заузимању града, угарска војска га је сасвим опљачкала. Победници су, по тврђењу извора, напустили Београд „са неоцењивим благом“.[29] Убрзо је дошло до сукоба између угарских вођа око поделе плена и заробљеника.

Нападом на Београд нису биле завршене угарско-византијске борбе. Краљ Саломон је наставио рат. На челу своје војске продро је Моравском долином до Ниша пљачкајући успутне области. Као нарочиту реликвију нападачи су понели из Ниша руку св. Прокопија и пренели је у Сирмијум. То није било случајно. Утицај грчке цркве се живо осећао у јужној Угарској у то време.[30]

Византијски цар је после пада Београда упутио у Угарску посланство тражећи склапање мира, до кога је стварно и дошло. Херцег Гејза је ослободио византијске заробљенике, оне војнике који су се са Никотом предали код Београда.[31] Тада је вероватно ослобођен и храбри заповедник града. Када је и на који начин Византија повратила Београд, није познато. По свој прилици, угарска власт у њему није дуго трајала.

У Византији је 1072. године пламуо устанак који је у историји познат као Бодинов устанак. Он је захватио велико подручје и узео великог маха. У вези с тим поставља се питање да ли је становништво Београда подржало овај покрет као у време Петра Дељана.[32]

Једини извор који говори о ширењу устанка на подручје северно од Ниша је текст Нићифора Вријенија, који у свом познатом делу наводи да су Скопље и Ниш били разорени, а Сирмијум и област око Саве, као и придунавски градови до Видина — оштећени.[33] Вођ устанка Бодин налазио се децембра 1072. године у Нишу.[34] Колико се зна, он није ишао у области северно од тог града. Снаге самог устанка то нису

омогућавале. Због тога се поставља питање шта се то дешавало у придунавским градовима. Област Сирмијума је тада била у угарским рукама. Она се није могла прикључити Бодиновом устанку. Остаје могућност да је Вријеније мислио на угарске нападе на ове пограничне области. Устанак је букнуо у другој половини 1072. године, а зна се да је продор угарске војске до Ниша такође био 1072. године. Могућно је да је између ових догађаја постојала нека веза.[36] Остаје ипак нејасно због чега је Вријеније на истом месту помињао и области које је Угарска тада имала под својом контролом. Бодин лично није организовао борбу у Београду, што не искључује могућност постојања неких локалних немира у придунавским градовима.[37] Изгледа највероватније да је Вријеније резимирао стање у поменутим областима. Он је навео градове и подручја који су били ван власти цариградског двора, без обзира на то ко их је угрожавао.

ВИЗАНТИЈСКО-УГАРСКЕ БОРБЕ У XII ВЕКУ

После великих напора које је уложио цар Василије II за васпостављање византијске власти на Балкану, после покорења Самуиловог царства, Угарска и Византија су постале непосредни суседи на Дунаву. Управо уништење словенске државе Самуилове довело је, изгледа, до ближих додира два суседа. Угарска је пружила војну помоћ Византији у борби против Самуила.[38] Међутим, односи двеју држава нису могли бити срдачни. Обе су земље имале претензија према истим областима, пре свега према Срему, који је после борби 1018. године припао Византији.

Седамдесетих година XI века променио се однос снага на Дунаву. Угарска је у време краља Саломона озбиљно нападала византијске пограничне области и освојила Срем. Византија је из ових борби изашла знатно оштећена. Граница се померила до Београда. Зна се да је 1096. године Земун био у угарским рукама, а Дунав граница између две државе.[39] Београд је био најважније византијско утврђење према непријатељима са севера. Тај гранични положај Београда и његова претежно војна функција дали су граду нарочити печат и утицали у знатној мери на његов развој. Градско се насеље увек налазило у сенци утврђења и њему

било подређено. У време релативног мира тај је однос био мање изражен, међудржавна граница није била непремостива. Сачувано је интересантно сведочанство о сарадњи пограничних заповедника Београда и Земуна пред заједничком опасности. Овај податак илуструје иначе слабо познате мирнодопске односе локалних власти Угарске и Византије. Када су 1096. године крсташи почели пристизати у великим групама, оба града — и Београд и Земун — налазили су се у опасној ситуацији пред овим пљачкашким одредима. Крсташка војска под вођством Петра Пустињака изненада је напала Земун. Вођене су вишедневне крваве борбе које су завршене падом овог града у руке нападача. Становништво је страховито опљачкано и злостављано. Византијски командант Београда Никита помагао је, према својим могућностима, угарског заповедника у неравноправној борби са нападачима.[40] Ова интересантна епизода очигледно је одломак свакодневног живота двају градова који су у многим питањима нужно били упућени на сопствене снаге и локалне изворе средстава.

Византија је тек у XII веку, у време царева Јована II и Манојла I Комнина, могла активније да се умеша у прилике средњег Подунавља. Разлога за сукоб између две државе било је доста. Јачање Угарске и њена балканска политика директно су угрожавали византијске циљеве на истом подручју. Сродничке везе Јована II Комнина са краљевском кућом Арпада (он је био ожењен угарском принцезом Ирином) биле су колико средство за побољшање међудржавних односа, толико у још већој мери пут да се византијски цар умеша у унутрашње породичне прилике угарског двора, а тиме и у политику ове земље. Догађаји су убрзо довели до отвореног сукоба. Краљ Стефан II (1114—1131) био је веома незадовољан пријемом на који је у Византији наишао његов ослепљени брат Алмош, по угарским обичајима могући претендент на престо. Он је узалуд захтевао да се Алмош протера са византијске територије. Могућност да цариградски двор подржи овог угарског бегунца била је врло незгодна за Стефана II. Поред тога, било је и локалних, пограничних сукоба на Дунаву. Становници Браничева су напали угарске трговце у своме граду и злостављали их.[41] Појединости сукоба нису познате, али и овако забележени догађај веома је драгоцен, јер се о пограничној трговини двеју земаља зна веома мало. Сукоб у Браничеву узет је као повод за напад на Византију.

Угарска војска је прешла Дунав и напала најпре Београд. Пошто посада града није пружила дужи отпор, можда изненађена брзим нападом, Београд је освојен и разорен Угарски краљ очигледно није рачунао на могућност да трајно задржи Београд, јер уместо да га утврди и оспособи за даљу борбу, наредио је да се град разруши, а камење београдских зидова пребаци на другу обалу реке и употреби за изградњу Земуна.[42] Не само ово разарање Београда него и читаво угарско ратовање имало је тада пљачкашки карактер, намеру да се продре на непријатељску територију и нанесу што веће штете. На трајније резултате није се мислило. Нападач се није задовољио само освајањем Београда. Војска је у истом налету напала и Браничево и продрла Моравском долином дубоко на византијску територију.[43]

На вест о нападу, цар Јован II Комнин је извршио потребне припреме, прикупио војску и кренуо ка Дунаву. Копнена војска се кретала свакако Моравском долином ка угроженом подручју. У борбама на Дунаву учествовали су и византијски бродови. Царске триреме су, по речима Хонијата, стигле у Дунав преко Црног мора.[44] Византијска војска је пребачена на леву обалу Дунава, где је код места Храма дошло до одлучујућег сукоба са непријатељем. Угри су били потпуно поражени и натерани у бекство. По наводима Хонијата, византијска војска је наставила своју офанзиву у Срему, где су освојени Земун и цела та плодна област.[45] После успешних борби на угарској територији, царска војска се повукла на десну обалу Дунава. Браничево је обновљено и снабдевено довољним бројем војника. За градског заповедника је постављен Куртикије. Пошто је град на тај начин био обезбеђен за извесно време, цар Јован II се са војском вратио у Цариград.[46]

Међутим, угарски краљ је обновио нападе на Браничево, не дуго после повлачења царске војске.[47] У време угарског напада на град заповедник Куртикије није показао очекивану сналажљивост и храброст. Град се поново нашао у опасности. Цар Јован II је и други пут кренуо ка Браничеву, али знатно слабије опремљен него претходне године. Како је зима била на прагу, време није било погодно за веће акције. Уз то, у војсци се осећала јака оскудица у основним намирницама и другим потребама. У таквим околностима византијска војска није постигла значајније резултате.[48] Непријатељства су окончана склапањем мира, чији услови нису ближе познати.[49]

Питање хронологије ових борби један је од проблема који настаје због неодређености византијских писаца у том погледу, с једне стране, и постојања угарских и западноевропских извора који дају различите податке, с друге стране. Не умањујући ни у ком погледу неоспорне вредности дела Кинама и Хонијата, несумњиво је да радови који се још увек заснивају у суштини само на њима не могу да реше проблем, ма како била акрибична анализа текстова византијских писаца.[50] Резултати таквих истраживања морају се допунити другим подацима.

Угарски, а затим и други европски извори наводе 1127. годину као време напада краља Стефана II на византијску територију, до Ниша, али се византијско-угарске борбе око Саве везују и за 1129. годину. Забележено је чак да је 1129. године угарски краљ добио инострану војну помоћ за борбу против Византије.[51] У оваквој ситуацији нема оправданих разлога да се не прихвате подаци који почетак описаних борби везују за 1127. годину, утолико пре што угарски продор до Ниша, како су га забележили ови извори, одговара Хонијатовом опису угарског напада на византијску територију. Пошто је Хонијат забележио да је угарски напад извршен лети („περὶ δὲ θέρειον ὥραν"), почетак непријатељства, дакле и угарски напад на Београд, треба ставити у лето 1127. године.[52] Из излагања Кинама и Хонијата не види се јасно да ли је цар исте године одговорио на овај напад. У вези с тим поставља се питање да ли је Јован II могао, када је сазнао за угарски напад који је извршен у лето 1127. године, да обави све потребне припреме, прикупи војску и крене ка Браничеву у току исте године. Описана византијска офанзива, борба код Храма и успешно ратовање говоре да је војска била велика и добро опремљена. Из излагања Кинама и Хонијата може се закључити да царева акција овом приликом није била извршена зими, Дунав није био залеђен.[53] Византијско бродовље је помагало акцију копнене војске. Решењу проблема у извесној мери помаже Хонијатов опис цареве експедиције против Браничева, до које је дошло пре борбе код Храма. По њему се цар на путу према дунавској граници задржао најпре у Филипопољу, одакле је не само потиснуо Угре, већ је провео извесно време у вршењу припрема за предстојећи поход. Цар је окупљао војску, припремао бродове, који су били потребни на Дунаву за пребацивање трупа, као и за пружање подршке у овој офанзиви.[54] Могућно је да је византијски цар сачекао „згодно време" („καιρός" Хонијата) за напад, што је у смислу вршених

припрема могло бити следеће пролеће, дакле пролеће 1128. године.[55] Ако би се прихватило тумачење да византијска акција на Дунаву и победа код Храма нису били исте године када и угарски напад, онда поновљени угарски напад треба ставити у 1128. годину, а други долазак византијског цара у Браничево и склапање мира у 1128. или чак 1129. годину.[56]

После ових борби Византија је успела да одржи границу на Дунаву и своје стратегијски веома важне пограничне градове — Београд и Браничево. Јован II Комнин енергично је и са успехом бранио интересе Царства према Угрима. Његова политика је на овом терену била усмерена на одржавање постојећег стања. Он је два пута лично долазио у Браничево када је то било потребно. Међутим, оно чега се угарски двор бојао у време Јована II Комнина — активног мешања византијског цара у унутрашње прилике Угарске — дошло је до нарочитог изражаја неколико деценија касније. Цар Манојло I Комнин не само да је наставио очеву политику према Угарској, већ ју је потчинио својим обимним плановима ширења државних граница и византијског утицаја на ову суседну земљу.

Угарско-византијски интереси сукобљавали су се у време цара Манојла I знатно више него ранијих година. Угарска је пружала директну подршку српском устанку против византијске власти. Цар Манојло I је лично на челу своје војске сузбијао овај покрет у Србији, уз велике напоре. Но, византијска акција је имала изгледа на успех тек пошто се елиминише угарска помоћ устанку. Тиме је већ био наговештен правац будућих акција цара Манојла I. Затим, угарски краљ је помагао у Русији борбу против галичког кнеза Владимира, кога су у Цариграду сматрали савезником. Са своје стране, цар Манојло I је помагао Бориса Коломановића, претендента на угарски престо, а византијско-немачки савез је у Угарској схваћен, не без разлога, као озбиљна опасност за државу.[57]

Непријатељства је започео цар Манојло I у јесен 1151. године.[58] Византијска војска се кретала уобичајеним путем ка Београду, Моравском долином, а требало је да флота преко Црног мора доплови до ушћа Саве. Цар Манојло I је замислио снажну офанзиву против Угарске, односно њених пограничних области. У Београду и околини окупљала се његова војска очекујући долазак бродова. Но, како они нису стигли на време, за прелаз преко реке, очигледно Саве, употребљени су чамци који су затечени на лицу места. Најпре

је нападнут утврђени Земун, али како је град био добро брањен, цар Манојло I је оставио део војске под заповедништвом Теодора Ватаца да опседа град, а он се упутио у освајање Срема. Успутна насеља византијска војска је сасвим опљачкала. Одводећи велики број заробљеника разног узраста, цар се после ове експедиције вратио под Земун. Најзад, после жестоког отпора Земун се предао нападачу. Цар Манојло I није мислио да се дуже задржава на угарској територији. Задовољан постигнутим, намеравао је да се пребаци са војском преко Саве, у Београд, свакако на повратку у престоницу. Међутим, вест да угарски краљ иде у сусрет нападачу променила је унеколико ове планове. Цар је наредио да се заробљеници, опрема и плен пребаце преко Саве на византијску територију, а он је са војском очекивао угарски напад.[59] Гласине, међутим, нису биле тачне. Уместо краља Гејзе II на челу угарских одреда појавио се бан Белош, који је кренуо у правцу Браничева. Византијска војска је на то пребачена на десну обалу реке, у област Браничева. Борбе више нису вођене у околини Београда: оне су пренете на друго подручје. У византијској војсци се тада налазио Борис, претендент на угарски престо. Он је имао неких присталица у Угарској и покушавао је да искористи боравак царске војске и за своје планове. Са војском је прешао Дунав и продро у правцу Тамиша, али без већих резултата. Бан Белош није имао довољно снага за борбу, а појачања нису стизала. Борбе су завршене склапањем примирја, не зна се под којим условима. Цар Манојло I се вратио у Цариград.[60]

Београд је у току ових борби био полазна тачка за византијске операције против Угарске. И војска, и флота и сам цар Манојло I боравили су у граду и његовој околини. За напад на Земун и Срем најприроднији и најпогоднији пут водио је преко Београда и Саве, која се увек лакше прелазила него знатно шири Дунав. У Београду су, по свој прилици, привремено смештени плен са похода и заробљеници.

Покрети византијских трупа, као и акција угарског краља током следеће две године, 1152. и 1153. године, ишли су, изгледа, мимо Београда.[61] Нема података да је угрожена византијска власт у Београду.

Међутим, у то време је дошло до извесних промена у управи ових области. Манојло I је поставио за дукса овог важног подручја свог блиског рођака Андроника Комнина, који је на тај положај доведен после безуспешног ратовања у Киликији. И не само то. Он је већ тада, за време свог боравка у Киликији, показао опасну тежњу споразумевања

НОВАЦ МАНОЈЛА I КОМНИНА

СЛОВЕНСКИ ПРСТЕН, МИРИЈЕВО, XII—XIII ВЕК

са иностраним, суседним владарима Палестине и Иконијског султаната, свакако на штету византијског цара.[62] Андроник је добио на управу Београд, Браничево и Ниш, вршећи „ἡ δουκικῇ ἀρχή".[63] Нема сумње да је Браничево било центар овог подручја и уопште најзначајнији византијски град на Дунаву. Београд је такође спадао у развијеније градове средином XII века.[64] Манојлова политика да свог супарника пребаци на периферију царства и удаљи из престонице није била срећна, утолико пре што је у питању била погранична област у време када је угарски краљ на њу слао своје чете и имао своје планове. На тако осетљивом месту Андроник је знао да искористи свој положај.

Дукс Андроник Комнин није био незадовољан само ставом цара Манојла I и прожет нетрпељивошћу према његовој личности, он је ишао и даље — тежио је узурпацији царске власти. За остварење тога циља потражио је инострану помоћ — од угарског краља Гејзе II и немачког цара Фридриха I Барбаросе. Ове две личности су зналачки одабране. Угарски краљ је био спреман да подржи било какву акцију у самом Царству против свог непријатеља, Манојла. Њему је Андроникова понуда морала добро доћи за активнију политику на Дунаву, утолико пре што је она стављала у изглед територијалну добит за Угарску. О преговорима Андроника са угарским краљем зна се толико да је он нудио, за подршку у борби за царски престо, уступање пограничне области којом је управљао. Били су у питању управо они градови за које су се византијски цареви тако упорно борили против те исте Угарске! Андроник је сопственим интересима потчињавао све друго, па и интересе своје земље. Да би унеколико прикрио праву садржину својих веза са Угарском, Андроник је обавестио цара Манојла I о односима које одржава са угарским великашима, приказујући их у другој светлости. На којој је основи Андроник преговарао са Фридрихом I Барбаросом, није забележено, као ни то како су далеко ти преговори дошли.[65]

Иако је Манојло правовремено био обавештен о овим догађајима, није одмах казнио одметника. У ставу ишчекивања, по свој прилици је хтео да види даљи развој ситуације, односно праве Андроникове намере. Андроник се, очигледно утаначивши договор са угарским краљем, вратио у престоницу. Ту је, по казивању Кинама, у два наврата покушао да организује атентат на цара Манојла. Напад на цареву личност био је последњи доказ за озбиљне узурпаторске тежње Андроникове. Манојло је наредио његово хапшење.[66]

Угарски краљ Гејза II убрзо је прешао у офанзиву. Са војском састављеном од Чеха, Саксонаца и босанских одреда које је водио бан Борич, он је прешао Дунав и напао Браничево. Чињеница да је угарски краљ успео да окупи овакву војску указује на припреме које су за овај напад вршене и потврђује Кинамове податке да је угарски краљ нападао византијску територију не одједном, импровизовано, већ на основу унапред створеног плана и договора с Андроником.[67] Да ли је угарски краљ био обавештен о судбини Андрониковој, није довољно јасно. Кинам, додуше, изричито говори против тога.[68] Угарска војска није опсела само Браничево; нападане су и околне области. Цар Манојло I, изгледа, није очекивао тако брз напад непријатеља. Он није имао довољно војске да одмах Браничево ослободи опсаде. Кинам обавештава о ратном лукавству византијског цара: он је хтео да опседнуте у Браничеву обавести о свом скором доласку и предухитри евентуалну нежељену предају града непријатељу. Не треба заборавити да је угарски краљ могао наступати као савезник Андроников и позивати се на уговор са њим. Цар Манојло I је морао да предупреди пад Браничева без обзира на то којим се средствима служи нападач. Вест о доласку самог цара на челу велике војске изазвала је пометњу у угарским редовима. Нападачи су одмах обуставили опсаду, спалили опсадне справе, са намером да се повуку преко Дунава. Искрсла је, међутим, нова тешкоћа. Дунав је не само нарастао већ се и излио у околне области, тако да је представљао непремостиву препреку за војску у повлачењу. Угарска војска је кренула ка Београду у намери да се пребаци преко Саве.[69]

Цар Манојло I је упутио једно одељење своје војске под вођством хартуларија Василија Цинцилука у потеру за непријатељем. Но, знатно слабија византијска војска непромишљено се упустила, у околини Београда, у борбу са угарским одредима. У први мах је дошло до извесне пометње међу угарским војницима, који су желели да се што пре пребаце на другу обалу реке, али када се сазнало да их не напада главнина византијске војске него само један њен део, ситуација се изменила. Гоњени су прешли у напад. После неравноправне борбе византијски одреди су били тешко поражени. Сам заповедник Василије једва је успео да се спасе са делом својих људи.[70]

Овај пораз византијске војске у непосредној околини Београда само је заоштрио унутрашње борбе у граду. Цар Манојло I је био обавештен истовремено о поразу Василијеве

војске као и о покушају да се Београд отцепи од Царства. Ово „колебање“ становника Београда у односу на византијску власт један је од ретких података о унутрашњем животу града.[71] Цар је предузео енергичне мере против побуњеника. Одмах је тамо упутио Јована Кантакузина са специјалном мисијом: да угуши заверу у граду и успостави ред, да сахрани погинуле византијске војнике и да окупи оне који су се у току протеклих догађаја разбежали. Кантакузин је са успехом обавио постављени задатак. У Београду је одмах угушио побуну. Похватао је вође завере, очигледно представнике мађарофилске странке, и као заробљенике предао цару.[72] Даљим мерама је настојао да окупи присталице византијске управе и поврати мир у граду. Тврђава је снабдевена поузданом војном посадом. Пошто је посвршавао ове послове, цар се повукао на југ да презими.[73]

Описани догађаји бацају интересантну светлост на унутрашње прилике у Београду. У граду су очигледно постојале две струје. Једни су били лојални према византијској власти и њу подржавали, а други су били присталице припајања Београда Угарској. Оваква ситуација је у извесном смислу нормална за погранични град. Угарско-византијске борбе на овом терену још од времена цара Јована II Комнина, а нарочито у време цара Манојла I, стварале су услове за формирање ових двеју група. Угарска војска је у XII веку не само нападала Београд, она га је и освајала, истина, и разарала. По свој прилици су са угарске стране чињени и покушаји да се придобије локално становништво, а можда је и путем насељавања увећаван број угарских присталица. На јачање угарског утицаја у Београду и Браничеву вероватно је утицала и краткотрајна, али интензивна делатност Андроника Комнина. Руковођен сопственим интересима у борби за власт, а против цара Манојла I, тражећи ослонца у Угарској, он је несумњиво утицао на стварање извесног нерасположења код домаћег живља према цару Манојлу I и политици коју је он водио. Све то, као и пораз војске хартуларија Василија у околини Београда, допринело је распламсавању унутрашњих борби и довело до покушаја да се град отцепи од Византије. Покушај није успео захваљујући брзој и енергичној акцији цара Манојла I, као и онемогућавању штетне политике Андроника Комнина на Дунаву.

Пошто је презимио, цар је поново кренуо према угарској граници. Копнена војска и флота опет су се окупиле на Дунаву. До борби, међутим, није дошло, него до преговора и склапања мира. Угарски краљ се, очигледно уверен у без-

изгледност акције у корист Андроника, а и пред опасношћу од нове византијске офанзиве, приволео миру. Обавезао се да врати све византијске заробљенике ухваћене претходне године, највише код Београда, као и оружје и коње. Пристао је чак да се за оне који су побијени пошаљу нови коњи.[74] Тако је коначно на угарско-византијској граници на средњем Дунаву завладао мир.

Хронологија изложених догађаја представља посебан проблем, пошто постоје свега два извора, Кинам и Хонијат, који у погледу хронологије нису увек јасни и сагласни. Чини се да је за датирање описаних догађаја пресудно Кинамово тврђење да је цар Манојло I најпре закључио мир са Угарском и тек онда почео рат у Италији.[75] Како је познато да је он почео офанзиву у Италији 1155. године, то очигледно склапање мира са Угарском и Манојлов поход на Дунав, који се завршио без борбе, а претходио је склапању мира, треба ставити у пролеће 1155. године.[76] Из изложених догађаја се јасно види да су борбе око Браничева и пораз војске хартуларија Василија код Београда, као и побуна у Београду били претходне године,[77] па се ови догађаји без тешкоћа могу датирати у 1154. годину.[78] Поставља се још питање када је ухапшен Андроник Комнин. Кинам и Хонијат су сагласни у тврђењу да је угарски напад на Браничево извршен пошто је Андроник већ био ухапшен. Хонијат још додаје да је Андроник био послат у Пелагонију, а одатле под стражом у Цариград.[79] Зна се да се цар Манојло I налазио у Пелагонији 22. новембра 1153. године.[80] На основу ових елемената, Андрониково хапшење се може ставити у 1153. годину.[81] По оваквој хронологији ток догађаја би био овај: уклањање Андроника Комнина било је у касну јесен, или зиму 1153. године, угарски напад на Браничево и борбе око Београда — 1154. године, а склапање угарско-византијског мира у пролеће 1155. године.[82]

Политика византијског двора да се преко сродничких веза меша у унутрашње прилике Угарске дошла је до пуног изражаја шездесетих година XII века. Манојло I Комнин је, тежећи успостављању византијске превласти у областима преко Саве и Дунава, користио сва средства, углавном она која је већ његов отац користио у извесној мери. Погодна прилика му се указала после смрти краља Гејзе II (31. маја 1161. године), у време када је, окончавши ратовање у Италији, могао опет у пуној мери да се посвети угарским приликама.

Околности су биле повољне за византијску акцију. На цариградском двору су живела два брата угарског краља Гејзе II, Владислав и Стефан, од којих је други био ожењен царевом рођаком. Пошто су ова двојица бегунаца, по обичајима своје земље, полагала право на угарски престо као браћа умрлог краља, то је после смрти краља Гејзе II Угарска ушла у период унутрашњих сукоба и борби за власт, борби које је у великој мери усмеравао цар Манојло I. Преминули краљ Гејза II оставио је престо своме сину Стефану, коме су уз помоћ византијског новца и војске стричеви оспоравали право на власт.

Цар је најпре преко посланика захтевао да се престо преда његовом штићенику Стефану (IV), а да би овај захтев био озбиљно примљен, Манојло је са војском кренуо на север, где се задржао прво у Софији. Како угарски великаши нису хтели да чују за византијског штићеника, бојећи се оправдано за независност своје земље, цар се приближио угарској граници. Задржао се извесно време у Браничеву и Београду. Истовремено је претендент Стефан (IV), са византијским одредима којима је командовао Алексије Контостефан, кренуо ка Храму. Одавде је Стефан (IV) чинио све да окупи присталице, делио је обећања и поклоне. Све је овом приликом било узалудно: угарски великаши су радије признали за краља Владислава, старијег брата Стефановог, него Манојловог кандидата. Како је Владислав постао угарски краљ у лето 1162. године, то долазак цара Манојла I у Београд треба ставити у прву половину те године.[83]

И поред тренутног неуспеха у политици према Угарској, цар није одустајао од својих обимних планова. Подршка коју је пружао угарском претенденту била је само пут којим је мислио да оствари свој утицај у тој земљи. Али како се убрзо показало да је Стефан (IV) веома непопуларан у сопственој земљи, Манојло је кренуо другим правцем. Иако је поново прихватио Стефана, када је овај поражен морао да напусти Угарску јуна 1163. године и када је дошао у један од придунавских византијских градова, Браничево или Београд, цар Манојло I је донекле променио свој став.[84] Он је пошао путем преговора са угарским двором. Да би био ближе догађајима, Манојло је са војском дошао у Београд, изгледа у јесен 1163. или 1164. године. Док се одвијала жива дипломатска активност између будимског двора и византијског цара, у Београду се радило на обнови града. У питању је била свакако изградња одбрамбених објеката, градских зидова и кула, који су били неопходни за безбедност погра-

ничног утврђења у време када су многи нерешени проблеми између две државе могли довести сваког часа до обнављања непријатељства. Обим ове грађевинске делатности није познат, њени циљеви се могу само наслутити. Податак Кинама да су на овим пословима суделовали и Угри, ако није реч о ратним заробљеницима, или локалном становништву, није сасвим јасан.[85] Но он ипак указује да се радило интензивно.

Цар Манојло I је, за време свог боравка у Београду, очекивао да види резултате и изгледе своје дипломатске активности у Будиму. Византијски посланик Георгије Палеолог преговарао је на угарском двору о браку цареве кћери Марије са млађим сином краља Гејзе II, Белом, тражећи да се Бели у том случају уступе области које му је још отац наменио — Хрватска, Далмација, Срем. Овај предлог је наишао на добар пријем у Угарској. Двор је желео пре свега да се избегне рат са суседом који је ту, на граници, својим присуством у Београду хтео да покаже решеност да се тражено и оствари. На прихватање Манојлове понуде упућивала је и тежња угарског двора да се убудуће онемогуће планови Стефана (IV), односно његова византијска подршка. У таквим околностима, под извесним притиском које је стварало царево присуство у Београду, када је и утврђивање Београда могло бити средство утицања на доношење одлуке, прихваћен је план о браку Беле и Марије уз услове који ће касније постати предмет спора између две државе. Обавивши овај посао, византијски цар се вратио у Цариград.[86]

Краљ није намеравао да оствари склопљени уговор, поготову одредбе о предаји угарске територије византијском цару под видом тзв. Белине баштине. Како се на томе инсистирало са византијске стране, сукоб је био неминован. Борбе су вођене узастопце неколико година, од 1164. до 1167. године, са наизменичним успехом. Византијска војска је оперисала махом на непријатељској територији, у јужној Угарској, у Срему, око Земуна. Оружјем се отимало оно што се није могло уговором добити. Београд је у том периоду, колико се зна, остао непрекидно под византијском влашћу. Угри нису успели озбиљније да га угрозе. Он је у то време био важно упориште за борбе у јужној Угарској. Преко њега су ишле византијске војске у борбе у Срему, преко њега су се повлачиле. Град је постао војни логор. Још једном је цар Манојло I дошао на челу своје војске у Београд. Било је то у лето 1165. године, када је почела снажна византијска офанзива у Срему и опсада Земуна.[87] Колико се Манојло ту задржао, није забележено. Но близина бојишта

— опсада Земуна је била дуга и напорна — давала је Београду изузетну стратегијску важност. Надмоћнија царска војска постигла је жељени циљ: Земун се најзад предао нападачу. Подухват је тиме био завршен 1165. године. Пограничне области, као и оне новоосвојене, цар је поверио на управу своме рођаку Константину Анђелу и Василију Трипсиху. Прве мере које су они предузели биле су усмерене на обнову Земуна, који је после недавне опсаде био знатно оштећен и разорен. Поред тога радили су на обезбеђењу и других византијских градова — Београда, Браничева и Ниша.[88] Резултати вођених борби могли су се одржати једино поседовањем добро утврђених градова. Убрзо се то показало као сасвим тачно. Борбе су настављене с несмањеном жестином. До пресудног сукоба је дошло код Земуна. Војска којом је заповедао Андроник Контостефан ишла је опет преко Београда. Бродови су оперисали на Сави и Дунаву помажући акцију својих копнених снага. Жестока битка надомак Земуна одлучила је судбину вишегодишњег спора између две државе. Превагу је однело византијско оружје. Угарски одреди су тешко поражени. Победничка војска бродовима је пребачена на другу обалу Дунава. Повлачење је свакако ишло и преко Београда.[89]

Склапање угарско-византијског мира 1167. године донело је Београду не само период мира већ и једну значајну промену: добијањем Срема цар Манојло I је померио границе своје државе даље од београдских зидина. Тиме је бар за извесно време Београд изгубио положај граничног утврђења, положај који је у великој мери условљавао развој самог града.

Период владе Манојла Комнина је за Београд био доба последњег успона у оквиру Византијског Царства. После изложених догађаја шездесетих година XII века до краја владе цара Манојла I нема више података о њему. Но и ово што је досада изнето показује недвосмислено да је Београд у то време био стуб византијске политике на средњем Дунаву. Цар Јован II Комнин је био принуђен да веже своје акције више за Браничево и одбрану Моравске долине, пошто је то био главни правац угарског напада. Манојло I Комнин је променио однос снага у своју корист. У току борби које је водио Угарска је чешће била у дефанзиви. Цар је коначно 1167. године наметнуо своју вољу. Манојло је ратовао у Срему, око Земуна. Пут је водио преко Београда. Цар је ту боравио у више наврата. Ниједан византијски цар није толико пута долазио у Београд и у њему боравио као

Манојло I. Његово велико интересовање за угарске прилике и нарочито за њене јужне области довело је Београд у центар описаних збивања.

До озбиљних промена на угарско-византијској граници дошло је после смрти цара Манојла I, 1180. године, односно после маја 1182. године, када се прогањани царев сродник, завереник и одметник, Андроник Комнин дочепао царске власти. Он је на путу ка самовлашћу имао две препреке: Манојлову удовицу царицу Марију и њеног малолетног сина Алексија. Није се устезао да и њих уклони.

Угарски краљ Бела III је искористио ситуацију у Цариграду. Он је био близак рођак царице Марије и иступао је као заштитник њених интереса у време када су они били угрожени. Но, ако је и постојао захтев царице Марије у том смислу, угарски краљ је свакако имао и своје рачуне. После дужег периода енергичне владе цара Манојла I и његове офанзивне политике према Угарској, ово је био први погодан тренутак за угарску акцију. Краљ Бела III је желео не само да изгубљено поврати већ, по свој прилици, и да се користи стањем у Византији. Под видом одбране интереса Манојлове удовице, он је напао Београд и Браничево и опљачкао околне области.[90] Прилике у Царству ишле су наруку угарском краљу. Андроник Комнин је коначно уклонио и младог царевића Алексија и тиме у потпуности показао своје праве намере. Ова промена на престолу и начин на који је она извршена утицали су веома негативно на византијску одбрану према Угрима. Византијски команданти на Дунаву су се подвојили. Хонијат је забележио одметање једног од њих, Андроника Лапарде. Уз то је угарски краљ нашао савезника у Стевану Немањи, који је такође хтео да искористи слабљење византијске власти, за осамостаљење своје области. Заједничком акцијом и удруженим снагама опустошени су многи градови, међу њима Ниш и Сердика. После овако успешног продора, краљ Бела III се вратио у Угарску, а Стеван Немања је наставио ратовање.[91] Београд и Браничево су освојени у првом налету угарске војске, 1182. године. Читав византијски одбрамбени систем на Дунаву био је уништен овим догађајима. Цар Андроник није био у могућности да измени ток догађаја.

Међутим, Византија је убрзо повратила Београд, не ратом, већ дипломатским путем. Нови византијски цар, Исак II Анђео, оженио се 1185. године угарском принцезом Маргаретом. Од свог таста, краља Беле III, цар је добио као мираз Београд и Поморавље.[92] Оно за шта су се цареви Јован II

и Манојло I тако живо и са успехом борили сада је византијски цар могао само женидбом да поврати! Прилике су се за неколико деценија битно измениле. Унутрашње слабости Византије брзо су се, готово најпре, одразиле на њеним границама. Нова византијска управа за више година није успела да обнови Београд. Он је био полуразрушен када су у њега стигли последњих дана јуна 1189. године крсташи са Фридрихом I Барбаросом на челу.[93] То су свакако биле последице борби које су вођене 1182. године.[94] Угарски краљ није показао посебно интересовање за обнову града. Могућно је да поседовање Београда у Угарској још није сматрано сигурним.

Византијска власт у Београду била је већ на измаку. Ослабљено царство Анђела имало је да се бори са великим покретима на Балкану: са Бугарима и Стеваном Немањом. Та је борба захтевала велико напрезање свих снага. Догађаји на Балканском полуострву потискивали су византијску власт са границе на Дунаву. Исак II Анђео је био последњи византијски цар који је долазио у Београд. После победе над Стеваном Немањом у касну јесен 1190. године, он се упутио ка Београду у тежњи да успостави ближи контакт са својим тастом, угарским краљем. Том приликом је свакако настојао да добије подршку за своју политику и створи услове за тешњу сарадњу двеју држава. Њему је то било веома потребно.[95] Царев боравак у Београду значио је извесно учвршћивање византијске власти у том граду, али и последње које је он доживео.

Односи између Византије и Угарске нагло су се погоршали следећих година. Велики интерес Угарске за Србију и њене прилике није новог датума. Угарско-српска сарадња у борби против Византије показала је своје резултате у време Стевана Немање. Угарски краљ је желео да се користи слабошћу Византије у време када она није имала снаге да брани своје претензије. Као десет година раније, 1182/83. године, Угарска је намеравала да нападне и освоји пре свега градове дуж Дунава, а онда и друге области. Да ли је 1192/93. године краљ Бела III и остварио своју намеру, није познато. Пред овом опасношћу византијски цар се обратио за посредовање римском папи. Нема података о исходу ове цареве дипломатске акције.[96] Али већ сама чињеница да је цар морао од поглавара католичке цркве да тражи заштиту пред угарским нападом довољно јасно говори о стању које је владало у пограничним областима. Ако Угарска и није успела

да освоји византијска дунавска утврђења деведесетих година XII века, она је чекала прву прилику да то оствари.

У вези с тим поставља се питање под чијом влашћу је био Београд последње деценије XII века. За одговор на ово питање нема директних података, сем изложене намере угарског краља да нападне Србију 1192/93. године. Покушај да се једна повеља краља Беле III протумачи као доказ да је Београд припојен Бугарској 1195. године није убедљив.[97] Ако је Византија у том раздобљу изгубила Београд, треба пре помишљати на Угарску него на Бугарску. Сигурних доказа нема ни за мишљење да је Калојан 1201. године, склапајући мир са Византијом, добио од ње област Београда.[98]

БЕОГРАД ПОД УГАРСКОМ ВЛАШЋУ У XIII ВЕКУ

Угарско-бугарско супарништво у Србији дошло је нарочито до изражаја првих година XIII века. Обе су се државе умешале у унутрашње прилике земље, у борбе између Немањиних синова, краља Стевана Првовенчаног и његовог старијег брата Вукана, који се сматрао повређеним избором млађег брата за српског краља. Угарски краљ је подржавао Вукана у борби за власт, да би преко њега подвргао Србију свом утицају. У том циљу он је своме штићенику пружио и потребну војну помоћ. Угарска војска је 1202. године продрла у Србију и нагнала Стевана Првовенчаног на повлачење. Могућно је да је у то време Београд дошао под угарску власт, али не задуго. Стеван Првовенчани такође је потражио инострану помоћ. Нашао је подршку у бугарском владару Калојану, који је, са своје стране, нерадо гледао угарско ширење у Србији. У лето 1203. године, док је угарски краљ био заузет на другој страни, бугарска војска је напала и освојила спорне области. Стеван Првовенчани је опет успоставио своју власт.[99] Београд се не помиње у изворима овог доба. Само по току догађаја могу се изводити неки закључци. Зна се да је Београд био 1204. године у угарској власти, пошто је бугарски владар протестовао код папе због угарске власти над неколико епископија за које је Калојан тврдио да припадају његовој држави. Међу овим епископијама треба подразумевати по свој прилици и Београд.[100]

Историја Београда у првој половини XIII века није ништа јаснија. Први поуздан податак о Београду потиче из

1230. године. У то време је он био у саставу бугарске државе Јована Асена II. Бугарски владар је тада Дубровчанима дао слободу пословања на територији своје државе. Међу градовима у које ови трговци могу долазити под заштитом издате повеље, наводе се Видин, Браничево и Београд.[101] Но, бугарска власт у Београду и Браничеву није дуго трајала, јер већ две године касније, 1232. године, они су опет дошли под власт угарског краља. Београд је тада у црквеном погледу подређен сирмијумском епископу.[102] Тиме је он заувек био изгубљен за Бугарску. Његова даља историја тесно је везана за Угарску. Да ли је привремена бугарска власт у Београду оставила каквог трага, није могућно са сигурношћу утврдити.[103]

Прве деценије угарске власти у Београду остају непознате, као, уосталом, и читав XIII век. Многобројна питања која се могу поставити за ово раздобље остају без одговора.

Када је краљ Бела IV средином XIII века формирао мачванску бановину, по свој прилици је и Београд ушао у њен састав. На тај закључак наводе не само географски положај Београда, близина Београда и Мачве, него у извесном смислу и каснији развој догађаја. Наиме, у каснијем периоду поуздано се зна да је мачванска бановина обухватала и Београд.[104]

БЕОГРАД НА ГЛАВНОМ ПУТУ ПРЕМА БЛИСКОМ ИСТОКУ

Положај Београда на главном копненом путу из средње Европе према Блиском истоку давао му је многа преимућства и доносио многе невоље. Пут за све оне који нису хтели или могли да иду морем водио је преко Балканског полуострва, најчешће преко Београда. Но, иако је географски тај пут био давно познат, у средњем веку га хришћански путници нису одмах користили. Био је крајње несигуран. Тек када је угарски краљ Стефан I (997—1038) почео енергично да ради на ширењу хришћанства у својој земљи, отворили су се ови путеви западноевропским путницима. Када је Виљем, кнез ангулемски, путовао преко Угарске за Цариград 1026. године, забележено је да пре њега нико није пролазио кроз Угарску, јер је хришћанство у тој земљи и словенским земљама било још младо.[105] Иако је ширење хришћанства у овим областима значило охрабрење путницима за коришћење

пута преко Угарске и Београда, сигурност тиме није била обезбеђена. Византија је одувек нерадо гледала велике групе наоружаних ходочасника. Чак и када су у мањем броју пролазили, наилазили су, свакако и својом кривицом, на лош пријем у Београду. Одјеке таквих случајева налазимо у списима хришћанских путника, или њихових пратилаца. Они су понекад врло слични — говори се да је заповедник Београда забранио пролаз хришћанима, а затим се излажу тешкоће које су из тога проистицале. Уколико је пут до гроба Господњег био тежи, заслуге за веру, по ондашњим схватањима, биле су веће.[106] Са дугог пута до Блиског истока неки се нису ни враћали. Путовање је било напорно и споро. Верденски епископ Раимберт је умро у Београду 1038. године, где је и сахрањен.[107]

Но, београдско становништво имало је тек да доживи највећа искушења, као и читава Византија, с појавом правих војски крсташа у великом, готово најмање верском покрету, познатом у историји као први крсташки рат. Наоружане мање групе пролазника нису биле нова ствар за Београд, али оне и поред све нетрпељивости нису представљале већу опасност за византијске градове XI и XII века. Међутим, када је папа Урбан II на Клермонском сабору 1095. године позвао вернике у борбу против освајача Христовог гроба, велики број људи се прихватио оружја. Надвила се нова, дотада невиђена опасност над области кроз које је требало да прођу. Брзо се показало да су одреди крсташа били веома незгодни путници, права напаст за успутне земље. Најчешће су кретали у борбу недовољно опремљени и организовани. Ако се томе дода чињеница да су преко Београда прошли управо први таласи тог покрета, оне најнеорганизованије гомиле гладне сиротиње, која је најмање личила на војску што ће остварити прокламоване циљеве, а много више била скуп невољних људи који су тражили егзистенцију далеко од својих земаља, у којима то нису постигли, онда се могу разумети догађаји који су се одиграли у време њиховог боравка у околини Београда.

Током 1096. године три групе крсташа су прошле преко Београда.[108] Најпре је на пут кренула марта 1096. године велика група крсташа, пешака, коју је предводио „miles egregius" Валтер, звани Без Имања.[109] О каквој је скупини људи реч најбоље говори податак да је међу њима било свега осам коњаника.[110] Ова је група крсташа кренула преко Угарске и Балканског полуострва. То је, изгледа, био најјевтинији пут, јер се нису плаћали трошкови превоза морем,

а намирнице и остале потребе војска је уз пут набављала, милом или силом. Колико се зна, на путу кроз Угарску није било сукоба са локалним становништвом, пошто је, кажу извори, угарски краљ дао слободан пролаз и дозволу за куповину намирница. Но, судећи по саставу војске, оправдана је сумња у тачност овог тврђења, јер по каснијим догађајима не изгледа вероватно да су ови људи имали новаца да куповином себи обезбеде све потребе. Валтерове чете су почетком јуна 1096. године стигле до Земуна и избиле на угарско-византијску границу.[111] Београд је, дакле, био погранични град.

Главнина хришћанске војске је прешла у Београд, али како византијски заповедник није хтео да их пусти у сам град, Валтер је био принуђен да се улогори изван градских зидина.[112] Одлука градског команданта није била без разлога. Крсташи су се већ показали у правој светлости. Једно њихово одељење је било заостало у Земуну, дакле у угарском граду, где је дошло до сукоба са становницима града. Тешко је веровати да је до неспоразума дошло приликом куповине оружја, како је забележено у изворима. Обично су они то отимали. Огорчени грађани Земуна онемогућили су даље испаде крсташа, опљачкали их и натерали у бекство.[113] Заповедник Београда је очигледно желео да се што пре ослободи ових чета, па им није одобрио куповину хране имајући, вероватно, у виду догађаје у Земуну. Међутим, до сукоба је ипак дошло. Крсташи су силом хтели себи да прибаве храну. Разишли су се по околним пољима, где се напасала стока београдских становника. На силу су одвели много грла стоке. Грађани су се прихватили оружја.[114] До озбиљних сукоба дошло је у околини града. Када је група крсташа покушала да се бекством у неку цркву („in quoddam oratorium") спасе од огорчених мештана, ови су их опколили и запалили, тако да их је ту око шездесет нашло смрт у пламену.[115] Овај сукоб најбоље илуструје колику су мржњу они уз пут изазивали својим поступцима. Преостале, разбијене групе крсташа успеле су некако да наставе пут према Нишу.

Једва су се становници Београда ослободили Валтерових чета, на хоризонту су се појавили нови одреди.[116] Њих је предводио Петар Пустињак. Ова пљачкашка и недисциплинована гомила одмах је показала своје праве намере. Под видом освете за напад на крсташе Валтерове групе, они су напали Земун. Водила се веома крвава борба на бедемима града. Најзад су успели да га освоје. За време петодневног боравка у њему опљачкали су све што су нашли.[117] Био је

то град угарског, хришћанског краља, не чак ни византијског цара, за кога се претпостављало да је непријатељски расположен према крсташима. Напад на Земун, и све што му је следило, показао је већ на почетку похода карактер овог подухвата.

Београдски заповедник Никота, пред чијим се очима одиграо покољ у Земуну, није могао очекивати ништа боље за свој град. Сматрао је да је ситуација веома озбиљна и, пошто се посаветовао са својим људима, наредио је повлачење према Нишу. Изгледа да није имао довољно снага да се сам одупре евентуалном нападу крсташа. Становници Београда су се разбежали, заједно са породицама и покретном имовином, пре свега са стоком, у шуме и планине, као пред непријатељском војском. Сам Никота са својим људима и драгоценостима упутио се ка Нишу.[118]

Крсташка војска није могла дуго да остане у освојеном Земуну. Шириле су се гласине да се угарски краљ спрема да освети напад на Земун. У таквим околностима Петар Пустињак се журио да са својом војском што пре напусти угарску територију. Нападачи су собом понели велики плен: храну, оружје, драгоцености. У оближњим крајевима није било довољно лађа да се све уграбљено понесе. Прављени су на брзину и сплавови да се савлада река. Београд је био евакуисан када је Петрова војска дошла пред њега. Иако се помиње плен који су крсташи задобили у Београду, њихова акција није била већих размера. Имали су довољно разлога да што пре напусте ову област. Очекујући напад угарског краља, они су брзо наставили пут према југу.[119] Своја насиља наставили су у Нишу. Дукс Никота је обавестио цара Алексија I Комнина о држању крсташа, о њиховом сукобу са Угрима, о паду Земуна, као и о догађајима у Нишу. Царски посланици су затекли Петра Пустињака у Софији и забранили његовој војсци боравак дужи од три дана у византијским градовима.[120] Била је то касна противмера византијског цара за недела која су починили дуж пута.

У јесен 1096. године становници Београда су видели још једну крсташку војску, која се знатно разликовала од оних одреда које су дотада са страхом дочекивали. Овом приликом била је то ритерска војска, знатно боље опремљена, коју су предводили утицајни феудалци Француске: Готфрид Бујонски, његов брат Балдуин и други. Били су то најамбициознији крсташки вођи овог похода, елита француских ритера.[121] Копненим путем преко Угарске, преко Манђелоса и Земуна приближавали су се границама Царства. Колико

КРСТАШИ ГОТФРИДА БУЉОНСКОГ, МИНИЈАТУРА ИЗ XIV ВЕКА

ДЕТАЉ СА ПОХОДА ГОТФРИДА БУЉОНСКОГ 1096. Г.

је војске било под вођством Готфрида Буљонског, тешко је тачно утврдити. Цифра од 10 000 коњаника и 70 000 пешака изгледа претерана, чак и кад се узме у обзир да је Готфрид Буљонски вршио за овај поход знатно темељније припреме од својих претходника.[122]

У време када се Готфрид Буљонски појавио пред Београдом, околно становништво је већ имало доста искуства са крсташима. И управо то, искуство из ранијих сусрета са њима, створило је извесно непријатељство на које су дошљаци наилазили. Напади чета Валтера Без Имања и Петра Пустињака на становнике Земуна и Београда, њихове пљачке и насиља, нису могли остати без трага. Ништа се добро није могло очекивати од наоружаних западњака. Готфрид је добио тачна обавештења о расположењу народа и византијских заповедника, па је задржао своју војску на сремској обали Саве. Неколико дана се војска припремала за прелаз преко реке. Да би се избегла евентуална изненађења и напади локалних власти и озлојеђеног становништва, предузете су посебне мере предострожности. Хиљаду добро наоружаних коњаника је бродовима пребачено преко реке са задатком да заузму обалу Саве и тиме омогуће несметан прелаз осталима, управо као да се прелазило на непријатељску територију.[123] Пошто је ова акција успешно извршена, почело је пребацивање главнине крсташке војске. У близини није било довољно чамаца за превоз људства и опреме, па су у ту сврху прављени сплавови. Тако су прешли у Београд и вођи овог похода и сва војска. Ту су и преноћили. Иако су извори на овом месту уопштени, изгледа да су Готфрид Буљонски и његова пратња преноћили у самом граду. Није вероватно да су већи одреди војске пуштени у град, већ с обзиром на поменуто непријатељство и неповерење које су домаћини увек показивали према странцима ове врсте.[124] Готфрид Буљонски се није дуго задржавао у Београду. Без сукоба са мештанима његови одреди су наставили пут Моравском долином према Нишу. На том делу пута срели су их посланици византијског цара захтевајући да се не пљачкају успутне области.[125] Овај царев захтев био је резултат искуства са крсташима уопште, пошто није забележено да је било борби између чета Готфридове војске са становницима околине Београда.

Описани крсташки походи нису једини који су ишли преко Београда. Њих је било много, из разних земаља су потицале те војске, пролазиле су у разна времена, но како се у текстовима који их описују не помиње Београд, њихо-

вим бележењем историја града не би била ничим обогаћена.[126] У XII веку, поред мањих група крсташа на овај пут су кренуле и две владарске војске, 1147. године, једна за другом, а затим 1189. године и немачки цар Фридрих I Барбароса. Било је то нешто сасвим друго од неорганизованих гомила првог крсташког похода. Немачки краљ Конрад III је водио шаролику војску: било је ту највише немачких крсташа које су предводили утицајни великаши, затим одреда његових вазала, чешког краља Владислава и пољског краља Болеслава III, најзад и чета из Лотарингије. Крајем маја 1147. године кренула је ова војска низ Дунав ка Угарској. Краљ Гејза II пријатељски је примио вође похода. Током јуна они су се кретали кроз Угарску. Ту су их затекли посланици цара Манојла I са захтевом да ови одреди не наносе штете становништву на византијској територији, када буду пролазили путевима Царства. Цареви посланици су тражили заклетву у том смислу од немачког владара. Пошто је Конрад III испунио овај захтев, Манојло је заузврат обећао слободан пролаз и пријатељски пријем његовој војсци.[127]

Јула 1147. године Конрадова војска је ступила на византијску територију.[128] Крсташа је било много, „више него песка у мору“ каже један извор. И поред изнуђене заклетве, цар је подозриво гледао на мноштво наоружаних, овога пута и организованих крсташа. Обезбедио је бродове који су били потребни за пребацивање Конрадове војске на византијску територију, али је својим чиновницима на граници наредио да преброје колико их има. А ови, каже Кинам, када су избројали 90 миријада (900 000) крсташа, даље нису бројали.[129] Иако се то изричито не каже у изворима, прелаз војске је по свој прилици извршен код Београда. То је био уобичајени пут који су користили и француски одреди месец дана касније. Копнену војску је пратио велики број бродова који су пловећи низ Дунав преносили опрему, оружје и друге потребе.[130] Краљ Конрад је, изгледа, само прошао поред Београда, бродови су наставили пут према Браничеву, где се завршавало речно путовање. Ту се бродски товар морао искрцати и даље преносити копненим путем ка Цариграду. Када је нешто касније наишла ритерска војска француског краља, у Браничеву су затечени бродови које је немачка војска ту морала да остави.[131]

Убрзо после немачких одреда, пред Београдом су се појавили француски крсташи Луја VII.[132] Спуштајући се низ Дунав с копненом војском и бродовима, француски краљ је код Београда напустио угарску територију на путу према

Браничеву.[183] На жалост, никакве податке ови западноевропски путници нису оставили о Београду. Управо на основу тога што не описују боравак ових владара, односно њихове пратње у Београду, може се претпоставити да су само прошли крај града. Подозривост византијских пограничних заповедника, која се испољила у пребројавању дошљака, могла је утицати на жељу крсташких вођа да се што мање задржавају у таквим областима.

Један од највећих владара западне Европе свога времена, Фридрих I Барбароса, такође је боравио у Београду, када је на челу своје велике војске ишао у крсташки рат. Он је последњих дана јуна 1189. године стигао у Београд, где је са својим људима и пратњом прославио празник апостола Петра и Павла, тј. 29. јун. Немачки владар је ушао у сам град, који се умногоме разликовао од онога што су видели учесници другог крсташког похода. Београд је, у време када је Барбароса био у њему, био полуразрушен византијски град, у врло лошем стању. Византија га више никад није обновила. Цар Исак II Анђео није могао да реши све многобројне и озбиљне проблеме који су искрсавали на много страна.

Немачки цар је настојао да одржи ред у својој војсци. Виновници неких изгреда, двојица феудалаца из Алзаса, погубљени су у Београду. После краћег задржавања војска је наставила пут ка Браничеву. Циљеви и пут Фридриха Барбаросе водили су је даље на југ, ка Цариграду.[184]

ГЛАВА ТРЕЋА

СРПСКИ БЕОГРАД (1284—1319)

Период српске власти у Београду везан је за личност краља Драгутина. Први пут у својој историји град је ушао у оквир српске државе, први пут је добио српску управу. Ова значајна промена у његовој прошлости, по својим последицама, далеко је превазишла време у коме је до ње дошло. Била је тада резултат сродничких веза Драгутина са угарским двором. На миран начин, по одлуци угарског краља, Београд је дошао под српску власт. Три и по деценије касније, када је град умногоме променио своју физиономију, српски владар ће га, тек надјачан у борби, напустити. Предаја Београда Србима, без обзира на то под којим је видом извршена, пресудно је утицала на даљи ток догађаја. Од тада су српски владари са мање или више успеха, оружјем и дипломатским средствима, увек настојали да га поврате.

Када се краљ Драгутин 1282. године одрекао престола у корист брата Милутина, он је најпре управљао једном посебном облашћу. Две године касније, најраније у другој половини 1284. године, добио је од угарског краља Мачву са Београдом. Драгутин је био веома близак сродник угарског двора пошто је био ожењен Катарином, кћерју краља Стефана V.[1] Појединости овог важног догађаја нису забележене, оскудност извора је велика за овај период. Једини директан податак о Београду за читав низ година је опис посете краљице Симониде Београду, који је сачуван у тексту архиепископа Данила.

Краљица Симонида је у великој и раскошно одевеној пратњи српске властеле кренула по одобрењу и упутству свога мужа, краља Милутина, у посету своме деверу Драгутину и његовој жени. Овај породични сусрет одиграо се у Београду. Угледној гошћи је приређен свечани дочек. Драгутин се трудио да млада владарка византијског порекла буде достојно примљена. У Београду се окупио велики број српске властеле. Церемонија дочека показује да се овом сусрету придавао већи значај од обичног састанка сродника. У сусрет гостима, када су се они појавили, пошао је сам Драгутин са женом, у пратњи своје властеле. Српску краљицу су овом приликом дочекали и посланици угарског краља Карла Роберта, са даровима. За време боравка у Београду, Симонида се са својом пратњом поклонила икони Богородице, која се сматрала чудотворном, а чувала у највећој градској цркви. У Београду је за време ових празничних дана било „неисказано весеље". Колико је трајала ова посета властеле са двора краља Милутина, као и то какве је она имала конкретне циљеве, може се само нагађати. Изгледа да је то био покушај приближавања двају српских дворова, интересима и догађајима удаљених. После весеља које је трајало „много дана", Симонида се решила да заједно са Драгутиновом женом обиђе гроб краљице Јелене.[2] Тиме је била завршена посета српске владарке Београду.

Време боравка краљице Симониде у Београду може се само приближно одредити. Зна се да је краљица Јелена умрла 8. фебруара 1314. године. Како је од тада до Симонидиног путовања за Београд прошло извесно време, с правом се узима да је описана посета Драгутину могла бити најраније 1315. године.[3]

Београд је у ово време имао велику саборну митрополитску цркву.[4] Нема сумње да рад на ширењу православне вере, као и на подизању нових цркава, треба приписати Драгутину, пошто је то први период српске власти у граду. Изградњу саборне цркве, највеће и најбогатије у граду, треба ставити у време од 1284. до 1315. године, када ју је краљица Симонида посетила. Београд је тада био највећи град Драгутинове области, њен верски центар. На жалост, податак архиепископа Данила о постојању управо *митрополитске* цркве, није потврђен другим изворима тога доба. Икона која се помиње у тој цркви била је највећа београдска светиња још седамдесетих година XI века.[5] Она се помиње и касније, у XV и XVI веку, њу су понели Срби из Београда када су

1521. године били протерани у Турску.[6] Од ње се нису одвајали.

Да је у време Драгутина српска црква у Београду знатно ојачала, сведочи писмо папе Николе IV упућено у лето 1290. године легату епископу Еугубину. Папа наводи да у Београду постоји епископска црква на чијем се челу налази шизматик, дакле епископ српске цркве. Папа је сматрао нарочито штетном делатност београдског поглавара, који се трудио да своју веру прошири и на околне области ван града, подижући нове цркве и доводећи у њих православне свештенике. Тиме је београдски епископ стварао потребну основу за учвршћивање српске цркве не само у Београду, као центру, већ и у областима које су му гравитирале.[7] Папа Никола IV се није мирио са оваквим стањем. Наредио је свом легату да смени београдског епископа и постави на његово место новог, католичког епископа. Разумљиво је да је ова тенденција римске цркве била тешко остварљива у време српске власти у граду. Истина, неколико година касније, 1295. године, помиње се београдски католички епископ Бенедикт, али далеко ван своје дијецезе, у Будиму. Угарски краљ га у то време назива секретаром дворске капеле, својим поузданим сарадником, па га као таквог и награђује добрима. По овим подацима изгледа да је био више везан за угарску престоницу него за Београд.[8] Он је само носио титулу своје старе дијецезе, у којој услови за рад римокатоличког верског поглавара нису били повољни.

Драгутин је управљао Београдом око тридесет година. Учинио га је средиштем своје области и изграђивао у том смислу. Знатно каснији српски летописац је забележио да је своје последње часове Драгутин провео у Београду и да је ту и умро. Иако овај податак не изгледа тачан с обзиром на све оно што се зна о Драгутиновој смрти, која се с правом везује пре за његов двор у Дебрцу него за Београд, није сасвим без значаја ово повезивање Београда са личношћу Драгутиновом, макар и у часу смрти. Оно показује да је у традицији српског народа име овог владара било тесно везано за Београд.[9]

После смрти Драгутинове, марта 1316. године, краљ Милутин је посео братовљеве земље, читаву његову област, а синовца Владислава је затворио.[10] Био је то први оружани покушај српског владара да освоји Мачву са Београдом. Драгутинова управа у Београду значила је прво, али привремено, учвршћивање српске власти у тој области. Оно је било праћено насељавањем српског живља у већој мери у

ДИНАР КРАЉА МИЛУТИНА

ПРСТЕН ИЗ ОКОЛИНЕ ДЕБРЦА, XIV ВЕК

Београду, као и ширењем утицаја српске цркве у граду и ван њега. Пресудно је ипак било то што је Драгутин добио на управу ове области као зет угарског краља, коме је остао веран до смрти. И Драгутин и његова област били су зависни од Угарске. Међутим, догађаји после марта 1316. године значили су нешто ново. Српски владар војском поседа територије на које је Угарска полагала право. Са становишта Угарске то је била узурпација, припајање угарских територија српској држави, промена односа који су владали у Драгутиново време. Београд под влашћу Милутиновом није било исто што и Београд под управом Драгутиновом. Краљ Милутин је у освојеном граду могао водити своју, независну политику у односу на Угарску. Он је своју акцију могао спровести само у околностима које су му у извесној мери ишле наруку. Пре свега, он није деловао изоловано. Напротив, био је тесно повезан са најмоћнијим велможама Угарске и њиховом борбом против централне власти.

Краљ Карло Роберт је од свог доласка у Угарску имао да се бори са незадовољним великашима. Читаве области су биле у рукама одметнуте властеле. Међу њима су за централну власт били најопаснији Матија Чак-Тренчин на северозападу земље, Амадеј Аба, Гисинговци у прекодунавским областима и други. Угарски краљ је у лето 1312. године у борби код Розгоњија успео да победи своје противнике, удружене снаге Амадеа Абе и Матије Чака. Међутим, нови талас побуне властеле у пролеће 1317. године довео је поново до отвореног непријатељства. На челу овог покрета били су Копас Борша, ердељски војвода Ладислав Кан и млади Кесеги (Köszegi). Краљ Милутин је помагао њихову борбу. Још раније планирани брак између кћери ердељског војводе Ладислава и Милутиновог сина требало је да учврсти успостављене савезничке односе. Папски легат frà Gentile је настојао свим средствима да осујети овај план. Писао је септембра 1308. године војводи Ладиславу и опомињао га да прекине преговоре са српским двором. Под претњом најоштријих црквених казни војвода се измирио са краљем 1310. године, али није забележено да ли је планирани брак и остварен. Но, чак да до њега није ни дошло, сарадња ових противника угарског краља тиме није била онемогућена.

Међутим, Карло Роберт је енергично кршио снаге олигархије. Ломио је једног крупног феудалца уз помоћ других. Његове присталице су код Дебрецена победиле Копаса Боршу и погубиле га. Победоносни краљев војсковођа Дожа Дебрецени постављен је за новог ердељског војводу са задатком

да угуши тамошњи устанак. Војвода Ладислав је у међувремену умро, а снаге отпора окупљале су се око његових синова. Милутин је подржавао побуну и у другим областима Угарске. Андрија Кесеги (Kőszegi) је за своју акцију против краља нашао савезнике у иностранству. Били су то Фридрих Лепи Хабзбуршки и краљ Милутин, који је пружио уточиште угарским одметницима и војно их помагао.[11]

За то време, до 1319. године, Београд је био у рукама краља Милутина. Да ли је тада дошло до каквих промена у њему, пре свега у управи града, није познато. Како је у то време морало бити још увек присталица Драгутина односно његовог сина Владислава, и како се без сумње знало за угарске претензије на Београд, српски владар је морао обезбедити град и јаком војном посадом оданих чета и другим мерама. У овом кратком периоду Милутин је посветио доста пажње Београду. Он је усмерио своје напоре и на изградњу градских утврђења, неопходних за одбрану.[12]

Карло Роберт је борбу против краља Милутина замислио знатно шире од пограничног обрачунавања. Потражио је савезнике на више страна. За борбу против Србије придобио је Младена Шубића, који је у Босни ојачао своју власт, затим великаше Албаније и Филипа Тарентског. Снажну подршку пружио је са своје стране и папа, који је био нарочито активан у Албанији бунећи све Милутинове противнике. Међутим, акција на овако широком фронту од Дунава до Јадранског мора, са савезницима који нису били подједнако заинтересовани за исход борбе, није дала очекиване резултате. Некоординиране акције противника нису биле довољне да озбиљније угрозе власт краља Милутина. Највећег успеха у борби имао је угарски краљ, који је 1319. године прешао у офанзиву.

Српски владар је очекивао напад и био спреман да освојено и брани. У пролеће 1319. године његови одреди су нападали угарске пограничне области, наносећи знатне штете непријатељу. На противнапад се није дуго чекало. Угарску војску у првом налету није водио сам краљ Карло Роберт, већ његове војсковође. Циљ похода је био освајање Мачве. Огорчене борбе су вођене у првој половини 1319. године. Оне су, изгледа, завршене угарским освајањем градова у Мачви, али не задуго.[13] Непријатељ је наишао у Мачви на јак отпор. Пошто резултати прве офанзиве нису били задовољавајући, ни трајни, Карло Роберт је био принуђен да лично, на челу своје војске, продре у Мачву почетком септембра 1319. године и тек тада обезбеди превласт угарског

оружја. Он се 16. септембра налазио код реке Колубаре у Мачви.[14] Главне операције су вођене у Мачви, куда се и упутила главнина нападачке војске. Тек после вишемесечних борби, које су трајале од пролећа до јесени те године, обезбедила је Угарска повраћај спорних области. Уједно то показује да је Србија улагала доста напора да спречи угарску офанзиву.

Ни са освајањем Београда није ишло лако. Из једне касније повеље, од 30. јуна 1347. године, види се, макар и у најопштијим цртама, како је то текло. На челу угарске војске упућене на Београд, био је Стефан Лацковић. Нападачи су водили жестоке борбе са српском посадом града. Најзад је угарска војска успела да надјача браниоце. Град је освојен и спаљен. У овим окршајима страдало је доста „шизматика", Срба, многи су побијени, а многи заробљени.[15] Србија је изгубила Београд за дуги низ деценија. Успехе угарског краља у борби против „шизматика" обележио је својим писмима и папа Јован XXII.[16] Мачва и Београд су прикључени Угарској. Освојене области краљ је поверио мачванском бану, који је често носио и титулу жупана Вуковара, Бодрога и кастелана Ковина.[17] Читав низ звања поверен је једној личности.

Иако су за католичку веру у Београду прилике још задуго биле неповољне и несређене, ствари су ипак кренуле набоље. Могла се с правом очекивати пуна подршка католичког краља Карла Роберта. А она је била на овом терену веома потребна. У време обнављања угарске власти у Београду није постојао организован каптол, недостајало је католичко свештенство, а папа признаје и да је малобројан католички живаљ у Београду недовољан.[18] Овакво стање јасно указује да у претходном периоду, нарочито у доба Милутинове владе над градом, услови за нормалан живот католичке епископије нису постојали. Свештеници су се разишли из града у коме су били спутавани, окружени масом православног живља и њиховом активном црквом.

ГЛАВА ЧЕТВРТА

УГАРСКО-СРПСКЕ БОРБЕ У XIV ВЕКУ

Освојен и спаљен град припојио је краљ Карло Роберт својој држави. Но, ситуација је 1284. године била знатно друкчија од оне коју је угарски краљ затекао 1319. године. Напори Драгутина и краља Милутина да изграде и задрже Београд нису остали без резултата. Све њихове мере у том правцу нису познате; наслућујемо њихове резултате у већ поменутом писму папе из 1322. године. Мали број католика у Београду може бити само одраз етничког састава града у коме је основни живаљ био српски.

Угарско-српски односи од времена краља Милутина одвијали су се у знаку сукоба око пограничних области — Мачве и Београда. Милутинов покушај да тај спор реши у своју корист није успео. Борбе су вођене и следећих година, у њима је учествовао са својим плановима и претензијама и Драгутинов син Владислав, али оне нису донеле Београду неке промене, или бар о њима нема вести.

Борбе двеју држава наставиле су се још интензивније у време краља (цара) Душана. Поред старих сукоба око пограничних области, јавили су се и нови. Угарском двору није одговарало стварање једне јаке балканске државе која је могла да угрози, и која је стварно угрожавала, угарске интересе на том подручју. А управо таква држава је постала Србија у време краља Душана.

Још у лето 1332. године краљ Карло Роберт се припремао за поход против „шизматика“ у суседству своје државе,

уз пуну моралну подршку папе. Међутим, до угарског продора у Србију дошло је у лето 1335. године. Краљ Душан је, пошто је склопио мир са Византијом августа 1334. године, морао да обрати сву пажњу на северне границе своје земље.[1] Угарски напад је долазио са дунавске стране. Није забележено да ли је Београд послужио нападачу као полазна тачка ове офанзиве.[2] На вест о продору Душан је похитао ка северу, помогнут, изгледа, византијским одредима цара Андроника III. Српски владар се задржао у манастиру Жичи. Надирање српске војске натерало је непријатеља на повлачење. Преко Саве, можда преко Београда, повукла се угарска војска овом приликом.[3] Судећи по српском извору, нападач се повлачио у брзини и нереду, без довољно опреме за савлађивање реке као што је Сава у доњем току. Пошто се угарска војска повукла преко реке, краљ Душан је прешао у офанзиву. По речима његовог биографа, он је успешно продро у „околне пределе државе своје".[4] Са оваквом формулацијом одмах се поставља питање на које је области мислио Душанов биограф. Најприродније је да се ту подразумевају угарски поседи јужно од реке преко које је извршено повлачење војске, дакле Саве. Но, чак ако се и прихвати претпоставка да је краљ Душан овом приликом освојио Мачву, нема разлога да се успеси српског владара прошире и на Београд. Ниједан извор не даје основа за такву тврдњу. Тешко је претпоставити да би краљев биограф пропустио да наведе такав успех свога владара.[5] Утврђени град на ушћу Саве у Дунав остао је у угарским рукама. То најбоље показује историја католичке епископије у Београду.

Када је папа Јован XXII поставио за београдског епископа доминиканца Андрију у јесен 1322. године, положај додељене му црквене заједнице био је веома лош. Дугогодишња превласт православне цркве под српским владарима довела је католичку епископију до расула и сиромаштва. Без каптола, без довољно свештеника и ослонца у локалном становништву, она није могла нормално да обавља своје функције. Црквена добра су у време српске власти у граду била одузета, многа од њих и растурена. Папа је тражио помоћ од угарског краља да би се ово стање, пре свега материјално, поправило, утолико пре што је Карло Роберт освајајући Београд од Срба и сам задржао нека црквена имања без којих је епископија, изгледа, могла само да тавори.[6] Постојање католичког епископа у граду више није долазило у питање, само се стање ове црквене заједнице за читаву деценију угарске власти није битно поправило.

Године 1331. београдски епископ је због сиромаштва био ослобођен дажбина папској курији.[7] Нема сумње да је оваквом стању допринело и често угарско-српско ратовање у пограничним областима, које се на махове претварало и у оружане сукобе већих размера.[8]

Могућно је да у оном епископу који је 1331. године био ослобођен уобичајених плаћања папи треба видети Павла, поглавара београдске цркве, који се од 1332. године готово из године у годину редовно јавља на угарским краљевским повељама и другим документима у периоду до 1347. године.[9] Он је активно радио на сређивању прилика своје дијецезе, трудио се да обезбеди потребне приходе. Преко пуномоћника је наплаћивао 1335. године нека потраживања од Јована, сина бана Михуда, а у лето 1338. године парничио се пред краљевим судом за неке поседе.[10]

Када је на угарски престо 1342. године дошао Лајош I, офанзивна угарска политика добила је новог и енергичног поборника. Нови владар је у потпуности наставио очеву политику према Србији. Већ у првим годинама своје владе, Лајош I се окренуо јужним границама државе и свом најјачем балканском суседу. Прикупивши довољно војске, три године након ступања на престо, кренуо је у борбу против Србије.[11] Којим је правцем продирао непријатељ, где су вођене борбе и са којим стварним резултатима, није могућно јасније утврдити. Још већа је неизвесност у погледу акција српске војске. Да ли је она постигла и какве успехе у овим борбама, или после повлачења нападача, није познато. Постоје два документа која уносе извесну нејасноћу у овај проблем. То су два писма папе Климента VI састављена истог дана, 7. јануара 1346. године, и упућена двојици владара, угарском и српском краљу. У писму Лајошу I папа тражи да угарски краљ не омета људе которског епископа Сергија у прикупљању десетка у Мачви, Голупцу, Београду и другим местима која припадају которској дијецези. Неки су људи, каже папа у овом писму, „tuo suffulti favore“, ометали овај посао. У писму краљу Душану папа наводи да су чиновници овог владара — „tuo suffulti favore“ — ометали прикупљање десетка за которску цркву, наводећи опет исте градове.[12] Судећи по овим писмима, којима папа брани права которског епископа у погледу прикупљања десетка у Београду, могло би се претпоставити да је краљ Душан привремено освојио Београд од Угарске. Но, ако је такав закључак и могућ на први поглед, он не одговара правом стању ствари. Других доказа за тако важан догађај, српско

освајање Београда, нема. Чињеницу да је папа писао српском владару могуће је схватити друкчије. Папа је писао владару на чијој се територији налазила которска дијецеза, тражећи заштиту за права епископа Сергија. То што је Београд укључен у обим которске дијецезе не мора значити да је био под влашћу Србије. Папа је навео градове на које которски епископ полаже право. Имао је пред собом текст Сергијеве жалбе, која је садржавала оптужбе и против угарских и против српских чиновника. Папа и његови писари нису знали географију Балканског полуострва. Овом приликом је Сергијева жалба вероватно механички уклопљена у текстове поменутих писама. Папа није улазио у питање шта је чије.

У време када је папа Климент VI писао ова своја писма владарима Угарске и Србије, Београд је несумњиво био у угарској власти.[13] Одјек ових угарско-српских борби налазимо и код каснијих писаца, Орбинија и Лукаревића, али њихово излагање не помаже расветљавању догађаја, иако садрже интересантне појединости међудржавних односа тога доба.[14] Сукоби двеју земаља окончани су 1346. године склапањем мира.[15]

Мир који је завладао на угарско-српској граници донео је привремено олакшање обема странама, предах за зараћене. Међутим, супарништво двеју држава и сукоби њихових интереса нису могли ишчезнути 1346. године. Они се нису могли ускладити, и даље борбе су биле неизбежне. У лето 1354. године обе су војске, још једном, стајале једна према другој. Цар Душан се са својим одредима налазио на Пакларима очекујући напад са севера. Краљ Лајош I се упутио у Србију преко Земуна, у коме је био 12. јуна 1354. године, и Београда. Зна се да је био у Београду 16. јуна те године.[16] Средином августа цар Душан је заузео положај на реци Брусници под Рудником.[17] Дакле, јасно се оцртава подручје борби: то је област између Београда и Рудника, свакако и Мачве, на коју су оба монарха полагала право, о коју су се две државе не први пут оружјем отимале. Београд је у овом рату био угарска база за операције против Србије. Краљева војска и сам Лајош задржали су се краће време у њему.

Цар Душан је дипломатским средствима, поред војних, покушао да заустави надирање непријатеља. Он је одлучио да се у том циљу приближи авињонској курији. Године 1354. водио је преговоре са западном црквом под видом признања папског примата, а у основи у тежњи да католички поглавар заустави акцију угарског краља против државе која је, тако је изгледало у тај мах, била спремна да

се приволи авињонској цркви. Српски владар је упутио своје посланике папи. У време када је угарска војска већ била у Београду, на почетку своје акције, они су 16. јуна 1354. године добили препоруку Млечана за своју мисију код папе.[18] Очигледно пред великом опасношћу цар Душан се одлучио на тај корак. Њему је при доношењу ове одлуке о упућивању посланства папи била потребна подршка и сарадња српског патријарха Јоаникија, који се о томе у Жичи договарао са царем. Било је потребно много државничке мудрости поглавару српске цркве да одобри овај потез свога суверена. Папа је прихватио српске предлоге и упутио своје посланике у Србију да наставе започете преговоре.[19] За све време угарске офанзиве цар Душан је зналачки подржавао преговоре са папом.

Војска краља Лајоша није, изгледа, овом приликом постигла нарочите успехе. Војници су страдали од барског ваздуха и маларије, тако да су се морали повући.[20] Непријатељства су настављена и почетком следеће године. Тек у мају 1355. године очекивано је примирје између две земље.[21] За историју Београда није толико значајно шта је постигла угарска војска у борбама у Србији; много је интересантније шта је донела српска противофанзива, после повлачења угарске војске. Несумњиво је моменат за акцију био повољан. Цар Душан је имао окупљену војску и пред собом област за коју се и он, као и његови претходници, више пута борио. Била је то прилика да се граница Србије помери на природне границе, до обала Саве и Дунава. Цар Душан није пропустио ове могућности. Он је освојио знатан део спорних области. По тврђењу савременика ових догађаја, Виланија, угарски краљ није имао после ових борби никаквих поседа у Србији.[22] Дословно схваћен текст овог италијанског писца био би доказ да је цар Душан освојио Београд. Међутим, оно што се зна о овим угарско-српским борбама уопште, и периоду у коме је до њих дошло, упућује на други закључак. Ниједан извор, ни српски ни угарски, не даје чак ни посредне доказе да је Београд дошао под српску власт. Угарска је енергично бранила своје поседе јужно од Саве и Дунава, краљ Лајош је имао довољно снаге да одбрани утврђени Београд. Виланијево тврђење очигледно треба схватити као српско освајање већег дела угарских поседа јужно од Саве и Дунава, али не и Београда.[23] То је била уједно и последња офанзива Србије према Угарској у време цара Душана.

СРПСКА ПАФТА ИЗ XIV ВЕКА, ОКОЛИНА ДЕБРЦА

КАДИОНИЦА ИЗ ВИНЧЕ, XIV—XV ВЕК

Изненадна смрт српског владара значила је крај једног дугог периода успона Србије. Нагло слабљење централне власти и издвајање области појединих феудалних господара стварали су повољне услове угарском краљу да све изгубљено поврати и да се користи унутрашњим стањем Србије за даља освајања. Када је првих дана јуна 1356. године краљ Лајош окупио знатну војску у Загребу, изражавао је спремност да предузме рат против Србије, али већ ово концентрисање снага у Загребу указивало је на друге намере угарског краља.[24] Он је убрзо кренуо у Фурланску, у борбу против Венеције. У лето 1356. године дошло је до неког споразумевања Венеције са српским двором против заједничког непријатеља — Угарске. Оваквом току догађаја успротивио се папа, који је августа те године захтевао од млетачког дужда да се одрекне овог савеза са српским владарем.[25]

Своју намеру да нападне Србију краљ Лајош није могао да оствари одмах после Душанове смрти. Напорно ратовање против Венеције исцрпљивало је могућности земље и самог краља, тако да је у прво време после Душанове смрти Србија била поштеђена већих узнемиравања са севера. Но, склапање Задарског мира фебруара 1358. године значило је смиривање прилика у Далмацији, а давало је угарском краљу одрешене руке да се окрене јужним границама своје државе. У јесен 1358. године далматинско-хрватски бан Јован писао је Млечанима о намери краља Лајоша да крене у рат против Срба.[26] Ова информација је била тачна. После обављених потребних припрема угарска војска је маја 1359. године прешла Дунав и, пошто је потукла српску војску, продрла је у унутрашњост земље на осам дана хода. Нападачи нису имали шта да оплене на своме путу кроз Србију. Становници тих области склонили су све што су могли, што у извесном смислу говори да је напад очекиван. Српски двор није успео да прикупи војску и тако организује одбрану земље. Међутим, сами сељаци су нападали непријатеља где год су могли и како су могли. Лајош се налазио 25. јуна 1359. године у Руднику, 6. јула је још увек био у Србији. После више од два месеца ратовања краљ се повукао у Угарску.[27] С обзиром на правац угарског напада овом приликом врло је вероватно да је Београд послужио, као и у ранијим сличним околностима, као база за продор у Србију у област Рудника. У борбама током пролећа и лета 1359. године угарска војска је била знатно надмоћнија. Свега неколико година раније цар Душан је не само бранио Србију

са успехом већ и освајао угарске области. Сада је, међутим, Србија била у пуној дефанзиви. Београд је био далеко ван домашаја њене власти.[28]

Србија, која се од времена цара Уроша борила са многим унутрашњим проблемима који су потицали пре свега од феудалне распарчаности земље и интереса водећих људи, није могла ништа предузети у области Београда. У време енергичног владара Лајоша I, дакле до 1382. године, Београд је био под угарском влашћу. С обзиром на честе борбе које су око њега вођене, може се претпоставити да је у том периоду био у великој мери сведен на војно утврђење. Градско насеље тешко да је могло у таквим околностима да доживи неко знатније повећање. Напротив, не би било необично да је дошло и до извесног осипања градског становништва у периоду честих ратова.

После 1382. године Угарска је ушла у период унутрашњих борби за власт, страначких сукоба појединих великашких група, које су у решавању својих проблема више пута тражиле и инострану помоћ, пре свега од околних владара. Како Лајош I није имао мушких потомака, власт је преузела његова удовица краљица Јелисавета у име своје кћери Марије, наследнице престола. Главни ослонац је нова влада нашла у палатину Николи Горјанском Старијем. У земљи је постојала снажна опозиција племства против двора и политике коју је он спроводио. На челу незадовољника налазили су се Иван Палижна, приор Јовановаца у Врани, браћа Иваниш и Ладислав Хорвати, загребачки бискуп Павле и други. Ова група великаша је намеравала да на угарски престо доведе напуљску династију Анжујаца и тиме онемогући планове двора и краљице Јелисавете у погледу будућег владара. Карло Анжујски је и крунисан у Будиму за краља, али не задуго. Почетком фебруара 1386. године извршен је на њега атентат, он је убијен, а побуна присталица анжујске странке узела је широког маха.

Противници двора потицали су махом из Хрватске. Они су деловали на периферији земље. Подршка босанског краља Твртка била је необично важна за побуњенике, пружала је уточиште у случају потребе и обезбеђивала залеђе за борбе које су вођене. Устанак се проширио и на области према Србији, на Мачву и Београд. Браћа Хорвати су успели да се утврде у том подручју и освоје пограничне градове Битву, Купиново и Београд. Двор је у таквој ситуацији морао да предузме одлучне мере за угушивање овог опасног покрета. Против одметника је са војском упућен Стеван

Коро̄ски, ранији мачвански бан. После успешних борби, чије појединости нису забележене, Стеван Коро̄ски је успео да круни поврати Мачву и три поменута града, међу којима и Београд. Поуздано се може утврдити да су ове борбе Стевана Коро̄ског у Мачви вођене пре јула 1386. године.[29] Када су одметници успели да се домогну Београда пре овог времена и, према томе, колико су га држали, није могућно утврдити јер недостају сигурнији хронолошки подаци.[30]

У неким српским летописима је забележено да је кнез Лазар Хребељановић после смрти краља Лајоша, дакле после 1382. године, напао Београд и разорио га, што претпоставља и његово освајање, као и повезивање са одметнутом угарском властелом.[31]

Област кнеза Лазара је обухватала Поморавље, Рудник, Ужице, а имао је неке поседе и у Мачви. Његове су се земље налазиле у непосредном суседству угарских поседа и државне границе. Судећи већ по томе, морао је бити веома заинтересован за прилике у оближњим крајевима. Међутим, на основу анализе повеља краља Жигмунда, које се најдиректније односе на борбе око Београда, јасно произилази да кнез Лазар и његови одреди нису учествовали у борбама које су вођене у Угарској пре јула 1386. године, већ после тог времена. Наиме, одреди српских коњаника кнеза Лазара борили су се на страни одметника у сремској и вуковској жупанији, али после наведеног времена.[32] На основу тога, проблем учешћа кнеза Лазара у борбама око Београда своди се на то што се у време када су устаници успели да освоје Београд (пре јула 1386. године) не помиње подршка српске војске, а у периоду када је кнез Лазар помагао устанике нема вести да је Београд променио господара, пошто га је пре јула 1386. године двор повратио. На основу тога намеће се закључак да кнез Лазар није освојио Београд. Чак и да су његови одреди помагали борбу устаника за Београд, то не би ни у ком случају значило да је град том приликом дошао под српску власт.

Угарски краљ Жигмунд је имао довољно разлога да се, пошто је учврстио своју власт у земљи, окрене кнезу Лазару и казни га због мешања у унутрашње борбе у Угарској. Кнез Лазар је помагао краљеве одметнике; он је упутио своје одреде преко Саве и Дунава. Најзад, кнез Лазар је покушао да освоји Голубац. За напад на овај град употребљене су чак и опсадне справе, али без успеха.[33] Угарски краљ је кренуо у поход против кнеза Лазара фебруара 1389. године. Оружани сукоб је избегнут једино захваљујући посредо-

вању кнежевог зета, Николе Горјанског, који је мирним путем регулисао спор.[34]

Оно што је краљ Жигмунд намеравао да постигне походом против Србије почетком 1389. године, остварио је нешто касније, после битке на Косову. Србија се после пораза у борби са Турцима налазила у тешкој ситуацији, пуној неизвесности у погледу даљих планова нападача. Кнегиња Милица и преостало српско племство обратили су сву пажњу односу са Турцима, који су одједном постали господари ситуације. У таквим околностима је угарски краљ у касну јесен 1389. године продро са војском из Мачве у Србију у правцу Груже. Он је том приликом освојио градове Борач и Честин, и преко Ковина његова се војска повукла у Угарску.[35] Србија је после пораза на Косову била и сувише слаба да се брани на два фронта. Српски двор је у тим околностима, свакако и под утицајем угарске офанзиве, кренуо путем помирења са Турцима. Оно је и уследило најкасније у првој половини 1390. године. Тиме је однос снага према Угарској био измењен. Убрзо се ова сарадња показала на делу. У првој половини 1390. године (пре 4. августа) удружени Срби и Турци нападају угарске пограничне поседе и врше упаде у Мачву, Срем, као и у крашовску и тамишку област. Новембра исте године (1390) краљ Жигмунд је, очигледно да би повратио стабилност јужне границе своје државе, прешао у противофанзиву. Он је продро у Србију до Островице.[36]

Један турски извор, хроничар Уруџ, за ову, 1390. годину, везује турски напад на Београд и прву његову опсаду. По њему су Турци тада месец дана опседали град, али га нису могли освојити.[37] Из претходног излагања се види да је било угарско-српско-турских борби током 1390. године у јужној Угарској. Турски одреди су се залетали и преко Саве и Дунава. Судећи по томе, они су могли напасти и Београд. Међутим, опсада Београда, како саопштава Уруџ, трајала је месец дана. Чак и да је то био импровизовани напад на овај угарски град, тешко је схватити чињеницу да угарски извори, којих има за тај период, нису забележили ову, посредно угарску победу, јер Турци нису освојили град. Тешко је схватити да краљ Жигмунд не би поменуо овај успех у једној од својих многобројних повеља. Најзад, да ли су Турци имали довољно снага за једномесечни напад на утврђени град? Судећи по познатим подацима, изгледа да су њихове чете које су упадале у Угарску биле углавном мање, веома покретне пљачкашке чете. На основу тих елемената

ПЕЧАТ СА ПОВЕЉЕ ДЕСПОТА С. ЛАЗАРЕВИЋА ИЗ 1405. Г.

ПИСМО ДЕСПОТА СТЕФАНА ИЗ БЕОГРАДА 1417. Г.

изгледа да вест овог хроничара не треба узети као веродостојан извор за прву турску опсаду Београда.

Изложени догађаји показују да је краљ Жигмунд енергично и са успехом бранио државне границе током 1389. и 1390. године. Он је више пута лично предводио своје одреде у борби за балканске поседе Угарске, који никада нису били нарочито сигурни за будимски двор. Београд је у то време био у угарској власти. Нема разлога да се обнављање Жигмундове власти у том граду везује тек за 1392. годину. Истина, марта те године (1392) угарски краљ је заменио тврђаве Николе Горјанског у Мачви за друге поседе у Угарској, очигледно руковођен намером да директном управом у Мачви ову област јаче веже за централну власт. У лето исте године Жигмунд је чинио даље напоре да прошири своју власт у Србији, но та његова делатност излази из оквира овог излагања, пошто је град био чврсто у рукама Угарске.[38]

ГЛАВА ПЕТА

ЦЕНТАР СРПСКЕ ДРЖАВЕ

ПРЕЛАЗАК БЕОГРАДА ПОД СРПСКУ ВЛАСТ

У XV век Београд је ушао као мало угарско погранично утврђење и још мање градско насеље. Писац једног турског извора XV века је, описујући догађаје последње деценије XIV века, забележио да Београд у то време још није био изграђен.[1] Његова оцена се, наравно, не може дословно схватити, јер је град тада већ имао дугу историју за собом, али она указује на то да Београд у очима турских освајача није представљао нарочиту војну препреку. То утолико пре што је овај анонимни турски писац, савременик султана Мехмеда II, имао пред очима град какав је био после обимне грађевинске делатности деспота Стефана, која је изменила његов лик. Град је под српском влашћу почео добијати нову физиономију, али, на жалост, са мало мирног времена да се корисне деспотове идеје до краја и остваре. У релативно уским временским оквирима колико је он остао под влашћу Србије није се могло много учинити. Па ипак радило се предано и брзо.

Битка код Ангоре 28. јула 1402. године и њен неочекивани исход, потпуни пораз турске војске и најзад погибија султана Бајазида I, отворили су кнезу Стефану Лазаревићу нове могућности за остварење самосталније политике на Балкану. Нестанак снажне личности Бајазида I бацио је Турску у период унутрашњих немира и борби за власт. Вишегодишња криза у Турској изазвана сукобима претендената на престо била је згодна прилика за српског владара

да у измењеним околностима оствари своје планове. Враћајући се са бојног поља из Мале Азије, Стефан Лазаревић је од византијског цара добио деспотску титулу, са којом је кренуо у домовину, где су га очекивали многи нерешени проблеми, међу осталима и сукоб са Бранковићима. Код Трипоља на Косову сукобиле су се 21. новембра 1402. године противничке војске. Победа је припала деспоту. Но тиме још нису били регулисани међусобни односи. У таквим околностима и под њиховим утицајем, пошто се ослободио непосредног турског притиска, деспот Стефан се приближио Угарској.[2] Са областима на које је Турска полагала право, он је морао тражити подршке на другој страни. Нашао ју је у личности краља Жигмунда, коме је, опет, српски деспот био потребан за даље учвршћивање власти у Угарској и као средство за осигуравање границе од евентуалних турских упада.[3] Обострани интереси угарског и српског владара, дакле, упућивали су на сарадњу и споразум. Треба одмах рећи да ово нису први контакти Стефана Лазаревића са угарским двором. Њих је било и раније, за живота султана Бајазида I, али онда због турског притиска нису могли дати конкретне резултате. Султан је био обавештен о Стефановим везама са угарским двором, па је српски кнез био принуђен да лично иде султану и да се оправда.[4] У сваком случају, Стефан пре ангорске битке није добио Београд од Угарске, а друкчије га није могао поседовати. Ван сваке је сумње да је деспот добио Београд од Угарске, која га је и држала, а не од Турака, који у то време нису имали везе са њим.[5]

По речима деспотовог биографа, иницијативу за угарско-српски споразум преузео је Жигмунд пославши деспоту своје посланике „да би дошао у љубав" са њим. Краљеви изасланици су у Србији добро примљени, атмосфера за преговоре је била повољна. На основу споразума који је убрзо склопљен, деспот је за своје вазалске обавезе према угарском краљу добио од њега Београд.[6]

Не може се прецизно утврдити када је овај уговор склопљен. Новембра 1402. године, у повратку из Турске у домовину, деспот је још био на Косову у сукобу са Бранковићима. Краљ Жигмунд је писао 16. априла 1404. године бургундском војводи Филипу да му се деспот Стефан потчинио и да се бори против Турака и других краљевих непријатеља.[7] То би били хронолошки оквири овог важног догађаја, с тим што је највероватније да га треба ставити пред крај 1403. или на почетак 1404. године, с обзиром на то да се у писму бургундском војводи говори прво о преласку

босанског краља Остоје на Жигмундову страну, што је било новембра 1403. године, па тек онда о потчињавању деспота. Изгледа да је ове преговоре у име краља водио познати угарски властелин Пипо Спано.[8]

РАЗВОЈ ГРАДСКОГ НАСЕЉА И ПРИВРЕДЕ

Деспот Стефан је нашао Београд, по речима његовог биографа, „разрушен и запуштен“, вероватно још од борби које су око њега вођене осамдесетих година XIV века. Пошто га је преузео од Угарске, он га је обновио, преуредио и проширио. Грађевински радови су били толико обимни да се могло рећи да је створен нови град.[9] Приступило се прво изградњи тврђаве (Горњи град), градских зидина и кула, које су имале да га штите.

Међутим, деспот је од Београда хтео да направи не само војно утврђење него и напредан град. Он је први систематски стварао градско насеље, привредни центар у њему. Деспот није случајно изграђивао своју престоницу управо на том месту. То је крајња северна тачка Србије, надомак Панонске низије, најудаљеније место балканског односно српског подручја, толико нападаног и пустошеног од Турака. Сам деспот, савременик и очевидац косовске битке и покосовских година, очигледно је сматрао да центар српске државе треба померити што даље на север. Из Београда се двор могао у случају невоље пребацити у Угарску. Само је јако војно утврђење могло да обезбеди већу сигурност градском насељу. Деспот је стварао и једно и друго.

Становници Београда су добили низ економских повластица, којима је деспот желео да привуче најпре своје привредно активне поданике, а онда и странце. У свечаној повељи, која је имала златни печат са сликом града, он је формулисао сва та преимућства којима су се могли користити становници његове нове престонице.[10] Дао је „слободе његовим (Београда) становницима“, „ослобођење граду томе од сваких ствари“ и „повластице . . . са сваким утврђењем да се не поколеба у коме су биле наведене благодети божије које су биле на њему, о слободи од поробоћења“, затим је грађане ослободио плаћања царина и пролаза у својој држави.[11] Ове повластице требало је да утичу на

српске трговце и друге пословне људе да се насељавају у новом граду, оне су им омогућавале несметано деловање на сваком кораку. Ослобођени разних работа (зидања градова и других радова у корист владара и државе), царина и дажбина везаних за њихово кретање по земљи, они су заиста били привилеговани, очигледно фаворизовани слој српског становништва.

И не само то. Деспот се побринуо да од околних владара, у првом реду угарског краља, добије „ослобођење трговцима",[12] под којим треба разумети највероватније ослобођење од неких царина и других дажбина наплаћиваних по Угарској, на путевима, речним прелазима и слично. Да ли је Београд у овом периоду уживао и ius stapulae, по коме је роба довожена из Угарске морала бити истоварена у Београду, остаје недовољно јасно. На тај начин су страни трговци приморавани да продају робу у привилегованим варошима, а корист од трговине на мало препуштана је домаћим трговцима.

Вести о овим деспотовим мерама долазе до нас само у свом фрагментарном облику. Но и поред тога оне показују да је овај владар београдским трговцима наменио широко подручје делатности: била је то не само територија тадашње српске државе него и Угарска, која је пружала велике могућности за обављање уносних послова. Повлашћеним београдским трговцима омогућено је да прелазећи државне границе шире обим свог пословања. Ова деспотова политика економског везивања Београда са Угарском веома је далековида и једино могућа за погранични град, који без чврстих веза са околним областима није могао привредно да се развија. И управо на тим везама, у почетку подстицаним вештачким путем, Београд је добио важно место у транзитној трговини балканског подручја и Панонске низије.

Деспот је коришћење ових повластица ограничио само на Београд. Предвидео је да свако мора да добије „књигу са печатом" да је становник тога града, чиме су се онемогућавале злоупотребе других деспотових поданика.[13] Какав је критеријум узет за одређивање статуса становника града, да ли време боравка у граду, или поседовање непокретне имовине, није познато. Снабдевен таквим документом, београдски трговац је стицао и знатно већу правну сигурност, толико потребну у оно време.

Насељавање града вршено је убрзано и смишљено. Да би град могао привредно да се развија, било је потребно да у њему живе активни и имућни људи, трговци који су имали

пословне везе и капитал, занатлије које ће производити најразноврсније предмете за потребе града и његово тржиште. Њима су биле намењене економске повластице, које су могле дати прве резултате само уз извесну интервенцију деспота. Он је „од свију својих страна“ сабрао најбогатије људе, населио их у Београд, а када су људи видели повластице које им је нови град пружао, „непрестано из дана у дан почеше долазити и за мало времена веома густо насели се тај град“. Током читаве деспотове владе Београд „узрасташе“.[14]

Ко су били становници Београда? Најбројнији међу њима су били Срби, деспотови поданици. Он је окупљао прво људе „од свију *својих* страна“, а затим су се стекли и становници околних области, како каже Константин Филозоф, из Босне, а вероватно и из Угарске. У овом граду у пуном развоју, поред Срба, Дубровчана и других, било је, изгледа, и млетачких трговаца.[15] За многе људе који се помињу у Београду, у документима дубровачког порекла, не

СУДСКИ ПОЗИВ ВЛАТКУ ДОБРОЈЕВИЋУ УРУЧЕН У БЕОГРАДУ 1422. ГОДИНЕ

каже се одакле су, али се за неке од њих може претпоставити да су деспотови поданици. За једног становника Београда се каже да је био родом из Трстеника, а морало их је бити и из других места, Новог Брда, Рудника, Сребрнице.[16]

Мере деспота Стефана брзо су привукле дубровачке трговце, чија је делатност почетком XV века у Србији ионако била веома разграната и интензивна. Њих је било готово у свим градовима, рударским насељима, местима која су пружала услове за уносну трговину. Добро су познавали бал-

канске прилике и тачно оцењивали важност појединих тржишта за своју робу. Тако је број дубровачких трговаца у поједином граду донекле постао барометар његових привредних прилика.

Међу онима које је деспот настојао да веже за Београд било је без сумње и Дубровчана. Њихова активност је била потребна граду, јачала је привредне везе са другим областима и доносила знатне приходе владару. Ипак, њихова насеобина у Београду, изгледа, није била нарочито велика. Мали број спорова, и поред претпоставке да грађа није довољно сачувана, говори о томе сасвим недвосмислено. За Београд је 1409, 1410, 1423, 1424. и 1426. године одређено по једно судско тело, што не одговара интензивнијем привредном животу једног града. За период дужи од једне деценије (1410—1423) нема ниједног податка о споровима.[17] Имена свега око десеторице трговаца-властеле који су боравили у Београду под српском влашћу као да потврђују горњи закључак.

У нову деспотову престоницу су у почетку долазили дубровачки трговци који су већ имали разрађене пословне везе у Србији, Босни. Они на тај начин само проширују своју делатност, они је не почињу у Београду. То су махом људи који се помињу у низу других места, за њих често влада није знала у коме се граду доиста налазе одређеног тренутка, да ли у Београду, Смедереву или неком другом месту, па су тако и одређивана судска тела за решавање њихових спорова.[18] Бенко Гундулић није могао учествовати у саслушавању сведока тестамента једног Дубровчанина који је умро у Београду пошто је отишао у Ново Брдо.[19]

Најчешће се у Београду појављују и бораве људи који су годинама везали своју активност за најпознатија рударска места Србије и Босне — Сребрницу, Ново Брдо, Рудник. Марин Влаха Градић је био добар трговац и спретан дипломата. Он је преко својих послова временом стекао и известан утицај на деспотовом двору, који је онда обилато користио за свој рад.[20] Био је више пута цариник у Сребрници, где је наплаћивао више него што је било уобичајено. Он је 1417. године добио ту царину под веома повољним условима. Пословао је и у Новом Брду.[21] У Београду је чешће и дуже боравио.[22] Његов ортак је био Јакша Водопија, који му је 1416. године дуговао 302 либре сребра.[23] Јакша Водопија је следеће године у заједници са Бенком Марина Гундулићем закупио сребрничку царину[24] Браћа Јакша и Никола Водопије су поред тога трговали и у другим местима Србије

деспотовог доба. Никша је у пролеће 1405. године имао у Руднику спор са Турцима око трговине сољу, а нешто касније се помињу у околини Рудника у пределу Селца као закупници царина.[25] Никша је обављао послове и у Ваљеву.[26] Послом је у Београд долазио цариник Рудника Влатко Добројевић, као и његов суграђанин Марин Бутровић. Овај други је трговао у Смедереву, Сремској Митровици.[27]

Да би смањили ризик и повећали обим својих послова, Дубровчани су се обично удруживали у трговачка друштва. Често су сродници заједнички радили. У Београду је обично живео један од ортака, који је ту обављао послове, а остали су радили у другим местима. Тако се у деспотовој престоници појављује поред Марина Градића и његов брат Матија, који га је заступао у разним пословним односима. Њихов сестрић Михо је трговао у Митровици, где је имао и своју кућу и очигледно сталније пословне интересе.[28] Вук Бобаљевић је био један од најистакнутијих чланова дубровачке колоније у Београду. Имао је разгранате везе са другим рударским местима. Његов брат је у то време живео у Угарској у Нађбањи (сатмарска жупанија), која је у то време припадала деспоту Стефану и била важно привредно средиште.[29] Исти је случај био са браћом Матком и Франком Таловцима. Они су били пореклом Корчулани, дубровачки грађани. Међу првима су се настанили у Београду, где је Матко имао кућу, у којој су се окупљали многи Дубровчани.[30] Таловци су се нарочито истакли у служби краља Жигмунда, па су за своје заслуге добили посед Тополовац, по коме су се и прозвали. Под угарском влашћу одиграли су важну улогу у Београду: Жигмунд им је поверавао најважније положаје у граду.

ОДРЕЂИВАЊЕ ДУБРОВАЧКОГ КОНЗУЛА И СУДИЈА
ЗА БЕОГРАД, 5. XII 1423.

Дубровчани који су долазили у Београд били су лично или преко својих ортака везани за низ других места. Трговали су у Новом Брду, Сребрници, Руднику, Ваљеву, Смедереву, Сремској Митровици и другим угарским градовима. Путеви њихове трговине ишли су преко Београда, укрштали

ДИНАР ДЕСПОТА СТЕФАНА ЛАЗАРЕВИЋА

ДИНАР ДЕСПОТА СТЕФАНА ЛАЗАРЕВИЋА

се у њему и водили даље у Угарску. Они су привредно повезивали Београд са најважнијим центрима Балкана, делом и Угарске. Бартол Маринчетић је 1411. године био закупник новобрдске царине, долазио је у Београд, где се, изгледа, дуже задржавао. Ту је гарантовао за неког становника Београда који је купио тканине од једног Дубровчанина. За то време су његови блиски рођаци из Улциња трговали у Шарошу у Угарској у заједници са другим Дубровчанима. Користили су и велике своте новца, које говоре о обиму њихових послова.[31]

У којој су мери српски трговци користили добијене повластице, није познато. Иако њихова имена нису сачувана, нема сумње да су се и они упуштали у послове који су се у деспотово време могли обављати под изузетно повољним условима. Свакако да су у Београд долазили и угарски, вероватно и млетачки трговци, али се њихова делатност не може сасвим разјаснити. Јула 1402. године жалила су се два Млечанина да им је кнез Стефан Лазаревић нанео велике материјалне штете. Средином марта идуће године (1403) донета је одлука да се упути посланик кнезу Стефану са задатком да преговара о условима трговања млетачких трговаца у Србији. Познато је, кажу Млечани у својој одлуци, да се у областима кнеза Стефана много тргује уз велику добит и да од тога имају нарочиту корист Дубровчани и остали.[32] Иако су ови документи из времена пре преузимања Београда од стране Стефана Лазаревића, може се претпоставити да су млетачки трговци, који су трговали у Србији, долазили послом и у нову престоницу.

Чиме се највише трговало у Београду и преко њега? Најчешће се помињу руде, и то сребро, бакар, олово и друго.[33] Изложене везе дубровачких трговаца са највећим рударским центрима Балкана већ саме по себи указују на предмете њихове трговине. Често се у Београду помињу закупци рударских места. Када је деспот Стефан хтео да ограничи извоз сребра из земље, тврдећи да су Дубровчани раније из Србије извозили само коже, восак и сир, а у његово време сребро и злато, они су му одговорили да је то тако и у доба Деспотовине, али у мањим местима. Дубровчани су навели овом приликом робу која се доноси у Србију у већа места и на деспотов двор. То су чиста свила, кадифа, специјална кадифа са златним круговима, златни брокат, свилени и памучни дамаскин, свилене поставе, бисер. Ова се скупоцена роба плаћала сребром, златом и драгим камењем.[34] У питању су товари намењени властели и двору. Но,

нису доношене тканине само тог, најбољег квалитета, који је био доступан мањем броју купаца. Један београдски становник, Дабижив, узео је од дубровачког трговца „peca una di pano“.[35]

Поред набројаних предмета трговине, продавали су се и куповали у Београду и други производи: занатске израђевине, сточарски и земљораднички производи (кожа, восак, сир и др.), затим со, по свој прилици грађевински и други материјал. Дубровчани су трговали и оружјем. Неки од њих су добили дозволу за извоз „офанзивног и дефанзивног оружја“. Деспот је у више наврата набављао у Дубровнику оружје и топовски прах.[36] С обзиром на велике потребе Београда у том погледу може се претпоставити да је цветала и ова трговина.

У Београду је морало бити разних занатлија. Град који се тако брзо развијао, у коме је био деспотов двор, центар једне државе и једног друштва, имао је несумњиво велике потребе за занатском радном снагом. На жалост, постоји свега неколико података о томе, случајно очуваних. Помиње се кројач Ђурко, кожар Остоја.[37] Било их је несумњиво много више. У Новом Брду у деспотово време било је толико занатлија да се указала потреба да се прописима регулишу неке њихове обавезе и цене њихових услуга.[38]

ГРАДСКА УПРАВА

О градској управи у Београду готово и нема података. Само један одломак из текста биографије Константина Филозофа као да говори о постојању градског већа у њему. Наиме, ту се каже да је деспот сабрао најбогатије људе из својих области и „удостојио“ их као равноапостолни.[39] У Сребрници је свим пословима управљало градско веће састављено од 12 пургара. Утврђено је да се ово уређење саског порекла није ограничило само на рударска места. Јачањем и других градова у Србији преношен је овај облик управе и на њих. У Новом Брду у време деспота Стефана градску управу су чинили кнез, пургари и војвода. Сви су они имали и судске компетенције за разне врсте спорова.[40] Цитирани недовољно јасни текст Константина Филозофа у склопу података који се односе на Сребрницу и Ново Брдо, два највећа града деспотовог доба, добија сигурнију подлогу.

Постојање градског већа у Београду тиме не би било само претпоставка.

Постојање војводе у Београду такође се не може директно доказати. У Новом Брду је постојао војвода, који је имао важно и доста одређено место у градској управи. У Србији је у доба деспота Стефана било више војвода: војвода Милош, војвода Петар, војвода Иван, војвода Витко и други. Њихове функције нису сасвим јасне и проучене. Обично се појава овог звања везује за успостављање „власти", посебно организованих округа. Изгледа да је војвода био заповедник тврђаве, док је кнез имао власт у подграђу. Понекад су они заједно решавали спорове и градске послове.[41] Београд је имао тврђаву, и то веома значајну, па је нормално очекивати да је имао и свог војводу. Међутим, ни за једног војводу нема директних података који би га везивали искључиво за Београд. Само један од њих би то могао бити. Непознати преписивач је по наредби војводе Радослава преписао осам књига *у Београду*.[42] Овде је реч о војводи Радославу Михаљевићу, који је саградио манастир у ресавском срезу, који је био посредник у деспотовим преговорима са Дубровчанима за закуп сребрничке царине.[43] Забележено је да војни заповедник београдске тврђаве, који је чувао „унутрашњу кулу", није хтео да је преда после смрти деспота Стефана све док није дошао његов наследник Ђурђе Бранковић.[44]

Градска управа Београда морала је имати свога писара за обављање разних текућих послова (вођење рачунских и других књига о приходима и расходима града, наплата разних дажбина, услуге грађанима, суђења). Поред тога деспот је предвидео да сви становници Београда морају имати „књигу са печатом" да су грађани тога града. Овај посао је вероватно обављала дворска канцеларија. За то је била потребна тачна евиденција о броју грађана, њиховом приливу и правима.

ЦРКВЕНО И КУЛТУРНО СРЕДИШТЕ ЗЕМЉЕ

Београд је у време деспота Стефана постао и црквено средиште државе, седиште београдског митрополита, „ексарха свију српских земаља". У ово време је сазидана велика црква „успенија пречисте Владичице" као митрополитска црква.[45] Да би митрополија могла нормално да живи

и обавља све функције које су јој биле намењене, она је не само била окружена вртовима већ и обдарена „многим наследством, селима и другим обитељима". Временом, она је постала велики поседник. Међу многобројним имањима београдске цркве помиње се и рудник Рудишта недалеко од Београда, који је доносио знатне приходе.[46] Поред поседа којима је располагала, митрополитска црква је имала и друге приходе. Београдски митрополит је 1423. године примио 40 литара сребра од рудничке царине.[47]

Поглавар београдске цркве је у оно време био позната личност. Био је то митрополит Исидор, који се поред црквених бавио и дипломатским пословима. Он је у више махова штитио интересе дубровачких трговаца у Србији, па су му се ови, очигледно као утицајној личности на деспотовом двору, у том циљу и обраћали. Кад су хтели да поврате робу отету њиховим грађанима, или када су се жалили на режим царина у појединОМ месту, увек су писали њему и тражили његову подршку.[48]

ПРИХОДИ МИТРОПОЛИТА ИСИДОРА ОД РУДНИЧКЕ ЦАРИНЕ (1423. г.)

Поред велике митрополитске цркве, која је била богато опремљена и у којој је чувана позната икона Богородице, постојале су и друге православне цркве у граду. Једна, која је била одређена за гробницу српских митрополита, била је посвећена Трима Јерарсима. Затим, у оквиру болнице и прихватилишта за странце налазила се Црква св. Николе. У ово време је сазидана и Црква св. Петке у Доњем граду, која је била завршена пре 1417. године. У њој се као нарочита драгоценост чувало, по предању, тело св. Петке, које су

протерани Срби, напуштајући Београд, такође понели собом.[49] Уз деспотов двор у Горњем граду налазила се, изгледа, нека мања црква, капела. Константин Филозоф, описујући сукоб деспота Стефана са братом Вуком, каже да деспот држећи његово (Вуково) писмо плакаше и пред образ Спаситељев бацивши себе, говораше ..." „А ово беше у великом граду (Београду) у унутрашњем његову дому."[50]

Поред тих православних цркава и митрополије, за време деспота Стефана наставила је са радом и католичка епископија. Београдски епископ је платио папској курији на име обавезних плаћања по 33 1/3 форинте за године 1419. и 1420.[51] Само је један епископ, 1410. године, платио 50 форинти. После његове смрти, место католичког поглавара је остало неко време упражњено. Папа Мартин V поставио је 1419. године фрањевца Гргура, који није дуго обављао ту дужност, пошто је већ 6. септембра 1420. године нови београдски епископ, фрањевац Матија, платио курији обавезне 33 1/3 форинте.[52] Католичка црква у Београду није била нарочито јака. Тројица епископа за десет година показују извесну нестабилност. Када су угарски свештеници једном приликом донели своје иконе у Београд, оне су морале бити показане деспоту, који их је, ставивши на њих нарочите ознаке, разделио градским црквама.[53] Оваква контрола делатности католичких свештеника свакако је нашла своје помагаче у богатом православном свештенству Београда. У центру српске државе католичка црква није имала услова за рад и развој.

Поред католичке епископске цркве која је постојала још из ранијег периода, позната је и црква дубровачких трговаца, у којој је Брокијер 1433. године слушао службу на словенском језику. По његовом тврђењу, она се налазила ван градских зидина.[54]

Београд је у доба деспота Стефана постао и ново културно средиште. Са деспотовим двором и седиштем митрополије, постао је центар једног друштва у који су се стицали писци, преписивачи, учитељи.

Деспот је и сам био писац, имао је много разумевања и љубави за књигу. Он књиге „са усрдијем же и љубављу прочитаваше", каже један савременик. Могућно је да је његов спис *Слово о љубави*, упућен његовим сестрићима, синовима Вука Бранковића, настао управо у Београду.[55] Он је стварао брижљиво и своју библиотеку. Његов добро обавештени биограф је знао да деспот има „мноштво књига по

местима и манастирима и у *дому*".[56] Од времена када је Београд изграђен, деспот је у њему имао свој замак. Врло је вероватно да је ова деспотова библиотека била смештена у Београду. Била би то прва библиотека за коју се зна у граду. Ово „мноштво књига" очигледно није значило стотине примерака.[57] Манастир у Ресави и његова преводилачка и преписивачка делатност најјаснији су и најпознатији резултати деспотове тежње за стварањем културних жаришта у Србији. Дворска библиотека у Београду и окупљање способних људи на двору, међу којима се највише истицао Константин Филозоф, показују недвосмислено да је и Београд имао своје значајно место у тој политици. Недостајало је само време да се ове установе и делатност још више развију.

Константин Филозоф, писац, преводилац и учитељ нашао је на српском двору повољну атмосферу за свој рад. Он је у свом чувеном делу — биографији деспота Стефана — посветио Београду целу једну главу и доста нескривених симпатија. Он га је упоређивао са Јерусалимом, а Дунав — са рајском реком. Нову престоницу је добро познавао; његов поређењима обилат опис Београда одаје човека који је дуже у њему боравио. У Београду је, изгледа, боравио од 1423. до 1426. године, у њему је можда настао и спис *Сказаније о писменима*.[58] Деспотову биографију је, на жалост, писао далеко од београдских зидина, па у томе треба тражити, између осталог, разлог што није оставио још више детаља о граду. Овај учени странац радио је не само као писац већ и као учитељ на двору.[59]

Малобројни су подаци који говоре о културној делатности у Београду. Па ипак, они откривају да се ту радило на преписивању књига и да у Београду треба видети нови центар преписивачке делатности који је тек израстао. Најчешће су књиге преписиване по наруџбини појединаца, црквених и световних лица, на њихов рачун. Дијак Андреја, параеклесијарх београдске митрополије преписао је 1424/25. године један Панегирик по наруџбини патријарха Никона.[60] Други један преписивач, чије име није сачувано, преписао је у Београду осам књига, и то: типик свегодишњи, пет минеја и два панегирика за рачун војводе Радослава. Ове књиге су пренете у манастир у Радешину.[61] Преписивање књига, дакле, није било везано само за манастир Манасију већ и за нову престоницу. Углавном су преписивани црквени текстови. Било је свакако и других дела за које је у то време

постојало интересовање у српском друштву. Деспотова дворска библиотека је несумњиво резултат ове скупљачке, преводилачке и преписивачке делатности често и безимених појединаца.

ЗИДАЊЕ ГРАДА И ЊЕГОВ ИЗГЛЕД

Обавеза „градозиданија" постојала је у средњовековној Србији и пре деспота Стефана. Владари су понекад ослобађали људе појединих манастирских поседа те обавезе. Кнегиња Милица је ослободила села манастира Лавре од разних работа па и од изградње градова. Сличну привилегију дао је и сам деспот Стефан неким манастирским селима.[62] Деспот је, видели смо, становнике Београда ослободио работа, међу којима је можда било и грађење Београда.

Београд је, пошто га је деспот нашао „разрушен и запустео", захтевао много материјалних средстава и много радне снаге, занатлија и других радника за најразноврсније грађевинске послове. Деспот га је зидао током читаве своје владе, откако га је преузео од угарског краља па све до своје смрти.[63] Његов биограф је у том погледу сасвим јасан. Он каже да српски владар Београд и храм у Ресави „у све дане живота свога никада не престаде да приутврђује сваким најбољим притвором и надгледањем. Зато нису подигнута за мало времена, за време повести ратова, да се слажу са њом, но на много година".[64] Несмањен деспотов интерес за изградњу Београда, као и пут којим је долазио до потребних радних руку, показује његова повеља од 20. јануара 1427. године, дакле пред крај живота, којом ослобађа три села манастира Лавре св. Атанасија на Светој гори свих обавеза, сем учествовања у војсци коју сам владар води и — зидања Београда. Ови су сељаци ослобођени других „градозиданија" у свим осталим местима изузев у Београду.[65]

Град чијим ће се утврђењима дивити многи странци, путници и ратници, зидан је трудом деспотових поданика, сељака, који су довођени и из удаљенијих крајева. Обавеза изградње нове престонице издвојена је међу најважније обавезе зависног сељаштва, чак кад су била у питању и најповлашћенија црквена властелинства. Деспотова брига за изградњу Београда била је несмањена за читаве његове владавине.[66] Ко су били ти, свакако многобројни неимари

новог града, није забележено. Можда је и протомајстор Боровић Раде, кога народна песма опева као Рада Неимара, учествовао на радовима у Београду. Он се помиње на једном натпису у манастиру Љубостињи, а сматра се да је градио манастир Манасију, управо у време када се живо радило и у Београду.[67]

Београд је одувек био на првом месту војно утврђење. То је морао остати и убудуће. Деспот се зато најпре постарао да га учини што безбеднијим за нове становнике града. Највећа пажња је посвећена војним објектима. Град је окружен двоструким зидовима и дубоким јарком са копнене стране. На овим градским зидовима налазиле су се многе куле.[68] Служиле су за одбрану и заштиту не само градског становништва него и људи околних села. Дуж речних обала град је био заштићен зидом, али, изгледа, једноструким.[69] На дебелим зидинама налазила су се троја врата: на истоку, на југу и на западу, од којих су прва два улаза била важнија и јаче брањена. Врата на истоку и југу имала су „велике куле", што врата на западу, као мања, нису имала. У град се улазило преко покретних мостова, који су подизани веригама, сасвим у складу са техником изградње утврђених градова и у другим областима. Постојала су и четврта врата, на северу, која су водила из Горњег у Доњи град. За њих се не каже да су имала покретни мост, мада се по каснијим писцима може закључити да су и она на тај начин била обезбеђена.[70]

Београд је био изразито подељен на два дела: на Горњи град, који се налазио на брежуљку, и Доњи град, који је обухватао падине брежуљка и део равнице испод њега према речним обалама. Простирање градског насеља ван двоструких зидина, у правцу данашњег града, није забележено за овај период. Постојало је једно село у близини, које је путописац Брокијер видео 1433. године, на стреломет од утврђења.

У Горњем граду се налазио, као посебна целина, један нарочито утврђени део око деспотовог двора. По речима савременика, поред набројаних градских капија, Горњи град је имао још једна врата „која воде у унутрашњи град". За та врата „која воде у кулу" овај извор каже да су такође имала покретни мост са веригама. Овај део града био је одвојен од осталог дела ровом.[71] Основни план Горњег града, у коме је постојао један издвојени, најутврђенији део око владаревог двора, изгледа, ни касније није битно мењан. Фрањевац Таљакоцо, учесник у борбама 1456. године, који

ОПИС БЕОГРАДА У ВРЕМЕ ДЕСПОТА СТЕФАНА (ОДЛОМАК ИЗ ДЕЛА КОНСТАНТИНА ФИЛОЗОФА)

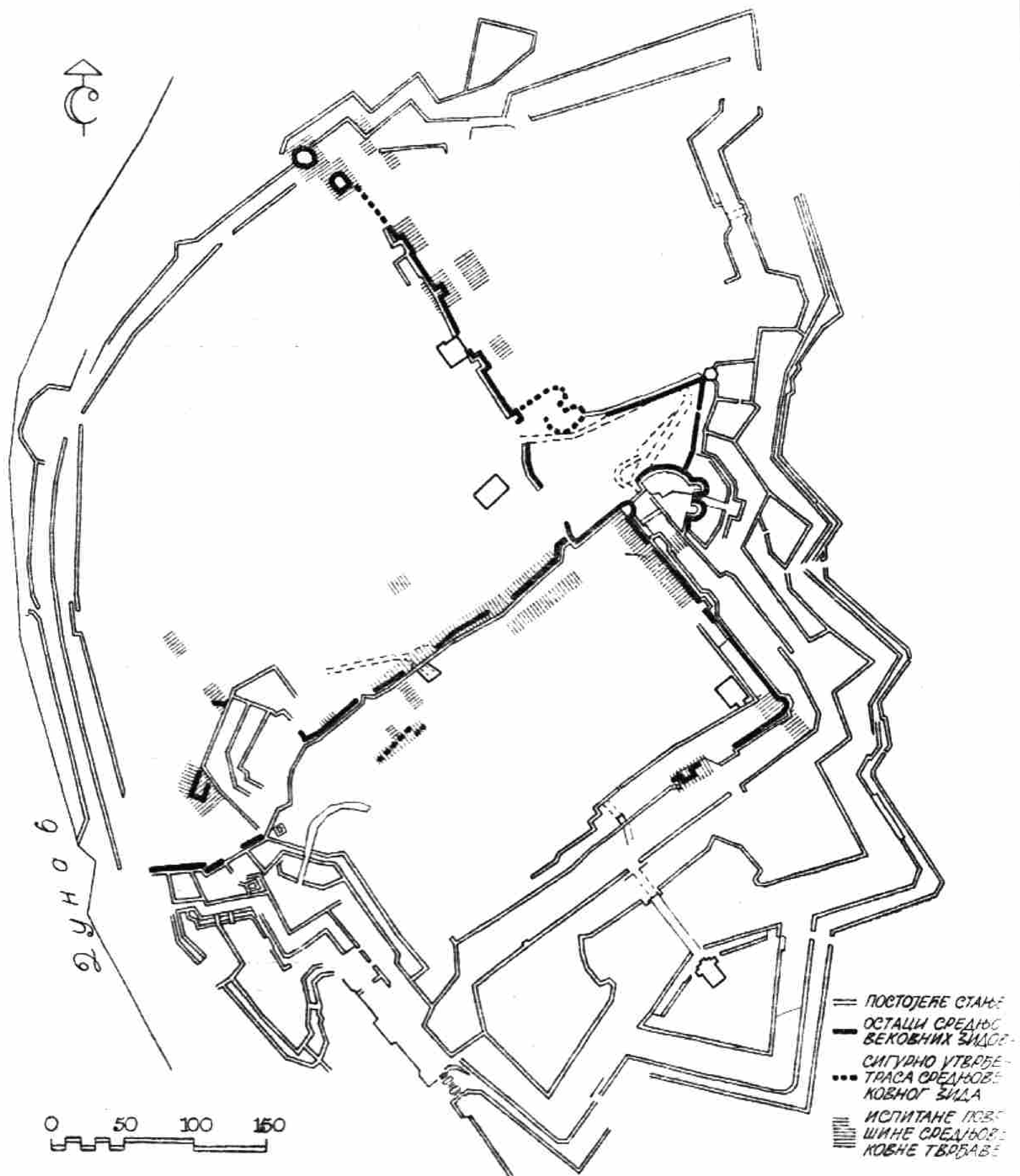
ОПИС БЕОГРАДА У ВРЕМЕ ДЕСПОТА СТЕФАНА (ОДЛОМАК ИЗ ДЕЛА КОНСТАНТИНА ФИЛОЗОФА)

је био у Београду, забележио је да се у Горњем граду налази један мањи део, али веома утврђен. Ту се истицала кула Небојша („Noli timere"), у чијој су се близини налазиле владареве зграде.[72] Није без значаја упоређење са Смедеревом, које је зидано убрзо после пада Београда под угарску власт. И у том граду је постојао тзв. „мали град" троуглог облика, издвојен, јако утврђен. Ту се налазио двор деспота Ђурђа Бранковића. Један турски снимак с краја XV века, прва и најбоља представа Београда, показује да је у Горњем граду постојао систем утврђења са посебним зидовима, кулама.[73]

Доњи град је такође био подељен, како изгледа, на два дела. Ови су делови били одвојени зидом, утврђени један према другом.[74]

Извори дају податке и о појединим објектима у граду. Њихово лоцирање у граду, уз недовољно јасне писане изворе и одсуство видљивих и утврђених материјалних остатака, пут је пун ризика и неизвесности.

Најпознатији, свакако и највећи, објекат средњовековног Београда је био двор деспота Стефана. Он се налазио у Горњем граду. Био је посебно утврђен зидом и кулама дуж тога зида, ван којег се налазио ров. Улаз у тај одвојени део, који свакако није обухватао само деспотов двор, био је могућ преко покретног моста. У непосредној близини, по тврђењу веродостојног Таљакоца, налазила се кула Небојша. Она је била саставни део склопа утврђења која су имала да штите деспотов двор. У Смедереву се такође уз деспотов двор налазила једна већа кула — донжон. Пошто је овај склоп утврђења око двора обухватао само мањи део Горњег града, поставило се питање у коме се делу он налазио. Сви досад познати писани извори упућују на то да је деспотов двор био на западној страни Горњег града, према Сави, односно према њеном ушћу. Једино тако се може схватити текст Константина Филозофа, као и каснијих писаца, пре свега Антуна Вранчића, који је оставио опис Београда како га је он видео средином XVI века. На брежуљку Горњег града он јасно разликује два дела: на западу се налазила „arx" троуглог облика, а на истоку четвороугаона „urbs".[75] Кула Небојша, која је по њему била јача од осталих, налазила се на зиду који је одвајао тај утврђени део Горњег града (arx) од осталог дела Горњег града (urbs). Да деспотов двор, кулу Небојшу и тај најутврђенији део Горњег града треба тражити према реци Сави, показује и један знатно каснији

ОСТАЦИ СРЕДЊОВЕКОВНОГ БЕОГРАДА

податак. Када су Турци 8. августа 1521. године освојили Доњи град, нису успели да своју победу одмах окончају освајањем и Горњег града. Браниоци су се повукли из Горњег града „у кулу". То је био најутврђенији део Горњег града. Из ове куле, за коју се каже да је била према „бреши" Пири-паше, хришћани су се још дуго борили. По опису распореда турске војске, који је саставио очевидац догађаја, Пири-паша је нападао са савске стране.[76] Овакав закључак потврђују и археолошка ископавања која су вршена у београдској тврђави током 1948. и 1963. године.[77] Недавно откривени остаци куле на дубини од око шест метара у Горњем граду у потпуности се поклапају са резултатима ове анализе писаних извора. Ти остаци куле би могли припадати склопу утврђења око деспотовог дворца.

Поред деспотовог двора и куле Небојше, у Горњем граду се налазила и деспотова ризница, неки објекат који се по свој прилици налазио у непосредној близини двора.[78] Ту су вероватно биле и куће српске властеле. Зна се да је и деспотова сестра Оливера имала кућу у Београду.[79]

У Доњем граду се налазило градско насеље, куће трговаца, занатлија, становника Београда. Било је ту и више цркава. Највећа је била митрополитска црква Успенија Богородице, око које се налазило „општежиће украшено сваким насадима". Ова се велика црква налазила „са истока града где се силази". По познатом турском снимку из друге половине XV века, највећа градска црква је представљена у Доњем граду, у близини капије која спаја Горњи и Доњи град.[80] У граду су постојале и друге цркве, али се о њиховом положају не може ништа одређеније рећи.[81] Од осталих објеката истичу се болница и прихватилиште за странце. Ова хумана установа налазила се „на најслађој води", имала је врт, „садове сваког изабраног плода", била је обдарена многим селима и имањима.[82] Судећи по опису места на коме се налазила ова болница, може се закључити да није била у Горњем граду, пошто се каже да је била окружена вртом.

Поред ових грађевина за које се зна, Београд је имао и своје пристаниште. Оно је било на Дунаву, са северне стране града, било је утврђено кулама које су браниле приступ непријатељу у њега. Две куле које су га штитиле биле су повезане ланцима.[83] Обично се узима да је то пристаниште било код данашње куле Небојше на Дунаву. Из Дунава је до тог унутрашњег пристаништа водио канал, који је затваран у случају потребе. Његови остаци су се могли видети

још осамдесетих година прошлог века.[84] Оно је могло да прими 15 до 20 галија. Поред овог пристаништа путник Брокијер је 1433. године видео пет-шест галија које су стајале на Сави.[85] Тиме је покренуто питање да ли је Београд имао једно или два пристаништа, а ако је имао два пристаништа, где су се она налазила. Нејасан текст најважнијег извора, Константина Филозофа, разумљива је подлога различитим мишљењима која о томе постоје.[86] Највећи број аутора опредељивао се за постојање пристаништа на Дунаву, једног или два, али оба на Дунаву. Међутим, треба овде указати на податак Таљакоца, који је био у Београду 1456. године и који наводи да из Горњег града кроз једна врата, тзв. „porta posterior", „descendi potest ad civitatem et Danubium intrari".[87] Ако се пристаниште налазило код данашње куле Небојше, то значи да би бегунац из Горњег града у тренутку опасности морао да прође кроз читав Доњи град да би дошао до Дунава. То не изгледа вероватно. Могућна је претпоставка да је поред пристаништа код данашње куле Небојше постојало и неко друго, мање пристаниште, или бар пут који је безбедније водио ка рекама. Поред тога изгледа да то евентуално друго пристаниште не треба тражити источније од овог познатог и утврђеног пристаништа код куле Небојше.

Београдско пристаниште је било скровиште ратних бродова. Из њега су 1456. године исловили Срби шајкаши у помоћ хришћанској флоти која се борила код Земуна са Турцима. Оно је служило и трговачким потребама. Реке су везивале деспота са Угарском, у којој је имао велике поседе и многе интересе. Па ипак, изгледа да београдско пристаниште није имало времена да добије ону улогу у трговини коју му је деспот наменио.

Град је у доба деспота Стефана систематски и брижљиво изграђиван. Никада касније под угарском влашћу њему није посвећена слична пажња, чак ни онда кад је безбедност саме краљевине зависила од њега. Утврђења која је подигао српски владар остаће у основним линијама до у турско доба. После разарања она су поново поправљана, али увек на брзину, без довољно материјалних средстава. Међутим, до 1427. године Београд је био не само добро утврђен него и добро снабдевен град. Далеко од тога да је у њему све било урађено, али је оно битно ипак било остварено. Деспот се трудио да сазидане куле снабде топовима. Са победничког похода у Босни, он је наредио да се највећи топ, звани Хлмка, пренесе у Београд.[88] Када је Брокијер 1433. године био у Београду,

он је видео „4 металне бомбарде од којих су две из по два дела. А једна највећа коју сам икада видео има грло од 42 палца ширине, где се ставља камење, али је по моме мишљењу за своју величину сувише кратка“.[89]

ПРЕДАЈА БЕОГРАДА УГАРСКОЈ 1427. ГОДИНЕ

У мају 1426. године у Тати, у коморанској жупанији, деспот Стефан је преговарао са краљем Жигмундом о питању наслеђа престола у Србији, пошто деспот није имао наследника. Резултати ових преговора формулисани су у уговору којим је угарски краљ признао деспотовог сестрића, Ђурђа Вуковића, за његовог наследника у Србији, ако деспот умре без потомства. Краљ у том случају задржава, односно тражи да се Угарској врати Мачва са Београдом, позивајући се на то да је наведене области држао краљ Лајош I.[90] Поставља се питање шта је руководило деспота Стефана да прихвати овакав споразум. Он је Београд систематски и са много средстава изграђивао. Још јануара 1427. године предвиђао је његову даљу изградњу, а маја месеца 1426. године прихвата обавезу, или бар преговоре, о његовој предаји Угарској. Известан несклад несумњиво постоји између уговора у Тати и деспотове намере да Београд и даље изграђује. За деспота је било најбитније да угарски краљ прихвати Ђурђа Вуковића за наследника престола у Србији. Изгледа да је он тим општим државним интересима већ маја 1426. године жртвовао Београд. Његова изненадна смрт довела је ово питање предаје Београда у први план угарско-српских односа.

Деспот Стефан је умро 19. јула 1427. године. У том тренутку угарски краљ се налазио у Влашкој, а Ђурађ Вуковић у Зети. Обојица су кренули ка Београду. Било је јасно да је то важна тачка на којој се могу сукобити интереси двеју држава. Жигмунд је 30. августа још био код Оршаве, а 10. септембра 1427. године већ код Београда.[91] Чињеница је да је Жигмунд тек после више од месец и по дана од деспотове смрти стигао пред Београд. Задржавање код Оршаве као да показује да се није журио, као да је био сигуран у своја права. Ђурађ Вуковић је морао да превали дуг пут до Београда. Па ипак, он је могао стићи и пре Жигмунда под усло-

вом да је одмах кренуо из Зете, чим је сазнао за ујакову смрт. Дубровчани су 31. јула 1427. године већ знали за деспотову смрт.[97] Ако је Ђурађ кренуо из Зете последњих дана јула, он је могао бити у Београду крајем августа, или најдаље почетком септембра 1427. године.[93] Међутим, с обзиром на то да се „унутрашња кула“ Београда (тврђава) отворила тек Ђурђу, пре не,[94] може се помишљати да је неко и пре доласка Ђурђа Бранковића тражио њену предају, можда угарски краљ.

Средином септембра у Београду је био деспотов наследник, примио је град од војних заповедника. Ту се налазио са војском и угарски краљ. Предаја града насељеног углавном српским православним живљем Угарској, несумњиво је била мучна ствар и за саме становнике града, и за владара који је то морао да учини. Незадовољство Срба је морало бити велико, нескривено. Догађаји који су се одигравали током следећа два месеца, присуство угарског краља са војском, указују да ствари нису текле глатко, без огорчења. Па ипак, то незадовољство које је носио и сам нови српски владар, изгледа, није искоришћено за неку организовану противугарску акцију.[95]

Краљ Жигмунд 7. новембра 1427. године назива Београд својим градом и позива занатлије града Шопрона да дођу и да се настане у њему. Два дана касније писао је Дубровчанима и јављао да се град са тврђавом налази у његовим рукама.[96] Град је очигледно већ преузео од Срба. Шта се одигравало у Београду од средине септембра 1427. године до почетка новембра исте године? Иако је неких тешкоћа око предаје Београда Угарској несумњиво било,[97] не треба их преувеличавати с обзиром на околности под којима се она одвијала.[98] Наследник деспота Стефана, чије је признавање од стране угарског краља било везано управо за предају Београда — то је Жигмундово присуство код Београда несумњиво показивало — у ситуацији када му је претила и друга опасност са југа, од Турака, није могао мислити на неки озбиљнији отпор Жигмунду. На вест о деспотовој смрти Турци су провалили у Србију, заузели су Крушевац и пљачкали.[99] Турцима који су харали по Србији успешно су се супротставиле угарске чете Николе Ердега, победиле их и заробљенике предале Жигмунду у Београду.[100] Ово упућивање угарских одреда у Србију, у борбу против Турака, било је свакако и политичко средство краља Жигмунда у том тренутку. Угарски краљ је на тај начин узимао на себе улогу заштитника од Турака. У народу, међу Србима, веровало се да је Београд предат Угарској због страха од Турака.[101]

У време када је Ђурађ Бранковић преузимао власт у Србији у јесен 1427. године, и обавезе свог претходника, ситуација је била врло неповољна за неку самосталнију акцију и одбрану Београда. Притиснут са југа турским провалама, са севера угарском војском, у тренутку када су угарске чете спречавале турске пљачке у Србији, нови владар је морао да тражи најбоље решење. Споразум са угарским краљем и одбрана од Турака били су најбољи начин да се прилике среде. Сабор у Подунављу, који је одржан у присуству новог владара и патријарха, тешко је могао спречити губитак Београда.[102]

Иако већ крајем септембра 1427. године Дубровчани честитају угарском краљу на успеху и напретку, не прецизирајући на шта се мисли, вероватно да је дефинитивна предаја града, дакле и тврђаве, уследила касније.[103] По свој прилици је то обављено октобра месеца, свакако пре 7. новембра 1427. године.

Београд је, поред свег устезања, незадовољства и оправданог отпора, морао бити предат Угарској. Жигмундова војска под градом била је и сувише озбиљна опомена да би се нови српски владар њој могао одупрети у тако неповољном часу.[104] Грађани Београда примили су с великим негодовањем и страхом одлуку о предаји града. За многе од њих то је значило напуштање домова, повлачење на српско подручје, понекад и у Турску. Тако је параеклесијарх београдске митрополије Андреја напустио Београд после 1427. године и повукао се чак у скопски крај.[105] Константин Филозоф и други српски извори забележили су расположење у граду приликом предаје Београда Угрима. Страховита се бура подигла у граду, чуле су се са запада, као из дубине Саве, војничке трубе, као да нека војска улази у град. Велики је орао долетео са запада идући од куле до куле. По београдским улицама кретао се један калуђер, сав поцепан, прашњав, запомажући.[106] Ови случајно очувани фрагменти недовољни су да се стекне потпунија слика о граду у тим тешким данима. Улазак угарске војске и одлазак српских чета и власти морали су бити примљени са великим непријатељством од већине српског живља.

Краљ Жигмунд је признао Ђурђа Бранковића за новог српског владара.[107] Догађаји су потврдили садржину уговора у Тати, па ма како он био сачуван у измењеном облику. Београд је морао бити цена за признавање новог владара и подршку Угарске у борби против Турака. Ђурађ Бранковић је располагао пространим поседима у Угарској, многим

градовима. Иако се у изворима добијање ових поседа често везује за уступање Београда Угарској, бар за неке од њих је утврђено да то није тачно.[108] Неке је већ поседовао деспот Стефан, а неке је Ђурађ Бранковић добио после Жигмундове смрти.[109] Писци извора су забележили оно о чему се, можда, говорило, али што у основи није било тачно.

Догађаји који су се одиграли у јесен 1427. године пресудно су утицали на историју Београда. Он поново, као и 1403. године, мења свој лик, врше се управне, можда у мањој мери и етничке промене. Мењају се битно црквене прилике, гаси се једна тек зачета делатност на окупљању српских културних прегалаца. Србија је опет, као бескућник, тражила и градила нову престоницу: не далеко, опет на речним токовима, опет само привремено.

ГЛАВА ШЕСТА

БЕОГРАД ПОД УГАРСКОМ ВЛАШЋУ (1427—1521)

ИСТОРИЈА ГРАДА ДО 1440. ГОДИНЕ

У јесен 1427. године Београд је предат Угарској. Краљ Жигмунд је током новембра те године боравио у њему, очигледно руководећи првим и неодложним пословима око пријема града, успостављања нове власти, вероватно надгледајући и повлачење српског двора и његове пратње, српске војске и чиновника.[1] Предузимао је и прве мере за даљи економски развој града, сада у склопу Угарске, писао је на све стране о својим успесима и плановима. Ова Жигмундова пажња посвећена Београду, његов вишемесечни боравак у њему, или његовој околини, најбоље показује одлучност с којом је намеравао да оствари своја права у Београду, и безизгледност српског оружаног отпора, да је и био предузет.

Обавивши у Београду најнужније послове, Жигмунд је могао крајем 1427. године задовољан да напусти ово подручје с обзиром на остварење уговора у Тати, али и забринут ситуацијом на граници према Турцима.

После деспотове смрти Турци су успели да добију Голубац. Градски заповедник Јеремија, због неисплаћеног дуга који угарске власти нису хтеле да му признају, предао је град султану. Тако су Турци дошли до важног утврђења на Дунаву, које је било згодна полазна тачка за све упаде у јужну Угарску. Увек спремне турске лађе биле су стална опасност за околне градове. Турци су држали у ово време и Крушевац, који су освојили још 1427. године.[2] Са гарни-

зонима у ова два града, лако покретљивим и увек готовим на пљачку, они су били веома близу Београда и могли су увек да интервенишу у Србији.

Угарски краљ се није могао помирити са губитком Голупца. Он је и сувише добро знао његов значај и последице турског присуства на Дунаву, па није могао остати скрштених руку. Жигмунд је покушао прво заобилазним путем да онемогући деловање голубачких Турака. Наредио је најпре да се на Дунаву, насупрот Голупцу, изгради ново утврђење, Град св. Ладислава, који је требало да има исту стратегијску улогу за Угре као Голубац за Турке.[3] Затим, када се то показало као недовољно, одлучио се на опсаду Голупца, за коју је сакупио, према једном извору, око 30 000 људи. У Жигмундовој војсци налазио се и Ладислав Тетеш, док је његов брат Јован у то време био кастелан Београда. И њега је краљ позивао, по брату, да се прикључи угарској војсци.[4] Опсада Голупца претила је да се претвори у угарску катастрофу. Сам краљ је једва успео да се спасе, и то између осталог и интервенцијом Матка Таловца. Жигмунд се тако пребацио на другу страну Дунава.[5]

Угарски краљ је очекивао да ће Турци искористити свој успех код Голупца и да ће наставити уобичајене пљачкашке упаде у Угарску. Зато је читаво лето и јесен 1428. године провео у пограничним областима прикупљајући потребну војску за пружање отпора у случају непријатељског напада. Боравио је тада и у Београду, као и у другим местима јужне Угарске.[6] Жигмундов боравак у овим крајевима није био безразложан, јер су Турци своје чете управљали према Београду и Срему, па и према удаљенијим областима.[7] Нема података да је и сам Београд нападан, вероватно је пљачкана само његова околина. Већ тада је Жигмунд почео да преговара са Турцима о миру, који је убрзо и склопљен.[8] Тако је угарски краљ могао да се посвети другим својим многобројним плановима и амбицијама.

Борбе око Голупца 1428. године вероватно су утицале на угарског краља да оживи план насељавања немачких ритера Тевтонског реда у погранична места на Дунаву. Ову акцију започео је Жигмунд још 1427. године, када је послао свог канцелара Гаспара Шлика у Пруску са задатком да од поглавара тог реда издејствује слање ритера — ратника у Угарску. Угарски посланик је тражио да ритери знају словенске језике, што већ показује какве су биле намере краља Жигмунда. Гаспар Шлик је тражио да се пошаљу и групе трговаца, затим бродоградитељи, чиновници, као и потребна

бродска посада. Ови су ратници тада, изгледа, били намењени градовима на доњем Дунаву.[9] Пошто је сам Тевтонски ред требало да финансира њихов долазак, а средстава за то није било, изгледа да је овај план остао неостварен све до пролећа 1429. године, када је известан број ритера доиста кренуо из Пруске. Била је то мања група под вођством Клауса од Редвица у којој је било свега седам ритера. Жигмунд их је дочекао у Пожуну и отпратио у Северин. Краљ је тражио да се пошаљу нове групе ритера. Врло је вероватно да су они насељени и у Београду.[10] Овом граду тек преузетом од Срба били су потребни такви браниоци, посебно организовани. Они су увек били странци, нису имали веза са локалним становништвом у које угарски краљ није имао поверења, нарочито у погледу чувања пограничних тврђава. Изузетно дугу и славну историју нису имала ова ритерска насеља у Влашкој. Они су били потпуно поражени од Турака 1432. године. Да ли је Београд био прибежиште овим разбијеним групама, није забележено. У светлости ових података и ове политике насељавања немачких ратника, могућно је лакше разумети ону групу од 25 војника Немаца које је Брокијер срео у Београду као посаду града. Није без значаја ни чињеница да је 1440. године Београд бранио од Турака Јовановац Јован Таловац, који је, истина, и личним заслугама и везама своје породице са угарским краљем могао доћи на положај београдског заповедника. Нема сумње да он није био први Јовановац у Београду, ни једини у време турског напада 1440. године.

Жигмунда су планови водили на другу страну. Он је неколико година (1430—1434) био ван Угарске, препуштајући управу земље државном савету и локалним поглаварима. Срећна је околност што на турској страни није било веће и смишљеније офанзиве којој снаге угарских пограничних заповедника не би могле да се одупру. Иако су у Београд из Србије стизале алармантне вести о турским припремама, град у ово време није био нападан. Градски заповедници су страховали нарочито зими, кад би се реке заледиле и отвориле пут брзим Турцима. Онда би позиви за помоћ летели на све стране. Тако је у зиму 1430/31. године капетан Београда Матко Таловац тражио појачања у пешацима и коњаницима, јер је Дунав био потпуно залеђен, а Турци спремни за упад у Угарску.[11] И следеће године поновила се иста ситуација, мада у нешто оштријем облику. Франко Таловац, који је заменио свог брата Матка на положају капетана Београда, и био истовремено и ковински жупан, јављао је

у зиму 1432. године о намери Турака да нападну јужну Угарску и тражио да становници Ковина, ако већ нису кренули у помоћ Београду, под вођством Емерика од Ремете, то одмах учине и дођу на обалу Дунава код Ковина. Почетком фебруара 1432. године ситуација је изгледала и даље озбиљна, вести узнемиравајуће, а помоћ из Ковина није стизала. Предвиђена је чак смртна казна за оног ко се не одазове упућеном позиву за помоћ.[12] Говорило се да предстоји напад одреда турског војводе Исака на Београд. Ипак, узнемирење је у Београду овом приликом било непотребно, а вести — лажне. Напад Турака је кренуо другим правцем. Султан Мурат II је прешао Дунав и напао Влашку.[13] На линији Београд—Ковин, изгледа, није било сукоба.

Пада у очи да се у овом периоду у једној личности сједињују две функције: београдски капетан био је уједно и ковински жупан. У случају невоље он је из Ковина обезбеђивао помоћ у војсци и новцу. Матко Таловац је чешће боравио у Панчеву. Иако овај систем концентрисања функција није нов у Угарској — бан Мачве је често био везан и за жупаније Бачку, Бодрог, Вуковар — он указује на схватање да мали војни заповедници, територијално и материјално ограничени, не могу са довољно гарантија чувати поверене градове. И управо у овом периоду сусрећемо се са појавом која ће бити карактеристична за Београд током читавих деценија: на челу Београда стајаће увек јаке личности, богати појединци, одабрани ратници, по правилу, опробане верности према владару, једном речју, личности које ће моћи, у случају потребе, и саме да се супротставе Турцима. Браћа Таловци су управо били такве личности. Тако је поверавање Београда појединцу било у неку руку барометар његових односа према круни.

И следећих година (1432—1440) Београд је био поштеђен већих турских напада. Њихови пљачкашки упади у богате крајеве јужне Угарске ишли су мимо утврђених градова. Када су септембра 1435. године упали у Угарску пленећи све што би им дошло до руку, Београд је одмах дошао у први план угарске одбране. Ситуација је морала изгледати озбиљна, можда је и сам град био у опасности; хитно су бродовима послате ратне справе, па је чак и краљ Жигмунд ту очекиван.[14] Сукоб, изгледа, није био већих размера.

Првих месеци 1437. године турске су се чете опет размилеле по јужној Угарској, али мимо Београда.[15] Угарска противофанзива, последња за живота Жигмундова, уследила је тек јуна 1437. године. Хетерогена војска, састављена од

угарских чета, од Пољака, Чеха и других народности, продрла је ноћу преко Дунава у Србију. На Морави код Сталаћа уништени су турски бродови, спаљен је Крушевац и побеђена турска војска на Годоминском пољу.[16] Ова акција, у којој је учествовала и посада Београда, није имала трајније резултате, које организатори, Јован Марцали и северински бан Франко Таловац, нису ни очекивали.

Турци су 1438. године освојили српско подручје: Раваницу, Борач на Гружи, Острвицу код Рудника. Упадали су у касну јесен те године и у Угарску. Заобилазили су још увек Београд.[17] Најпре је морала да буде покорена Србија, односно деспотова престоница Смедерево. У лето 1439. године, после тромесечне опсаде, практично наочиглед неактивног угарског краља Алберта, који се с пратњом налазио на ушћу Тисе у Дунав, предало се Смедерево Турцима. И што је врло карактеристично за турску политику у овом периоду, они се нису одлучили да нападну и Београд. Султан је то оставио за погодније време и веће снаге. На то се, међутим, није дуго чекало.

ПРВА ОПСАДА ГРАДА

У Угарској је у пролеће 1440. године, када је султан кренуо на Београд, беснео грађански рат. Краљ Алберт је умро 27. октобра 1439. године и оставио иза себе бремениту удовицу — краљицу Јелисавету. У таквој су ситуацији угарски великаши тражили новог владара и нашли кандидата у личности пољског краља Владислава III. Но када је краљица родила сина, била је спремна на сваку борбу да своме сину обезбеди престо. Присталица је имала и једна и друга страна. Почела је међусобна борба, која се није завршила ни крунисањем Владислава за угарског краља 1440. године. Кардинал Јулијан Ћезарини упорно је радио на помирењу завађених страна, али се спор није могао лако решити, пошто није било спремности да се попусти супротној страни. Тек пред крај 1442. године, посреднички напори кардиналови довели су до резултата. Дакле, поцепана Угарска није могла 1440. године да се одупре Турцима ни да пошаље помоћ опседнутом Београду. Он је био препуштен сам себи.

Султан је знао за прилике у Угарској и хтео је да их искористи, као и своје успехе из претходне године, када је

покорио целу Србију. Са турског становишта опсада 1440. године била је логичан наставак експанзивне политике на северу. Београд је опседан када је турска власт допирала до његових зидина. Он је био сувише утврђен и брањен да би неки импровизовани напад на њега имао изгледа на успех. Све познате опсаде Београда показују да су Турци увек вршили брижљиве припреме, које је, природно, такав подухват и захтевао. Свим опсадама у XV веку руководили су лично султани, праћени великом и одабраном војском. То говори против евентуалне опсаде Београда 1390. године. Шта би могао такав напад да донесе Турцима 1390. године, у време када је Београд био окружен непријатељском земљом, одвојен од турских поседа? Турци, чак и да су га тада освојили, не би могли да га одрже. Поред тога, они су 1390. године располагали на овом подручју махом пљачкашким одредима, који нису били довољни за освајање Београда.

Предуслови за напад на Београд, којих није било 1390. године, постојали су 1440. године: 1. турска власт је после освајања 1438. и 1439. године допирала до Београда; 2. извршене су обимне војне припреме којима је руководио султан; 3. Угарска је 1440. године била у пуном превирању, док је 1390. године Угарском владао Жигмунд, добро познати противник Турака, који је умео да брани државне границе према њима. На основу изложених елемената, опсаду 1440. године треба сматрати првом коју је овај град доживео од Турака.

Султан Мурат II је у пролеће 1440. године сакупио војску из азијских и европских области Царства и кренуо ка Београду. Уобичајеним освајачким путем и у време када се најчешће полазило у дуже походе, са првом пролећном травом, тако потребном бројној коњици, као и другој стоци, кретала се ова „царска“ војска ка постављеном циљу. Највероватније крајем априла 1440. године стигла је пред Београд.[18] У другој половини маја те године Београд је већ био увелико под опсадом. Тада је (20. маја) северински бан тражио средства да му притекне у помоћ.[19] Око месец дана касније, 17. јуна, пољски краљ Владислав је прикупљао новац за борбу против Турака, који су опсели Београд и са копна и са речних страна.[20] Ово најбоље показује стање у земљи. Маја и јуна тек се сабира новац за борбу, а град је већ био давно у опасности. Београд је био далеко мање важан од престоних борби у Угарској. Интересантно је напоменути да српски деспот Ђурађ полази из Угарске на свој пут у Зету управо у време када је Мурат II опседао Београд.[21] Он се тада није придружио борби против Турака.

Турска војска је била многобројна и добро наоружана. Прикупљана из свих покрајина државе, она је својом множином уливала страх хришћанима, а самопоуздање нападачима. Њен број је, као готово увек у средњем веку, тешко утврдити. Цифре које су сачуване у најбољем су случају импресија очевидаца, често проткана страхом и преувеличавањем, а не ретко и резултат тенденције да се или потенцира победа над јаким непријатељем, или оправда пораз огромним бројем нападача. Тешко је ипак замислити да би ова турска војска могла прелазити цифру од 20 000 војника, чак и кад се узме у обзир да је војску увек пратио знатан број небораčког становништва.[22] У турском табору под Београдом били су и неки Дубровчани, трговци, који су искористили султаново присуство за обезбеђење својих интереса. Добили су неке трговачке повластице, вероватно обећање да им неће чинити сметње приликом пословања у Србији.[23] Била је то акција самих дубровачких трговаца, не и владе. И тако, док једни Дубровчани траже повластице од султана, други се боре за свој опстанак у опседнутоме граду.

Поред уобичајеног наоружања за пешадију и коњицу, Турци су овом приликом имали и разне опсадне справе, углавном намењене рушењу градских зидина. То су биле справе за бацање камења, свакако и топови. Неке од ових машина направили су на лицу места, под Београдом, а неке су довлачили из других градова.[24] Потребе транспорта и вуче биле су огромне у турској војсци, па су, по тврђењу неких извора, виђене дуге колоне теглеће стоке, коња, магараца, чак и камила.[25] Преношење ратног материјала, животних намирница, потреба султановог двора и његове пратње, није било једноставан задатак. Велике раздаљине и веома лоши путеви стварали су огромне тешкоће. То су, очигледно, разлози због којих су Турци често многе ратне справе израђивали на лицу места, или их бар ту састављали. Биле су то махом дрвене справе, а такве је грађе било довољно у подручјима кроз која је војска пролазила. Овакав начин рада захтевао је већи број занатлија, који су морали да прате царску војску.

У нападу на Београд учествовале су и лађе. Више десетина турских бродова било је доведено и распоређено на Дунаву и Сави. Неки од њих су направљени у близини града. По замисли нападача, требало је да ова флота блокира град са речне стране и онемогући дотурање појачања и хране опседнутима.[26] Тактика пресецања речних веза Београда са Угарском била је веома умесна, али овом приликом без на-

рочитог значаја, ако се изузме њено психолошко дејство на малобројне браниоце, који су тиме губили своју једину одступницу, јер им угарски двор и великаши нису похитали у помоћ. Према томе, блокада Саве и Дунава није била неопходна.

Од турске копнене војске под град су стигли прво одреди акинџија, пљачкашке чете које је предводио Али-бег, Евреносов син. Они су се ту утаборили, пустошећи околину града и припремајући терен главнини војске.[27]

Београд је у ово време био углавном утврђен као у деспотово доба. Битнијих измена, изгледа, није било. Град је имао двоструке зидове на којима су се налазиле одбрамбене куле. Ван зидова се налазио дубок јарак. Према опсадним могућностима тога времена, Београд је спадао у утврђеније градове. Прилаз са копнене стране био је добро брањен. У граду се налазила угарска војна посада састављена од најамника. Било је вероватно и ритера Јовановаца. Војни градски заповедник у звању капетана био је приор Вране, Јован Таловац, брат бана Матка.[28] Град је био снабдевен топовима још у доба деспота Стефана: топове у Београду видео је 1433. године и путописац Брокијер. То је свакако било једно од најмоћнијих оружја за одбрану, које је употребљавано и против турских бродова. Браниоци су имали и пушке, од којих су Турци много страдали. Сачуван је и интересантан опис овог оружја. Зрна су била величине лешника, ударна моћ је била знатна, а психолошко дејство велико.[29] Браниоци су се поред стрела користили бацањем разних других предмета. Биле су то бакље, дрво умочено у смолу, уље, сумпор и запаљиви прах.[30]

Број бранилаца није познат. Брокијер је 1433. године оценио да у град може да стане око 5000—6000 коњаника. Овај максимални број, ма како и он био релативан, није одговарао стању 1440. године. Нема вести о неким појачањима упућеним у град, а уобичајена посада града никад није била нарочито бројна. У одбрани града најактивније су учествовали његови становници: Срби, Угри, Дубровчани, а било је свакако и других странаца. Они су се истрајно борили, постављали страже, нападали турске бродове и, притеравши их уз градске бедеме, заробљавали.[31]

Турска војска се распоредила дуж копнених прилаза граду. Ту су размештени царски шатори, као и одреди других турских заповедника. До неког мањег сукоба дошло је, изгледа, испред града, али су надјачани хришћани морали да се повуку у град.[32] Нападачи су разместили топове, уко-

пали их и почели да бомбардују град. Главни ударац је био намењен бедемима и појединим кулама, са намером да се преко рушевина омогући продор јаничарским одредима. Бомбардовање је било жестоко, без прекида. Велике камене кугле наносиле су озбиљне штете зидинама. Браниоци су ноћу затрпавали пукотине, којих је било све више, стварали су у граду насипе и друге препреке непријатељу да би се спречио јуриш пешадије.[33] Акцију копнених снага помагали су и турски бродови.

Док су турске камене кугле засипале град, султан је покушао и другим средствима да се домогне циља. Он је обећањима и поклонима, дакле издајом самих бранилаца, настојао да добије град. Овај план није успео, издајица тада није нађен.[34] Борбе су настављене с несмањеном жестином. Грађани и војници су се упорно бранили и одбијали силовите нападе непријатеља, који је, да би лакше продро у град, приступио и минирању појединих објеката. Са много труда, уз употребу великог броја људи и теглеће стоке за пренос материјала, Турци су копали подземни канал (лагум). Број од 20 000 копача биће претеран. Ископану земљу бацали су у реку. Браниоци су сазнали за ову акцију Турака, можда путем стреле, која је, по тврђењу једног извора, била убачена у град. Порука је стигла у добар час. Можда је то била заслуга неког хришћанина из турске војске, уколико је тај податак уопште тачан.[35] У граду су одмах почели да копају други канал, који је ишао у правцу турског лагума. Напунили су га запаљивим материјалом, и када су се Турци са копањем свог канала довољно приближили, браниоци су запалили припремљени експлозив изазивајући тиме пожар и панику међу Турцима. Експлозија је уништила и људе и стоку који су се у том тренутку налазили испод земље.[36]

Пошто је опсада била у пуном јеку, борбе су вођене већ три месеца, угарски краљ је крајем јула упутио посланство султану захтевајући прекид непријатељства. Султан је примио краљеве посланике и упутио их у Смедерево да сачекају одговор, а у међувремену је предузео све мере за општи напад, очекујући, очигледно, да ће после дипломатске акције угарског двора убрзо уследити и војна помоћ граду.[37] Турци су нападали свим средствима и на свим секторима, и са копна и са речне стране. Акцију топова пратили су снажни јуриши на градске бедеме. Турци су употребљавали нарочите дрвене куле из којих су стрелама обасипали браниоце бедема. Пошто су јарак који је опасивао град претходно засули

разним материјалом, Турци су се уз помоћ лествица пели уз градске зидове под пуном ватром бранилаца.[38] Крваве и жестоке борбе вођене су на бедемима града. Јаничари су успели да продру преко рушевина, али су ту наишли на жилав отпор грађана, па су се убрзо морали повући.[39] Браниоци су употребили и своје последње средство. Пошто су претходно места преко којих су Турци морали проћи била напуњена дрвеном грађом, можда и посута запаљивим материјалом (смола, сумпор, запаљиви прах), они су у тренутку јаког напада Турака почели бацати на њих запаљене бакље и друго што су припремили. Пожар је одједном букнуо на више страна, запалило се и дрво по коме су Турци ходали. Јутарњи поветарац ширио је пламен на све стране. У диму, ватри и паници нападачи су се морали повући.[40]

Напад са река такође није успео. Браниоци су топовима тукли турске бродове, бацали на њих камење и ватру. Тако су многи потопљени, а неки запаљени. Најзад, оне шајке које су биле притеране уз градске зидине, грађани су заробили.[41]

После вишемесечне узалудне опсаде којој је посветио много труда и средстава, султан Мурат II се морао повући.[42] У касну јесен 1440. године Београд се ослободио турске војске и блокаде. Остао је разрушен град, свакако и са знатним губицима у људству, који на жалост нису познати.

Током лета и јесени 1440. године турске чете су упадале у јужну Угарску, „преко воде“, пустошећи и пленећи све пред собом. Заробљене хришћане продавали су веома јевтино, за пар чизама могла се добити робиња. Било их је очигледно у великом броју. Учесник ових догађаја, турски писац Ашик-паша Заде, и сам се користио обиљем заробљеника. Он је за сто аспри купио „једног дивног младића“.[43] Ови упади Турака у Угарску били су у другој половини године, пошто угарски краљ 17. јуна 1440. године упозорава на њихову намеру да нападну, поред Београда, који је већ био опседан, и области јужне Угарске.[44]

БЕОГРАД ИЗМЕЂУ ДВЕ ОПСАДЕ

После опсаде 1440. године, Турци нису нападали Београд за дужи низ година. Било је угарско-турских сукоба у његовој околини, али нису били већих размера и последица.

Чести су били турски упади у јужну Угарску, понављани скоро сваке године. Њих су водили погранични заповедници, увек са истим циљем: да се награбе плена и унесу несигурност у непријатељске области.

Током лета 1441. године Турци су као и претходне године упадали „преко воде", у угарске области — Банат, Срем и друге.[45] Тада су палили градове и насеља, отимали све што им је долазило до руку, одводили стоку и људе. Супротставио им се у јесен те године Јанко Хуњади у заједници са мачванским баном Николом Илочким. Обојици је краљ био поверио одбрану не само Београда него читаве јужне границе. Јанко Хуњади је тада био ердељски војвода, северински бан, тамишки жупан и капетан Београда, а Никола Илочки — бан Мачве.[46] Искуства из борби око Београда очигледно су налагала да се одбрана повери личностима довољно јаким, са више војних функција и већим приходима, који могу и сопственим снагама да се супротставе Турцима.

Док је Београд био у рукама двојице способних и одлучних угарских великаша, турски заповедник у Смедереву је био Исак, неуморни вођ свих упада у Угарску. Сукоб је био неизбежан. До њега је дошло септембра или, најкасније, првих дана октобра 1441. године.[47] Јанко Хуњади је на челу својих чета био продро у Србију и пљачкао турске поседе и становништво. Када се натоварен пленом враћао, турски заповедник Исак је намеравао да му препречи пут и одузме отето. У близини Београда дошло је до борбе у којој су Турци надјачани. Исак се са мало својих пратилаца упутио ка Смедереву, гоњен од Хуњадијевих људи. Многи су Турци били побијени, заробљени, а само се мали број спасао бекством.[48] Иако овај сукоб не треба преувеличавати с обзиром на број учесника на обе стране, он је значајан као једна од ретких угарских победа над Турцима на отвореном пољу.[49]

Следеће године је Хуњади опет са успехом ратовао против Турака, али овог пута далеко од Београда, у Влашкој. У рано пролеће 1442. године кренула је војска под вођством Мезид-бега у Влашку, али је марта 1442. године била потучена, а сам Мезид-бег је погинуо. На вест о поразу, Порта је послала у Будим преговарача за мир. Турски се посланик налазио на угарском двору јула те године. Султан је захтевао да му се преда Београд или плаћа годишњи данак. После вести о победоносним Хуњадијевим акцијама у Влашкој, ови су предлози наишли на потпуно и разумљиво одбијање.[50] Но, они показују с друге стране колико је султану било ста-

ло да добије Београд, ако не освајањем, оно дипломатским путем. Захтев је био сасвим нереалан у тренутку у коме је постављен. И друга турска војска која је била упућена у Влашку доживела је 1442. године потпуни пораз.

Док су се одвијале ове борбе у Влашкој, у којима се Хуњади прославио као непомирљиви борац против Османлија, у близини Београда Турци су сазидали један стратегијски необично важан објекат. На оближњем брду Жрнову (данас Авала), удаљеном око 16 км од града, које потпуно доминира прилазима граду, почело је изграђивање утврђења, са очигледном намером да се контролише угарска посада у Београду и онемогуће било какве њене акције у Србији. Место је зналачки одабрано. Читава валовита и питома област Београда била је као на длану: град је био сасвим одсечен од Шумадије. То је било Београду најближе турско утврђење и полазна тачка за све будуће нападе.[51]

Турци су могли имати и сасвим оправдане разлоге да управо ту подижу свој град. Заповедник Београда је у то време био Турцима по злу познати Јанко Хуњади, који је баш претходне године, 1441, полазећи из Београда упао у Србију и пленио њихове поседе, који је у близини града и поразио турског заповедника Смедерева када је овај покушао да му се супротстави. Требало је онемогућити убудуће такве нападе. То су могли бити непосредни разлози за зидање града на Жрнову, поред оне смишљене политике изграђивања утврђења у пограничним областима.[52]

Зидање града на Жрнову почело је у лето 1442. године. Радовима је руководио тадашњи румелијски беглербег Шехабедин. Један турски извор наводи да је султан после пораза Мезид-бега у Влашкој, а то је било марта 1442. године, послао Шехабедина да изгради утврђење на Авали.[53] Изградња овог утврђења практично на самим градским капијама морала је узнемирити све становнике околине. Једино се одсуством Јанка Хуњадија из Београда може објаснити ово, изгледа неометано, подизање турског града. Тешко је иначе замислити да би Хуњади мирно посматрао тај подухват. Он је током 1442. године био у Влашкој и Ердељу бранећи те области од силовитог турског напада. За то време су Турци завршили свој план: у новосаграђено утврђење сместили су посаду. Веома брзо се показало колико је изгубљено летњих месеци 1442. године када је утврђење до краја завршено.[54]

Интензивни угарско-турски односи током следећих неколико година (1443—1445) довели су, разумљиво, пограничне

области између две земље у центар збивања. На челу великог хришћанског покрета против Турака 1443. године стајали су ватрени поборници антитурске политике: кардинал Јулијан Ћезарини, угарски краљ Владислав, Јанко Хуњади и српски деспот Ђурађ Бранковић. Сваки од њих је имао своје посебне интересе који су га водили на овај пут борбе против Турака, а сви они заједно чинили су снагу коју одавно османско царство није видело на својим границама. Угарски краљ Владислав је ореолом борбе против неверника мислио да учврсти свој положај на престолу, који му је оспоравао немачки владар Фридрих III, као тутор малолетног угарског краља Ладислава. Деспот је желео да поврати Србију, коју је коначно изгубио падом Смедерева 1439. године. Кардинал Ћезарини давао је покрету подршку римске цркве и њену заштиту, а Јанко Хуњади — своје стечено искуство ратника.

ПЕЧАТ ДЕСПОТА ЂУРЂА БРАНКОВИЋА

Ратовање ван државних граница захтевало је знатне суме новца и сагласност угарског сабора да се оне прикупљају. Током 1443. године вршене су у Угарској, нарочито под утицајем активног папског легата Ћезаринија, потребне припреме за овај поход, за који није постојала пуна сагласност у угарском племству.[55]

Правац продирања хришћанске војске водио је овом приликом преко Београда на уобичајени моравски пут ка Нишу и Софији. Крајем јуна 1443. године угарски краљ означава Београд као место преко кога ће ићи удружена војска.[56] Као и обично, припреме за офанзиву против Турака ишле су споро. Више нерешених питања у самој Угарској, пре свега непријатељски став Фридриха III, затим споро прикупљање потребног новца, учинили су да се изгубе драгоцени летњи месеци, тако погодни за овакве дуже походе. Изгубљено време се брзо осветило покретачима похода и довело је у питање резултат целе акције.

Хришћанска војска састављена од чета разних народности и вера, на челу са угарским краљем, папским легатом Ћезаринијем и деспотом Ђурђем, који је свом снагом помагао овај покрет, стигла је у Београд крајем септембра или почетком октобра 1443. године.[57] Овој офанзивној војсци придружио се са својим четама нешто касније и Никола Илочки, заповедник Београда. Он је због болести био спречен да се правовремено прикључи краљевој војсци.[58] Одавно становници Београда нису видели овакву удружену хришћанску војску и овако истакнуте личности, чији је углед заиста подржавао и најсмелије наде за ослобођење од Турака, бар околних српских области. Војска се није дуго задржавала у граду. Јесење време наметало је сву могућу експедитивност, план продора у Турску је био обиман, а време ограничено.

Хришћанска офанзива је била врло успешна. Ова шаролика војска, коју су водила двојица искусних бораца против Турака, Хуњади и српски деспот Ђурађ, од којих је други био и изванредан познавалац турских прилика на Балкану, пробијала се преко Ниша и Софије ка средишту Турске. Овакве, макар и тренутне успехе, тешко је ко могао очекивати. И када је средином децембра војска стигла до кланаца планине Балкана, упркос храбрости турских војсковођа, испречила се једна друга непремостива тешкоћа. Јака зима у планинском подручју, уз несташицу хране, приморала је нападаче да напусте све дотада постигнуто и да се повуку. Тада су се појавиле и прве несугласице у савез-

ничкој војсци, нарочито око тога куда се треба повући, да ли у Угарску, или само на територију Деспотовине. Деспот Ђурађ, који је предлагао ово друго, остао је у мањини и војска је кренула пут сигурнијих станишта, ка Угарској. Повлачење је ишло доста брзо. Проређена и изгладнела војска стигла је у Београд крајем јануара 1444. године.[59] Било је то прво угарско место у коме је војска могла да се осећа безбедном и да се опорави од брзог и напорног похода. Краљ је ту остао неколико дана, а онда је са својом пратњом наставио пут за Будим.[60] У повратку са овог похода и деспот Ђурађ је, изгледа, боравио у Београду. Дубровчани су 4. фебруара 1444. године сазнали из Београда да је деспот прешао Саву на путу за Угарску.[61] Он је, по свој прилици, пратио угарског краља. Имао је и јаких разлога за то. Требало је видети какве су његове намере за будућност и какви су изгледи за Србију. Деспот је био разочаран повлачењем војске из Србије, јер је тиме долазила у питање обнова Србије, за коју се он залагао. У сваком случају, једино је уз угарског краља могао јасније видети ситуацију и утицати да она буде што повољнија за српске интересе.

Београд је за време овог ратовања имао значајну стратегијску улогу. Из њега је кренула хришћанска војска, која се ту и окупљала. Храна и оружје такође су прикупљани у Београду. Преко њега су ишле све вести о овим важним догађајима, у њему су се налазили страни посланици који су ишли угарском краљу. Дубровачка влада, која је желела да за време овог краљевог боравка на југу добије потврду својих привилегија, слала је посланике преко Београда, а када су ови отезали са испуњењем задатка, добијали су оштре прекоре. Дубровачки трговци у Београду, а поименце Радивоје Катана међу њима, требало је да обезбеде материјална средства за ово дубровачко посланство.[62] Деспотови људи стално су пословно одлазили у војни логор и враћали се из њега, опет преко Београда. Преко њега су вођени сви послови — снабдевање војске, обавештавање. Био је у правом смислу речи средиште војних припрема овог похода.

Хришћанска војска је после више сукоба са Турцима имала већи број турских заробљеника, међу којима је било и неколико веома истакнутих личности и султанових блиских сродника. Они су доведени у Београд, где су једно време и чувани. По наводима једног извора, српски деспот је намеравао да се на њима освети за ослепљење својих синова, али су га од тога одвратили угарски краљ, Хуњади и други.[63]

Иако је успешно ратовање импресионирало западни свет и побудило многе наде за потискивање Турака из Европе, конкретних резултата није било. Тек је склапање мира у лето 1444. године дало неке трајније резултате. До тога мира је дошло залагањем деспота Ђурђа Бранковића и Јанка Хуњадија. Србија је враћена деспоту са многим градовима, међу којима су били и Крушевац, Голубац. Хришћанска антитурска странка је тиме изгубила веома важног сарадника — српског деспота, који је био задовољан постигнутим и није више био спреман да учествује у даљим борбама. Када је у Угарској одбачен недавно склопљени мир са Турцима и када је поново покренута офанзива против њих, овога пута у Влашкој, удружена савезничка војска, без учешћа деспота, прешла је Дунав код Оршаве у јесен 1444. године.[64] Београд је овом приликом остао по страни. Велики планови западних земаља за ову офанзиву, у којој је требало да учествује и флота савезника, неповратно и брзо су пропали у потпуном поразу удружене војске на Варни. Султанова победа, погибија младог угарског краља и кардинала Ћезаринија недвосмислено су показале да успеси хришћанске војске у претходној години нису имали онај значај који му се на Западу неоправдано приписивао. Турска је била довољно јака да брани своје границе.

Хришћанска флота није успела да се придружи ратовању 1443. године. Време је прошло у договарању, скупљању новца и неповерењу између папе и Млетака. Тако је она тек 1444. године могла да помогне предвиђену офанзиву. Заповедник папских бродова био је кардинал Кондолмијери. Савезничка флота, састављена од папских, млетачких и бургундских лађа, кренула је из Венеције 21. јуна, али је Сињорија о томе обавестила легата Ћезаринија писмом тек 4. јула 1444. године, и то је имало великих последица.[65] Кардинал Ћезарини, који је поред угарског краља водио копнену војску против Турака, тражио је да флота дође Дунавом до Никопоља и помогне превоз трупа преко реке. Он није знао, када је кренуо у поход, да је флота већ била кренула из Венеције на путу за Исток. Међутим, како је флота тек крајем августа стигла пред Галипољ, до акције на Дунаву није дошло ни током 1444. године.[66]

Утисак неактивности хришћанске флоте у општим напорима за борбу против Турака 1444. године био је врло неповољан. Иако је изгубио много од своје актуелности после исхода борбе на Варни, план о продору ових бродова у Дунав и даље је постојао и чекао своју реализацију. У пролеће

ДИНАР ЂУРЂА БРАНКОВИЋА

ОСТАЦИ ГРАДА НА АВАЛИ

1445. године бургундске лађе су упловиле у Црно море и пљачкале прибрежне малоазијске градове. Неке од њих су и попалили. Почетком јула 1445. године папски бродови су били још у Цариграду очекујући угарску офанзиву. Млетачки сенат је желео да флота остане на Истоку једино ако има изгледа да ће Хуњади предузети неку акцију, у противном, захтевао је повратак бродова.[67]

Хуњади је током лета 1445. године ратовао у Влашкој. У вези са том његовом делатношћу био је и покрет удружене флоте, која је, према договору, упловила у Дунав на путу ка Никопољу, где је требало да се састане са Хуњадијем. Бродови су идући уз Дунав нападали успутне градове Ђурђу, Орјехово и друге. Стигли су до Рушчука 29. августа 1445. године. Код Никопоља је средином септембра дошло до сусрета ових бродова са влашким четама и Хуњадијем, али том приликом нису успели да освоје град. Хуњади се састао са легатом кардиналом Кондолмијером и заповедником бургундских лађа. Говорило се о даљој борби против Турака.[68] После овог састанка бургундске и папске лађе су, да би штитиле повлачење Угара и Влаха, шест дана пловиле узводно до ушћа једне реке која се улива у Дунав, а долази из Ердеља. Она се не може идентификовати са Савом. Првих дана октобра хришћански бродови су, незадовољни постигнутим резултатима, кренули низ Дунав. У Цариграду су били већ 2. новембра.[69]

Угарско ратовање против Турака четрдесетих година није било успешно. После пораза на Варни 1444. године, ни друга угарска офанзива, коју је организовао и водио Јанко Хуњади 1448. године, није успела. Потпуни пораз на Косову и бекство Хуњадија с бојног поља, затим његово заробљавање од стране српског деспота, нису доприносили учвршћењу положаја угарског намесника. Противника је Хуњади имао доста у земљи. У тој ситуацији су 1449. године почели угарско-турски преговори за склапање мира. Српски деспот је посредовао у преговорима. По његовом плану требало је да се Босна обавеже на плаћање целог износа данка Турској, док би Србија и Влашка плаћале само половину. У овим преговорима су поред деспота учествовали палатин Ладислав Горјански и војвода Никола Илочки. Тада је учињен први покушај да се регулише угарско-турска погранична трговина, која се, нема сумње, морала одвијати. Поданици угарског краља, као и они турског султана, били су упућени једни на друге. Срби су живели са обе стране границе. Они који су пребегли у Угарску имали су родбинске и друге везе

са људима под турском влашћу. Размена добара, била она легализована или не, постојала је увек. Такве су потребе, поред осталог, вероватно руководиле српског деспота да предвиди у мировном уговору са султаном да турски трговци могу слободно долазити и трговати у Београду, Ковину, Хараму (Раму), Северину и Карансебешу. По овом нацрту, требало је да деспот одреди места на турској територији у која могу долазити угарски трговци.[70] Становници Србије, Влашке и Босне, мисли се свакако на хришћане, могу слободно прелазити у Угарску. Међутим, деспотови предлози нису усвојени на угарском сабору, ствар је пропала пре него што је дошла у турске руке. Они пак показују да Београд није био потпуно одсечен од подручја под турском влашћу. По свој прилици, требало је да предвиђена клаузула о међудржавној трговини легализује стање које је и пре тога постојало. Тешко је замислити да свакодневни живот на граници, па и у Београду, није доводио до ближих додира становника оближњих крајева. Поменутим уговором требало је само отклонити сметње на граничним прелазима за трговце и дати им већу правну заштиту. Деспот је имао највише разлога да ради на регулисању овог питања — његова област је била уклештена између две велике државе. Подршку у Угарској за то није добио.

После исхода борби на Варни и Косову било је довољно јасно да се борба против Турака не може са успехом водити снагама појединаца, без обзира на то колике су оне биле. Турске снаге, иза којих је стајала једна централизована држава, биле су далеко надмоћније од хришћанских. И управо у то време, када је била неопходна пуна сарадња свих оних који су били заинтересовани за борбу против Турака, или је требало да то буду, најистакнутије личности Угарске биле су у завади. Породице Јанка Хуњадија и српског деспота живеле су у нетрпељивости. Њихов сукоб је имао дубоких корена. Разлога за неслагање било је на више страна, и у политици према Турцима, и у самој Угарској. Деспот се у том периоду трудио да сачува оно што је добио миром 1444. године и уздржавао се од непријатељстава против Турака, што Хуњадију није одговарало. Он је тиме изгубио важну подршку у својој борби против Османлија. Сукоб ових двеју породица био је врло опасан по Угарску, јер је директно слабио одбрану земље према освајачу. Да би се ова нездрава ситуација поправила, у лето 1451. године било је покушаја да се две породице помире и ороде браком Јелисавете Цељске, деспотове унуке, и Матије, сина Јанка Хуњадија. По жељи

обеју страна, посредници у овом спору су биле најистакнутије личности краљевине: палатин Ладислав Горјански, Јован, епископ варадински, ердељски војвода Никола Илочки и дворски судија Ладислав Палоци. Преговори изасланика вођени су јуна 1451. године у Београду. Сам Хуњади је долазио у Бечеј да сазна појединости преговора и резултате ове акције.[71] Преговори нису текли ни брзо ни лако. Јуни и јули 1451. године су прошли у том посредничком раду. Најзад тек почетком августа (7. августа) дошло је до жељеног споразума.[72] Две породице су се измириле и сагласиле на пројектованом браку, као гарантији да ће се преузета обећања и спроводити.

Доласком на престо султана Мехмеда II 1451. године турска политика на Балкану постаје још активнија. Своје амбиције и оружје окренуо је млади султан најпре Цариграду, који се под снажним турским нападима, сведен само на простор унутар градских зидина и препуштен готово сам себи, није могао одржати. Пад Цариграда у пролеће 1453. године запрепастио је хришћански свет и наговестио нову освајачку еру Турака. Доброме се нису могли надати турски суседи и противници.

Већ следеће године, у лето 1454, турска је војска са султаном на челу упала у Србију, пљачкала и спаљивала све што би јој се нашло на путу. Турци су освојили Острвицу код Рудника и напали Смедерево. Деспот је са породицом напустио Србију и склонио се крајем јула 1454. године у Угарску, на своје поседе.[73] Смедерево је било добро опремљено за борбу, оно се овом приликом одржало пред Турцима. Док су Мехмедови одреди пустошили Србију, Хуњади се налазио на граници осматрајући догађаје и припремајући отпор. Почетком августа 1454. године био је у Београду, за који се веровало да ће такође бити нападнут, затим је боравио у Ковину. Наредио је да се скупља војска и одредио да она мора бити спремна за акцију око 15. августа. Писао је у том смислу угарским прелатима и баронима и захтевао да му се без одлагања придруже у том року.[74] На вест о Хуњадијевом доласку у Београд, а пошто је свакако добио обавештења о војним припремама које су се вршиле у Угарској, султан се повукао из Србије у Софију. Он овом приликом није желео да улази у веће борбе са угарским намесником. Почетком септембра знало се већ у Босни да се српски деспот вратио у Смедерево. Султан се тада већ био повукао из тих области. Ситуација је морала бити безбеднија у том моменту.[75]

Када се повукла главнина турске војске са султаном, Хуњади је прешао у противнапад. Његову војску су чиниле углавном угарске чете, махом су то били његови коњаници, којих је било око 8000. Затим су му се придружили деспотови војници, које је овај успео да сакупи у Угарској. Дубровчани су ценили да је војска могла имати у свему око 20 000 људи, што није био мали број у овим приликама. Хуњади је 29. септембра 1454. године на челу ове војске кренуо ноћу из Београда на југ. Покрет трупа ноћу говори да је искусни војник хтео да избегне евентуални изненадни напад Турака. Преко Рудишта и Жабара кренула је војска даље ка Крушевцу. Ту, код Крушевца, налазиле су се турске снаге које је султан оставио у Србији када се из ње повукао. До борбе је дошло 1. октобра 1454. године недалеко од града.[76] Турци су били изненађени брзим продором Хуњадија, који је можда и кренуо у поход ноћу баш због тога да би остао што мање запажен од турских заповедника. У жестокој борби Турци су били побеђени, један од њихових заповедника убијен, а други заробљен и предат српском деспоту. Победничкој војсци придружили су се гроф Улрих Цељски са својим четама и српски деспот. Хуњади је наставио продирање у турске области. Допро је до Пирота пљачкајући и палећи све пред собом, баш као што су чинили и Турци у време својих напада, а затим је нападнут Видин.[77]

После успешне акције у Србији, Хуњади се вратио са војском у Београд. До краја 1454. године боравио је на југу Угарске, највише у Београду, а онда и у другим местима. Он је довео са собом и већи број заробљених Турака, међу којима је било и истакнутијих појединаца.[78] Сви су они били смештени и чувани у Београду. Но, Хуњади се носио другим плановима. Радио је на даљем, и још темељнијем организовању рата против Турака. Успеси и резултати борби у Србији и код Крушевца дали су свакако нов подстрек и њему и другима. У тај мах није он био једини који је мислио да започето треба што пре наставити, али је био један од ретких који је своја схватања о борби против Турака стално поткрепљивао делима. Тим напорима посветио је последње месеце 1454. године. Зна се да је новембра 1454. године био у Петроварадину, децембра опет у Београду.

Година 1454. била је посвећена покушајима Западне Европе да се организује крсташки рат против Турака. Сабори, које је сазивао немачки цар Фридрих III у Франкфурту и Регенсбургу маја и октобра 1454. године, требало је да покрену такав рат. Као и обично, они нису имали

успеха. Сам Фридрих III као организатор скупа није сматрао потребним да се појави пред окупљеним великашима и посланицима и да бар својим ауторитетом утиче на доношење очекиваних одлука. Његов заменик Енеј Силвије Пиколомини није могао да покрене успаване духове окупљених за организовање конкретне акције. На овим и сличним саборима изгледало је да се нешто ради на постављеним циљевима, али је то било само привидно с обзиром на њихову потпуну неефикасност. Тако је Угарска остала сама, суочена са Мехмедом II, који је после освајања Цариграда изгледао непобедив. Краљ Ладислав се, и поред тога, заносио идејом помоћи са Запада, иако је она већ тада показала свој неуспех.[79] Хуњади је био много реалнији. Током новембра 1454. године он је покушавао да организује сабор посвећен борби против Турака, али сабор који је имао да се одржи ту, на југу Угарске. Он је чак замишљао да се тај скуп одржи у Београду и да се том приликом донесу закључци који би се непосредно могли спроводити. У вези са тим позивао је посланика Дубровачке Републике Јакова Бунића на договор.[80] Београд је као место одржавања сабора отпао, али не и његова основна идеја. Средином децембра те године у Петроварадину су се окупили многи угарски световни и духовни великаши. Међу њима су запажени, поред неуморног Хуњадија, ердељски војвода Никола Илочки, бан Мачве Јован Короћски, калочки надбискуп, печујски бискуп и други.[81] То су били махом великаши јужне Угарске, које је борба против Турака највише интересовала и који су могли у томе непосредно да учествују. Угарски краљ није желео да се ова акција одвија мимо њега. Изоловано договарање једног дела угарског племства, које је могло бити незадовољно краљевом неактивношћу, није одговарало Ладиславу. У Петроварадин је стигло краљево писмо са поруком да ће се у Будиму одржати сабор свих прелата и барона Угарске са истим циљем — да се организује борба против Турака. Сабор се под тим околностима, вероватно и под извесним притиском, морао разићи.[82] Хуњади се тада вратио у Београд, бавећи се и даље идејом о борби против непријатеља. У том смислу је и писао у Дубровник. Дубровачка влада је наредила своме посланику да прати Хуњадија када овај буде ишао на угарски сабор у Будим и на сабор у Бечком Новом Месту.[83]

Ретко су када сабори европских владара доносили конкретне и реалне закључке. Тако је било и овога пута. Многим је владарима било потребно да вођењем преговора о борби против неверника учврсте позиције у својим зем-

љама и католичком свету. Њихово учествовање на овим скуповима није било и одраз стварне спремности да се на томе нешто и учини. Смрт папе Николе V, марта 1455. године, била је непосредан повод одлагању свих ратних планова за следећу годину. У таквим је околностима Западна Европа остала по страни важних догађаја 1456. године. Новоизабраном папи шпанског порекла, Каликсту III, борба против неверника је била добро позната из сопствене земље. Он је одмах по своме избору најавио непомирљиву борбу против ислама.[84] Но, веома се брзо показало да хришћански владари немају намеру да подрже схватање новог католичког поглавара у том погледу. Све су припреме за борбу остајале само на речима и хартији. Помоћ католичких владара Угарској, чак и кад је била формулисана, била је далеко од свог остварења.[85] У таквим је приликама почео са својим проповедима и антитурском пропагандом фрањевац Јован Капистран. Он је у тај мах био једини видљиви резултат папине акције за борбу против неверника.

Ситуација у Угарској је била веома неповољна за организовање ширег покрета за борбу против Турака. Борба за власт и утицај појединих великашких породица и странака била је у пуном току. Поред слабог владара, странца Ладислава, две главне странке, Хуњадија и Цељских, водиле су непомирљиву борбу за власт. Јанко Хуњади, као већ прослављени борац против Турака, био је на челу домаћег племства, које је са великом мржњом пратило јачање позиција странаца, грофова Цељских и њихових следбеника, као представника дворских кругова. Тешко да би и јача централна власт могла да умири ову борбу унутар племства. Дворска странка не само што није помагала Хуњадијеву антитурску политику него ју је ометала, препуштајући је снагама самог Хуњадија и његових присталица, које, сасвим поуздано, нису биле довољне да препрече пут Турцима. Неуспеси Хуњадија увек су значили јачање Цељских.

Унутрашње борбе убрзо су, и неминовно, пребачене и на најосетљивији терен, на границу према Турцима. До сукоба је дошло крајем 1455. године у околини Београда.

Несугласице које су постојале између српског деспота и Хуњадија нису се могле уклонити склапањем уговора августа 1451. године. Брак између Јелисавете Цељске, унуке деспотове, и Хуњадијевог сина, који је требало да учврсти помирење и пријатељство двеју породица, није остварен. Супротности између Бранковића и Хуњадија биле су многостране и дубоке. Српски деспот је сродничким путем, преко

своје кћери Катарине, удате за грофа Улриха Цељског, био везан за овог највећег противника Хуњадија. Тиме је деспот био близак угарском двору, који је нерадо гледао планове и амбиције Хуњадија. Неспоразуми око поседа у Угарској, као и други сукоби интереса двеју породица, довели су до праве драме крајем 1455. године на граници према Турцима.

Новембра или почетком децембра 1455. године у близини Београда напали су људи српског деспота на заповедника Београда Михаила Силађија, шурака Јанка Хуњадија, и његовог брата Ладислава. Ближи разлози напада нису познати, али их свакако треба тражити у поменутим заоштреним односима двеју породица. Силађи је брзим бекством успео да се спасе, док је његов брат тада убијен.[86] На освету Силађи није дуго чекао. Са групом својих коњаника он је кренуо из Београда 17. децембра 1455. године и извршио препад на деспота Ђурђа, који се тада налазио у Купинику. Напад је изведен ноћу, веома брзо. После краће борбе, у којој је учествовао и стари Ђурађ Бранковић, и био рањен у руку, малобројнији Срби су били савладани. Рањени деспот је био заробљен и одведен у Београд.[87] Он је, изгледа, дуже време био Силађијев заробљеник. Силађи је тражио велику откупнину, коју деспот није хтео да да. Око тога је настао мучан спор, у који се најзад умешао и сам угарски краљ. Под његовим притиском деспот је коначно био ослобођен затвора.[88] Силађи овом приликом није радио сам, вероватно се на то не би ни усудио без подршке других. Био је у ствари само извршилац Хуњадијевог плана.[89] Овај сукоб Хуњадија са српским деспотом, у време када се већ знало да се спрема турски напад на северу, најбоља је илустрација нездравих унутрашњих прилика и страначке заслепљености. Само ће највећа турска опасност 1456. године створити од ова два супарника, деспота Ђурђа и Јанка Хуњадија, сараднике у одбрани земље. Биће то уједно и њихова последња сарадња.

БОРБА ЗА ОПСТАНАК 1456. ГОДИНЕ

Стање уочи турског напада. Сви покушаји да се организује заједничка борба хришћанских владара против Турака, остали су без резултата. Одржани сабори, и ватрени говори на њима, нису довели до образовања било какве војске или система одбране. Речима се није могло борити против султана

Мехмеда II. Почетком 1456. године већ се поуздано знало да је нова турска офанзива намењена Угарској. Сумњи више у том погледу није било. И у тим првим месецима 1456. године, који су још стајали на располагању за припреме за одбрану земље, ни очигледна турска опасност није могла да уједини угарско племство.

Папа Каликст III искрено се трудио да помогне Угарској у борби која је предстојала. Он је за свог легата у Угарској одабрао једног од најспособнијих кардинала — Хуана Карвахала. На најсвечанији начин, у Цркви св. Петра, 8. септембра 1455. године лично је папа ставио крст на груди Карвахала. Крајем септембра 1455. године напустио је легат Рим са својом пратњом, у којој се налазио и асишки епископ Фрања, један од вредних сарадника кардиналових у Угарској. На путу за Будим кардинал-легат се задржао најпре у Венецији. Он се трудио да придобије Републику за учествовање у предстојећим антитурским борбама. Сињорија је обећала своју сарадњу у заједничкој борби и предвидела 30 галија за такав случај. Затим се, средином октобра, Карвахал задржао код немачког цара Фридриха III радећи у истом циљу. Немачки владар није штедео у обећањима. Он се чак обавезао да лично учествује у крсташком рату, примио је из легатових руку крст, симбол те борбе.[90]

Карвахала су у Угарској очекивали врло сложени односи. Он је био послат са задатком да организује борбу против Турака, да проповеда крсташки рат, да ради на помирењу угарског краља и немачког цара, да ради на стварању унутрашњег мира у Угарској и других неопходних предуслова за ширу хришћанску сарадњу.[91] Били су то огромни захтеви у релативно кратком времену, које је још стајало на располагању папском изасланику. Кардинал Карвахал је са много труда и енергије приступио њиховом остварењу. Његове су заслуге за организовање крсташке војске биле огромне; о њима се веома ласкаво изражавао сам папа Каликст III.[92]

Поред легата Карвахала организовање одбране земље преузео је, као већ толико пута раније, ердељски војвода Јанко Хуњади. Код њега се у Ердељу налазио од краја 1455. године фрањевац Јован Капистран, који је дошао на позив Хуњадија да проповеда „праву“ веру и води борбу против „шизматика“. Он је са своје стране подстицао Хуњадија на борбу против неверника.[93] Фебруара 1456. године угарски погранични заповедници имали су већ тачна обавештења о непосредним турским освајачким плановима. Мачвански бан Јован Корођски писао је о тим новостима Капистрану.[94]

Сличних је обавештења имао и Хуњади. Он је тада, средином фебруара 1456. године, био спреман да у борби против Турака учествује са 7 000 коњаника. У то време очекивао је сарадњу и других великаша и владара у предстојећој борби. Мислило се на немачког цара, арагонског краља, бургундског војводу, и у том случају је ердељски војвода обећавао 10 000 војника.[95]

Значајну улогу одиграо је и фрањевац Јован Капистран у догађајима 1456. године. Он је већ тада имао иза себе дуги низ година проповедничког рада и борбе против неверника, онако како их је схватала римска црква. Његове мисије у Аустрији, Чешкој, Пољској претходиле су боравку у Угарској. Он је свуда деловао највише живом речи, али се прихватао и других средстава, силе, када је то било потребно. У Угарску је дошао 1455. године, а задржавао се нарочито у њеним јужним областима, које су биле настањене „шизматицима" и „јеретицима", међу којима је било доста избеглица са турске територије, Срба. Његове проповеди су биле чувене, привлачиле су масе људи. То га је чинило веома згодном личношћу за окупљање крсташке војске за предстојеће борбе. Својом делатношћу и верским фанатизмом, он се у ствари наметнуо за вођу предвиђеног покрета хришћанских маса у борби против Турака.[96]

Сазивање угарског државног сабора, који ће одобрити средства и пружити подршку осталог племства и краља, био је први и неодложни задатак за организовање било какве одбране земље. Тешкоће су се појавиле већ на првим корацима. Несложно племство је било тешко окупити. На сцену је ступио папски легат, који је својим ауторитетом и залагањем настојао да се такав сабор свакако одржи. Угарски великаши коначно су се окупили фебруара 1456. године да расправе најважнија питања заштите државних граница. На сабору је Капистран добио званичну папску потврду крсташког проповедника. После свечане мисе, у присуству угарског племства и црквених великодостојника, уручена му је застава са ликом св. Бернардина, крст и папско бреве.[97] Пред окупљеним представницима земље легат је говорио о организовању папске флоте која ће бити упућена у Јегејско море да нападне турске поседе и на тај начин помогне хришћанску акцију. Карвахал је упозорио и на помоћ коју су обећали бургундски војвода и напуљски краљ.[98] Све то требало је да подстакне племство да пружи више помоћи заједничкој борби. Но, када су се почетком априла 1456. године разишли великаши и прелати, опет није предузета никаква

конкретна акција за снабдевање пограничних градова војском, ратним материјалом, храном.

Почетком априла на угарском двору се тачно знало да је Београд циљ турских планова те године. Ако се раније нагађало којим ће путем Угарска бити нападнута, помињало се и Смедерево као могући турски циљ, онда су у ово време та нагађања углавном била отпала. Краљ је наредио да се препречи пут непријатељу, да се бране прелази преко Дунава и да се погранични градови снабдеју свим потребним материјалом и људством.[99] Ове су наредбе остале пуста жеља. Војске и новаца није било, као ни потребне подршке племства. Београд је због тога неспреман дочекао Турке, а флоте није било да брани прилаз граду. Прилике су у Угарској биле неповољне за организовање одбране, чак и кад се изузму немоћ угарског краља и незаинтересованост племства. У пролеће 1456. године у јужној Угарској и Србији несташица жита је била велика, јечма и других намирница такође није било због претходне неродне године. Исхрана веће војске у овим пограничним крајевима била је скоро немогућна без организованог транспорта хране из удаљенијих области. Због тога је у Угарској одлучено да се војска не може сакупити пре августа 1456. године, него тек после жетве, када свега буде у изобиљу.[100] Почетком априла краљ је у присуству прелата и великаша Чешке и Аустрије обећао да ће августа месеца скупити потребну војску и кренути у борбу против Турака.[101] Ово везивање угарске акције за нову жетву, иако је одговарало економској ситуацији земље, било је сасвим нереално. Турске припреме за рат су вршене систематски и биле су при крају у време када су се доносиле ове одлуке у Будиму. Турци су напали раније, не чекајући да жетва напуни празне угарске касе.

Пошто у земљи није могло ништа озбиљније да се учини, развијена је широка и очајничка акција у иностранству. Вапаји за помоћ упућивани су на све стране; слали су их подједнако угарски краљ, папски легат и Хуњади. Где год се могла очекивати било каква помоћ, стизала су угарска писма.

Напори папе Каликста III били су усмерени на стварање флоте, која би могла да отплови у Јегејско море и нападне турске обале, у намери да се тако веже један део турских снага за одбрану сопствене земље. Почетком априла 1456. године молио је легат Карвахал да папска флота што пре крене ка Цариграду и да у тој акцији учествује и арагонски краљ.[102] Међутим, помоћ папских бродова није могла да

буде тако брзо пружена. Њихова изградња се отегла, новаца није било увек довољно. Папа је био принуђен да продаје црквене драгоцености да би прибавио потребан новац. Крајем априла 1456. године главнина бродова још се налазила на Тибру.[103] Извесне наде у већу хришћанску солидарност изазвале су лађе арагонског краља које су виђене у турским водама у пролеће 1456. године. Веровало се да је то тек мањи део онога што ће овај владар дати за заједничку борбу. Да ли су ове арагонске лађе имале да помогну баш ову хришћанску акцију, иако се о томе нагађало, није поуздано забележено.[104] Коначно, првих дана јуна 1456. године из Тибра је исловила папска флота на путу за исток. Било је тада 25 лађа са 5000 војника, 1000 морнара и 300 топова.[105]

У Угарској се очекивала новчана и војна помоћ из Немачке, најпре од самог цара, а онда и од других великаша и појединих градова. Цару Фридриху је писао кардинал Карвахал у том смислу. Истом идејом заносио се и Хуњади. Затегнути међудржавни односи били су велика сметња, чак и да је постојала стварна спремност да се помоћ укаже. Најпре је пропала Карвахалова акција за скупљање десетка у Немачкој за борбу против Турака. Немачки прелати су били врло неповерљиви према финансијској политици папе. Они су и овај покушај одбили, сматрајући то само изговором да се од њих прикупи новац.[106] Ни немачки владар, поред свих свечаних обећања, није показао очекивану предусретљивост конкретним захтевима за помоћ. Папски легат је намеравао јуна 1456. године да пошаље Капистрана немачком цару да тамо, и у Аустрији, делује „pro negotio fidei" и да на тај начин осигура неку помоћ. У том смислу је писао Капистрану 11. јуна. Међутим, свега два дана касније Хуњади се писмом енергично успротивио томе плану, сматрајући да је за такву акцију касно, а можда је веровао да је она и беспредметна. Истицао је да је Капистран потребнији њему на југу земље, где су прилике постајале сасвим критичне. Легат је под овим притиском одустао од свог плана и наредио Капистрану да се покори Хуњадијевој жељи.[107]

Војна и новчана помоћ тражена је од аустријског херцега Жигмунда, од миланског војводе, арагонског краља, војводе Бургундије, Скендербега, господара Албаније, немачких великаша.[108] Позиву за борбу одазвао се још фебруара 1456. године Скендербег. Он се са своје стране припремао за отпор, прикупљао је војску и оружје. Говорило се да му је арагонски краљ послао у помоћ 1000 коњаника и пешака.[109] Но, ма како била добронамерна ова помоћ господара

Албаније, она је била и сувише удаљена од угарских граница, изолована и од мале стварне користи.

Труд који су уложили кардинал Карвахал, Хуњади и Капистран, да се обезбеди инострана помоћ у борби против Турака, није био ни у каквој сразмери са постигнутим резултатима. Готово се нико није стварно одазвао, акција папске флоте је знатно каснила, тако да није имала никаквог утицаја на исход борби код Београда. Најзад, изостала је и помоћ угарског краља и дворске странке на челу са грофом Цељским. Огромна већина угарског племства је остала непокретна, код својих кућа, незаинтересована за догађаје на граници. Хуњади је, и поред свих неповољних околности, веровао у то да ће краљ и двор притећи у помоћ угроженом подручју. Он је очекивао да ће се преко папског легата, можда и захваљујући управо њему, покренути нека акција. Легат Карвахал је крајем априла кренуо из Будима на југ, најпре у Сегедин, у намери да и лично предводи хришћанску војску у борби. Средином маја 1456. године Хуњади се енергично супротставио и овом плану. Захтевао је да се легат врати у Будим и да на двору угарског краља и даље ради на покретању антитурске акције. Карвахал је и овога пута, мада нерадо, послушао савете Хуњадија, у коме је сасвим оправдано видео јединог стварног борца против Турака.[110] Боравак кардиналов у Будиму је био узалудан. Сви његови предлози и сав труд били су без одјека. Сам разочарани легат писао је Капистрану 25. маја 1456. године „Multa hic dixi, et proposui, sed nihil profeci."[111] Још увек је неуморни легат писао и немачком цару, аустријским великашима, у Венецију.[112] Све је било узалуд. Краљ је убрзо препустио земљу догађајима и савести појединаца. Првих дана јуна он је, под изговором да иде у лов, побегао из Будима и отишао у Беч. У своју престоницу није се више враћао.[113]

Почетком јуна 1456. године ситуација је на југу Угарске постајала све јаснија. Угарски двор, пошто није обезбедио инострану помоћ, и сам се одрекао учешћа у организовању отпора. Остале су три личности — Хуњади, папски легат Карвахал и Капистран, да преузму борбу са огромном турском војском која се приближавала. Сваки на својој страни чинио је све што је могао. Њихова сарадња одлучила је судбину Београда 1456. године.

Пошто се феудална војска није могла окупити, морало се прибећи масама фанатизованих крсташа. Тек сада, кад другог излаза није било, крсташки рат, који је прокламован

још фебруара 1456. године, добија своју пуну важност, а са њим и проповедник, фрањевац Капистран.

Широм Угарске држане су проповеди, народ је позиван у борбу против Турака. Капистран је био неуморан у тим месецима, његово име је већ само по себи привлачило многе, који су желели да га чују и да му се придруже. На вест о доласку Капистрана у Бачкој се, око Апатина, окупило такво мноштво људи из околних крајева да је људима запретила глад. Калочки архиепископ је морао да интервенише и моли Капистрана да што пре дође у овај крај.[114] Уобичајена црквена пропаганда и олакшице које су даване учесницима у „светом" рату наишле су на приличан одзив код најсиромашнијих слојева феудалног друштва. Сељаци, сеоска и градска сиротиња, студенти, монаси и људи разних занимања, или без њих, сливали су се у прве групе крсташке војске. Преко Будима, ако су долазили из удаљенијих крајева, они су упућивани у јужну Угарску, где им је Петроварадин био централно место окупљања. Групе крсташа дочекивао је у Будиму легат Карвахал и слао даље ка граници. У Петроварадину је Фрања, епископ асишки, имао задатак да прихвата крсташе који су пристизали и да се стара о њима. Он је, поред тога, био дужан да обавештава кардинала о свим новостима до којих је долазио. У пролеће 1456. године прве групе крсташа кренуле су на југ. По свој прилици, оне нису биле нарочито велике.[115] Временом је покрет узимао све више маха, прелазио је границе Угарске. Крсташки рат проповедан је и у другим земљама. Средином јула већ се знало у Угарској за све већи одзив људи у Немачкој.[116]

На другој страни Хуњади је такође улагао велике напоре да бар сам колико-толико окупи неопходну војску. Он је 12. јуна писао из Сегедина у Ердељ и тражио да му се без одлагања пошаље војна помоћ, коњица пре свега. Намеравао је да у Карансебешу окупи војску.[117] Одзива није било ни на краљеве, ни на његове позиве. Он је 22. јуна писао заједници „седам саксонских столица" и наређивао да, пошто се за четири дана очекује султанова војска на граници, сместа дођу у Ковин, где ће се и он (Хуњади) налазити. Ни после овог позива Хуњади није добио тражену помоћ. Поново је писао 3. јула у Ердељ, али времена тада више није било за окупљање људи.[118] Турци су већ били на Дунаву, надомак свога циља. Хуњади није бежао пред турском војском. Напротив, он јој се приближавао, макар и са недовољним снагама. Током јуна 1456. године он се спуштао ка граници, под притиском све одређенијих вести о турском при-

ближавању. Он је 12. јуна био у Сегедину, 22. јуна у Темишвару. Хуњади је 3. јула био на Дунаву, у Ковину, одакле је јављао „iam cum Turcis facie ad faciem stamus".[119] У оваквој ситуацији звуче само као комплимент и охрабрење речи легата Карвахала које је упутио Хуњадију, да он увек може, на глас о турској опасности, да мобилише становнике јужне Угарске.[120] Догађаји 1456. године демантовали су ово кардиналово мишљење.

Интересантан је став српског деспота према овим догађајима, за које је морао бити крајње заинтересован. Он се пред турском навалом склонио из Смедерева у Угарску и јављао о покретима турске војске, о њиховим лађама на Морави, спремним за напад, и другим новостима. Да ли је послао дарове султану када је овај пролазио кроз Србију, остаје недовољно доказано.[121] Уосталом, то не би искључивало његову акцију на другој страни. Директно учешће деспота у одбрани Београда није забележено. Па ипак, он је помагао хришћанску борбу, па и самог Хуњадија. Када се Хуњади спремао да из Сланкамена крене у напад на турску флоту на Дунаву, деспот му је послао у помоћ Угре и Србе, које је успео да сакупи.[122] Може се претпоставити да је деспот послао лађаре, шајкаше, каквих је у Сланкамену морао имати. Није без значаја да се Хуњади припремао за напад у Сланкамену, који је тада држао деспот Ђурађ. И то говори за његову подршку напорима свог бившег супарника.

Турске припреме за напад. На другој страни, у Османском Царству вршене су обимне и темељне припреме за напад на Београд. Готово од самог почетка 1456. године у Царству се знало за планирани напад на Угарску. Прве војне припреме вршене су још током зиме. Султан је тражио од босанског краља 10 000 људи, од херцега Стефана 8 000, а од војводе Петра Павловића 4 000 људи, као и одговарајуће количине хране.[123] Прикупљана је војска из азијских и европских покрајина, затим храна и оружје. Када је султан кренуо ка угарским границама, „бехар је красио дрвеће и искитио целу долину". Тада се једном учеснику овог похода учинило да се војска „таласала као море."[124] Полако се кретала ова множина људи ка северу током јуна 1456. године, задржавајући се уз пут у појединим местима да би се обавили неки послови (ливење топова и друго). Првих дана јула 1456. године читава се војска налазила под Београдом.

Војску је предводио лично султан Мехмед II, праћен најпознатијим војсковођама Царства. Један од главних стубова читавог похода био је румелијски беглербег Караџа. Поред њега забележено је име заповедника јаничара Хасана, који је и погинуо под Београдом.[125] Војска је, према уобичајеном османском реду, била састављена из три дела: једним делом је заповедао лично султан, европским трупама — румелијски беглербег, а трећим делом — беглербег азијских провинција.[126] Османска војска је имала више разних родова војске: акинџије, азапе, јаничаре, коњицу, тобџије и друге. Сви су они учествовали у нападу на Београд. Но поред њих било је и одреда странаца који су потицали из Персије, татарских и туркменских области, из области египатског султана и других. Њихов најважнији задатак је био да чувају личност султана. Овај свој задатак су верно испунили и под Београдом, када су се у критичним тренуцима борбе налазили уз султана и полетели с њим у противнапад.[127]

Под Београд су прво стигли одреди румелијског беглербега Караџе, а затим је постепено стизала читава војска. Непријатељ се утаборио пред градом. Читава околина је била прекривена турским шаторима; опседнутима је то изгледало, по речима једног очевица, као земља прекривена облацима. Виделе су се безбројне и разноврсне заставе појединих турских старешина и одреда, у чијој се средини истицала султанова застава са полумесецом на зеленој основи.[128]

Турски писци, међу којима је било и неколико учесника похода, на жалост, не говоре о броју турске војске. Такве податке дају само хришћански извори, и то врло различито. Пошто су опсађени давали оцене о величини турске војске, то су њихове бројке углавном утисак који је на њих оставила султанова војска. Већ сама та чињеница довољно указује на крајњу релативност расположивих обавештења. Цифре од 400 000, 200 000, 160 000 и 100 000 војника очигледно су претеране и не заслужују нарочито поверење, чак и кад потичу од очевидаца (Капистран, фрањевац Таљакоцо) или од добро обавештених људи, као што је био папски легат Карвахал.[129] Како су се људи, писци извора, удаљавали временски и просторно од описиваних догађаја, расле су и цифре о турској војсци. Тако Капистранов пратилац Таљакоцо, пишући своје прво писмо још под Београдом, помиње 100 000 Турака, а четири године касније он повећава цифру на 160 000 и 200 000 Турака.[130] Салцбуршки канцелар Бернард Крајбуршки, који спада у добро обавештене и најкритичније

савременике, тврди да турска војска никад није имала више од 100 000 људи.[181]

Када се резимирају ови тенденциозни подаци о броју турске војске, мора се имати у виду чињеница да су Турци више месеци вршили припреме за напад и да су у њему учествовали одреди из свих покрајина Царства. Највероватније је било више десетина хиљада људи, ако се узму у обзир сви они који су се војсци прикључили, и као помоћна радна снага и као уобичајени баласт царских експедиција. Цифра од 100 000 људи је свакако крајња горња граница. У турској војсци је запажен известан број жена и деце, што је могуће објаснити султановом жељом да, освајајући не само Београд него и друге угарске области, насели по њима турско становништво.[182]

Султан Мехмед II, освајач Цариграда, добро је знао да се утврђени град, какав је био Београд, не може освојити без потребних ратних справа: топова, справа за пробијање зидова, разних заштитних справа за војнике (заштита од стрела бранилаца) и сл. Он се постарао да све то створи. Најпре је обезбеђен потребан метал и други материјал. За напад на Београд употребљен је метал од опљачканих споменика.[183] Цариградски коњ од бакра, затим крст и звона претопљени су овом приликом у ратне справе.[184] Са великом муком и доста труда довлачили су Турци своје тешке топове са великих раздаљина. Они су покретани дизалицама и разним справама, вукла их је многобројна теглећа стока.[185] Пошто су друмови били веома лоши, није тешко замислити колико је вештине и напора било потребно да се само један тежак и гломазан топ пребаци на растојање од више стотина километара. Очигледно да би смањили пут који је требало да превали та ратна опрема, Турци су производили топове у Скопљу, а, изгледа, и у Крушевцу. Ливени су огромни топови: топовске кугле су, по речима једног очевица, биле тешке 4—7 центенара, или, по опису другог очевица, један човек није могао да их обухвати.[186] Ове турске ратне справе оставиле су јак утисак на многе учеснике. За њих се говорило да тако нешто „људске очи нису виделе", а по признању самих Турака, оне су „страхоту бљувале".[187]

Турци су под Београд довукли много топова. Било је ту оних највећих, а онда свакако и већи број топова средњих калибара.[188] Капистран је у писму папи помињао преко 300 топова, и великих и малих, који су виђени код Београда.[189] Уз ове топове ишла је и друга опрема: камене кугле, конопци, сандуци и друго.[140] Турци су користили све објекте

у околини Београда за смештај опреме, нарочито оне која је могла страдати стајањем на отвореном пољу и лошем времену — топовски прах, ужад, неки гвоздени предмети (ferramenta) и друго. У ту сврху су употребили и једну цркву, посвећену св. Марији Магдалени, која се налазила на око једну италијанску миљу ван града. Непрекидно је стизао ратни материјал у турски логор. Безбројна стада камила, волова и друге стоке довлачила су из Турске, Србије, Босне, оружје, метал потребан за производњу оружја, дрвену грађу из оближњих шума.[141]

Око топова су радили странци. Они су их производили, они су и руковали њима. Већ одавно је у науци постављено питање каква је била улога хришћана у турској војсци, и да ли би Турци са толико успеха могли освајати утврђене градове, па и Цариград, да се нису користили услугама ових ренегата. Под Београдом су виђени Италијани, Немци, Мађари, Босанци и други како управљају топовима уперени на град.[142] Поред топова Турци су употребљавали и пушке (scoppecti, scopettae). И поред чињенице да је тешко разликовати мале топове од пушака у средњовековном наоружању, изгледа да је овом приликом несумњиво реч о пушкама. Капистран у писму папи говори „de pixidibus quae manibus exploduntur et in partibus nostris vocantur scopettae, de repertis numerum non habemus, quia multae occultatae sunt".[143] Пушке је употребљавала не само копнена војска већ и посада турских бродова.[144] Осим пушака и топова, и уобичајеног сечног оружја, као и лукова и стрела свих типова, турска војска је имала и друге опсадне справе: справе за разбијање зидова, бацаче камена и друге. Тальакоцо је забележио да је у турској војсци било седам справа за бацање округлих каменова. Нападачи су се служили и заштитним крововима да би се приближили граду, затим лествицама за пењање уз зидове и дрвеним кулама.[145]

Турска стратегија у нападу на Београд 1456. године обухватала је и напад са речне стране. Веома је тачно уочено да докле год је Београд имао речну везу са Угарском, дакле и могућност да добија појачања и храну, њега је било веома тешко освојити. У то ће се уверити и султан Мехмед II овом приликом. Тек потпуна изолација града, прекидање веза са залеђем, могла је довести до успеха.

Султан је градио бродове на Морави. Тамо су грађена „тела" бродова, укупно око 100 комада, по тврђењу једног учесника у походу. То су били бродови на три весла, снабдевени пушкама, а можда и мањим топовима.[146] Крајем јуна

турске лађе су биле на Морави, десет миља далеко од Дунава. Још средином јуна Хуњади је намеравао да им препречи пут када буду прелазиле у Дунав. Стари војник је добро знао каква опасност прети Београду од ове флоте.[147] Могућно је да је део лађа дошао Дунавом из Црног мора.[148] Број лађа није био мали. Судећи по подацима савременика кретао се између 200 и неколико десетина. Салцбуршки канцелар је тврдио да Турци нису имали више од 21 лађе. Сасвим је тачно уочено да нико од писаца извора, чак ни очевици догађаја, нису правили разлику између ратних лађа на три весла, како их описује Promontorio de Campis, и сасвим малих, помоћних чамаца.[149] Једино се тако могу објаснити велике разлике у цифрама, које су оставили људи којима се мора веровати. Међу турским лађама под Београдом бориле су се и два млетачка брода, које је Сињорија упутила султану. Тешко је веровати да је 600 Млечана учествовало на турској страни, чак и кад се узму у обзир они који су радили као тобџије и као морнари.[150]

Турске лађе су служиле првенствено да блокирају град са речних страна, да спрече прелаз угарске војске, као и дотурање ратног материјала и хране граду, затим да пребаце турске одреде у Угарску, ако се укаже потреба.[151] Поред тога, ови бродови су имали задатак да се супротставе непријатељској флоти, затим да нападну град са река и покушају продор и са те стране. Служили су у великој мери и за транспорт. У Европи се страховало да ови бродови не послуже Турцима за даље продоре на запад.[152]

Снабдевање огромне турске војске захтевало је много труда, чак и кад се има у виду уобичајена пракса да се храна узима са подручја кроз које се пролазило. Намирнице и друге многобројне потребе (жито, јечам, зоб, разно посуђе и справе за спремање хране, одело, шатори, свете књиге и друго, поред ратног материјала) довлачене су из Турске, Србије и Босне, копненим путем и бродовима.[153] Па ипак, довоз хране није био добро и довољно организован. Већ средином јула 1456. године знало се да у турској војсци влада несташица у храни, да људи немају хлеба, а коњи — ничега осим траве коју налазе на пољима. У таквој су се ситуацији многи војници поразбољевали, и умирали, а страдавала је и стока, нарочито коњи. Очигледно је и због тога било много пребегавања из султанове војске. Таљакоцо чак мисли да је 50% хришћана из турске војске пребегло у угарски логор. Ови су пребези долазили често и у Смедерево, што указује и на приличан број Срба међу њима.[154] Турско снабдевање

ометало је и непријатељско држање Срба. Деспотови људи су свакодневно излазили из утврђених градова, нарочито из Смедерева, и сачекивали оне који су носили намирнице за турску војску, нападали их, убијали и пљачкали.[155]

Хришћанска војска у одбрани. После широких и углавном безуспешних војних припрема током пролећа, пред саму опсаду већ су се видели стварни резултати. Они су били далеко скромнији од оних које су организатори очекивали и неупоредиво мањи од прокламованих.

Важну улогу у одбрани Београда имала је војна посада града. На жалост, није забележено колико је она била јака. Тешко је замислити да је Београду у време унутрашњих сукоба у Угарској, и поред познате његове стратегијске важности, посвећена нарочита пажња. Главни заповедник града за време опсаде је био Михаило Силађи, Хуњадијев рођак и близак сарадник. Он сам себе назива капетаном града. Београд је истовремено имао још једног капетана, Јована „de Gezth“, који се још средином јуна 1456. године налазио ван Београда.[156] У граду се помињу и други војни заповедници, међу којима и Јован Бастида.[157]

Помоћ угарског племства је изостала. „Нико се тада није прихватио оружја у Угарској, краљ и барони седели су код својих кућа“, каже Таљакоцо.[158] На вест о доласку Турака на Дунав, у земљи је завладала паника при помисли да би Београд могао бити освојен. Краљ и гроф Улрих Цељски су почетком јуна напустили Будим, а њихов пример су следили и многи други великаши напуштајући своје несигурне поседе и бежећи даље на запад. Тако, уместо да се сакупи војска за одбрану града, многи угарски градови су остали и без своје редовне одбране и посаде.[159] Земља је била готово у расулу. Уколико је Угарска била немоћнија да брани своје равничарске покрајине на југу, утолико је било важније задржати Турке под зидинама Београда.

Београду је, како се и очекивало, притекао у помоћ Јанко Хуњади. Он је био врховни заповедник угарске војске која је учествовала у борбама 1456. године.[160] Још током пролећа и лета био је један од главних, неуморних организатора отпора Турцима. Сарађивао је без прекида са папским легатом и Капистраном у дипломатским акцијама на страним дворовима, као и на угарском двору, да се обезбеди војна и материјална помоћ за предстојећу борбу. Када је та помоћ у потпуности отпала, он се окренуо својим снагама. Сакупљао

је војску и угарско племство, колико је могао. Опет, углавном узалуд. Писма која је слао у Ердељ остајала су без одговора. Ипак је успео да окупи неку војску, углавном своје људе, своје бивше ратнике, опробане борце, најмио је известан број људи, а изгледа да је добио неку помоћ и од српског деспота. Са таквом пратњом, која је свакако бројала коју хиљаду коњаника, он је кренуо ка Београду.[161]

Хуњади је опремио и највећи део лађа, које су имале веома важну улогу у борбама код Београда. Нарочито се у изворима истиче једна велика лађа која је носила топове, топовски прах и друго оружје. Неколико десетина бродова натоварених храном и људством били су спасоносна помоћ опседнутоме граду.[162]

Поред Хуњадијевих чета под Београдом су се борили одреди, углавном коњица, мачванског бана Јована Корођског, као и Ладислав Кањижи и Себастијан Розгоњи са својим људима.[163] Међу учесницима борби био је Баварац Јован Рот, писар угарског краља Ладислава, будући епископ Бреславе (данас Вроцлава). Он се, изгледа, храбро држао у критичним часовима опсаде, супротстављајући се свакој помисли на предају.[164]

Међу браниоцима Београда највише је било крсташа. Током пролећа и лета 1456. године проповедан је крсташки рат. Позиву на борбу одазвали су се најсиромашнији слојеви друштва, без хлеба и занимања. Окупљали су се монаси, свештеници, ђаци, студенти, сељаци, авантуристи свих врста, „сироти и голи људи" по речима једне песме.[165] На њиховом челу налазио се Капистран, старац који није знао језик окупљеног народа. Он је говорио италијански, па су тумачи преносили његове речи другима. Капистрана је пратила група његове сабраће, фрањеваца, као и двојица трубача и један заставник, који је носио заставу крсташа.[166]

Међу крсташима било је највише људи из Угарске, затим из Аустрије, Немачке, Пољске, Чешке. Да је било највише крсташа из Угарске, показује податак да су тумачи којима се Капистран служио били махом Мађари (Павле из Будима, фрањевац Блаж Мађар).[167] Студенти из Беча и Кракова придружили су се овој маси голоруких бораца.[168] Интересантно је да је Капистран, иначе познат као верски фанатик и непомирљиви борац против јереси, радо укључивао у своје редове овом приликом све могуће „јеретике", „шизматике" Србе, Влахе, Јевреје и друге, ако су били вољни да се боре против Турака.[169] Благословио је једне „невернике" да би се борили против других. Очигледна и крајње

реална категоризација црквених непријатеља. Међу тим „шизматицима“ које је Капистран примао у своју војску било је доста Срба, који су били познати као добри и већ искусни борци против Турака. То је свакако и Капистрану било познато.

Крсташка војска је стално нарастала. Пристизале су у јужну Угарску групе крсташа са свих страна, предвођене својим заповедницима и својим заставама, које су имале са једне стране крст, а са друге лик неког светитеља (св. Фрања, св. Бернардин, св. Антоније). Као и обично, сваки је учесник носио на оделу крсташку ознаку, црвени крст на левој страни груди. Главни логор ове војске је био код Земуна.[170]

Мало је стварне ратне опреме имала ова војска. Коња уопште није било, чак ни за транспорт, копаља такође. Људи су били наоружани како је ко стигао: батинама, штаповима, разним оруђима за рад, и др. Имали су само ратних инструмената — трубе, рогове, звона.[171] Без оружја, ови „inexpertes et inermes bellatores“[172] мало су уливали наде Хуњадију у погледу исхода борби. Он је добро знао да је веома тешко држати у потребној дисциплини ову разнородну масу људи. Сам је Капистран морао да улаже много труда, свог говорничког дара и ауторитета да спречи свађе, сукобе, пљачку и друге преступе. Примењивао је врло строге казне према лоповима и другим починитељима злоупотреба, којих је било много. За малу крађу, наредио је да се преступнику одсече десно уво. Кривци су кажњавани јавно као очигледан пример и опомена другима.[173]

Када се говори о броју крсташа, учесника у борбама код Београда, треба имати на уму да ни издалека нису сви окупљени крсташи учествовали у одбрани Београда. Крсташка се војска стално повећавала. У логор код Земуна стизали су нови и нови одреди. Само је један мањи број, вероватно су то били они најбоље опремљени, пребачен у Београд, где се стварно и борио. Већина је остала на сремској обали Саве у ставу посматрача. Прва мања група крсташа, коју је довео лично Капистран, а која је стала на пет лађа, ушла је у Београд 2. јула. Са њима је ушао у град и фрањевац Таљакоцо, који је опширно описао све догађаје. Група није могла бити велика, јер на пет лађа није могло стати много људи.[174] Београд је 3. јула већ био потпуно блокиран од Турака. Појачања нису више могла стићи. Тек ће успешан продор хришћанске флоте омогућити да се у град уведу нови борци. Тек после тога су у град могли да се пребацују крсташи, али је Хуњади био против њиховог превеликог

броја у Београду. За време окршаја са Турцима он је забранио чамџијама, под претњом смртне казне, да било кога пребацују преко реке.[175] Сачувани подаци о крсташима под Београдом не показују, у целини посматрано, оне који су се стварно борили.[176] Бројке од 60 000, 70 000 и више људи морају се посматрати са највећом опрезношћу, чак и кад би била реч о укупном броју свих људи који су стигли на ушће Саве у Дунав. Оне се морају знатно редуцирати. Стварних бранилаца Београда је било много мање, јер у простор између градских зидина није могао да стане неограничени број људи. Затим, у граду се могла обезбедити храна само за одређени, мањи број војника. Могућности су биле скучене. Када се све те околности узму у обзир, највероватније је да је у граду било око 10 000 до 20 000 људи највише. Ту се мисли и на оне који су учествовали у борбама ван града.[177]

Пошто није било система у сакупљању војске за одбрану, још мање је било темељног припремања намирница за већу војску. Краљ је одложио било какву војну акцију против Турака за август, везујући све планове за нову жетву, која би омогућила колико-толико нормално снабдевање војске. Жита није било довољно у Угарској. Још априла 1456. године упозоравао је папски легат да у Србији и околним пограничним угарским областима влада несташица у житу и другим намирницама.[178]

Борбе око Београда вођене су јула месеца, пре него што је у Угарској могло бити организовано нормално снабдевање угроженог подручја. Стварне могућности земље биле су мале. Ако се томе дода импровизованост одбране и неучествовање већине угарских великаша, што је значило да се намирнице нису скупљале из читаве земље, него углавном са подручја заинтересованих појединаца (Хуњади, мачвански бан Јован Короџски), дакле из јужне Угарске, која ни сама није имала довољно, онда се може замислити да снабдевање војске није било добро. Прве намирнице донете су у Београд лађом која је стигла у град 2. јула, заједно са првом групом крсташа.[179] Но то је било сасвим недовољно за оне који су се налазили у граду. Када су Турци 3. јула опколили град са свих страна, међу браниоцима и становништвом већ је владала глад, појавиле су се и болести. Монаси су делили сиромашнима намирнице, и то вино, двопек, брашно, жито, усољено месо, сир. Све, наравно, у веома малим количинама.[180] Тањакоцо је провео ове дане пуне очајања у опседнутоме граду. И сам се разболео. Све наде су биле везане за помоћ која се очекивала споља.[181]

Ситуација се у погледу исхране нешто поправила после хришћанске победе на Дунаву 14. јула. Хуњади је тиме омогућио приступ граду са речне стране. Уз војна појачања унете су тада и намирнице, али их ни онда није било довољно. Појавили су се шпекуланти, који су продавали хлеб изнад уобичајене цене. Ови су преступи кажњавани веома строго, уз одузимање робе, али тиме сама пракса није могла бити искорењена.[182] Она је имала у овим данима веома погодно тле. Чињеница да су се хришћани, победивши турску флоту, одмах дали у пљачку непријатељских лађа, затим пљачка турског логора 22. јула, говори, поред познате тежње за пљачком уопште, и о несташици која је владала међу браниоцима града.[183] У сваком случају, срећна је околност што је борба око Београда трајала релативно кратко, од 3. до 22. јула, дакле непуне три недеље, тако да се велики број бранилаца није морао дуго задржавати у Београду, па се проблем глади није претворио у праву катастрофу. Он није утицао на исход самих борби. Чим се видело да су се Турци повукли из Београда, повукао се и један део крсташа у Угарску. И сам Капистран је већ 23. јула био у Сланкамену. Брзо распуштање војске, поред осталих елемената који су на такву одлуку утицали, показује да су прилике под којима се живело у опседнутоме граду биле веома неповољне. Болест, куга, која ће букнути свом снагом, слаба исхрана, крајње лош смештај људи, били су тешки пратиоци ове храбре борбе.[184]

Почетак опсаде. Током јуна 1456. године почела је да стиже турска војска под Београд. Први пљачкашки одреди пустошили су околину града. Тако је страдала и једна српска црква која се налазила ван града.[185] Силађи се залагао да се подигне у граду нова црква, свакако у тежњи да придобије српско становништво за предстојеће борбе. Хуњади је на време био обавештен о покретима султанове војске. Он је намеравао да заустави турске бродове када буду Дунавом пловили ка Београду. Пошто није имао довољно својих снага за такав подухват, молио је кардинала легата да му се пошаљу одреди крсташа пре доласка непријатељских бродова, како би на време могао да организује отпор.[186] Првих дана јула Хуњади се налазио са малом групом својих људи у Ковину. Када су се појавили турски бродови код Ковина, 3. јула, он се није упустио у планирану акцију, пошто је очи-

гледно имао недовољно војске.[187] Турци су мирно прошли поред Ковина и стигли истог дана под Београд. Капистран је успео да се придружи Хуњадију кад је већ било касно за борбу на Дунаву.[188]

Становници Београда са страхом су посматрали прикупљање непријатељске војске пред градом. Свима је било јасно да то неће бити мањи напад неког турског заповедника, већ велики покрет самог султана Мехмеда II. Прву групу крсташа увео је Капистран 2. јула. Они су ушли у Београд бурно поздрављени музиком и свеопштом радошћу становника.[189] Капистран се одмах уверио да је доведено појачање сасвим недовољно за дужи отпор Турцима. Морале су се предузети даље мере за окупљање бранилаца. Он је 3. јула одмах упутио писмо асишком епископу, који се налазио у Петроварадину прихватајући крсташе и упућујући их даље. Капистран је јављао о новостима, о приближавању Турака Дунавом и молио да се о томе што пре обавести легат Карвахал, како би могао да утиче на угарске великаше да пруже војну помоћ.[190] Наде у такву помоћ нису ишчезавале. У време када су се већ рушиле београдске куле под ватром турских топова, помоћ је још грозничаво тражена на Западу, у Италији. Легат Карвахал је предвиђао свега пет дана за пребацивање војске од Будима ка граници према Турцима, где их је прихватао асишки епископ.[191]

И поред противљења заповедника Београда Михаила Силађија, Капистран је решио да одмах крене из Београда у сусрет Хуњадију и да онда заједнички наставе припреме за пружање даље помоћи опседнутоме граду. Силађи је сматрао да је Капистран кориснији у Београду него ван њега, рачунајући очигледно да је касно за неке нове подухвате, него да треба организовати одбрану у граду, колико се може и како се може, са расположивим снагама.[192] Капистран га није послушао. Пошто је 3. јула одржао мису окупљеним људима, напустио је град и са мањом групом својих сарадника кренуо према Хуњадију. Пут више није био без ризика и опасности, пошто су и речне токове држали Турци.[193] Па ипак, упорни фрањевац је остварио своју намеру.

Хуњади се у то време налазио у Сланкамену, где је припремао бродове, сакупљао их из околних места, довлачио оружје потребно за борбу. Лукове, стреле, пушке, топове, ђулад, храну товарили су на ове лађе, од којих су већину чинили мали чамци.[194] Српски деспот је помагао напоре Хуњадија, који је у његовом граду, Сланкамену, и радио на

1456 VII/13

ПИСМО ДЕСПОТА ЂУРЂА О ОПСАДИ БЕОГРАДА 1456. Г.

ЗАЈЕДНИЧКИ НОВАЦ ДЕСПОТА ЂУРЂА БРАНКОВИЋА
И ЈАНКА ХУЊАДИЈА

окупљању флоте. Деспот је, изгледа, послао и своје људе да се прикључе овим бродовима, а за случај да се организује даља борба против Турака преко Дунава, обећавао је још издашнију помоћ. У току ових припрема стигао је Капистран са својим људима.[195] Стари проповедник је носио собом верски фанатизам, решеност да се Турцима пружи сваки отпор. Ова је одлучност по свој прилици добро дошла Хуњадију, који је, после свих напора да окупи људе, остао скоро сам. Но и поред тога претерано је и тенденциозно управо Капистрану приписивати организовање речне флоте. Она се очигледно није могла стварати средствима којима је Капистран располагао.[196]

Тешко је рећи да ли је Хуњади већ тада, када није могао да спречи турске лађе на њиховом путу према Београду, помишљао на споразумевање са султаном, чијој се сили, по сопственој оцени, није могао да супротстави. Вест о могућности таквог споразумевања пронела се у Италији јула 1456. године и могла је бити дипломатско средство у циљу покретања духова на борбу, јер су те гласине јављале да је султану углавном стало до слободног пролаза у Италију.[197] То је била вест којом се могао вршити притисак на италијанске дворове. О напорима Хуњадија да се приближи султану нема других вести, чак ни код Таљакоца, који би свакако радо забележио сваку, ма и непотврђену вест на штету Хуњадијеву, тим пре што би се онда организовање флоте, као и њена акција на Дунаву, још потпуније и убедљивије могла приписати његовом јунаку — Капистрану.[198]

Док су се вршиле ове припреме у Сланкамену, опсада Београда је била почела. Турска војска на свом путу за Београд ударила је најпре на Смедерево. После краћих борби, чији ток није познат, и после мањих губитака, Турци су се морали повући и одустати од освајања деспотове престонице.[199] Једно одељење турске војске остављено је у Руднику, као заштита главнини која је нападала Београд. Ова мера је била потребна због напада српских чета, људи деспота Ђурђа. Нико други није могао са те стране нападати султанову војску.[200]

Већ током јуна пред Београдом су били неки турски одреди, вероватно пљачкашка одељења војске. Главнина султанових снага, и сам султан са својим пратиоцима, стигли су првих дана јула 1456. године под зидине града.[201] Запоседили су читаву околину. Централно место, на положају који је омогућавао пуни преглед војске, заузимао је султанов шатор, окружен јаничарским одредима.[202] На левом крилу, дуж

савске обале, налазили су се шатори беглербега азијских провинција, а дуж Дунава вероватно одреди румелијског беглербега Караџе.[203] Шаренило боја шатора и војних застава пружало је незаборавну слику. Одмах су предузете мере да се топови разместе на најповољније положаје са којих се могло успешно дејствовати. Највећи топови су распоређени на три места са копнене стране, и били уперени на најважније одбрамбене објекте града. Између њих су били постављени топови мањих димензија и снаге.[204] Тако је Београд био окружен линијом турских топова, који су без престанка избацивали своје рушилачке кугле. Топови су били укопани. Испред сваког топа направљен је земљани заклон, како би они који су око њега радили били што мање изложени дејству градских топова.[205] У турском логору су послови били подељени и спровођени су плански. Било је потребно много труда да се обаве све предрадње, не само у вези са функционисањем артиљерије већ и за остале родове војске. Доношен је материјал за затрпавање градског јарка, дрво, камење и остало. Читав логор је био у покрету и ужурбаности, у последњим припремама.

Када су стигле и турске лађе под град, почела је борба. Турци су беспоштедно бомбардовали град и дању и ноћу. Нарочита је пажња поклоњена градским зидовима и појединим кулама из којих су се опсађени жилаво бранили. Требало је створити бреше, порушити градске бедеме да би пешадија могла да пређе у напад. Грмљавина топова чула се, по преувеличаним угарским подацима, чак до Сегедина. Зидови су се рушили у усковитланом ваздуху и прашини.[206] Тешке камене кугле причињавале су велике материјалне штете, нарочито спољним зидовима и Доњем граду.[207] После десетак дана непрекидног бомбардовања, оштећења бедема и појединих кула могла су се већ видети у великом броју. Цркве су, као знатно веће грађевине од осталих кућа, такође доста страдале. Док је Таљакоцо обављао службу божју у цркви у Доњем граду, препуној људи, велико ђуле је погодило управо ову цркву и пробило кров изазивајући панику међу окупљеним мноштвом света. Сви су се одмах разбежали. Остао је сам Таљакоцо у оштећеној цркви. Од тада су светиње пребачене на безбедније место, у дворац у Горњем граду, где су држане службе народу.[208] Горњи град је, већ због свог положаја на узвишенијем и удаљенијем месту, мање био изложен рушилачком дејству артиљерије. Он је, уосталом, био и знатно боље утврђен и брањен од Доњег града.[209]

Опсађени су чинили све да умање последице бомбардовања. Поред радова на поправљању порушених кула, пробијених зидова, подизању насипа са њихове унутрашње стране, да би се тиме стварале препреке евентуалном турском продору, организована је и нарочита служба обавештавања грађана о лету турских топовских кугли. Оне су падале на град, међу људе. Па ипак, много људских жртава није било. То треба приписати управо овом начину упозоравања грађана на правац лета сваког појединог ђулета. Преко дана у највећој градској кули увек су стајале страже, људи који би помоћу звона давали знак о кретању кугле. Људи би истрчавали из својих кућа и посматрали у ваздуху кретање кугле, која би онда, пошто се народ разбежао, уз велики тресак падала у земљу, заривши се дубоко у тло. Људи су тражили склоништа под јачим конструкцијама, уз лукове, врата и прозоре, као и под разним солиднијим настрешницама. Овакав начин заштите становништва био је могућ само у случају када је ђулад релативно ретко и у интервалима испаљивана. У граду, по речима једног очевица, страдала је само једна жена од турске артиљерије.[210] Ноћу је ситуација била далеко озбиљнија. Мрак је сакривао лет камених кугли, које су изненађивале људе и уносиле дубоки страх од невидљивог непријатеља.[211]

Под овим условима стање је у граду било веома тешко. Непрекидно рушење градских зидова, који су били једина нада за одржавање града, умањивало је из дана у дан наде опсађених. Морал је опадао и због несташице хране, појаве болести. Једино је хитна помоћ споља могла да спречи блиску катастрофу.

Турска стратегија је била да се бомбардовањем града и затрпавањем градског јарка припреми пут за продор јаничара. Да би спречили долазак појачања граду, за које се знало да се припрема, један од најспособнијих турских војсковођа у овом походу, Караџа, предлагао је да пређе са војском на супротну страну Дунава, вероватно на земунску обалу, и да онемогући долазак угарске војске са те стране. Догађаји су убрзо показали да је овај предлог био веома уместан и реалан. Међутим, султан га није прихватио, како неки извори тврде, због зависти бегова, који су се бојали да ће их тиме Караџа потиснути у други план.[212] Турци су се очигледно поуздали у своју флоту која је требало да спречи дотурање појачања граду, када она буду стигла реком. Тиме је учињена велика грешка. Да је акцију турске флоте пратила и копнена блокада прилаза Земуну, да су

се ту концентрисали одреди турске коњице, хришћанска би војска имала знатно тежи задатак у свом продору ка Београду 14. јула.

Речна борба 14. јула 1456. године. У Сланкамену окупљена војска није могла дуго да чека. Вести које су стизале о стању опсаде Београда нису дозвољавале колебање и одуговлачење са предвиђеном акцијом. Читава флота је била 13. јула још у Сланкамену.[213] Поред лађа окупљених са крајњим напором, међу којима је био само један већи брод снабдевен топовима, експлозивним материјалом и храном, били су ту Хуњадијеви одреди искусних војника, као и групе крсташа.[214] Капистран је у логору крсташа сталним службама и проповедима подржавао верску мржњу против неверника, учио их је да увек, на сваком месту призивају име Христово, делио је опросте од грехова и позивао на истрајну, непопустљиву борбу против Турака. Његове ватрене речи давале су хетерогеној и готово ненаоружаној маси крсташа потребно самопоуздање и елан. Најодабранији, храбри и јаки крсташи, као и Хуњадијеви људи, шајкаши, међу којима је било и Срба, деспотових поданика, чинили су посаду ове речне флоте од чијег је држања зависила судбина Београда. Да би акција имала више успеха, обавештени су кастелани Београда да припреме мале ратне лађе, да их наоружају и одаберу посаду и да, кад већ почне речна борба, исплове из града и нападну турске бродове. Тако је требало да помогну општу акцију.[215] План папског легата да ову борбу са турским лађама на Дунаву помогне и хришћанска флота западних земаља, која би из Црног мора упловила у Дунав до Београда, није се могао остварити.[216]

Из Сланкамена је кренула флота на југ, ка Београду, низводно ношена јаким речним струјама Дунава. Лађе су на тај начин брзо стигле до Београда. Међу њима је било и песком натоварених лађа, које су на такав начин повећавале ударну моћ.[217] У борби на хришћанској страни су учествовали искусни шајкаши и људи који су добро познавали Дунав и све његове ћуди, који су живели на његовим обалама. То ће бити пресудно за исход борби. Упоредо са флотом дуж десне обале Дунава, копном ка Земуну спуштала се крсташка војска на челу са Капистраном. Он је, праћен заставником Петром, вичући и подижући крст, храбрио војнике.[218] Ка Београду је ишао и Хуњади са својим људима у намери, поред осталог, да спречи турско искрцавање на

сремску обалу, ако би дошло до таквог покушаја.[219] Удружене снаге под командом Хуњадијевом стигле су до Земуна, где је дошло и до првог сукоба.[220]

Турске лађе стајале су на Дунаву код Земуна. Турци су били обавештени о Хуњадијевим припремама за продор до Београда. Место на коме су они очекивали угарски напад сасвим је одговарало кретању хришћанске флоте. Султанове лађе су стајале једна до друге и биле међусобно повезане ланцима, како би што ефикасније спречиле пробој борбене линије.[221]

За хришћане се борба за Београд одлучивала управо овде, код Земуна. Зато је Хуњади све снаге бацио у ову борбу. Одређен је 14. јули за дан продора на Дунаву. Са посадом која је умела да се бори на реци, уз велику покретљивост својих малих бродова, искусни ратник је рачунао да ће моћи да унесе пометњу у добро постављену турску флоту.[222] Све је зависило управо од првог налета, од тога да ли ће се разбити ред турских галија. Хуњади се није преварио. Угарске лађе су силовито насрнуле на непријатељски ланац. Матица Дунава, коју су вешти лађари умели да искористе у повећању ударне снаге напада, била је драгоцени савезник. Убрзо је пробијена прва и најјача турска борбена линија. Настала је крвава и дуготрајна борба. Бродови наоружани малим топовима и пушкама потапали су једни друге, а када би се непријатељски брод довољно приближио, или сам, или чакљама привучен, настајала је жестока борба прса у прса. Она се обично завршавала у таласима Дунава. Ефикасно средство уништавања било је изазивање пожара на непријатељским бродовима. Уз обостране повике, призивање Бога и Мухамеда, звекет мачева и ножева, водила се ова вишечасовна, уистину крвава борба.[223] За исход борбе био је важан моменат када су, по раније изложеном плану, из градске луке исловили чамци београдских шајкаша и прикључили се борби. Они су изненада напали турске лађе с леђа и допринели пуној пометњи њихових редова. Ови су чамци нанели Турцима много штете. Храброст шајкаша Срба, њихову вештину и сналажљивост посебно је истицао Тальакоцо. Називао их је одличним стрелцима који су веома пожртвовани и не напуштају борбу. Њих су се, по његовим речима, Турци највише бојали.[224] За време окршаја хришћанима се десила једна незгода: непажњом тобџије избио је пожар на највећој угарској лађи, која је носила експлозивни материјал и храну. Велика материјална штета претила је сваког тренутка да се претвори у катастрофу. Најзад је пожар ипак

угашен, али је ова драгоцена лађа била избачена из строја и није могла да помогне у даљим борбама. То је, по Таљакоцу, био разлог због којег нису заробљене све непријатељске лађе.[225]

Турска флота није издржала напад. Чим је био разбијен борбени поредак галија, хришћани су имали више изгледа на успех, пошто су турски бродови били већи, гломазнији и теже су се кретали. Хуњадијеви бродови, као и они из Београда, били су боље прилагођени дунавској пловидби. Чим би се нека галија одвојила из групе, њу би нападало више малих, брзих хришћанских лађа. Пошто је пораз већ био очигледан, турске галије су се разишле, неке су успеле да побегну. Неколико потопљених турских галија, затим заробљених и опљачканих, неколико стотина подављених Турака, то би укратко био биланс ове борбе. Изгледа да су хришћани имали нешто мање жртава.[226]

Најважнији резултат борбе на Дунаву било је отварање речног прилаза граду за хришћанске товаре и нове групе војника. Град је добио опет везу са Угарском и могућност да се одбрани. У граду је завладала општа радост. Стигла су прва појачања, више хиљада војника, Хуњадијевих коњаника и крсташа. Град је снабдевен оружјем, топовима, пушкама, прахом. Донете су и намирнице, тако да се Таљакоцију учинило да је хране било као кише.[227] Сутрадан после победе код Земуна, у Београд су ушли Хуњади и Капистран носећи собом и заробљене турске заставе, које је заповедник града Силађи наредио да се одмах истакну на бедемима, и као освојени трофеј и као средство застрашивања непријатеља.[228] Капистран се није дуго задржавао у Београду. Он је ускоро напустио град и прешао у логор крсташа код Земуна, где је провео највише времена посвећујући се проповедничком раду и многим другим проблемима које је стварало присуство и концентрација великог броја крсташа. Ту је, изгледа, често долазио и Хуњади.[229]

Стање опсаде од 14. јула до 21. јула 1456. године. Чим је ушао у град, Хуњади је предузео најхитније мере за даљу одбрану. Требало је пре свега оправити градске зидине, које су биле разрушене, затим затворити рупе и пукотине и раскрчити рушевине.[230] По тачној Хуњадијевој оцени, град је могао да се брани све дотле док су његова утврђења могла да одолевају турским нападима. Несразмера у броју нападача и бранилаца могла се надокнадити једино чврстином

градских бедема. Зато су радови на њиховом одржавању били неодложан посао коме је посвећено много пажње. Хуњади је поред тога обучавао војску, највише крсташе, који нису имали ратног искуства. Сељаци, ђаци, монаси, били су слаба војска. Требало им је дати поред оружја и основна упутства и наредбе.[231] Хуњади је уводио ред међу њих и трудио се да их организује колико-толико за борбу. Тих дана водило се строго рачуна о распореду оружја, нарочито топова, и њиховом најефикаснијем дејству.[232] На овим пословима неуморно и заједнички су радили Хуњади и Силађи. Старали су се да град што спремније дочека прве турске јурише.[233] Док су у граду вршене припреме за одбрану, Капистран се бринуо о крсташкој војсци. Морао је много труда да уложи да би одржао потребан ред међу крсташима. Он је ту, крај Земуна провео време од 15. јула до одлучујућих борби око Београда. Капистран је прихватао и смештао нове групе крсташа које су пристизале и пребацивао их је у Београд, када је то Хуњади тражио. Рањене, болесне и разочаране борце враћао је у логор код Земуна. Крсташи који су пребачени у Београд морали су се покоравати наредбама кастелана, дакле Силађија. Без тога би њихово присуство у граду могло више да штети него да користи. Капистран се још старао о организовању стража, прикупљању вести из непријатељског табора.[234]

После пораза на Дунаву Турци су са још више енергије покушавали да копненим акцијама остваре циљ. Бомбардовање је настављено с несмањеном жестином, а вршене су и друге припреме за општи јуриш. И даље је довлачен материјал за затрпавање градског јарка, који је био и широк и дубок, па су ти послови дуже трајали. Доношена је дрвена грађа, скупљано камење, нечистоћа, плева и друго.[235] Још истог дана када су у град ушли Хуњади и Капистран, дакле 15. јула, дошло је до мањег окршаја пред градом. Мања група угарских војника, коју је предводио Фаркаш, један од блиских сарадника Хуњадијевих, изашла је ван града и сукобила се са Турцима. Било је то врло несмотрено, пошто су Турци били далеко надмоћнији на отвореном пољу. У храброј борби погинуо је и вођ ове мале групе.[236]

Обострано су коришћена средства застрашивања и деморалисања непријатеља. У турском логору су ноћу паљене ватре, коришћена је ратна музика. Све је то наговештавало скори напад. На другој страни, опсађени су користили слична средства, разне инструменте, у жељи да се одржи сопствени морал и бројно стање прикаже у већим размерама. У тим

ноћним часовима и призорима, тешко је било остати објективан посматрач. Лепе описе стања у граду и ван њега уочи турског јуриша оставио је фрањевац Таљакоцо.[237]

Турци су били спремни за напад. Сви предуслови су били већ остварени. Градски зидови су попуштали на много места, све пукотине се више нису могле попуњавати. Уједно, султан је наредио да се почне копање подземног канала, како у циљу минирања појединих важних објеката, тако и да би се на тај начин покушало продирање у град.[238] Истовремено се добијала и земља којом је затрпаван јарак око града. Двадесетог јула се већ знало да непосредно предстоји турски јуриш. Хуњади је о томе био обавештен на време од хришћана из султанове војске.[239]

Хуњади је сматрао да је ситуација безнадежна. Град је био веома разрушен, нарочито делови Доњег града. Чак је и највећа градска кула била скоро преполовљена.[240] Ту се више није могло ништа помоћи. Међу браниоцима већину су чинили крсташи, људи без довољно искуства за овакве борбе. У њих се ердељски војвода није много поуздавао. Бројна надмоћност Турака је била вишеструка. Порука легата Карвахала да ускоро стиже са војском није више имала практичне вредности, јер се турски напад очекивао сваког часа. Легат се бојао да гомиле неуких крсташа не страдају у сукобу са Турцима, па је саветовао да се хришћани не упуштају у борбу са њима.[241] Била је то добронамерна опомена које се нико није могао придржавати.

У турском логору су заћутали топови. Владало је узбуђење које је карактеристично за часове уочи великих догађаја. Ужурбаност је одавала последње припреме. У турској војсци су већ одређиване награде за оне који први уђу у град, који се први попну на градске зидове, куле и др.[242] У то време Хуњади је предлагао (у ноћи између 20. и 21. јула) да се град напусти, јер је даље неодржив.[243] Одустао је од даљих поправки зидова и сам је напустио град. Његово мишљење остали нису прихватили. За наставак борби били су, ако је веровати фрањевачким изворима у овом осетљивом питању, поред Капистрана и још неке друге виђеније личности, изгледа и Јован Рот, будући епископ Бреславе.[244] Но и сам Хуњади, ако је ценио ситуацију војнички изгубљеном, није дигао руке од даље борбе уопште. Он није наредио евакуацију угарских снага из Београда. Напротив, он је оставио Силађија са угарским војницима, међу којима је било и Хуњадијевих људи. Чак је инсистирао да се град брани.[245] Најзад, Хуњади није напустио хришћански логор; он је ту,

непосредно уз Београд, било на реци, било на другој обали Саве, и даље руководио акцијама одбране.[246] Те критичне ноћи пре одлучујућих борби, у град је пребачена последња група крсташа. Било их је 4000, и то најодабранијих које је Капистран имао у свом логору. Пошто их је предао Силађију и оставио у граду пет фрањеваца да се нађу у часовима невоље, и сам Капистран је напустио Београд и вратио се у логор крсташа код Земуна.[247]

У Београду је завладао општи страх, по речима Таљакоца.[248] Браниоци су распоређени дуж бедема. Требало је грудима штитити места која су била претворена у рушевине. Било је јасно да ће се најтеже бранити Доњи град, пошто је био најразрушенији.[249] Зато се уочи напада становништво у знатном броју повукло у Горњи град, а нарочито жене, да не би пале у турско ропство. И сувише се добро знало шта чека заробљенике. Турци су их наочиглед грађана убијали, неке су коњима разапињали.[250]

Општи напад. У турском логору су 21. јула сви били на ногама. Са смирајем дана расли су ужурбаност и нервоза. Увече се чула њихова снажна ратна музика, која се преплитала са повицима упућеним Мухамеду. Напад је почео. Била је среда, вече, 21. јули, дан уочи Свете Магдалене.[251] Заклоњени мраком, рачунајући очигледно на пометњу у противничким редовима, Турци полетеше на град. „Као лавови на плен, јурнуше они на непријатеља“, једни за другима.[252] Да би се могли приближити градским зидовима, брзо су попуњавали јарак, који им је ометао јуриш. Све оно што је данима припремано — гране, дрвена грађа, земља, слама, ђубре, пепео — све је то бацано у јарак да би се преко њега могло прећи. Други су опет покушавали кроз подземне канале, лагуме, да продру у град. Под ватром хришћана, нападачи су уз велике губитке ипак успели да се приближе зидовима. Почела је жестока, непосредна борба са браниоцима. Турци су јуришали нарочито на местима где су бедеми били срушени или оштећени, па се очекивао лакши продор. Нападало се свим средствима, пушкама, стрелама; бацано је камење на непријатеља, било је покушаја да се гредама прошире рушевине и прокрчи пут. Неки су прислањали лествице уза зид и пели се на бедеме, на којима се водила жилава борба прса у прса.[253] Да би се лакше приближили граду, Турци су употребљавали разне заштитне справе, са којих су без прекида стрелама засипали град. Коришћене су и отровне стреле, примећено је да је међу нападачима било

изврсних стрелаца који су по неколико стрела одједном избацивали из једног лука. Они су толико засипали град стрелама да се опсађенима чинило да се ваздух згуснуо од њиховог броја.[254] Ни врабац, каже једна песма, није могао неозлеђен да пролети над градом. Нађен је тако један мали врабац погођен са три стреле.[255]

Хришћани су се храбро бранили. Користили су све што су имали и што им је било при руци. Топовима, пушкама, стрелама, камењем и другим средствима одупирали су се многобројним нападачима. И свештенство је активно учествовало у борбама. Један монах је руковао топом са највеће градске куле, вероватно је то била кула Небојша, и успео је да убије седам Турака.[256] И грађани, и војници, и добровољци, све се дало у одбрану града. Па ипак, Турци су уз велике губитке успели да продру у Доњи град. Са крајњим напором, после упорне борбе са сваким појединцем, они су ипак избачени ван града.[257] Борба је око поноћи достигла свој врхунац. Тренутак када су јаничари, њих 600—700 продрли у варош, био је критичан за одбрану. Нису се бојали смрти, признаје њихов противник Таљакоцо.[258] На рушевинама Доњег града водила се очајничка борба. Малобројнији браниоци, међу којима је било доста крсташа студената, нарочито из Кракова, почели су да попуштају.[259] Борба се водила на сваком кораку у граду, на улицама, на градском тргу, као и на бедемима града, где су јаничари покушавали да пободу своје заставе и тиме дају нови, снажан подстрек својим јединицама. Многе су куће у граду гореле. После узалудне борбе са једним Турчином, који је настојао да истакне заставу, храбри бранилац се заједно са њим сурвао низ градски бедем.[260] Турцима се учинило да је победа већ на њиховој страни. Многи су се у мањим групама разишли по граду ради пљачке.[261] Стално продирање нових јаничара умањивало је изгледе опсађених да ће се одржати. Силађи је, изгледа, и сам сматрао град изгубљеним. Он је, по тврђењу Таљакоца, са групом угарских војника и имовином, напустио Горњи град кроз „задња врата“ која су водила до Дунава, где су чекале спремне лађе.[262] У безграничном страху људи су скакали са прозора и зидова у реку.[263] Интересантно је истаћи да су у овим борбама учествовале „као лавице“ жене, грађанке Београда. Оне су подстицале људе да истрају у одбрани, преносиле борцима стреле, камење и друге ратне справе, рањене су склањале са бедема у тврђаву, где су превијале ране и рукама и зубима вадиле стреле и друге предмете из рана. Бринуле су се свим силама за одржање града.[264]

Турци који су успели да се пробију у град полетели су на мост који је водио у Горњи град. Овај покретни мост у тренутку напада није био подигнут. Ту се на уском простору развила најжешћа борба. Од ње је, тога су сви били свесни, зависила и судбина града. Обе су стране имале велике губитке. Јаничари ипак нису успели да продру у Горњи град.[265] Онда је учињен крајњи напор да се град спасе. Хришћани су кренули у противнапад. Већ је полако свитао дан, 22. јул. Браниоци су се прихватили последњег средства. Од прикупљених гранчица, шибља и дрвета направљени су снопови, који су помоћу сумпора и експлозивног материјала запаљени. Тако горуће бакље бацали су у великом броју на Турке који су се пели уз градске зидове или били у непосредној њиховој близини. Ова акција је извршена веома брзо, скоро једновремено на више страна. У летњим данима, какав је био овај дан крајем јула месеца, није се морало дуго чекати на ефекат. Букнуо је пожар који је захватио све у близини. Нападачи су у страху и диму обустављали даљи напад и покушавали да се спасу бекством. Нови војници више нису могли продирати у град. У граду је настао прави покољ. Јаничари, који су се нашли иза градских зидина, били су одсечени од главнине војске, и настојали су да што пре напусте окршај. Многи од њих су у страху скакали са зидова да би ту заувек и остали. Они који су се с разлогом бојали да то учине, изгинули су у борби са хришћанима. Тако је њихов покушај да продру у тврђаву осујећен. Стајао их је много жртава, по признању самих турских извора.[266] Турци су били принуђени да се повуку.

Ова очајничка акција бацања запаљеног прућа на огромну множину Турака који су се пели уз зидове, у моменту када је у граду већ било неколико стотина јаничара, зналачки је изведена. Једновременост с којом је то извршено, опсађени су то бацали на Турке „quasi unica manu",[267] знатно је допринела ефикасности овог средства, јер појединачни пожари су се могли лако угасити. Начин на који је извршен овај противнапад говори да је то рађено по наредби неког искусног војног команданта, а није било резултат самоникле иницијативе рату невичних крсташа. Турци су, не без разлога, били уверени да је иза овог жилавог отпора бранилаца стајао Хуњади са својим „планом".[268]

Улога турских лађа у општем нападу на град није била велика. Хришћани су владали рекама. Хуњади и мачвански бан Јован Корођски крстарили су час Дунавом, час Савом, што значи да их Турци ту нису угрожавали.[269] Силађи је

речним путем напустио град током ноћи, а исту могућност користио је и Капистран да у току борби преведе групу нових бораца у тврђаву.[270] Непријатељске лађе, које су се спасле из борби 14. јула, ако су и покушале да помогну општи напад своје војске, у томе нису успеле.[271]

Са светлошћу дана указао се страховит призор. На рушевинама, на улицама града, око града, свуда су лежали мртви, рањени, изгорели Турци. Пролази су били закрчени лешевима, а град готово прекривен безбројним стрелама, које су Турци тако вешто бацали на град. По њима се ходало, сакупљале су их жене правећи од њих многобројне снопове. Видели су се и други остаци борбе — оружје, дрвена грађа и друго.[272] Преостале турске бродове, који су се још налазили на Дунаву, хришћани нису успели да униште. Султан је наредио да се они запале, што је и учињено 22. јула ујутру. Галије су на Дунаву гореле до подне тога дана. Султан није желео да постану плен противника.[273]

Борбе ван града 22. јула. Пошто је одбијен главни турски напад у току ноћи између 21. и 22. јула, ујутру је у град дошао Хуњади, да би предузео даље важне мере да се постигнуто и очува. Наредио је кастелану града Силађију да не дозволи да било ко излази и напада Турке, а да би избегао даље недаће, забранио је лађарима на Сави и Дунаву, под претњом смртне казне, да икога пребацују преко река на београдску страну. Ова је мера била предвиђена да се спречи прелаз крсташке војске, чија се главнина још увек налазила код Земуна, а која би могла, неука и ненаоружана, у сукобу са турском коњицом да доживи праву катастрофу на отвореном пољу.[274] Веома брзо су догађаји показали да је Хуњади био у праву. Турци су могли само желети да из града измаме браниоце и да их ту униште. Стари и искусни борац против Турака добро је познавао њихову тактику.

У хришћанском логору све је више расло расположење за настављање борби, углавном због пљачке. Многобројни и богати турски шатори неодољиво су привлачили гладну и недисциплиновану масу крсташа. Било их је немогуће задржати. Без знања и против воље заповедника Силађија, из града су почели излазити крсташи кроз рушевине и пробијене зидове.[275] Ова прва група крсташа није била велика. У први мах Турци нису напали свом снагом несмотрене хришћане.[276] Њима је било стало да их што више изађе из града. Крсташи нису марили за наређења својих вођа. Не

само да се нису покорили Хуњадијевој наредби, него нису слушали ни Капистрана. Капистран је видео опасност која им прети, позивао их је да се врате. Све је било узалуд. Он је тада одлучио да им се придружи.[277] Праћен двојицом сабраће, фрањеваца Јована Таљакоца и Амброзија Аквилејског, и својим заставником Петром, ослоњен на свој штап од којег се није одвајао, ишао је овај седамдесетогодишњи старац спорим кораком за својим крсташима. Уз извесну горчину примећује Капистранов пратилац да остали монаси, којих је било доста у Београду, нису хтели да се прикључе овој опасној акцији свога вође.[278] Број оних који су се полакомили и изашли ван града брзо се повећавао, да би по оцени једног учесника достигао цифру од неколико хиљада људи.[279]

Крсташи су полетели најпре на „ђаволске справе“, турске топове, како их је називао Капистран.[280] Није неразумљиво што је први напад био уперен управо на њих — они су браниоцима града задали много мука и штете за време борби. Војници који су чували топове и руковали њима напустили су положаје и мало се повукли. Хришћани су овладали топовима, крај којих су нашли и сву потребну опрему: камене кугле, експлозивни материјал и друго. Одмах су их употребили против Турака.[281] Нападачи су се одмах дали у пљачку турских шатора до којих су дошли. Нико од очевидаца не спори пљачкашки карактер ових борби. Изгледа да су највише страдали шатори који су се налазили дуж савске обале, а који су припадали азијским јединицама султанове војске.[282]

У почетку Турци нису спречили испад хришћана. Хуњади је сматрао да султан намерава да навуче браниоце у замку, да их измами из града и онда побије. Ова мисао налази се и код Капистрана, који у писму папи тврди да су се Турци намерно мало повукли од града да би изазвали противнапад хришћана. Та интерпретација се, наравно, налази и у турским изворима, који су покушавали да умање султанов пораз.[283] Па ипак, могућно је да су се Турци тада већ почели повлачити од града уопште. Султан је наредио још 22. јула ујутро да се спале бродови. То је већ био први знак узмицања.[284] Без обзира на то како треба схватити успех крсташа у борби ван града, односно мало одступање турске војске од града, чињеница је да је брзо уследио силовит противнапад султанове коњице. Оно чега се Хуњади бојао управо се десило крсташима. На неорганизоване групе Капистранових „верника“, уз тресак који је личио на земљо-

трес, сручили су се одреди брзих коњаника. Они су се дотада налазили на стражи крај Дунава. Султан их је убацио у борбу. Настао је покољ немоћних крсташа. „Ни сваки стоти није се могао спасти“ бекством у град, каже један турски извор.[285] Капистран се спасао. Тањакоцо, који је увек имао речи прекора за оне који су изостали у овој борби, и сам се није славно показао. Он је пратио Капистрана када је овај кренуо ван града, али је у критичним тренуцима побегао, напустио је и свог сабрата и идеју која га је водила. Уз то, он није био једини који је тако поступио. Када се вратио у град, затекао је оне за које је веровао да се налазе уз Капистрана.[286] Хуњади није лично учествовао у борбама ван града. Богати се — мисли се свакако на угарске племиће — нису прикључили борбама 22. јула, да не би изгинули са малобројном сиротињом, закључује Тањакоцо.[287] Лично неучествовање Хуњадијево не искључује могућност да су се и неки његови људи прикључили пљачки турског логора.[288]

У борбама ван града учествовао је и сам Мехмед II. Он је покушао да заустави повлачење своје војске и да организује противнапад. У једном окршају био је рањен, па су се чак проносили гласови да је погинуо, или да је нервно поремећен.[289] На бојном пољу код Београда остали су многи виђени Турци. Међу њима треба издвојити румелијског беглербега Караџу, једног од најближих сарадника султанових. Његова смрт је била велики губитак не само за султана лично већ и за његову војску. Она је несумњиво утицала и на сам ток догађаја. Тачно је уочено да је у средњовековном ратовању од личности вође необично много зависило држање саме војске.[290] Караџа је био рањен у главу од топовске камене кугле. Од ране је касније и умро. Страдао је у току ноћи између 21. и 22. јула, пре општег напада на град.[291] У борби ван града 22. јула погинуо је и заповедник јаничара. Борбама у граду и ван њега јаничари су били веома проређени, многи су изгинули, многи су били рањени, а готово сви деморалисани. Султан је пребацио јаничарском аги овакво држање његових људи. Овај, да би доказао своју оданост султану, полетео је у непријатељске редове, где је био сасечен.[292]

Борба ван града водила се „на једној равници на којој није било ни брда ни долина, него је сасвим равно поље“, на прилазима граду, где су били укопани турски топови. Главне борбе су вођене 22. јула по подне, иако није искључена могућност да је било неких сукоба и у току преподнева тога дана.[293]

Повлачење турске војске и бранилаца. Увече 22. јула, када се мрак спуштао над градом заклањајући и живе и мртве, исход борби је био јасан. Хришћани су сатерани у град. Показало се, као што се и очекивало, да су Турци надмоћнији на отвореном пољу, поготову у сукобу са пешачком гомилом крсташа. На другој страни, Турци су били немоћни да освоје град. Направили су стратегијску грешку дозвољавајући угарској војсци несметани копнени прилаз Земуну, као и прецењивањем снага сопствене флоте, а Београд је и после вишенедељних разарања био још довољно утврђен и брањен храбром и добро вођеном хришћанском војском. Привремено, хришћани су зауставили османску бујицу. Београдски бедеми су постали појам неосвојивости за Турке, и нада за даљу угарску одбрану.

Већ после неуспеха у освајању града током ноћи 21/22. јула султан се решио на повлачење. Велики губици које је имала његова војска, нарочито јаничари, као и погибија неколико најоданијих сарадника, били су главни разлози доношења такве одлуке. И сам рањен, он је свакако желео да што пре напусти даљу борбу.[294]

Још у току 22. јула Турци су вршили прве припреме за повлачење. После спаљивања лађа на Дунаву, пре подне 22. јула, уништавано је све што се није могло понети: оружје, експлозивни материјал и разни други предмети. Црква свете Магдалене, која се налазила ван града и која је служила Турцима као складиште, такође је спаљена.[295] Много времена за уништавање свог логора Турци нису имали. Све што је са толико труда и жртава недељама довлачено или изграђивано требало је за један дан или понети или уништити. Било је немогуће све посвршавати. Захваљујући брзини с којом су се Турци повлачили, хришћани су дошли до богатог плена. Освајање турских топова и турског логора није било толико резултат борбе хришћана у пољу, колико чињенице да су Турци оставили много неуништеног после свог одласка. Велики топови су били пренети у Београд тек после повлачења непријатеља, а не у часовима борбе 22. јула, када су се крсташи борили за голе животе. Ако су топови тада привремено и били освојени, они их тада нису могли пребацити у град. Познато је да су они били укопани веома солидно. Хришћани су се докопали топова тек када су они остали напуштени на разривеним пољима око Београда.[296]

Читава турска војска се повукла у току ноћи између 22. и 23. јула, тако да се изјутра није могао видети више

ниједан непријатељски шатор.[297] Заклоњени мраком, Турци су се повлачили у највећој тишини и страху да не буду гоњени. Да би што мање скретали пажњу на своје ужурбане припреме за одлазак, предузимали су веома строге мере. Тако су сеном и травом запушавана звона теглеће стоке, да их то не би одало. Као гоњени зечеви напуштали су опсаду, каже Promontorio de Campis.[298] Пошто су сахранили мртве колико су могли и понели рањенике, кренула је дуга колона преко Авале пут Софије. Војску је пратило преко стотину кола натоварених рањеницима. Ако би они уз пут умирали, сахрањивали су их дуж друма.[299]

Турско повлачење се претворило у бекство. Брзина с којом је оно спровођено носила је собом тај карактер. Нереди, пребегавања, страх од прогона, разумљиви су пратиоци таквог стања. О пребегавању Турака постоје вести не само из табора нападнутих већ и из турске војске (Promontorio de Campis). Султанову војску напуштали су незадовољни појединци, чак и они са његовог двора. Међу њима је свакако било највише бивших хришћана који су примили ислам. Једног таквог младића из султанове пратње, који је прешао на страну хришћана, покрстио је Капистран и упутио папи. Овај турски бегунац је под заштитом римског поглавара направио касније лепу каријеру.[300]

Озлојеђени султан светио се својој околини. Када су му петорица гласника, које је био упутио у Угарску, донели неповољне вести, наредио је да се одмах погубе.[301] Није штедео ни своје сараднике. Говорило се да је у Софији лично убијао неке своје људе за које је сматрао да су одговорни за исход борбе код Београда.[302]

Двадесет и трећег јула под Београдом више није било Турака. Остао је празан и разорен логор, топови, велики и мали, камење, кола, разрушена и изгорела црква препуна оружја — лукова, стрела и др., разбацана дрвена грађа у толикој количини да би могла задовољити потребе грађана за дуго време, штитови, пушке, разно посуђе, одела и украси, обредне књиге, опрема за стоку и друго.[303] Тежња за гоњењем непријатеља јавила се веома брзо, спонтано, још оног тренутка када је он избачен из града. Том се мишљу носио и Капистран 22. јула, после неуспелог испада из града. Било је тада јасно да је то немогуће без помоћи Хуњадијеве. Још прашњав од борбе, пошао је Капистран да увери угарске вође у потребу настављања акције против Турака. Он је тада изражавао вољу већине крсташа. Међутим, градски заповедник Силађи, са којим је фрањевац разговарао преко

тумача, једног пољског свештеника, енергично се супротставио таквом плану. Он је упозорио Капистрана да би Хуњади сигурно био против тога да неуки крсташи гоне Турке и да би то значило победу претворити у пораз.[304] Капистран је овом приликом показао одсуство смисла за војне послове. Јер, да је немогуће пешачком војском, какви су били крсташи, гонити Турке, било је јасно не само угарским заповедницима већ и папском легату Карвахалу.[305] Хуњади и Силађи су тачно оценили ситуацију 1456. године: да малобројни хришћани могу давати отпор само у утврђеном граду. Свака акција на отвореном пољу, без довољно коњице и опремљене војске, није имала изгледа на успех против Турака, чак и кад су се повлачили. Хуњади је то добро знао из личног искуства. Но, као и дан раније, Хуњадијеве наредбе нису могле бити у потпуности спроведене. Када се 23. јула видело да Турака нема на хоризонту, неке групе хришћана ипак су се усудиле да полете за њима. Опет је једини разлог била пљачка. Они су пратили турску војску и отимали све што им је долазило до руку, углавном теглећу стоку.[306] У потеру за Турцима могли су се дати најпре коњаници. Можда то може да буде објашњење за утисак који је постојао, и који је забележен, да је Хуњади гонио Турке.[307] И у војскама са знатно више дисциплине било је тешко задржати људе од пљачке непријатеља у повлачењу. Изгледа само да су крсташи у томе најмање учествовали и да је то, поред осталог, био један од разлога њиховог незадовољства.

Сукоб међу браниоцима. Чим је највећа опасност од Турака прошла, у редовима хришћана почеле су јаче долазити до изражаја супротности између крсташа на једној страни и угарских чета на другој страни. Оне су почеле ту у Београду, у окупљеном народу, да би се у другом, нешто измењеном облику пренеле и на вође ових борби, Хуњадија и Капистрана.

Услови под којима се одвијала борба за Београд били су веома неповољни за браниоце. Знатно малобројнији, они су три недеље одолевали турским нападима. У граду без редовног снабдевања убрзо се појавила глад, са њом и разне болести. Војска је, уопштено говорећи, била подељена на угарске чете и крсташе. Главни војни заповедник свих снага био је Јанко Хуњади, који није гледао крсташе са много поверења. Они су за њега била помоћна војска у коју се не треба много поуздати. Његова тактика пребацивања само

мањег броја присутних крсташа у Београд одраз је тог схватања.

На другој страни, гладни и изнурени крсташи били су незадовољни. Није чудно што народ који се није бавио ратом није могао да разуме и одобри Хуњадијеве наредбе, ненападање Турака ван града, када је плен био надомак руке. Дошло је до отвореног незадовољства и сукоба у граду. Крсташи су почели јавно да протестују и говоре да победа, која је извојевана претходног дана, није дело било ког угарског племића, већ Капистрана и крсташа.[308] Ове су речи изазвале оштар сукоб са угарском посадом града. Изазвани таквим ставом, они су полетели на крсташе. Хуњади је сазнао за ове нереде. Он се тада није налазио у граду, већ на једној лађи на реци, очигледно сматрајући да у граду са великим бројем крсташа не може бити безбедан. Ситуација је постала озбиљна, односи веома заоштрени. Капистран се тајно састао са Хуњадијем на лађи, где се договарао о мерама које се морају применити за смирење духова у граду. Затим се вратио међу крсташе да испитује узроке немира. Пошто је казнио изгреднике, сукоб је у тај мах био угушен. Да Капистран није тако брзо и енергично интервенисао, многи би крсташи страдали у овом сукобу, каже један очевидац.[309] Он је својим ауторитетом спречио крвави обрачун. Међутим, суревњивост и мржња нису могли бити уклоњени ни много јачим средствима од Капистранових речи. Један исто тако савремен спис још оштрије оцртава сукобе у хришћанској војсци. Хуњади се за време борби налазио на лађи на Дунаву. Да су га се крсташи докопали, не би га оставили ни тренутка у животу, јер је он желео пропаст крсташа, бележи овај извор.[310] Нетрпељивост крсташа може донекле да се објасни делимичним одсуствовањем угарског губернатора из Београда за време борби у току ноћи 21/22. јула. Хуњади је имао разлога да се осећа несигурним у граду не само због Турака већ и због непријатеља међу крсташима, којима не само да он није могао да управља, него је и Капистран често губио власт над њима.

После договора са Хуњадијем, несумњиво и под његовим утицајем, Капистран је нашао за најбоље да крсташе што пре распусти кућама. Таква је одлука једино била могућна и подесна да спречи веће последице, које би произашле из велике концентрације гладних, исцрпених и незадовољних крсташа. Окупивши их, делећи им благослов и речи захвалности за постигнуто дело, Капистран је објавио да је крсташки рат завршен и да треба да се врате кућама.[311]

Тако су почели да се разилазе на све стране. Сам Капистран је, вероватно водећи крсташе натраг у Угарску, одмах напустио Београд. Већ 23. јула он је био у Сланкамену.[312] Са њим и убрзо после њега Београд је напустила највећа група крсташа. Таљакоцо се још 28. јула налазио код Београда.[313] После одласка крсташа у Београд је прешао Хуњади.[314]

Крсташи су напустили Београд са готово истом брзином с којом су га, после неуспеха, оставили и Турци. Остао је разрушен град са славом да је зауставио турско надирање у Угарску. Остале су амбиције појединаца да ту славу придену своме имену.

Питање ко је најзаслужнији за успешну одбрану од Турака, према томе, ко је спасилац Угарске и хришћанства, поставило се још у самом граду, док су се још сакупљали мртви и рањени. Окупљени народ, војници и крсташи, хватали су се за оружје да би то решили. Узалуд. Спор ће прећи оквире града и поколење учесника; он ће бити пренет на други терен, користиће се друга средства у његовом решавању. Ко је заслужнији, Хуњади или Капистран, о томе ће се много и тенденциозно писати све до наших дана. Проблем се тешко може решити, пошто су сви извори субјективни, њихов садржај је увек зависио од тога којој групи је припадао писац: да ли брани Хуњадија или Капистрана, какве је циљеве имао пред очима.

Учесници у догађајима су се трудили да истакну само своје или претежно своје заслуге. Хуњади у својим писмима, која је слао на све стране, у Угарску и ван ње, увек говори у првом лицу множине („pugnam habuimus", „ad ipsos irruimus", „ingenia obtinuimus" и др.) и посебно наглашава да је лично био присутан у граду, „cum proprio capite nostro", од првог дана опсаде. Ни у једном од ових својих писама он никако не помиње Капистрана и његов допринос борбама.[315] Читав низ извора, углавном угарских и наклоњених дому Хуњадија, говори о Хуњадију као главном браниоцу Београда.[316]

Интересантно је да је и Капистран желео да умањи заслуге свога супарника. Он помиње Хуњадија само у свом првом писму папи, састављеном још на дан самих борби, 22. јула, и то не придајући му никакву важност.[317] У осталим писмима нема ни речи о угарском губернатору, чак ни о легату Карвахалу. Ову тежњу Капистрана да себи приграби славу браниоца Београда тачно је оценио још његов савременик Енеј Силвије Пиколомини, будући папа Пије II. Он са нескривеном иронијом примећује да је Капистран успе-

шно одолевао другим искушењима, одрицао их се, али да је слава била и сувише примамљива и за овог фрањевачког фанатика: „Nemo est tam sanctus, qui dulcedine gloriae non capiatur", закључује своју оцену Пиколомини.[318]

Од Капистранових пратилаца, фрањеваца, није се могла очекивати никаква објективност.[319] Треба донекле издвојити само Таљакоца, који је оставио најбоље описе јулских борби код Београда. Иако је писао са тежњом да прослави Капистранова дела, овај италијански монах, који је остао уз Капистрана до његових последњих часова, и као сународник био му свакако најближи, покушавао је ипак да у својим писмима задржи извесну, макар и веома скучену, улогу објективног посматрача.[320] Он, разумљиво, не пропушта ниједну прилику да говори о руководећој улози свога сабрата. Па ипак, он саопштава и заслуге Хуњадија, и то у оправљању градских бедема, у руковођењу речном флотом, а помиње и драгоцене савете које је давао Капистрану.[321] Били су то савети војног карактера, упутства за руковођење одбраном. Хуњади је и лично и преко својих људи, на првом месту преко Силађија, управљао акцијама бранилаца. Још један фрањевачки писац, Никола Гласбергер, признавао је Хуњадију војничке заслуге, али у току борби на Дунаву.[322]

Па ипак, Хуњади није располагао довољном војском да сам одбрани град, а крсташи му се нису покоравали. Они су сматрали својим вођом једино Капистрана.[323] Они који су са знатно мање заинтересованости посматрали овај проблем, признавали су или обојици заслуге за хришћанску победу, или су, још чешће, давали преимућство Хуњадију.[324] Интересантно је да је таквог мишљења био и папски легат Карвахал, који је познавао прилике о којима је реч. Широм европских дворова, у очима савременика Хуњади је важио као спасилац града.[325] Несумњиво је да се он сам трудио да створи такво мишљење. Његова писма, која су разносила вести о победи, а у којима је занемаривана улога Капистрана, стизала су у разне земље, долазила су у руке многих. Њему је било нарочито стало да се у Угарској о томе зна. Писао је краљу, палатину и другим истакнутијим личностима. Хуњадију није било тешко да то постигне. Он је у то време већ био прослављени борац против Турака, који је у свести људи могао лако да дође до руководеће улоге у одбрани Београда, а Капистрану је то била прва и последња борба са Османлијама.

У модерну историографију такође је пренето ово спорно питање. У њој се могу наћи такође веома пристрасна ми-

шљења и тумачења.[326] На крају, треба подвући да је веома тешко приписивати заслуге за победу само једном односно другом човеку. Улога сваког од њих, и других, папског легата Карвахала и кастелана Силађија, била је толико значајна да би се тешко могао замислити успешан исход борби без учешћа било кога од њих. Ако је већ потребно одређивати улоге појединим јунацима, онда је свакако папа Каликст III био највише у праву када је Капистрану додељивао улогу проповедника, који је подстицао на борбу, а Хуњадију улогу организатора и војног заповедника. Углавном сви расположиви извори описују Капистрана увек као проповедника, са рукама подигнутим у небо и очима упртим у висине, како призива Бога. Он је стварао верско одушевљење међу крсташима, подржавао га у критичним тренуцима, уливао самопоуздање.[327] Нема сумње да у једној тако жестокој борби каква се водила у Београду, ова подела „улога" има само теоријску вредност. За Београд су се борили сви. Исход су одлучивали, као и свуда, војници, они који су се борили понекад и независно од упутстава вођа, каткад и мимо њих. Питање односа Хуњади-Капистран добило је временом толики значај због тежње да се један канонизује, а други задржи на пиједесталу главног борца против Турака.

Биланс борби. Турски пораз под Београдом био је многострук. Град није освојен, иако је то изгледало неизбежно и објективним посматрачима. То је, поред горчине с којом су се Турци тешко мирили, био само један део штете који је остао иза напуштеног бојишта. Материјална штета је била огромна. Месецима су прикупљана средства, новац, окупљани људи, припремано оружје да би се све то слило у велику, добро опремљену „царску" војску. Сви делови Царства дали су допринос стварању те војске. Три недеље су узалудно Турци гинули на бедемима Београда, не бојећи се смрти, по речима једног очевица. И када се крајем јула 1456. године враћала поражена војска на југ, губици су били велики. Највише су страдали јаничари. Они су имали и најтежи задатак, да у силовитом јуришу покушају да се попну на градске зидине, високе и солидно грађене, и да се пробију у град преко рушевина. Дочекивала их је најпре жестока ватра из топова и пушака са града, шума стрела. Затим, најкрвавије борбе су вођене на бедемима града, када су се на њих успели, и у самом граду. Најзад, бацање запаљивог материјала на оне који су продирали у град опет је

погодило највише пешадију. Они који су већ били освојили Доњи град, скоро сви су били посечени.[328] Они су били и посада турских бродова, који су имали да издрже вишечасовну борбv са надмоћнијом угарском флотом и вештијим шајкашима. Добар број страдао је у Дунаву. О укупном броју изгинулих и рањених Турака тешко је добити ма и приближно тачну слику. Утисак који су опседнути имали о томе сасвим је релативан. Пре повлачења, ноћу, Турци су сахрањивали мртве колико су могли. Слика коју су могли имати хришћани пред собом 23. јула само је показивала лешеве оних несахрањених. Затим, десетине кола употребљено је за транспортовање рањеника. Многи од њих се никад нису вратили кућама.[329] Цифре о турским губицима под Београдом варирају од неколико хиљада до више десетина хиљада.[330]

Турци су изгубили и знатан део опреме. Уништена је читава њихова флота. Она је делимично страдала у борбама на Дунаву 14. јула, делимично су је сами Турци спалили. Један део је био заробљен и опљачкан.[331] Готово сви турски топови постали су плен хришћана. У брзом повлачењу они нису могли бити транспортовани. Тако су и они највећи топови, којима су се сви дивили, остали под градом.[332] Уз топове, хришћани су задобили и остало оружје у приличном броју, опрему, напуштену имовину и остало. Материјалну штету Турака ценио је практични Ђеновљанин Promontorio de Campis на 500 000 дуката.[333] о броју заробљених Турака, као и оних који су својевољно напустили султанову војску, нема података. Њихов број није био нарочито велики.

Материјални губици нису били најтежи ударац нанет султану. Теже је било поднети неуспех, с обзиром на углед који је уживао султан Мехмед II. Мали је број пораза који је доживела турска царска војска у ово време, мало је било таквих препрека султановим намерама. Освајач Цариграда са свом младалачком сујетом и самопоуздањем које је савременицима изгледало безгранично, султан је веровао да ће после пада Београда ручати у Будиму,[334] а враћао се рањен и поражен са проређеном војском и знатно окрњеним угледом. Београд, који је био неосвојив за његовог оца 1440. године, био је и њему неприступачан у истој мери.

Хришћани су имали такође знатне губитке, не толико од бомбардовања, колико од борби током 21. и 22. јула. Нарочито се помињу жестоке борбе око моста који је водио из Доњег града у тврђаву. Готово сви храбри браниоци су ту изгинули.[335] Несмотрен напад на турски логор ван града

стајао је хришћанску војску много људских жртава. Па ипак, укупан број изгинулих свакако је касније преувеличаван.[336] Опсађени нису страдавали само у борбама. Заробљене хришћане Турци су наочиглед других убијали, бацали коњима да их изгазе и најзад су их остављали псима за храну. Међу онима који су доживели ову судбину било је и монаха.[337] Браниоци су имали и велики број рањених; борили су се под кишом турских стрела. Но њихов број није могућно утврдити.

Вест о хришћанској победи ширила се веома брзо. Одушевљење које је обузело саме учеснике у борбама преносило се и на друге. Одавно хришћански свет није чуо тако повољне гласове, који су дошли у време када је мало ко веровао да се може зауставити турска експанзија под Мехмедом II. Сами вођи и организатори одбране, Хуњади, Капистран, Карвахал и други, знатно су томе допринели. Њихова писма угарском краљу, великашима, папи, Млетачкој Републици, миланском војводи и другима разносила су прве поуздане вести о току догађаја. Многи од ових дворова били су обавештавани и за време борби. А онда сви они су даље јављали радосну вест, тако да је она стигла и у удаљене крајеве Европе, па и ван ње. Одушевљени папа Каликст III писао је на све стране, чак и у Етиопију, наређивао је да се свуда приреде свечаности, процесије. Он је победу код Београда сматрао „најсрећнијим догађајем свог живота.“[338] У Венецији, Болоњи, Фиренци, нарочито у Риму, као и у целој папској држави, свечано је обележен овај успех хри-

ДУБРОВЧАНИ РАЗГЛАШУЈУ ПОБЕДУ КОД БЕОГРАДА 1456. Г.

шћана. Папа је прогласио 6. август даном славља у знак београдске победе, који је имао да се светкује у свем хришћанском свету.[339] Дубровачка влада је писала млетачком дужду, арагонском краљу, папи, миланском војводи; наредила је такође да се за срећну вест раздели 50 перпера милостиње.[340] Честитке су летеле на све стране, највише их је добијао Хуњади.[341] У којој се мери ширила вест о победи код Београда, показује и број извора који постоје о том догађају, њихова разноврсност такође. Многи текстови не доносе нове податке, већ само бележе одјеке борби, препричавања. Они махом резимирају оно што се говорило о тој победи.[342] Ниједан догађај из историје Београда није обележен толиким бројем извора, ниједан догађај није пронео име Београда тако далеко као овај. Он је постао појам одбране хришћанства од Турака.

Ситуација после победе. Даноноћним бомбардовањем из многобројних топова дотада невиђених размера, Београд је био знатно разрушен. Највише су страдали градски зидови, и то они који су опасивали Доњи град, варош. На много места они су били не само оштећени већ и сасвим порушени. Многе куле које су биле драгоцене одбрамбене тачке такође су биле разорене.[343] Горњи град је био далеко мање разрушен. До њега су, изгледа, теже долазиле топовске кугле, а могуће је да су Турци више бомбардовали варош рачунајући да ће њеним освајањем продрети и у тврђаву. Чак је и највећа и најјача градска кула, која је била толико потребна браниоцима за одбрану, била озбиљно оштећена.[344] У Горњи град су преношени рањеници, тамо су се налазили махом сви монаси који су се затекли у граду за време општег напада, тамо су се налазили заповедници одбране — Хуњади, Михаило Силађи и други.[345] Било је то много безбедније место.

Град није страдао једино од бомбардовања. Турци су се користили копањем подземних канала, минирањем. Борбе су вођене у самом граду, на улицама, на трговима. Многе куће у Доњем граду су биле разрушене, многи објекти оштећени и пожаром. Цркву у вароши погодило је ђуле док је у њој Тањакоцо служио службу.[346] За време опсаде хришћани су се трудили да поправљају град, затварају настале пукотине, насипају разни материјал. Откако је Хуњади ушао у град 14. јула, радило се много интензивније и смишљеније на одржавању градских бедема. Наравно да су при

сталном турском бомбардовању ови радови имали само привремене резултате. Ђулад је поново рушила оно што је било поправљено.[347] И тако, у једном непрекидном ритму рушења и поправљања, Београд је доживео ослобођење од турске опсаде 23. јула.

После повлачења крсташа, бар њихове главнине, Хуњади је преузео Београд у заједници са кастеланом Силађијем. Под тешким утиском који је остављао разрушени Београд, Хуњади је писао да се он више не може називати градом, већ пољем.[348] Највише су страдале поједине куле око градских капија, и то у Доњем граду, као и део спољних зидова. Почетком новембра 1456. године ти делови још нису били обновљени.[349] Хуњади се трудио да среди стање у Београду колико је могао. Почели су први најнеопходнији радови на раскрчивању рушевина, као и уклањању других трагова борбе. Међутим, све што је требало урадити на обнови градских бедема и кула превазилазило је могућности Хуњадијеве. У писмима која је тих дана слао у Угарску он признаје да не зна шта да ради са разореним градом. Најпре се обратио угарском краљу са молбом да што пре пошаље неког поверљивог човека, Немца, да разгледа стање града и види шта се ту може учинити.[350] Преко свога сина Хуњади је пожуривао долазак угарског краља у ове области.[351]

Радови на нормализовању живота у Београду одвијали су се врло споро. Изгледа да је Хуњади користио заробљене Турке као радну снагу за неке послове.[352] Наредио је да се освојени турски топови, који су се налазили ван града, пренесу у град. Највећи број топова пренет је у Горњи град, и то оних највећих. Међу њима је било и мерзера у којима је човек просечне величине могао да седи. У Доњи град су постављени мањи топови. Само је један, по тврђењу очевица, био нешто дужи (био је 24 педља дуг, а 5 педаља широк).[353] Уношење тако великих топова извршено је свечано, уз општу радост присутних.[354] Град је тиме добио знатно појачање.

Капистран је напуштајући Београд кренуо у сусрет папском легату Карвахалу, који се кретао ка Београду.[355] Легат је провео скоро читав јули у Будиму организујући крсташку војску. Он је 22. јула напустио Будим са неколико хиљада крсташа пешака. Узалуд је легат у Будиму чекао да се појаве одреди племића крсташа. Они нису долазили. Разочарани Карвахал није могао више да чека. Преко Илока упутио се ка Петроварадину.[356] Стигао је у време када су се разилазили гладни и исцрпени крсташи на све стране.[357]

Желео је најпре да организује даљу борбу против Турака, па је предвиђао да се 1. августа састане са Хуњадијем и другим угарским баронима да би се размотриле могућности за наставак започетих борби.[358] Из Петроварадина легат се у пратњи Капистрана упутио у Београд, где су се већ почели окупљати угарски племићи привучени славним догађајима који су се ту одиграли. Ердељски војвода Никола Илочки и други нашли су се тих дана у Београду, поред Хуњадија и Силађија.[359] Дуго се у овом граду није могло боравити. Над разбацаним и несахрањеним турским лешевима, под јаким зрацима летњег сунца, брзо се и снажно ширио смрад, а са њим и болест, која ће однети многе жртве. Тањакоцо, који је пратио Капистрана, описује да се једва жив вратио у град, када је по наредби легата био упућен да разгледа околину. Од смрада се није могло живети. Убрзо су се показале и прве последице таквог стања. Већ 4. августа на Хуњадију су примећени први знаци куге, а 6. августа је почео да побољева и Капистран.[360] Хуњади је пребачен у Земун, где је после недељу дана и умро. За време болести посећивао га је Капистран.[361] Хуњадијеви последњи напори били су везани за спасавање Београда. Он је читав свој живот посветио борби против Турака, и последње месеце живота провео је радећи на истом циљу. Он је једини доследно бранио Београд, он је и умро надомак граду, који је ипак био одбрањен. Турци га нису освојили, али су изгубили свог највећег противника — Хуњадија. У његовој смрти они су тражили сатисфакцију за султанов пораз, тврдећи да је Хуњади умро од ране задобијене у Београду.[362] Индиректно, били су у праву.

Заражени Београд, у коме су већ многи били жртве куге, напустили су убрзо легат Карвахал и Капистран и прешли у Земун, где су остали више дана. Услова за дужи боравак није било ни у Земуну. Под шаторима, уз веома лоше хигијенске услове, помињу се мишеви, гамад, чак и змије, са много оболелих, није се могло остати дуже.[363] Кугом такође заражени Капистран наставио је пут у Илок. Ту се задржао у манастиру Света Марија, у коме је боловао више недеља, окружен својим најближим сарадницима и пуном пажњом околних угарских великаша. Обилазили су га за време болести многи; угарски краљ га је посетио у два маха, послао му је своје лекаре да му помогну. Лека више није било. Када га је краљ Ладислав други пут посетио, Капистран није могао да устаје са постеље. Ту је и умро 23. октобра 1456. године.[364]

Тако средином августа 1456. године нестају са сцене главни браниоци Београда. Хуњади је умро, а Капистран је био неизлечиво болестан. Остао је једино папски легат Карвахал, који је имао да заврши започето дело. Он је током августа 1456. године био у Београду и његовој околини.[365] Крсташки рат, који је проповедан не само у Угарској већ и у другим земљама, није се могао тако једноставно окончати. Групе „верника“ спремних на борбу против Турака окупљале су се током јула, августа, па и касније и упућиване су у Угарску. Сам папски легат је крајем јула 1456. године још намеравао да обнови крсташку борбу против Османлија. Он ту мисао није напуштао ни касније. Желео је да проведе зиму 1456/7. године у Бачу, у јужној Угарској, рачунајући на даљу борбу са неверницима. Кардинал Карвахал је, међутим, знао да таква акција нема изгледа на успех без учешћа племства и коњице.[366] Таквих чета он није имао. Из Немачке и Аустрије пристизали су нови одреди крсташа пешака. Биле су то опет групе сељака, занатлија, градске сиротиње, студената, монаха, лоше наоружаних и лоше плаћених, који су на овом путу тражили егзистенцију и авантуре. Мали је број међу њима био добро опремљен. Ишли су махом без вођа.[367] Никакав се ред није могао завести у таквој војсци. Проводили су време у неактивности, трошећи средства и храну која им је била дата.[368] Они су на путу кроз Угарску изазивали сталне нереде са локалним становништвом. Многи од њих нису ни стигли до замишљеног циља: завршили су у Угарској дуж пута.[369] Они који су се окупили у јужној Угарској после победе код Београда нису ни видели султанову војску. Уместо тога постали су средство за решавање унутрашњих сукоба у Угарској. Разишли су се тек током новембра и почетком децембра 1456. године, пошто су преживели тешке часове крајње оскудице и болести. Крсташка идеја и овде је доживела слом.

УГАРСКА ПОСЛЕ СМРТИ ХУЊАДИЈЕВЕ

Док су се водиле борбе око Београда јула 1456. године, угарски краљ је, у пратњи свог утицајног рођака Улриха Цељског, био у Бечу, очекујући исход догађаја на које сам није могао да утиче. Неславну ситуацију у којој краљ не само да је одустао од било какве акције за спасавање Бео-

града, него је чак побегао из свог двора у Будиму, требало је некако замаскирати. Тако је, да би оправдао свој боравак у Аустрији, почео крајем јула да прикупља најамничку војску за даљу борбу против Турака. Да је Београд био препуштен својој судбини и енергији Хуњадијевој, то је свима било јасно. Зато је краљ у својим писмима из Беча говорио о поновној намери султана да нападне Угарску, и својој чврстој решености да му се са целокупном својом војском супротстави.[370] Као да се журило са прикупљањем војске. Гроф Цељски је 22. јула 1456. године у Бечу нудио добре плате најамницима, можда у жељи да их што пре окупи.[371] Помоћ је тражена и у иностранству. Краљ је не само писао миланском војводи него је упутио и свог специјалног изасланика, пожунског препошта Георгија, који је требало и усменом интервенцијом да подупре захтеве свог господара.[372]

Без војске се угарски краљ није могао вратити у земљу. Тиме би се коначно доказало оно о чему се свуда говорило: да је он само у потери за личном безбедношћу отишао у Аустрију. На челу какве-такве војске, он је могао бар покушавати да своје одсуствовање веже за прикупљање војске у иностранству. Да ли је већ тада стварно мислио да настави борбу са Турцима, није довољно јасно.[373] Краљ и гроф Цељски имали су и друге озбиљне разлоге за скупљање војске.

Убрзо после победе код Београда уследила је смрт губернатора Јанка Хуњадија. Нестанак јаке личности Хуњадијеве у тренутку када је његов углед у очима савременика силно порастао, био је догађај прворазредне важности за Угарску. Дворска странка није могла ништа друго желети. Хуњадијева непрекидна, углавном успешна борба против Турака, наметала га је краљевини као најутицајнију личност. За угарски двор, поготову за грофа Цељског, нестанак Хуњадија је био важнији догађај од победе код Београда. Уз веома младог угарског краља, а без Хуњадија, гроф Цељски је оправдано могао рачунати да ће бити прва личност краљевине, и поред постојања јаке странке наследника и присталица преминулог губернатора. Био је то довољан разлог за журан повратак у земљу.[374] Крајем августа 1456. године кренули су угарски краљ и Улрих Цељски из Беча на путу за Угарску, праћени прикупљеном најамничком војском.[375] После краћег задржавања у Вишеграду и Будиму током септембра 1456. године, краљ Ладислав је продужио пут даље на југ, где је у Футогу требало да се одржи државни сабор.[376]

Током октобра 1456. године у Футогу се окупљала угарска властела. Требало је решити важна државна питања. Међу онима који су највише очекивани на овом сабору био је старији син Јанка Хуњадија, Ладислав. Крајње неповерење између странке Хуњадија и двора брзо се показало у пуној мери. Ладислав Хуњади се са доста разлога бојао двора, који је био непријатељски расположен и према његовом оцу, а могао је рачунати да ће тај став бити само појачан после његове смрти. Уз то су личне амбиције грофа Цељског биле довољно познате, а њиховом остварењу стајала је на путу једино странка Хуњадија. Угарска је можда више него икад била подељена на два табора, довољно јака да земљу гурну поново у грађански рат.

Са становишта двора, на сабору у Футогу требало је решити питање примопредаје Београда, важног упоришта Хуњадијевих присталица, који су под сенком Хуњадија и заштићени делимично обновљеним београдским зидовима, надомак турских области, могли бити велика опасност за државу. Београд је тако у јесен 1456. године постао средиште страначке борбе, непосредан повод да се сасвим супротни интереси оштро сукобе.

После смрти Јанка Хуњадија управу над градом су преузели Михаило Силађи и Ладислав Хуњади и учинили га средиштем својих присталица.[377] Странка Хуњадија је била у ово време врло јака. Поред породичних пријатеља и присталица, бивших сабораца Јанка Хуњадија, било је много и оних који су још у Јанку Хуњадију, а после и његовом сину, видели борце против немачког утицаја, утицаја странаца, који је почео нагло продирати уздизањем породице Цељских. У часу када је на престолу био млад владар, а поред њега свемоћни гроф Цељски, ти су разлози изгледали веома актуелни. Борба између Хуњадија и Цељских била је у ствари борба за власт и утицај на двору. Улрих Цељски је, изгледа, подстицао краља против младих Хуњадија. Он је, можда, чак предвиђао њихово уклањање. Ако је веровати извору наклоњеном кући Хуњадија, гроф Цељски је писао из Београда српском деспоту да ће му послати две лопте да се њима игра, а под тим лоптама мисли се на главе Хуњадијевих синова.[378]

Готово су били нерешиви проблеми који су стајали пред окупљеном угарском властелом у Футогу. Ладислав Хуњади није хтео ни да дође на овај сабор без претходних гарантија од угарског краља. Најпре је захтевао да му краљ потврди

да нема никаквих потраживања од његовог оца, који је више година био „collector generalis proventuum. . . regalium". Краљ му је изашао у сусрет и пружио тражена уверавања о ликвидираним рачунима.[379] Па опет се Ладислав Хуњади дуго није појављивао на сабору. Око половине октобра краљ га је још чекао.[380] Ови преговори и сабор одржавани су у условима крајње неизвесности и напетости. Обе су стране имале своје војске. О расположењу у јужној Угарској упечатљиво сведочи запис крсташких вођа, забележен 15. октобра у Футогу. Они су се жалили на неприлике које имају са Угрима и другим људима, који би чак више волели Турчина него угарског краља! Овде се вероватно описује расположење међу Хуњадијевим присталицама. Ладислав Хуњади је имао доста војске и ван Београда.[381] Већина крсташа, који су се налазили у овим крајевима, били су на страни краља и грофа Цељског. Неке од њих хтео је добром платом да придобије на своју страну млади Хуњади, али, захваљујући брзој интервенцији крсташких вођа, такви покушаји су онемогућавани и строго кажњавани.[382] Није било тешко новцем придобити крсташе. Њихова је ситуација била очајна. Веома су слабо и нередовно снабдевани, плате су им биле равне милостињи, па ни њих нису добијали, већ су продавали оружје да би се одржали. Било је и дезертирања из њихових редова.[383]

Најзад је на сабор у Футогу, у јакој војничкој пратњи, стигао и Ладислав Хуњади.[384] Он се на том сабору обавезао краљу да ће му предати Београд у одређеном року, заклео се на уобичајени начин да ће то и остварити. Затим се обавезао да ће грофа Цељског сматрати оцем, а овај њега сином. Овакве обавезе требало је да буду пропраћене краљевим доласком у Београд, да се бар унеколико изгладе вишегодишњи сукоби супарничких страна.[385]

Пришло се одмах остварењу преузетих обавеза. Краљ Ладислав, гроф Цељски у пратњи многобројних племића из Угарске, Немачке и Чешке, као и велике најамничке и крсташке војске, кренули су низ Дунав ка Београду. Пред Београд су стигли 8. новембра 1456. године.[386] Бројке које су сачуване о војсци која је пратила краља на овом путу, као и подаци о товарима који су Дунавом пребацивани, не говоре о уверењу вођа похода да ће Београд бити тако једноставно предат.[387] Тешко да би се могло прихватити тумачење да је војска била намењена борби против Турака. Краљ Ладислав је сматрао да се новембра не могу почињати ратне операције

против њих.[388] Легат Карвахал је допратио краља до Земуна, али није прешао у Београд.[389]

Када се краљ Ладислав са својом шароликом пратњом појавио пред Београдом, у сусрет му је изашао Ладислав Хуњади са својим људима, да му се поклони и да га поздрави. Две Хуњадијеве лађе пратиле су краља када је овај прелазио Саву. Ладислав Хуњади није желео ничим да помути утисак пуне лојалности према владару.[390] Па ипак у краљевој околини појавиле су се сумње у исход ове посете Београду. Калочки архиепископ Рајналд Розгоњи упозоравао је грофа Цељског, као највећег противника Хуњадија, да не прелази у Београд, или бар не без довољне пратње. По једном извору, гроф Цељски је послао свог човека у град да провери упозорења која су му давана и да види какав се пријем припрема гостима у граду, да ли има војске и трагова завере. Грофов поузданик није ништа сумњиво приметио.[391] Угарски краљ је затим ушао у град, заједно са грофом Цељским и најужом пратњом — угарским и чешким баронима. Наоружану краљеву пратњу нису пустили у Горњи град. Неки су разоружани пред вратима, а неки у самом граду.[392] Већ на првим корацима госте су чекале велике непријатности. Чим су краљ и његови најближи сарадници ушли у Горњи град, за њима су се затворила градска врата. Нико више није пуштен унутра, а они који су били у њему осећали су се као заробљеници у непријатељском граду. Да се не спрема уобичајени дочек, могли су гости убрзо да се увере. У градским кулама и на другим заклоњеним местима могли су се видети Хуњадијеви војници у приправности.[393] Крајња неизвесност претворила се за краља и његове најближе у ноћ пуну страха и ишчекивања. Свима је било јасно да су на помолу важни догађаји. Још у току ноћи Хуњадијеве присталице су покушале да нападну грофа Цељског, али тај покушај није успео. Сва врата дворца у коме су гости били одсели била су добро затворена.[394] Сукоб је одложен за следећи дан.

Није више било сумњи у то да је гроф Цељски мета мржње Хуњадија и његових људи. Ујутру 9. новембра, док су краљ, Улрих Цељски и остали присуствовали миси у цркви, Хуњади је покушао под видом важног разговора да изазове из цркве грофа Цељског. Овај је већ слутио шта се спрема, па је одбио да изађе.[395] По завршетку мисе гроф Цељски се, изгледа, вратио у свој дворац, где су убрзо стигли Ладислав Хуњади и његови људи.[396] Сусрет двојице главних

непријатеља, вођа двеју завађених страна, подједнако амбициозних и жељних власти, није могао мирно проћи. Узајамна пребацивања и оптужбе претвориле су се у жестоку препирку. Потегнути су мачеви и дошло је до крвавог обрачунавања. Гроф Цељски је био у мањини. Иако је давао жилав отпор, није могао да се спасе. Успео је да рани тројицу нападача, међу којима и Ладислава Хуњадија.[397] Цељски је био најпре рањен у ноге, а кад је пао, пришли су Хуњадијеви људи и одсекли му главу. Двојица грофових људи су му притрчали, али нису могли ништа да му помогну. Обезглављени леш лежао је више дана.[398]

За време обрачунавања између Хуњадија и грофа Цељског, краљ је био закључан у једној соби и сам страхујући за свој живот. Један од оних који је имао највише разлога да брине за свој живот био је и Рајналд Розгоњи. У први мах он се склонио у краљеву собу, а после је побегао из града.[399]

Догађаји у Београду, који су почели као сукоб двеју противничких страна са тежњом да се уклони опасан такмац у држави, завршили су се општом пљачком свих присутних. Ладислав Хуњади није имао нарочитог поштовања ни према краљу, чије је неке приходе задржао за себе.[400] Опљачкани су многи великаши, најпре присталице грофа Цељског, а онда сви без разлике: људи из краљеве пратње, његови сарадници и слуге. Свима који су се затекли у граду одузето је све што су имали — ствари, одело, новац, оружје, панцир. До које су се мере развила пљачкашка осећања, показује и податак да су људи пљачкани и у цркви, за време одржавања службе.[401]

Велико огорчење изазвала је међу крсташима вест о убиству грофа Цељског, који је био један од њихових вођа. Крсташки одреди налазили су се тада делом у Доњем граду, а било их је свакако и ван градских зидина.[402] Није било потребно много подстрека па да се међу њима јави жеља да јуришају на тврђаву и освете убиство. Међутим, било је много разлога противних таквом поступку. Горњи град је био веома утврђен и добро чуван. Крсташи нису имали изгледа на успех.[403] Уз то је краљ под притиском својих домаћина, преко посланика, чешких барона Розенберга и Штернберга, поручио узнемиреним крсташима да се разиђу кућама. Поставио им је специјалног заповедника који је требало то и да спроведе. Тако су догађаји и текли. Прешавши Саву, идући преко Земуна и Петроварадина, разилазили су се крсташи на све стране. Кардинал Карвахал је прихватио крсташе и спровео их даље кућама.[404] Крсташи су носили собом дубоко ра-

зочарање, које је најбоље изразио један учесник, песник Бехајм, тврдећи да никад више у животу неће доћи у Угарску, макар хиљаду крстова узео на себе.[405]

Преко мртвог Улриха Цељског мислио је Ладислав Хуњади да себи прокрчи пут до највишег положаја у земљи. Поред краља који није уживао много симпатија и утицаја у Угарској, њему је то изгледало остварљиво.

Пошто су Београд напустили и последњи одреди крсташа и најамничка војска грофа Цељског, краљ је остао са својим најближим сарадницима у потпуној власти младог Хуњадија, на милост и немилост његових присталица. Ово принудно и мучно заробљеништво угарског краља ипак није дуго потрајало.[406] Млади Хуњади није мислио да дигне руку на краља, већ да помоћу њега сам управља земљом. Средином новембра кренули су из Београда краљ са својом пратњом, Ладислав Хуњади и његови људи.[407] Преко Ковина водио је Хуњади краља у Темишвар. Ту је краљ свечано дочекан. У сусрет му је изашла удовица Јанка Хуњадија са сином Матијом. Требало је дати изглед пуне покорности владару и убиству Цељског дати ограничени оквир великашког сукоба. Па ипак, Ладислав Хуњади се морао озбиљно бојати краљеве освете. Он је покушао да се обезбеди писменом краљевом обавезом да се за протекле догађаје неће светити ни њему ни његовом брату Матији.[408] Чинио је све да подвргне краља свом утицају. Краљ Ладислав је још увек страховао за свој живот. Нису га више чували београдски бедеми, већ Хуњадијеви људи. Он се зато претварао да се измирио са породицом Хуњади, па је морао да им дели и положаје. Крајем новембра 1456. године Ладислав Хуњади се назива врховним капетаном Угарске, а Михаило Силађи — капетаном Београда.[409] После дужег задржавања на својим поседима, Ладислав Хуњади се са краљем вратио у престоницу.

Ситуација у Угарској била је и даље пуна неизвесности. Ладислав Хуњади је окупљао своје људе и војнике у Будиму, а и његове присталице су то чиниле. У престоници, међутим, било је и противника Хуњадија, и то веома утицајних. Међу њима су се истицали палатин Горјански, Ладислав Палоци и други. Марта месеца 1457. године изненада је издајом откривена завера угарских великаша на чијем је челу стајао Ладислав Хуњади. Ситуација се нагло изменила. Поред браће Хуњадија ухапшени су и други великаши — Јован Витез, епископ великоварадински, Ладислав Кањижи, Себастијан Розгоњи и други.[410] Ова завера најбоље показује

да Ладислав Хуњади није радио сам. Ту је био читав низ барона, било је 25 печата на документу о тајном савезу и завери. Били су то незадовољни угарски барони који су се бојали да ће, због утицаја грофа Цељског на младог краља, највиши државни положаји припасти странцима. Најмлађи је, и најнепромишљенији међу њима, био Ладислав Хуњади, који је своје амбиције платио главом. Он је био погубљен 16. марта 1457. године јавно у Будиму.

Убиство Цељског у Београду и Ладислава Хуњадија у Будиму лоши су спољни знаци дубоке унутрашње кризе, непомирљиве борбе појединих великашких група. Ретко када убиство једне непожељне личности означава крај сукоба. Тако је и у Угарској кажњавање Ладислава Хуњадија, сина популарног угарског вође, изазвало широко народно незадовољство. Строге казне су предвиђене за оне који би о томе говорили, јавни скупови су били забрањени. Револт народа се тешко могао задржати. У Будиму је један свештеник проповедао да се лије недужна крв. Ситуација је била веома озбиљна. Краљ се затворио у тврђаву, а његови саветници, великаши, даноноћно су боравили на двору разматрајући стање у земљи.[411]

За то време странка Хуњадија није мировала. Удовица Јанка Хуњадија и њен брат Михаило Силађи живо су радили на окупљању присталица и војника за борбу против краља, који је крајем 1456. године напустио земљу и отишао у Беч. Војници су прикупљани у Чешкој и Пољској.[412] Да би ситуација земље била још неповољнија, вести о турским намерама да нападну Угарску и Београд бивале су током првих месеци 1457. године све интензивније и одређеније. Турске припреме у Бугарској, Влашкој уносиле су страх у пограничне области, у којима се добро знало да Угарска није способна да организује одбрану. Преплашени становници Београда писали су марта 1457. године папском легату Карвахалу тражећи помоћ и подршку у случају турског напада.[413] У Угарској и ван ње страховало се чак да озлојеђене присталице Хуњадија могу користити Турке за решавање унутрашњих прилика у земљи. Тако се мислило да би преко Београда, који се налазио и даље у рукама људи оданих породици Хуњадија, Турци могли добити слободан пролаз у Угарску.[414]

Срећом по хришћане, гласови о турском плану за напад на Београд нису били тачни. Турци нису успели да искористе веома повољан тренутак за неки већи напад на Угарску. Мо-

гућно је да су противници краља и двора и подржавали такве гласине, вршећи известан притисак и на тај начин. Обе стране, и двор и Хуњади, имали су озбиљних разлога да почну међусобне преговоре. Током лета 1457. године преговори које је водио Ладислав Палоци у име дворске странке са Јелисаветом Хуњади довели су до споразума којим се угарски краљ обавезао да ослободи затвора Матију, другог сина Јелисавете Хуњади, који се тада налазио у Бечу, а Јелисавета Хуњади се обавезала да врати „краљевске градове" и још неке поседе.[415]

Овај уговор, који је требало да спречи даље, знатно шире сукобе и даљу поларизацију угарског племства, веома је важан за Београд. Од успешне одбране Београда 1456. године породица Хуњади је држала тај град, који је био важно упориште у борби са дворском странком. Његов положај на граници земље давао му је посебан значај. Онај ко је њиме владао држао је у рукама читаву одбрану јужне Угарске. То је недвосмислено показала и 1456. година. Краљева намера да новембра 1456. године преузме Београд није успела. Она је остала неостварена не само тада већ и после погубљења Ладислава Хуњадија марта 1457. године. Једна од првих ствари коју је породица Хуњади настојала да обезбеди после убиства грофа Цељског било је задржавање Београда у рукама људи оданих породици. Заробљени краљ, у страху за сопствену безбедност, пристајао је на све. Тако је он у Темишвару крајем новембра 1456. године поставио Михаила Силађија за капетана Београда. Под каквим је условима то учињено, показује чињеница да краљ уобичајеном формулом хвали заслуге Силађија, једног од главних саучесника догађаја у Београду.[416] На положају капетана Београда остао је Силађи и после марта 1457. године. Он се током 1457. године више пута помиње као бан Мачве и капетан Београда, као и првих дана 1458. године, пре избора Матије Хуњадија за угарског краља.[417] Уговор који је склопљен лета 1457. године о предаји Београда угарском краљу, по свој прилици, није био остварен. Краљ је тада био далеко од Београда, боравио је у Бечу, а затим је за време свог боравка у Чешкој и умро новембра 1457. године. Дакле, борба која је вођена скоро годину дана разним средствима између двора и Хуњадија око Београда и за Београд завршила се у корист породице Хуњади. Они га нису хтели тако једноставно вратити круни. Избором Матије Корвина за краља јануара 1458. године овај је сукоб постао беспредметан.

БЕДЕМ ХРИШЋАНСТВА
(1458—1521)

На угарском државном сабору одржаном јануара 1458. године, уз обилну војну помоћ ујака Михаила Силађија и других присталица, изабран је за краља млађи син Јанка Хуњадија, Матија. Прелазак власти на домаће племство обећавало је више разумевања за угарске проблеме и потребе него што је то био случај са владарима-странцима. Главни ослонац новом режиму требало је да буде дотадашњи заповедник Београда Михаило Силађи, који је добио високи положај губернатора Угарске. Стање у земљи захтевало је брза и енергична решења. Претендената на угарски престо је још било, неки од њих су били спремни да оружјем бране своја права. Незадовољника је било и међу највишим угарским племством, којима није одговарао избор новога краља. Најогорченији противник краља Матије био је палатин Ладислав Горјански. Најзад, турски упади на јужној граници нису више трпели одлагања; границу је требало хитно бранити.

Још јануара 1458. године турски пљачкашки одреди упали су преко Дунава у јужну Угарску, пленећи осам дана пограничне области. Одвели су собом и велики број заробљеника. Залеђени Дунав отварао им је пут у Угарску.[418] Силађи се због тога није дуго задржавао у Будиму. Средином марта 1458. године кренуо је са војском ка угроженој граници.[419] Поред борбе против Турака, пажњу Силађијеву привлачиле су и прилике у Србији. Крајем јануара 1458. године умро је српски деспот Лазар Бранковић, оставивши иза себе удовицу и кћер. Мушких наследника није имао. Завађеност појединих чланова деспотске породице, као и постојање двеју противних струја у српској престоници, протурске и проугарске, још више су умањивали отпорну снагу посустале деспотовине. У таквој су се ситуацији проносили гласови да је деспот Лазар одредио да папа, односно његов легат, преузме Србију у своју заштиту.[420] Чак и да је постојала таква жеља деспотова, у коју је заиста тешко веровати, она је била сасвим неостварљива. Близина Турака, који нису могли дозволити учвршћивање Угарске у областима за које су били веома заинтересовани, као и антиугарско осећање православног српског живља, били су довољно јаки разлози неуспеху мисије папског легата кардинала Карвахала, који је одмах похитао на југ, у Београд, а преко њега даље у Србију, да преузме српске градове.[421] Већ се 12. марта

1458. године знало за повратак кардинала, који није могао ништа да оствари од поверене му мисије. У Србији је наишао на унутрашње борбе завађених страна и потпуно неразумевање за свој план.

Вести које су у пролеће 1458. године стизале о догађајима у Србији наметале су крајњу будност на граници. Турцима су били познати покушаји који су чињени да се остаци деспотовине припоје Угарској. Смрт деспота Лазара била је знак и за њихову акцију. Султан је имао исте циљеве као и угарски губернатор. У другој половини марта 1458. године знало се већ да се и једни и други отимају о српске градове.[422] Румелијски беглербег Махмуд Анђеловић прикупио је војску, опремио галије и почео офанзиву у Србији.[423] Турци су желели да освоје читаво српско подручје, као и утврђене градове Смедерево и Београд. Уколико они не би могли да освоје та два града, намеравали су, по речима Дубровчанина Дамјана Ђурђића, који је добро познавао њихове прилике, да поседују бар утврђења у њиховој непосредној околини — једно код Београда, а друго код Смедерева.[424] Тиме би угарске претензије биле потпуно онемогућене. Средином маја 1458. године беглербег Анђеловић је већ прошао читаву Србију и стигао са војском у околину Београда.[425] Месец дана касније Турци су већ освојили, поред осталих места, и Жрнов на домаку Београда.[426] Од тог времена је утврђени град на Жрнову (Авала) остао трајно у њиховим рукама. Беглербег Анђеловић је и током лета наставио са освајањем Србије.

Угарска је, као и толико пута раније, остала посматрач догађаја у Србији и поред великог интересовања које су поједини, нарочито губернатор Силађи, показивали према деспотовој заоставштини. За њу се требало борити оружјем, а не само дипломатским средствима којима је прибегао Силађи.

Од половине марта 1458. године Силађи се налазио у јужној Угарској. Није се тада знало хоће ли се Турци задовољити само освајањима у Србији, или су им планови већи. Силађи је био обавештен о турској намери да нападну Смедерево, а онда и Београд. Првих дана априла губернатор се налазио на Дунаву са намером да спречи евентуалне продоре преко реке.[427] Убрзано је утврђиван и Београд. Поправљани су градски бедеми, који су још од опсаде 1456. године остали недовољно обновљени; можда су стварана и нова утврђења у граду. Током априла Силађи се претежно бавио у Београду тим пословима, док је око 8 000 његових људи било распо-

ређено дуж Дунава на граници према Србији. Поред рада на утврђивању Београда, опремане су и лађе. Напоре Силађијеве помагао је и краљ Матија.[428] Неуморни папски легат Карвахал са своје стране се трудио да помогне одбрану земље. Он је окупљао чете крсташа, које су имале да буду у приправности за случај потребе. Када су турски покрети у Србији постали врло сумњиви с обзиром на њихове могуће даље планове према Угарској, на крсташке снаге рачунао је и Силађи. Он је у том смислу писао папском легату још 19. марта 1458. године, а и касније.[429] Па ипак, без велике невоље, он није мислио да их користи.[430] Почетком маја 1458. године, када је Махмуд Анђеловић енергично освајао Србију, Силађи се бојао за Београд, коме су се приближавале турске јединице. Он је тада тражио да се у Београд упути 2 000 крсташа, што, по мишљењу легата, није било могућно.[431]

За све време свог бављења на јужној граници земље, угарски губернатор се трудио да добије нека подручја српске државе, пре свега пограничне градове. Он је у том правцу водио преговоре са удовицом деспота Лазара. За уступање преосталих делова деспотовине требало је да српска владарска породица добије обештећење у поседима у Угарској. Повремено је изгледало да се преговори успешно одвијају и да ће доћи и до неких конкретних резултата. Склопљени споразум се није могао остварити. Непосредни уживалац поседа које је Силађи нудио у замену била је удовица Јанка Хуњадија. Она није била спремна да их било коме уступи.[432] После неуспеха у овим преговорима, и нарочито после турских освајања те године, било је јасно на чијој су страни предности у борби за остатке деспотовине. Док су папа и Угарска намеравали да то постигну дипломатским путем, очигледно не располажући другим средствима, Турци су то решили — освајањем. Ситуација је за Угарску постала врло озбиљна 1458. године. Силађи је стога пожуривао краља Матију и угарске великаше да се окупе у Сегедину и приступе решавању питања одбране земље.[433] Међутим, овај скуп није могао бити одржан. Током јула узалуд је легат Карвахал у Сегедину чекао на угарску властелу. Долазио је и у Петроварадин и у Београд. Стање које је ту затекао било је врло лоше: муниције није било довољно, као ни животних намирница. Крајем тог месеца он се разочаран вратио у Будим, видећи да од његовог боравка на граници нема никакве користи, због недостатка других мера.[434] Док је Карвахал у Сегедину чекао на долазак и самог Силађија, који се толико залагао за организовање таквог скупа, првих дана јула

1458. године дошло је под Београдом до мањег сукоба између крсташа и Турака. Скоро сви крсташи који су изашли ван града страдали су у сукобу с Турцима.[435] Јединице румелијског беглербега потпуно су блокирале град с југа.

Уместо да се организује ефикаснија одбрана земље од спољних непријатеља, Угарска је током лета 1458. године запала поново у озбиљну кризу, која је парализала све друге акције. Против краља Матије створена је опасна завера. Михаило Силађи је 26. јула 1458. године склопио савез са најжешћим краљевим противницима, Николом Илочким и Ладиславом Горјанским. Био је то савез о међусобном помагању у случају било чијег напада. Он је недвосмислено био уперен против угарског краља.[436] Поставља се питање шта је одвело угарског губернатора на пут одметања од краља. Силађијева тежња да управља земљом у име свог нећака наишла је на озбиљну препреку у личности младог краља. Од незадовољства до склапања завере са најмоћнијим личностима краљевине пут није био дуг. Чим се у Будиму сазнало за заверу, краљ је послао варадинског епископа Јована Витеза да преговара са Силађијем.[437] После краћег времена дошло је, 8. августа 1458. године и до личног састанка краља Матије и Силађија. Разговори о измирењу вођени су недалеко од Будима. Краљу је пошло за руком да одврати свог ујака од завереника, дао му је многе и пространe поседе, а овај се морао одрећи положаја губернатора.[438]

Турци су искористили одсуство Силађија са границе и августа 1458. године освојили Голубац. Вест о томе стигла је у Будим 24. августа и изазвала праву узбуну на двору. Пад овог важног утврђења, у коме су Турци увек могли имати базу за све будуће нападе на Угарску, био је крајње озбиљан догађај. Тако је и схваћен на двору. Краљ је одлучио да одмах крене на границу, наредио је прикупљање војске и крсташа, као и најамника. Као зборно место за војску одређен је Петроварадин. Сам краљ је боравио 9. септембра у Сегедину, и наредио је Силађију, кога назива „бившим губернатором“, да се упути према Ковину ради спречавања предаје Смедерева Турцима.[439] Војска се прикупљала веома споро. Краљ Матија је 9. септембра кренуо са својом пратњом из Сегедина у Петроварадин, заједно са кардиналом Карвахалом. За то време је Махмуд Анђеловић снабдео свим потребама Голубац и остале српске градове које је држао. Рачунало се да је имао око 40 000 војника.[440]

Падом Голупца у турске руке, као и осталих српских области, знатно је порасла улога Смедерева. Угарска се

трудила на све начине да спречи турско освајање и тог утврђења. Настављени су преговори са породицом деспота Лазара о замени Смедерева за друге поседе у Угарској. И овом приликом Силађи није имао успеха у својим настојањима да то оствари.[441]

Током септембра 1458. године упали су турски одреди у Срем и опљачкали Сремску Митровицу. Њима се супротставила угарска војска, и нанела им велике губитке нарочито приликом преласка преко Саве. Крајем септембра краљевој војсци се придружио кардинал Карвахал са крсташким четама.[442] Из Петроварадина кренуо је краљ првих дана октобра у Београд. Њега је пратила читава војска и кардинал Карвахал са крсташима. У Београду се окупила велика војска на челу са младим краљем. Ту је био и Михаило Силађи са неколико хиљада својих људи.[443]

Мало је недостајало да Београд опет постане неславно поприште међусобног разрачунавања једног владара са својим противником. Као и две године раније, један Хуњади је уклањао супарника у борби за власт. Сада је то био сам краљ Матија. Дубоко неповерење које је владало између краља и његовог ујака и после измирења, поред осталих разлога, навело је краља да у Београду нареди хапшење Силађија.[444] Он је био окривљен за учествовање у завери против краља. Матија Корвин је намеравао да га погуби, али је под притиском кардинала Карвахала одустао од тога. Тако је избегнуто крваво обрачунавање између сродника.[445] Није познато како су се држали одреди одани Силађију, којих је било у граду. Силађи је задржан у затвору извесно време.

Читав октобар 1458. године провео је краљ Матија у Београду. Он је, по сопственим речима, радио на утврђивању границе, дакле, њене одбране.[446] На жалост, нису познате појединости о овој краљевој делатности. Пошто је град до тада био у рукама Силађија, који се показао као потпуно несигуран у односу на краља, вероватно је да је угарски владар поверио град поузданијем човеку и војној посади оданој краљу. Може се претпоставити да је сменио раније заповеднике. Из Београда кренуо је краљ новембра 1458. године у Темишвар, а затим у Сегедин, где је за децембар 1458. године био заказан државни сабор. Окупљена угарска властела под директним утицајем краља донела је низ важних одлука. Овом приликом треба издвојити нарочито оне које су се односиле на одбрану земље. У закључцима сабора је нашла своје место и одредба по којој су сви становници Краљевине дужни да учествују у одбрани Београда и осталих погранич-

НОВАЦ КРАЉА МАТИЈЕ КОРВИНА

ДЕТАЉ КАРТЕ УГАРСКЕ, XVI ВЕК

них градова дуж Саве и Дунава, уколико су они нападнути и уколико краљ и великаши са својим четама крену у њихову одбрану.[447] Први пут је формулисана обавеза свих становника Угарске да бране Београд, први пут се она озакоњује. Није тешко разумети због чега се она доноси управо у ово време. Угарска 1458. године и поред свих претензија на српске градове и области које су преостале после смрти деспота Лазара није успела ништа да оствари. Освајања беглербега Анђеловића померила су турске границе до под угарски Београд. Више није било српских територија да одвајају турске од угарских поседа. После освајања 1458. године они се свуда додирују, нарочито код Београда. Краљ Матија је у јесен те године био у њему и лично се уверио у тежину ситуације пограничног Београда. Турска посада на Авали значила је сталну претњу за угарски Београд. Једино је добро организована одбрана преосталих утврђења, на првом месту Београда, могла да задржи турску експанзију.

Турска освајања битно су утицала на историју Београда. Он постаје погранично место на угарско-турској граници. То ће остати све до пада под османску власт 1521. године. Све прилазе граду контролисали су војници с Авале, они су били стално присутни на градским капијама. Подручје између Авале и Београда постало је „поље за мегдане“ противничких страна. Народне песме су овековечиле то жалосно стање свакодневних локалних сукоба.[448]

У пролеће 1459. године знало се у Угарској за обимне и разноврсне припреме које су Турци вршили за предстојећа освајања на северу. Као и сваке године, после великих борби 1456. године нагађало се, између осталог, да је и Београд вероватни циљ турског напада.[449] Угарски краљ је чинио покушаје да се приближи Скендербегу, познатом и истрајном борцу против Турака, али није могао много учинити да спречи остварење турских планова те године.[450] Предухитрили су га догађаји у земљи, којима је морао да посвети све своје снаге.

Незадовољни великаши на челу са свргнутим палатином Ладиславом Горјанским и војводом Николом Илочким признали су немачког краља Фридриха почетком 1459. године за угарског краља. Њихов је избор био за краља Матију утолико опаснији што је немачки владар поседовао праву угарску круну св. Стефана и више градова и места у западној Угарској. Када се немачки краљ 4. марта 1459. године крунисао за угарског краља и тиме отворено показао своје намере, ситуација је за краља Матију постала веома неповољна.

Удружена угарска опозиција на челу са озбиљним претендентом на престо, који је уз то био сродник последњег угарског краља Ладислава, могла је угрозити власт Матије Корвина. Почетком априла 1459. године код Керменда су се сукобиле две противничке војске. Одреди краља Матије су претрпели тежак пораз. Угарски владар је морао да приступи преговорима. Уз обимну помоћ папе Пија II и његовог легата Карвахала, он се живо залагао да дође до измирења са појединим одметнутим великашима. Већ током лета 1459. године показали су се и први резултати тих преговора, којима је много допринела смрт најогорченијег краљевог непријатеља, Ладислава Горјанског. На другој страни легат је радио на измирењу краља Матије и немачког владара Фридриха, не са нарочитим успехом.[451]

Папа Пије II помагао је сваку акцију која је водила организовању борбе против Турака. Он је због тога пружао пуну подршку краљу Матији у борби са унутрашњим и спољним противницима, знајући да није могућно организовати борбу против Османлија у завађеној Угарској. Када се мислило да се бродовима притекне у помоћ Београду јуна 1459. године, папа је тражио од немачког владара да тим бродовима, који су ишли низводно Дунавом, обезбеди слободан пролаз.[452] У исто време, 11. јуна 1459. године, папа Пије II је дао кардиналу легату Карвахалу право продавања индулгенција за борбу против Турака, а фрањевцу Марјану из Сијене задатак да у Истри, Хрватској и Славонији, Босни и Србији проповеда крсташки рат у истом циљу.[453]

Одушевљени присталица борбе против неверника, папа Пије II, познати писац Енеј Силвије Пиколомини, намеравао је да ту борбу постави у знатно ширим оквирима. Он је желео да на Сабору у Мантови у пролеће 1459. године окупи европске владаре и тако, уз њихову помоћ, организује борбу против Турака. Папа је убрзо доживео своје велико разочарање. Он је месецима узалуд чекао на посланике позваних владара.[454] У заказаном року није нико дошао, а онда су полако почели да пристижу људи често знатно нижег ранга од очекиваног и недовољно овлашћени за преузимање конкретних обавеза у име својих владара. Прва седница Сабора одржана је тек крајем септембра 1459. године. Узалуд је папа зазивао имена чувених крсташких вођа Боемунда, Готфрида Буљонског, Балдуина и других у средини равнодушне и завађене Европе. Сви су се изговарали када је требало нешто одређеније закључити. Овај сабор, на који су Млечани упућивали угарског краља када је овај од њих јула 1459. године

тражио помоћ у борби против Турака, показао је јасно колико су идеје за које се залагао папа Пије II, често уз неразумевање и самих својих сарадника — кардинала, биле далеко од оних који су били позвани да их остварују.[455]

Сабор у Мантови није могао да помогне Угарској у борби против Турака. И док су у Угарској вођене унутрашње борбе, а у Европи вршене замашне припреме за Сабор у Мантови, 20. јуна 1459. године Турци су без борбе освојили последње српско упориште — град Смедерево.

У јесен 1459. године измирио се краљ Матија са својим ујаком Михаилом Силађијем, који се био ослободио сужањства и припремао освету краљу. Тек уз посредовање свог осведоченог пријатеља кардинала Карвахала и острогонског архиепископа, и са гарантним писмом од краља и великаша, он је дошао у Будим 1. септембра 1459. године. После преговора који су вођени до 9. септембра њему су враћени неки поседи и поверена му је одбрана јужне границе од Турака. Чак му је и обећано да ће, уколико поврати од Турака Смедерево, моћи да га задржи уз титулу српског деспота.[456] Тако је формално окончан сукоб између краља и Михаила Силађија. Постигнуто измирење није могло повратити и изгубљено поверење.

Од како су Турци 1458. и 1459. године освојили Србију, околина Београда па ни сам град више нису имали мира. То нису више били походи огромних султанових војски, то су чарке пограничних заповедника који са својим четама узнемиравају околину града, прелазе Саву и Дунав и пљачкају суседне области. Скоро сваког пролећа проносе се страхом подстицани гласови да се припрема напад на Београд. Од 1456. године видело се да султан не жали средстава да га освоји. И тако, кад год би се султан припремао за поход било где на балканском подручју, одмах сусрећемо Београд у извештајима посматрача као могући плен.[457]

Првих дана маја 1460. године турски заповедник у Србији дошао је са својим људима под Београд изазивајући угарску посаду града. Дошло је пред градом до мањег сукоба, о коме су одмах стигле појединости легату Карвахалу од београдског капетана Симона Нађа. У борби је заробљен један Турчин који је јавио да се турски заповедник налази са око 8 000 војника код Жрнова и да се они припремају за продор у Срем. Турци су тада очекивали појачања да би извршили планирани напад. Заробљеник је још рекао да се султан налази у Скопљу и да намерава да нападне Београд. Уз извештај, заповедник града је молио легата Карвахала да поса-

ветује краља да снабде Београд свим потребним, пошто град оскудева у намирницама и војницима.[458] Док су се ови турски одреди налазили под Авалом припремајући се за упад у Срем, до кога је, изгледа, и дошло током 1460. године, маја месеца те године под Смедеревом се окупио велики број Турака.[459] Њихови многобројни шатори стварали су утисак да ће доћи сам султан или неко од његових паша. На Дунаву су Турци припремили и многе лађе. Стање у јужној Угарској илуструје донекле писмо чанадског капелана, који је тврдио да се осећа крајња оскудица у храни и оружју.[460] Није онда чудно што су турске чете тако дубоко и са успехом продирале у непријатељску територију. Унутрашње борбе које су вођене првих година владе краља Матије одразиле су се и на одбрамбеном систему земље.

Угроженој дунавској граници похитао је у помоћ Михаило Силађи са својим људима. Он се упутио ка Смедереву. Крајем маја позивао је легата Карвахала на договор о одбрани земље, пошто очигледно није имао довољно снага да се сам супротстави непријатељу. Силађију се придружио и Панкрације од Сентмиклоша са својим људима.[461] До у касну јесен боравио је Силађи у пограничним областима. Тада су турске чете прелазиле Дунав и пљачкале околна подручја. Када им је у сусрет кренуо Силађи са легатом Карвахалом и око 8 000 својих људи, нападачи су се повукли на другу обалу Дунава. Силађи је онда кренуо ка Београду да га преузме, није довољно јасно у коме својству и да ли је тај његов поступак био нечим изазван.[462] Под Београдом га је чекало велико разочарање. Градски заповедници — кастелани, имали су изричиту краљеву наредбу да град не смеју предати никоме ко не би имао „autentiche littere de sua maestà".[463] Такво овлашћење Силађи очигледно није имао. Могућно је да је краљева наредба била уперена управо против њега. Ко би иначе могао захтевати предају града од кастелана ако не Силађи, који је у то време био генерални капетан Угарске у борби против Турака? Као да се краљ Матија бојао његовог поновног одметања.

Разочарани Силађи, који је добар део живота провео управо у Београду, бранећи га, морао је да се повуче са својим људима. Убрзо је дошло до новог сукоба са Туцима код Пожежене на Дунаву новембра 1460. године. Силађи је био заробљен, а његова војска поражена.[464]. Свог угледног заробљеника Турци су послали султану у Цариград. Једно време су, изгледа, покушавали да преко њега добију Бео-

град, али без успеха. Силађи је почетком 1461. године био погубљен у Цариграду.[465]

На угарско-турској граници владао је готово без прекида необјављени пљачкашки рат локалних заповедника, вођених једино жељом да се дође до што богатијег плена, да се опустоши непријатељска област и освети исти такав напад противника. Одсуство ефикасног угарског одбрамбеног система дуж Саве и Дунава омогућавало је такво стање и уносило страх међу становнике пограничних области. Недовољно снабдевени и наоружани угарски градови нису могли одолевати већим нападима. Права је срећа што њих тада није било. Тако је у касну јесен 1461. године дошло под Београдом до сукоба између неких турских одреда и људи Вука Бранковића. Српске чете су пресреле и разбиле Турке, од којих су многи страдали у овом изненадном сукобу, изгледа чак око 2 000, ако је веровати једном млетачком извештају.[466] Управо ти изненадни напади биће често коришћени у другој половини XV века у међусобном разрачунавању угарских и турских заповедника.

У пролеће 1462. године Турци су опет прикупљали војску на Балкану. Како је нарастала ова војска обавијена тајном султанових намера, на хришћанској страни множила су се нагађања о правцима којима ће се она кретати. Помишљало се на Влашку или Београд, према којима ће бити усмерен напад. Марта те године краљ Матија је преко свог посланика у Млецима и код папе тражио помоћ за борбу против Турака. Тражио је на првом месту новчану помоћ. Млечани су подржали угарску акцију код папе и сами су обећали новац. Препоручивали су да папа пошаље једног легата у Угарску, који би помагао вођење борбе против султана. Преговори су се отезали; маја месеца се још само разговарало о томе.[467] Крајем маја краљ Матија је обезбеђивао Београд за случај напада. Бродовима су упућена појачања, наредио је да се град снабде потребним намирницама, а намеравао је да и лично дође у угрожена подручја.[468] Јуна 1462. године већ се знало за турски напад на Влашку, али се није искључивао напад на Београд. Краљ је наредио да се војска окупља код Тисе, у намери да крене на непријатеља. Међутим, недостајало му је и људи и ратних справа за неку озбиљнију акцију.[469] Турци су мимоишли Београд 1462. године, јер су њихови планови били везани за освајања у Влашкој.

Ни следеће, 1463. године главни турски напад није био намењен Београду. Краљ Матија се спремао да се супрот-

стави Турцима ако би напали угарске границе. Средином априла 1463. године прикупљао је бродове којима би се спустио у јужну Угарску. Њих тада није било довољно. Писао је граду Пожуну да сместа пошаљу све лађе којима располажу, изузев оне које су потребне за прелаз преко реке, за потребе самог града.[470] Маја месеца налазио се већ у јужној Угарској, а јуни и јули провео је у Срему, очигледно недовољно спреман да одмах интервенише у Босни.[471] Док је султан освајао Босну, турски заповедник у Србији имао је задатак да својим упадима у јужну Угарску омете слање евентуалних појачања босанском краљу. Он је тај задатак успешно обавио, а и да није било тих пограничних сукоба, тешко је веровати да би још тада, у лето 1463. године, краљ Матија похитао у Босну да спречи њено освајање. Али-бег је упао у Срем, али је био сузбијен од угарских снага под вођством Андрије Понграца. И његов други упад у Угарску, у област Темишвара, био је заустављен. Ни сами Турци овим нападима нису намењивали велике циљеве.[472] Пошто су Али-бегове чете натеране на повлачење, сам краљ Матија на челу своје војске прелази у Србију да гони Турке. Он је палио и пљачкао све пред собом, а ослободио је том приликом око 15 000 хришћана из турског заробљеништва, како се сам хвалио у писму папи Пију II.[473] Акцију гоњења непријатеља покренуо је краљ, изгледа, из Београда. Он је читав август 1463. године провео у њему и његовој непосредној околини. Још 8. септембра био је у Београду, да би га убрзо затим напустио и кренуо пут Петроварадина.[474]

Догађаји у пролеће и лето 1463. године показали су угарском краљу да сопствене снаге нису ни издалека довољне за борбу против Турака. Требало је ангажовати и друга средства, заинтересовати друге државе. Венецији је у то време такође био потребан савезник за борбу против Мехмеда II. Још јуна 1463. године вођени су разговори о угарско-млетачком савезу, али је до његовог склапања дошло тек половином септембра те године, у Петроварадину. Био је то офанзивни савез за борбу против Турака. Заједничком ратовању требало је да Млечани ставе на располагање 40 галија и да нападну непријатеља у Далмацији и Мореји, а угарски краљ се обавезао да покрене борбу са севера.[475] После тога, почетком октобра 1463. године, прешао је краљ Матија са војском Саву код Градишке и кренуо у своју познату и успешну офанзиву у Босни, која се завршила освајањем Јајца децембра те године.

Угарско-турско ратовање није донело пресудне успехе ниједној страни. Краљ Матија није могао да истисне Турке из Босне, већ само један њен део да организује у посебну целину, неопходну за одбрану Угарске. С друге стране, султан није успео 1464. године да освоји оне области које је Угарска у Босни држала. Почетком 1465. године султан је преко својих пограничних заповедника на Балкану нудио склапање мира краљу Матији. Посредници у тој акцији су били угарски команданти на граници, изгледа и заповедник Београда, затим неки Срби, међу којима се помиње Вук Гргуревић, унук деспота Ђурђа.[476] Интересантно је да су Турци овом приликом нудили мир преко Срба и угарских великаша са границе, дакле оних који су највише страдали од ратовања и који су се са највише сопствених интереса могли залагати за султанове предлоге у Будиму. Постојали су, дакле, не само оружани сукоби између војних заповедника двеју држава, већ и контакти ван бојишта. Преко Београда су ишли не само одреди угарске војске, иако је град најчешће управо њих испраћао и дочекивао, него и посланици, преговарачи за мир. Они који су у Београду живели имали су много разлога да такве акције помогну свим средствима.

Угарски краљ није прихватио овом приликом турске понуде за склапање мира, а ни касније, када је султан упутио краљу Матији свечано посланство са даровима.[477] Међутим, Млечани су од фебруара 1465. године преговарали о миру са Портом. У Будиму се за то знало. Пошто је угарско-млетачки савез још био на снази, а он је забрањивао склапање сепаратног мира са Турцима, краљ је упутио свог посланика у Венецију да испита ствари и упозори млетачку владу да би иступање Венеције из антитурског савеза нанело многе штете Угарској.[478] Разумљиво је да је велики противник преговарања са Турцима био папа Павле II, који је не само речима већ и новцем помагао ратне планове угарског краља.[479]

Одбивши турске посланике, краљ је морао да се побрине за одбрану земље, утолико пре што су се у пролеће 1465. године проносиле вести да Турци намеравају да нападну јужну Угарску и Београд. Крајем марта у Београд су упућене извесне количине дрвета и другог материјала потребног за утврђивање града. Сам краљ је намеравао да крене ка Београду.[480] У пословима одбране нарочито Београда и околних области краљу је много помагао калочки архиепископ.[481] Вести о турским офанзивним плановима, како изгледа, требало је углавном да подрже захтеве њихових посланика у Бу-

диму, јер неких већих акција није било. Оне нису забележене у подручју Београда и његовој околини.

Покушаји да се дође до угарско-млетачко-турског мира нису напуштени ни следеће године. Иако се знало да Турци врше обимне ратне припреме, а још не и куда смерају, постојали су неки контакти између две државе. Марта 1466. године Млечани су слали упутства своме посланику у Угарској за случај да дође до преговора са Турцима.[482] Међутим, до склапања мира није дошло, можда ни до директних преговора, пошто су Млечани 18. априла те године, у очекивању турског напада, снабдевали Скадар, а и краљ Матија је вршио припреме за борбу. Он је предвиђао да 3. маја са војском крене ка Београду, где је очекиван напад.[483] Султан је те године напао Албанију. По речима самог краља, градови на турској граници нису били довољно и добро опремљени најосновнијим врстама оружја, у време када се очекивао напад на њих.[484]

Притиснути турском офанзивом у Албанији, Млечани су октобра 1466. године, и касније, живо настојали да склопе мир са султаном. Покушавали су то у своје име и у име угарског краља, али узалуд. Јављали су 2. априла 1467. године угарском краљу да су сви покушаји остали без икаквог резултата и да се Турци припремају за рат.[485]

Турским освајањима у Албанији 1466. године Угарска је била ослобођена непосредне опасности. Краљ Матија се прикључио покушајима Запада да се организује шира акција за борбу против Мехмеда II. У то време су односи краља Матије и немачког цара Фридриха били пријатељски. Угарски краљ је у ствари тежио царској круни, па је покушавао да се приближи не само немачком владару већ и немачким великашима. Он је, поред осталога и у том циљу, подржавао идеју о заједничкој борби против Турака. У склопу тих његових претензија на западу и потреба на југоистоку, треба посматрати припреме које су вршене за ту борбу 1466. године.

Немачки цар и угарски краљ споразумели су се да поведу заједничку борбу против Турака. Наименовали су аустријског великаша Улриха од Графенека за генералног капетана хришћанске војске у тој борби. Краљ Матија је овом новом заповеднику, кога је још његов отац Јанко Хуњади познавао, био спреман да стави на располагање Београд и остале угарске пограничне градове потребне за намераване војне акције. Животне намирнице за овај поход требало је допремити речним путем до Београда.[486] На сабору у Нирнбергу новембра 1466. године, на који су цар, папа и угарски

краљ послали своје представнике, донети су закључци о мерама за предвиђену борбу: о броју војника које ће поједини владари и великаши послати, о намирницама и другим потребама, а потврђен је горњи договор о уступању Београда и других угарских градова Графенеку за припремање борбе. Интересантно је ограничење које је овде предвиђено — да ће се ти градови употребити за борбу против Турака, а никако против угарског краља; када се ратовање заврши, они морају одмах бити враћени угарском краљу.[487]

Закључци сабора нису остварени. О њима се само дискутовало. Београд није постао полазна тачка ове широко, али исто толико нереално замишљене акције против Турака. Остао је само траг једног интересантног плана, мало чудног — да се Београд уступи на употребу, макар и привремену, било коме. С обзиром на стратегијски значај његове тврђаве за угарску одбрану, тешко је замислити да би га угарски краљ некоме уступио. По свој прилици, ни сам није веровао у остварење таквог плана. Угарски посланици су реално оценили резултате ових западноевропских сабора посвећених борби против Турака, тврдећи да увек један сабор припрема други.[488] Тиме су резимиране јалове дискусије опуномоћених посланика европских владара.

Пошто стварне помоћи за борбу против Турака није било, у јесен 1467. године настављени су угарско-турски преговори за склапање примирја. Иако је, изгледа, било извесног напретка у овим разговорима, до склапања односно потврде уговора није дошло.[489] Преговоре је водио посланик турског заповедника Смедерева, који је преко Београда ишао у Будим, али није могао ништа да обави, због одсуства краља Матије из земље.[490] У пролеће 1468. године примирје није било склопљено и непријатељства су настављена.[491] Код Београда није било већих сукоба, или бар они нису забележени.

Угарски одбрамбени систем на југу, према Турцима, почивао је на поседовању добро утврђених градова, снабдевених најамничком војском и оружјем, за које се старао сам угарски краљ. Освајањем Јајца и једног дела Босне, краљ Матија је покушао да донекле поправи крајње неповољну ситуацију створену падом Србије и Босне у турске руке. Долазак Турака на обале Саве и Дунава значио је сталну претњу читавој јужној Угарској. Они су већ поседовали два важна утврђења на Дунаву — Голубац и Смедерево, а 1471. године покушавају да се учврсте и на Сави.

У пролеће 1471. године појавили су се турски одреди у близини Београда, у Мачви. Они су имали посебан задатак: требало је да штите остварење новог подухвата — изградњу утврђеног града на Сави. На месту некадашњег Заслона (дан. Шабац), на обали Саве, Турци су почели изградњу дрвеног утврђења. Радови су одмицали по плану, а вест о подизању новог турског града, чија је улога од првог дана свима била јасна, брзо се ширила не само у Угарској већ и на Западу.[492] Турски заповедник у Србији Исак, који је руководио радовима, односно штитио њихов несметани ток, очигледно је био обавештен о заузетости угарског краља на другој страни, у Чешкој, и његовој немогућности да лично спречи градњу.[493] Иако добро организовани, са довољно материјала и радне снаге, послови су трајали више месеци. На томе се радило и преко лета 1471. године. Изграђено је дрвено утврђење у које су Турци сместили посаду од 2 000 људи са потребним наоружањем и намирницама.[494]

Тако снабдевен Шабац је био важно упориште за борбу против Угарске и Београда. Одатле су полазили многи турски пљачкашки походи, нарочито у суседни Срем, у њега су се враћале пленом натоварене чете, ту су се скупљали заробљени хришћани на свом даљем путу у турско ропство. Изградњом Шапца Турци су прекинули угарску одбрамбену линију, која се протезала од Београда до Јајца и која је требало да спречава њихове даље продоре према северу.[495] Подизањем града на обали Саве они су знатно ојачали своје позиције на угарској граници. Београд је тиме био сасвим опкољен турским поседима. Њихове чете и способни заповедници у Смедереву, на Авали и у Шапцу, потпуно су блокирали Београд. Још нису могли да га освоје, али су га практично ставили под своју контролу.

Угарски краљ, заузет на другој страни државе, није могао да спречи изградњу Шапца. Он је, истина, прикупио нешто војске и послао је под Шабац, да га порУши и уклони, али без успеха. Турци су изашли из града (Шапца) у сусрет непријатељској војсци и сасвим је поразили.[496] Тиме је бар привремено нови турски град обезбедио своју егзистенцију и улогу коју му је султан наменио.[497]

Краљ Матија се налазио у далекој Шлезији почетком 1475. године, заузет остваривањем својих средњоевропских планова, када су се на југу његове државе, у Молдавији, појавили нови проблеми, који су захтевали брзу интервенцију. Наиме, почетком те године продрла је тамо велика турска војска. Њој се успешно супротставила далеко мања

хришћанска војска. У борбама је учествовао заповедник Смедерева Али-бег, који је после тога упадао са својим људима и у област Темишвара.[498] Локални турски команданти, а нарочито Али-бег из Смедерева, готово стално су узнемиравали околно подручје. Они су се залетали дубоко у прекодунавске области. Угарски краљ, који је радо носио ореол непомирљивог борца против Турака, имао је пред собом нови задатак. Чим се вратио у Будим, сазвао је државни сабор, који му је одобрио разрезивање пореза за борбу против Турака, додуше, уз ограничење да се не сме употребити у друге сврхе. Краљу Матији тада се јавио нов савезник: био је то Узун Хасан, владар Персије, који је нудио савез у борби против Турака. Поред тога и молдавски кнез Стефан, ранији краљев одметник, покорио се угарском владару пред турском опасношћу.[499]

У Угарској се одмах приступило обимним припремама за борбу. Припремане су опсадне справе, ливени топови, скупљана војска. Пошто је краљ страховао од изненадног напада на Београд, наредио је да се он снабде свим потребама, људством, оружјем и храном.[500] Могућно је да су тада примећени неки турски покрети према овом граду.

Средином октобра 1475. године кренуо је краљ са војском из Будима ка Петроварадину, где се налазио већ првих дана новембра. Изгледа да је ту провео читав новембар са главнином своје војске, коју су пратили низ Дунав и добро опремљени бродови. Краља је на овом походу пратио и папски легат епископ Габријел.[501] За време краљевог боравка у Петроварадину, појавили су се турски посланици нудећи примирје. Краљ је одбио сваку могућност преговарања.[502] Првих дана децембра, највероватније 5. децембра, напустио је он Петроварадин и с војском, праћен поменутим бродовима, стигао у Београд. Одмах затим њему се прикључио и папски легат. Читав децембар провео је краљ са својом пратњом и војском, која је импресионирала легата бројем и опремом, у Београду.[503] На жалост, није забележено шта је овом приликом учињено за сам град, за његову одбрану и становнике.

Турски заповедник у Смедереву није мировао за то време. Он је био обавештен о војним припремама у Угарској, као и о личном краљевом учешћу у походу. Са своје стране чинио је све што је могао да се што боље супротстави очекиваном нападу. Али-бег се налазио у Смедереву, али је послао појачања турској посади у Заслону, јер се претпостављало, а можда и знало, да је он мета угарског напада.[504]

Почетком јануара 1476. године угарска војска је кренула из Београда ка Шапцу и одмах је приступила опсађивању града. Већ се 23. јануара знало у Будиму да опсада добро напредује и да је краљ освојио читаву околину и спољња утврђења. Сваког дана се очекивао пад града.[505] Турска посада се храбро борила против вишеструко јачег непријатеља.[506] Турски заповедници у Србији, на челу са Али-бегом настојали су да у последњем часу помогну опседнутоме граду, али без успеха. Њих су пресрели одреди краља Матије, потукли их и натерали на повлачење. Тиме је судбина града углавном била одлучена. Град се предао 15. фебруара 1476. године краљу Матији.[507] Угарска војска је опустошила околне области. Краљ је наредио да се Шабац поправи и снабде војском, оружјем и намирницама, као и да се подигну мостови преко Саве и Дунава. То су били понтонски мостови који су коришћени за пребацивање војске преко река. Краљ је хитао натраг у Будим, где су га чекали нови заплети.[508]

После успеха код Шапца, краљ је желео да освоји и Смедерево. Он у томе није успео у пролеће 1476. године, али су ипак извршене неке предрадње, које ће корисно послужити угарској војсци у јесен исте године.[509] Током 1476. године било је на разним странама више угарско-турских сукоба који су понекад прелазили локалне оквире. Турци су у пролеће те године градили на Дрини бродове, за које се веровало да су намењени борбама око Шапца.[510] Београд, колико се зна, те године није нападан, али је његова војна посада веома активно учествовала у разним акцијама ван града, у борбама којима су руководили поједини угарски заповедници.

Успеси краља Матије у освајању Шапца утицали су, изгледа, на босанског „краља" Матију, кога су Турци били поставили у Босни у намери да придобију тамошње становништво за себе. Он се понудио угарском краљу да са групом својих присталица пређе на страну хришћана. Када се сазнало за његово „одметање" и када га је због тога напала турска војска, он се обратио угарском краљу за помоћ. Краљ Матија је одмах („cum ogni prestezza") послао у помоћ калочког архиепископа и Стефана Баторија са делом војника из Београда. Турци су се морали повући.[511] Скоро истовремено са том акцијом у Босни, јуна 1476. године, турски заповедник у Смедереву, Али-бег, вероватно да олакша ситуацију турских чета у Босни, продире са 5 000 коњаника преко Дунава у област Темишвара. Краљ му је у сусрет послао војску својих пограничних команданата, под вођством

српског деспота Вука Гргуревића, Дмитра Јакшића, Петра Доција и других. Међу угарским четама налазили су се и одреди коњице из Београда. Њих су предводили градски заповедници Имре Нифор и Кепли Јанош. Удружена војска сукобила се са Турцима код Пожежене и потпуно их поразила.[512] Изгледа да су војници из Београда учествовали и у нападу који је у касну јесен 1476. године извршен на Смедерево.[513] Београд је у то време био не само стуб угарске одбране према Турцима већ и база за све нападе против њих.

У пролеће и током лета 1478. године вођени су угарско--турски преговори за склапање мира. Марта 1478. године угарски посланици боравили су у том циљу у Цариграду, где је убрзо дошао и млетачки посланик Тома Малипијери.[514] Преговори су вођени преко Београда, односно Смедерева; тим је путем, изгледа, дошло до првих додира. Краљ се залагао да погранични заповедници, војвода у Београду и султанов заповедник Смедерева, буду одговорни за посланике који се буду размењивали, као и да они могу слободно прелазити из једне државе у другу, из Турске у Угарску и обратно, без посебних гарантних писама. Угарски посланик у овим преговорима је био војвода Петар Доци (Petrus Doczy), заповедник дунавске флоте.[515] Међутим, сметњи склапању мира било је доста и на више страна. Султан је тражио да се разруше нека угарска утврђења, изгледа она код Смедерева, што краљ Матија није прихватао. Овај је, опет, са своје стране пребацивао султану турске упаде у Хрватску.[516] Две стране се нису могле тада споразумети. Почетком 1479. године проносиле су се гласине о великим турским ратним припремама и намери султана да нападне Угарску. Крајем априла хитно је повучена угарска војска из Далмације у Београд, јер се сазнало за концентрацију непријатељских снага на том подручју.[517] Те године је недалеко од Београда дошло до већег сукоба Али-беговах одреда и угарских чета. Турци су напали војнике који су носили храну за Београд. У борби која се водила у оближњој шуми, Турци су били потпуно поражени.[518]

Када је Венеција почетком 1479. године склопила мир са султаном и напустила даљу борбу против Турака, Угарска се изненада нашла у веома неповољном положају. Све турске снаге могле су се окренути против ње. Последице таквог стања убрзо су се и показале. Учестали су пљачкашки упади у Хрватску, Славонију, Ердељ, пограничних сукоба је било свуда. Иако су угарски заповедници са успехом сузбијали ове нападе, нарочито у Ердељу у јесен 1479. године,

напади се на тако широкој угарско-турској граничној линији нису могли зауставити.

Преговори за склапање мира су настављени у првој половини 1480. године, овога пута преко босанског Даут-паше, али опет без резултата.[519] Заморно ратовање настављено је на обе стране. Иницијативу је тада преузео краљ Матија. Он је у јесен 1480. године кренуо са војском на југ; октобра месеца је био у Загребу, а новембра је војска прешла Саву и продрла долином Врбаса у правцу Јајца. Напад није донео трајније резултате, јер нових освајања није било. Краљ се преко Загреба вратио у земљу.[520] Тај продор је био само део једне шире замишљене акције против непријатеља. У исто време, новембра 1480. године, мања војска, под вођством искусног ратника Павла Кињижија, који је тада био врховни војни заповедник у јужној Угарској, прешла је Дунав и продрла у Србију до Крушевца. Ови су одреди наносили велике штете насељима кроз која су пролазили. Забележено је да се знатан број хришћана повукао тада са угарском војском преко Дунава.[521]

Када је у пролеће идуће године (1481), умро способни султан Мехмед II, прилике се на угарско-турској граници у извесном смислу мењају. Сукоби заповедника пограничних области и градова ретко су када сасвим престајали, они су само мењали свој интензитет и обим. Смрћу Мехмеда II турски упади губе обележје државне политике и међусобно су мање повезани. На другој страни, угарски заповедници, који су били обавештени о несређеним унутрашњим приликама у Царству и борбама за власт султанових наследника, са више смелости упадају у непријатељске области. Још августа 1481. године заповедници Стефан Батори, Павле Кињижи, српски деспот Вук и други упадају у Србију пленећи успутне области.[522] У новембру су хришћани још успешније оперисали против Турака. Краљ Матија је имао намеру да нападне Смедерево, седиште турске власти у Србији и стратегијски веома важну тврђаву. Вршене су потребне припреме, прикупљани бродови и артиљерија, без којих се није могло успешно опседати једно утврђење. Првих дана новембра окупила се војска под командом Павла Кињижија на обали Дунава код Храма.[523] У овом походу учествовали су најбољи угарски заповедници, поред Павла Кињижија и српски деспот Вук, затим Дмитар Јакшић и капетан Београда Ладислав Розгоњи. Српски деспот и Ладислав Розгоњи довели су бродове, међу којима је било и српских шајкаша. Они су били неопходни не само за пребацивање војске преко Дунава

већ и за сузбијање непријатељске флоте која се налазила код Смедерева. Најзад, они су осигуравали војсци одступницу за повлачење.[524]

Турци су покушали да спрече прелаз противничке војске. Лађама које су стигле из Београда и других околних места, супротставиле су се турске галије. Дошло је до оштре речне борбе у којој су хришћанске лађе биле надмоћније, сузбиле су непријатеља и потопиле 24 турске лађе. Тиме је био обезбеђен слободан прелаз копненој војсци, која је могла да пређе у акцију. Нападачи су продрли до Крушевца.[525] После неуспеха на Дунаву турски заповедник се повукао у Смедерево. Хришћанска војска је освојила Голубац, напала Смедерево и огњем и мачем продрла у Србију. На повратку војску је пратио велики број заробљеника и оних који су хтели да пређу у Угарску. Поред овог напада који је ишао преко Смедерева и поред њега, до мањег сукоба дошло је и у Мачви, где су турски одреди били изненађени нападом и натерани у бекство, а њихове породице поубијане, домови опљачкани.[526]

Све ове борбе, изгледа, нису се дотакле београдских зидина, али показују да су у њиховом организовању учествовали готово сви угарски заповедници граничних подручја, међу којима и београдски капетан са својим људима и својим бродовима. Београд је у то време био седиште већег броја ратних лађа, које су имале задатак да бране сам град, али које су се придруживале нападима на непријатеља и у оближњим крајевима. Шајкаши, посада малих и брзих бродова, били су необично важни за одбрану земље од времена турског учвршћивања на Дунаву, нарочито око Смедерева. Београд је био последње угарско ратно пристаниште према Турцима и имао је зато посебно место у одбрани Дунава. За повећане потребе речне флоте, капацитет београдског пристаништа, како је описан 30-тих година XV века (15—20 лађа), није био довољан. По свој прилици, пристаниште је тада проширено.

Угарско-турских борби, брзих упада и пљачки са обе стране, било је и следећих година.[527] У пролеће 1483. године краљ Матија је очекивао турски напад, па је намеравао да крене ка Београду. У Угарској су те вести повезиване са деловањем немачког цара и Млечана против угарског краља и њиховом жељом да се турским нападом на јужну Угарску веже краљ Матија за одбрану земље. Турски напади су, међутим, ишли другим правцем — у Крањску и Корушку.[528] Најзад, крајем 1483. године постигнут је споразум о прекиду

непријатељстава између две државе, и то на пет година. По истеку предвиђеног рока, примирје је 1488. године продужено још на три године. Уговором нису биле обухваћене Молдавија и аустријске земље, па су их Турци и даље узнемиравали.[529]

Склапање примирја било је необично важно за Београд. Оно је обезбедило период релативног мира на граници и сређивања прилика које су годинама биле веома неповољне за становништво у пограничним областима. Истина, сукоби нису готово никад престајали у потпуности, али они нису угрожавали договорено стање.[530] Примирје је било веома потребно и краљу Матији, који се уплео у борбу са немачким царем Фридрихом III, а она је захтевала знатно финансијско и војно ангажовање Угарске. На другој страни, и султан Бајазид II је имао доста посла у својој земљи и на њеним другим границама. Заједнички угарско-турски интереси водили су привременом помирењу. Захваљујући томе становници Београда и његове околине могли су мало да одахну.

Смрт краља Матије у Бечу 6. априла 1490. године отворила је многе проблеме у Угарској, пошто он није имао законитих наследника. Борба појединих претендената за власт значиће за земљу нови период унутрашњих немира и сукоба. Претендената на престо било је неколико. Најпре, краљ Матија Корвин је оставио иза себе ванбрачног сина Иваниша, за кога се много залагао последњих година живота у намери да га учини својим наследником, али то није остварио. На угарску круну је, затим, претендовао син немачког цара Фридриха III, Максимилијан, који је заснивао своје право на основу споразума који је краљ Матија склопио са немачким царем 1463. године, а по коме је требало да угарски престо припадне цару Фридриху III или једном од његових синова, ако би угарски краљ умро без деце. Међутим, многи угарски великаши и прелати били су за избор чешког краља Владислава, који је већ био познат као човек без велике енергије, па се с правом очекивало да ће власт у том случају бити у рукама племства. Уз то, за остварење Владислављевих претензија ставила је краљица удова Беатрича сва своја велика новчана средства на располагање чешком краљу, надајући се да ће удајом за њега обезбедити и даље своју власт. Најзад, своје претензије на угарски престо истакао је и брат чешког краља Владислава, Алберт, други син пољског краља Казимира.

Док су ови претенденти прикупљали војску да обезбеде своја права, састао се јуна 1490. године угарски сабор да иза-

бере новог краља. После дугих и мучних преговора са посланицима појединих кандидата, изабран је јула 1490. године чешки краљ Владислав, који је септембра исте године и крунисан за краља.[581]

Када је било јасно да Иваниш Корвин неће бити изабран за краља, и због свог ванбрачног порекла и због недостатка очеве енергије да се домогне власти, угарска властела је морала да регулише односе са њим. Он није био довољно јак да се натури онима који нису хтели да му омогуће пут до престола, али је захваљујући очевој наклоности и поседовању породичних имања Хуњадија био један од најмоћнијих великаша. У његовим су се рукама налазили најважнији градови Угарске — Будим, Вишеград, Београд, Пожун, Комарно, Тата и други, и, што је још значајније, он је држао круну св. Стефана, као и многе крунске драгоцености. Поред тога, Иваниш Корвин је имао доста присталица, оних које му је још отац обезбедио за живота, као и својих личних. Међу њима су се налазиле и веома познате личности краљевине — калочки архиепископ Петар Варда, печујски епископ Жигмунд Ернушт, кнез Ловро Илочки, српски деспот и други. Било је, дакле, довољно разлога да се с њим преговара.

Још за време изборног сабора у Будиму јуна 1490. године угарски великаши присталице чешког краља Владислава преговарали су са Иванишем Корвином и писмено регулисали односе за случај да Иваниш не буде изабран за краља. Уговором који је склопљен 17. јуна те године великаши потписници документа обавезали су се да ће Иваниш Корвин бити изабран за краља Босне, да ће добити положај херцега Славоније и бана Хрватске и Далмације, затим су потврдили многе његове поседе. С друге стране, Иваниш се обавезао да врати одмах краљевску круну и, што је нарочито важно, градове Будим, Вишеград, Београд и још неке друге градове и поседе који су припадали круни. Ако никако друкчије не буде могућно, он ће држати те градове до доласка новог краља, а онда их мора предати.[582] Поред тога, у рукама Иваниша Корвина налазила су се још три важна града — Пожун, Комарно и Тата као залог за 40 000 дуката. Угарски великаши су му уговором од 17. јуна 1490. године признали право да они остану у његовој власти док му се та сума не исплати.[583]

Новоизабрани краљ Владислав прихватио је у целости овај уговор са Иванишем Корвином и потврдио га 31. јула 1490. године.[584] Поред тога нови краљ се обавезао, очигледно

под притиском властеле, да ће најважније положаје у земљи поверавати само домаћем, угарском племству. У том документу се и прецизира на које се положаје мисли — између осталих на положај ердељског војводе, хрватско-далматинско-славонског бана, банова Северина, Београда, Јајца и осталих пограничних места.[535] Стављање заповедника Београда у ред највиших и најодговорнијих положаја у земљи одговара приликама у којима су ове обавезе краљеве формулисане, када је од одржавања пограничних утврђења сасвим јасно зависила безбедност земље. Жеља је била, бар што се тиче пограничних утврђења, да се она добро чувају, што се, можда, не би могло очекивати од странаца. Треба напоменути да је овај текст састављен и потврђен од краља у време када су још неки од предвиђених градова били у рукама херцега Иваниша, и када је њихова предаја краљу још била под знаком питања.

И поред уговора склопљеног са присталицама краља Владислава, Иваниш Корвин није намеравао тако једноставно да напусти своје позиције. Земља је опет била подељена на непријатељске групе. На једној страни су биле присталице чешког краља Владислава, а на другој присталице Иваниша Корвина, које су ипак биле малобројније. Не осећајући се довољно сигурним у Будиму, крајем јуна 1490. године Иваниш Корвин је напустио престоницу и кренуо на југ, у области својих присталица. Он је собом понео краљевску круну и многе драгоцености. У потеру за њима кренула је војска присталица новог краља Владислава под вођством Стефана Баторија и Павла Кињижија. До сукоба је дошло 4. јула. Херцегови људи су били поражени, а многе драгоцености опљачкане. Сукоба између присталица једних и других било је на више страна. Грађански рат је био на помолу.[536] Августа 1490. године у Будиму су поново вођени преговори између Иваниша Корвина и присталица новог краља. Коначно је дошло до измирења двеју страна, па су Корвинове присталице, оне најистакнутије и поименце, добиле гарантију своје безбедности. Међу овим последњим налазила су се двојица капетана Београда и Андрија, провизор курије Београда.[537]

Помирење новог краља Владислава са ванбрачним сином његовог претходника симболично је изражена у церемонији краљевог крунисања одржаној септембра 1490. године, када је Иваниш Корвин испред краља носио круну св. Стефана, коју је према раније склопљеном уговору био дужан да врати. Поред тога Иваниш је вратио краљу и неке крунске дра-

гоцености у вредности од 10 000 дуката, док је већину осталих још задржао за себе.[538]

Са предајом градова новом краљу ишло је знатно теже. Њих Иваниш Корвин није одмах предао краљу. До 1. новембра 1490. године он није испунио своје уговорне обавезе према краљу — држао је још увек Пожун, Комарно, Тату, Београд и Вишеград, као гарантију да ће и краљ према њему бити исправан и извршити своје обавезе.[539] Београд су у то време држала двојица Корвинових присталица, двојица капетана — Casparus de Hatwan и Georgius Orbonaz, а уз њих је био њихов истомишљеник, већ поменути писар Андрија, на важном положају провизора града.[540]

Изгледа да је и касније било отезања са предајом појединих градова краљу. Комарно је крајем децембра 1490. године био још у рукама херцега Иваниша.[541]

Поред проблема везаних за односе према херцегу Иванишу Корвину, новоизабрани краљ је имао 1490. године и много других неодложних послова. Остали претенденти на престо нису мировали, нису сматрали ствар завршеном. Крајем јула 1490. године у Угарску је упао краљевић Алберт, брат краља Владислава, почетком августа је већ био пред Пештом, али се затим повукао. Краљ Максимилијан, на другој страни, искористио је прилику да најпре поврати све аустријске области и Беч, које је угарски краљ Матија са толико напора био стекао. Затим је упао у Угарску. Не наилазећи на отпор стигао је чак до Стоног Београда, који је освојио новембра 1490. године. Незадовољство сопствене војске, коју није могао редовно да плаћа, онемогућило је даље напредовање. Био је принуђен да се повуче.[542]

Најзад, и Турци су покушавали да искористе унутрашњу несређеност Угарске. У јесен 1490. године, вероватно у октобру, напали су Шабац с намером да га брзим, изненадним препадом освоје. У помоћ граду је похитао Павле Кињижи са својим људима и одбранио ово важно утврђење.[543] Још једном су они те године настојали да изненаде угарску одбрану. Напали су овога пута Београд. Изгледа да су освојили нека његова предграђа и били на путу да жељено и постигну. Опет је Павле Кињижи сазнао да је град у опасности и притекао на време у помоћ.[544] До ових борби код Београда дошло је крајем 1490. године, највероватније децембра месеца.[545]

Непријатеља је имао угарски краљ много у јужној Угарској, не само ван њених граница. Велики број хрватске властеле признао је Максимилијана за угарског краља, Загреб

је једно време био у рукама краљевих одметника. У првој половини 1491. године Павле Кињижи се борио против њих, а херцег Иваниш Корвин је у име краља Владислава опседао Загреб; најзад га је и освојио од присталица немачког краља. У то време су и турске чете упадале у Хрватску, па су прилике биле веома несређене у тој области.[546] Како су Турци изграђивали фебруара 1491. године бродове, претпостављало се да ће напасти Шабац или Београд.[547] Колико се зна, до таквог напада није дошло. Своје успешно деловање на југу државе прекинуо је Кињижи јуна 1491. године и вратио се у Будим, где су га чекали нови задаци. Овај способни војсковођа, одан новом краљу, много је учинио на учвршћивању власти краља Владислава. Турски напади нису престајали током лета и јесени те године. Допирали су до Варадина и Темишвара палећи све што би им се нашло на путу. Поред осталих места напали су и Шабац, а у другој половини септембра били су врло активни и у Босни, где су успели да прошире своје поседе.[548] Известан подстицај за ове нападе било је и то што је те године (1491) истекао рок угарско-турском примирју склопљеном, односно продуженом 1488. године.

У ситуацији сталног пограничног ратовања, Београд се налазио у веома лошем стању. За њега се мало ко бринуо, иако су сви били свесни његове важности. Краљ се у то време борио за своју егзистенцију, против претендената на престо и нарочито опасног Максимилијана. Једино је калочки архиепископ Петар Варда покушавао да скрене краљеву пажњу на очајно стање Београда, и не само његово. У писму од 17. XI 1491. године он изражава велику бојазан да бранећи Босну Угарска не изгуби Београд, пошто се одреди војске којима је поверена одбрана не само Београда него и његове шире околине стално повлаче и шаљу на друге стране.[549] Умни архиепископ је јављао о турским припремама за напад на Београд и о томе да нема наде да се он може одржати. Војници, коњаници и пешаци, разбежали су се из града: град је остао готово без људи, а они који се још налазе у њему скоро да су сасвим без оружја и других потребних средстава за живот. „Време не трпи одлагања" — поручује Варда краљу.[550] Слику слабости угарске одбране на граници употпуњује случај града Барича, који је припадао калочком архиепископу. Када су Турци напали тај град, у једном од градских утврђења — вероватно је то била главна кула — уопште није било бранилаца. Ту се затекао само један берберин са својом женом. Пошто је букнуо пожар,

који су нападачи успели да изазову, није било људи који би га угасили. Залагањем поменутог берберина град је спасен веће катастрофе.[551] Архиепископ је молио краља да упути поверљивог човека који би утврдио право стање ствари, како би се могле предузети неопходне мере за одбрану, без којих је, по мишљењу овог доброг познаваоца прилика на граници, претила земљи крајња опасност.

За то време је угарски краљ покушавао да регулише своје односе са немачким краљем Максимилијаном. Преговори које су водили изасланици оба владара довели су 7. новембра 1491. године у Пожуну до склапања мира, који су убрзо потврдиле обе преговарачке стране. Максимилијан је признао Владислава за угарског краља, али у случају да он умре без законитих наследника, угарски престо би припао Максимилијану односно његовим наследницима. Краљ Владислав је узео на себе обавезу да угарски сталежи и поједини државни достојанственици, сваки за себе, потврде овај мир. То је била врло велика обавеза, јер је то значило да мора добити пристанак угарске властеле за осетљиво питање наслеђа престола онако како га је краљ тада решио. Државни сабор је сазван за 2. фебруар 1492. године.

Док су се окупљали учесници сабора, стизале су вести о приближавању турске војске државним границама. Очекиван је напад на погранична утврђења. Турска војска се окупила најпре око Смедерева, а онда су вођи овог напада пустили глас, вероватно да би заварали траг правих намера, да се спрема напад на Београд. У ствари, њихов циљ је тада био Шабац. Они су се потајно окренули томе граду и напали га.[552] Турци су даноноћно опседали Шабац, али су успели једино да спале његова предграђа. Одбијени храброшћу малобројних бранилаца, били су приморани на повлачење. Подвиг бранилаца је био велики, утолико већи што су топови којима је град располагао били у тренутку непријатељског напада онеспособљени за употребу, па су опсађени били принуђени готово рукама да се бране, као и другим, мање ефикасним средствима. Када је установљено такво стање топова, посумњало се да је у питању саботажа, односно жеља неких становника Шапца да издајом предају град Турцима.[553] Шабац је успешно одбрањен овом приликом, али су Турци наставили своје нападе. Они су очигледно, и не без разлога, сматрали да ће одбрана границе бити знатно ослабљена у време одржавања сабора у Будиму, на коме су узели учешћа и погранични заповедници. Њихово одсуство било је довољан разлог, поред осталих, да се напади појачају. Скоро

у исто време када је нападан Шабац, турске чете су упадале у јужну Угарску, али су тешко поражене од људи Павла Кињижија, који је заробљене турске вође послао краљу. Турци су у ово време поражени и код Београда, када су покушали брзим нападом да изненаде град.[554]

Све ове вести, опасне због своје учесталости и повољне због успешне одбране нападнутих места, стизале су наизменце на сабор у Будиму. Пред окупљено племство стигли су и виђенији заробљени Турци, које је Кињижи упутио краљу. Стигао је и један необичан, врло ефектан доказ победе над непријатељем код Северина. Ђорђе Море, угарски заповедник у Северину, послао је пред окупљене сталеже двоја кола одсечених турских глава, изазивајући тиме опште запрепашћење свих присутних.[555]

Пошто су прошли ови турски напади, крајем марта или првих дана априла 1492. године кренуо је капетан Београда са својим људима у противнапад. Он је продро у Србију отимајући све што би се могло узети, нарочито стоку. Водио је собом и доста заробљеника. Овом продору супротставио се одред од 400 коњаника, али без успеха. Угарска војска је била надмоћнија и натоварена пленом вратила се у Београд. То су свакако били одреди коњице који су били стационирани у Београду. Брзе упаде у непријатељску земљу углавном су вршили одреди коњаника. У случају потребе они су увек могли брзо напустити борбу.[556]

Док су ови погранични сукоби били у пуном јеку, вођени су преговори за склапање мира. Уговор о миру који је још краљ Матија био склопио истицао је 1491. године. Неки преговори између два владара вођени су још исте године, али без успеха, па су настављени и 1492. године. Краљеви посланици, од којих је један био Мартин Чобор, боравили су у Цариграду, а крајем марта 1492. године у Будиму су очекивани султанови изасланици са већ формулисаним текстом и предлозима за склапање мира.[557] Међутим, јуна 1492. године вратили су се угарски посланици из Турске не обавивши поверени задатак. Нада у повољан исход преговора још није била изгубљена. Посланици су по повратку из своје мисије обавестили краља о великим војним припремама у Турској за напад на Угарску.[558] Слична обавештења стизала су и са других страна.

Пошто су преговори за склапање мира наилазили на озбиљне тешкоће, султан Бајазид II је кренуо марта 1492. године са војском из Цариграда ка Софији. Тим покретом оружаних снага ка северу, у време када су се у Будиму

очекивали султанови посланици, Бајазид је хтео, изгледа, да војском и претњом коју она носи собом, поткрепи захтеве својих представника у Угарској, на које још није пристајао угарски краљ. Окупљајући војску и осматрајући ситуацију, султан је провео дуже времена у Софији. У првој половини јуна он се још тамо налазио.[559]

Турци су се служили многим, рекло би се свим, средствима да дођу до Београда и Шапца. После 1456. године Београд у XV веку није доживео велике опсаде султанових војски. На његове капије и бедеме, најчешће на поседе ван града, нападали су одреди појединих турских заповедника у Србији. Ти су напади бивали и врло опасни, врло упорни, али не и довољно јаки да би довели до циља — освајања града. Локалних сукоба око града је било много, готово свакодневно; њих је скоро немогућно све и регистровати. Турци који су с Авале пратили покрете војске у Београду и око њега користили су брзе, изненадне нападе срачунате на неспремност одбране и становника града. Они су користили време бербе, када би се становници Београда разишли по околним виноградима да прикупе грожђе и друге плодове. Користили су и друге сличне прилике, када се очекивало да будност грађана за одбрану попушта.[560] Затим, рачунали су на превару, издају, служили су се поткупљивањем појединих угарских заповедника. У пролеће 1492. године, док су вођени преговори за склапање мира на једној страни, док су погранични сукоби показивали извесну отпорност угарске одбране на другој страни, у време када је султан у Софији окупљао војску за напад на Угарску, око Београда су потајно припремани судбоносни догађаји. Турци су преговарали са угарском посадом града о предаји Београда, без борбе, за добру награду. У Будиму се већ 20. маја 1492. године знало да је завера откривена и да су кривци примерно и немилосрдно кажњени: они су били живи спаљени.[561] Било је то јавно упозорење свима онима који су се могли бавити сличним плановима. Ове преговоре је водио турски заповедник Смедерева, који је за предају града нудио султанову највећу наклоност, која издајницима није била довољно јасна. Турски писац Сеадедин је забележио учешће херцега Ловре Илочког у овим преговорима, уз тврђење да он није дао коначан одговор на турске понуде.[562] Могућно је да се сумњало у исправност овог великаша, али она није могла бити доведена у питање сигурнијим доказима. Пада у очи већ цитирани податак да се фебруара 1492. године, када је Шабац био нападнут, сумњало у неку издају у граду, пошто

су градски топови били онеспособљени. Можда је у питању иста тежња да се град и другим средствима, не само борбом, добије. С друге стране, то говори да је ситуација у поменутим утврђењима била врло опасна. Појединци су већ мислили на преговоре са непријатељем. Извлачење и дубљих закључака, да је можда реч о некој јачој протурској струји у граду, не изгледа оправдано.

Пошто се султан Бајазид почетком јуна 1492. године још увек налазио у Софији са војском која је оцењивана, вероватно и прецењивана, на 150 000 људи, у Угарској је очекиван напад. Проносиле су се вести о великим турским ратним плановима, чак и о намери да се Београд начини престоницом Царства.[563] Краљ је прикупљао војску и слао појачања у погранична утврђења, нарочито у Београд. По једном савременом извештају, он је упутио у Београд 7 000 људи и наредио да се поруше све зграде у околини како их непријатељ не би могао користити за напад. Поред тога, изграђивана су склоништа под земљом у граду, како би се умањиле штете и губици од бомбардовања.[564] Чињени су напори да се и остали градови на граници снабдеју неопходним оружјем, топовима, храном и људством, мада то није било увек могуће и остварити на време. У јужну Угарску је упућен Павле Кињижи да се тамо нађе у случају потребе.[565] Међутим, и поред изнетих вести о снабдевању војних утврђења (Београд, Јајце, Северин и др.), које потичу најчешће из пера дворског историографа Бонфинија, изгледа да су она често израз жеља и потреба, а не и права слика стварности. Јајце је оскудевало у храни, а ситуација у Београду августа 1492. године није била ништа боља. Пешаци — најамници које је краљ сместио у Београд, углавном су се разишли, делом због нездравог ваздуха, затим због пијанчења и лењости, као и због неисплаћених принадлежности.[566]

Султан Бајазид II није кренуо у напад на Угарску. Сазнавши да су се прилике у земљи знатно средиле склапањем мира између угарског краља и немачког владара Максимилијана, као и регулисањем односа са Пољацима, управо с њиховим претендентом на угарски престо, султан је одустао од похода и вратио се у Цариград. Повукао се на југ по свој прилици у другој половини 1492. године. Турски посланици упућени су краљу Владиславу да преговарају о примирју. Они су боравили у Будиму августа месеца те године, залажући се за склапање десетогодишњег мира, што краљ није прихватио.[567] Непријатељства су се наставила. Турци су напали

Влашку, опседали су Северин, али их је ту сузбио Павле Кињижи са својим људима. Августа 1492. године лебдела је опасност и над Београдом, пошто се сазнало да непријатељ намерава да прво нападне мања утврђења на Сави, а онда и сам Београд.[568] Око 8 000 Турака налазило се, по обавештењима калочког архиепископа Петра Варде, у близини обала Саве, са намером да провале у Срем. Краљ је позивао бароне да му се прикључе са својим одредима, прикупљао је опрему, најпре артиљерију, и изражавао спремност да крене ка Београду.[569] Краљеви апели, срећом, били су непотребни.

Година 1493. донела је Угарској један велики војнички пораз, поред оних честих мањих неуспеха у борбама са Турцима. Турски напади на Хрватску завршили су се 9. септембра на Крбавском пољу потпуним поразом хришћана. Хрватска властела која је покушала да се супротстави непријатељу била је готово потпуно уништена. Било је јасно да одбрана земље од Турака није добро организована, да су локални заповедници махом препуштени сами себи. Веома озбиљне критике на рачун двора и онога што он чини за заштиту земље могле су се чути на много страна. Прилике у земљи су се веома заоштриле. На сабору који је одржан у касну јесен 1493. године краљеви противници иступили су отворено. Међу њима су се истицали нарочито палатин Стеван Запоља и херцег Ловро Илочки, који су оштро пребацивали краљу потпуну неактивност у одбрани земље.[570] Иако су многе оптужбе биле оправдане, јер се краљ Владислав никад није одликовао нарочитом енергијом, он је имао и реалних, великих тешкоћа са којима се борио. У првом реду био је то стални недостатак новца, без којег се није могла организовати било каква војска. А управо је племство сужавало краљеве приходе. Угарској је зато било стало до мира. Преговори који су ранијих година безуспешно вођени са султаном настављени су почетком 1494. године. Посланик Петар Море ишао је преко Ердеља у Турску носећи собом формулисане угарске предлоге за склапање мира, о којима је требало разговарати са султаном.[571] Вероватно у истом циљу тражио је краљ од својих пограничних заповедника, Павла Кињижија, Алберта Сокола, херцега Ловре Илочког, капетана Београда, српског деспота и других, да пронађу и да му пошаљу заробљене турске коње. Неки од њих су извршили краљев налог.[572]

Док су посланици покушавали да приближе гледишта двеју противничких страна, вођен је прави погранични рат

на Дунаву.[573] Фебруара 1494. године, на измаку зиме, напао је Павле Кињижи Смедерево. Своје коњанике довео је до Смедерева, а он сам је остао на обали Дунава. Војска је напала два Али-бегова града, освојила их, опљачкала и запалила. Уследио је затим брз пљачкашки продор у Србију. Када је прошао главни напад, Али-бег је прикупио своје људе у намери да прогони непријатеља, али се Дунав није могао прећи без већих припрема. Отопљени лед на Дунаву учинио је речне таласе непремостивим и за бес Али-бегов, који су Угри мирно посматрали са друге обале реке.[574] После успешног похода, Кињижи се повукао у Темишвар, где је раздељен богат плен.[575] Ту је крајем фебруара 1494. године био обавештен о завери у Београду и покушају да се град преда непријатељу.[576] Без двоумљења, искусни војник је покупио своје људе и похитао у Београд. Појединости о завери и њеној ширини нису познате. У њој су учествовали војни заповедници града, јер су само они могли спровести предају тврђаве било коме. Павле Кињижи је одмах похапсио завереникe, бацио их у тамнице и свирепо казнио. Он је већ од раније био познат као окрутан војник, немилосрдан према непријатељима и заробљеницима. Тако се показао и у Београду. Најпре је ухапшене бацио на муке, мучио их је глађу и на крају натерао да један другог једу.[577] Корени ових завера су по свој прилици дубљи него што то изгледа у први мах. Прилике у граничним утврђењима су биле веома тешке, оскудица се осећала у свему, у храни, оружју, војници су били лоше плаћени. Најзад и сама дисциплина у њиховим редовима није била на висини, на шта је већ својевремено указивао калочки архиепископ.

Захваљујући чињеници да су сачуване угарске дворске рачунске књиге за године 1494. и 1495, могу се са знатно више тачности пратити напори који су чињени из Будима за одржавање Београда и осталих градова на југу, него што је то било могућно у претходном периоду. Уједно то објашњава у извесној мери прилике у којима су се рађале описане завере и покушаји да се нађе неко решење за сопствену егзистенцију.

Издаци за пограничне градове (Београд, Северин, Јајце и др.) били су у пуној мери зависни од покрета турских трупа, или гласина које су се о њима проносиле. Када би се сазнало да се припрема турски напад, онда су на брзину скупљани бродови, храна и људи, оружје, и све је то журно пребацивано на границу. Чим би опасност минула и средства која су давана за Веоград падала би на минимум. Никакав

систем ту није постојао, све је вршено на брзину и готово у једном даху.

Марта и, нарочито, априла 1494. године, када је очекиван турски напад на Београд и Јајце, ови су градови грозничаво снабдевани најпотребнијим материјалом; топови, ђулад, пушке, лукови, стреле, храна и заостале плате упућивани су заповедницима.[578] Током априла упућено је у Београд преко двадесет лађа са храном, ратним справама и другим потребама.[579] Послата је и група занатлија, чија је делатност везана углавном за потребе рата. То су била двојица ковача, двојица тобџија и један дрводеља, са којима је претходно склопљен уговор о једногодишњем раду у Београду. Они су добили на име својих плата укупно 52 форинте, а двојици ковача дате су и четири форинте за набавку одела. Исплате су вршене из дворске благајне.[580] Крајем априла и почетком маја 1494. године нису биле познате намере Турака, па је упућен обавештајац у околне области да сазна новости, а уједно је наређено заповедницима Павлу Кињижију, херцегу Ловри Илочком и Блажу, писару и провизору Београда, да се распитају о вестима које се проносе у Турској.[581] Ситуација је на граници морала бити и даље пуна неизвесности, јер је снабдевање Београда настављено готово с несмањеним темпом. Чињеница да је највише пажње поклоњено управо њему говори да се ту очекивао напад, а и да је стање у граду било веома лоше. Глад је претила становништву. Краљ је у првој половини маја 1494. године упутио писмену наредбу жупанијама Толни, Бач, Бодрог, Вуковар, Срем, Ђур, Пожун, Шопрон и Барања да припреме храну за Београд. Изузев Шопрона, то су све жупаније дуж Дунава, па је очигледно предвиђен речни транспорт прикупљених намирница. Локалне власти толнанске жупаније биле су обавезне да храну допреме до града Толне, на Дунаву, одакле ју је бродовима требало пребацити до Београда.[582] Већа количина хране стигла је на тај начин у угрожени град. Крајем маја упућене су лађе са храном и ратним справама. Посебно су плаћени лађари да спроведу робу до Београда. Крајем јуна опет је стигла једна пошиљка хране из Угарске.[583]

О јачини војних посада смештених у Јајцу и Београду може се стећи приближна слика по количини хране која се у њих упућује. Једновремено се шаље у Јајце 2067 кубула хране, а у Београд — 4029 кубула хране.[584] То значи да је у Београд послато 1,95 пута више хране него у Јајце, дакле нешто мање од двоструке количине. Вероватно да је то приближна сразмера војника смештених у једном и другом гра-

ду. Поред уобичајеног оружја, лукова, стрела, штитова, у Београд су слати најамници, пешаци, такође и тканине за шајкаше који су ту живели. Пада у очи да су суме које су исплаћиване за ове тканине биле прилично високе у поређењу са другим издацима. Тако је једном приликом за тканине исплаћено 800 форинти, а за 50 пешака — 110 форинти, не зна се за које време.[585] За потребе бродова у Београду, за опрему и наоружање, набављена је роба код једног трговца из Братиславе, опет у приличном износу.[586] Очигледно су расходи за речну флоту били високи. Поред одржавања самих бродова, за набавку дрвета и другог материјала, плаћане су занатлије за њихову оправку, а посада бродова је добијала не само плате већ и чоху, сукно за одела. У односу на друге родове војске, они су коштали знатно више.

Док су у првој половини 1494. године чињени неки напори, ма како они били импровизовани, да се Београд снабде бар најнеопходнијим бројем војника, оружјем и храном, исплата принадлежности граничара била је веома нередовна. Краљева благајна није могла да подмири све трошкове. Било је лакше на брзину прикупити оружје, бродове напунити храном из жупанија, дакле не из дворске благајне непосредно, него редовно плаћати најамнике на граници. То је по обичајима Угарске било и морало бити краљева обавеза. Како се она могла испуњавати код сасвим недовољних прихода изабранога краља — странца, коме је племство скоро све диктирало и одузимало, најбоље илуструје управо пример Београда. У првој половини 1494. године, када је опасност од Турака била врло велика, бар по оцени Будима, војници у Београду су били веома лоше плаћени. Антоније, војвода шајкаша у Београду, и Алберт, капетан пешака у истом граду, узалудно су месецима чекали у Будиму на исплату принадлежности за себе и своје људе. Краљева благајна је била очигледно празна. Њима су повремено даване мање суме новца, од 4 до 12 форинти укупно, да би вероватно продужили своје чекање и да би се тиме можда умањио њихов лични револт против таквог стања.[587] На своје плате, а и на новац за друге потребе, чекали су људи београдског бана Мартина Чобора. Они су са својим захтевима били упорнији, ишли су за краљем чак у Левочу, али и то је било подједнако безуспешно. Они су без сумње потраживали новац у име свога господара.[588] Треба додати да овако нередовно плаћање војске сусрећемо у време када се двор трудио да снабде пограничне градове и када се страховало

од турског напада.[589] Није тешко замислити ситуацију када сличних вести о турском нападу није било.

Угарски краљ Владислав II, да би колико-толико регулисао своје материјално стање, тражио је од угарског сабора, који се састао маја 1494. године, сагласност за прикупљање ванредног пореза у земљи, и то 1 форинту од сваког димњака, изузев Славоније, која је плаћала ½ форинте од димњака. Пошто је сабор дао краљу тражено одобрење, разишли су се по жупанијама краљеви порезници. Незадовољство народа прерасло је местимично у отворене сукобе и насиља. Порезници су, и поред оружане пратње, бивали нападани, чак и убијани. Тако је јула 1494. године, заједно са слугама, убијен у области херцега Ловре Илочког један краљев порезник (Nicolaus Chabi) иако га је пратило 100 коњаника.[590] У Ердељу је букнула права буна. Сам краљ је током августа и септембра 1494. године тамо боравио умирујући побуну. За то време Павле Кињижи се налазио у Темишвару.[591] Знајући очигледно за краљеву интервенцију и боравак у Ердељу, Турци су покушали брзим нападом да освоје Београд. Претходно су били обавештени да се у граду налази свега 200 војника, који нису могли пружати дуги отпор. Биле су то чете турског заповедника у Србији, које су могле вршити изненадне нападе, без великих и приметних покрета трупа. Непријатељ је имао изгледа да оствари свој план, али је тада Кињижи обавештен о нападу. По ко зна који пут овај стари војсковођа журио је да одбрани најважније угарско утврђење на Дунаву. После жестоке борбе која се већ водила на бедемима града, Турци су били одбијени. Кињижи је овом приликом отклонио опасност и од Срема, куда су Турци намеравали опет да провале.[592] Ове борбе су вођене почетком септембра 1494. године, пошто је Кињижи још 28. августа био у Темишвару, где је примио вест о нападу на Београд. Да ли је у овим догађајима учествовао херцег Ловро Илочки, за кога се веровало да је имао веза са Турцима, није довољно јасно.

Војна посада Београда готово никад није одговарала стратегијској улози тврђаве. Чак и у време појачаног снабдевања града, број војника није био велики. О томе су се углавном старали војни заповедници. Тако је бан Мартин Чобор сам набављао занатлије и ратни материјал. Он је по свом специјално упућеном човеку преко Будима набављао тобџије; било их је 1494. године чак 200, по једном извору. Куповао је топове и експлозивни материјал.[593] Првих дана

септембра он је добио 500 форинти из краљеве благајне на име своје плате.[594]

Из Ердеља краљ се упутио у јужну Угарску да среди прилике које су постајале опасне због својих могућих последица. У другој половини октобра 1494. године он је већ био у Петроварадину. После приговора који су му чињени због неактивности у одбрани земље, краљ је својим присуством на граници и њеној близини морао енергичније преузети ствари у своје руке. Уз његову подршку припремана је мања офанзива против Турака, чије је извођење поверено искусном Павлу Кињижију, који је најбоље познавао прилике у непријатељској земљи и био без сумње један од најбољих ратника тога времена. Припреме за борбу вршио је Кињижи у Београду, где се налазио непосредно пре поласка у акцију.[595] Основу његових снага овом приликом чинили су лаконаоружани коњаници — хусари. Одредима из Београда, као и онима које је сам Кињижи имао, краљ је придружио своје људе, опет коњанике.[596] Бродови из Београда учествовали су такође у овом нападу и били неопходна подршка против турских бродова којих је било око Смедерева.

Циљ напада је било Смедерево. Првих дана новембра 1494. године угарска војска под командом Павла Кињижија, за кога ће ово бити и последња борба са Турцима, прешла је Дунав код Смедерева. Утврђени град се није могао освојити средствима којима је Кињижи тада располагао. Напад се завршио паљењем предграђа Смедерева. Затим су одреди коњице уобичајеним пљачкашким путем продрли у Србију наносећи штете највише становништву успутних области, не и турској војсци. Натоварене пленом вратиле су се угарске чете у Београд. Гласник је 12. новембра донео краљу прве вести о срећном повратку војске из Србије. Стари Кињижи био је на измаку снага. По повратку са похода његово стање се нагло погоршало тако да је 29. новембра умро.[597] Био је то велики губитак за Угарску, нарочито када је била у питању борба против Турака, којој се он потпуно био посветио последњих година свога живота.

Готово читава војска из Београда учествовала је у нападу на Смедерево и Србију. Град је остао потпуно незаштићен. Краљ је страховао да Турци не искористе тај повољан тренутак за изненадни напад. Уједно то показује сву недовољност угарске одбране према Турцима. Да би се организовао један десетодневни продор у област непријатеља, продор очигледно без великих претензија и по свој прилици без великог броја учесника, било је потребно да се из свих

околних области, укључујући ту и утврђене градове, покупи сва расположива војска. Градови су остајали празни. На другој страни угарски продор није ангажовао све турске снаге, тако да је постојала бојазан да се нападајући једно не изгуби друго, још важније. Краљ је зато слао појачања у Београд. Било је предвиђено 24. октобра да у одсуству Павла Кињижија бродови из Сланкамена чувају Београд. Провизор Београда је 30. октобра упућен у Београд и Сланкамен са симболичном цифром од 1½ форинте „pro expensis et aliis necessitatibus castrorum", а нешто касније по њему је послато у Београд 50 хусара да чувају град до повратка Кињижија са похода. Ни то није изгледало довољно сигурно, па је краљ послао свог дворанина Марка Хорвата да борави у Београду и преузме надгледање града док се бан не врати из Србије.[598]

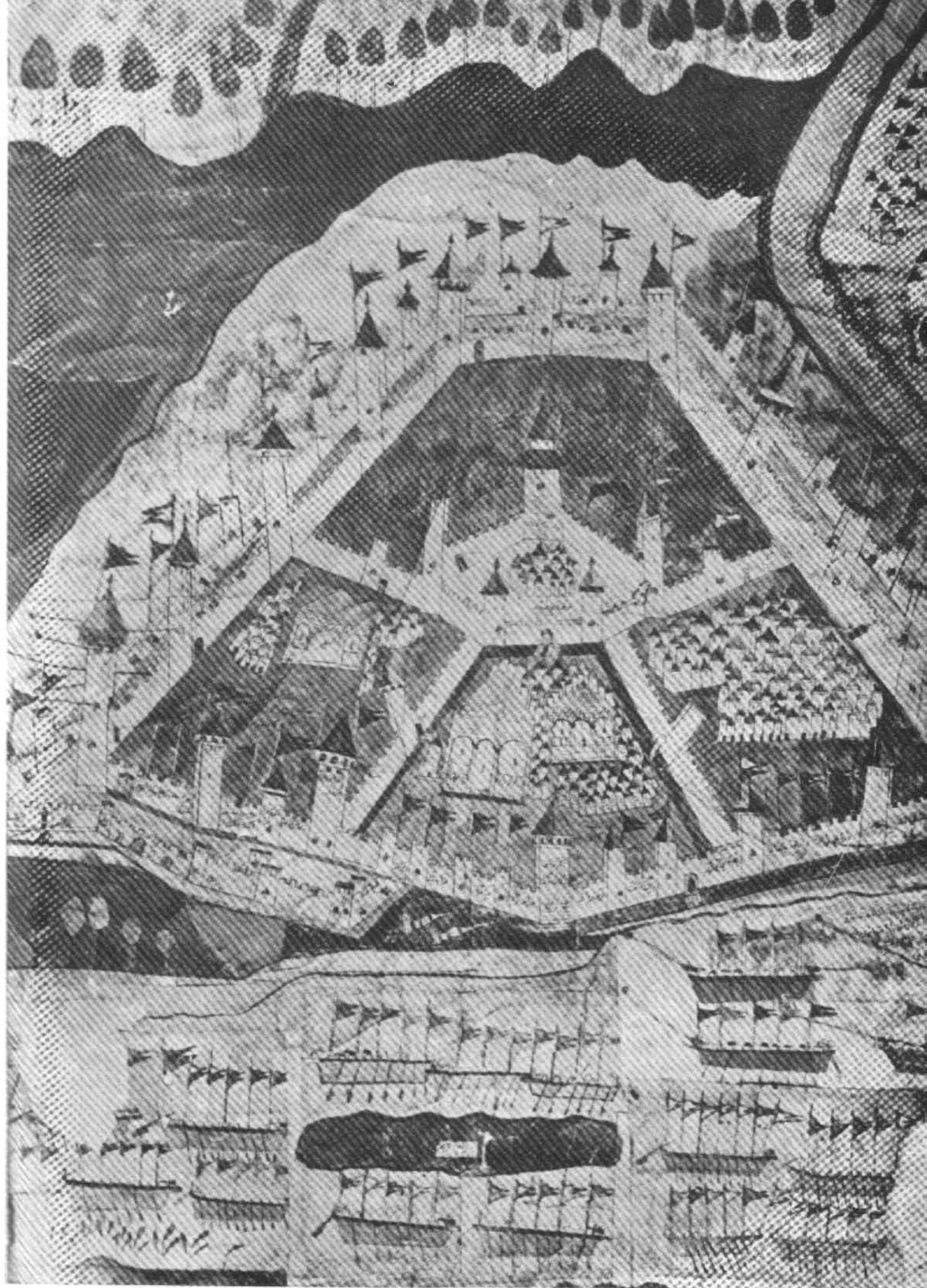
Чим је сазнао за повратак војске из Србије, а вероватно обавештен и о плену, који је тих дана стигао у Београд, краљ се 13. новембра 1494. године упутио из Петроварадина у Београд. Он се тада није дуго задржавао у њему, већ свега 2—3 дана.[599] Па ипак и за то кратко време нешто се поправило стање београдске тврђаве. Извршене су неке делимичне заостале исплате војницима и њиховим заповедницима, обновљено је наоружање. У град су се вратили војници који су пратили Кињижија. Довољно новаца краљева благајна није имала ни тада. Краљ је још раније био заложио град Холич београдском бану Мартину Чобору и његовом брату, пошто није могао да им исплати редовне принадлежности. Новембра 1494. године тај се краљев дуг повећао за даљих 3 000 форинти, које опет није могао да плати. Исти град је поново заложен за 2 000 форинти, а 1 000 форинти се обавезао да плати у готову. Од те суме Мартину Чобору је исплаћено у Београду 14. новембра 1494. године свега 400 форинти. Рачуни са београдским бановима тиме још нису били ликвидирани, па је краљ 20. новембра наредио тамишком капетану Јосипу Сому да им исплати 2 000 форинти.[600]

Београдску тврђаву чували су у ово време одреди коњице — хусари, затим пешаци и речна флота, поред низа занатлија и помоћних занимања неопходних и тесно везаних за функционисање одбране једног града (стражари, тобџије, произвођачи оружја, ковачи, дрводеље и други). Већином су они били најамници, плаћени из краљеве благајне, која је морала да подмирује све расходе тзв. „краљевских градова" у које је спадао и Београд. Краљ је захтевао од војних заповедника да у Београду буде око 200 коњаника, 500 пешака,

32 стражара, више плаћених обавештајаца, занатлија.[601] Михаило, провизор Београда, 14. новембра 1494. године је добио 400 форинти на рачун исплате пешадије и других потреба, а три дана касније њему је дато из краљеве благајне за исплату 500 пешака стационираних у Београду и Земуну — 2032 форинте, што је представљало прилично велику своту за тадашње прилике.[602] У Београду су служили у ово време Чеси као пешаци — најамници, на челу са својим заповедником — магистром.[603] Обично се узимала у службу читава група војника са својим вођом. Чешки краљ Владислав је у њих имао највише поверења.

За време боравка у јужној Угарској краљ се интересовао и за остале пограничне градове, као и за ситуацију и новости из турских области и намере турских вођа. У Шабац је упућен Тома, печујски препошт, да прегледа град и обавести краља о његовом стању и потребама. Истовремено је из Београда упућен поверљив човек у Смедерево да извиди ситуацију и да се распита о турским плановима. После успешног продора у Србију било је важно видети реакцију Турака у Смедереву. Касније се сазнало да је успех Кињижија дубоко узнемирио Порту и султана.[604]

Краља су очекивали и други озбиљни проблеми. Требало је сломити отпор непокорне властеле, која је била јака управо у јужној Угарској. Пошто је обавио најнужније послове у вези са побољшањем одбране границе, краљ Владислав је журно напустио Београд и преко Петроварадина упутио се у Бач, где је стигао већ 17. новембра 1494. године. Највећи краљев непријатељ био је херцег Ловро Илочки, чији су људи јула те године напали краљеве порезнике и убили их. Уједно он је био оптужен за одржавање веза са Турцима и њихово подстицање за упаде у Славонију.[605] Ствар је била утолико опаснија за двор што моћни херцег није био усамљен. Међу његовим једномишљеницима истицале су се утицајне личности: приор Вране Бартол Берислављић, Иван Хлапчић, Киш Хорват, Ловро Банфи, људи који су још од почетка владе краља Владислава били у опозицији. Све те околности на немирном југу, надохват турског оружја, нагониле су краља да поведе одлучну и непомирљиву борбу са противницима. Већ око 20. новембра краљ је опседао Илок, не попуштајући у свом ставу ни пред интервенцијама херцегових пријатеља. Опсада Илока је трајала око месец дана, када је град био принуђен на предају.[606] Поред Илока освојени су и други градови Ловре Илочког. У оквиру ових борби српски деспот Ђорђе Бранковић и његов брат Јован напали су херцегов

ТУРСКИ ПЛАН БЕОГРАДА, КРАЈ XV ВЕКА

ИЗГЛЕД БЕОГРАДА У XVI ВЕКУ, ГРАВИРА

град Митровицу децембра 1494. године и освојили га. Но, показало се да није тако једноставно сломити отпор Илочког и његових присталица. Борбе су настављене и почетком 1495. године. Краљ је са свих страна прикупљао војску, ратни материјал, потребне занатлије (тобџије, коваче, дрводеље), новац. За даље операције биле су потребне нове снаге. У овим напорима краљу су помогли умногоме и заповедници Београда. У више наврата краљ је лично писао провизору Београда; њему су стизала и писма краљевог благајника епископа Жигмунда. Иако садржај ових порука по правилу није познат, може се наслутити да је краљ тражио војну и новчану помоћ за своју акцију.[607] У то време, јануара 1495. године, тражена је војска на све стране, од загребачког епископа, ердељског епископа, калочког архиепископа, тамишког жупана Јосипа Сома, хрватског бана, и банова Београда.[608] Одреди из Београда прикључени су борбама против херцега Илочког. Поред тога Мартин Чобор је имао и посебан задатак: он је био упућен у Моравску да доведе нове одреде најамника.[609] Из Београда су изношени чак и топови, заједно са читавом опремом која је за њихово дејство потребна. Забележено је да је и један велики топ познат под називом „Felwethe“ пребачен у краљев табор. Изгледа да је то био некакав мерзер.[610] За прилике у земљи карактеристична је управо ова ситуација — краљ, који је једва успео на неки начин и опет недовољно да снабде Београд бар најпотребнијим наоружањем и људством, сам износи из града тај исти ратни материјал. Када је понестало топовског праха за краљеве акције приликом опсаде Илока, наређено је да се он набави из Темишвара, Београда и Шапца.[611]

Краљева офанзива одвијала се успешно. Редом су освајани многи градови Ловре Илочког: Горјан, Церна, Сотин, Буковица, Дреновац, Капошвар и други. Изгледало је да је сломљен отпор главног противника. Почетком марта 1495. године краљ се повукао у Печуј, где су почели преговори са одметницима. За њих су се залагали многи веома утицајни великаши, међу којима и палатин Стефан Запоља. Њихове интервенције нису биле узалудне, јер је краљ помиловао многе своје раније противнике, међу њима и херцега Ловру Илочког.[612] Ту, у Печују, дошло је и до преговора за склапање мира са султаном.

Преговори за склапање угарско-турског мира, како је већ изнето, вођени су током 1494. године, али без успеха. Размимоилажења су тада била још велика, тако да до споразума није могло доћи. Околности су се, изгледа, измениле

почетком 1495. године. На султана је, поред осталог, утицао и успешан продор Кињижија у Србију претходне године. Његов посланик очекиван је у Угарској последњих дана фебруара 1495. године.[613] Он је носио краљу дарове у име свога господара и већу спремност да се дође до конкретног резултата у преговорима. Већ првих дана марта краљ је разматрао изнете предлоге. Разговори су, изгледа, текли веома успешно, пошто су већ 8. марта упућени гласници заповедницима Београда, Северина и Јајца са поруком да не нападају Турке.[614] Султанови посланици боравили су читав март у Печују, где су им приређиване забаве, давани поклони.[615] Најкасније крајем тога месеца две стране су се споразумеле о тексту примирја, који је још султан требало да потврди. Двадесет и трећег марта је послат Петар херцег у Београд са краљевим писмима, чија садржина није позната, али се без сумње може довести у везу са склапањем примирја са султаном.[616]

Примирје је било склопљено на три године. Турци су се обавезали да ће се уздржати од провала у Угарску, а краљ Владислав је добио право да примирје продужи, или да га откаже три месеца пре истека рока.[617] Да би текст уговора потврдио и султан, упућен је Емерик Чобор у Турску, који је у заједници са турским послаником требало да обави тај посао. Посланство је кренуло на пут тек почетком маја 1495. године, али је поверену дужност обавило брзо и без сметњи.[618]

Пошто су регулисани односи са Турцима и окончана борба против одметника, краљ Владислав се почетком априла 1495. године вратио у Будим. Напори за сређивање стања на граници су настављени, само сада у другом облику. Краљ је заказао Државни сабор за почетак маја те године. Позвано племство заиста се окупило у предвиђеном року, па је сабор могао да почне са радом. Овом приликом су претресена многа важна питања; сабор је донео и закључке од којих се неки тичу одбране земље и Београда.

Окупљени представници земље били су упознати са ситуацијом на граници према Турцима. Утврђено је да се градови које је Угарска још држала на Сави и Дунаву, у Босни и другим пограничним областима, налазе у веома бедном стању, да су опустошени, разрушени, без довољно војске, хране и оружја и да им прети свакодневна опасност од непријатеља.[619] Није било тешко замислити да ће они на тај начин у скорој будућности постати плен освајача. У таквим околностима утврђена је краљева обавеза да се стара о свим по-

требама ове границе. Одлучено је да се ти градови поверавају само искусним војницима, племићима који имају сопствене поседе и приходе у довољној мери да могу и сами, у случају потребе, да се старају о њима.[620] Да би се ове одредбе поштовале, предвиђене су строге казне: сваки онај ко би изгубио поверени град, биће сматран издајицом и биће му конфискована читава имовина. Краљ је добио право да сваке године захтева да му заповедници и други чиновници полажу рачуне о стању у служби.[621] Како је било већ уобичајено да се у пограничне градове постављају по двојица кастелана, на овом сабору је одлучено да један од њих увек мора бити присутан у граду, под претњом смртне казне.[622] Најзад, велика невоља пограничних градова била је у томе што су из њих изношени топови, пушке, ратне справе, оружје, храна и друго и коришћени на другим странама. Како су градови у тим материјалима по правилу оскудевали, то су овом праксом обично изношене и последње залихе толико потребног оружја и хране. Томе је прибегавао и сам краљ. Да ситуација буде још неповољнија, ова оружја се нису користила увек за борбе против Турака. Било је случајева да су се оружје, храна и друго из ових градова продавали, поклањали. За ове преступе, који су морали били доста распрострањени, такође су предвиђене строге казне. За онога ко би из Београда и Јајца износио топове, пушке, ратне справе, храну и друго предвиђена је смртна казна уз конфискацију читаве имовине, а за оне који би те предмете поклањали и продавали — такође конфискација имовине.[623]

Нема сумње да су ове одредбе донете да спрече, или бар умање, штетну праксу која је дотада постојала, а која је својим последицама ишла наруку турским плановима. То се у Будиму јасно увиђало. Градови, међу којима је Београд заузимао најистакнутије место, без довољно војске, хране и оружја, у условима када се и оно мало напабирченог ратног материјала отуђивало на разне начине, када су заповедници обављали своје дужности без довољно одговорности, често и без средстава, одсуствујући са својих незахвалних положаја, нису могли са успехом да одолевају Турцима. А ови су управо будно мотрили на те угарске градове чекајући само погодан тренутак да искористе противникову несмотреност и слабост.

На том угарском сабору први пут је формулисана јасна политика у додељивању заповедничких места на граници. То мора бити искусан војник и богат племић. Живот је диктирао оба услова. За први је било довољно разлога, а и иску-

ства. И у претходном периоду на челу Београда налазили су се увек добри војници, често најбољи које је Угарска имала (Јанко Хуњади, Михаило Силађи). Од њихове умешности зависила су често равна и плодна поља јужне Угарске, у која су се Турци радо залетали. Београд је нарочито после пада Србије био најистуренија угарска тачка и за одбрану и за напад. Њиме је могао, и морао заповедати прекаљени војник.

Заповедник Београда је морао имати довољно поседа и личних прихода. Већ из текста усвојених одредби је јасно да је тај захтев имао двоструку функцију. У периодима када двор није могао да задовољи расходе за одржавање Београда, сам његов заповедник је био дужан да се за то постара. Краљ Владислав је био дужник београдског бана Мартина Чобора. Он му је залагао поједине градове, па ни то није било довољно. Војска је сасвим неуредно плаћана. Београдски бан је од краја XV века готово увек кредитирао угарског краља. У тој могућности је за извесно време лежала једина нада за одржавање утврђења према Турцима. И ван Београда су често угарски заповедници — у Јајцу, Хрватској и другим местима — крајем XV и у XVI веку својим снагама и средствима спасавали државне границе. То је, уосталом, често радио и сам Јанко Хуњади.

Поред тог момента — покривања расхода које краљ није могао на време да задовољи — лични поседи београдског заповедника имали су и другу, не мање важну функцију. Угарски сабор је санкционисао одредбе по којима погранични заповедници због својих преступа у неколико случајева (губитак поверених градова, изношење ратног материјала ван града) губе читаву имовину. Тиме имовина београдског бана постаје извесна гарантија у рукама краља и Сабора да ће он своју службу савесно, и по прописима, обављати. Каснији догађаји ће показати да је ова одредба и примењивана. После пада Београда у турске руке 1521. године, према бановима Београда предузете су одговарајуће казнене мере, између осталог и конфискација имовине.

Нема сумње да би било веома погрешно прецењивати дејство саборских одлука донетих у пролеће 1495. године. Оне су могле само делимично да побољшају стање у Београду, Јајцу и другим пограничним градовима, у време општег опадања не само централне власти, која је имала непосредно о њима да се стара, него и читавог друштвено-економског система у Угарској.

Склапањем угарско-турског примирја марта 1495. године, ситуација на граници се донекле променила. Обе стране су избегавале веће окршаје и тежиле да се не доведе у питање с муком склопљени споразум. Угарски краљ је одмах обавестио своје заповеднике на граници да се уздржавају од непријатељстава.[624]

Турци су у првој половини 1496. године у близини Београда намеравали да подигну неко мање дрвено утврђење и прикупили су потребан материјал за то. Ову вест, која је значила турске припреме за узнемиравање околине Београда, искористио је краљ као средство притиска на угарске сталеже да му одобре тражена материјална средства.[625] Недовољно прецизна вест о изградњи овог турског утврђења онемогућава да се ближе одреди његова локација. Пошто се изричито каже да су Турци из тог утврђења могли свакодневно још успешније нападати капије Београда, очигледно га треба тражити у непосредној околини Београда. Међу турским градовима који се помињу у тексту уговора о миру из 1503. године не може се открити ово мало дрвено утврђење надомак Београда, које, уосталом, није морало ни бити довршено.[626] Да ли су били у питању неки радови на турским утврђењима на Авали, или неком другом мањем утврђењу, није довољно јасно из расположиве грађе.

Иако је постојала обострана жеља за миром, која је била обично диктирана проблемима оба владара на другим странама, она није могла задржати локалне заповеднике и њихове људе од мањих сукоба, често на бази освете и пљачке. Напад сина турског команданта Али-бега на трговце из Београда 1497. године изазвао је оштар протест угарског краља. Овај Турчин је многе од тих трговаца лично побио, а сву њихову имовину је опљачкао.[627] Ни друга страна се није држала примирја. Биле су то обично самовољне акције појединих заповедника. Кастелан града Барича Бенедикт Фејеш напао је Турке 1498. године, вероватно негде у близини границе. Како је тиме прекршио наредбе свога господара калочког архиепископа Петра Варде, овај је против њега предузео оштре мере. Кастелан је под заклетвом упућен у Београд, изгледа да положи рачуне о својим поступцима угарском заповеднику, али како у томе није успео, побегао је у фрањевачки манастир у Илоку.[628] Овакавих и сличних напада било је скоро увек дуж границе. Они су уносили приличну несигурност у пограничне области, чак и у време када су међудржавни односи били регулисани.

Још једном је очајно стање у пограничним утврђењима дошло пред Угарски државни сабор. Било је то 1498. године. Очигледно закључци претходног сабора, из 1495. године, нису спроведени, или нису дали очекиване резултате. Утврђено је да је било случајева да заповедник неког пограничног града после губитка тога града, до чега је дошло због непажње или недовољног старања за службу, остане не само некажњен, него му се поверавају и нови градови. Поново се обавезује краљ да такве преступнике казни према кривици.[629]

Слабости угарског друштва одражавале су се у пуној мери на државним границама. Корупција и мито коришћени су веома широко. То најбоље показују прописи о инспекцији пограничних градова, донети на сабору 1498. године. До које мере је завладао хаос, несавесност и подмићивање, сведочи податак да угарски двор није могао да добије чак ни информације о правом стању у градовима на граници! Да би се то бар како-тако обезбедило, предвиђене су специјалне инспекције које шаљу краљ, палатин и врховни судија краљевог суда. Одређено је да се сваке године морају слати поверљиви људи у пограничне области да извиде стање у тим градовима, услове за њихово одржавање, да прегледају грађевине и градске бедеме, страже, наоружање, исхрану војске, број војника, занатлија и друго. Прецизирано је да ови инспектори (краља, палатина и врховног судије) не смеју ићи заједно у инспекцију, већ сваки одвојено, да не би било договарања. Они су били дужни да о свему истинито обавесте краља. Чак и за њих је предвиђена строга казна за случај корупције! Ако би нешто прећутали или неистинито обавестили двор, у корист неког пограничног заповедника, предвиђена је смртна казна и конфискација целокупне имовине. Средства за ове инспекције морао је да осигура краљ.[630]

Поред ових слабости угарског друштва, крајње себичности и користољубља, у пограничним градовима је било и других, специфичних преступа. Војници, грађани, трговци, па чак и угарски заповедници продавали су Турцима оружје, храну, ножеве, ратне справе — све оно у чему су и сами оскудевали.[631]

Док су сабори тако покушавали да нађу лека слабом одбрамбеном систему на југу, нису изостали ни покушаји да се обезбеди страна помоћ за заштиту Београда. Када је 1498. године склопљен угарско-пољски уговор о миру и узајамној помоћи, посебна одредба је обавезивала пољског краља да у случају турског напада на Београд лично са војском притекне овоме у помоћ.[632]

У таквој средини и таквом друштву, које је само припремало своју пропаст, било је ипак појединаца који су увиђали тежину ситуације земље. Један од њих је био калочки архиепископ Петар Варда, који се 1495. године залагао за одржавање мира са Турцима, вероватно зато што је познавао сопствене прилике и могућности. Он је енергично настојао да се прекршилац мира, кастелан града Барича, праведно казни. Улога калочког архиепископа је временом постајала све већа. Његовој су дијецези припадале области које су Турци најчешће нападали. Други, опет познати црквени великодостојник, који се залагао да се стање на граници према Турцима колико је могућно поправи био је загребачки епископ Освалд Туз. Он је својим тестаментом одредио суму од 32 000 форинти за утврђивање пограничних градова, нарочито Јајца, Београда и Северина, али тако да новац не буде предат државној благајни, већ посебној комисији која ће се старати да се ова жеља и оствари.[633] Сви ови добронамерни напори појединаца, од којих су сачувана само нека имена, били су веома слабог дејства у односу на несређене прилике на граници, које су имале знатно дубљих корена.

Угарско-турско примирје истицало је 1498. године. Још пре истека рока вођени су преговори да се оно продужи, али, како је угарски краљ настојао да се унесу и нови елементи у текст уговора, његово је продужавање наишло на противљење султана Бајазида II. Наиме, краљ Владислав је захтевао да се миром обухвати и Пољска, као и да Влашка и Молдавија буду поштеђене турских упада. После извесног отезања преговора, уговор је ипак продужен.[634] Султану Бајазиду био је потребан мир са Угарском да би могао све снаге да употреби у борби против Венеције.

Године 1499. букнуо је млетачко-турски рат. Узајамних сукоба и спорних питања између две државе било је много на разним странама. Ратовање се водило углавном око још преосталих млетачких поседа у Грчкој. Операције су вођене на мору, турске чете су упадале у област далматинских градова, у Фурланску и другде.[635] За историју Београда и његове непосредне околине овај рат је од интереса тек од тренутка када је Угарска приступила хришћанској коалицији у борби против Турака и када је дунавско-савска граница опет постала поприште борби.

У првој половини 1500. године млетачки посланици у Будиму живо су настојали да придобију угарског краља за рат против Турака. Ангажовање турских снага на северу против Угарске знатно би олакшало ситуацију на осталим

бојиштима. Млетачки посланици су своје предлоге поткрепљивали новцем, толико потребним угарском краљу. Па ипак, више месеци су се отезали преговори. Велики део угарског племства је био против те комбинације оправдано сматрајући да земља од тога неће имати никакве користи, већ само нова материјална давања. Како је време одмицало, Млечани су повећавали суму новца коју су нудили краљу за улазак у рат. Док су се водили ови преговори, у Будиму се налазио и турски посланик који се са своје стране залагао да онемогући остварење млетачких планова. Тако се угарски краљ колебао између две стране, а угарски двор је постао место интензивне дипломатске активности зараћених страна. Најзад, када је млетачка влада понудила краљу 100 000 дуката годишње помоћи, а папа 40 000 дуката, краљ Владислав се решио на рат. То је било јула 1500. године.[636]

Да би одговорио својим новим обавезама, краљ Владислав је наредио да се у земљи врше припреме за рат. Разаслао је писма појединим жупанијама са наредбом да прикупљају људе и врше друге потребне предрадње, али тајно. Сам је изразио намеру да до Св. Михаила (29. септембра) крене за Бач, да би почео офанзиву против непријатеља. Наредба да се о ратним припремама што мање зна потиче из жеље да се добије у времену, јер се краљ бојао брзог напада на пограничне градове, који нису били довољно опремљени за одбрану.[637] Мањих борби је било већ током лета и јесени 1500. године око Смедерева, када су угарске чете попалиле око 18 села, а и у Босни.[638]

Војска је у Угарској прикупљана врло споро, краљев позив је очигледно наилазио на слаб одзив становништва. Тек крајем новембра 1500. године краљ се налазио у Бачу са око 12 000 коњаника, али изгледа да том приликом није ништа предузео.[639] Борби око Београда тада није било. За султана је фронт према Угарској био другоразредан; он је желео мир са северним суседом. Турцима је рат на Дунаву био наметнут. До краја 1500. године угарске чете су нападале противника, и то углавном околину Смедерева, турски одреди су се више бранили на том подручју. Ситуација се донекле изменила следеће године. Јануара 1501. године већ се знало да се у Турској врше војне припреме, па је очекиван њихов напад из три правца: од Смедерева, из Босне и Ердеља.[640]

За то време млетачки посланици су радили на коначном склапању млетачко-угарско-папског противтурског савеза. Он је најзад утаначен маја 1501. године. Поред новчане по-

моћи Угарској за вођење рата, прецизиране су обавезе уговорних страна: Угарска је била дужна да води сувоземне операције против турских поседа, а Венеција у заједници са папом, шпанским и француским краљем је преузела борбу на мору.[641] Као посланик угарског краља ишао је у Италију београдски бан Ђорђе Море. Он је био код папе у Риму, а на повратку се задржао у Венецији 12. марта те године. Тада је био примљен у Колеђу. Београдски бан је у Венецији дочекан са пуно пажње, упућена су му у сусрет четворица племића, међу којима је био и Марино Санудо, плаћени су му трошкови боравка и предат поклон у вредности од 25 дуката. Ђорђе Море се својим домаћинима хвалио многобројним победама над Турцима и изразио наду да ће их још бити.[642] Садржај мисије београдског бана није забележен, али нема сумње да је он преговарао у име свога господара са папом и Млечанима о појединостима хришћанске борбе против Турака и савезу који је коначно прихваћен у Угарској после бановог повратка у земљу, маја 1501. године. Личност београдског бана, чији је живот био везан за непрекидну борбу са Турцима, очигледно није случајно одабрана за ову мисију.

Угарска стратегија у овом ратовању сводила се углавном на акције пограничних заповедника, којима је било стављено у задатак да брзим нападима причињавају Турцима што веће штете и ангажују тиме њихове војне снаге. Требало је да Иваниш Корвин из Хрватске упада у Босну, а тамишки жупан и капетан Јосип Сом да напада Смедерево и Србију уз помоћ осталих угарских заповедника на граници. Краљ у току овог рата ниједном није лично повео војску на непријатеља.[643] Већ почетком 1501. године Турци прелазе у напад на више страна. Марта месеца Јајце је страховало од напада, следећих месеци они су упадали у Хрватску и силно пљачкали. Једном приликом такав напад је трајао чак једанаест дана.[644] Ипак су то били мањи одреди војске, који нису могли предузимати веће нападе у циљу освајања непријатељске територије. Београд тада није нападан, колико се зна. Изгледа да није било довољно снага за такав подухват. Угарски одреди су, међутим, кретали из њега у акцију. Јула 1501. године српско-угарске чете коњаника под заповедништвом деспота Јована Бранковића и београдског бана Ђорђа Море (conte Zorzi) напале су Смедерево, опселе град и опустошиле околину.[645] То је било све што се могло постићи. У јесен те године Турци су прешли Дунав и напали јужну Угарску. Угарски противнапад водио је тамишки капетан Јосип Сом. Он је са војском кренуо из Београда, про-

дро је у Србију до Мораве пљачкајући све пред собом, два пута је разбио Турке и, натоварен пленом, вратио се у Београд. У овој акцији су учествовали одреди коњице из Београда на челу са баном. Нападе на турску територију вршили су и ердељски војвода, који је продро у Бугарску, и херцег Иваниш Корвин, који је оперисао у Босни.[646]

Ратовање је настављено на исти начин, истим снагама и следеће године — 1502. Сукоба је било на широком фронту од Босне до Ердеља, било их је и у Хрватској. Краљ је захтевао од београдског бана Ђорђа Кањижаја да са својим људима притекне у помоћ одбрани јужне Угарске, чак и Молдавије ако се за то укаже потреба. Кањижаји се није одмах одазвао краљевом позиву, па је овај средином марта 1502. године морао да га опомиње да без одлагања испуни овај задатак.[647] Колико су опасне биле ове наредбе да се војска из Београда упућује на далека бојишта и град оставља без заштите, није тешко замислити. Краљ очигледно није располагао другим снагама. У јесен 1502. године удружена војска угарских пограничних заповедника извршила је већи напад на непријатеља. У овом нападу учествовали су најбољи ратници које је Угарска имала — ердељски гроф Петар, жупан Темишвара Јосип Сом, браћа Јакшићи, Милош Белмужевић, београдски бан Ђорђе Кањижаји и други. Војска је прешла Дунав код Храма и напала Видин. Град је био разорен, опљачкан. Затим су нападнути Кладово и Никопољ.[648]

Угарско-турски рат није одговарао интересима ни једне ни друге стране. Угарска га је водила без много залагања, углавном снагама својих пограничних заповедника и новцем својих хришћанских савезника. Од тог ратовања она није имала шта да очекује, она је једва имала снаге да одржи своје преостале балканске поседе. На другој страни расположење је било слично. Султан је од 1500. године ратовао са Персијом и желео мир на западу, поготову са Угарском. Пут до преговора више није био дуг. Султан је своје понуде за склапање мира износио најпре преко угарских команданата на граници. Први покушаји датирају још из 1501. године и тада су ишли преко српског деспота. Они су преко њега и касније настојали да се приближе будимском двору, користили су и новац за подмићивање да би остварили свој план. Колико им је било стало да дођу до мира, показује да су султанови предлози ишли и преко тамишког жупана и ердељског војводе.[649] Угарска је остала доследна својим обавезама. Када је Млетачка република склопила мир са Турском децембра 1502. године, Угарска није имала више ни

формалних разлога за вођење рата. Преговори су ишли преко Београда односно Смедерева, дакле преко пограничних заповедника две земље. Београдски бан Ђорђе Кањижаји учествовао је и у Будиму у разговорима око склапања мира са Турском.[650] Он је био несумњиво један од најистакнутијих угарских заповедника тога времена. Његово вишегодишње службовање у Београду и успешне борбе које је водио

ПИСМО УГАРСКОГ КРАЉА ВЛАДИСЛАВА II БЕОГРАДСКОМ БАНУ ЂОРЂУ КАЊИЖАЈУ, 20. II 1503. Г.

са Турцима довеле су га у ред цењених личности угарског двора. Мир између две земље, склопљен 1503. године, ступио је на снагу 20. августа те године. Ово је први текст уговора у коме су прецизиране границе двеју држава, набројани су поседи једне и друге стране. Гранична линија ишла је до самог Београда, Авала је била у турским рукама.[651] Тиме је у ствари само потврђено стање које је постојало још од 1458. године, када су Турци освојили град на Авали и трајно га задржали.

Текст уговора доноси и једну новину. Предвиђена је и загарантована слобода кретања не само посланика и других званичних личности већ и свих трговаца оних држава које су обухваћене миром, а то су биле Угарска, Турска, Венеција, Француска, Шпанија, Португалија и Пољска. Сви су они имали право да прелазе угарско-турску границу, без сметњи и страха. Поданици наведених држава могли су слободно трговати, долазити са својом робом на територију Угарске, односно Турске и трговати по обичајима земље или области у коју долазе. Њима је обезбеђено право задржавања и боравка у свим градовима, као и слободног одласка у

свако доба.[652] Ова одредба слободног трговања имала је највећи значај управо за поданике Угарске и Турске, за све оне који су живели са обе стране вештачки створене границе. Београд је био један од градова који се налазио управо на граничној линији. Нема сумње да је ову одредбу диктирао сам живот. Требало је легализовати оно што је већ постојало, омогућити да се размена добара врши несметано, или уз што мање сметње. Локална трговина дуж границе је увек постојала, нарочито у Београду. Како је већ изнето, угарски сабори су морали да забрањују продају оружја Турцима из пограничних градова, међу којима се помиње и Београд. Сабор је забранио промет само те врсте робе; све друго се могло продавати. За то су биле заинтересоване обе земље. Да је следећи период могао обезбедити Београду и мир, можда би ова одредба имала већег значаја. Овако, уклештена између ратних година, она није могла дати трајније позитивне резултате.

Пошто је закључен мир 1503. године, могли су се сређивати међусобни односи и решавати спорни проблеми. Размена заробљеника је уследила брзо, одмах по потврђивању уговора. Међу онима који су тада успели да се ослободе турског заробљеништва помиње се и један млетачки властелин, Силвестро Труно. Он је био у затвору у Смедереву. За његово ослобођење заузимали су се најпре кастелан Београда, а затим млетачки посланик на Порти Андрија Грити.[653]

Потпуног мира на граници ипак није било. Нападало се на обе стране, обично изненада и потајно. Марта 1505. године намеравали су деспот Иваниш Бериславић, београдски бан Ђорђе Кањижаји и херцег Ловро Илочки да заједнички нападну Смедерево, али како су план одали херцегови људи, до акције није дошло.[654] Нарочито је београдски бан био активан у том погледу. Он је често сам са својим људима вршио препаде на Турке, иако је краљ захтевао од својих људи да се држе примирја. Но писменим путем краљ није могао ништа да учини; његове наредбе нису поштоване. Напади на непријатеља су значили увек добар плен, па су због тога и вршени. Управо у време када је краљ захтевао да се непријатељ не напада, по његовим речима, у Београду је владала крајња оскудица у свему, војска је напуштала град. Бану Ђорђу Кањижају је двор тада дуговао 14 400 форинти без изгледа да се ова сума исплати. Залагање појединих градова било је једини начин да се бар посредно задовоље банови захтеви.[655] У таквим се приликама војска није могла задржати од пљачке суседних области.

Рок угарско-турском примирју истицао је 1510. године. Био је то погодан тренутак за нове, некажњиве насртаје на непријатеља. Нису биле поштеђене ни званичне личности. Турски посланик, који је почетком 1510. године са својом пратњом ишао угарском краљу, доживео је велике непријатности на путу; замало да је и главом платио своју мисију. Почетком фебруара недалеко од Београда ово посланство је било нападнуто изненада, како изгледа, од људи београдског бана Емерика Терека. Посланикови сапутници су били побијени у мањем окршају, а он сам се рањен спасао бекством у Београд.[656] На турску се одмазду није дуго чекало. Турски заповедник са својим људима задржао је на једном пазару угарске трговце и њихову робу. На жалост, није забележено и место овог инцидента. У одбрану заробљених кренуо је јајачки бан са 1 000 коњаника. Његова импровизована акција наишла је на неочекивани отпор код Београда. У сукобу са Турцима скоро сви банови људи су изгинули, сем њих 20.[657] Августа 1510. године околина Београда била је на удару турске коњице. Више оближњих села страдало је у пламену.[658]

Угарско-турски преговори за продужење примирја почели су несрећно. Султанов посланик је једва остао жив код Београда. Током читаве те године радило се на приближавању гледишта двеју страна. Спор је настао око Венеције. Султан је тражио да се она искључи из уговора, а краљ се залагао да се и она обухвати предвиђеним примирјем. После дугих натезања султан је попустио и Млеци су обухваћени уговором, који је продужен на следећих пет година.[659]

Ситуација се на граници донекле изменила доласком на власт султана Селима 1512. године. Он је био далеко борбенији од свога оца, али, како је био дуго заузет борбом са својом браћом, претендентима на престо и борбама са Персијом, желео је продужење примирја са Угарском. До тога, међутим, није одмах дошло.

У међувремену турски напади су постали интензивнији и озбиљнији. У јесен 1512. године Турци су освојили у Босни сребрничку бановину и више градова.[660] Био је то велики губитак за Угарску. Није био поштеђен ни Београд. Крајем октобра или првих дана новембра Турци су напали граничне угарске области наносећи велике штете становништву. Њима се супротставио темишварски жупан Стефан Батори, који је успео недалеко од Београда да порази нападаче. Као доказе свога успеха послао је краљу осам кола натоварених турским главама. Послао је у Будим и неке заробљенике.[661]

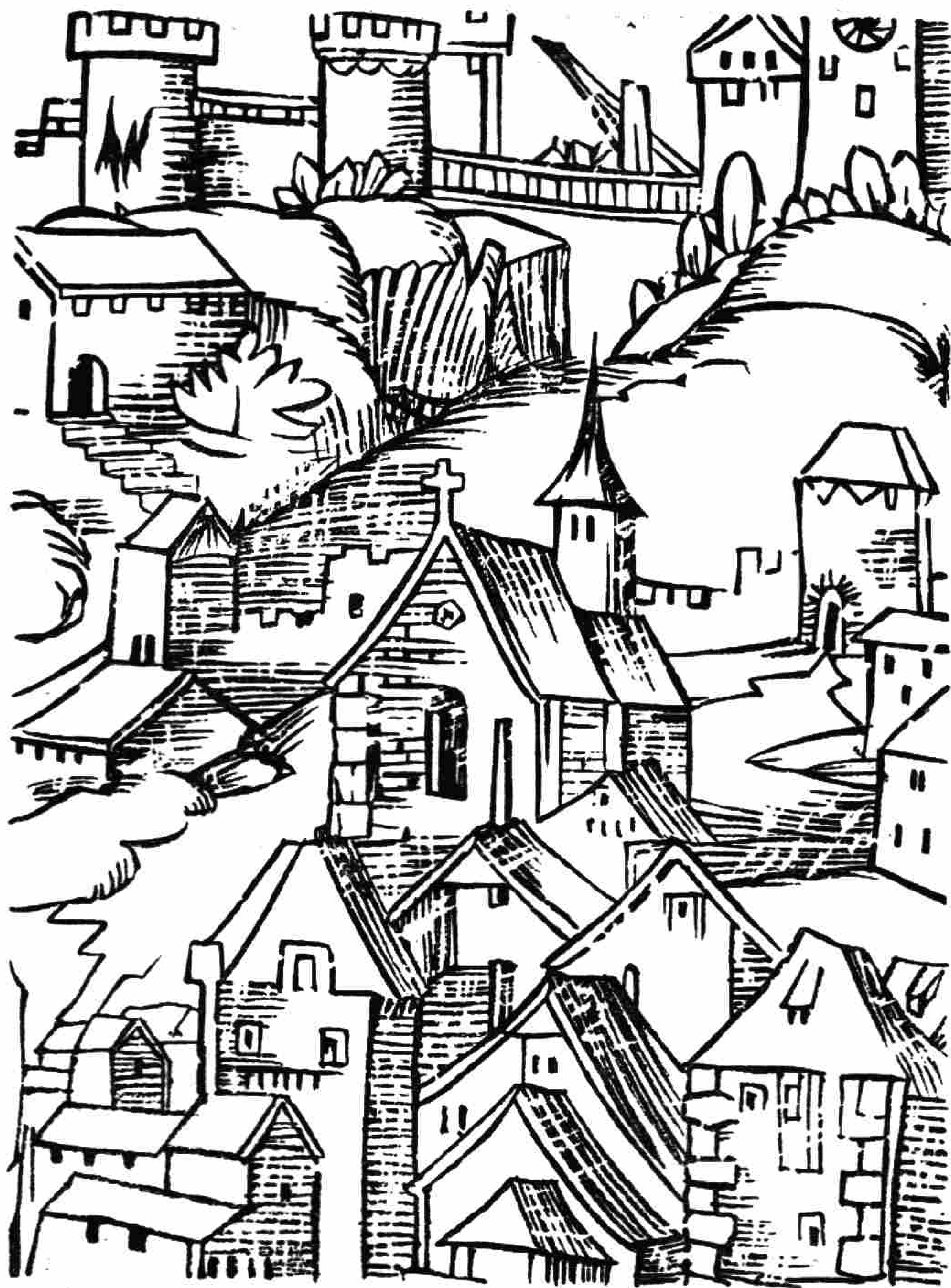
Првих месеци 1513. године хрватске области су озбиљно страдале од турских чета, које су освојиле више места — Чачвину, Нутјак на Цетини, Вир код Имотског, област Книна. Сукоба је било и на другим странама. Проносили су се гласови о доласку султана Селима и његовом нападу на Угарску. Турска офанзива и оно што се још очекивало изазвали су узнемиреност и страх у земљи. Краљ је тражио помоћ у иностранству — од папе и немачког цара. Наоружавале су се и Угарска и Турска.[662] Изгледало је да предстоје велики догађаји. У таквим околностима пуним неизвесности и за мање истурене угарске поседе, херцег Ловро Илочки напушта Београд и оставља у граду као свог заменика неког Амброзија са 800 слугу и 200 коњаника.[663] Град није био довољно безбедан да задржи уплашеног херцега. Угарска је настојала да дође до споразума са новим султаном. Те године је заиста и склопљено примирје, али са веома кратким роком — имало је да траје само четири месеца, до краја 1513. године.[664] Султан је желео да има одрешене руке за будуће планове.

Почетком следеће године (1514) постојала је обострана жеља да се примирје продужи. Међутим, прилике су се нагло промениле када се острогонски архиепископ Тома Бакач вратио из Рима у Угарску марта месеца те године. Свемоћни и веома амбициозни архиепископ имао је велике планове. Вратио се у земљу као папски легат са задатком да организује борбу против Турака. Услова за такву борбу у ствари није било. Па ипак, он је 16. априла 1514. године објавио крсташки рат против Турака. Почело је проповедање тога рата, сакупљање новца и људи. Позиву на борбу одазвали су се углавном нижи слојеви угарског друштва, сиротиња, коју су сопствени проблеми, немаштина и друге невоље нагонили да се сврстају под крсташку заставу. Када је архиепископ Тома Бакач увидео немогућност организовања таквог рата и када је тражио од сакупљених крсташа, којих је било више десетина хиљада, да се растуре кућама, јер је примирје са Турцима већ било склопљено, било је већ касно. Усталасане масе нису се могле покорно вратити својим селима. Оне су биле против склопљеног примирја. Уместо да добије хришћанску војску за борбу против Турака, Угарска је пред собом имала сакупљену, наоружану и незадовољну масу сељака и сиротиње. Оружје намењено Турцима, окренуло се угарском племству. Букнуо је велики сељачки устанак, на чије је чело стао Ердељац Ђорђе Дожа.

Дожа је био храбар војник, он је служио пре тога на граници, у Београду. Ту је био почетком 1514. године, где се истицао својом вештином и сналажљивошћу у борби. Забележен је и један његов подвиг, који илуструје прилике у Београду. Мањи турски одреди напали су Београд почетком 1514. године. Нападачи су изазивали градску посаду, међу којом је био и Ђорђе Дожа. Пошто је било изгледа на добар плен, Дожа је изашао ван града и упустио се у мегдан са једним Турчином, који је важио за доброг и изузетно храброг борца. Ту, пред градом, пред очима осталих војника и грађана, развила се борба двојице противника. Дожа је био спретнији и успео је да надјача непријатеља. Плен је био његов, и не само то. За овај успех наградио га је прво београдски заповедник, а онда и сам угарски краљ, коме је било јављено о Дожином подвигу.[665]

Ђорђе Дожа се показао не само као храбар војник већ и као добар организатор. Сељачки устанак се под његовим руководством брзо ширио. Он је победио тамишког жупана Стефана Баторија и освојио Чанад. Затим је приступио опсади Темишвара. Један од вођа устанка, поп Борбаш, прешао је Дунав код Петроварадина, опустошио је северни део Срема све до Сланкамена, па се упутио у Бачку. Свуда где се устанак развио нападани су племићки поседи, њихови дворови и имовина, а они су убијани. Угарска се налазила у врло озбиљној ситуацији.[666] Двор није био у стању да сам организује борбу против устаника. Та је улога припала ердељском војводи Јовану Запољи, који је енергично кренуо у противофанзиву. Он је успео јула 1514. године да победи главнину устаничке војске. Онда се прешло на угушивање устанка у појединим областима.

У угушивању устанка активно је учествовала најамничка војска из Београда и Шапца. Јовану Запољи стављене су на располагање све војне снаге пограничних градова, на чију се лојалност круни са доста разлога рачунало.[667] Како је устанак захватио и Срем, то су војници из Београда кренули у борбу против групе сељака на чијем је челу био Бенедикт Нађ. Устаници су налазили присталица и међу српским живљем. На њихову страну је прешао заповедник шајкаша из Сланкамена. Тиме се устанак приближио и самом Београду. Београдски заповедници на челу одреда својих људи успели су да поразе групе устаника и да им отму плен који су носили собом. Убрзо је био ухваћен и Бенедикт Нађ и затим са осталим заробљеницима одведен у Будим, где су

ДЕО НАСЕЉА — ДОЊИ ГРАД

сви погубљени.[668] Није познато како су се држали грађани Београда у овим догађајима.

После искорењивања сељачког устанка Јован Запоља је сматран „ослободиоцем" земље. Његов углед и утицај осетно су порасли у очима угарског племства, које иначе није имало великих симпатија за богатог и амбициозног ердељског војводу. Он је са своје стране живо настојао да се докопа највишег положаја у земљи и власти. Смишљено и са много енергије учвршћивао је своје позиције и обезбеђивао подршку нижег племства у Угарској. Успесима у земљи — угушивању устанка 1514. године — мислио је да дода и победе над Турцима. Својевремено је и Јанко Хуњади борбом са Турцима и захваљујући њој стварао углед у Угарској и крчио пут до власти. Било је то захвално средство за придобијање људи, нарочито оних који су живели на југу државе и свакодневно страховали од Турака. Борба против њих сигурно је доносила популарност у земљи.

Првих дана маја 1515. године кренуо је Јован Запоља са својом војском ка Авали у намери да освоји утврђени турски град.[669] Запоља је повео знатан број војника, вероватно више хиљада коњаника и пешака, а учествовали су и неки угарски барони, присталице ердељског војводе, са својим људима. Међу њима се помиње и Емерик Терек.[670] Запоља је повео собом и војнике из Београда, као и већи број топова и других ратних справа, без којих се опсада једног утврђеног града није могла ни замислити. Велики део ових топова је довучен из Београда, тако да је град остао без најнеопходнијег наоружања за сопствену одбрану. Како је Београд био најближи Запољином бојишту, из њега се са најмање тешкоћа могло прибавити потребно оружје.[671] Треба додати да је по угарским прописима, донетим 1495. и 1498. године, било забрањено изношење оружја из Београда. Запоља се на то није обазирао.

Освајање утврђеног града на Авали није било лак посао. Град је био заштићен географским положајем, налазио се на брду високом око 500 метара, био је опасан утврђењима и добро брањен. Поред тога, Авала је била окружена са свих страна турском територијом, а у Смедереву је било седиште турског заповедника Али-бега, сина Јахја-паше, једног од најспособнијих ратника Царства тога времена. Он је годинама успешно бранио турске границе и интересе на Балкану.[672]

Запоља је довео своју војску под Авалу, разместио је расположиве топове и људство и почео да бомбардује град.

У почетку је угарска војска имала неке изгледе да постигне свој циљ, јер је мања група Запољиних војника успела чак да продре у град.[673] Турци су се храбро борили, иако их је, изгледа, било прилично мало. Ратна срећа се окренула када је за напад сазнао Бали-бег. Њега су нападнути Турци успели да обавесте. Он је одмах, без предомишљања, кренуо у помоћ граду. Бали-бег није имао много времена за припреме; окупио је људе из своје околине, а међу њима је било доста и оних који нису били добро опремљени за борбу, сељака и случајно поведених људи.[674] Свестан да располаже недовољним снагама, Бали-бег се послужио лукавством, које је, због лошег руководства угарске војске, у потпуности успело. Он је Запољи подметнуо тобожње пребеге, који су јављали о доласку велике турске војске и уносили тиме огроман страх међу нападаче. А затим, ноћу, приближавала се Авали Бали-бегова војска која је буктињама осветљавала пут. Очекивани ефект није изостао. Турске буктиње су стварале утисак да се приближава велика војска. Под заштитом ноћи Турци су одмах напали угарске положаје, најпре топове и њихову посаду, коју су или побили, или заробили. Неки су успели да побегну. Један део турске војске успео је да продре у град и појача снаге опсађених. Битка је тиме била изгубљена за Запољу. Угарска војска се дала у панично бекство према Београду, са самим Запољом на челу. Само мали део војске коју је предводио храбри Михаило Пакши (Paxius) покушао је да спречи катастрофу и поврати топове, али без успеха.[675]

Турци су гонили непријатеља до самих капија града. Тек ту, под заштитом јаких кула и опробаних бедема, могла је да предахне разбијена војска. Велики број људи је страдао под Авалом, као и сва опрема, сви топови и опсадне справе, који су били толико потребни Београду.[676] Овај Запољин напад на Авалу требало је да задовољи његове амбиције; други циљ он није имао. Цену за то у ствари је платио Београд: и оно мало опреме што је чувала београдска тврђава лудо је изгубљено у страху једне ноћи под Авалом. Последице ове непромишљености и неодговорности осетиће се тек касније. Угарски краљ није имао средстава да казни Запољу за овај поступак — изношење оружја из Београда. Државни закони су то забрањивали, али они који су били дужни да их спроводе, били су потпуно немоћни.

Смрћу краља Владислава, марта 1516. године, унутрашња ситуација у земљи још се више погоршала. Угарско друштво су раздирале оштре борбе између појединих група племства, присталица ове или оне странке; супротности између поједи-

них слојева друштва су биле велике. Даље опадање утицаја и ауторитета централне власти умногоме је подржавало и јачало такву ситуацију. Малолетни краљ Лајош II (1516—1526) био је само сенка легалности; он није имао снаге да се наметне угарском друштву. Угарском је управљало Државно веће састављено од представника највишег племства, прелата и нижег племства. И ово највише управно тело у земљи патило је од подељености својих чланова.

Права је срећа за Угарску тога времена што је турски султан Селим био заузет на другој страни своје државе, освајањем Египта, па је желео да склопи примирје са Угарском. Његови посланици боравили су у Будиму током 1515, 1516. и следећих година нудећи примирје, које тада није склопљено захваљујући углавном успешној противакцији папе Лава X. Папина замисао је била да под својим покровитељством уједини хришћанске владаре у активној борби против Турака. Стара, често понављана и тешко остварљива жеља римске курије. Она је утолико била нереалнија што Угарска, главни ослонац такве политике, није била способна да прихвати понуђену улогу.[677] Она не само што није могла да води офанзивни рат против Турака, већ није могла са успехом да брани ни своје поседе на југу.

Пошто није дошло до склапања примирја, Турци су обновили своје нападе на широком фронту, у Босни, око Београда и на другим подручјима. Стање на граници је било веома озбиљно. Један од најистакнутијих великаша на двору, Борнемиса, оцењивао је 1517. године стање угарских градова на граници као веома лоше. Јајце је, по његовим речима, имало веома малу војну посаду, а остали градови ни толико. У Београду и Јајцу је владала глад и крајња оскудица у свему потребном. Дворска благајна је била празна и немоћна пред овим захтевима. У Јајцу се толико гладовало да је потрошено и оно „што само највећа глад људским јелом чини."[678] Војници су морали пљачком да обезбеђују себи храну. Ни о каквој се ту државној политици није могло говорити. Готово од случаја је зависило одржавање појединих градова.

Било је и сувише јасно да се једино брзим и ефикасним мерама може спречити губитак пограничних градова. Угарско племство на саборима у Будиму, Толни и, касније, у Бачу покушало је да нађе излаза из хаотичног стања у земљи и, нарочито, на њеним границама. Међутим, противности између нижег племства и великаша су биле тако велике, не-

слагања тако дубока, да се ниже племство одвојило и на посебном сабору у Толни јула 1518. године већало о низу неодложних послова, у првом реду о одбрани од Турака. Одлучено је да се брзо упути помоћ Јајцу, расправљано је о обавези племства да шаљу војску у угрожена подручја, одобрен је ванредни порез за војску и одређен начин на који ће се она скупљати. Закључено је да се војска окупи у Бачу 29. септембра 1518. године. Представници племства су обавестили краља о донетим закључцима и замолили га да у предвиђено време дође у Бач ради организовања борбе против непријатеља.[679]

Док се угарско племство договарало у Толни о одбрани земље, Турци су почетком августа 1518. године напали Београд. До Београда су довукли и топове. Град је опет бомбардован. Напад је био прилично озбиљан. Једна група бранилаца је изашла ван града да се супротстави нападачу на отвореном пољу, можда и због пљачке, али су скоро сви изгинули, или били рањени. Изгледало је чак да ће Турци моћи да освоје град. Проносили су се гласови да и султан намерава да нападне Угарску. [680]

На окупљени сабор у Бачу дошао је и краљ крајем септембра 1518. године.[681] Иако се на овом сабору расправљало о веома важним питањима земаљске одбране и управе, иако су донети значајни нови прописи и потврђени многи који су већ постојали, тешко се могло само саборским одлукама нешто изменити у систему одбране земље, без чега је по општем уверењу претила крајња опасност у блиској будућности. За пограничне градове, у првом реду Београд, Јајце, Северин, потврђен је и донекле пооштрен пропис у погледу њихових заповедника. Банови тих градова увек морају бити присутни на својим местима, а један од њих двојице, под претњом најстроже казне, никад не сме напуштати град.[682] Пада у очи да је ова наредба морала бити више пута потврђивана. Очигледно су крајња немарност градских заповедника и њихово напуштање службе били врло опасна пракса. Малобројне војне посаде, без заповедника и њихове одговорности, биле су сасвим недовољно обезбеђење градова. Разлоге постављању двојице банова у пограничним градовима треба, поред осталог, тражити управо у жељи да бар један од њих буде стално присутан у граду.

Окупљено племство је сматрало да примерно кажњавање несавесних појединаца може донекле поправити ситуацију. Поново су осуђени они који су својом кривицом или немарношћу изгубили поверене градове.[683] На сабору

у Бачу је оснажен пропис да краљ мора у свим пограничним градовима да постави провизоре, који ће се старати о наоружању, храни и осталим потребама тих места.[684] Требало је да они буду непосредна веза између краља и тих градова, замишљено је да преко њих иде снабдевање војске. Да је краљ располагао са довољно новаца да положај провизора учврсти, да су они могли стварно постати снабдевачи градова, можда би ова мера дала и очекиване резултате. Невоља је била у томе што је дворска благајна била празна, па је утврђивање било чијих личних обавеза било само половично, мада ипак потребно решење.

Октобра 1518. године, док су угарски сталежи били на окупу у Бачу, Турци су вршили мање нападе на Београд и јужну Угарску, са циљем да утичу на племство и краља у правцу склапања мира. Зато и поменуте акције, борбе око Београда, нису биле већих размера; Турци су чак у њима били поражени: било је 40 убијених и 30 заробљених Турака. Неке њихове мање групе продрле су у јужну Угарску до на 15 миља од Бача. Брзо су сузбијени, али је близина непријатеља оставила снажан утисак на учеснике сабора.[685]

У исто време турски посланик је у Бачу нудио примирје у име свога господара. Он је собом донео султаново писмо којим је овај јављао о својим успесима на Истоку.[686] Краљ се колебао да ли да прихвати понуђено примирје, иако је био свестан да нема довољно снага за настављање рата. У Угарској се добро знало да склопљено примирје не значи и мир на границама. Напротив, дешавало се да Турци наносе велике штете суседним областима управо у време регулисаних међудржавних односа. У таквој атмосфери, одложено је давање одговора турском посланику док се не сазнају намере других хришћанских владара.[687] Како су следећи месеци показали да нема услова за даљу борбу са Турцима, марта 1519. године коначно је склопљен мир са важношћу од 1. априла те године. Рок овог уговора је био три године. Текст уговора који је потврђен овом приликом умногоме је сличан ономе који је био склопљен 1503. године. Опет су наведени погранични поседи обеју земаља. Међу угарским градовима наводе се поред осталих Шабац, Барич, Барка, Јарак, Београд, Земун, Сланкамен, Тител и други.[688] Примећује се да су у овом тексту навођена и места која су се налазила с друге стране Дунава и Саве, дакле она која су Турци тада већ озбиљно угрожавали. То раније није био случај.

Уговором је, даље, било предвиђено да погранични заповедници и једне и друге стране могу слободно и без по-

себних гарантних писама, талаца и других облика јемства, прелазити граничну линију. Као и 1503. године, потврђује се слобода трговања за поданике обеју држава. У односу на ранији текст уговора, постоји и једна новина. Реч је о судској процедури у случају спора међу поданицима две државе. Предвиђен је мешовити суд, састављен од представника обеју страна. Они су дужни да се састану и заједнички разматрају спор, утврђују штете. Подвлачи се да кривац мора бити кажњен.[689] Регулисање ових питања везаних за свакодневну делатност трговаца дуж границе, дакле и у Београду, водило је несумњиво нормализовању односа, смањењу правне несигурности, која је морала бити велика у ратним и поратним годинама.

Мир је донео извесно олакшање на граници код Београда. Док турски упади на другим подручјима нису престајали, нарочито у Хрватској и Далмацији, сукоби су у околини Београда, изгледа, били сведени на најмању меру. Ако је мањих сукоба и било, а има разлога да се у то верује, они нису реметили међудржавне односе, већ су спадали у свакодневни живот граничара.[690]

Тек смрћу султана Селима 1520. године долази до извесних промена у односима двеју држава и тежње у Угарској да се промене на престолу у Цариграду искористе за освајање неких турских пограничних поседа.[691] Ова несмотрена политика брзо је показала своје нежељене резултате.

ГЛАВА СЕДМА

ПАД БЕОГРАДА ПОД ТУРСКУ ВЛАСТ

РАСУЛО У УГАРСКОЈ УОЧИ ТУРСКОГ НАПАДА

Када је у јесен 1520. године власт у Цариграду преузео Селимов син Сулејман II, Угарска се налазила у сасвим несређеним приликама. Угарско племство у атмосфери страначке борбе, дубоке међусобне заваде, без јаке централне власти, није имало ни снага ни интереса да се уједини у одбрани земље.[1] Власт је практично била у рукама свемоћних магната и прелата, којима су државни интереси били далеко мање важни од сопствених. А краљу је баш као и осталима недостајало разумевање за интересе земље исто колико и војске и средстава за вођење рата.

Угарска Лајоша II патила је од огорчених унутрашњих сукоба. Сукобљавали су се интереси појединих слојева угарског друштва и појединаца. Ниже племство се супротстављало великашима и дворским круговима, ердељски војвода Јован Запоља, један од најбогатијих великаша свога времена, незадовољених амбиција, био је велика и опасна опозиција ионако слабог режима. Многи државни сабори наоружаног племства више су показивали очајну ситуацију разједињене Угарске него што су могли да је поправе и среде. Странка ердељског војводе била је у сталном сукобу са дворским круговима.

Краљ је био потпуно немоћан. Без новчаних средстава често и за сопствену егзистенцију, без енергије да их силом прибави, он је био само неопходна форма легалности за грабљиве сараднике. Најзад, Угарској је била потребна јака рука,

макар она и не била отеловљена личношћу краља. Готово деценијама Угарску је од Турака бранио Јанко Хуњади, ношен сопственом снагом и средствима. Он је свој ратнички живот и завршио у таквој борби 1456. године под зидинама града који је, истина последњи пут, ипак био одбрањен од Турака. Таквог човека Угарска више није имала.

И тако, пут је Сулејману у Угарску био отворен још пре него што је он са војском кренуо са Босфора. Пут су му приправили управо они који су били дужни да му га препрече: угарско племство и двор. Вишегодишње одсуство бриге за јужну границу Угарској ће се врло брзо осветити. Прилично опустеле пограничне градове, без хране и оружја, а давно без дисциплине, нису могли спасти ни јаки бедеми наслеђени из претходних периода. А то је султан знао.

У таквом стању Угарска је војнички остала по страни великих догађаја током лета 1521. године. Она је тада била само престрашени и немоћни посматрач неминовног, у нади да противник неће искористити сва своја преимућства.

Нови султан Сулејман II намеравао је да обнови примирје са Угарском које је његов отац био склопио 1519. године, и у том циљу упутио је свог посланика у Будим крајем 1520. године.[2] Међутим, неочекивано, турски посланик је био лоше примљен на угарском двору. Држан је под стражом, у веома ниској просторији, готово као заробљеник. Овакво увредљиво понашање према посланику било је несумњиво изазов за младог и ратоборног султана, који је, независно и од овог инцидента, по свој прилици мислио на освајања угарских области. Двор је овим поступком дао непосредан подстицај за турску акцију, на коју није требало дуго чекати. Рат са Турском био је неминован. Угарски двор је о војним припремама у Турској био 1521. године више пута и са разних страна обавештаван.[3]

Шта је учињено 1521. године за одбрану земље?

Да би се организовала било каква одбрана земље и обезбедила неопходна средства, одржан је у пролеће 1521. године Државни сабор у Угарској. На њему су донети корисни закључци, али су они остали без икаквих последица. Њихово спровођење није успео да обезбеди разривени државни апарат.[4] Драгоцено време је пролазило а да ништа није учињено за Београд и Шабац, за њихово снабдевање бар најосновнијим ратним материјалом и људством.

Угарски двор је, истина, развио живу дипломатску активност. Не могући да обезбеди одбрану у земљи, био је принуђен да то очекује од иностранства. Позиви за помоћ

стизали су на многе дворове. Писма и посланици слати су на све стране: папи Лаву X, у Венецију, немачком цару, пољском краљу, чак владарима Енглеске, Португалије.[5] У нарочито живој преписци био је угарски краљ са својим стрицем, пољским краљем Жигмундом, који је заиста показао доста интересовање за незавидну ситуацију Угарске и свог рођака. Он је са своје стране подржао акцију угарског краља да се у иностранству обезбеди материјална и војна помоћ. Пољски краљ је у том смислу писао у Шлезију, Чешку, Моравску, папи Лаву X и колегијуму кардинала.[6] Међутим, он сам није могао непосредно да интервенише у Угарској. Упад Татара у Пољску био је организован управо да спречи слање пољске помоћи Угарској.[7] Очекивања иностране помоћи показала су се као сасвим нереална. Западноевропским владарима борба против Турака је увек била далеко мање важна и актуелна од сопствених сукоба и проблема, којих је увек било. Лутерово учење у Немачкој је узимало све више маха, а рат између немачког цара Карла V и француског краља Франсоа I сасвим је скренуо пажњу ових владара на другу страну. У том тренутку они нису имали интереса за догађаје на Дунаву. Тако је Угарска дочекала приближавање турских снага неспремна и потпуно препуштена својим снагама.

СТАЊЕ У БЕОГРАДУ

Београд је, као и остали угарски градови на граници, био 1521. године веома запуштен. Војна посада је била недовољна за било какву озбиљнију одбрану. Неколико стотина војника, колико се затекло у Београду у лето 1521. године, нису могли пружити дужи отпор. Подаци о броју војника којима се располаже крећу се од 400 до 900 људи.[8] Када се узме у обзир да је тај број обухватао све родове војске, пешаке, коњанике, шајкаше, тобџије и друге, онда се тек добија права слика њихове малобројности.[9] Активно учествовање становника града у борбама одложило је за извесно време предају града, али није могло да је спречи.

Поред малобројности војска је патила и од других недаћа. На првом месту је било лоше плаћање војничких принадлежности, вишемесечно узалудно чекање на новац, што се претварало скоро у прошњу. То је изазивало крајње неза-

довољство најамничких одреда, који се тиме увек и скоро свуда претварају у гомилу недисциплинованих војника. Угарски заповедник се, по тврђењу савременика Ђорђа Сремца, жалио Турцима да војници у Београду две године нису добили плате.[10]

До које је мере ишло неразумевање двора за потребе пограничне војске, упечатљиво показује пример шајкаша, посаде угарских чамаца, лађара, војника и њихових заповедника, који су чували токове Дунава и других угарских река, у ово време већ озбиљно угрожених турском флотом. Речни путеви су почетком XVI века били релативно безбедни захваљујући управо њима. Турци су имали своје речне базе у Смедереву и Голупцу, њихово узводно продирање задржавали су мали чамци домаћег живља у служби угарског краља. Међу њима је било много Срба, веома храбрих бораца на рекама. Тиме су се бавили нарочито становници Београда, Земуна и Сланкамена.[11] Када су се 1518. године шајкаши, Срби, обратили краљу за исплату својих принадлежности, он их је упутио државном благајнику. Овај их је не само одбио, него дочекао крајње понижавајуће. Када су озлојеђени пријемом хтели да се жале краљу, овај није хтео ни да их саслуша. После месец дана поновили су свој покушај да дођу до плата. Уместо тога, опет су у Будиму наишли на понижења. Дубоко незадовољни, покупили су краљевске заставе, склопили их, уклонили их са својих лађа и разишли се на све стране проричући тачно скору пропаст земље. У свом очајању жалили су се они земљаку Ђорђу Сремцу речима: „Ђурђу попе, што то нама срамоту чине; но ако Угрима не требује Београд, требује цару“ (султану).[12] После овог догађаја, шајкаши се више нису могли окупити у ранијем броју. Њихова драгоцена подршка била је изгубљена. Једино се тако може објаснити да 1521. године шајкаши нису пружили значајнији отпор код Београда. Иако је њих тада било у Београду — забележено нам је име и њиховог заповедника, био је то Србин Петар Овчаревић — њихова улога је била незнатна. По свој прилици их је било мало.[13]

У Београду се оскудевало у свему и свачему. Град је био потпуно неприпремљен за дужу опсаду. „In perturbatione et confusione erant res Nandoralbe“, каже један извор.[14] Град није имао довољно топова, највећи број топова што их је у њему било изгубио је Запоља под Авалом 1515. године, а нови нису допремани. Није било ни пушака, барута, као ни другог оружја у задовољавајућим количинама.[15] Бан Бео-

града Фрања Хедервари је априла и маја 1521. године позајмљивао новац да снабде Београд војском и другим потребама, али изгледа да то није стварно и допрло до града.[16] Кад су Турци већ напали Београд и Шабац и са речне и са копнене стране, заповедници оба града договарали су се у Будиму са краљем Лајошем о одбрани. Они су тада намеравали да доведу појачања опсађенима, пешаке-најамнике, новац и храну, али је већ било касно. Турци су им препречили пут.[17] Тако је ова помоћ, пружена и сувише касно, остала далеко од оних којима је била намењена.

Несташица животних намирница постепено се претварала у глад, која је, поред осталих тешкоћа, озбиљно погађала и војнике и грађане.[18] Непријатељима ван града придружиле су се невоље унутар градских зидова и убрзавале ток догађаја.

До које се мере распао угарски одбрамбени систем на југу, показује случај заповедника Београда пред опсаду 1521. године. Београд је имао тада двојицу банова: Фрању Хедерварија и Валентина Терека, малолетног сина преминулог бана Београда Емерика Терека. Први је био болестан и ван Београда у време опсаде, а други готово дете под туторством својих ујака Блажа и Стевана Шуљока.[19] Браћа Шуљоци су потраживали од угарског краља заостали дуг у име малолетног нећака, пошто краљ није измирио своје рачуне са Емериком Тереком. Они су одбијали да предају београдску бановину било коме док се њихови захтеви не испуне. Тако није могао да преузме дужност ни Андрија Батори, кога је краљ изабрао за бана уместо заиста неподесних личности. Браћа Шуљоци су јавно претили да град неће предати краљу ни ако га султан буде опседао.[20] Краљ је био немоћан да осигура спровођење своје наредбе. Догодило се, дакле, да Београд није бранио ниједан од његових банова.[21] Овакво стање било је директно противзаконито. Угарски сабори су у неколико наврата утврдили одговорност пограничних заповедника и обавезу да један од њих, под претњом најтежих казни, увек буде присутан у граду. Оба бана су 1521. године била ван града! Захтев Шуљока је био чисто насиље, пошто и њихов штићеник Валентин Терек није имао никаква права на положај бана. Тај положај није био наследан, чак ни доживотан. То је било изборно звање на одређени период. Према томе, преузимање положаја бана од оца било је грубо кршење земаљских закона. Па ипак, све се то догађало у Београду пре султановог доласка. Двор није био у стању да

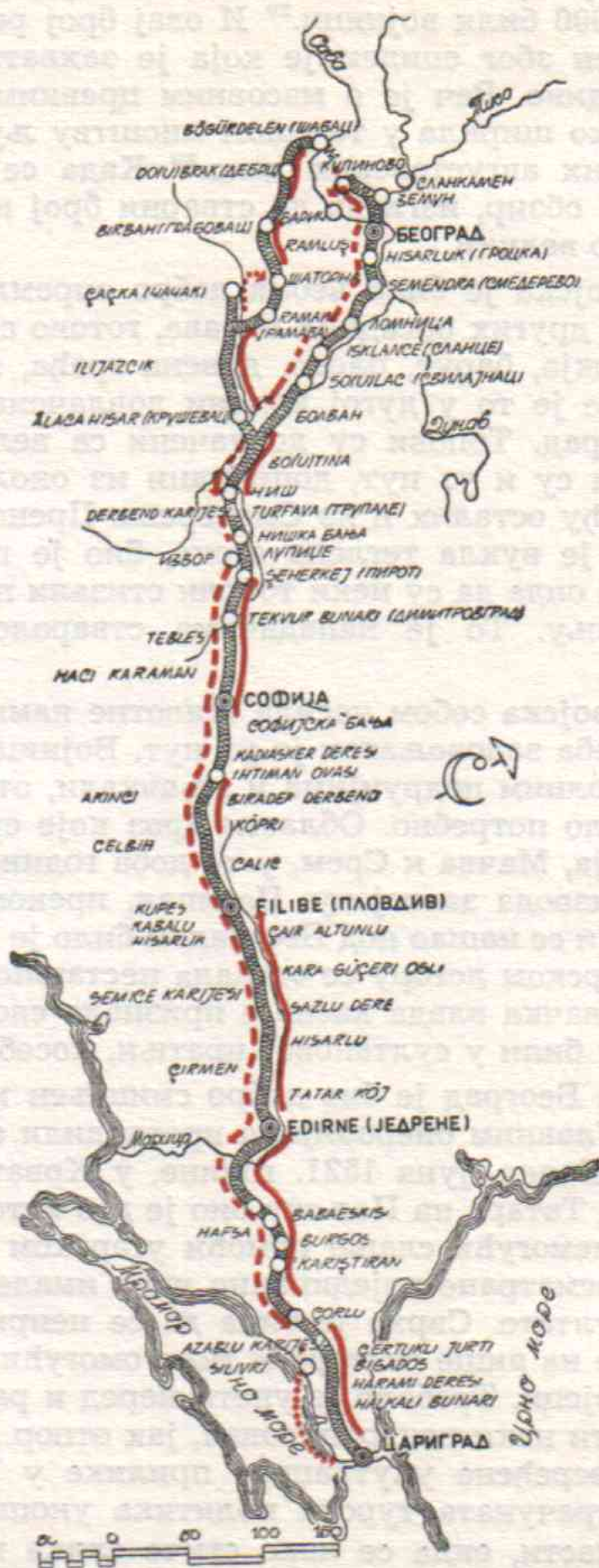
уклони ма и једног прекршиоца закона. Самовоља и насиља дубоко су се укоренили на граници.

Стварном одбраном града руководило је више заповедника. Банови Београда су поставили своје заменике да управљају градом у њиховом одсуству. Тако је Михаило Море замењивао Фрању Хедерварија. По тврђењу многих, па и самог краља, он је био потпуно недостојан таквог положаја, непоштен човек.[22] Вицебаном се називао и неки Блаж, за кога добро обавештени Ђорђе Сремац зна да је преговарао са турским заповедником Смедерева Бали-бегом о предаји Београда султану за добру накнаду.[23] Иако Бали-бег није био заповедник Смедерева 1521. године, то не искључује могућност да је овај неуредно плаћани београдски командант имао неких веза са суседним Турцима.

Трећи заповедник у Београду, изгледа такође вицебан, био је Јанко (Јан) Моргај. Поред њега помињу се још Јован Бот, можда заповедник тврђаве, затим вођ пешака Владислав Барди и Петар Овчаревић, војвода шајкаша.[24]

ТУРСКА ВОЈСКА И СТРАТЕГИЈА ДО ПОЧЕТКА АВГУСТА 1521. ГОД.

Велика турска војска кренула је из Цариграда у другој половини маја 1521. године полако се крећући према северу уобичајеним путем. На пролазу кроз балканске области царској војсци су се прикључивали нови одреди, тако да је нападачка војска нарастала из дана у дан.[25] Младог султана на овом његовом првом ратном походу пратили су најспособнији ратници које је Османско Царство тада имало. Били су то Пири-паша, Мустафа-паша, Ахмед-паша, Бали-бег, Хусрев-бег и други.[26] Султана је пратила велика копнена војска и знатан број лађа. Бродови су Дунавом допловили до Београда, неки су, изгледа, дошли чак из Цариграда преко Црног мора. Њихову посаду су чинили поред лађара и јаничари. Бродови су били добро наоружани, а поред борбених задатака обављали су и послове транспорта.[27] Укупан број султанових снага тешко је утврдити, али цифре од 200 000 војника изгледају сасвим претеране, чак и кад се урачунају све оне гомиле људи, неборачка пратња једног царског похода.[28] Млетачки извештач из Угарске је много ближи истини

ПУТ ТУРСКЕ ВОЈСКЕ 1521. ГОДИНЕ

кад тврди да је султан дошао са 100 000 људи, али да су од тога само 30 000 били војници.[29] И овај број ратника је био знатно смањен због епидемије која је захватила војску у лето 1521. године. Реч је о масовним цревним обољењима, која су се лако ширила у толиком мноштву људи и прљавштини спарних августовских дана.[30] Када се сви ти елементи узму у обзир, изгледа да стварни број нападача није био претерано велики.

Турска војска је била веома добро опремљена. Велики број топова и других опсадних справа, готово све врсте тада познатог оружја, барут, олово, дрвена грађа, камене кугле за топове, све је то у дугој колони довлачено под Шабац, односно Београд. Топови су довлачени са великих удаљености, ливени су и уз пут, допремани из околних турских градова, између осталих и из Смедерева. Пренос тих справа колима, која је вукла теглећа стока, био је прави подвиг. Разумљиво је онда да су неки топови стизали на циљ у неисправном стању. То је нападачима стварало велике тешкоће.[31]

Иако је војска собом носила животне намирнице, добар део тих потреба задовољаван је уз пут. Војници су се разилазили по околним подручјима и пљачкали, отимали су све што им је било потребно. Области кроз које су Турци пролазили, Србија, Мачва и Срем, у то доба године пружале су довољно производа за војску. Па ипак, прекомерно велики број људи који се нашао под Београдом било је тешко исхрањивати. У турском логору се осећала несташица хране, због које је дубровачка влада касније признала својим посланицима, који су били у султановој пратњи, посебну накнаду.[32]

Напад на Београд је био добро смишљен и систематски оствариван. Главним операцијама претходили су упади турских чета у Ердељ јуна 1521. године, у Хрватску, затим у Босну. Напад Татара на Пољску био је део истог плана; требало је да онемогући слање помоћи угарском краљу.[33] Све ове акције посматране појединачно нису имале за циљ неке трајније резултате. Сврха је била да се непријатељска одбрана разбије на више сектора и тиме омогући лакши посао султановој војсци. Требало је унети неред и расуло у Угарску и спречити неки централизован, јак отпор код Београда. Ако се уз несређене унутрашње прилике у Угарској има у виду ова срачуната турска политика уношења пометње у околне области, онда се лако стиче слика неизбежности угарског пораза код Београда. Султан је имао још једну предност — добре војсковође. Угарска их тада није имала.

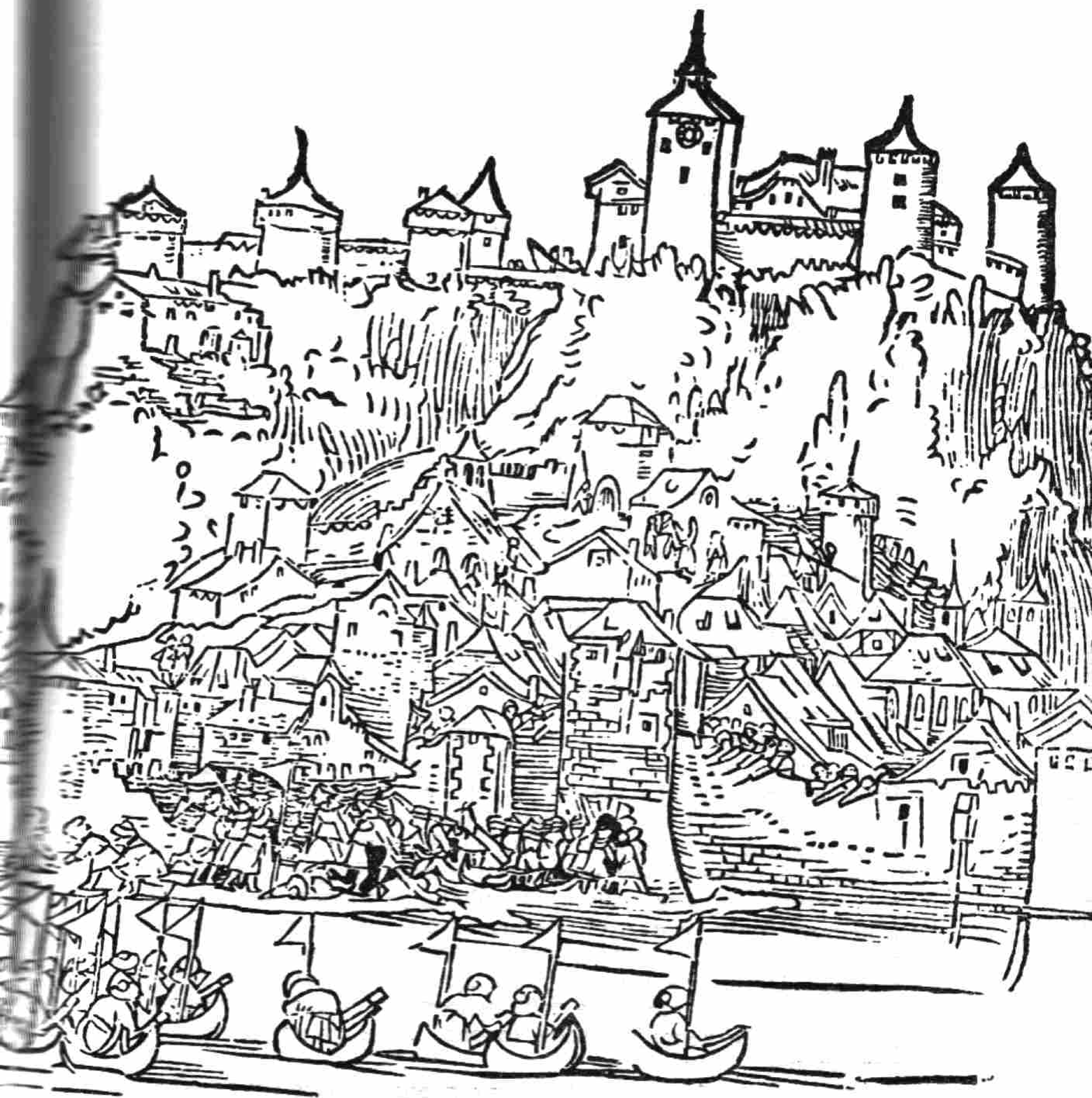
Последњих дана јуна 1521. године турска војска је прошла Ниш, Крушевац и главнина војске са самим султаном се упутила ка Шапцу да би, тачно оцењујући положај Београда, почела да стеже обруч око њега. У султановој пратњи налазили су се дубровачки посланици, који су о свему обавештавали своју владу.[34]

Напад на Шабац је почео првих дана јула 1521. године. Њиме је руководио Ахмед-паша. Лоше опремљена, али храбра посада града могла је само кратко време да се одупире снажном нападу. После жестоке борбе, град је освојен, а преостали браниоци — сасечени. У Будиму се већ 10. јула знало за пад Шапца.[35] Главе храбрих бранилаца распоређене су дуж друма којим је султан прошао на свом путу у Шабац. Султан је посетио освојени град, пажљиво га прегледао и наредио да се прошири и утврди, да се у њега смести војска.[36]

Одмах по заузећу Шапца султан је наредио да се сагради понтонски мост на Сави ради пребацивања војске, коморе, стоке и другог материјала на другу обалу реке у намери да са сремске стране, од Земуна, приђе са главнином своје војске Београду. Пуних 10 дана провео је султан ту, на Сави код Шапца, надгледајући изградњу моста. Радови су одмицали споро, уз много тешкоћа које је стварала сама река.[37] За то време појавили су се посланици деспотице Јелене, удовице Иваниша Бериславића, нудећи султану покорност. Долазак велике турске војске на обалу Саве и изградња моста преко реке довољно су јасно показивали султанове намере у погледу Срема, где су се налазили пространи поседи деспотске породице. Султан је прихватио предлоге српских посланика. Међутим, убрзо се показало да је то била само варка, тежња да се добије у времену: деспотица је, покупивши своје благо колико је могла, у журби напустила Срем и побегла у унутрашњост земље. Пошто су Турци сазнали за превару, одмах су се дали у потеру за њом и пљачку. Деспотица је била бржа; њу нападачи нису могли да ухвате. Бали-бег је упућен у Срем да освоји тамошње градове, што је овај и учинио.[38] Турске чете су у Срему све уништавале, палиле сва насеља, разарале градове, „летеху као змије крилате".[39] Ту им се супротставила мања угарска војска коју је предводио Стеван Батори. Нападачи су били сузбијени и натерани у бекство, али се ни Батори није упустио у даље акције. Очигледно није имао довољно војске.[40] Срем је био у власти Турака.

ТУРСКИ НА[illegible]

ЗА БЕОГРАД 1521. Г.

Док је султан боравио код Шапца, на обали Саве, а његови одреди харали по Срему, Пири-паша је ратовао на другој страни, код Београда.

Још док се султанова војска кретала ка својим циљевима на угарској граници, крајем јуна, по Дневнику султановог похода, 23. јуна 1521. године са коначишта недалеко од Пирота упућено је 1000 јаничара смедеревском заповеднику Хусрев-бегу, да опседне Београд. Првих дана јула од главнине турске војске одвојен је један део под заповедништвом Пири-паше и послат такође на Београд.[41] Биле су то прве турске јединице које су се 1521. године појавиле пред Београдом као претходница султанових снага. Пири-паша је имао задатак, поред осталог, и да мотри на угарске припреме и евентуални противнапад.[42]

Требало је да турска војска код Београда током јула месеца припреми терен за главни напад, који се очекивао пошто се окончају операције око Шапца и у Срему. Да би Београд у потпуности био одсечен од угарског залеђа, двојица турских војсковођа, Пири-паша и смедеревски Хусрев-бег, са својим снагама су почели опсаду Земуна. Град је жестоко бомбардован, градска утврђења су под ударом топова попуштала. Војске није било много у Земуну, свакако много мање него у Београду. После узалудног отпора град се предао непријатељу. Очајничка борба појединаца није могла да спасе град. Сви затечени браниоци су поубијани, а становништво одведено у робље.[43]

После пада Земуна ситуација Београда се нагло погоршала. Обруч око града се стезао. У другој половини јула Пири-паша наставља опсаду Београда, углавном бомбардовање утврђења. Сви су напори били усмерени на рушење градских зидова и појединих кула. У таквим околностима опсађени су покушали очајнички испад. Крајем јула, под заштитом ноћи, једна група хришћана је изашла ван града и напала Турке, и то посаду топова, оне који су њима руковали и њих бранили. Напад је био уперен нарочито на велики топ који је био довучен да туче град. Акција хришћана није успела. Иако су у први мах побили доста Турака, нису успели да онеспособе непријатељске топове. Били су натерани на повлачење.[44]

Султан је 29. јула 1521. године прешао у Срем и кренуо ка Београду. Тих дана је пао и Сланкамен, пошто је посада претходно напустила град. Султан Сулејман је стигао у Земун последњег дана јула 1521. године.[45]

У то време већ се видело да Угарска неће моћи да пружи неки већи отпор код Београда. Краљ је, после дипломатских корака предузетих код пријатељских и сродничких дворова, увидео да је упућен на домаће разједињене и непокретне снаге, на своје магнате и прелате којима није владао. Више примера ради, пошто је Шабац већ био пао у турске руке, без пара и војске, са симболичном цифром од 200 коњаника, кренуо је млади краљ из Будима на југ 15. јула 1521. године узалуд очекујући да му се придруже великаши са својим четама. Писма упућена војним командантима да похитају у помоћ, чак ни претње, нису помагали. Нико није веровао да краљ може своје претње и да оствари. Ни крвави мач разаслат по краљевини, као примитивна симболика опште опасности, није деловао на успаване духове и савести.[46]

Кренувши из Будима краљ је ишао низ Дунав. Зауставио се најпре у Тетењу, недалеко од престонице. Није журио са својом акцијом. У Тетењу је провео дуго времена. Ту је боравио до 8. августа, очигледно чекајући долазак остале војске. У то време је још оцењивао своје снаге као недовољне за супротстављање непријатељу.[47] Његову спорост је условљавало очекивање да ће у међувремену ипак стићи племићка војска, можда и помоћ из иностранства. Из Тетења је краљ, опет без журбе, наставио пут на југ и зауставио се у Адоњију, да би 28. августа, дакле у време када је већ било касно за било какву помоћ Београду, био у Толни. Много више војске краљ није имао ни тада. Чак и да није било касно, тешко би се шта са њом могло учинити против Турака.[48]

Ердељски војвода Јован Запоља, који је сматран најбољим угарским војсковођом тога времена, није пружио своју драгоцену помоћ краљу. Он се ни 20. августа још није био прикључио краљевој војсци, а није упутио помоћ ни Београду.[49] Очекивао је да види развој догађаја на југу, без жеље да помогне двору који је дуго и стално показивао неразумевање и непријатељство према њему. Неслагање са двором било је јаче него страх од Турака.

Од иностране помоћи било је мало стварне користи. Већина угарских вапаја отишла је узалуд. Многобројна посланства у Венецији, која су тражила на првом месту новац за инсолвентног угарског краља, најчешће су наилазила на уобичајену дипломатску слаткоречивост Сињорије, не и одрешену кесу.[50] Противмлетачко расположење претворило се касније, када су главни догађаји прошли, у отворене оптужбе да Венеција не само што није помагала угарску борбу

против Турака, већ да је помагала султана топовима, барутом и другим материјалом.[51] Млетачки посланик у Будиму имао је доста посла да ове нападе на Сињорију бар унеколико ублажи.

Војну помоћ упутили су у Угарску надвојвода Фердинанд и пољски краљ Жигмунд. Први је опремио 3 000 пешака из Немачке, изгледа и неке ратне справе, као и оружје, а други — одреде коњице (500 људи) и пешака (2 000 људи).[52] Краљ Лајош је очекивао помоћ и из својих земаља — Чешке и Моравске, он се у те одреде, изгледа, највише поуздавао.[53] Међутим, са великим закашњењем одвијале су се ствари и тамо. Сабор у Моравској, који је био надлежан да одобри војну помоћ угарском краљу, састао се тек 29. јула 1521. године. На њему је стварно дата сагласност на краљев захтев. Укупан број војске коју је Чешка слала, 7 220 пешака, 400 коњаника и 18 топова, окупио се у другој половини августа код града Холича и придружио угарском краљу у Толни управо у време када је Београд пао у турске руке. Моравска војска је била добро опремљена и вољна да се упусти у борбу и поврати изгубљено. Како је краљ од тога одустао, војска се разишла кућама не постигавши ништа.[54]

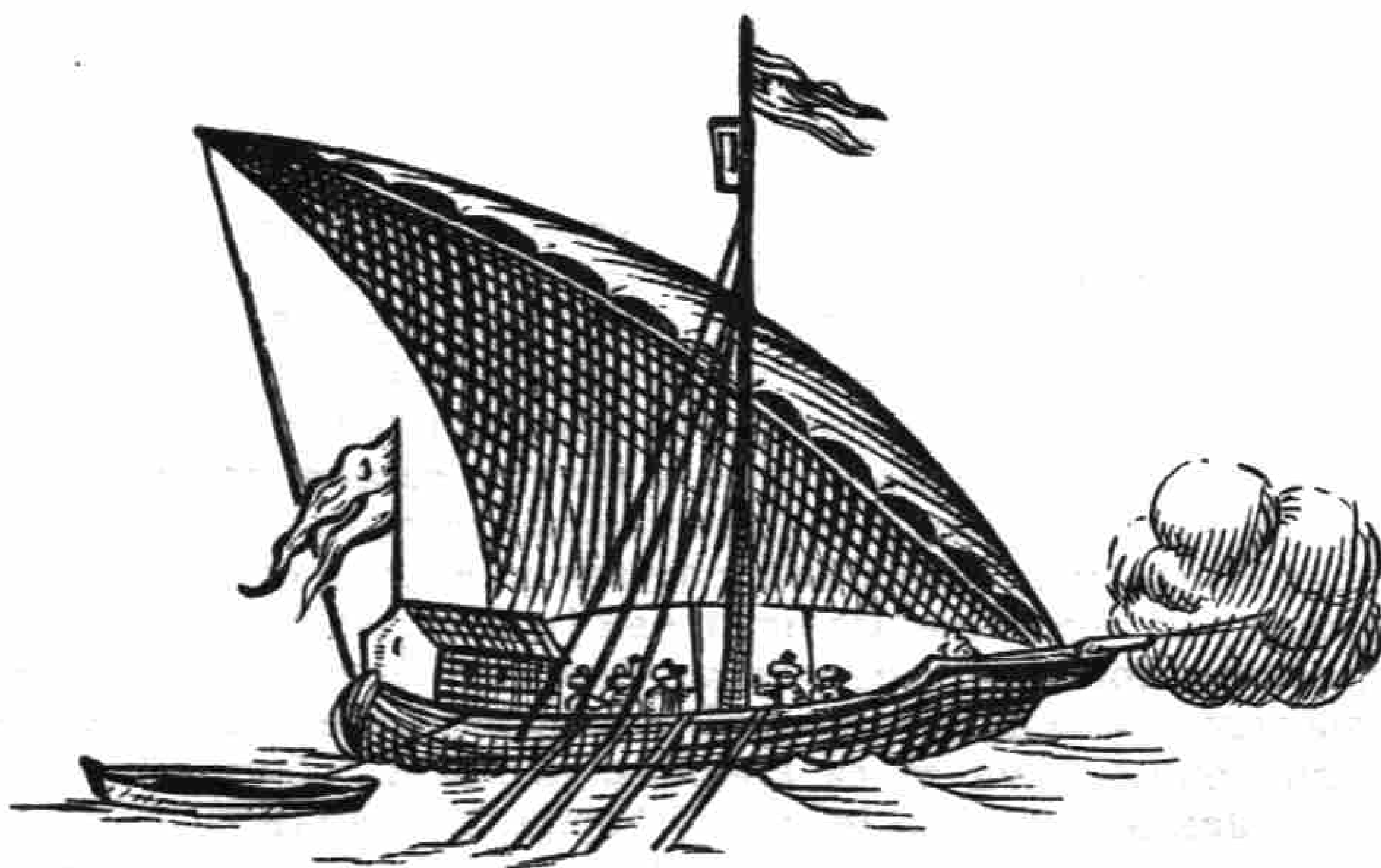
Од иностране помоћи за борбу против Турака практично није било ништа. Уместо хришћанске солидарности и војске која је имала да је потврди, угарски краљ је добио само појединачне одреде својих рођака и из својих наследних земаља. (Надвојвода Фердинанд је био брат угарске краљице Марије, а пољски краљ — стриц краља Лајоша.) Па чак и та једина војска која је прекорачила угарску границу на путу према угроженим местима стигла је касно. Она се придружила краљу у време када је сваки већи отпор Турцима био безнадежан, а у укупном броју са угарским снагама, била је још увек сасвим неравноправна турском нападачу. И тако, док је шаролика краљева војска стајала у Толни, док су у Петроварадину стајали одреди под заповедништвом палатина Стевана Баторија, а код Липе на Моришу снаге ердељског војводе Јована Запоље, турски султан је неометан ни од кога довршавао наумљено дело.[55] Три угарске војске нису могле да се удруже, а сви су били надомак Београда!

Вест која се првих дана августа пронела у турском табору, да се краљ спрема да пружи помоћ Београду, била је тачна, али без реалне опасности за Турке. Краљ је био тада у Тетењу, тек на почетку свога пута према Београду. Султан је ипак послао 500 јаничара бродовима уз Дунав, да спрече евентуални угарски продор.[56]

ОСВАЈАЊЕ ГРАДА

Турска стратегија опсаде Београда августа 1521. године разликовала се од претходних сличних покушаја по томе што је главни напад сада ишао са савске, сремске стране. Нападало се са свих страна, али су напади са речне стране, и то савске стране, били најјачи. Турци су добро уочили да је један део београдске градске обале био опасан само једноструким зидом, док је по читавом осталом обиму град био заштићен двоструким зидом. То јасно показује и турски снимак који потиче из друге половине XV века.[57] Ова стратегија је била могућна једино уз претходно овладавање Сремом, што за време ранијих напада на Београд није никад било остварено.

Августа 1521. године Турци су опсели Београд са свих страна, са копна и са река. Султан се са својом пратњом налазио у Земуну и одатле посматрао град и ток борби око њега.[58] Са земунске стране је посматрао догађаје и састављач Дневника овог похода, неко из султанове пратње. Тако посматрано, на левом крилу, дакле са дунавске стране, турском војском је командовао Мустафа-паша, коме је био потчињен заповедник јаничара, а на десном крилу, са савске

ИЗГЛЕД ТУРСКОГ БРОДА (XVI ВЕК)

стране, нападом је руководио Пири-паша. Турска коњица налазила се делом на сремској обали Саве, а делом на Ратном острву.[59]

Бомбардовање Београда које је почело још јула 1521. године настављено је током августа још интензивније. Град је тучен са копнене стране, затим дуж Дунава, са сремске обале Саве и најзад са Ратног острва. Град је бомбардован свим расположивим средствима, без прекида, и дању и ноћу. Турски топови су били укопани, а имали су и заклоне, тако су они који су њима руковали били заштићени од дејства градске артиљерије и пушака. Топови су били подупрти са задње стране дрвеним шиповима набијеним у земљу. Обично су били састављени из два дела: предњи део је био за ђуле, а задњи за барут. Имали су алке за пренос и руковање.[60] Турски бродови су такође били снабдевени топовима, али мањих димензија. Они су се налазили на предњем делу бродова.[61] У току напада на град и они су коришћени.

Опсађени су се бранили топовском паљбом из кула, са бедема, употребљавали су пушке, као и сва друга расположива оружја.[62]

Првих дана августа почели су јуриши на град који су били највише управљени вароши; градски зидови су местимично већ били озбиљно оштећени.[63] Турци су 2. августа полетели на градске бедеме. У жестокој борби која се водила тог дана изгинуло је 500—600 нападача.[64] Напад је био сузбијен. Опсађени су пружали жилав отпор и са узвишених места, кула и зидова, наносили су Турцима велике штете. Султан је наредио да се праве заклони за људе како би се губици смањили.

Следећег дана, 3. августа, Турци су обновили нападе и усмерили их на освајање Доњег града, који је највише страдао од бомбардовања и био најслабија тачка одбране. Напад је ишао са река, са савске и дунавске стране. Борбе су биле огорчене и већ је изгледало да су нападачи близу циља. Неки јаничари су успели да продру у град са савске стране. И на другом крају ситуација је била неповољна за браниоце, јер су се појавиле и турске ратне заставе које су покушавали да истакну на бедемима. Па ипак, ови јуриши, ма како они били силовити, тог дана нису успели. Они нису били једновремено изведени, били су без потребне координације. То је омогућило хришћанима да са крајњим напором одбију непријатеља. Јаничарски ага је у овој борби био рањен.[65]

После тог неуспеха султан је наредио Ахмед-паши да са топовима који су стигли из Смедерева пређе на Ратно острво

и оданде туче град.[66] То је био добро одабран потез, јер су на тој страни градски зидови били најслабији и изгледи да се они разруше — највећи. Ове борбе су показале султану да су потребне још неке припреме, којима су посвећени следећи дани. Настављено је са разарањем кула из којих су се хришћани жилаво и са доста успеха супротстављали нападачима. Тако је 4. августа запаљена једна велика кула са дунавске стране. Затим се почело са изградњом понтонског моста преко Саве, како би се војска и материјали брже пребацивали на београдску обалу реке.[67]

Припреме за јуриш су почеле 7. августа. По ноћи војска је полако прилазила бедемима, избегавајући на тај начин губитке које би им причињавали градски топови. До зоре, посао је био обављен. Турске чете су се налазиле на положајима у непосредној околини града. Сваки заповедник је имао тачно предвиђен задатак и деоницу на којој ће нападати његови људи.

Осмог августа је почео општи јуриш на град. Нападало се истовремено са три стране: са обале Саве (Пири-паша), са обале Дунава (Мустафа-паша) и фронтално са речне стране (Ахмед-паша). Налет је био силовит и добро организован; Турци „не дадоше ока отворити".[68] Малобројни браниоци нису имали довољно снага да се на свим странама супротставе непријатељу који је продирао кроз бреше на зидовима. Војници су се пели уз бедеме. Турци су коначно продрли у Доњи град. Становници Доњег града и његови браниоци морали су се повући у тврђаву, не без препрека од стране угарских команданата, који нису хтели да их приме, наводно због несташице хране.[69] Пре него што су се повукли из вароши, хришћани су запалили своје домове и друге грађевине. Борбе 8. августа су трајале од јутра до мрака, према томе, мишљење да су Турци продрли у варош без отпора од стране бранилаца није тачно. У Будиму се већ 10. августа знало да је варош евакуисана и да су становници побегли у Горњи град.[70]

Већину становника Доњег града, вароши, чинили су Срби, па се одмах код угарских писаца јавило тврђење да су управо они криви за продор Турака и освајање вароши 8. августа. Мотиве за такво тврђење није тешко наћи — требало је одговорност за немиле догађаје пренети на друге, у овом случају на Србе, „шизматике." То није било тешко и незахвално у очима католичких читалаца и двора. Па ипак, не одговара стварности. Састављач Дневника султановог похода, очевидац који је бележио догађаје из дана у дан, и

који је несумњиво тачно приказао ове борбе (његову садржину потврђују други извори), тврди управо друкчије. По њему је борба за Доњи град била жестока и веома упорна; Турцима је био потребан читав дан да освоје варош. Заробљени хришћанин из града тврдио је да је одбрана Доњег града постала немогућа када су Турци почели фронтални напад са река, са Ратног острва. Зашто су Турци продрли прво у Доњи град? Ситуација је у том погледу сасвим јасна. Доњи град је знатно више страдао од бомбардовања, а увек је био лошије утврђен и брањен. Најјаче куле, најдебљи зидови, најбољи топови и оружје, налазили су се у Горњем граду, који је било много теже освојити и због положаја на брежуљку. Угарска војска и команданти повукли су се углавном у тврђаву, која је пружала већу безбедност и давала изгледе на дужи отпор. Објективни услови за одбрану Доњег града били су далеко неповољнији. Турци су то знали и искористили, па је главни напад 8. августа био усмерен на његове зидине. У томе треба тражити узроке освајању вароши, не у издајничком држању било кога. Уосталом, и 1456. године Турци су успели да продру у Доњи град, са те стране је Београд било готово једино могуће освојити.

Када су Турци 8. августа продрли у варош и освојили је, полетеле су гомиле јаничара и на Горњи град. Најжешће су нападали капије града; надирали су преко рушевина, пели су се уз зидове. Било је много губитака на обе стране. Очајнички отпор посаде и грађана коначно је надјачао турску бројност. Тврђава се одржала.

Следећих дана Турци су наставили са рушењем кула и бедема, све топовске цеви биле су уперене на тврђаву, која је бомбардована са свих страна, сада и из Доњег града. Да би напад био успешнији, улагани су изузетни напори. На торањ фрањевачког манастира Турци су довукли мањи топ и онда тукли град са те висине. Опсађени су живо настојали да онемогуће дејство овог топа, али у томе нису успели.[71] Како су сада топови били постављени знатно ближе тврђави, разарања су била већа. Поред тога Турци су помоћу стрела убацивали у Горњи град запаљиви материјал — сумпор, смолу и друго. Како су кровови кућа и других зграда били покривени лако запаљивом трском, пожари су лако изазивани и стварали су пометњу међу браниоцима ионако исцрпеним глађу и дуготрајним напорима. Поред тога, опсађени су морали одвајати људе за гашење пожара, који су се у врелим августовским данима брзо ширили. Истовремено тиме је смањиван број бораца на бедемима у ситуацији када је сваки

човек био драгоцен у борби са Турцима. Нарочито је опасно било то што су ватром уништаване и поједине куле у граду, које су биле важна упоришта одбране.[72]

Турски одреди су 16. августа под заповедништвом Ахмед-паше покушали да смелим и брзим јуришима на тврђаву постигну циљ. Да би подстакао своје људе на борбу и улио потребно самопоуздање, Ахмед-паша се послужио лажима. Пустио је глас да је тог дана празник Видовдан, добро познати датум турске победе на Косову, симбол српског пораза. Уједно то показује кога је Ахмед-паша сматрао својим противником у Београду — углавном Србе. Мање је вероватно да би он српским празником подстицао своје чете на борбу против Угара. И заиста, Турци су жестоко нападали пењући се на бедеме уз помоћ лествица и клинова. Борба прса у прса вођена је веома упорно. Неке групе јаничара су чак продрле у град, али, како овај фронтални напад, из Доњег града, нису пратиле акције крила, дакле напади и Пири-паше са савске и Мустафа-паше са дунавске стране, браниоци су све снаге употребили против ових Турака, и све до једног их уништили.[73] Хришћани су још били у стању да сузбију појединачне нападе непријатеља, ма како они били силовити.

Опсађени су бацали на Турке све што су имали при руци. Поред осталог користили су велико комађе дрвета са забоденим клиновима и то бацали на непријатеља. Земља је посипана ексерима. Борило се са крајњим снагама, готово очајнички на више страна. Храброст појединаца оличена је у имену Јакова Утешеновића, заповедника једне од највећих градских кула. Његова решеност да у борби истраје до краја уливала је храброст и другима и продужавала ову беспоштедну борбу.[74] Па ипак, стање тврђаве се нагло погоршавало, а наде у успешан исход борби сваким даном су све очигледније ишчезавале.

Откако је Доњи град освојен 8. августа, почели су одмах радови на копању подземних канала — лагума. Турци су копали канале најпре испод појединих кула.[75] Они су коришћени за разарање најважнијих делова тврђаве, који су се тешко могли на други начин уништити. Већ сам положај Горњег града био је захвалан за тај посао. Налазио се на брежуљку са великим бројем кула, био је заштићен посебним системом зидова. Турци су се од 8. августа налазили у подножју тога брежуљка, у вароши. За копање лагума они су имали доста вичних људи, које су доводили и из оближњих рудника. У ископане канале стављан је експлозив, који

је онда потпаљиван. Тако изазване експлозије имале су снажно дејство: уништавале су оближње грађевине, куле и зидове поред којих су копани. Куле су „летеле у ваздух" изазивајући панику код опсађених.[76] Један такав канал Турци су копали испод дворца грофа Цељског у Горњем граду, али се он, изгледа, срушио пре времена, тако да су изгинули сви они који су се у њему тог тренутка затекли, војници и радници.[77] Чим би се неки значајнији објект срушио, у целини или делимично, као што су замак грофа Цељског и друге куле, Турци би продирали преко рушевина. Борбе су вођене често по ноћи, на рушевинама, уз гласне повике турских војника, уз звуке њихових бојних инструмената.[78]

Мост на Сави био је завршен 17. августа, после дванаестодневне изградње. Тиме је успостављена непосреднија веза између турске војске која се налазила на сремској страни, где је био и султанов логор, и бојишта под Београдом.

Ситуација у граду се нагло погоршавала. Било је све јасније да је очајничка и дуготрајна борба мале посаде и грађана узалудна. У време сталног разарања градских утврђења, пожара, непрекидних турских продора, глади и недостатка муниције, без наде на помоћ споља, дисциплина бранилаца је попуштала, а мисао о спасавању голих живота наметала се све чешће и упорније. Они мање одлучни покушавали су да нађу сопствени спас. Султанов пратилац је 24. августа забележио прво бекство из града. Већ следећег дана браниоци града су први пут изразили жељу да се предају али, како су тражили вишедневни рок за то, што су Турци протумачили као жељу да се прикупе снаге за даљи отпор и поправи град, њихов захтев је одбијен и борбе су настављене с несмањеном жестином.[79]

Следећа два дана, 26. и 27. августа, читава турска војска је прешла у напад да искористи већ изражену малодушност хришћана у граду. Борба је била веома крвава. Говорило се међу Турцима да такву битку још нико није видео. Жртава је било много на обе стране. Па ипак, Турцима још није припала победа.[80] Опсађени су покушали ноћу да упуте гласника краљу, да му јаве о својој ситуацији и вероватно о намери да град предају Турцима. Међутим, гласника су Турци брзо ухватили, пошто га је одао „један имућни неверник" који је пребегао из града и који се очигледно надао да ће за ту услугу бити награђен. Овај издајник је одао и стање посустале посаде града, јављајући да „међу њима за борбу способног човека није остало", да су многи поумирали, да их је

већина рањена, да више немају ни хране, ни барута за топове.[81]

Наде за спас града више није било. И последњи отпор је изгледао узалудан када се сазнало да је угарски краљ још далеко, да још прикупља војску, па према томе од брзе помоћи није могло бити ни говора. Пошто су опсађени обавештени да је краљ још у Будиму, у време када је он стварно већ био у Толни, могућно је да су Турци пустили тај глас. Тешко је, иначе, претпоставити да би „пребег" из краљеве околине могао толико погрешити и Толну заменити Будимом.[82] Уз то су опсађени видели да је њихов покушај успостављања везе са краљем пропао, јер је гласник био заробљен. Осипање из града је узело маха. Чак и виђени хришћани су напуштали град и тражили сопствени спас. У таквим су околностима градски заповедници понудили султану условну предају и затражили милост за себе и своје људе. Заповедник града, у пратњи осталих представника градских власти, био је изведен пред султана, коме је по уобичајеном церемонијалу морао да пољуби руку и преда кључеве града, симболично предајући тиме и сам град. Састављен је протокол о предаји града, који су потписали „виђени неверници", и на који су се заклели. Примопредају тврђаве требало је извршити следећег дана.[83] Тиме је судбина града била решена.

Ко су били „пребези" из Београда и ко је преговарао са султаном о предаји града? Дневник султановог похода и за пребеге и за команданте Београда увек употребљава назив „неверник", тако да се из тога не може закључити да ли су то били Угри или Срби.[84] Угарски извори предају Београда увек везују за Србе напомињући њихову бројну надмоћност у Београду над угарским становништвом, што је већ само по себи требало да сугерише читаоцу њихову одговорност у овим критичним часовима и подржи тврдњу да су управо Срби одустали од даље борбе, дакле, издали хришћанску ствар. За њих ови писци имају само речи презира, атрибуте кукавичлука и издаје. А Угри су, наравно, неустрашиви и доследни браниоци разрушеног града. Истина је далеко од ове разумљиве тенденције угарских писаца, која је зачудо продрла и у модерну историографију.[85]

Угарски краљ је после пада Београда окривљавао београдског бана Фрању Хедерварија за исход догађаја, као и Стевана Шуљока. Између осталог, он је Хедерварију пребацивао што је за свог заменика у Београду поставио Михаила Мору, сасвим недостојног човека, који је издао Београд. Краљ и саопштава како је он то учинио: ноћу је иза-

шао из града и прешао у султанов логор. У том угарском подбану врло вероватно треба препознати оног имућног и угледног неверника, који је *ноћу* 28. августа изашао ван града и, по речима султановог пратиоца, одао очајно стање бранилаца Београда.[86] Млетачки посланик из Угарске као да говори о Угрима када помиње четворицу пребега, који су се такође прикључили султану.[87] Упадљиво је и то да угарски краљ, говорећи о паду Београда, нигде не помиње издају српских становника града, што свакако не би пропустио да учини да је тога било.[88] Ако се томе дода већ позната чињеница да су Срби из Београда после предаје града депортовани у Турску, а преживели угарски браниоци пуштени кућама, добија се управо обрнута слика од оне коју су многи писци покушали да створе о овим догађајима.

На основу расположивих извора, ситуација је у погледу преговора са султаном довољно јасна. О предаји угарског града могли су и морали да преговарају једино они који су њиме управљали — угарски заповедници, без обзира на њихов ранг. Пред султана су изашла „два виђена неверника", који су разговарали са турским пашама, а тек онда су пуштени пред султана. Тада је састављен акт о предаји града, који су онда заповедници града, преговарачи, и потврдили својим потписима и заклетвама. Нема сумње да су то били угарски команданти града; турски извор једног од њих означава као диздара.[89] Друкчије није ни могло бити. Међутим, то не искључује могућност да су грађани Београда, међу њима и Срби, могли желети и показати ту своју жељу, да се прекине узалудни отпор Турцима. Уосталом, град се предао кад је нестало средстава за даљу борбу, људи и оружја, потребних за то. Београдска посада у заједници са грађанима храбро се борила читава два месеца; град се предао када су исцрпени сви извори за пружање отпора. Питање издаје бранилаца има, дакле, мању вредност него што се обично мислило, јер борба није прекинута пре времена; она је за хришћане практично била окончана када су почели преговори са Турцима. Пребегавање појединаца из Београда није могло битно да измени стање, можда само да окарактерише њих саме. Мање-више, посада Београда је извршила свој задатак до краја.

Представници Београда нису могли постављати нарочите услове султану. Они су тражили милост, поштеду за своје животе и слободно напуштање града, заједно са породицама и имовином. Султан је то обећао и град се предао нападачу. Да ли је султан првобитно дозволио Србима да могу остати

у граду, ако желе, није сасвим јасно.[90] Догађаји су текли друкчије.

О томе кога дана се Београд предао Турцима не постоји сагласност у изворима. По Дневнику султановог похода, то је било 29. августа 1521. године, а по извештају млетачког посланика, који је писан две године после догађаја — 28. августа.[91] Овој несигурности, када је у питању одређивање датума предаје Београда султану, допринела је умногоме чињеница да се у Угарској вест о паду Београда држала у највећој тајности, тако да ни млетачки посланик у Угарској, који је обично имао добра обавештења о догађајима у земљи, није могао правовремено да обавести своју владу о исходу борбе код Београда. У писмима која су слата тих дана, и почетком септембра 1521. године, нигде није забележена вест о паду Београда.[92] Очигледно се у круговима блиским краљу сматрало да је то велики губитак за земљу, и велика срамота, пораз који је већ сам по себи наговештавао многе последице. Ипак није јасно чему је у стварности могло да служи прикривање једног догађаја који се више није могао изменити.

У одређивању датума пада Београда — да ли је то било 28. или 29. августа — пресудно је то што је процедура предаје града de facto трајала два дана: 28. августа је потписан протокол о предаји Београда, истог дана је у град ушао у име султана смедеревски бешлибаша са једним јаничарем, а 29. августа је турска војска стварно запосела тврђаву.[93]

ПОБЕДНИЦИ И ПОБЕЂЕНИ

Јаничари су 29. августа први пут ушли у београдску тврђаву. Они су запосели читав град и најсвечаније, уз звуке ратних инструмената и опште весеље, развили своју жуто-црвену заставу на бедему града. Убрзо су се на зидинама појавиле и друге турске разнобојне заставе појединих заповедника, међу којима и застава смедеревског команданта Хусрев-бега. Уз верске обреде и весеље, победници су разгледали плен. Пири-паша је са дефтердаром Мехмед Челебијом ушао у кулу да покупи и попише затечене драгоцености и друге предмете.[94]

У исто време, хришћани су напуштали град. Срби и Угри, војници и грађани, покупивши покретну имовину, одлазили

су са породицама. Они су се селили све до мрака тога дана, укрцавали су се у бродове, пошто су претходно у Доњем граду разоружани. Примопредаја власти је брзо извршена.

Браниоци Београда, Угри и Срби, нису имали исту судбину. Угарски заповедници града Блаж и Јанко Моргај су ухваћени и убијени. Извори се само не слажу о начину на који су они страдали. Поштеда коју је султан обећао опсађенима, на њих се, изгледа, није односила.[95] Султанов пратилац на овом походу је забележио да су „угарски неверници тражили да оду у своју земљу", што им је свима султан и одобрио. Да би се царско обећање и остварило, „послаше их Дунавом на бродовима Јахја-пашином сину, у Сланкамен, да би могли отуда отићи у крајеве преко". Нема разлога да се сумња у вест овога извора, тим пре што се она потврђује податком из Дубровника да је султан свима „опростио" и послао их у Угарску.[96] Султан је одржао своју реч, бар у првим данима после победе, омогућио је угарским повратницима да напусте град и дођу до Сланкамена, где се налазио Бали-бег. Па ипак, они нису несметано могли да се разиђу, или бар не сви. Бали-бег их је задржао и, по једном извору, све побио. Овај покољ Угара пада у време после султановог напуштања ових крајева.[97] Султан Сулејман је провео прву половину септембра у Београду и његовој околини; 18. септембра је напустио подручје Београда, следећег дана је био у Смедереву, а 26. септембра већ у Нишу.[98] Према томе, Бали-бегов покољ би требало ставити у другу половину септембра, а познато је да су Угри из Београда упућени у Сланкамен 30. августа.[99] Да ли је Бали-бег више од 15 дана задржао угарску војску и становништво у повлачењу, није довољно јасно, или је ту реч о некој мањој групи Угара који су се касније повлачили и на којима је искалио свој бес Бали-бег. Исто тако је тешко разјаснити да ли је Бали-бег радио са султановим знањем или не, по његовој наредби или из сопствених побуда.[100]

Турци су друкчије поступили са затеченим српским становништвом. Када су „неверници" почели са породицама и имовином да напуштају град још 29. августа, вероватно је међу њима било и Срба. Међутим, њима није било дозвољено слободно повлачење, а ни даљи боравак у Београду. Султан је 9. септембра 1521. године наредио „да се ратници из Београда протерају у Цариград под стражом".[101] Шта је султана могло навести на овакав поступак према Србима у време када је угарска посада Београда већ била напустила град по његовом одобрењу? Вероватно их је сматрао недовољно

поузданим становницима пограничног утврђења, а могао се реално бојати њихових веза са сународницима у јужној Угарској. Депортовање Срба било је извесно обезбеђење за будуће мирно поседовање важног Београда.

Око 10. септембра 1521. године, под стражом кренули су Срби из Београда. Читаве породице су напуштале град носећи оно што су могле понети. По одобрењу Турака, они су понели своје светиње, као једине остатке напуштених храмова. Биле су то мошти св. Петке, мошти царице Теофане и икона Богородице. У Цариграду су оне свечано дочекане, са великим поштовањем. Тадашњи патријарх се залагао да све-

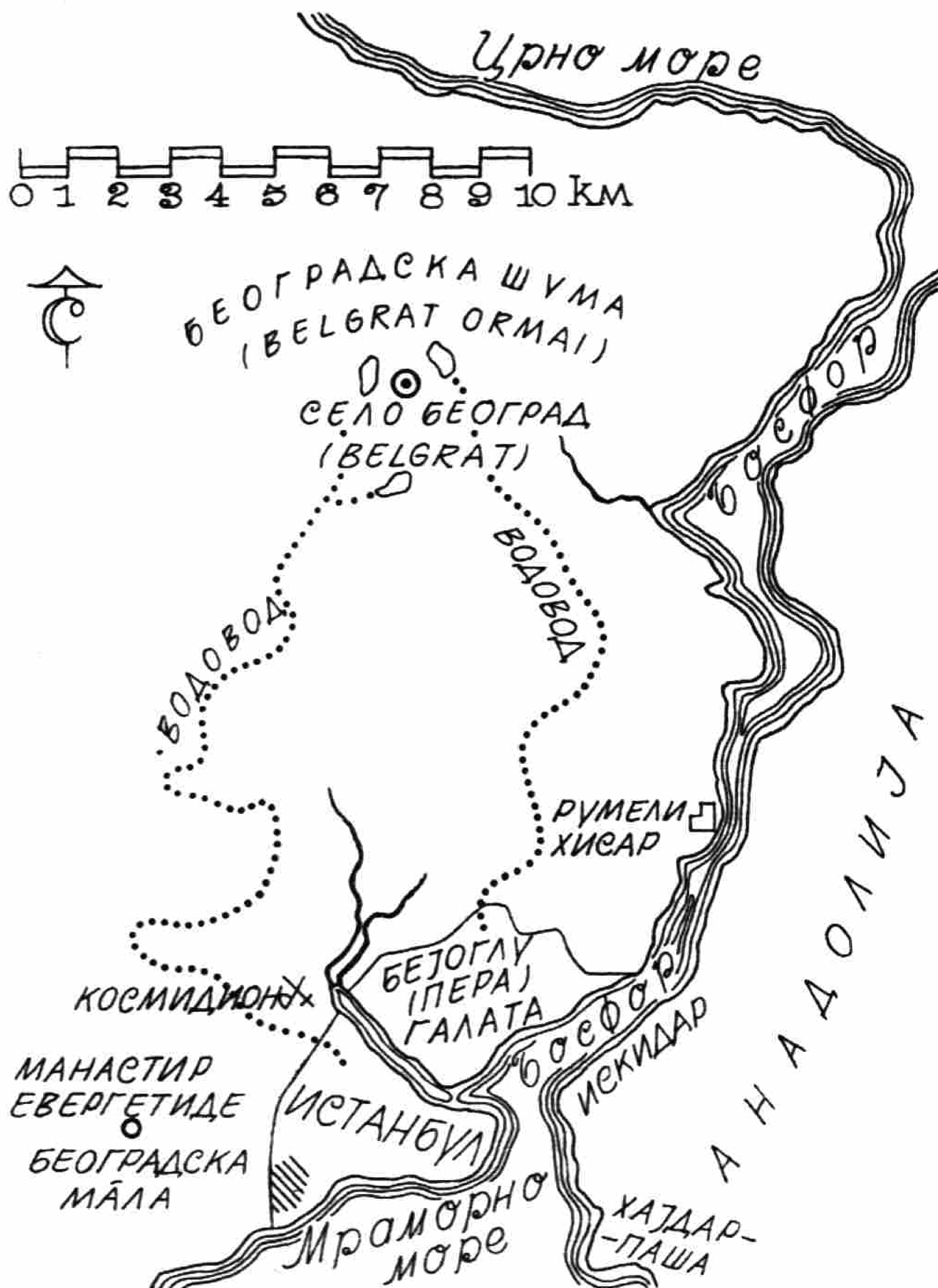
ТУРЦИ ОДВОДЕ РОБЉЕ

тиње буду откупљене, пошто је султан претио да ће их уништити.[102]

Турци су населили становнике Београда у околини Цариграда, изгледа, са задатком да чувају градски водовод, а делимично су смештени и у југозападну махалу саме вароши. Срби су ту подигли Цркву св. Богородице у којој је чувана и позната икона Богородице, која је донета из Београда, као и друге светиње. Дуго су овде чували успомену на своју домовину и изгубљени Београд. Они су у новом крају често давали појединим пределима име Београда. Тако су остали називи — Београд, београдске шуме, београдске капије и друго, а црква коју су изградили изгорела је тек у недавној прошлости, 1955. године. Становништво је ишчезло, али преостали трагови упућују на закључак да број депортованих Срба 1521. године није био мали и да су они у новом крају живо чували сећање на Београд.[103]

За све време борби око Београда султан се са пратњом налазио код Земуна, одакле је посматрао ток догађаја. У његовој пратњи су се налазили дубровачки посланици. Двојица су били посланици у Цариграду, па су султана пратили на читавом путу и провели код Београда 35 дана.[104] Они су тада користили сваку прилику за обезбеђење својих трговачких интереса. Тако је дефтердар Анатолије Абдусалем обећао дубровачком посланику да ће се постарати за повољно решење питања анатолске царине за Дубровчане, ако му се набаве одређене тканине. Дубровчани су, знајући да пут споразумевања са појединцима на Порти има своју реалну вредност, ушли у предложени посао: из Дубровника су послате тканине и предате Абдусалему, али су његове противуслуге изостале.[105] У време када је опсада Београда била у току, почетком августа 1521. године, дубровачка влада је била врло обазрива у односу на Турке: предузете су мере да се спречи долазак угарског посланика у Дубровник, а дубровачки обавештајци, поред званичних посланика, неуморно су скупљали вести о стању у Угарској, о турским успесима и др.[106] На основу тих извештаја влада је увек могла на време да оријентише своју спољну политику.

Већ следећег дана по предаји Београда, 30. августа 1521. године, султан Сулејман је преко сагређеног моста са својом пратњом прешао први пут у Београд да га разгледа. Одмах је наредио да се црква у Доњем граду претвори у џамију. Султанов пратилац није забележио која је то била црква, да ли православна српска, или католичка. Претпостављало се да је била у питању највећа градска црква, да-

ОСТАЦИ НАСЕЉА СРБА У ЦАРИГРАДУ И ОКОЛИНИ

кле ранија митрополитска црква. Међутим, поставља се питање да ли је она читаво време под угарском влашћу остала поштеђена. Убрзо су све београдске цркве доживеле исту судбину, претворене су у турске богомоље. Зна се да су септембра 1521. године Турци у Београду радили на преправљању хришћанских цркава у џамије.[107]

Султан је поклонио пуну пажњу освојеном граду. Он је провео у њему и његовој непосредној околини више од 15 дана. Неколико пута је прелазио у Београд, издавао наредбе за његово обнављање и надгледао спровођење тих мера. Он је намеравао не само да поправи град већ и да га унапреди. Турци су најпре почели оправку градских утврђења и кула. Већ крајем септембра се знало да су они направили и обновили једанаест кула. Султан је наредио да се град добро снабде оружјем и људством. У граду је распоређено 200 топова, допремљен је и други ратни материјал, затим намирнице, и обезбеђена је јака војна посада града, по једном извештају од 3 000 људи. По султановој наредби посечена су сва дрвета на Ратном острву, очигледно из стратегијских разлога.[108]

Најзад, Београд је добио и свог првог турског заповедника — Бали-бега, сина Јахја-паше, који је за своје заслуге богато награђен новцем, одмах по освајању тврђаве. Он је постављен за смедеревског санџака и београдског мухафиза са центром у Београду и приходима од 900 000 аспри.[109] Султан је Београд одредио за центар управе пограничних области и поверио овај положај једном од најспособнијих војсковођа своје земље, ратнику који ће годинама уливати страх Угарској и који ће на Мохачу, пред Бечом и на другим бојиштима потпуно заслужити најласкавије оцене својих савременика који су га окарактерисали као „чврст стуб, висока застава . . . исукана сабља над вратом божјих противника и непријатеља његовог Посланика, дика међу борцима за веру и подвижницима, истребитељ неверника.“[110]

Тако утврђен људима, оружјем и храном, почињао је Београд свој нови, знатно измењени живот једног турског града на периферији Царства.

Вест о паду Београда, иако је за сваког трезвенијег човека морала бити једини могући исход несрећне ситуације на граници, поразила је угарски двор. Она је целом свету показала потпуну немоћ Угарске и наговештавала даљу турску експанзију. Вест о паду Београда, иако са извесним закашњењем, брзо се ширила по Европи. Дубровачка Република је у складу са својом политиком неизазивања победника, то-

повским хицима и поклоном дочекала турског посланика и вест о султановој победи. Из Дубровника су упућена писма папи и у Венецију са овим новостима, о државном трошку је отпремљен турски посланик у Венецију.[111]

ДУБРОВЧАНИ ШАЉУ ПАПИ ПИСМО ТУРСКОГ СУЛТАНА О ПАДУ БЕОГРАДА 1521. Г.

Највећа тајност којом је у Угарској обавијен овај догађај требало је да пружи времена двору да предузме неке, било какве, мере. А оне су се свеле на бесмислено кажњавање појединаца и њихове немарности.

После краћег боравка на југу, угарски краљ се вратио преко Мохача и Печуја у Будим, напуштајући сваку помисао о очигледно илузорном покушају да се изгубљено поврати. Угарска војска, домаћа и она из иностранства, распуштена је и ствари на југу државе препуштене су своме току.[112]

У Угарској су оглашени за кривце београдски банови Фрања Хедервари и Валентин Терек, који се нису налазили у граду за време опсаде, на шта су по законима краљевине били обавезни. Фрања Хедервари је окривљен и због тога што је још пре опсаде одбио да врати поверену бановину угарском краљу, као и због тога што је за свог заменика поставио Михаила Мору, који је по општем уверењу био недоличан човек, који је издао Београд. Краљ је окривио банове за лошу снабдевеност Београда људством, храном и оружјем. На основу свих тих елемената, под оптужбом велеиздаје, обојици је конфискована целокупна имовина.[113]

Ма колико било оправдано кажњавање непосредних криваца, ма колико се тиме — пребацивањем одговорности на другога — и сам двор спасавао у очима околине и јавности,

није могло да се сакрије право стање и прави кривац — угарско друштво у расулу. Београдски банови чак и да су савесно обавили свој задатак, нису били дорасли султановој снази. Одавно је Београд престао да буде град појединца ма ко он био. Он је имао прворазредну стратегијску улогу за безбедност државе, она је морала и да га брани. Док је он на једној страни био препуштен одбрани појединаца и њиховим релативно ограниченим средствима, на другој страни је војска једне царевине кренула у поход да га освоји и стекне повољнију границу на северу. Колики се значај у Турској придавао освајању Београда показује и чињеница да је само то, поред освајања Шапца и других мањих места, био циљ читавог похода. Султан Сулејман II није ишао даље, он се августа 1521. године задовољио стеченим. Ако је његов претходник султан Мехмед II 1456. године маштао о истовременом освајању и Будима, његов наследник је своје амбиције задовољио Београдом.

ГЛАВА ОСМА

УНУТРАШЊИ ЖИВОТ ГРАДА

ОРГАНИЗАЦИЈА УПРАВЕ У ПРВОЈ ПОЛОВИНИ XV ВЕКА

Када је 1427. године краљ Жигмунд преузео Београд од српског деспота Ђурђа Бранковића, за њега је овај град имао у првом реду стратегијску улогу. У то време је угарски краљ већ имао одређену политику према Турцима. То је била политика активне борбе против Османлија у оквиру широко замишљене борбе против „неверника", коју је Жигмунд спроводио и на другим странама своје државе. Он је више пута кретао против Турака, код Никопоља 1396. године и сам се једва спасао, борио се у Влашкој, његове чете су продирале у Србију, опседао је Голубац 1428. године. Ступио је у везу са турским одметником у Караманији, мирио је хришћанске дворове у нади да ће се једним општим покретом моћи да сузбију Турци у Европи. Била је то она далекосежна политика овог Луксембурговца коју су му замерали поданици у Немачкој сматрајући да га она, чак и онако како ју је он спроводио, одвраћа од царских дужности и обавеза.

Жигмундове амбиције да постане главни борац против Турака, захтевале су далеко већа средства од оних којима је он располагао. И док су стварани замашни планови да се Запад уједини против Турака, Угарска је имала сасвим одређене потребе да заштити своју јужну границу. Турско царство је после успостављања јаке централне власти под Мехмедом I и Муратом II, кренуло опет путем старе освајачке политике на Балкану. Турски упади у Србију и Влашку то најбоље доказују. Требало је добро организовати од-

брану на Дунаву. То је било могуће једино поседовањем утврђења на тој реци. Угарски краљ је зато обратио велику пажњу Београду 1427. године. Голубац је тада био изгубљен за Угарску, издајом је прешао у руке Турака, Смедерево се тек изграђивало. Београд је био највеће утврђење на том делу угарске границе. Жигмунд је био свестан његове важности. Одмах по преузимању града, 9. новембра 1427. године писао је Дубровчанима о тој новости наводећи да је то било потребно „да би сачувао неповређене границе краљевства Угарске и могао штитити краљевство Рашке".[1]

Два месеца боравио је Жигмунд 1427. године у Београду и његовој околини сређујући прилике у њему. Он је Београд одмах ставио под јурисдикцију мачванског бана.[2] Тиме није уводио ништа ново. Напротив, указивао је на континуитет угарске власти у овим областима, јер је Београд и пре 1402. године био у оквиру мачванске бановине. Он је управо изузет из ње и предат Србима у доба деспота Стефана.

Документи којима се располаже, на жалост, не показују какве је стварно компетенције имао мачвански бан у Београду.[3] Да ли је била у питању само судска власт бана, или је имао и друга права, тешко је прецизније утврдити. Када је крајем 1442. године ердељски војвода и мачвански бан Никола Илочки тражио да се пронађу коњи Ладислава Тетеша, он је о томе писао своме подбану Мачве, затим капетану Београда и жупанима Бачке и Бодрога. Сваки од њих је на својој територији имао дужност да се постара да се они нађу и врате власнику.[4] У наведеном случају пада у очи да се бан Мачве обраћа директно капетану Београда, не преко подбана Мачве, који, изгледа, није за то био надлежан. Да је Београд имао посебан положај у оквиру те бановине показује и то што се и краљ у случају потребе обраћао лично заповеднику Београда, без посредства бана Мачве. За време опсаде Голупца 1428. године Жигмунд је тражио од београдског кастелана да му се придружи са својим снагама. Захтев је непосредно пренет из краљевог табора градском заповеднику, вероватно и без знања бана.[5] Ова пракса постаје нормална ако се има у виду да је краљ сам постављао заповедника Београда, да је то увек био човек одан владару. Београд није био, нити је могао бити, изједначен са осталим градовима мачванске бановине. Како је расла улога Београда, нарочито после догађаја 1456. године и пада Деспотовине, слабила је, изгледа, његова веза са мачванском бановином. До формирања бановине са седиштем у Београду у другој половини XV века,

Београд је формално био део мачванске бановине. Познато је да је 1456. године Јован Короћски, тадашњи бан Мачве, бранио Београд од Турака.[6]

У време краља Жигмунда у Београду је постојао кастелан Горњег града — тврђаве, као и у многим другим градовима широм земље у којима је владар имао тврђаву. За Београд се прецизира да је то „castellanus castri superioris Albanandor", „castellanus interioris castri Nandoralbensis". Њега је постављао краљ, коме је он био и одговоран. По угарским законима кастелане су могли постављати и други — краљица, прелати, барони и друга лица — наравно у својим градовима. Кастелани су њима полагали рачуне о својим поступцима и држању, а у случајевима насиља, пљачке и злоупотреба кастелана, за њих су пред државом одговарали они који су их поставили и за њих су својом имовином одговарали.[7]

Кастелан је у Београду имао на првом месту војне функције, њему је била поверена одбрана града у рату и безбедност у миру.[8] Он је био војни заповедник града, старешина посаде смештене у граду. Краљ је преко кастелана плаћао војску која му је била потчињена. Био је дужан да се стара о свим војним потребама града, о наоружању, снабдевености града ратним материјалом и др.[9] Као војни заповедник, он је на краљев позив био дужан да се прикључи краљевој војсци у борбама и ван града. Тако је краљ Жигмунд приликом опсаде Голупца захтевао да му се Јован Тетеш, заповедник у Београду, прикључи у борбама које је водио.

Кастеланима су биле дате и друге компетенције. У XIV веку, у доба Анжујаца, они су имали неке судске функције ранијих градских жупана („spani castrensi"). Управљали су градском територијом и старали се о одржавању утврђења и поседа. У Загребу је кастелан вршио надзор над градским стражама, контролисао је да се ноћу у прописано време затварају капије града, а ујутру опет отварају, вршио је надзор над продајом робе на градском тргу, чувао је кључеве градских тамница, присуствовао кажњавању криваца.[10] У неким угарским градовима у време краља Жигмунда, кастелани су учествовали у раду градског суда, поред судије и заклетих грађана. Биле су то одређене врсте преступа, дела насиља, разбојништва, убиства, пожара, дакле она дела која су угрожавала безбедност грађана и њихове имовине. Понекад су вршили и надзор над прикупљањем градских прихода и дажбина.[11]

На положај кастелана Београда постављани су увек поверљиви краљеви људи. Махом су то били представници нижег племства, који су у владаревој служби већ показали своју оданост. Изузетни стратегијски значај Београда наметао је краљу крајњу опрезност у избору личности којој ће се он поверити. Први кастелани за које се зна после успостављања угарске власти у Београду били су браћа Јован и Ладислав Тетеш од Батмоноштора. Вишегодишња служба на двору, обављање финансијских и војних дужности за угарског владара, показују да је краљ имао у њих нарочито поверење. У Београду је на положају кастелана био прво Јован Тетеш, а после његове смрти, почетком 1429. године, заменио га је брат Ладислав.[12]

Кастелан је у Београду имао свог заменика — вицекастелана. То звање је обично кастелан давао једном од својих људи, сродника или пратилаца. Обично је своју дужност преузимао нови заповедник заједно са својим људима, војницима. Када је Јован Тетеш постављен за кастелана, он је писао да „una cum nonullis familiaribus nostris per certa tempora debeamus permanere“. Вицекастелан Београда Georgius de Day био је рођак браће Тетеша.[13] Очигледно су са променом личности заповедника града мењани и нижи заповедници и чиновници.

У истом раздобљу у граду је постојао и капетан, за кога се понекад наводи да је „capitaneus interioris castri Nandoralbensis“. Ковински жупан Франко Таловац потврдио је 9. септембра 1429. године да је примио неке краљеве ствари које су се налазиле у Београду, и то од Ладислава Тетеша, капетана „унутрашњег града“. Посредник при овој примопредаји био је Georgius de Vaty, кастелан Београда.[14] Помињање у истом документу капетана и кастелана Београда не дозвољава сумњу у постојање оба звања у граду. При томе је реч о документу Франка Таловца, који је добро познавао прилике у Београду, јер је у њему често боравио. Његов брат Матко имао је кућу у граду.[15] Однос ових двају звања није довољно јасан. Ладислав Тетеш се 6. VIII 1429. године назива капетаном и кастеланом Горњег града, око месец дана касније (9. IX 1429) помиње се само као капетан, а друга личност — као кастелан града.[16] Понекад су обе функције биле поверене једном лицу. Изгледа да су послови кастелана — већ и по пореклу саме речи — биле везане више за град, тврђаву, њену одбрану и потребе, а да је капетан био заповедник војних одреда, људи у једном граду. У време рата у Угарској капетан је био увек заповедник војске у походу. Многе по-

ОСТАЦИ БЕОГРАДСКЕ ТВРЂАВЕ

КУЛА НЕБОЈША НА ДУНАВУ

знате личности су носиле звање врховног капетана војске у јужној Угарској (Јанко Хуњади, Павле Кињижи и др.). У другим угарским градовима, на основу недавних испитивања, капетани које је постављао краљ имали су углавном војне функције, одбрану града и руковођење војном посадом града. Њима је понекад поверавано и прикупљање краљевих прихода, дажбина у градовима, али се, по правилу, нису смели мешати у унутрашње уређење градова.[17] Београдски кастелан Франко Таловац је по краљевој наредби завео порез на црквена имања, која нису ближе одређена. Више података показује да се у Београду није правила велика разлика између једног и другог звања и положаја. Ладислав Тетеш је био и капетан града, а касније се означава као „pridem castellanus interioris castri Nandoralbensi".[18] Михаило Силађи сам себе назива капетаном Београда 8. јуна 1456. године, у време опсаде града, а фрањевац Таљакоцо, који је био у граду за време истих догађаја, назива га кастеланом.[19] Овај Италијан је вероватно забележио оно што је чуо у граду.

Положај капетана дужи низ година заузимали су браћа Матко и Франко Таловци, пореклом Дубровчани, који су се брзо истакли у служби угарског краља.[20] Они су своју делатност везали за Београд још у време деспота Стефана Лазаревића, али су постали нарочито утицајни тек за време владе краља Жигмунда. Краљ је њима поверавао не само положај капетана у Београду него и друге важне функције. За овај период је карактеристично да је београдски капетан истовремено био и заповедник Ковина, а понекад је и северинска бановина прикључивана истом лицу.[21] Ово уједињавање више војних дужности у једној личности, а реч је увек о најважнијим тачкама угарске одбране према Турцима (Београд, Ковин, Северин), показује да је краљ Жигмунд, а касније и његов наследник Алберт, схватао одбрану јужне Угарске знатно шире, не само као одбрану појединих утврђења. Тако је створено читаво једно подручје које је као целина могло успешније да се одупире непријатељу. Снаге појединих градских заповедника очигледно нису више биле довољне за отпор Турцима. Заповедник једног ширег подручја располагао је знатно већим бројем војника, већим средствима која су се могла ујединити у случају потребе. Када краљ саопштава 1438. године да су се браћа Таловци истакли у одбрани јужних области земље, Београда и других градова у тим пределима, онда је то заједничка оцена њихове делатности у време кад је стварана чвршћа војна организација

на турској граници.[22] Угарски краљ, чак и кад није једном лицу поверавао сва три положаја — капетана Београда, заповедника Ковина и бана Северина — рачунао је на извесно узајамно помагање браће Таловаца. Тако је 1440. године Франко Таловац, као бан Северина, покушавао да притекне материјално и војнички у помоћ Београду, који је бранио његов брат Јован.[23] У овим мерама угарског краља могу се назрети неки елементи војне границе са седиштем у Београду за област јужног Баната и подручје које се простирало према истоку, ка Северину.[24] Да је овакво шире организовање одбране државне границе имало свог пуног оправдања у свакодневном животу, показали су догађаји више пута. Београд је често тражио помоћ из околних градова, обично из Ковина.[25]

Пада у очи да су заповедници Београда, када су у питању капетани, били истакнути угарски великаши, људи који су и својим материјалним стањем били извесна гаранција за очување града. То је примењивано у још већој мери после опсаде Београда 1440. године. Тада су се на челу града налазили војвода Никола Илочки и Јанко Хуњади, а затим Михаило Силађи.[26] Бољих ратника Угарска није имала. У време када је Хуњади стајао на челу борбе против Турака, уједињавање више војних звања у једној личности достиже свој врхунац. Он је 1446. године био ердељски војвода, северински бан, капетан Београда, а краљ га нешто касније назива и тамишким жупаном.[27] Ако Београд тада формално и није био центар неког дефинисаног одбрамбеног система, он је то via facti постао у време Хуњадија.

Поред делегиране краљевске власти (кастелани, капетани), несумњиво су постојали и органи градске самоуправе. Међутим, скоро је немогуће одредити у којој су се мери војни заповедници града у стварности мешали у унутрашњи живот вароши, поготово ако се има у виду да су то увек биле веома утицајне личности. Градско насеље је у Београду увек било под јаким утицајем војног утврђења.

У многим угарским градовима XV века на челу градске управе стајао је судија са групом заклетих грађана, који су бирани на годину дана из редова имућнијих и угледнијих људи.[28] Оближњи Ковин је такође имао свог судију.[29] Нема разлога да се оспорава постојање сличног уређења и у Београду.

Забележена је у Београду и скупштина свих грађана, који су се састајали у циљу решавања неких веома важних питања. Један податак говори о скупу грађана на коме се

расправљало о очекиваној турској опасности и нападу на град, као и о мерама које треба предузети. Скуп је упутио писмо кардиналу легату Карвахалу са молбом да он притекне у помоћ граду ако буде нападнут. Ово писмо београдских грађана проследио је кардинал даље.[30]

У Београду је постојала јака дубровачка колонија. Њу су сачињавали трговци који су ту живели, као и они који су кроз град пролазили или се у њему краће задржавали. Већ према признатим обичајима, Дубровчани су имали организовано судство за своје грађане. Спорове су решавали нарочито бирани конзули са двојицом судија за сваки спор.[31]

БАНОВИНА БЕОГРАДА

Војна и цивилна управа Београда у другој половини XV и у XVI веку почивале су углавном на организацији која је већ била установљена у претходним деценијама. Потребе одбране Београда и свих области које је он штитио, као и други моменти који су проистицали из специфичног развоја угарског друштва довели су до извесних промена у унутрашњем уређењу града и значили покушај да се реши проблем одржавања ове важне тврђаве у време када је то постајало све теже. До ових промена није дошло одједном, њих су донеле прилике у којима се град развијао.

Процес постепеног издвајања Београда у оквиру мачванске бановине може се констатовати још у првој половини XV века. Он се, поред осталог, огледа и у посебном навођењу Београда у титули мачванског бана; више пута се прецизира да је одређена личност „Banus Machouiensis et Capitaneus Nandoralbensis." Ову титулу носио је Михаило Силађи, а касније и Симон Нађ. Силађи је њу носио и после проглашења за губернатора земље.[32] Наравно, београдски капетан није морао обавезно бити и бан Мачве, али онда када је он то био — упоредо се наводи и његов положај као капетана Београда. Разлоге овоме треба несумњиво тражити у повећавању важности Београда, нарочито после опсаде 1456. године, када се град прославио својом борбом. Положај капетана у Београду није био раван капетану било ког другог угарског града. Догађаји су дали предност Београду. И личности које су носиле то звање нису биле непознате, мањи војни команданти. Михаила Силађија је на том положају касније сменио Павле

Кињижи, а то су најпознатија угарска имена тога времена. Војвода Павле Кињижи је био капетан Београда маја 1476. године, поред осталих дужности које је тада обављао.[33]

У другој половини XV века долази до извесних промена у управи Београда. Њих треба везати за делатност краља Матије, који се доста залагао за јужну границу земље и борбу против Турака. Иако је антитурска политика била само део великих и амбициозних планова овог владара, резултати које је он постигао на граници према Османском Царству последњи су позитивни биланс који је Угарска имала на тој страни. Краљу Матији је нарочито било стало до одржања последњих већих упоришта на Балкану — јајачке бановине, Шапца, Београда и других утврђених места. Управо у то време сазнаје се први пут за постојање банова у Београду. Када је 1465. године угледни дубровачки трговац Франко Васиљевић био покраден у Београду, он се позивао између осталог и на банове града Београда, као на сведоке за ово дело.[34]

Да ли појава банова у Београду значи ново звање и положај, или усавршавање раније установљене организације? Да ли је то можда ново звање за ранији положај врховног заповедника, или је реч о додавању нових компетенција, или о ширењу подручја којим су ова лица управљала?

Врховни заповедник Београда био је у претходном периоду капетан, кога је постављао краљ на одређено време и који је имао претежно војне функције у граду, а понекад и ван њега, када је то владар од њега захтевао. Изгледа да појаву банова у Београду, односно њихов положај и компетенције не треба посматрати одвојено од дотадашњих градских капетана, него као даљи развој положаја и звања капетана, развој који је био у складу са великом улогом коју је имао врховни заповедник пограничног Београда с једне стране, и рангом личности које су тај положај добијале, с друге стране. Поред тога, од времена Матије Корвина власт ранијих капетана је и територијално проширена. Крајем XV и у XVI веку београдска бановина је обухватала и градове Земун и Сланкамен, што раније није био случај.[35]

Решавању постављеног питања доприноси уговор који је краљ Владислав II склопио са београдским заповедницима Ђорђем Мором и Албертом Соколом и у коме он изједначава положај капетана и бана Београда. Угарски владар тада „capitaneatum sive Banatum Nandor Albensem ex novo dedit et contulit egregiis Georgio More et Alberto de Zokol, in festo beati Emerici ducis, hoc est quinto die Mensis Nouembris, cum

quibus Sua Maiestas in dicto castro Nandor Albensi rationem hujusmodi Capitaneatus ejusdem castri fecit infrascriptam, dispositionem et principium dicti Capitaneatus seu Banatus prefatis Alberto Zokol et Georgio More a prefato festo Translationis Sancti Emerici debet incipi...“[36] Да овај случај изједначавања капетана и бана није усамљен и једино везан за Београд, показују подаци за Јајце и околне угарске поседе који су били организовани у јајачку бановину. Балтазар Баћан се 13. јуна 1495. године назива баном Јајца, који треба да преда службу владару, а 6. октобра исте године краљ га назива „бившим капетаном“ Јајца. Најзад, неколико месеци касније, 2. јануара 1496. године, краљ га означава као „pridem banus castri nostri Jaycza“.[37] На основу ових података може се закључити да строга граница између ова два звања није постојала када су били у питању ови угарски поседи.

Посебно је интересантан однос београдског бана према бану Мачве. До формирања бановине са центром у Београду, град је био под јурисдикцијом бана Мачве. Овај се однос мења у другој половини XV века. У документу који потиче из 1487. године међу угарским достојанственицима појављују се упоредо „dominus banus Machoviensis“ и „dominus banus Nandor Albensis“.[38] Три године касније, када је угарски краљ склопио споразум са немачким царем Фридрихом III о наслеђу угарског престола, овај докуменат су посебно потврдили бан Мачве Никола Илочки, а посебно бан Београда Мартин Чобор.[39] Ранија веза са мачванском бановином била је прекинута.

Банове Београда постављао је краљ на одређено време, обично на годину дана, с тим што се често дешавало да једна личност буде и дуже времена на истом положају, уз сагласност владара. Било је случајева да бан није хтео о року да преда дужност краљу, односно своме заменику, али тада земаљски закони нису поштовани ни на другим странама. У већ наведеном уговору који је угарски краљ склопио са београдским бановима тачно је наведено када почиње њихова служба и колико ће трајати. Положај бана није био наследан, ни доживотан. У XVI веку је било покушаја да син преузме очево звање бана Београда, али у питању су биле злоупотребе, које централна власт није успела да спречи. Тако се уочи великих догађаја 1521. године десило да је наслов бана носио Валентин Терек, малолетни син Емерика Терека, који је дуго година био на тој дужности.

Да ли је на челу Београда био један бан или њих двојица? По правилу, погранични градови су поверавани двојици банова. Већ први помен банова у Београду 1465. године говорио о двојици.[40] И касније је Београд најчешће имао два бана, али не увек.[41] Када је угарско племство појединачно морало да потврди краљев споразум са немачким владарем о наслеђу угарске круне, своју сагласност је дао и београдски бан Мартин Чобор. Он је том приликом прихватио обавезу да „bani nandoralbenses“ потврде краљев споразум.[42] Временом су прописи у погледу заповедништва на граници постајали све строжи. На сабору 1518. године је закључено да у пограничним градовима увек морају постојати два бана, од којих један, под претњом најстроже казне („sub nota perpetuae infidelitatis“), не сме напуштати град.[43] У ствари, тиме су само потврђени прописи који су постојали раније за градске заповеднике.

Пошто су банови били на првом месту врховни војни команданти, то разлоге за постављање двојице људи на те положаје треба тражити у тежњи да границе буду боље заштићене. Искуство је показало да је београдски заповедник често био одсутан из града, што је и онако тешко стање градске одбране доводило у још већу опасност. Да су разлози безбедности диктирали доношење горњег прописа, показује и ситуација у јесен 1494. године. Када је угарска војска под заповедништвом Павла Кињижија продирала у Србију, Београд је остао готово без заштите. У поменутом нападу на турске области учествовали су и војници из Београда и њихов вођ. Краљ, који се тада налазио у Петроварадину, сматрао је да је Београд у опасности. Он је хитно упутио појачања и послао свог човека са двора Марка Хорвата да град чува до бановог повратка са похода.[44] Могуће је такође да се краљ, избегавајући да ове важне положаје додељује једном лицу, на неки начин осигуравао од издаје појединаца, или било каквих сличних изненађења. Како су Турци нека важна утврђења добили управо новцем, бојазан није била без основа.

Београдски банови су од дворске благајне добијали годишњу плату за своју службу. Сачуване цифре показују да су њихове принадлежности биле веома различите у појединим периодима. За годину дана они су по уговору с краљем добили невелику суму од 800 форинти „pro expensa eorum“, што вероватно не изражава сва њихова примања за једногодишњу службу.[45] Истовремено је краљ одредио да банови морају имати у граду 200 лако наоружаних коњаника са

платом од 2 форинте месечно сваком појединцу, што је износило 4 800 форинти годишње, поред помоћи у соли, која је била предвиђена у укупној суми од 2 000 форинти.[46] Новац који су банови примали од краља за војску не може се урачунати у њихове плате. Они су били обавезни да имају предвиђени број војника, дакле, новац је само ишао преко њих. Да ли се то и остваривало, да ли су банови стварно држали толики број људи, па према томе да ли су они на тај начин присвајали део краљевог новца — питање је на које се не може дати документован одговор. Врло је вероватно да је било злоупотреба од стране банова, нарочито у време када ни краљ није могао редовно да одговара својим обавезама. То, међутим, нема везе са редовним платама ових људи. У прорачуну државних расхода за 1504. годину било је предвиђено за београдске банове 5 800 форинти у готовом новцу на име годишњих плата и 1 000 форинти у соли, а у једном каснијем прорачуну се прецизира да 4 800 форинти представљају трошкове за 200 коњаника и плате банова. Ова сума је увећана за трошкове исхране (1 000 фор.) и извесну количину соли (2 000 фор.).[47] У структури расхода за београдску бановину за 1504. годину посебно су исказани трошкови за одржавање војне посаде, пешака, коњаника, шајкаша и њихових вођа, тако да изложене цифре значе новац који је требало уручити бановима.

Међутим, уговорене суме нису исплаћиване уредно. Банови су обично дуго чекали на свој новац, ретко су када добијали средства унапред.[48] Банови људи су 1494. године у Будиму више месеци чекали на исплату новца.[49] Благајна је била готово стално празна за време краљева Владислава II и Лајоша II (1490—1526). Само повремено је краљ Владислав успевао да регулише своје материјалне обавезе према бановима. За време боравка у Београду, он је 14. новембра 1494. године направио обрачун са баном Мартином Чобором и утврдио да му дугује 3 000 форинти; како није био у стању да му исплати целу суму, заложио је град Холич за 2 000 форинти, а остали део дуга требало је да исплати у готовом новцу.[50] Краљ је више пута морао да залаже поједине градове и поседе да би како-тако ликвидирао своје дугове, који су се пели и на знатне суме. Београдски бан је 3. јуна 1507. године потраживао од краља на рачун своје службе 14 400 форинти, што говори да дуго није добио новац за своју бановину.[51] Углавном због овако лоших финансијских прилика двора, још је на сабору 1495. године било закључено да краљ мора поверавати пограничне градове само оним лицима која

имају сопствене поседе и приходе у довољној мери да се могу старати о потребама тих градова.[52] Ситуација је била јасна. Одбрану границе требало је пребацити на поједине великаше који ће се касније нагађати са двором око дугова. Банови су често о свом трошку држали војску и старали се о другим потребама града, наравно, оним најнеопходнијим. Тако је краљ 6. фебруара 1502. године писао београдском бану Ђорђу Кањижају да прикупи чете, које је обавезан да држи о свом трошку.[53] Временом, са порастом анархије у Угарској, нарочито у XVI веку, овакво финансијско стање довело је многе градове у очајно стање. Многи су од њих запустели, остали су без хране и оружја, утврђења су запуштена. Колико су се појединци старали да о свом трошку одржавају државне градове и границе, кад нису добијали накнаде од двора, није тешко замислити. Средства појединаца нису била довољна да покрију све расходе ових градова. Београдски бан је 1515. године био принуђен да позајмљује новац од других.[54]

Банови су били војни заповедници. Још 1495. године је прецизирано да се на тај положај могу бирати само људи који поседују војно искуство, ратници.[55] Они су били одговорни за град, односно поверену област. На челу најамничке војске, они су били дужни да се старају о очувању града („de conservatione castri Nandor Albensi“).[56] У време рата бан је био врховни заповедник одбране.[57] Он је био дужан да у граду увек има одређени број војника, коњаника „ad servitia Regie Maiestatis“, које је плаћао краљ. Тај број се кретао око 200 коњаника (крајем XV и почетком XVI века).[58] Док се овај број коњаника везује за личност бана, јер их он плаћа од новца који добија од краља, изгледа да остале војнике у граду он није издржавао. О њима се, судећи по једном сачуваном уговору с краја XV века, старао провизор града.[59]

Београдски бан је имао да се стара и о Србима — пребезима из Турске, који су прелазили на угарску територију, најчешће у пограничне области у којима је било доста њихових сународника. Они су се насељавали са породицама и имовином коју би успели да пренесу. Обично су ступали у војну службу угарског краља, односно његових пограничних команданата — банова. Краљ је писао 13. јуна 1502. године северинским бановима и захтевао да се два пребега („dous transfugas, wlgo prÿbek“), Марко и Цветко „simulcum equis ac aliis quibusvis rebus et bonis eorum“ ставе под заповедништво београдског бана.[60] У прорачуну државних расхода 1504. године било је предвиђено да у Београду служе

у угарској војсци 35 пребега са укупном годишњом платом од 210 форинти у новцу и 70 форинти у соли, што представља веома ниску плату: 8 форинти по човеку годишње, дакле мање од 1 форинте месечно.[61] Српске избеглице добијале су понекад и поседе, вероватно мање деонице земље, у околини Београда, да би се ту населили.[62]

Поред бриге за војну посаду града, бан је био дужан да се стара и о опремљености града оружјем, топовима, барутом и другим ратним материјалом, као и о људима који ће око тога радити. Тако је Мартин Чобор набављао августа 1494. године, преко свог човека, тобџије, можда и пушкаре, као и барут који им је био нужан.[63] По правилу, све је то требало да финансира дворска благајна али, како она то често није била у стању у време Јагелонаца, сличне су набавке подмиривали банови, у нади да ће од краља кад-тад добити еквиваленат за своје услуге.

Бан је на челу својих чета ратовао и ван Београда, обично на захтев краља, али често и самостално. Када је краљ Владислав II ратовао против својих одметника, херцега Ловре Илочког и других, он је јануара 1495. године захтевао да му се банови прикључе са својим одредима.[64] Београдски војници су често на челу са баном продирали у Турску, некад у заједници са другим угарским заповедницима, обично оближњих области, а некад и без њих.

Београд је већ по своме положају био важан центар за прикупљање података из Турске, о војним припремама и плановима како султана тако и његових локалних заповедника на Балкану. На време добијена обавештења о покрету непријатељских трупа омогућавала су да се припреми одбрана. Изненадни турски напади на снаге појединих угарских команданата увек су били веома опасни, пошто они нарочито крајем XV и у XVI веку обично нису располагали већим бројем људи. Краљ је због тога обратио посебну пажњу прикупљању обавештења о стању у Турској у тежњи да се не препусти добијању сумњивих и непроверених вести. Банови су имали обавезу да окупе поуздане и добре уходе, чијим се извештајима може веровати. За такве расходе краљ је предвидео за једну годину суму од 100 форинти.[65] Сачуван је и један такав извештај београдског бана који је писан крајем октобра или у првој половини новембра 1476. године и који показује на који су начин обично прикупљане новости из Турске, као и то ко се тиме бавио. Како је те године турска војска прешла у напад у Молдавији, а војне припреме су вршене и на другим странама, Угарској су биле потребне

што тачније информације о даљим плановима султана. У том циљу је заповедник Београда послао једног свог човека у Турску, који је разговарао са својим братом („frater carnalis") који се тада налазио у султановој војсци и био добро обавештен о догађајима. Није тешко препознати у овом поверљивом човеку београдског капетана неког хришћанског пребега из Турске, можда Србина, који је још увек имао најближе сроднике у Турској и по тим својим везама најкраћим путем могао доћи до тачних обавештења. Истим послом кренуо је један београдски трговац у Смедерево Али-бегу, турском заповеднику, да сазна новости. На основу ових излагања саставио је београдски заповедник свој опширни и конкретни извештај угарском краљу.[66]

Преко Београда су често вођени угарско-турски преговори за регулисање међудржавних односа. Заповедници су у њима учествовали на разне начине. Они су не само прихватали турске посланике и упућивали их даље у Угарску, и обратно, већ су и активно сарађивали код преговора. Тако је бан Ђорђе Кањижаји хитно позван у Будим на разговоре фебруара 1503. године у време склапања угарско-турског примирја.[67] Преко београдских заповедника су више пута Турци нудили мир краљу, од њих су тражили посредовање код краља. Поред ове дипломатске улоге коју су имали у појединим периодима, београдски банови су, као и остали погранични заповедници, били веома важни код спровођења појединих наредби двора. Од њих је зависило спровођење склопљеног мира. Зато је краљ Владислав II почетком марта 1495. године одмах јавио београдским бановима о склапању мира са Турцима, очигледно тражећи прекид непријатељстава.[68] Подаци који су сачувани показују и то да београдски банови нису увек поштовали наредбе из Будима. Њихови пљачкашки напади на територију противника више пута су реметили закључено примирје.[69]

Какве су компетенције имали банови у доба мира, ван својих ратничких обавеза? Да ли су они попут капетана у Загребу у XV веку били обавезни да се старају о безбедности града, да штите личност и имовину појединаца, да врше надзор над стражама, да воде бригу о хватању злочинаца и сл.?[70]

Ратна прошлост Београда даје мало материјала за проучавање градске управе и унутрашњег уређења, чак и кад је реч о највишем звању у граду. Поједини, разбацани подаци дозвољавају ипак да се наслуте и други послови банова, оно

чиме су се они бавили de facto, независно од тога да ли су на то имали право, или су свој положај злоупотребљавали. Чињеница је да подаци о бановима потичу из времена када угарска централна власт није више имала никаквог ауторитета, ни снаге да се супротстави насилницима. А таквих је било и у Београду.

На извесне невојне компетенције бана указује краљева наредба упућена 1494. године бану да не сме пустити у град злочинца, који је убио краљеве порезнике, а ако се он нађе у граду, бан је дужан да га ухапси.[71] У којој је мери бан и извршавао ове и сличне наредбе, није забележено. Познато је да је Ђорђе Кањижаји, који је на том положају остао више година, хапсио и пљачкао људе по свом нахођењу. Када није био задовољан пресудом суда у Сланкамену у једном спору, он је са поседа Сланкамена похапсио 7 људи и отео 34 вола. Оштећени грађани су се жалили краљу, који је онда захтевао од бана да врати ствари у пређашње стање, да ослободи људе и њихову стоку. У кратком року бан је извршио још једно насиље: опљачкао је Србина, пребега Цветка, држао га у затвору. Тек је краљева интервенција изменила ово стање.[72] Самовоља банова Ђорђа Кањижаја и Ђорђа Море била је уперена и против цркве, односно њених прихода, а понекад и против краља. Они су правили сметње црквеним властима у прикупљању десетка од хране, жита, пчела, вина и других производа „de pertinentiis dicti castri Nandoralbensis“. Једном приликом су отежавали рад краљевих порезника када је била у питању тзв. двадесетнина.[73]

Изложени подаци показују да су се банови мешали и у друга подручја градског живота, често бесправно. Њих у томе није имао ко да спречи.

Банови су имали своје помоћнике и велики део послова обављали су управо преко њих. Један од најближих банових сарадника био је подбан — vicebanus. Он је замењивао бана у свим пословима када је овај био одсутан из града, радио по његовим упутствима, писменим или усменим. Он је заступао интересе бана према вишим властима, када је то било потребно, и према потчињеним, исто као и у односу на грађане. Када су у Београд дошли априла 1504. године краљев изасланик Јован Пољак, двојица племића бачке жупаније и други, да реше спорове који су постојали између бана и грађана, као и између грађана самих, подбан је том приликом потпуно замењивао одсутног господара. Он је у његово име исплатио мање суме новца његовим повериоцима. Акте и друге документе у вези са тим, општи регистар тужби, на-

редбе („preceptorias, universa registra querimoniarum“) подбан је одмах послао бану.[74]

Подбана је постављао, изгледа, сам бан; он га је и плаћао, често врло неуредно. Обично је то био један од банових оданих људи.[75] Да је подбан сматран замеником бана у свим пословима показује и то што је он 1514. године на челу војника, најамника из Београда, учествовао у војним акцијама и ван града, у угушивању сељачког устанка Ђорђа Доже, односно његових присталица у Срему и Бачкој.[76]

Врло је мали број подбанова познат по имену. Павле Хорват је то био 1504. године. Он је боравио у Београду и пре тог времена. Године 1502. био је умешан у један спор са грађанима Сланкамена. Живео је дуже у Београду.[77] У служби бана Кањижаја био је и Матија Хорват, коме је бан много дуговао.[78]

Бан је имао и других својих људи у Београду. Махом нису забележене њихове функције; помињу се као „familiares“, „servitores“ у разним пословима. Међу њима се издваја писар, „litteratus domini bani“, који није био јавни бележник града.[79] Он је, изгледа, радио само за бана. Сачувана документа показују да је београдски бан добијао многа писма; његова преписка у периоду 1502—1507. била је доста жива, па су потребе изискивале посебног писара.[80] Поред оних који су за бана обављали разне јавне послове у граду, било је доста и оних који су били у његовој личној служби радећи на његовим имањима, у породици и сл. Он је имао прокуратора винограда; затим се помиње Никола „fontipar“, родом из Италије, банова послуга са месечном платом, разне занатлије и други.[81] У питању је читав мали двор и знатно приватно газдинство београдског бана, које је изискивало приличан број радних руку. Бан је живео у Горњем граду, где су увек били смештени заповедници града.

Поред бана и подбана у граду је, изгледа, постојао и кастелан. Новембра 1460. године кастелани Београда, очигледно двојица, имали су изричито краљево наређење да не смеју град предати лицу које не би имало „autentiche littere de sua Maesta“.[82] По формулацији овог текста стиче се утисак да су у том тренутку они били највиша власт у граду, или бар људи у које се краљ Матија највише поуздавао. У време када се у Београду јављају банови, не помињу се кастелани. Вест од 11. XII 1504. године у којој се наводи да је кастелан Београда помагао у акцији ослобађања једног млетачког за-

робљеника из турског ропства, као да потврђује постојање овог звања и у доба банова, мада се у наведеном случају могло мислити и на градског заповедника уопште.[83]

Међу променама које су извршене у време краља Матије Корвина у пограничним градовима и областима, треба посебно истаћи положај и функције провизора у њима. Реч је латинског порекла, од глагола provideo-providere са значењем „бринути се, старати се о нечему, набављати“. Дакле, то је лице које се стара о нечему. Његове дужности су биле у складу са овим звањем. Основни задатак провизора је био да се стара да град буде снабдевен свим оним што је потребно за његово одржавање. На угарском сабору у јесен 1518. године озакоњено је „quod ad omnia castra finitima prouisores per regiam maiestatem constituantur, qui tam ad ingenia quam etiam victualia et alia eorum necessaria (modo tempore quondam D. Mathie regis observato), providere teneantur“.[84] Из тог најранијег периода, из времена краља Матије, познат је један провизор Београда из 1488. године, а било их је сигурно и раније.[85] Када је краљ Матија извршио ову реформу пограничне војне управе, није могућно ближе одредити.

Важан елеменат новог звања је био у томе да је провизора постављао краљ, да би преко њега могао водити непосреднију бригу о пограничним градовима. Када је краљ Владислав II новембра 1495. године одређивао нове банове, Ђорђа Мору и Алберта Сокола, он је поставио само још Михаила писара за провизора Београда. Њему је тада у писменом облику одредио дужности и новчана средства за њихово спровођење.[86] Провизор није био чиновник бана; он је са њим морао радити споразумно, али је одговарао за своју службу директно краљу. Када је краљ 1507. године давао разрешницу београдским бановима за њихову службу, он прецизно наводи да „rehabere et nobis resignari voluimus prescriptum banatum simulcum prenarratis castris eiusdemque pertinentiis, necnon provisoratu et tricesimis ad easdemque.“[87] Он је често писао провизору мимо банова, то исто је чинио и краљев благајник.[88] Непосредно општење двора и провизора је нормално, они су зато и постављани — да се оствари снабдевање градова без посредника, банова.

Провизори су добијали новац из дворске благајне и били дужни да њој и полажу рачуне о извршеним исплатама. Од њих се изричито захтевало да воде евиденцију о расходима.[89] Пада у очи да у документу којим се одређују дужности провизора у Београду није била предвиђена и његова плата, већ само средства за извршење одређених послова.

Да то није било случајно, показује предрачун државних расхода из 1504. године, када су за Београд наведене плате за све заповеднике и родове војске, изузев за провизора.[90]

На другој страни, сарадња провизора са бановима је била неопходна. Бан је као војни командант, између осталог, био одговоран за одбрану града, која је умногоме зависила од снабдевености и људством и ратним материјалом, чиме се бавио провизор. Неке послове су обављали упоредо бан и провизор. Обојица су били дужни да се старају о држању обавештајаца и прикупљању новости из Турске. Када би провизор преко својих људи сазнао неке новости, он је био дужан да то саопшти бановима и краљу.[91]

Провизор се најчешће означава као „provizor Curie castri Nandoralbensis". Тиме је његова делатност везивана за градску управу, што није био случај само у Београду. Иста је ситуација била и у Јајцу.[92]

Коначно, чиме се бавио провизор града? Пре свега то је било лице које се бавило финансијским пословима. Он је вршио исплате у Београду у оквиру средстава које је добијао из дворске благајне, можда и из других извора. Провизор је био обавезан да се стара да град буде снабдевен свим потребама. То значи да је водио бригу о војној посади, најчешће о пешачкој најамничкој војсци. Он је новембра 1494. године у више наврата добијао новац од краља за ту сврху.[93] Када је за време угарског продора у Турску, новембра 1944. године, Београд остао готово без војске и заштите, краљ је по провизору упутио 50 коњаника да чувају град.[94]

Поред бриге о људству, броју војника у граду, провизор је водио рачуна о градским стражама, о њиховим потребама, исплаћивао их је у новцу и тканинама, затим се старао о томе да град има довољно добрих занатлија углавном оних занимања која су била тесно везана за одбрану града, за производњу оружја и одржавање постојећих ратних справа (тобџије, ковачи, дрводеље, каменари и др.)[95] За њих је требало набавити материјал за рад, грађу.

Један од важних задатака провизора био је да окупљено људство има неопходне ратне справе, пре свега топове, пушке, барут и запаљиви материјал, ђулад, разна сечна оружја, лукове, стреле. Све што се није могло произвести у граду требало је добавити из Угарске, понекад из веома удаљених области. Он је био дужан да се стара и о оправци градских кула и бедема, затим о набавци хране.[96] Били су то огромни задаци и незахвална дужност у време када двор није имао довољно новаца ни за најосновније потребе својих градова.

Зато се дешавало да провизор није бирао средства у свом раду. Храна се набављала углавном у околним областима јужне Угарске, највише из Срема. Што се није могло купити, то се отимало. Провизор Михаило је по томе био нарочито познат. Калочки архиепископ Петар Варда се жалио на њега и тврдио да није било поседа ни племића кога провизор Михаило није опљачкао. Он је не само односио храну већ је и одводио људе појединих племића.[97]

О свом пословању провизор је био дужан да води евиденцију и полаже рачун краљу. То је захтевало писменост, па су сви провизори за које се зна били уједно и писари. Тиме није могао било ко да се бави.[98]

О самоуправи, о организацији судства и функционисању других јавних служби има веома мало података. Па ипак, када се они упореде са организацијом градског живота у другим угарским градовима, могућно је оцртати бар неке контуре тих установа и у Београду.

У већини угарских градова управу су, поред осталих, сачињавали iudex и iurati cives. Главна личност управе био је судија, који је биран од стране грађана сваке године. Његов избор је у Загребу потврђивао краљ, после чега је нови судија полагао уобичајену заклетву да ће поштовати градске законе и прописе и да ће их штитити од повреда. Судија би тада примио жезло, знак своје власти, и кључеве града. Поред Загреба, овакво уређење имали су Ковин и Сланкамен, вероватно у нешто мање разрађеном облику. У тим градовима који су по положају били слични Београду, помињу се судије. У време угарске власти у Рудиштима, забележено је да је и ово мало рударско место имало свог краљевог судију.[99]

Београд у том погледу није одступао од изнетих примера. Нема сумње да ова упоређења са Загребом имају релативну вредност, као и сва упоређења уопште, пошто се Загреб развијао под сасвим другим условима од оних који су постојали у Београду. Зато се може узети као врло вероватно да Београд у угарској власти никад није достигао ону развијеност градског живота и разноврсност форми управе које су карактеристичне за Загреб. Но, у Београду је постојао градски судија. Први пут га сусрећемо 1455. године, а нешто касније подаци показују да их је било истовремено двојица. Тада, 1479. године, они су својим документом потврђивали смрт једног Дубровчанина, који је умро у Београду.[100] Судије су имале и свог писара. У једном документу из 1504. године забележено је име судије Симона и његовог писара Сте-

фана.[101] За градске судије су бирани истакнутији и виђенији људи. Они су били надлежни за спорове грађана Београда, као и за издавање разних докумената. Тако су писмено потврдили смрт једног Дубровчанина. Исправе које су издавали биле су овераване градским печатом.[102]

Поред судија су постојали и iurati cives. Они су били саставни део судског система Угарске. Градски суд, састављен од судије и поротника, био је првостепени суд за спорове грађана. Писар, који је постојао у граду, вероватно је водио књиге о раду суда. Ако је странка била незадовољна одлуком суда, могла се жалити на вишу инстанцу. Да ли је у Београду постојао и други колегијум судија („iudices seniores“), као у Загребу, где је то била secunda instancia, не може се утврдити.[103] Жалба краљевом суду и краљу лично била је последња могућност повређене странке. Из Београда су се оштећене странке жалиле краљу. То су махом биле тужбе против поступака бана. Краљ је своје одлуке слао бану у облику наредбе, на извршење. Када се Србин, пребег, жалио краљу да га је београдски бан ухапсио и опљачкао, краљ је овоме наредио да одузете ствари врати власнику. Владар је интервенисао код бана и у случају Јелене, удовице Турчина Балабана, којој је бан остао дужан за неке ствари.[104]

Спорове између бана и грађана или је решавао краљ лично, или је слао своје пуномоћнике да то сврше. Краљ Владислав II је за време свог боравка у Београду новембра 1494. године одржао суђење поводом спора који је настао између бана Мартина Чобора и грађана Београда око неких посуда за вино у вредности од 175 форинти. Краљ је наредио да се један део те суме (85 форинти) одмах исплати оштећеним грађанима.[105] Или, да би се решили спорови између појединих грађана и бана Ђорђа Кањижаја, краљ је упутио у Београд априла 1504. године свог представника Јована Пољака („arbitrius regius“) са још тројицом пратилаца. У име бана суђењу одржаном у Београду присуствовао је подбан Павле Хорват, који је по налогу суда исплатио неке банове дугове.[106] Забележени су и спорови између грађана Сланкамена и београдског бана, као и спор између београдских војвода и људи калочког архиепископа 1505. године. У првом случају интервенисао је краљ, у другом је за то овластио српског деспота Иваниша Бериславића.[107]

Поред курије Београда („curia Nandoralbensis“), у документима се сусреће „totus populus“ града, „omnes cives dicti castri“, „universitas populorum Nandoralbe“. Није довољно јасно какву је улогу и каква права имао овај скуп грађана;

изгледа да су на тај начин претресана важнија питања од општег интереса. Са таквог једног скупа је упућено писмо кардиналу-легату Карвахалу у пролеће 1457. године са молбом да притекне у помоћ граду ако би био нападнут од Турака. У то време ширили су се гласови да се спрема нови напад на град.[108]

У Београду је постојало више писара. Бан је имао свог писара, курија свог. Поред тога провизор је такође морао бити писар. У граду су постојали српски писари, као и латински. Београдски капетан је 1476. године послао свој извештај краљу, који је првобитно био написан „in sclavonico".[109] Градска канцеларија је имала свој печат којим су оверавана јавна документа и друге исправе.[110] О постојању нотаријата нема података, као ни о служби прикупљања пореза, разних такса и друго.

ПРИВРЕДА (1427—1521)

Прелазак Београда под угарску власт у касну јесен 1427. године доносио је низ промена граду. Оне су се одмах показале на пољу управе и војне организације, затим, касније и делимично, и на етничком саставу становништва. У то време Београд је имао веома развијено градско насеље, које се више од две деценије успешно ширило и јачало. Београд је био јак привредни центар у време смрти деспота Стефана. Нема сумње да су се, заједно са деспотским двором, крајем 1427. године повукли и многи Срби; у коликом броју, није познато.

Краљ Жигмунд је намеравао да настави деспотову политику стварања привредног центра у Београду, само, сада у другим условима. Везујући Београд политички за Угарску, он је настојао да ојачају и економске везе тога града са залеђем. Још новембра 1427. године писао је о намери да Београд увећа и оснажи путем насељавања трговаца и занатлија, и давања највећих повластица за њихову делатност. Да би ову замисао могао да оствари, писао је Жигмунд дубровачкој влади са захтевом да се дубровачки трговци и даље окупљају у Београду, да се и даље шаљу њихови товари на ово тржиште.[111] Он се обратио и појединим угарским градовима са истим захтевом. У писму граду Шопрону тражио

је да се двојица занатлија „artis mechanice" са породицама и имовином упуте у Београд, како би се у том граду настанили.[112]

Становници Београда су још за време деспота Стефана уживали неке олакшице у пословању у Угарској, на основу споразума који је он склопио са краљем Жигмундом. Није забележено какве су то привилегије биле. После 1427. године те су повластице, изгледа, знатно проширене. Дубровчани помињу „immunitates et prerogativae" које је краљ дао граду.[113] Краљева повеља Београду није сачувана, али се на примеру града Ковина могу наслутити оквири Жигмундових мера и њихов циљ. Повеља Ковину, која регулише та питања, потиче од 30. новембра 1428. године, дакле из времена када се Жигмунд бавио на југу своје државе и када је долазио и у Београд, тачно годину дана после преузимања српске престонице. Баш као и за Београд, Жигмунд говори о потреби да се народ увећава, нарочито у пограничним областима Угарске и затим набраја повластице које додељује граду. Оне су се односиле на све становнике Ковина („cives, hospites, incolae, habitatoresque et tota comunitas"). Ослобођени су свих дотадашњих пореза и плаћања краљу, изузев што су дужни да дају и даље два центенара воска владару. Затим су ослобођени и неких посебних давања краљу (нпр. lucrum Camerae, плаћања пореза на робу и др.) у било коме месту у земљи.[114] Краљ је узео у специјалну заштиту становнике Ковина: забранио је да их узнемиравају прелати, барони, жупани, кастелани и др. Они нису смели хапсити ни штетити грађане Ковина у случају спора или дуга, када су ови са својом робом пословали по земљи. У случају спора, било је предвиђено да надлежан буде градски суд Ковина, што је било нарочито велика предност. Добили су, поред тога, право да лове рибу у свим текућим водама у околини града, изузев у забрањеним рибњацима, одобрено им је да могу одржавати сајам сваке недеље и одређен режим продаје тканина и вина за стране трговце.[115]

Ако је и Београд добио сличне повластице, а нема разлога да се претпоставља да је краљ био више наклоњен Ковину него Београду, онда су то биле заиста широке и веома значајне повластице. Нарочито пада у очи владарева тежња да осигура становнике привилегованог града у пословању по Угарској, чиме се, без сумње, давао јак подстицај њиховој трговини. Краљ је настојао да их заштити од самовоље локалних власти појединих градова и области. У на-

веденом документу се истиче и право одржавања сајма једном недељно, што је такође доприносило оживљавању локалне трговине. Овим мерама краљ је могао рачунати на јаче насељавање становништва у пограничне области, што је, поред економских користи, значило и бољу заштиту државних граница. Становници пограничних области су морали имати сопствених интереса у држави коју је требало да бране од Турака.

Производња. Плодно и валовито залеђе Београда пружало је широке могућности за развој земљорадње и сточарства. Тиме се бавило сеоско становништво околине, које је снабдевало град потребним прехрамбеним производима, а и сами становници града. Они су на тај начин добрим делом себи осигуравали потребне производе, поред оних које су морали да купују на градском тргу. Имали су своје поседе, баште и винограде у околини града. Гајили су разне пољопривредне културе, међу којима је пшеница заузимала веома важно место. У Београду су на Сави постојали млинови. Једна група чешких мајстора на челу са двојицом дрводеља, Михаилом и Ђорђем, радила је 1495. године на изградњи млинова у Београду.[116] Они се помињу и непосредно после турског освајања града.[117] Калочко-бачка црквена заједница је наплаћивала десетак са поседа Београда од жита, хране, пчела, вина.[118] Када су Турци првих година своје власти пописивали приходе у Београду и навели посебно приход од пољопривредних производа, онда је то свакако слика затеченог стања.[119]

Становници Београда су имали воћњаке и винограде ван града, на земљишту које се простирало према Авали, код Земуна и, касније, у Срему.[120] Производња вина је била важна привредна грана. Она се посебно наводи приликом опорезивања и у угарско и у турско доба.[121] Београдски бан је, изгледа, имао веће комплексе под виновом лозом. У XVI веку се помиње прокуратор његових винограда.[122] Било је и спорова између бана и грађана око неких посуда за вино, које је тек краљ успео да реши.[123]

Пчеларство је такође било веома развијено.[124] Становници суседног Ковина су били дужни да дају краљу део произведеног воска. У Београду се непосредно после турског освајања помињу и опорезују кошнице хришћана.[125]

Положај насеља на рекама богатим разним врстама рибе пружао је велике могућности експлоатације. Вероватно је

Жигмунд дао његовим становницима право да лове рибу у свим текућим водама у околини, изузев у забрањеним рибњацима. Рибњака је било на Сави и Дунаву.[126] Да ли је улов рибе подмиривао само локалне потребе становништва, или је и продаван, као у турско доба, није могућно утврдити.[127]

Београд је био важан занатски центар. У њему су живеле занатлије најразноврснијих занимања и производили су за потребе града, али су и продавали робу. Нарочито важну улогу су имали они који су радили за војне потребе тврђаве. Већ сама ратна техника тога доба изискивала је велики број дрводеља, ковача, каменорезаца, мајстора за производњу оружја и друго. Само десетак сачуваних имена занатлија не даје праву слику о појединим делатностима. Помињу се Франко калафат, каменорезац Радован, дрводеље Михаило и Ђорђе са својим људима.[128] Производња пушчаног и топовског праха била је развијена и у мањим градовима (Јајце), па је свакако била важна грана привреде и у Београду.[129] Многе занатлије је плаћао краљ.[130] Ту је радио и велики број тобџија. Било је и веома вештих појединаца. Један од њих је био упућен на службу и ван Угарске.[131]

Како је Београд био база угарске речне флоте, то је у њему постојала и бродоградња. Познато је да је 1494/95. године ту радио један Италијан, који је градио бродове — фусте. Он је за то време примао плату из дворске благајне.[132]

Две велике опсаде и више мањих непријатељских напада оставило је много трагова на граду. У њему се зато доста градило, обнављало, утврђивало, а већи број зидара, циглара, каменорезаца и других мајстора нашао је ту свој посао. Из Дубровника је 1437. године дошла група занатлија: циглари, зидари, мајстори за изградњу пећи, цистерни, лукова („magister murarius, cisternarum, spongiarum et voltarum").[133] Они су склопили уговор за шестомесечни рад у служби Матка Таловца. Радили су на изградњи неких објеката који нису ближе описани. Пада нарочито у очи да је међу њима био један мајстор за изградњу цистерни. То је важан податак који говори о начину решавања питања воде. За Горњи град је тај проблем морао бити озбиљан и необично сложен.

Поред занатлија који су радили за војне потребе тврђаве, постојали су и многи други: кројачи, обућари, лончари, месари, златари, итд. Да ли су они били организовани у еснафе, није познато.[134]

УГОВОР О РАДУ ЗАНАТЛИЈА У БЕОГРАДУ 1437. Г.

Трговина. — Положај Београда давао је велика преимућства ономе ко га је поседовао. На раскршћу водених и копнених путева, град је имао двоструку улогу: у рату је био прворазредно стратегијско упориште, у миру је имао све услове да буде значајно стециште многих трговаца. Путеви који су доводили војске и оружје у Београд могли су бити, и стварно су били у једном краћем временском периоду, и правци којима су се кретали средњовековни трговци са својом робом. Београд је у средњовековној прошлости имао знатно већу улогу у ратној историји овог подручја него у привреди околних области. Управо ова два елемента налазила су се у обрнутој сразмери — уколико је Београд био важнији као војно упориште, у току ратова, утолико је опадала његова трговина.

Када је 1427. године поново дошао под угарску власт, Београд је већ био важно трговачко средиште. Број оних који су долазили на његову пијацу није био мали, а ко-

ристи које су из тога произилазиле биле су многоструке. Краљ Жигмунд је много чинио да се овакав развој града настави и убрза. Још док се српски двор повлачио из Београда, он је позивао Дубровчане да наставе са својом делатношћу. Подаци који постоје показују да су се они не само одазвали овом позиву него су, после краћег застоја, чак и појачали своју активност. Као поданици угарског краља у угарском Београду, могли су стећи само више сигурности и уживати већу заштиту. Били су несумњиво најбројнији трговци у Београду.[135]

Међу властелом и пучанима у Београду срећу се махом они појединци који су још за време деспота Стефана ту боравили, или бар навраћали. Међу њима се налазе најчешће представници економски јачих породица, људи јаких веза, сродничких и пословних: Бобаљевићи, Гучетићи, Гундулићи, Растићи и други.[136] Неки од њих су се везивали за Београд дужи низ година, у граду су подизали своје куће и уклапали се у нову средину. Тако је један од најпознатијих био Вук Бобаљевић, који је још под српском влашћу живео у Београду, а тридесетих година XV века је био једна од највиђенијих личности дубровачке колоније. Готово да није било спора међу његовим суграђанима а да он није био арбитар.[137] Међу пучанима је такође било доста оних које промена власти 1427. године није омела у пословању.[138]

Анализа података показује да је у Београду увек било више трговаца пучана него властеле. За период до 1440. године забележена су 73 имена пучана насупрот 15 властеле.[139] До извесних промена је тада дошло и у самом Дубровнику. У XV веку у дубровачкој трговини видно место заузимају пучани. То није било искључиво занимање властеле, нису само у њиховим рукама била средства која су потребна за такав рад. У самом Дубровнику поједине пучанске породице економски јачају и упуштају се у послове ван града. Најпре се ради са малим своталма новца, да би оне у условима успешног пословања све више нарастале. Када се томе дода да су дубровачко грађанство добијали и појединци из унутрашњости, из Босне и Србије, као и из приморских места, и то они који су већ били познати као трговци, онда је јасно да је у XV веку било већ доста пучана пословно способних и за веће подухвате. Присуство управо таквих људи може се констатовати и у Београду. То су махом људи који су пре доласка у Београд веома живо пословали у Србији или Босни. Јаков Бенвенутић је 1413. године био цариник Маре Бранковић у Трепчи, затим је држао приштевску царину у области Ђурђа

Бранковића. У Београд је прешао чим је он постао довољно уносан за његову робу. Тридесетих година ту се налазио готово из године у годину. Имао је своју кућу „in burgo de Belgrado". Стекао је својим радом, поред осталога и у Београду, лепу имовину. У његовој кући у Београду је радило шест слугу. Да је био имућнији трговац, показују његови поседи у Бару и другде. Колико је овај Дубровчанин био везан за Србију, у којој је провео добар део живота, показује и то што је његов тестамент био писан „in lettera schiava".[140] Ту су живели и други пучани који су претходним радом стекли искуство и имовину. Новак Ђурђевић је почео да ради уз свог ујака Дежина Николића, који је био нарочито активан у Србији. После ујакове смрти наследио је његову велику имовину. Тада је већ живео у Београду. Био је пословно везан са многим својим суграђанима. Имао је кућу у Београду и очигледно трајније послове у том граду.[141] Радивоје Катана, Никола Комарић, Никола Берић, Марко Латиничић, само су нека од имена дубровачких трговаца који су боравили у Београду. Често су ту подизали своје куће и располагали и знатним новчаним средствима. Када је дубровачким посланицима недостајало новаца да обаве своју мисију код угарског краља, влада их је упућивала на групу својих трговаца у Београду и, поименце, на Радивоја Катану.[142] Неки од њих су и умрли у Београду. Из тестамената се може утврдити њихово имовно стање. Влахуша Илић је имао некретнине на Шипану, две куће у Дубровнику, имовину у Београду.[143] И други Дубровчани су имали вредну имовину у Београду и ван њега.[144]

Начин рада дубровачких трговаца у Београду није одударао од обичаја и принципа њиховог пословања у другим областима и претходном периоду. Они су се обично удруживали ради пословања. Често су материјална средства појединаца била недовољна за веће и уносније подухвате, а увек се то чинило због ризика који је пратио балканску трговину. У случају губитка, материјална штета се делила и лакше подносила. Из докумената који постоје види се да су у Београду често браћа заједнички радила, као и рођаци уопште (браћа Бобаљевићи, Крешевићи, Прибисалићи и други).[145] Понекад су ортаци трговали заједнички у Београду, а чешће је један од сродника радио у Београду, а други у неком другом месту. Андрија Бобаљевић и Влахо Савка Бобаљевић су често боравили у Београду. Ту су бирани за конзуле и судије, а обављали су и друге послове по наређењу своје владе.[146] Стеван Савка Бобаљевић је 1428. године де-

поновао код Мале браће у Сребрници 40 литара сребра са молбом да се то посредством Матка Таловца достави његовом брату Влаху.[147] Управо двадесетих година XV века Матко Таловац је живео у Београду. У његовој кући су се окупљали многи Дубровчани. Неколико Гучетића је такође пословало у Београду.[148] Сви су они били међусобно тесно повезани пословима и интересима. Федерик Петра Гундулић је такође долазио у Београд. Кућа коју је ту саградио показује извесну сталност његовог рада на овом подручју. Његов брат Марин је трговао у Италији, имао је пословне партнере у Фиренци, Прату, Венецији. Извозио је текстил, помиње се и чувена фирентинска свила. Иако није директно потврђено, врло је вероватно да је ова скупоцена роба долазила преко Мариновог брата и у Београд.[149] Понекад су се трговци удруживали на тај начин што је један остајао у Дубровнику и обично давао већи улог у трговачко друштво, а други је пословао на терену. У Београду се Радивоје Катана и Добрашин Стојчић означавају као компањони.[150] Трговачко друштво Божићка Бунића, Ника Прибисалића и Михоча Радогнића имало је своје људе у више места у Србији, и у Београду. Укупна вредност дугова појединаца овом друштву у часу ликвидације 1. марта 1455. године износила је 141 дукат и 10 гроша. Међу дужницима су се налазили трговци чија је делатност позната и ван Београда.[151]

Путеви дубровачких трговаца откривају не само њихове судбине и рад. Пратећи њихову делатност ван Београда могућно је утврдити из којих места су долазили товари робе у Београд, према томе и врсте роба. Тако се посредним путем може сазнати шта је све и одакле долазило на београдску пијацу.

Многи подаци показују да су трговци који су боравили у Београду пословали и у Смедереву, и обратно. То је и разумљиво када се има у виду да је Смедерево до 1459. године било средиште Србије и да се у њему налазио двор деспота, који је био добар потрошач за луксузну робу Дубровчана. Радивоје Катана је годинама био везан за Београд, као и за околна места. Изгледа да је имао неких пословних веза са Новаком Ђурђевићем, пошто је њихов сукоб једном приликом прешао у физичка обрачунавања у Београду. Радивоје Катана је често био судија у Београду, али и у Смедереву.[152] Има више примера да се исти људи готово истовремено јављају у оба града.[153]

Дубровачке трговце који су свраћали у Београд, или су у њему живели, налазимо у скоро свим оближњим рудар-

КЕРАМИЧКИ ТАЊИР ИЗ ОРВИЕТА, БЕОГРАД

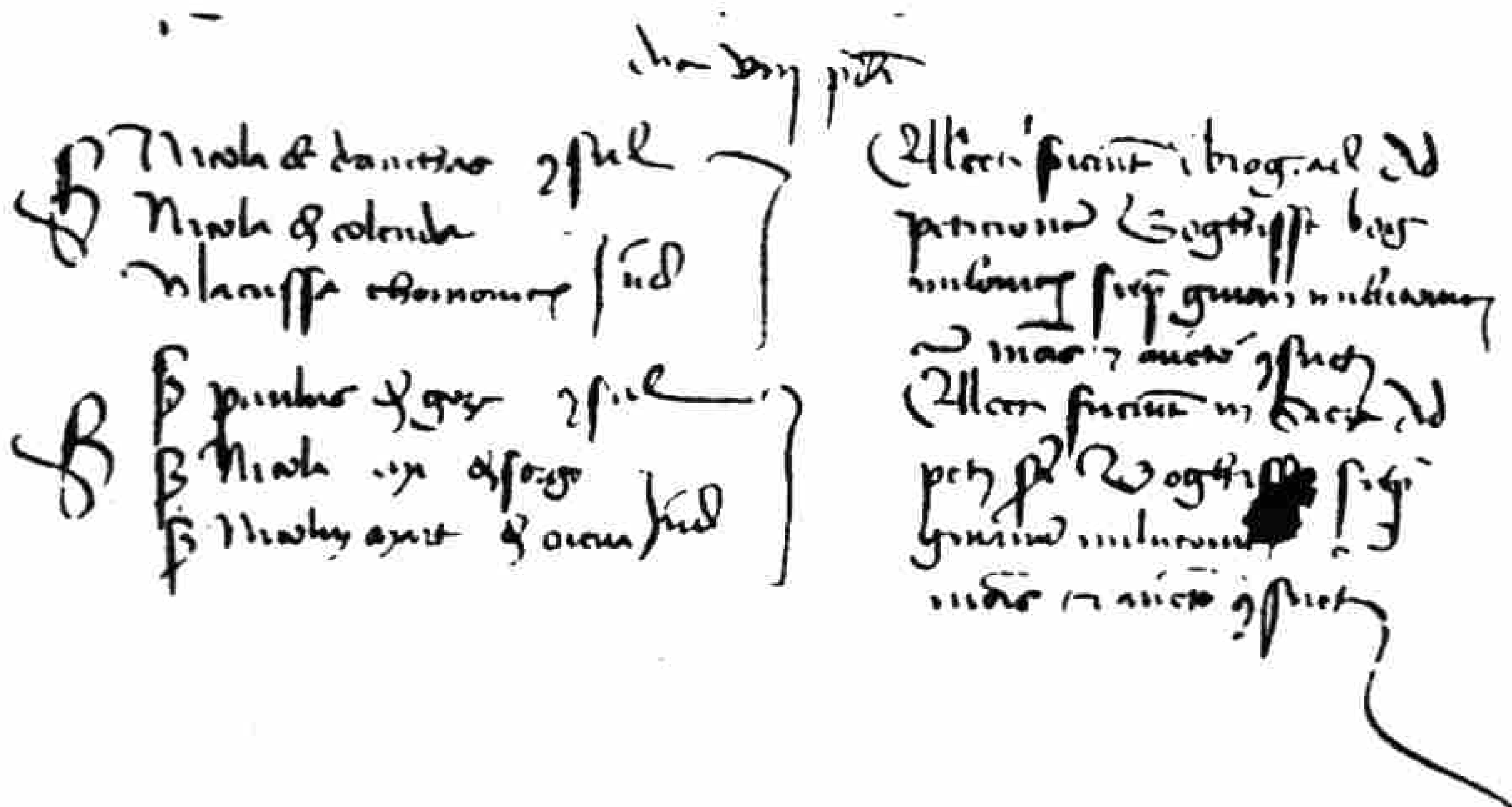
АСПРА РУДИШТА ИЗ ВРЕМЕНА ДЕСПОТА ЂУРЂА БРАНКОВИЋА

ским центрима, пре свега у Рудиштима, недалеко од Београда, где је тада вршена експлоатација сребра, можда и злата и других метала.[154] Подаци о овом руднику и људима који су у њему живели потичу из средине XV века, релативно су временски ограничени, али довољно јасно показују да су у њему живели трговци који су своје товаре разносили по Београду, Смедереву, и који су имали веза и у другим српским и босанским градовима. За Милаша Прибиловића се зна да је боравио у Београду 1439. године, касније је, изгледа, дуже живео у Рудиштима. Његова делатност је била везана и за Смедерево.[155] Никола Колендић, један од познатијих Дубровчана из Београда, боравио је у Рудиштима уочи велике турске опсаде Београда 1456. године. Судећи по сачуваним подацима он је око 17 година радио у Београду, можда са неким прекидима.[156] Један од малобројних Дубровчана којима надирање Турака и њихово коначно учвршћивање у Србији није омело пословање у знатнијој мери био је Франко Васиљевић. Он се за извесно време био настанио у Рудиштима, управо у време интензивније експлоатације овог рудника. У времену од 1453—1456. године сваке године се помиње у том месту, а дубровачка влада у писмима упућеним у Рудишта њега посебно истиче међу својим грађанима.[157] Он је трговао у Београду, Смедереву, доносио је из Дубровника скупоцену робу. Једном приликом, на путу за Београд отета му је роба у вредности од 94 дуката и 44 гроша. Он је и после опсаде 1456. године долазио у Београд.[158] И други су Дубровчани трговали на релацији Дубровник—Рудишта—Смедерево—Београд.[159]

Мрежа градова кроз које су пролазили трговци на путу за Београд може се још знатно проширити. Од српских места треба још поменути Рудник. Будисав Богавчић из Рудника тужио је једног Дубровчанина у Београду 1435. године.[160] Мароје Рачић је био новембра 1453. године судија у Руднику, две године касније забележено је његово присуство у Београду. Он је под турском управом наставио рад у Смедереву.[161] До које су мере били повезани пословни односи дубровачких трговаца може се донекле назрети на случају Божићка Матковића. Он је тридесетих година боравио у Београду, али је имао не само пословних веза у Руднику него и једну рупу из које се добијало сребро.[162] Једно време је, изгледа, радио у заједници са Ловром Лучетићем, јер су се њих двојица жалили да им је опљачкано 700 литара бакра, поред других предмета. Још у деспотово доба Ловро

Лучетић се бавио у Руднику, а ишао је послом чак у Угарску, у град Шарош.[163]

Путеви трговине водили су и даље на југ. За Живана Милутовића, трговца, није се знало где се налази, да ли у Београду, Смедереву, Зајачи, Приштини. У свим тим местима су 1446. године одређена судска тела по тужби Богише Богмиловића против њега, а у Новом Брду против Андрушка дон Николе.[164] Партнери, компањони разилазили су се по разним местима, међу којима се налази и Београд.

ИМЕНОВАЊЕ СУДИЈА ЗА СПОР ДУБРОВЧАНА У БЕОГРАДУ 1446. Г.

У Ваљеву је такође постојало насеље дубровачких трговаца, који су имали интензивне везе са Зајачом, Крупњем, Рудником, Смедеревом, Бохорином.[165] Ваљево се налазило на путу који је водио из Дубровника у Београд и Смедерево, у њему су се многи задржавали. Прибисав Војводић је трговао у Ваљеву, Београду, а, изгледа, и у Угарској. Он је 1441. године напао једног Дубровчанина на путу из Београда за Угарску.[166] Матко Величковић је боравио у Ваљеву још у доба деспота Стефана, а тридесетих година XV века долазио је и у Београд, заједно са братом Маројем.[167] У периоду обнове Србије, после угарско-турског мира 1444. године, више година је Никола Миха Соркочевић живо радио у рударским местима Бохорини, Зајачи и Рудиштима. Долазио је и у Београд.[168]

Посебно су интересантне везе Београда са Сребрницом, у којој су живели многи Дубровчани. Нема сумње да су по-

словни односи трговаца повезивали ова два града још од времена деспота Стефана. Више Дубровчана је радило у оба *града*.[169]

У овом раздобљу је постојала и транзитна трговина преко Београда. Дубровачки трговци који су трговали у српским градовима и рудницима преко Београда су одлазили у Угарску, носећи дубровачке производе, увезену робу и балканску руду. Ова трговина са Угарском добила је по свој прилици у интензитету после 1427. године. Београд је тада укључен у јединствено економско подручје Угарске, што је свакако доносило и неке олакшице у пословању. Вук Бобаљевић је живео у Београду, његов брат Влахо — у Нађбањи у Угарској, где је имао и своју кућу, у којој су се окупљали његови суграђани.[170] Павле Мартиновић је ишао из Београда у Шарош. Том приликом је повео још неколицину Дубровчана из Рудника у Угарску, где су се већ налазили дубровачки трговци.[171] Симко Станишић је у доба деспота Стефана био више пута цариник у Новом Брду (1411, 1418, 1423. г.). Одлазио је и у Угарску, у Нађбању и Шарош. Располагао је и приличним новчаним средствима. Забележено је да је у заједници са још једним Дубровчанином дао једном приликом у зајам 1100 дуката.[172] Новак Петковић је био опљачкан на путу за Угарску, недалеко од Београда.[173] Трговац Франко Васиљевић је такође послом одлазио у Угарску.

Београд је, дакле, преко трговаца који су у њему краће или дуже боравили, био повезан са низом балканских градова и области (Смедерево, Рудишта, Рудник, Приштина, Ново Брдо, Ваљево, Зајача, Бохорина, Сребрница, Дубровник). Преко њега је прелазила роба која је продавана у Угарској, и обратно. Он је несумњиво био важно трговачко средиште за два суседна подручја, Панонску низију и балканске области.

Уобичајени путеви су били: Београд—Рудишта—Ваљево—Сребрница—Дубровник, затим Београд—Рудник и даље ка Дубровнику, коришћен је пут преко Ужица, као и многи путеви који су повезивали Београд са Угарском.[174] Међу овима треба истаћи речне везе Београда са Панонском низијом. Додуше, подаци говоре махом о ратним временима, када су низ Дунав пловили бродови натоварени ратним материјалом и људством. Дунав је одавно био познат као пут којим се најбрже и најлакше може допремити материјал до Београда. Њега су користили бродови не само из Угарске него и из Аустрије и Немачке. Исто тако су биле познате његове притоке, које су повезивале Београд са Ердељом, Че-

ДЕО ГРАДСКОГ НАСЕЉА

шком и другим областима.[175] Током 1494. године Дунавом су у Београд стигли многи товари хране и оружја.[176] Врло је вероватно да су и трговци користили ове путеве. Београдско пристаниште је ту морало имати велику улогу.[177]

Трговином се, поред Дубровчана, бавило и домаће становништво, Срби и Угри. Дубровчани су их увлачили у своје послове. Међу дужницима једног трговачког друштва помињу се Срби и Франко, београдски судија.[178] Дубровчанин Милиша је931 дуговао у Београду 100 дуката Петру Павлу, а пошто није измирио своје обавезе, градски судија је силом наплатио ову суму од другог Дубровчанина.[179] Република се увек борила против ове праксе.

Угарски трговци су продавали своју робу не само на београдској пијаци него су се упуштали и у послове на турској територији. Тако је познато да је турски заповедник задржао групу угарских трговаца на једном сајму у Србији 1510. године. Овај инцидент се завршио војним обрачуном код Београда, што упућује на закључак да овај сајам треба тражити у његовој близини. Треба најпре помишљати на оближње место Рудишта, где се у турско доба одржавао седмични сајам.[180] Када је син Али-бегов 1497. године напао једну групу београдских трговаца и лично их побио, није забележено да ли су то били Срби или Угри.[181]

Дуж угарско-турске границе у другој половини XV и у XVI веку увек се вршила размена добара. Трговало се најразноврснијим производима, храном, чак и оружјем. Тиме су се бавили и Угри и Срби, чак и војни команданти пограничних утврђења. Угарска је настојала да спречи ову праксу, или је бар ограничи, али је тешко веровати да је у томе имала успеха.[182] У Београд су долазили и трговци са турске територије, пре свега Срби и други хришћани, нарочито у време мира. Друкчије није ни могло бити у пограничном граду. Да ли је у то време било и других страних трговаца, Немаца, Италијана и, посебно, Млечана, тешко је дати одређенији одговор. Њих је у Угарској у XV и XVI веку било у приличном броју. У Београду је, истина, пронађен један златник дужда Франческа Фоскарија (1423—1457). Но, он је могао доћи и без посредства млетачких трговаца.[183]

Чиме се трговало у Београду и околним местима, укључујући ту и транзитну трговину града? Најчешће се наводе руде, којима су обиловали српски и босански рудници XV века и које су у знатним количинама извожене у Угарску. На првом месту се налазило сребро, затим олово, бакар, злато, можда цинабарит.[184] Затим су товаре трговаца чинили

текстил, свиле, поставе, порхет, италијански производи текстила, разни делови одеће (кошуље, сукње, чарапе, шешири), затим занатски производи од сребра, злата, накит, прстење, бисери, зачини, слаткиши, разне посуде и друго.[185] Дубровчани су трговали и оружјем разних врста (мачеви, сабље, штитови, лукови и др.).[186] То су само неки предмети којима се трговало, а било је свакако и других. Посебно треба истаћи уносну трговину сољу, којом су се у Београду бавили Дубровчани. Они су продавали угарску со не само у Београду него и у другим градовима под турском влашћу. Франко Васиљевић је био закупац краљевих прихода од продаје соли у Београду. Он ју је преко својих компањона продавао и у Смедереву, Приштини и другде. У тај посао је био укључен већи број дубровачких трговаца, који су од тога имали велике користи.[187]

Врло је дуга листа производа који су продавани у Београду. Било је доста луксузних предмета, који указују на имућне купце, потрошаче ове робе. Преко Београда је ишао промет и других производа, сточарства, пољопривреде, само, изгледа, у знатно мањем обиму већ због карактера привреде тога доба, која је задовољавала потребе исхране обично локалним производима.

Поремећаји трговине. — Услови за привредни развој Београда постали су знатно неповољнији после турских освајања 1438. и 1439. године и пада Смедерева у њихове руке. Готово читава Србија је била у њиховој власти. Турски кадија је седео у Руднику,[188] а 1440. године долази и до вишемесечне опсаде Београда, од априла до у јесен те године. То је била прва опсада града и недвосмислени знак турских претензија на ову тврђаву. С друге стране, она је била први озбиљни знак нестабилности угарске власти на овом подручју. Борбе су се одмах одразиле на трговини, довеле су као и увек, и свуда, до губљења пословне сигурности, замирања старих послова, непокретања нових, доносиле су разбојништва и слично. У којој мери су опали послови дубровачких трговаца показује и број судски решаваних спорова. Наиме, познато је да интензивна привредна активност носи и низ нерешених односа, сукоба. Од 1440. до 1445. године нема у Београду ниједног спора који је решаван судски, затим 1445, 1446. и 1447. године свега по један, да би опет настао застој у годинама 1448—1453. Тек се 1453, 1454. и 1456. године одређују судска тела, али у Рудиштима.[189]

То што у Београду нема спорова међу Дубровчанима до 1445. године указује на замирање послова. Веома благ успон примећује се тек 1445. године, дакле после Сегединског мира, када је деспот Ђурађ Бранковић успео да поврати северни део земље и Смедерево. Не треба изгубити из вида да су Турци од 1442. године имали у својим рукама утврђени град на Авали, у коме се налазила војна посада која је контролисала све прилазе Београду са југа. То је свакако чинило трговину веома ризичном и опасном. После Сегединског мира, Турци су напустили Авалу, која је прешла у деспотове руке и путеви ка Београду су били опет отворени.

У периоду од 1440. до 1445. године било је веома тешко трговати на подручју око Београда. Хуњади је 1441. године имао сукоб са Турцима у околини града, следеће године (1442) Турци су приступили изградњи утврђења на Авали, а 1443. године удружене снаге хришћана крећу преко Београда у своју познату офанзиву против Османлија, у Београд се враћа победоносна војска јануара 1444. године. И сувише је војски и оружја прешло тада преко Београда, оружја су се сви лаћали. Навели смо само познате, веће хришћанско-турске сукобе, а оних свакодневних окршаја је било много, незабележених. У таквим временима трговци нерадо крећу својим путевима. Миотош Весеоковић је на путу доживео невољу. Његов суграђанин Јаков Николић пријавио га је кадији у Руднику као бегунца, због чега је био опљачкан. И други Дубровчанин је платио своју пословну смелост: недалеко од Београда, на путу за Угарску, био је нападнут, а једва се и сам спасао.[190]

Под притиском ових догађаја дубровачка колонија је у периоду 1440. до 1445. године доживела извесне промене. Властела је углавном напустила град. Повукли су се на безбеднија подручја. Пада у очи да се после опсаде 1440. године готово уопште не помињу имена властеле у Београду. У граду су остали махом пучани. Може се узети као извесно да је дубровачка властела коју сусрећемо у Смедереву долазила повремено и у Београд. За то говори податак да су 1447. године одређене исте судије у једном спору и за Смедерево и за Београд. Били су то Орсат Соркочевић, Лампре Цријевић и Клемент Гучетић.[191] У Рудиштима се помиње само један властелин — Никола Миха Соркочевић.[192] За опадање њихове колоније говори и то што се знатно чешће него раније одређују судије за један исти спор у више места.

Да властеле више није било у Београду види се и по томе што се за конзуле и судије одређују само пучани. Они су по дубровачким прописима бирани на та места само у одсуству властеле. Па и ту, када се анализирају расположиви подаци, уочавају се извесне промене. Многи пучани, такође виђенији трговци, напуштају Београд пре или после опсаде 1440. године (Новак Ђурђевић, Мароје Крешевић и други). Појављују се нова лица, чије присуство није забележено у претходном периоду. То, наравно, не мора значити да они стварно нису били у Београду, могућно је да само више долазе до изражаја после 1440. године. Никола Дринкаш је био конзул узастопно 1445. и 1446. године.[193] Михоч Галвани је био 1445. године судија у Београду и Смедереву. Живан Милутовић такође у више места, у Београду, Зајачи, Смедереву и Приштини.[194] По свој прилици нису били стално везани за Београд.

Средином XV века привреда Београда доживела је нова искушења. Велика опсада града 1456. године, када је само крајњим напорима бранилаца и грађана спречено турско освајање, била је јак удар свим пословима и радиности која је дотада постојала. Град је био веома разрушен, нарочито Доњи град, дакле градско насеље. Глад и куга покосили су многе становнике и употпуњавали су недаће овог града. Султан се са војском повукао, остале су рушевине и последице од којих се Београд више није опоравио. После 1456. године он је у још већој мери постао војно утврђење, све мање привредни центар. Догађаји следећих година такође су неповољно утицали на привреду града. Турци су 1458. године освојили готово читаву Србију и, што је нарочито важно — Авалу. Утврђени град надомак Београда опет се нашао, сада и коначно, у њиховим рукама. Блокада са југа била је потпуна. Следеће године, 1459, пало је и Смедерево, тако да су Турци били апсолутни господари територије бивше деспотове државе. Београд је постао угарски погранични град према Турцима. Не само да је био опкољен турским поседима са копнене стране већ је и прилаз Дунавом био у њиховим рукама од 1459. године, када су се учврстили у Смедереву.

У таквим околностима трговина је нагло опала. Многи Дубровчани су напустили Београд да се у њега више не врате. Само један властелин, Натал Дамјана Соркочевић, свраћао је и у Београд. Он је, истина, био више везан за Смедерево, где је биран за конзула у споровима својих суграђана. Имао је пословних веза са једним од најактивнијих

дубровачких трговаца тога времена, Франком Васиљевићем. Соркочевић је у Смедереву трговао са Турцима, помиње се једном приликом велика сума дуга (1 955 дуката) који су имали Соркочевић и његов ортак. Он је трговао, поред осталог, и сољу.[195]

Број пучана дубровачких трговаца такође се знатно смањио. Свега око 20 забележених имена, од којих су само неки дуже боравили у граду, бледа су слика раније дубровачке активности на овом подручју. Без сумње највећи трговац тога времена је био већ помињани Франко Васиљевић. Он је имао веома разгранате послове, располагао је великим новчаним средствима. Трговао је у Србији, у Смедереву и Београду, на турској територији, као и на угарском тлу.[196]

Изложени подаци показују да су се Дубровчани и после 1456. године бавили трговином у Србији и Београду, само у знатно измењеним условима. Они су ишли, кад год је то било могућно, старим путевима ка Београду. Радили су и у Смедереву и другим местима, прелазили су са турске на угарску територију, и обратно. Стари правци трговине нису сасвим напуштени, смањен је само број товара који је упућиван на београдску пијацу. Опадање трговине нарочито је упадљиво после 1490. године. Ниједан дубровачки властелин, ниједан конзулат, свега три документа дубровачког порекла, говоре јасно о неповратном опадању њихове колоније у време честих ратних сукоба двеју држава.

Но, и поред тога трговина је била важна грана градске привреде. То показују и приходи од тридесетнине, пореза који се наплаћивао од трговаца на робу коју су доносили. Плаћао се тридесети део вредности донете робе, а приходи су ишли у краљеву благајну. Београд је под угарском влашћу био центар за наплаћивање ове дажбине за околну област, у коју су поред осталих спадали Купиново, Шабац, Барич, Митровица и друга места. Ова пракса опорезивања страних трговаца у Београду била је потврђена на сабору 1498. године.[197] Када је краљ давао разрешницу београдским бановима за њихову службу, 7. јуна 1507. године, он је прецизно навео шта све преузима од њих, па се ту наводи и приход од тридесетнине у Београду.[198] Издвајање овог пореза показује да је то био важан извор прихода до кога је владару било стало. То су наплаћивали посебни чиновници, тридесетничари, који су податке о обављеном послу уносили у посебне књиге. У Загребу су оне називане „Regesta tricesimae“.[199]

Покушаја да се регулише трговина у пограничним областима било је још 1483. године, када је у тексту примирја између Угарске и Турске било предвиђено да се трговина мора одвијати без икаквих сметњи које ствара граница двеју земаља.[200] Две деценије касније, ова жеља за несметаном трговином већ је сасвим јасно формулисана у тексту мировног уговора. Било је предвиђено да поданици Угарске и Турске, као и неких других владара, могу слободно, без сметњи и страха, путовати из једне земље у другу. Загарантована им је слобода трговине, уз поштовање закона и обичаја оне области у којој послују. Пошто плате дажбине на које су обавезани, могу слободно боравити у било ком граду, и напустити га према својој вољи.[201] Ову одредбу диктирало је време, свакодневни живот. Био је то несумњиво подстицај за све оне који су још пословали на овом терену.

ЦРКВЕНЕ ПРИЛИКЕ (1427—1521)

Београд је 1427. године био центар српске државе и цркве. У граду је било седиште митрополије, било је више православних цркава, богато обдарених имањима и приходима. Поред тога постојала је читаво време српске власти и католичка епископија.

Ситуација се из основа променила преласком града под власт Угарске. Краљ Жигмунд је имао пред очима сасвим јасне циљеве у том погледу. Он одмах саопштава да жели да се у Београду настани мноштво католика.[202] То је сасвим разумљива намера владара који је водио крваве ратове против хусита у име „праве", католичке вере, истина тесно повезане са његовим политичким циљевима и потребама. Јасно је и недвосмислено да је нова управа у Београду фаворизовала католичко свештенство, можда и у складу са приливом становника из Угарске, на штету српског живља и њихове вере. У граду је постојала католичка епископија и раније, али је знатно ојачала после 1427. године. Почетком 1429. године за београдског епископа постављен је фрањевац Blasius Joannis, на место преминулог бискупа Николе.[203] На том положају се јула 1494. године налазио Бенедикт. Њега је већ јануара следеће године наследио Јован „de Rhenese". Јула 1506. помиње се у том звању Тома.[204]

У граду се повећао и број католичких цркава и свештенства. Једна католичка црква постојала је у Горњем граду, где су новембра 1456. године присуствовали миси угарски краљ и гроф Цељски. Поред тога постојао је фрањевачки манастир, као и Црква св. Марије.[205]

Какво је било стање православног свештенства у Београду под угарском влашћу, није довољно познато. Читаве деценије нису оставиле никаквог трага да би се могло одговорити на ово питање. Па ипак, неки подаци говоре о бедном стању српске цркве. Постојање београдске митрополије није долазило у питање. Историјат митрополије најбоље илуструје писмо београдског митрополита Теофана московском кнезу Василију III Ивановичу (1503—1533), писано 1509. године. У писму он обавештава руског владара да у Београду постоји митрополитска црква у којој се чувају разне светиње, мошти и чудотворна икона Богородице. Затим наводи да је ова црква била веома лепо украшена и богата захваљујући даровима српске господе, али је осиромашила од када је власт прешла у руке странаца, Угара. Из овог документа се сазнаје да је београдска црква добијала и раније помоћ из Русије, од кнежевог оца. Митрополит даје и други важан податак у своме писму, наводећи да српски деспоти „латинске вере" о манастиру и београдској цркви не воде рачуна. У таквим околностима, митрополит Теофан је био принуђен да тражи помоћ из Русије, пошто, по његовим речима, манастир нема другог ктитора сем московског кнеза. У том циљу су упућени у Москву јеромонах Анастасије и јерођакон Јоаникије, монаси београдске цркве.[206] Тадашњи деспот Иваниш Бериславић дао је овим монасима писмо за московског кнеза у којем је препоручио руском кнезу београдску цркву и њеног митрополита Теофана. Митрополитова акција завршила се успешно: московски кнез се одазвао молби и послао помоћ по старцу Семјону из Пантелејмоновог манастира.[207]

Поред Успенског манастира у граду је постојала и Црква св. Петке са моштима ове хришћанске мученице и другим драгоценостима, које су Срби 1521. године понели са собом у изгнанство. Колико је православних храмова претворено у католичке цркве, није познато.

О положају српског свештенства као да говори случај рудника Рудишта. Овај рудник су држали калуђери из Београда од времена деспота Стефана. Међутим, августа 1453. године он прелази у руке Јанка Хуњадија. У документу који је сачуван о томе каже се да су београдски калуђери своје-

вољно заменили Рудиште за друге поседе.[208] У време када је извршена „замена“ Рудишта пада управо најинтензивнија експлоатација овог уносног рудника. У којој су мери београдски калуђери добровољно уступили овај значајни извор прихода најмоћнијем човеку Угарске, није довољно јасно. Извршена је рекомпензација другим поседима, мада се не прецизира који су то поседи, већ се само каже „pro certa concambiali recompensa“. Изгледа да је оправдана извесна резерва у погледу добровољности ове замене.

У периоду угарске власти у Београду у Горњем граду, односно тврђави изгледа да није било православних цркава. На тај закључак упућују подаци Брокијера, који је 1433. године сазнао у Београду да Срби немају приступа у Горњи град, пошто угарске власти у њих нису имале поверења. Они су тада живели у Доњем граду, углавном дуж Саве, а, изгледа, и ван града.[209] Да су Срби били потиснути не само из Горњег града него и ван града уопште, указује писмо београдског капетана Михаила Силађија фрањевцу Јовану Капистрану, од 8. јуна 1456. године. У писму је Силађи молио Капистрана да пише угарским прелатима и баронима о подизању једне нове православне цркве у Београду, пошто су такву цркву Турци опљачкали и она не може даље остати на ранијем месту.[210] Ова се православна црква очигледно налазила ван градских бедема Београда, пошто је Турци иначе у том времену, вероватно крајем маја или првих дана јуна 1456. године, нису могли напасти да је била у граду. Сам град тада није био нападан, а још мање је једна градска црква могла бити опљачкана. Она се морала налазити у околини града, коју су Турци већ узнемиравали. Да се она налазила у непосредној околини Београда, говори и ово заузимање Силађија, београдског заповедника, да се изгради нова црква. За неку удаљенију цркву он не би имао разлога да се залаже. Поред тога се види да је подизање православне цркве у граду прелазило компетенције градског заповедника, макар то била и снажна личност Силађија: он је за тај подухват тражио подршку и посредство Капистрана. Овај говорљиви фрањевац, борац против неверника, у које су се по његовим схватањима убрајали и Срби, требало је да код угарских прелата препоручи зидање православне цркве у Београду! По свој прилици је Силађи рачунао да ће Капистран пружити тражену подршку, јер је зидање поменуте цркве значило придобијање српског становништва уочи великих догађаја за које се добро знало да непосредно предстоје. Не-

МИТРА БЕОГРАДСКОГ МИТРОПОЛИТА, XV ВЕК

ОДЛОМАК ЈЕВАНЂЕЉА МИТРОПОЛИТА МАКСИМА, 1514. Г.

ма података о исходу ове акције; вероватно су је прекинули јулски догађаји 1456. године.

Изложени подаци омогућују да се извуку ови закључци: 1. Православна црква се налазила ван града, можда са копнене стране на простору од Дунава до Саве, где се на стреломет од града налазило село „настањено људима из расиске земље".[211] 2. Силађи се залагао да се у Београду изгради православна црква, што говори и за бројност српског живља у њему и за њихову улогу у граду, пре свега у одбрани града. 3. Српска се црква није могла подићи без одобрења из Угарске. Да се ван града, на раздаљини од једне италијанске миље, налазила једна велика црква посвећена св. Марији Магдалени, обавештава готово истовремено очевидац Јован Таљакоцо 28. јула 1456. године. Ову цркву су Турци искористили за време опсаде 1456. године као складиште муниције, барута, па су је и спалили при повлачењу.[212]

У периоду од скоро стотину година угарске власти у Београду (1427—1521) зна се за неколико београдских митрополита. Њихово присуство у Београду није могло бити увек доказано, па се, поред осталог, поставља и питање да ли је београдски митрополит можда прешао на двор српског деспота у Смедерево, јер пада у очи да се у то време јавља и митрополит у Смедереву. У сваком случају однос ове двојице црквених старешина није довољно јасан.

Када је деспот Ђурађ Бранковић, после пада Смедерева у турске руке, кренуо у пролеће 1440. године у Зету, њега је на том путу пратио београдски митрополит Григорије. Деспот је са својом пратњом стигао у Дубровник последњих дана јула 1440. године, где се задржао свега неколико дана. Продужио је одмах у Зету. Он је ту провео све време до априла 1441. године, када се вратио у Дубровник, да би га крајем јула напустио и кренуо преко Сења у Угарску.[213] За време боравка у Дубровнику митрополит Григорије је оставио у депозит код Марина, односно Ђорђа Гучетића неке предмете које је носио собом. Они су се налазили у четири кутије и једном пару бисага, запечаћених печатом самог митрополита. Били су то предмети београдске цркве. Митрополит је истовремено оставио у поклад код златара Мароја Мирковића 11 литара, 3 унче и 5 аксађа сребра, 12 белих сребрних чаша тешких 7 литара и 1 унча, затим 1 чинију тежине 4 литра и 1 унча. Ове драгоцености примили су Гучетићи без знања своје владе, па су касније, када је настао спор око њих, на-

стојали да их се ослободе.[214] Овом приликом се митрополит око годину дана налазио у пратњи деспота Ђурђа, далеко ван Београда.

Питање односа београдске и смедеревске митрополије у науци није решено.[215] На основу грађе која се односи на Београд не могу се унети нови моменти у расветљавање тог односа. Када је 1444. године било упућено угарско-српско посланство у Турску ради склапања мира, члан овог посланства био је и смедеревски митрополит Атанасије Фрашак.[216] Овај смедеревски митрополит оверио је својим печатом повељу о измирењу деспота Ђурђа са породицом Хуњади августа 1451. године, а помиње се и у српском летопису 1456. године.[217]

Углед београдског митрополита као духовног вође православних у Угарској порастао је у време краља Матије. По свој прилици је то било у вези с антитурском политиком овог владара, који је Србе ценио као важну снагу својих војничких операција на граници. Преко овог црквеног поглавара могло се на њих лакше утицати. Пада у очи да краљ Матија 20. марта 1479. године усваја молбу београдског митрополита Јоаникија и ослобађа православне Влахе у мармарошкој жупанији неких дажбина. Ова митрополитова акција на двору не само што илуструје његове односе према круни већ и пружа један интересантан податак. Наиме, у истом документу се наводи да се Јоаникије залагао овом приликом за православне Влахе који су му били потчињени.[217а] Само на основу овог податка тешко је рећи какав је стварни утицај имао Јоаникије у далекој мармарошкој жупанији.

Јоаникија је убрзо сменио митрополит Филотеј. За њега се у једном јеванђељу које је писано 1481. године каже да је „новоосвештени" митрополит, дакле да је те године примио митрополитско звање.[218] Почетком XVI века на том положају се помиње неки Григорије, а затим Теофан, који је 1509. године писао московском кнезу. Последњи поглавар ове црквене заједнице за кога се зна био је Максим, ранији српски деспот Ђорђе Бранковић, син Ангелине и слепог деспота Стефана. Он се повукао из јавног живота, закалуђерио и једно време је живео у Влашкој. Долазио је у Угарску као посланик влашког војводе. Ту је и остао и провео остатак живота у манастиру Крушедолу, у коме је и умро 1516. године. Помиње се као београдски митрополит на једном Апостолу који је писан у Сланкамену 1513. године.[219]

СТАНОВНИШТВО (1427—1521)

Угарски владари су настојали да Београд што више вежу за Угарску. Ту је политику својевремено дефинисао и спроводио још краљ Жигмунд, вероватно и његови наследници. Он је на разне начине подстицао своје поданике да се насељавају у Београду. Дао им је разне повластице и очекивао да ће их оне привући. Позивао је разне градове да упуте своје занатлије у Београд. Питање је, међутим, колико је он у томе имао успеха, колико је људи из Угарске стварно било спремно да се настани у пограничној и несигурној области. Најзад, тешко је утврдити колико се ових досељеника касније повукло пред очигледном турском опасности у другој половини XV века.

У Београду је живело многобројно српско становништво. Континуитет српског живља у њему никад није долазио у питање. Подаци којима се располаже у пуној мери потврђују овај закључак. Срби су само били потиснути у други план, живели су у Доњем граду, и ван града. Брокијер је забележио да они нису пуштани у Горњи град, већ да су живели у подграђу, вароши. Фрањевац Таљакоцо, који је преживео бурне догађаје 1456. године, наводи да су становници Београда били „шизматици", дакле Срби.[220] Постојање митрополије и других православних цркава такође говори о присуству Срба у Београду. Многи угарски писци у вези са догађајима 1521. године наводе да су становништво Доњег града чинили готово искључиво Мези, Срби, додајући да они тада нису пружали довољан отпор Турцима.[221] Исти извори тврде да су Угри били у мањини. Пресељавање Срба из Београда у Турску 1521. године, односно њихова колонија у Цариграду показује да број исељених није био мали.

После коначног пада Србије под турску власт 1459. године може се констатовати известан прилив српског живља из покорених области у Угарску. То су тзв. пребези, људи који су са породицама и имовином напуштали своје домове у Србији и прелазили у Угарску ступајући најчешће у угарску војну службу. Они су обично остајали да живе у пограничним областима, у јужној Угарској, у којој је било доста Срба, у којој су живели последњи српски деспоти из куће Бранковића, и њихови наследници. Уједно, то су биле области које су тражиле највише храбрих војника, навикнутих на неравноправну борбу са Турцима.

Угарска је радо примала српске избеглице. Они су уживали заштиту угарских краљева, којима су били веома по-

требни за одбрану земље. Краљ је 1498. године забрањивао својим пограничним заповедницима, под строгом казном трајне неверности, да узнемиравају избеглице из Турске, њихову личност и имовину.[222] Овај је пропис био неопходан и због држања појединих угарских команданата, који су понекад злоупотребљавали своја овлашћења.

Известан број српских избеглица остајао је да служи у угарској војсци у Београду. Нешто ближе је позната судбина двојице Срба, Цветка и Марка, који су пребегли из Турске 1502. године. Они су са имовином прешли најпре у Северин, а затим у Београд. Краљ им је одредио да буду у служби београдског бана. Ту је Цветко лоше прошао: дошао је у сукоб са баном, који га је ухапсио и опљачкао. Тек на интервенцију краља он је пуштен, а отето му је враћено. Спор је, изгледа, тада регулисан; Цветко је остао да живи у Београду и после тога.[223] Из околине Смедерева пребегла су 1507. године три брата: Павле, Лазар и Никола Голочеловићи, заједно са породицама. Када су се обратили краљу за службу, овај им је одредио Београд као место боравка с тим да им београдски бан да „aliquas possessiones, ubi se collocare et descensum facere possint". Били су то поседи на територији београдске бановине.[224] Овај случај је нарочито карактеристичан због начина насељавања Срба. Они су за своју службу добијали у околини Београда вероватно неке мање деонице земље. Када је угарски дворски благајник 1504. године састављао предрачун државних расхода, предвидео је за Београд, међу издацима за војску, и суму од 210 форинти у новцу и 70 форинти у соли, као плату за 35 пребега годишње.[225] Пада у очи мала плата ових пребега, јер су добијали мање од 1 форинте месечно за своју граничарску службу. Како су Срби обично пребегавали са породицама, то податак из 1504. године показује да је у Београду живело 35 српских породица. То су само они које је дворска благајна плаћала.

У Београду и другим градовима дуж Дунава (Земун, Сланкамен), било је доста Срба међу шајкашима. Посаду малих речних чамаца чинили су махом становници насеља дуж Дунава, који су се још у Деспотовини бавили тим послом. За њих је имао речи пуне хвале чак и фрањевац Таљакоцо. Када је из дворске благајне исплаћивана група шајкаша 10. јула 1495. године, ту су само српска имена — Тома, Стеван, Петар, Лазар, Јован, Оливер.[226] Једна већа група шајкаша је 1518. године у Будиму тражила исплату својих принадлежности, и када је уместо новца добила низ понижења, они су се обратили на српском језику своме

сународнику Ђорђу Сремцу тражећи објашњења за такве поступке.[227]

У Београду је у том периоду било највише Угара и Срба. Друкчије није ни могло да буде у бившој деспотовој престоници у оквиру угарске краљевине. Ево какву слику пружају имена грађана Београда приликом једног суђења априла 1504. године.[228]

Никола Коповић,	писар Стеван,
Тома Балинта,	судија Симон,
Lucas Kwthosў,	Vincentius Warga,
Србин, Петко,	Цветко,
Jowan de Bessenўe,	Demetrius Ewthwes
Petrus Chўga,	Вукашин,
Martinus Thoth,	Петар Мрсовић.

Судећи по именима у суђењу су учествовали већином Угри. Од њих 14 има 5 несумњиво српских имена, док за неке није јасно да ли су Угри или не (писар Стеван). Око 40% имена је српских. Иако овај случајно сачувани документ не даје права на било какве закључке, он може да буде необавезна оријентација о етничком саставу становништва града, у ситуацији када других сличних података нема.

У Београду је бар за извесно време живела властеоска породица Хорвата. Павле Нађ-Хорват је био једно време и подбан Београда, а ту је службовао и Матија Хорват.[229]

За време угарске власти у Београду су се окупљали дубровачки трговци. Њихова је насеобина до 1456. године била и велика и економски јака. У граду су живели и властела и пучани. Они су ту имали своје домове, своје трговине. После велике опсаде 1456. године долазили су у мањем броју у Београд, властела сасвим ретко. Ако су и навраћали у град, у њему се нису дуже задржавали. Ту су боравили и трговци других народности, можда Млечани. После 1503. године када је регулисана трговина са Турском, било је у већем броју и султанових поданика, чак и Грка. Ако се овом шаренилу народности становника и путника у Београду дода и војна посада тврђаве, најамници, који су потицали често из Немачке, Чешке, Пољске и других области, онда је стварно Београд крајем XV и у XVI веку, уочи судбоносних догађаја 1521. године, имао помало интернационалан карактер.

О томе како се добијало грађанство Београда, нема података. Пошто су само пуноправни грађани могли бирати градску управу, и бити у њу бирани, ово питање постаје веома

важно. У Загребу је могао постати грађанином само правоверни хришћанин, дакле католик, који би имао непокретног имања у граду, ако би провео бар годину дана у њему. Јевреји, ако би испуњавали горње услове у погледу имовине и боравка, нису могли добити грађанство. Грађанство се тражило писмено и усмено, а одлуку о томе доносила је градска управа. Изабрани грађанин је био обавезан да плати таксу градској благајни и да положи заклетву верности пред градском управом.[230] Да ли је иста процедура добијања грађанства постојала и у Београду, није могућно утврдити. То је утолико више за жаљење што није познато како се поступало према Србима, којих је било много у граду. То је уједно питање учешћа Срба у градској управи. О томе да ли је услов вере, правоверности, дакле католичанства, могао бити доследно спроведен у Београду опкољеном српским живљем и српским поседима, а после 1459. године — на граници према Турцима — још увек се не може ништа одређеније рећи.

ЗАКЉУЧАК

Београд спада међу најстарије европске градове. У његовој дугој историји период од досељења Словена до пада под турску власт 1521. године представља целину и изузетно важно раздобље. У том је периоду на рушевинама старог Сингидунума никао словенски град. То је најважнија етничка промена у његовој прошлости уопште. До почетка VII века област Сингидунума је била поприште борби многих варварских племена којима Царство није могло са успехом да се супротставља. Град је не само нестајао и поново настајао него је и мењао свој лик. Он га је коначно стекао тек доласком Словена у средње Подунавље. Опет је много рушен, ређе изграђиван, али је то увек остао словенски град.

Иако је словенски Београд наследио дугу традицију сингидунумске епископије образоване још у првим вековима наше ере, он је у средњем веку доживео дане сукоба двају највећих хришћанских центара — Цариграда и Рима. На географској и често политичкој граници Балканског полуострва и Панонске низије, он се налазио на раскршћу њихових верских струјања. Борба о превласт двеју метропола у IX веку завршила се победом цариградске цркве. Београд је од тада трајно остао у сфери утицаја ове цркве, византијске писмености и културе. Таквим развојем догађаја његова веза са балканским залеђем је постала неупоредиво чвршћа и најзначајнија компонента његовог даљег развитка.

Политичка историја Београда до 1521. године је била необично бурна. Прилике су много више гушиле развој на-

сеља него што су га подстицале. Град је у пуној мери зависио од свог географског положаја. Његова тврђава је вековима била упориште за одбрану околних подручја. Византија ју је упорно бранила пред најездом суседних народа. Моравско-вардарску долину одувек су штитили бедеми на ушћу Саве у Дунав. Када је Византија у првој половини VII века изгубила Сингидунум, убрзо је и сама била угрожена. Удружени Аваро-Словени појавили су се и пред Цариградом 626. године. За Угарску је ситуација у XV и XVI веку била још очигледнија. Од када су се Турци 1459. године учврстили на обалама Дунава (Голубац, Смедерево), равничарски предели Паноније били су у сталној опасности. Турци су се могли задржати још једино под београдским утврђењима. Пошто су их једном освојили 1521. године било је само питање времена када ће и Угарска подлећи. На то се није дуго чекало. Свега пет година касније уништена је угарска војска на Мохачу, Турци су ушли у Будим, а већ 1529. године њихови шатори појавили су се први пут под Бечом. Пут у средњу Европу био је отворен.

Београд се у средњем веку готово увек налазио на граници суседних држава (Византије и Угарске; Србије и Угарске; Турске и Угарске). Познатија је његова ратна прошлост него периоди мирног развоја вароши. Српски владари, а нарочито деспот Стефан Лазаревић, учинили су много управо у том погледу. Град је за Србију тога доба (до 1427. године) био не само војни објекат него и привредно и културно средиште земље. Једино тада је он изграђиван као центар једне државе и једног друштва. Његов се положај тада из основа изменио, али не задуго. Преласком под власт Угарске 1427. године и под притиском турских освајања у Србији, Београд опет постаје прворазредно војно утврђење на граници према све снажнијем противнику. Ситуација се битно изменила тек 1521. године.

Турско царство је у XVI веку огромно проширило своје границе обухватајући велики део Балканског полуострва и Панонске низије. Тако је Београд за дуже време остао у позадини ратова које је Европа тада водила против Османлија. Нису се више под *његовим* бедемима ломиле снаге противника, а то је стару тврђаву и њене становнике довело у нов положај. И не само то. Београд је после 1521. године уклопљен у политички и економски систем турског царства. Као његов саставни део он се мора и изучавати, у оквиру нових услова и проблема које су они стварали.

РЕЗИМЕ

RÉSUMÉ

BEOGRAD AU MOYEN AGE

Beograd s'est développé aux confins de deux vastes régions géographiques, la Péninsule balkanique et le Bassin pannonien, à l'endroit où depuis les temps les plus reculés s'étaient croisées leurs routes fluviales et terrestres. Il appartient davantage à l'histoire des Balkans, mais il a depuis toujours été indissolublement lié à la marche des événements en Europe centrale. Son passé médiéval n'est pas seulement l'histoire de la ville elle-même, de l'espace entre les murs fortifiés, de l'agglomération urbaine entre ces murs, mais c'est dans une mesure beaucoup plus ample l'histoire des confins des deux régions mentionnées, l'histoire des relations entre les peuples qui y ont vécu, des Etats qui se sont constitués là, celle de leurs conflits et de leurs influences réciproques. Seule une telle façon d'envisager la ville, en connexion avec un arrière-pays beaucoup plus étendu que les environs directs, rend entièrement intelligibles les événements et les phénomènes de son passé. Le présent travail englobe une période qui va du VIIe siècle à la chute de Beograd sous les Turcs, en 1521. Afin que le lecteur puisse se représenter la continuité de l'existence de l'agglomération, l'introduction retrace les principaux traits de son développement jusqu'au début du VIIe siècle.

L'emplacement et les alentours de la ville devenue Beograd étaient déjà habités au cours de la période préhistorique. On a retrouvé à plusieurs endroits des vestiges d'agglomérations humaines. Cependant, ce n'est qu'après la venue des Celtes dans

le Podunavlje central (région danubienne centrale) que l'on peut dire quelque chose de plus déterminé sur le territoire où la ville est située aujourd'hui.

Singidunum est la plus ancienne agglomération connue dans l'histoire. On s'accorde à penser qu'elle a été fondée par une tribu celte, les Scordisques, ou bien que cette tribu a imprimé son cachet à une agglomération déjà existante. Les Celtes sont venus s'établir là au IIIe siècle av. J.-C., après s'être retirés de Grèce. On ne possède aucun renseignement sur la population qu'ils auraient trouvée sur place. Le toponyme de leur agglomération, Singidunum, est composé de deux mots. „Dunum" est un vocable d'origine celtique et signifie ville, localité, éminence fortifiée. Les recherches n'ont pas abouti à éclaircir le sens du mot „Singi". Selon l'une des hypothèses émises ce nom s'appliquerait aux habitants de l'époque préceltique. Pour d'autres ce mot signifie „confluent" ou „situation vis-à-vis du confluent", tandis que d'autres encore rattachent le mot à la racine indo-européenne „singo" qui veut dire blanc, etc. A l'heure actuelle on peut uniquement tenir pour certain que les Celtes sont le premier peuple que l'on peut sans aucun doute rattacher à Singidunum. Or, à côté de la signification du toponyme, leur séjour a laissé une autre énigme. Vu que sur le territoire du castrum romain des vestiges de la civilisation de La Tène, que l'on attribue aux Celtes, n'ont pas été découverts, ces derniers temps des doutes ont été exprimés sur l'emplacement de leur ville. En tous cas leur présence sur le territoire au-dessus du confluent de la Save et du Danube n'a pas été prouvée au point de vue archéologique.

Singidunum a été conquis par les Romains vers la fin du Ier siècle av. J.-C., et inclus dans la province de Mésie. Il a été le siège de la IVe légion Flavia du IIe au IVe siècle, ce qui a influé de façon décisive sur son développement futur. Un castrum quadrangulaire a été construit, à côté duquel l'agglomération urbaine a commencé à se constituer. Celle-ci s'étendait depuis le parc actuel Kalemegdan, le long de la voie principale vers Viminacium (aujourd'hui Boulevard de la Révolution). Le centre se trouvait sur l'emplacement occupé à présent par les bâtiments de la Banque Nationale, de la Patriarchie et de la Cathédrale. La majeure partie de la population étaient les vétérans de l'armée romaine, des soldats retraités, puis des marchands, des artisans, etc. La ville reçut d'abord le statut de municipe, pour devenir au IIIe siècle (entre 211 et 287) colonie romaine. C'était à l'époque un point stratégique important de même qu'un centre économique et religieux des territoires romains avoisinants.

Le christianisme avait rapidement recruté des adhérents dans le Podunavlje. Les persécutions du temps de Dioclétien sévirent également à Singidunum et dans les ville voisines. On a retrouvé les noms de plusieurs chrétiens martyrisés qui n'avaient pas voulu renoncer à la nouvelle religion. Dans la première moitié du IVe siècle, Singidunum était déjà le siège d'un évêché. Deux des chefs de cette communauté, Ursatius et Secundianus, avaient été de fervents adeptes de l'arianisme, et avaient activement pris part aux conciles de l'époque.

Dans la période du IVe au VIIe siècle, tout le Podunavlje central s'était trouvé en butte aux nombreuses incursions des différentes tribus barbares. Singidunum était en ce temps-là une des bases militaires les plus importantes de l'Empire en face des agressions venant du nord, et aussi la plus exposée à leur influence. Les Huns se ruèrent sur la ville et la saccagèrent en 441/2. Dans la suite celle-ci passa plusieurs fois de mains en mains et fut l'enjeu de combats violents. Byzance ne disposait pas toujours de forces armées suffisantes pour la défendre. Justinien Ier (527—565) fut le premier à accorder plus d'importance aux places fortes sur le Danube. Il avait donné ordre de restaurer les fortifications de la ville et d'en construire de nouvelles. Bientôt l'Empire avait eu à faire face à d'autres assauts des voisins du nord qui devenaient une menace grave.

Chapitre I. D'importants changements ethniques et politiques eurent lieu dans la région de Singidunum au VIe et VIIe siècles. La situation change du tout au tout après l'arrivée des tribus slaves qui s'installent là. Au cours du VIIe siècle leur avance s'était poursuivie de telle façon que rien n'avait pu les arrêter et ils avaient fini par inonder la Péninsule balkanique tout entière. Le point culminant de leurs assauts avait été, en 626, le siège de Constantinople qui avait découvert toute la puissance des assaillants et la crise où se débattait l'Empire. Sur les ruines des places fortes byzantines naissaient l'une après l'autre des villes slaves. C'est à cette époque-là que Singidunum fut également détruit. Les conquérants s'établirent là et commencèrent à édifier leur propre ville. Malheureusement on ignore tout à ce sujet pendant deux siècles entiers. On ne connaît que le résultat du processus: au IXe siècle (en l'an 878) les sources mentionnent pour la première fois le Beograd slave, et son évêque le Slave Serge. Beograd a changé de maîtres plusieurs fois dans la suite, mais désormais plus aucun changement ethnique notable ne s'était produit. La ville est restée slave et son nom a toujours été adapté à la situation du moment. Ainsi nous rencontrons à chaque fois dans les documents les mots *beli* qui

signifie blanc et *grad* qui veut dire ville: *Alba* Bulgariae, *Alba* Graeca, Nandor*fejérvár*, Griechisch *Weissenburg*.

Au IXe siècle la puissance des princes bulgares s'était rapidement accrue. Au cours des années 20 de ce siècle ils avaient réussi à soumettre également la région de Beograd qui resta longtemps sous leur domination. Nous disposons de fort peu de renseignements sur cette époque. On sait seulement que l'évêché de Beograd avait été maintenu et qu'à la tête du gouvernement de la ville se trouvait un représentant du prince bulgare. En tant que partie du grand empire de Samuel, l'évêché de Beograd était un diocèse important. Après avoir soumis ce grand Etat seulement, l'empereur Basile II avait réussi en 1018 à reprendre le pouvoir à Beograd.

Chapitre II. Lorsque vers la fin du IXe siècle les belliqueuses tribus magyares furent descendues en Pannonie, les Slaves, leurs voisins, avaient eu à subir de nouvelles attaques. Ces tribus s'étaient d'abord battues contre les Bulgares au IXe siècle, puis contre Byzance au XIe et XIIe siècles. A partir de la restauration de la souveraineté de Byzance à Beograd et dans la région de Sirmium, en 1018, les deux Etats étaient devenus voisins directs et bientôt adversaires. L'empereur Basile II avait déjà, semble-t-il, organisé le thème de Sirmium et en avait confié la gestion à l'un de ses meilleurs capitaines, Constantin Diogène. Sa tâche la plus importante était de défendre les provinces conquises. Dès 1068 les Hongrois avaient attaqué une ville frontière byzantine (civitas Bulgarorum), et seulement quelques années plus tard ils entreprirent une grande expédition non seulement contre Beograd, mais ils firent une trouée même jusqu'à Niš (1071—72). Après trois mois de combat sans espoir, Beograd avait été contraint de se rendre aux assaillants qui le mirent à sac et le détruisirent.

Les intérêts byzantins et hongrois étaient devenus encore plus inconciliables au cours du XIIe siècle. L'empire des Comnènes possédait des forces suffisantes non seulement pour se défendre contre les attaques sur le Danube, mais aussi pour intervenir activement dans la situation intérieure en Hongrie. Byzance prêtait son appui aux prétendants au trône de Hongrie, et la Hongrie soutenait tous les mouvements antibyzantins dans les Balkans. Des combats violents eurent lieu en 1127, lorsque l'armée hongroise avait attaqué Beograd à l'improviste et l'avait ravagé. L'empereur Jean II Comnène avait lui-même pris le commandement de l'armée dans les combats ultérieurs. Les envahisseurs furent défaits près de Ha-

ram, sur la rive gauche du Danube. Leur deuxième attaque, cette fois-ci contre Braničevo, n'eut pas de résultat appréciable. Après une nouvelle offensive byzantine une paix fut conclue qui confirmait à peu de choses près les frontières précédentes.

Sous le règne de Manuel Ier Comnène (1143—1180), les combats se poursuivirent plus acharnés et de proportions plus considérables. Les hostilités avaient commencé en 1151, par une offensive de l'armée byzantine qui avait pénétré dans la région de Sirmium par Beograd et s'était emparé de Zemun. Un armistice conclu peu de temps après ne fut qu'une courte trêve pour les belligérants. La situation sur la frontière vis-à-vis de la Hongrie devint menaçante, surtout après que le gouvernement de Beograd, Braničevo et Niš eut été accordé par l'empereur à l'un de ses parents, Andronic Comnène, en 1153, qui exerçait dans cette région „ἡ δουκικὴ ἀρχή". Les visées non dissimulées d'Andronic qui aspirait à usurper le trône, l'avaient conduit à s'entendre avec les principaux adversaires de l'empereur, le roi de Hongrie Geza II et l'empereur d'Allemagne Frédéric I Barberousse. En échange de leur appui dans la lutte pour le trône impérial, Andronic offrait au roi de Hongrie la région qu'il gouvernait. Ce plan ne se réalisa pas, mais ces événements servirent de prétexte à une nouvelle offensive hongroise. Les combats qui eurent lieu en 1154 étaient centrés autour de Braničevo et de Beograd. C'est alors que Beograd tenta de se séparer de l'Empire, ce que Manuel réussit à empêcher par une intervention rapide et efficace. Vers les années 60 de ce siècle, Beograd était encore une fois au coeur des événements. Dans le désir d'assujettir la Hongrie à son influence, l'empereur Manuel Ier Comnène avait soutenu les prétendants au trône hongrois qui étaient en fuite, et avec son armée il avait prêté son concours à leurs actions. Puis, il était venu personnellement à Beograd. Et delà avaient eu lieu les négociations avec la cour de Buda au sujet du mariage de la fille de Manuel, Marie, avec le fils du roi Geza II. L'empereur avait demandé à cette occasion que la Dalmatie, la Croatie et la région de Sirmium soient cédées au jeune Bela. Comme ce plan n'avait pu être réalisé, de nouvelles opérations militaires eurent lieu en Hongrie méridionale. Des combats sanglants se livrèrent dans la région de Sirmium, qui passa aux mains de l'Empire en 1167. C'était en même temps la dernière expansion territoriale de Byzance aux dépens de la Hongrie. Bientôt après la mort de Manuel, en 1180, elle perdit toutes ces conquêtes. Les Hongrois s'emparèrent de Beograd et de Braničevo en 1182. Tout le système de défense byzantin sur le Danube avait été

démantelé. Beograd revint une dernière fois au pouvoir de Byzance en 1185, après le mariage de l'empereur Isaac II Ange avec la princesse hongroise Marguerite, qui lui avait apporté en dot Beograd et le Pomoravlje (bassin de la Morava). Cependant, Byzance n'est plus en mesure de défendre ses possessions sur le Danube. Les luttes contre les Bulgares et les Serbes avaient complètement épuisé l'organisme déjà débilité de l'Empire. Vers la fin du XIIe siècle, Byzance avait été obligée d'abandonner Beograd définitivement.

On sait fort peu de choses sur l'histoire de Beograd au XIIIe siècle. La domination hongroise a duré le plus longtemps, et, à partir du milieu du XIIIe siècle, Beograd a probablement été incorporé au banat de la Mačva constitué là.

La route qui mène d'Europe centrale par Beograd et la Péninsule balkanique vers Constantinople a vu passer au Moyen Age nombre de voyageurs, pélerins et guerriers. C'était le chemin le moins onéreux pour atteindre Constantinople, car les importants frais de transport par mer étaient de la sorte évités. Des petits groupes de pélerins chrétiens ainsi que les grandes armées organisées des Croisades ont suivi cette route, des masses de croisés pauvres de même que les plus puissants souverains d'Europe avec la fleur de leurs armées féodales. Ainsi, en 1096, 1147 et 1189, s'étaient trouvés sous les murs de Beograd d'importants groupes de guerriers venus d'Europe occidentale. Leur présence avait été une source d'appréhensions et de méfiance pour la population autochtone. Des échauffourées et de véritables batailles avaient lieu fréquemment.

Chapitre III. Lorsque le roi Dragutin en 1282 eut renoncé au trône en faveur de son frère Milutin, il avait d'abord gouverné une région déterminée par leur accord. Deux ans plus tard, mais pas avant la seconde moitié de 1284, il avait reçu en fief du roi de Hongrie la Mačva et Beograd. Dragutin était allié à la cour de Hongrie par son mariage avec Catherine, la fille du roi Etienne V. Beograd resta au pouvoir des Serbes jusqu'en 1319. Après la mort soudaine de Dragutin en 1316, le roi Milutin s'était aussitôt emparé des territoires de son frère, dans le désir d'empêcher qu'ils ne soient rendus à la couronne de Hongrie. C'était un coup tout à fait inattendu pour la Hongrie: Dragutin avait gouverné Beograd en vassal du roi de Hongrie, tandis que Milutin était souverain de la Serbie indépendante. Les circonstances étaient favorables au roi de Serbie. Le roi Charles Robert menait à cette époque-là une âpre lutte contre les grands seigneurs qui dans certaines parties du pays

s'étaient acquis une indépendance presque totale et y faisaient leur propre politique, ouvertement hostile au nouveau souverain de la maison d'Anjou. Milutin n'avait pas seulement profité de ces conflits, il les avait même soutenus. L'appui prêté aux rebelles était un moyen de sauvegarder ce qui avait été conquis. Cependant, le roi de Hongrie avait seulement été contraint d'ajourner son action contre la Serbie. Ce n'est qu'en 1319 qu'il put s'occuper des frontières méridionales de son Etat. Son armée pénétra d'abord dans la Mačva. De rudes combats eurent lieu principalement autour de Beograd. Les assaillants étaient plus forts et après de grosses pertes les troupes serbes furent obligées de battre en retraite. Saccagée et incendiée, la ville fut de nouveau annexée à la Hongrie.

Chapitre IV. Au cours du XIVe siècle les rapports serbo-hongrois sont caractérisés par les luttes pour les régions qui faisaient l'objet du litige, la Mačva et Beograd. Sous le couvert d'une guerre sainte contre les „schismatiques", et avec l'aide puissante de la curie papale, la Hongrie poursuivait sa politique de conquête dans les Balkans. Ainsi, en 1334, le roi Dušan avait été obligé de faire front à l'attaque qui venait du côté du Danube. Les Hongrois s'étaient repliés de l'autre côté de la Save, Dušan avait pris l'offensive et avait réussi à pénétrer „dans les régions voisines de son Etat", comme le dit son biographe. Il ne parvint pas, pourtant, à s'emparer de Beograd. La politique de conquête vis-à-vis de la Serbie reprit plus énergique encore sous Louis I (1342—1382). Les renseignements que nous possédons sur le cours des opérations en 1345 ne sont guère nombreux. La paix conclue en 1346 n'avait pas pu écarter les sujets de conflits. Au cours de l'été 1354, le roi de Hongrie avait personnellement commandé son armée dans une campagne contre la Serbie. Par Beograd il s'était dirigé vers la localité de Rudnik, mais sans succès appréciables. L'action de l'armée serbe, qui avait suivi la retraite de l'ennemi, ne modifia pas la situation de Beograd. La ville restait aux mains de la Hongrie. Ni plus tard même, à l'époque du prince Lazare, qui avait soutenu les seigneurs hongrois et croates contre la cour, Beograd n'avait pas changé de maître.

Chapitre V. L'époque de la domination serbe représente une période d'une importance particulière dans l'histoire de la ville. Après la bataille d'Angora, en 1402, s'étant libéré pour un certain temps de la menace pressante de la Porte, le despote Stefan Lazarević, conformément à un pacte avec le roi de Hon-

grie, se fit accorder Beograd, à titre de vassal. La ville à cette époque était dévastée et laissée à l'abandon. Le despote commença à construire là sa capitale. L'élection du lieu témoignait d'une remarquable perspicacité. C'était le point situé à l'extrême nord des territoires serbes et balkaniques en général, que les Turcs ne cessaient de menacer déjà et cela très sérieusement. En cas de danger la cour pouvait passer en Hongrie où le despote avait de vastes et riches possessions. Il entreprit donc de grands travaux. Il s'était très bien rendu compte que la ville ne pourrait tenir que grâce à la solidité de ses fortifications, et il consacra donc une attention toute particulière à ces ouvrages. Beograd avait déjà été bâti auparavant comme une place forte. Cela n'avait rien de nouveau. Or, le despote a été le premier qui s'est efforcé d'en faire un centre économique et culturel, le premier à encourager le développement du commerce et de l'artisanat, et celui de l'instruction. Les habitants de la ville étaient dispensés de diverses contributions et corvées. Ils jouissaient de privilèges spéciaux touchant le commerce, non seulement en Serbie mais aussi en Hongrie. Afin de pouvoir user de privilèges aussi considérables, tout citoyen de Beograd était tenu de posséder „un document muni d'un sceau" qui attestait qu'il était domicilé dans la ville. Avec un tel document les marchands de Beograd acquéraient une sécurité beaucoup plus grande au point de vue juridique. Toutes ces mesures avaient eu pour conséquence de faire affluer là les sujets du despote et les habitants des régions voisines. Nombre de marchands et d'artisans y trouvèrent du travail et une source de gains. On y vendait non seulement les produits de la ville elle-même et ceux de l'arrière-pays le plus proche, mais aussi des objets de prix provenant des contrées les plus éloignées de la Péninsule balkanique. Les Ragusains étaient particulièrement actifs dans ce nouveau milieu. Ils allaient même plus loin, en Hongrie, offrant les matières premières balkaniques et achetant les différents produits de ces régions.

Beograd était à cette époque un centre religieux et culturel pour toute la Serbie. Là se trouvait le siège du métropolite. Plusieurs églises avaient été construites et richement dotées de propriétés et de revenus. Les moines de Beograd jouissaient entre autres de certains revenus que rapportaient la mine voisine de Rudište. Dans une atmosphère de vie nouvelle et d'activité créatrice exubérante on copiait des livres, liturgiques et sacrés pour la plupart, généralement sur la commande et aux frais des particuliers. Le despote, homme de lettres lui-même, était bibliophile. Il avait rassemblé dans sa résidence plusieurs

dizaines de volumes qui ont constitué la première en date des bibliothèques de Beograd. Il accordait toutes sortes de facilités aux nombreux copistes et aux pédagogues. Là avait vécu pendant un certain temps l'érudit Constantin le Philosophe, écrivain et pédagogue, qui nous a laissé la plus belle description de Beograd au Moyen Age, toute imprégnée de sympathies pour la grande oeuvre du despote.

La prodigieuse activité du despote Stefan en fait de constructions a laissé une impression profonde sur les contemporains et les écrivains ultérieurs. A la vérité, Beograd n'a jamais connu ni avant ni après lui une telle période d'essor. Le despote considérait que la construction de la nouvelle capitale était la principale obligation des serfs. Ceux-ci furent amenés de différents endroits, de près et de loin, pour bâtir là, au confluent de la Save et du Danube, de nouvelles fortifications. Par sa charte du 20 janvier 1427 il avait dispensé trois villages de la Laure de Saint-Athanase sur le Mont Athos de toutes les obligations, excepté du service dans l'armée que le prince conduirait lui-même et du travail à la construction de Beograd. Tous les bâtiments élevés à l'époque avaient exigé une nombreuse main-d'oeuvre. Beograd était divisé en deux parties nettement distinctes: la *citadelle* qui se trouvait sur l'emplacement du castrum romain d'autrefois (l'espace qui domine le confluent de la Save et du Danube, entre la porte dite Zindan-kapija, et la Tour de l'horloge, dite Sahat-Kula, le monument au Vainqueur actuel et la pente du coteau) et la *ville* (suburbium) qui s'étendait des pentes du coteau aux rives du fleuve. Le palais du despote se trouvait dans la citadelle, entouré d'un système spécial de fortifications, ainsi que les demeures des grands seigneurs. Dans la ville se trouvaient également une grande église métropolitaine, puis une église dédiée aux Trois Hiérarques, l'église Saint-Nicolas et l'église Sainte-Petka. Il y avait également un hôpital et un hospice pour les voyageurs étrangers. Sur les rives du Danube se trouvait un port que protégeaient deux tours placées l'une en face de l'autre et reliées entre elles par des chaînes.

Le despote Stefan n'ayant pas d'héritier direct avait dû pour assurer le trône à son neveu Djuradj Branković obtenir le consentement du roi de Hongrie. Cette importante question dynastique avait fait l'objet de pourparlers spéciaux à Tata, en 1426. A cette occasion Stefan avait obtenu le consentement demandé en ce qui concernait le droit de succession au trône de Serbie, mais il était tenu, en revanche, de rendre Beograd à la Hongrie. Il existe incontestablement un certain désaccord

entre le désir qu'avait le despote d'édifier Beograd, aussi beau et aussi vaste que possible et ce qu'il prévoyait en janvier 1427, à savoir cette obligation de rendre la ville au suzerain hongrois. Lorsque Stefan mourut soudain en juillet 1427, le roi Sigismond exigea aussitôt l'exécution des engagements contractés. Il se rendit avec son armée sous les murs de Beograd et y resta plus de deux mois. A la nouvelle de la mort du despote les Turcs recommencèrent leurs attaques de plus belle, pillant tout sur leur passage, et ils introduisirent une cause d'insécurité plus grande encore dans la situation présente. Djuradj Branković était venu à Beograd en toute hâte, mais il n'avait pas eu le choix. Pressé au nord par l'armée hongroise, harcelé au sud par les Turcs, il fut obligé de céder Beograd. Pour se mettre en règle avec le puissant voisin et préserver la Serbie de nouvelles agressions turques il avait dû sacrifier Beograd. C'était une dure décision. Les Serbes la reçurent avec un mécontentement extrême et une haine non dissimulée. Pour beaucoup d'entre eux cela signifiait abandonner leurs demeures récemment bâties, tandis que pour l'église la perte était irréparable. Au début de novembre 1427, le roi Sigismond pris possession de la ville. La Serbie fut contrainte de chercher et de bâtir une nouvelle capitale, encore une fois sur les rives du fleuve et à la frontière de la Hongrie. Cette nouvelle capitale, Smederevo, ne fit pas long feu non plus.

Chapitre VI. En 1427, le changement de la situation est total. De capitale de la Serbie Beograd devient une place forte frontière de la Hongrie. La ville avait toujours vécu à l'ombre de la citadelle et dans sa dépendance. En prenant possession de Beograd, Sigismond avait en vue des plans nettement déterminés. Il fallait assurer la frontière sud. Les Turcs à cette époque-là s'étaient déjà emparé de Golubac. Après la mort du despote, le commandant de la ville avait refusé de se démettre de ses fonctions avant qu'on lui eût payé son dû. Comme les Hongrois s'y étaient refusé, il avait tout simplement livré la ville aux Turcs. L'apparition des bateaux turcs sur le Danube représentait un péril grave pour toutes les régions limitrophes de la Hongrie. Sigismond avait tenté en 1428 de reconquérir Golubac, mais sans résultat. C'est à ce moment-là que s'était élaboré le plan de colonisation des frontières par les chevaliers de l'Ordre teutonique. Ils auraient eux à tenir tête aux futures agressions turques. Il paraît bien que quelques groupes, peu nombreux d'ailleurs, aient été également installés à Beograd. La méfiance de Sigismond à l'égard de la population serbe s'était aussi

manifestée par une autre mesure: l'interdiction d'accès à la citadelle pour les Serbes. Le gouverneur militaire de la ville, le capitaine, était généralement une personne de confiance du roi. Lui et les hommes qu'il commandait avaient pris part à presque tous les combats contre les Turcs.

La Serbie avait en 1438 été en butte à de puissantes attaques de l'armée turque. Beaucoup de villes furent prises. L'année suivante, Smederevo, la capitale, avait elle-même eu à lutter pour son existence. Les moyens d'une résistance prolongée manquaient et les secours de l'extérieur n'arrivaient pas. Aux yeux du roi Albert, pour ainsi dire, qui se trouvait avec son escorte au confluent de la Tisza et du Danube, Smederevo s'était rendu aux Turcs. Le sultan n'avait pas poursuivi sa campagne, il n'avait pas marché sur Beograd. Il réservait l'opération pour des temps plus opportuns et des forces plus grandes. L'attente, cependant, n'avait pas été longue.

Au printemps 1440, en Hongrie la guerre civile faisait rage. La reine-mère Elisabeth avait tenté d'assurer le trône à son fils mineur, et les grands seigneurs avaient, eux, choisi un nouveau souverain en la personne du roi Ladislas III de Pologne. L'un et l'autre part avait ses adhérents et la lutte était acharnée. A ce moment-là le sultan se trouvait déjà sous les murs de Beograd. Sa nombreuse armée bien équipée fut disposée en face de la petite garnison de la ville que commandait le valeureux Jovan Talovac. Ce siège était le premier que la ville avait eu à soutenir contre les Turcs et il advenait à une heure où leurs possessions atteignaient les portes de la ville. Le sultan Murat II en personne dirigeait l'opération. La Hongrie ne vint pas au secours de la ville en détresse. Les Turcs avaient amené de nombreux combattants et construit de nombreux engins d'assaut. Les bateaux de guerre participaient également au siège. Les Turcs bombardèrent longuement la ville et firent même sauter quelques ouvrages en mettant le feu aux poudres. A la fin du mois de juillet le roi envoya une ambassade au sultan, exigeant l'interruption des hostilités, mais cette démarche diplomatique tardive n'améliora en rien la situation de Beograd. Bien au contraire, le sultan reprit les attaques de plus belle. Après plusieurs mois de combats, et après avoir essuyé de grosses pertes, Murat II fut contraint de battre en retraite, à l'automne 1440.

N'ayant pas réussi à s'emparer de Beograd, les Turcs s'étaient employés à le cerner par leurs places. Ainsi, au cours de l'été 1442 ils avaient construit un ouvrage de fortifications sur la colline voisine Žrnovo (Avala), à 16 km de Beograd.

Comme cette colline domine les alentours, les soldats turcs contrôlaient pratiquement toutes les approches de la ville par voie de terre. Ils tenaient également Smederevo. Deux ans plus tard (en 1444), Djuradj Branković à la suite d'une paix entre la Hongrie et la Turquie, réussit à recouvrer partiellement ses possessions, la partie septentrionale de la Serbie, Golubac et Avala. Pendant un certain temps (jusqu'en 1459) la vie à Beograd allait reprendre.

Vers le milieu du XVe siècle, Beograd est identifié au bastion de l'Europe contre la poussée turque. Une des plus grandes batailles entre la Chrétienté et l'Islam a précisément eu lieu sous ses murs. Au cours de l'été 1456, le sultan Mahomet II attaque Beograd. Trois ans après s'être emparé de Constantinople il paraissait invincible à beaucoup de ses contemporains. La plupart étaient convaincus que Beograd aurait le même sort que Constantinople.

En Hongrie même on ne faisait point de préparatifs serieux pour la lutte contre les Turcs. Tout le poids de ce combat inégal retomba sur les épaules du voïvode de Transylvanie, Jean Hunyadi, du légat du pape, le cardinal Carvajal et du franciscain Jean de Capistran, auxquels les habitants mêmes de Beograd prêtèrent le concours le plus actif. La guerre sainte contre les infidèles fut déclarée, mais seuls se rendirent à l'appel les paysans sans armes, les étudiants et les moines. Les vivres et les armes manquaient. Les premiers jours de juillet la ville avait été encerclée de tous les côtés par une nombreuse armée ennemie. A ce moment-là, Hunyadi se trouvait à Slankamen préparant une trouée vers Beograd. Il fallait faire lever le blocus de la ville du côté fluvial et faire passer les renforts indispensables. Les galères turques sur le Danube attendaient l'attaque. Un grand combat s'engagea le 14 juillet. Parmi les chrétiens les plus vaillants étaient les Serbes, les „šajkaši", c'est-à-dire les équipages des petits bateaux de guerre dits „šajka". Après plusieurs heures de lutte sanglante, les galères turques furent coulées ou anéanties et l'accès de la ville ouvert. Ainsi, le sultan avait en fait perdu la bataille. L'attaque générale commença le 21 juillet au soir. On se battait désespérément pour chaque pouce de terrain. Les janissaires pénétrèrent dans la ville, sans toutefois réussir à entrer dans la citadelle. Après avoir perdu beaucoup d'hommes le sultan ordonna de lever le siège. Beograd avait pour un certain temps sauvé l'Occident chrétien. La ville était réellement devenue „antemurale christianitatis", le rempart de la chrétienté, comme beaucoup l'appelaient à juste titre.

Après la conquête de la Serbie en 1458 et 1459, les Turcs débouchèrent à nouveau aux portes de Beograd. Ils s'emparèrent d'Avala en 1458 et y prirent pied définitivement. Par la chute de Smederevo, le Danube se trouvait sous leur contrôle jusqu'à Beograd. En 1471 ils tentèrent de s'établir également sur les rives de la Save. Dans la localité de Zaslon (Šabac) ils construisirent un fortin en bois et y installèrent leurs soldats. Le roi Mathias ne parvint pas à empêcher cette action. La présence des Turcs si près de la riche plaine de Sirmium était alarmante à l'extrême. Au début de 1476, le roi Mathias entreprit personnellement une campagne pour reconquérir Šabac. Après une résistance prolongée la place fut obligée de se rendre.

Bien que de nombreux combats aient eu lieu dans les zones limitrophes des deux Etats, dans la seconde moitié du XVe siècle, il n'y eut pas d'importants changements territoriaux. La Hongrie ne réussit pas à ébranler les positions des Turcs. Les expéditions de ses chefs d'armées tournaient pour la plupart au pillage. Après de courtes irruptions ils évacuaient toujours le territoire de l'ennemi. Le banat de Beograd, créé dans la période entre 1458 et 1465, n'avait jamais englobé de fait les régions au sud de Beograd, vu que les Turcs les avaient définitivement envahies en 1458. Ce banat fut constitué après que les Turcs eurent achevé la conquête de la Serbie, à l'époque donc où ils étaient devenus voisins directs de la Hongrie. Au banat appartenaient également les places de Zemun et Slankamen, deux bases importantes de la flotte de guerre hongroise.

A la fin du XVe siècle et au cours du XVIe siècle surtout, le système de défenses hongroises contre les Turcs se désagrège progressivement. Par les lois du pays, c'est au roi qu'incombaient les frais d'entretien des places frontière, dont Beograd. Or, pendant les règnes de Ladislas II (1490—1516) et de Louis II (1516—1526), le trésor royal était presque toujours vide, de sorte qu'il était impossible de subvenir aux nécessités les plus urgentes de la défense du pays. Les corps de mercenaires qui défendaient les frontières recevaient leur solde très irrégulièrement. Ils attendaient leurs paies pendant des mois et des années, ils quittaient leurs postes ou bien pourvoyaient eux-mêmes à leur subsistance. Le roi devait également de fortes sommes aux commandants militaires des villes. Il donnait souvent des propriétés en gage aux bans de Beograd. Les vivres et les munitions manquaient également. Tout ceci faisait le jeu des Turcs qui guettaient le moment propice pour s'emparer des places hongroises importantes et à moitié désertes. Les décisions des diètes ne pouvaient plus guère améliorer la si-

tuation, et il n'y avait jamais assez de ressources pécuniaires pour les besoins militaires.

Chapitre VII. Lorsqu'à l'automne 1520, le sultan Soliman II prit possession du pouvoir à Constantinople, la Hongrie se trouvait dans une situation des plus chaotiques. Le trône était occupé par le jeune Louis II qui n'avait presque aucune influence sur la noblesse. Celle-ci était divisée en partis et luttait énergiquement pour s'emparer du pouvoir. Le parti du voïvode de Transylvanie était particulièrement puissant et dangereux pour les milieux de la cour. Nul n'était en mesure de grouper les forces pour la lutte contre les Turcs, et sans cela Beograd ne pouvait pas résister. Les événements le confirmèrent bientôt. La garnison de Beograd comptait à peine quelques centaines de soldats à la veille de l'attaque turque que l'on savait imminente. Les bans de Beograd étaient hors de combat, l'un malade et l'autre un enfant. Les Turcs appliquèrent une nouvelle tactique. Ils attaquèrent d'abord Šabac et s'en emparèrent, puis la région de Sirmium et enfin Zemun. L'encerclement se poursuivait lentement mais sûrement. Les principales batailles eurent lieu en août 1521. Après de violents combats, l'ennemi se rendit maître de la ville que les bombardements avaient démantelée. La citadelle ne pouvait plus tenir longtemps. Les derniers jours du mois d'août, lorsque les chances de résistance furent réduites à néant des pourparlers pour la capitulation s'engagèrent. Les commandants de la place se présentèrent devant le sultan et lui remirent les clefs de la ville. Un procès--verbal fut rédigé à ce propos et le sultan promit aux défenseurs le libre retour aux foyers. C'est ainsi que le 29 août les janissaires prirent possession de la citadelle. Par un ordre exprès du sultan la population serbe fut déportée sous forte garde en Turquie. Les exilés emportèrent avec eux les objets de leur culte et entre autres une icône de la Vierge conservée pendant des siècles et vénérée comme l'objet le plus précieux. Les Serbes furent installés dans les environs de Constantinople et dans le quartier sud-ouest de la ville. Ils y subsistèrent longtemps perpétuant le souvenir de la ville perdue. Certaines dénominations à Constantinople rappellent aujourd'hui encore leur présence (Forêt de Beograd, portes de Beograd, etc), et l'église qu'ils y avaient bâtie a été détruite tout récemment au cours d'un incendie (1955).

La défaite militaire de Beograd se transforma bientôt en véritable catastrophe. Cinq ans plus tard, seulement, à Mohacs la Hongrie dut capituler et les Turcs entrèrent à Buda. En

1529 ils apparurent pour la première fois devant Vienne: le chemin de l'Europe centrale était libre.

Chapitre VIII. L'auteur consacre un chapitre aux questions administratives, économiques, religieuses et culturelles à l'époque de la domination hongroise (1427—1521).

En prenant possession de Beograd en 1427, le roi Sigismond l'avait aussitôt placé sous la juridiction du ban de la Mačva. Ce n'était pas une nouveauté. Bien au contraire cela indiquait la continuité du pouvoir hongrois, car Beograd avait été avant 1402 déjà dans le cadre du banat de la Mačva. Les documents dont on dispose ne permettent pas d'établir quelles avaient été les attributions effectives du ban à Beograd. Dans la première moitié du XVe siècle on mentionne les „castellani“ et les capitaines, comme commandants militaires de la ville. Ces postes étaient occupés souvent par les meilleurs guerriers que possédait la Hongrie (Jean Hunyadi, Michel Szilagyi). Des changements dans le système administratif eurent lieu vers le milieu de ce siècle, et cela en rapport avec la poussée turque. Après le siège de 1456 et la conquête de la Serbie en 1458 et 59, les Turcs étaient arrivés jusqu'à Beograd. Son rôle était donc devenu très important. C'est alors que le système défensif des frontières hongroises fut entièrement réorganisé. Le banat de Beograd a été constitué (entre 1458 et 1465) dans le but d'assurer une défense plus efficace du pays. Les bans étaient nommés par le roi, généralement pour un an, mais leur mandat pouvait être prolongé avec l'assentiment du roi. Beograd avait habituellement deux bans que le roi payait de ses deniers. Le ban avait un adjoint, le vice-ban, qu'il nommait et payait lui-même. Il avait également d'autres fonctionnaires à son service, parmi lesquels un scribe. Dans la deuxième moitié du XVe siècle on institue la fonction de „provisor“, pourvoyer. Celui-ci était également nommé par le roi et il avait à s'occuper de l'approvisionnement de la ville, des soldes, des sentinelles, de l'acquisition des armes, des vivres, de l'ouvrage des artisans qui travaillaient pour les besoins de l'armée, etc.

A côté des délégués du pouvoir royal (bans, capitaines, castellani), il y avait également une administration locale. Un document mentionne l'assemblée de tous les citoyens („universitas populorum Nandoralbae“), laquelle en 1457 délibérait sur la défense de la ville en cas d'attaque turque. De même que dans les autres villes hongroises de l'époque, à la tête de cette administration se trouvait le „judex“, premier magistrat. Il était élu parmi les notables de la ville.

Beograd avait toutes les conditions nécessaires au développement économique. Un riche arrière-pays d'agriculture et d'élevage et sa situation sur les grandes voies de communications lui assuraient d'excellentes conditions pour toutes sortes d'activités. Les habitants avaient des propriétés dans les environs, ils pratiquaient différentes cultures, dont les plus souvent mentionnées sont le blé et la vigne. L'apiculture et la pêche étaient également d'importantes branches de l'économie. De nombreux artisans vivaient là. Beaucoup travaillaient pour les besoins de la guerre (forgerons, tailleurs de pierre, armuriers, charpentiers, constructeurs de bateaux, etc.). Les documents se rapportant au commerce apprennent qu'en période de paix le marché de Beograd était fourni en marchandises diverses de production balkanique. Les marchands de Dubrovnik y étaient particulièrement entreprenants. Ils apportaient des minerais, l'argent surtout, des produits de l'artisanat, le sel, les épices, les tissus, les bijoux, les armes, etc. Cependant leur activité dépendait pour beaucoup des circonstances sur ce territoire. De nombreuses guerres et des engagements presque quotidiens avec les Turcs, surtout après 1459, restreignaient toute activité. C'est à partir de ce moment-là que Beograd commence à péricliter rapidement et définitivement.

Dès 1427, le roi Sigismond avait appliqué une politique religieuse determinée dans les différentes parties de son Etat et en dehors de lui. Il s'était efforcé par tous les moyens de consolider l'église catholique à Beograd, en y établissant entre autres une population catholique. Le clergé orthodoxe s'était sensiblement appauvri. Au début du XVIe siècle, le métropolite de Beograd, Théophane, avait été contraint de demander des secours matériels à la lointaine et bienveillante Moscou.

Les Serbes formaient la plus grande partie de la population. Malgré les tentatives pour peupler la ville par les habitants des différentes régions de Hongrie il n'y eut pas de changements ethniques appréciables dans la période entre 1427 et 1521. Les sources hongroises elles-mêmes conviennent que les Serbes étaient en majorité à Beograd. Après 1459 il y eut une assez forte affluence des émigrés de la Serbie envahie. Beaucoup d'entre eux passaient avec leurs familles et leurs biens mobiliers en territoire hongrois, où ils allaient servir dans les armées des rois de Hongrie. On les établit surtout dans les régions de frontière et par conséquent à Beograd. On les enrôlait volontiers dans l'armée parce qu'ils étaient réputés comme guerriers expérimentés et intrépides. En défendant leurs nouvelles demeures, ils défendaient la Hongrie.

Traduction française de *Mila Đorđević*

НАПОМЕНЕ

НАПОМЕНЕ

НАПОМЕНЕ УЗ ПРЕДГОВОР

1 М. П. Катанчић, *Спомен Београда, негдашњег Сингидуна, Гласник ДСС* 5 (1853), 113—211.

2 *Београд, Историја и опис Београдске тврђаве,* Београд 1904; Н. Н., Београд и околина, *Отаџбина* 17, 336—352; М. Илић-Агапова, *Илустрована историја Београда,* Београд 1933; Мих. Петровић, *Како је постао Београд,* Београд 1931; Т. Стефановић Виловски, *Београд под владом деспота Стевана Лазаревића, Дело* 67 (1913), 32—48; 229—241; исти, *Београд после деспота Стевана Лазаревића,* ЛМС 294 (1913), 66—79; ЛМС 295 (1913), 61—77; исти, *Метаморфозе Београда,* Београд 1911; В. Миленковић, *Економска историја Београда,* Београд 1932; *Београд,* изд. Балканског института у Београду, Београд 1940; *Ратна прошлост Београда,* Београд 1954; Д. Поповић, *Београд кроз векове,* Београд 1964. и др.

3 Уп. критику Ј. Мијушковић на књигу Д. Поповића, *Београд кроз векове,* Београд 1964, објављену у *Ист. гласнику* 2-3 (1964), 220—223.

4 В. Ћоровић, *Кратак преглед хисторије Београда,* изд. *„Београд у прошлости и садашњости“,* Београд 1927; *Београд кроз векове,* изд. Коларчевог народног универзитета, Београд 1954; М. Динић, *Београд,* чланак у *Енциклопедији Југославије,* 451—452.

5 М. Мирковић, *Римски Сингидунум у светлости епиграфских извора, Зборник Филозофског факултета* V-1 (1960), 325—353; исти аутор, *Римска провинција Мезија,* докторска дисертација, у припреми за штампу.

6 Ф. Баришић, *Византијски Сингидунум, Зборник радова Византолошког института* 3 (1955), 1—13.

7 Дубровачку архивску грађу о Београду објавио је проф. др М. Динић, *Грађа за историју Београда у средњем веку* II, Београд 1958.

8 Рад је 27. јануара 1964. године одбрањен као докторска дисертација на Филозофском факултету Универзитета у Београду, пред комисијом коју су сачињавали професори др Г. Острогорски, др И. Божић и др Ј. Ферлуга.

БЕОГРАД У СРЕДЊЕМ ВЕКУ

Увод

1 Б. Гавела, *Економске основе најстаријих насеља у Београду и његовој околини, Годишњак Музеја града Београда* III (1956), 9—15; аутор чланка је на југозападним падинама Бановог Брда 1955. год. открио неколико пећинских отвора, које ставља у палеолит. Једна људска лобања пронађена у Београду везује се за најстарије становнике ове области; Ђ. Јовановић, *Прилози за палеоантропологију српских земаља, Старинар* IX (1892), 30—34.

2 Б. Гавела, *Економске основе,* 15—19; Д. Гарашанин, *Археолошки споменици у Београду и околини, Годишњак Музеја града Београда* I (1954), 47 и д.

3 Ф. Папазоглу, *Прилози историји Сингидунума и средњег Подунавља у античко доба, Историјски часопис* VII (1957), 307—320; Б. Гавела, *Илири и Келти у Подунављу и на Балкану, Годишњак града Београда* VII (1960), 10—19; исти, *Протоисториски и антички Сингидунум, Годишњак Музеја града Београда* II (1955), 9—19; Б. Гавела, *Легенда и истина о Сингидунуму, Политика* од 18. октобра 1964; и др.

4 М. П. Катанчић, *Спомен Београда, Гласник ДСС* V (1853), 129, бележи да је „dum" или „dunum" значило „брег".

5 B. Žganjer, *Kelti u Iliriku II, Singidunum — Beograd, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 53 (1950—51), 20—22; Р. Марић, *Прилози античкој историји Београда, Глас САН* CCIII (1951), 83—87; исти, *Да ли грчки писци спомињу прeримски Сингидунум? Старинар* III—IV (1952—53), 35—39; Б. Гавела, *Протоисториски Сингидунум,* 15—16; Ф. Папазоглу, *Прилози,* 307—320; М. Мирковић, *Римски Сингидунум у светлости епиграфских извора, Зборник радова Филозофског факултета,* књ. V-1 (1960), 326—7; Ф. Баришић, *Византиски Сингидунум, Зборник радова Византолошког института САН* III (1955), 11, нап. 46; М. Гарашанин, *Ка имену Сингидунума, Зборник радова Филозофског факултета у Београду,* књ. VII-1 (1963), 49—51, везује име Сингидунума за Синге који су живели у Банату, али их не сматра претходницима Келта. Аутор мисли да су Римљани у првим деценијама I века у оквиру припрема за рат са Дачанима, депортовали становништво из Баната, међу

њима и Синге и населили их као компактну етничку групу на територију Београда (данашњег). Тако је келтско насеље непознатог имена могло добити назив Сингидунум тек у доба римске власти.

6 М. Мирковић, *Римски Сингидунум,* 328; Б. Гавела, *Протоисториски Сингидунум,* 14—19; о локалитету Роспи Ћуприја: Ј. Тодоровић--М. Бирташевић, *Археолошки споменици у Београду и околини, Годишњак Музеја града Београда* II (1955), 31—32; Ј. Тодоровић, *Преисториска некропола на Роспи Ћуприји код Београда, Годишњак Музеја града Београда* III (1956), 27—62; о латенском археолошком материјалу у Београду: Д. Гарашанин, *Археолошки споменици у Београду и околини, Годишњак Музеја града Београда* I (1954), 55—59.

7 М. Мирковић, *Римски Сингидунум,* 332; М. С. Петровић, *Како је постао Београд,* Београд 1931, 62 и др.

8 М. Мирковић, о. с., 345—351.

9 Ib.

10 Извештај В. Кондића са ископавања, *Политика* од 4. X 1963, бр. 17960.

11 J. Zeiller, *Les origines chretiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire Romain,* Paris 1918, 27—52; М. С. Петровић, *Како је постао Београд,* 126—7.

12 J. Zeiller, o.c., 59.

13 D. Farlati, *Illyricum sacrum* VII, Venetiis 1817, 593; J. Zeiller, o. c., 75—76; 78.

14 Farlati, VII, 595; М. П. Катанчић, о. с., 140—141; J. Zeiller, o. c., 105—107.

15 Farlati VII, 609; J. Zeiller, o. c., 149—150; 216.

16 J. Zeiller, o. c., 214—218; 289—291.

17 М. П. Катанчић, о. с., 142; J. Zeiller, o. c., 150; 304—306.

18 Ј. Ковачевић, *Варварска колонизација јужнословенских области,* Нови Сад 1960; 46—47.

19 Jordanis *Getica* 282, ed. Th. Mommsen, *MGH, Auct. Antiquis.* V-1, 1882, 131. За овај период уп.: Ф. Баришић, *Византиски Сингидунум,* 1—2; М. Бирташевић, *Археолошка налазишта у Београду и околини, Год. Музеја града Београда* III (1956), 86.

20 На Макишу је пронађен остроготски накит: М. Бирташевић, о.с., 86.

21 J. Zeiller, Les origines, 576—579; Ф. Баришић, о. с., 2—5; Ј. Ковачевић, о. с., 30—31.

22 Procopii *De aedificiis* IV, 5, ed. J. Haury, Lipsiae 1913, 126; Ф. Баришић, о. с., 4—6.

23 Ф. Баришић, о. с., 8.

24 Menandri *Excerpta de legationibus,* ed. C. de Boor, Berolini 1903, p. 471—473; B. Grafenauer, *Nekaj vprašanj iz dobe naseljavanja južnih Slovanov, Zgodovinski časopis* IV (1950), 52—53.

25 Menandri, l. c.; *Византиски извори*, I, 93, нап. 27.

26 Theophylacti Simocattae *Historiae*, ed. C. de Boor, Lipsiae 1887, I, 3—4, p. 46—47; Theophanis *Chronographia*, rec. C. de Boor, I, Lipsiae 1883, 253.

27 Th. Simocattae *Hist.*, ed. C. de Boor, VII, 11, p. 264; B. Grafenauer, *Nekaj vprašanj*, 71.

Глава прва

БЕОГРАД ОД VII ВЕКА ДО 1018. ГОДИНЕ

1 Већ добро познатој литератури о насељавању Словена на Балканско полуострво треба додати интересантан рад I. Popovića, *Quel était le peuple pannonien qui parlait* μέδος et strava, *Зборник радова Византолошког института САНУ*, књ. 7 (1961), 197—226, који на основу лингвистичких истраживања закључује да су средином V века у Панонији живела словенска племена која су припадала српскохрватској језичкој групи.

2 Види нап. 26 увода; уп.: Љ. Максимовић, *О хронологији словенских упада на византијску територију крајем седамдесетих и почетком осамдесетих година VI века*, *Зборник радова Византолошког института*, књ. VIII-2 (1964), 263—270; Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд, 1959, 99—100.

3 Th. Simocattae *Hist.*, VI, 3—4, p. 226; Ф. Баришић, о. с., 10.

4 Th. Simocattae *Hist.*, VIII, 2, p. 285.

5 Г. Острогорски, *Ист. Византије* 100—101; 110.

6 Ф. Баришић, *Цар Фока и подунавски Аваро-Словени*, *Зборник радова Византолошког института*, 4 (1956), 73—86, где је прикупљена целокупна литература о овом интересантном питању; Г. Острогорски, *Ист. Византије*, 103; 110,

7 Ф. Баришић, *Византиски Сингидунум*, 12.

8 C. Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, ed. G. Moravcsik—R. J. Jenkins, Budapest, 1949, 152; *Византиски извори* II, 47—49; помен имена Βελέγραδον показује анахронистичку употребу термина из ауторовог времена: Б. Ферјанчић, *Виз. извори* II, 49, нап. 151; М. П. Катанчић, о. с., 156.

9 Г. Острогорски, *Ист. Византије*, 119—121, где је прикупљена литература о томе; од најновијих радова уп.: B. Grafenauer, *Die Siedlungswellen der Slawen in die Balkanhalbinsel und ihre Problematik*, саопштење на XII Међународном конгресу византолога у Охриду, 1961, који одбацује, као и у ранијим радовима, Порфирогенитове вести о досељењу Срба.

10 N. Banescu, *Les duchés byzantins de Paristrion (Paradounavon) et de Bulgarie*, *Bucarest* 1946, 24—25, одбацује ову вест о стратегу у

Београду као немогућу; уп. Г. Острогорски, *Ист. Византије*, 114; супротно мишљење је својевремено заступао Н. Скабалановичъ, *Византийское государство и церковь в XI в.*, Петербургъ 1884, 228—229.

11 Види нап. 24 увода: Ф. Баришић, *Византиски Сингидунум*, 9; *Виз. извори* I, 93, нап. 27.

12 Исто мишљење заступа и Б. Ферјанчић, *Виз. извори* II, 49, нап. 151.

13 G. Fejer, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, Budae 1829, I, 202.

14 Град је познат под разним именима која углавном одговарају појединим раздобљима његове историје: Београд, Alba Bulgariae, Albanandor, Nándoralba, Nándorfejérvár, Griechisch Weissenburg, Alba Graeca, Castelbiancho. Поред ових облика постоји читав низ деформисаних варијанти сваког облика понаособ. Њихово бележење не доприноси дубљем разјашњавању овог питања. Упадљиво је већ на први поглед да је словенско име — Београд — преживело све политичке промене кроз које је град пролазио. То у потпуности одговара етничком саставу становништва, које је било словенско. Оно је превођено на разне језике (Alba, Fejérvár, Weissenburg, Castelbiancho) уз додавање ознаке за политичку припадност града појединој држави (Бугарској, Византији, Угарској) или одређеној цркви: грчкој односно византијској (Griechisch Weissenburg). Још је F. Šišić, *O značenju imena Nándorfejérvár, Rad JAZU* 207 (1915), 120—121, тачно уочио да се у имену града могу пратити главне етапе његовог развоја. Он је то поткрепио низом доказа. Међутим, када настоји да утврди тачне хронолошке границе када један облик нестаје из употребе, а други се јавља, он неминовно греши. Није могућно прецизирати да се облик Alba Bulgariae јавља само до прве половине XIV века, када се јавља Nándorfejérvár (F. Šišić, o. c., 124). Примера ради наводимо да се у једном документу од 29. јула 1494. год. помиње Бенедикт, епископ „Albe Bulgarice“ (F. Knauz, *Monumenta ecclesiae Strigoniensis* II, Strigonii 1882, 358). Уосталом, то је и разумљиво. Који ће се облик имена употребити за Београд зависило је и од порекла самог извора. Домаћи извори употребљавају искључиво име „Београд“. Никакво ближе одређивање града није било потребно, сви су знали о коме је граду реч (Ђ. Даничић, *Животи краљева и архиепископа српских*, Загреб 1866, 97; Љ. Стојановић, *Стари српски записи* I, 1902, 77; повеља деспота Стефана: Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 500—501; К. Филозоф, изд. В. Јагић, *Гласник СУД* 42 (1875), 223 и д.). Посебно је интересантно како су Дубровчани називали град; то је увек Biograd, Belgrad, Bielgrad, Bilgrad, без посебних ознака. Тако га бележе дубровачки трговци који су живели у њему (М. Динић, *Грађа* II, 19; 23; 24 и д.). Тај облик употребљавају и у писмима која се шаљу у Италију и друге земље, али када пишу угарском краљу или угарској властели, увек налазимо Nándoralba, Albanandor (М. Динић, *Грађа* II, 62; 66; 71 и д.). Ово разграничење је веома јасно и доследно. Знало се да је у Угарској у употреби облик Nandoralba и његове варијанте, али другде не. Византијски и турски извори бележе Βελόγραδον, Βελάγραδα, Βελέγραδα, Μπελογράδος πόλεως и сл. (Const. Porph. ed. Bonnae, 153; 173; Cinn. ed. Bonnae, 10; 214; 240; Chon. ed. Bonnae, 246; 247; 416; Du-

cae Hist., ed. Bonnae, 210; Х. Шабановић, *Турски извори за историју Београда* I/1, Београд 1964, 137; 138; *Дневник* Сулејмановог похода, изд. Г. Елезовић—Г. Шкриванић, *Како су Турци после више опсада заузели Београд*, Београд 1956, 14 и др.). Од почетка XIV века у угарској латинштини се јавља нови облик Nándoralba, Nándorfejérvár, (Nandorfejérvár), Landorfejérvár (Landorfejérvár), Nándorfehérvár и многобројне девијације (Namderalba, Vanderalba, Nandur Feyrwar и др.). То је време поновног припајања Београда Угарској после Драгутинове односно Милутинове владе у њему. Други део речи је превод словенског „Београд", али се поставља питање шта значи Nándor, Nandor. Већ давно су одбачена схватања да то значи „грчки" Београд (Görögfejérvár) или „бугарски" Београд (Bolgarfejérvár): уп.: F. Šišić, o. c., 101—109. Утврђено је да у Угарској има више топонима који садрже реч „Nandur", па се питање мора решити у целини, не само за Београд. Решење се не може тражити искључиво у прошлости Београда. Покушај F. Šišića, o. c., 133—136, да реч „Nándor" веже за оближње брдо које је било познато као „Nándorhegye" (Vrančić, *Mon. Hung. hist. SS*, v. II, 297—298), иако веома занимљив, није прихваћен. Он је, наиме, мислио да је ово брдо добило име по „nandorfü", како се у мађарском назива трава Glechoma hederacea L., која је ту расла и претпоставља да реч „Врачар" треба довести у везу са лековитим својством ове биљке. Ово је тумачење Шишића наишло на велику критику мађарских филолога, који су га у потпуности одбацили: J. Melich, *Nándorfejérvár, Századok* 1916, 160—166; O. Asbóth, *Nándorfejérvár, Nyelvtudomány*, Budapest 5 (1915), 295. Питање је и данас нерешено. Постојање личног имена Nándor у XIV веку указује, изгледа, пут којим треба ићи у тражењу објашњења ове загонетне речи, која у Мађарској није разрешена (уп.: J. Melich, o. c., 166). Покушај St. Kaprinaia, *Hung. dipl.* I, 153, нап. p, да реч „Nándor" објасни словенским „Nadvur"- ad aulam, apud aulam, сасвим је неубедљив. Најчешће се не улази дубље у разматрање овог питања. L. Baróti, *Szó és szólásmagyarázatok, Magyar nyelv* XIII (1917), 233—235, је сматрао да је реч „nándor" настала од „nádor", али не наводи доказе; V. Bujdosó, *Régi magyar helynevek, Századok* 1875, 349; M. Premrou, *Serie dei vescovi romanocattolici di Belgrad, Arch. Franc. hist.* XVII (1924), *Ad Claras Aquas*, 491. — У изворима писаним немачким језиком Београд се често јавља као Griechisch Weissenburg, чему одговара књижевни облик Alba Graeca: уп. F. Šišić, o. c., 126—128.

15 В. Н. Златарски, *История на първото българско царство*, I, София 1918, 248; П. Никовъ, *Судбата на северозападните български земи презъ средните векове*, БИВ, 1930, I, 101; он такође сматра да су се Бугари користили поразом који су Авари претрпели од Франака 803. год. да би проширили своју територију на северозапад.

16 E. Dümmler, *Über die südostlichen Marken des fränkischen Reiches unter den Karolingern* (795—907), *Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen* X (1853), 27—29; В. Н. Златарски, *История* I, 311—316; П. Никовъ, *Судбата*, 103—104; Dr. H. Jireček, *Panonia u IX stoljeću, Književnik* III (1866), 94; Dr. F. Dvornik, *Les Slaves, Byzance et Rome au IX siècle*, Paris 1926, 49—50; F. Dümmler, *Geschichte des Ostfränkischen Reichs*, Berlin 1862, I, 37; М. Динић, *Средњевековни Срем, Гласник историског друштва у Новом Саду*, књ. IV (1931), 1—12; G. Györffy, *Das Güterverzeichnis des griech. Klosters zu Szá-*

vaszentdemeter aus dem 12. Jh., Studia Slavica Academiae scientiarum Hungaricae, t. V, fasc. 1—2 (1959), 13—16; Е. Голубинскiй, *Краткiй очеркъ исторiи православныхъ церквей*, Москва 1871, 96, је сматрао да је Београд био под бугарском влашћу тек од времена Бориса; S. Ljubić, *O Posavskoj Hrvatskoj i o zlatnih novcih njezina zadnjega kneza Serma* (1018), *Rad JAZU* 43 (1878), 127—134; 148, сматра да Бугари никада до краја IX века нису господарили Посавском Хрватском при чему мисли и на Срем.

17 Г. Острогорски, *Ист. Византије*, 231.

18 У писму од 16. априла 878. године папа Јован VIII је обавестио кнеза Бориса „Sergium eunuchum, qui cum genere sclavus esset, et multis pravitatibus irretitus, sacerdotium per surreptionem obtinuit, et post etiam super aliis detectus, et conuictus excessibus, ab episcopo tunc suo depositus fuisse dignoscitur et post indigne satis a Georgio, qui falso sibi episcopi nomen usurpat, ad Episcopatum Belogradensem prouectus est, apostolorum principum et sanctorum Canonum auctoritate, etiam nostri sententia decreti esse depositum": G. Fejer, *Codex diplomaticus* I, 202; Farlati VIII, 146.

19 М. П. Катанчић, *Спомен Београда*, 158, је мислио да је београдски епископ био суфраган бугарског архиепископа у Трнову; Е. Голубинскiй, o. c., 34; В. Н. Златарски, *История* I/2, 214—218; F. Dvornik, *The Slavs*, Boston 1956, 97; 164.

20 Mansi, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, Venetiis 1772, XVII, 373; F. Dvornik, *Les Slaves*, 234.

21 H. Gelzer, *Ungedruckte und wenig bekannte Bistumverzeichnisse der orientalischen Kirche*, *B. Z.* I (1892), 257; исти, *B. Z.* II (1893), 41. Ту се наводи „Τάξις τῶν θρόνων τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς," где се помиње епископ „ὁ Μοράβου ἤτοι Βρανιτζάβου"; К. Јиречек, *Историја Срба*, Београд 1952, I, 69; 103; К. Јиречек је у свом ранијем раду, *Geschichte der Bulgaren*, 119, сматрао Агатона моравским архиепископом. Он је то своје мишљење касније изменио; П. Никовъ, *Судбата*, 107, сматра да је после примања хришћанства у Бугарској у IX веку створена велика моравска епархија у коју су спадали: Београд, Браничево, Ниш, Срем и Видин, градови који се помињу у повељи цара Василија II.

22 В. Ћоровић, *Кратак преглед хисторије Београда*, изд. Београд у прошлости и садашњости, Београд 1927, 14.

23 Migne, *Patrologia graeca*, 126, col. 1221; *Виз. извори* I, 297—299. У краћем тексту живота св. Наума који је писан вероватно у XVI веку, стоји да су ученици Методија, после његове смрти, прешли Дунав, дошли у Београд, где их је дочекао кнез Радислав: Љ. Ковачевић, *Неколико прилога за црквену и политичку историју Јужних Словена*, *Гласник СУД* 63 (1885), 1—3.

24 К. Јиречек, *Војна цеста од Београда до Цариграда*, Зборник К. Јиречека, I, Београд 1959, 126, га је сматрао намесником кнеза Бориса, а можда и наследним удеоним кнезом; G. Moravcsik, *Byzantinoturcica* II, Berlin 1958, 97 и *Виз. извори* I, 299 нап. 3, мисле да је „боритакан" можда превод грчке титуле „ὑποστρατηγός"; S. Runciman, *A History of the First Bulgarian Empire*, London 1930, 126 и нап. 1; 286, је мислио да *Boritarcanus* значи таркан Борис, да је то висок војни положај, можда управник провинције; В. Н. Зла-

тарски, *Ист.* II, 221, га је схватао као команданта тврђаве и представника кнеза.

25 F. Rački, *Documenta historiae Chroatice periodum antiquam illustrantia,* Zagrabiae 1877, 380: посланици „dein per fluente Savi fluminis navigio in Bulgaria perducti".

26 М. Динић, *Грађа за историју Београда у средњем веку* I, Београд 1951, 7—9; B. Homan, *Geschichte des ungarischen Mittelalters* I, Berlin 1940, 102—103; 114.

27 М. Динић, *Грађа* I, 7—9; M. Florianus, *Historiae Hungaricae fontes domestici, Scriptores* II, *Quinque-ecclesiis* 1883, 31—36; М. П. Катанчић, *Спомен Београда,* 159; S. Runciman, *A History,* 150.

28 В. Н. Златарски, *Устройство Болгарии и положение болгарского народа въ первое время после покорения ихъ Василием II Болгароубицею, Sem. Kond.* IV (1931), 50.

29 Ст. Новаковић, *Охридска архиепископија у почетку XI века, Глас СКА* LXXVI (1908), 7—51; H. Gelzer, *Der Patriarchat von Achrida,* Leipzig 1902, 3—10; B. Granić, *Kirchenrechtliche Glossen zu den vom Kaiser Basileios II dem autokephalem Erzbistum von Achrida verliehenen Privilegien, Byz.* XII (1937), 395—415; Е. Голубинский, о. с., 96—97, погрешно тврди да у Београду није постојала епископија; М. Динић, *Средњевековни Срем,* 2; Б. Прокић, *Постанак охридског патријархата, Глас СКА* 90 (1912), 201—249; исти, *Први охридски архиепископ Јован, Глас СКА* 88 (1911), 267—288; G. Györffy, *Das Güterverzeichnis,* 16; H. G. Beck, *Kirche und Theologische Literatur im Byzantinischen Reich,* München 1959, 184.

30 P. Matković, *Putovanja po Balkanskom Poluotoku za srednjega veka, Rad JAZU* 42 (1878), 70.

Глава друга

ИСТОРИЈА БЕОГРАДА ДО ДОЛАСКА ПОД СРПСКУ ВЛАСТ

1 Skyl.-Ced. II, 476, 4—24.

2 Skyl.-Ced. II, 476, 9; 24; В. Н. Златарски, *История* I/2, 787; II, 6. Питање византијске управе на овом подручју у XI и XII веку треба обрадити у целини. То далеко превазилази оквире овог рада. — Константин Диоген је у науци позната личност: V. Laurent, *Bulgarie et princes bulgares dans la sigillographie byzantine, Échos d'Orient* 33 (1934), 414—419; исти, *Le thème byzantin de Serbie au* XI *siècle, Revue des études byzantines* XV (1957), 190—191; R. Guilland, *Études sur l'histoire administrative de l'empire byzantin, Revue des études byzantines* XV (1957), 13; P. Lemerle, *Philippes et la Macédoine orientale,* Paris 1945, 156—157; N. Banescu, *Changements politiques dans les Balkans après la conquête de l'empire bulgare de Samuel, Bulletin de la section historique de l'Académie Roumaine* X (1923), 50; 57—58; Г. Острогорски, *Ист. Византије* 297, нап. 2; 298, нап. 1; П. Ников, *Съдбата на северозападните земи,* 119; Г. Г. Литаврин, *Болгария и Византия в* XI—XII вв., Москва 1960, 270—271;

За личност Сермона уп. И. Дуйчев, *Последният защитник на Срем в 1018 г.*, *Известия на института за история*, t. 8, изд. БАН, София 1960, 309—321.

3 Н. Скабаланович, *Византийско государство*, 228; В. Н. Златарски, *Устройство Болгарии*, 51; 57; нап. 40; П. Ников, *Към историята на северозападните български земи*, *Списание БАН*, кн. XVI, Ист.-филол. и филос. общ. 9 (1918). Против постојања теме Сирмијум енергично је устао N. Banescu, *Les duchés byzantins de Paristrion (Paradounavon) et de Bulgarie*, Bucarest 1946, 27; Г. Острогорски, *Ист. Византије*, 297; V. Laurent, *Le thème byzantin de Serbie*, 188 и нап. 3; уп. Г. Г. Литаврин, о. с., 250—253; 273—277; T. Wasilewski, *Le thème byzantin de Sirmium-Serbie* au XIe et XIIe *siècle*, *Зборник радова Византолошког института*, VIII—2 (1964), 465—482, сматра да је постојала једна тема Сирмијум-Србија, са двојаким именом, и да је Константин Диоген био стратег те теме.

4 *Chronicon pictum Vindobonense; Chronicon Posoniense; Chronicon Monacense; Chronicon rhythmicum;* J. Туроци, М. Бонфиније — ed. М. Динић, *Грађа за историју Београда*, I, 10—12;12—15; 18—20; 40—42; основу излагања каснијих писаца чине подаци *Бечке илустроване хронике*.

5 Угарско-византијске борбе 1071/72. године описује *Бечка илустрована хроника*. Из тог текста се јасно види да је тада граница двеју држава била код Београда. Угарски краљ и дукс скупили су војску у Сланкамену и без икаквих сметњи дошли на сремску обалу Саве код Београда. До борбе је дошло тек на Сави. Угарски краљ је окривио Београд за упад Печенега *у Угарску*. Печенези су, по тврђењу овог извора, преко Београда, прешавши Саву, упали у Срем: М. Динић, *Грађа*, I, 10; 12—13; 14; 18.

6 Најважнији извор за ово питање је Albericus Aquensis, *Historia Hierosolymitana*, ed. Migne, P. L. 166, col. 393—399. Аутор овог текста није учествовао у догађајима које је описивао, он никада није био у областима кроз које су прошли крсташи 1096. год. У уводу свог рада каже да је писао на основу исказа очевидаца (Alb. Aq. Hist., lib. I, c. I, ed. Migne, P. L. 166, col. 389). Други извор, Виљем Тирски, није самосталан у описивању догађаја првог крсташког похода (Guillelmus Tyrensis archiepiscopus, *Historia rerum in partibus transmarinis gestarum*, ed. Migne, P. L. 201, col. 209 и др.). Сматра се да је користио поменуто дело Алберта Ахенског. У једном знатно каснијем извору забележено је да је „dux Belgrave“ пред војском коју је предводио Петар Пустињак 1096. године, напустио Београд („ad castrum fortius se suosque reduxit“): Marino Sanudo, senior, dictus Torsello, *Historia Hierosolymitana*, ap. A. F. Gombos, *Catalogus* II, 1555—6).

7 Печат дукса Бугарске, проедра Никите Карики обично је приписиван овом дуксу Никити, који је познат по догађајима из времена првог крсташког похода: A. Mordtmann, *Conférence sur les sceaux et les plombs byzantins*, Constantinople 1873, 57—58; G. Schlumberger, *Sigillographie de l'empire byzantin*, Paris 1884, 239; V. Laurent, *Bulletin de sigillographie byzantine*, Byz. V—2 (1929—1930), 590—592; 610. У науци постоје многобројне претпоставке о личности дукса Никите и положају на коме се налазио 1096. године: F. Chalandon, *Essai sur le règne d'Alexis I Comnène*, Paris 1900, 167 и

нап. 4; К. Јиречек, *Војна цеста*, Зборник К. Јиречека, I, 133—134, је називао Никиту само стратегом; Г. Г. Литаврин, о. с., 276, је у њему видео управника Сирмијума; В. Н. Златарски, *Устройство Болгарии*, 57, тумачио је положај дукса Никите подацима Алберта Ахенског, тврдећи да је био дукс Бугарске са седиштем у Београду; уп. и В. Н. Златарски, *Намъсници — управители на България презъ царуването на Алексия I Комнинъ*, Byzantinoslavica 4 (1932), 146—147; R. Guilland, *Études sur l'histoire administrative, Revue des études byzantines* XV (1957), 16; исти, *Les chefs de la marine byzantine*, B. Z. 44 (1951), 225—6; A. Bon, *Le Peloponèse byzantine jusqu'en 1204*, Paris 1951, 190—200; N. Banescu, *Changements politiques*, 71—72.

8 Cinn. 126; Chon. 132.

9 Anne Comnène, *Alexiade*, XIV, VIII—1, ed. B. Leib, pp. 177—178. Да би се овај податак могао поуздано употребити, потребно је да се утврди до каквих је промена дошло у тематској организацији у XI и XII веку и шта се тада под темом подразумевало. За Ниш у XII веку уп.: V. Laurent, *Une métropole serbe éphémère sur le rôle du patriarcat oecumenique: Nisos-Niš, au temps d'Isaac II Ange, Byz.* XXXI (1961), 43—56.

10 М. Динић, *Грађа* I, 10; Alb. Aquensis, *Hist.* col. 393; col. 414, где писац помиње „silvas immensas et inauditas regni Bulgarorum".

11 Alb. Aq. lib. II, cap. VI, col. 414.

12 Види нап. 29 прве главе.

13 *Chronicon pictum Vindobonense*, ed. М. Динић, *Грађа* I, 9; J. Туроци, ed. М. Динић, *Грађа* I, 19—20; И. Руварац, *О светињама београдске цркве г. 1521, Гласник СУД* 49 (1881), 5.

14 Види одељак о угарско-византијским борбама 1071/72. год.; G. Györffy, *Das Güterverzeichnis*, 25.

15 *Chronicon S. Huberti Andaginensis, MGH SS* VIII, p. 579.

16 P. Váczy, *A korai magyar történet néhány kérdéséröl, Századok* 1958, 1—4 szám, 268—269; G. Székely, *Pomĕr středoevropských zemi k církevnim reformám a byzantskému světu v 11 stol.*, Sborník prací Filosofické fakulty Brněnske University X (1961), c. 8, 33—34.

17 О Дељановом устанку: M. Pselos, ed. C. Sathas, Bibliotheca graeca medii aevi, IV, 1874, 68—74; Cecaumeni *Strategicon*, ed. B. Wassiliewsky-V. Jernstedt, Петербургъ 1896, p. 22; 28; 97; M. Attaliota, ed. Bonnae 1853, p. 9—10; Skyl.-Cedr. 527; J. Zonaras, *Epitome historiarum*, ed. Bonnae 1897, t. III, p. 598—603; Михаило, деволски епископ: B. Prokić, *Die Zusätze in der Handschrift des Johannes Skylitzes*, München 1906, 31—36; литература: Ф. Рачки, *Борба Јужних Словена за државну неодвисност*, Београд 1931, 119; Н. Благоев, *Делянъ и неговото въстание въ Моравско и Македония противъ Византиицевъ*, София 1928, 4—5; Г. Литаврин, о. с., 376—396; В. Н. Златарски, *История* II, 41—80; Г. Острогорски, *Ист. Византије*, 308—309; М. Динић, *Из наше раније прошлости, Прилози КЈИФ* XXX, св. 3—4 (1964), 237—238 и др.

18 Н. Благоев, о. с., 8; П. Петров, *Към вопроса за освобождаването на Видинска, Београдска и Браничевска област од византийско иго, Ист. преглед* 13 (1957), св. 2, 84.

19 Skyl.—Cedr. II, 527.

20 Skyl.—Cedr. II, 645.

21 *Adnotationes chronologicae in codice missali seculi* 12, ed. M. Florianus, *Fontes domestici*, SS, v. III, Lipsiae 1884, 209; Meyer von Knonau, *Jahrbücher des deutschen Reiches*, Leipzig 1894, II, 385, нап. 100; В. Н. Златарски, *Ист.* II, 138—139.

22 B. Homan, *Geschichte* I, 275; једини хронолошки сигурнији подаци су: „1071: Salomon rex cum duce Magno Geyza ungarorum exercitum debellat(ur), atque populi in captiuitatem reducuntur et bessenorum exercitus percutitur". И затим: „1072: Salomon rex bulgarense regnum invasit": *Adnotationes chronologicae*, ed. M. Florianus, III, 209; *Annales Posonienses, MGH SS*, XX, p. 572; затим, *Chronicon pictum Vindobonense, Chronicon Posoniense, Chronicon Monacense*, J. Туроци, M. Бонфиније, ed. M. Динић, *Грађа* I, 10; 12—13; 18; 40; ови извори дају податак да је напад на Београд био „tertio anno post adventum Cunorum"; црни Кумани су Узи, уп.: B. Homan, *Geschichte* I, 274; Д. А. Расовский, *Печенеги, Торки и Берендu на Руси и в Угрии*, Sem. Kond. 6 (1933), 1—66; M. Büdinger, *Ein Buch ungarischer Geschichte* 1058—1100, Leipzig 1866, 29—33, ставља борбе око Београда у 1072/73. год., као и Ф. Рачки, *Борба Јужних Словена*, 185, нап. 1; В. Н. Златарски, *Ист.* II, 139—140, ставља угарски напад на Срем у 1071, а опсаду Београда у 1072. год.; B. Homan, Geschichte I, 275—7, датира опсаду Београда у 1071. год.; F. Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches*, II, München—Berlin 1925, 18, ставља повраћај грчких заробљеника у „са 1073".

23 G. Györffy, *Das Güterverzeichnis*, 23; 28, такође се опредељује за 1071/72. год. као време ових угарско-византијских борби; уп. A. Huber, *Geschichte Österreichs* I, 201; K. Јиречек, *Историја Срба* I, 127; F. Rački, *Borba Južnih Slovena za državnu neodvisnost u XI vieku, Rad* 27 (1874), 126, нап. 1, одбацује вести Туроција о тромесечној опсади Београда и продору угарских чета под Саломоном до Видина, у Тракију и Македонију, као „бајке".

24 M. Динић, *Грађа* I, 10; Д. А. Расовский, o. c., 18. нап. 88; В. Г. Васильевский, *Труды* I, Ленинград 1930, 44; B. Homan, *Geschichte* I, 275.

25 Г. Витковић, *Прошлост, установа и споменици угарских краљевих шајкаша, Гласник СУД* 67 (1887), VIII, нап. 2.

26 M. Динић, *Грађа* I, 10: „Bessi ... festinanter venerunt in adiutorium ipsorum" (опседнутих).

27 У извору се на овом месту разликују „arx" и „civitas", јер се наводи: „. . . exercitus itaque Hungarorum irruit in civitatem ea parte, qua muri eius per tormenta iam corruerant, et Graecos, Sarracenos atque Bulgaros crudeliter trucidarunt, qui autem residui fuerant, cum Nicota duce eorum fugierunt in arcem": M. Динић, *Грађа* I, 11; 13; 19; помињање ових Сарацена у Београду изазива тешкоће, уколико се не ради о византијским најамницима. Из ових извора се види да су они били војници: *Chronicon pictum Vindobonense*, ed. M. Динић, *Грађа* I, 11.

28 M. Динић, *Грађа* I, 11; 19—20.

29 М. Динић, *Грађа* I, 11—12; J. Туроци, који је знатно каснији писац, описује опљачкано „благо“ Београда као „aurum multum et argentum, lapides pretiosos, gemmasque praelucidas et thesaurum fere inestimabilem“: М. Динић, *Грађа* I, 18—19.

30 *Adnotationes chronologicae*, M. Florianus, *Fontes domestici*, III, 209; *Chronicon Dubnicense*, M. Florianus, *Fontes domestici*, III, 82; G. Meyer von Knonau, *Jahrbücher* II, 385; J. Cinnami, *Epitome*, ed. Bonnae 1836, p. 227; К. Јиречек, *Ист. Срба*, I, 127; G. Györffy, o. c., 24—25; В. Н. Златарски, *Ист.* II, 140.

31 М. Динић, *Грађа* I, 12: Византији су враћени заробљеници, војници „qui ab arce descenderant“; F. Dölger, *Reg.* II, 18, то ставља у „ca 1073“.

32 В. Н. Златарски, *Ист.* II, 141 и д.; К. Јиречек, *Ист. Срба* I, 135—136; Ф. Рачки, *Борба Јужних Словена*, 185; Г. Г. Литаврин, о. с., 197—— 410; B. Radojčić, Περὶ τῆς ἐξεγέρσεως τοῦ Κονσταντίνου Μπόντιν Actes du XIIe Congrès International d'Etudes byzantines, II, Beograd 1964, 185—187.

33 Νικηφόρου τοῦ Βρυεννίου Ἱστοριῶν, ed. Bonnae 1836, p. 100; N. Bryennios, *Les quatres livres des histoires*, traduction par H. Grégoire, Byz. XXIII (1953), и XXV—XXVII (1955—57), 882.

34 Skyl.—Cedr. II, 717—718; В. Н. Златарски, *Ист.* II, 146.

35 Види излагање о ратовању 1071/72. године.

36 Ф. Рачки, *Борба Јужних Словена*, 185, је својевремено мислио да су угарска опсада Београда и продор до Ниша били 1072/73. године и да их треба довести у везу са Бодиновим устанком. С обзиром на наведене податке у *Adnotationes chronologicae* нема разлога да се угарско-византијске борбе пребацују на 1073. годину. По опису борби у сачуваним текстовима извора може се закључити да опсада Београда није била зими. Пошто је Бодин био у Нишу новембра 1072. године, може се утврдити да напад на Београд није био после тог времена. Још је M. Büdinger, *Ein Buch ungarischer Geschichte*, 33, ставио угарски продор до Ниша и пренос руке св. Прокопија у Сирмијум у год. 1073, али не наводећи доказе. Са тим догађајима доводи у везу Бодинов устанак, заправо одломак Вријенија о „узнемиравању“ градова на Дунаву.

37 К. Јиречек, *Ист. Срба* I, 135—6, је прихватио податак Н. Вријенија и мислио да се Бодинов устанак проширио и на градове на Дунаву.

38 B. Homan, *Geschichte* I, 169.

39 *Alb. Aq.* ed. Migne, P. L. 166, col. 393/5; G. Tyr. *Hist.* ed. Migne, P. L. 201, col. 238.

40 *Alb. Aq. Hist.* lib. I, c. VIII, col. 393: када је крсташка војска стигла до Земуна сазнало се „quomodo comes regionis illius, nomine Guz, unus de primatibus regis Hungariae ... adunationem armatorum contraxisset militum, et pessimum consilium iniisset cum praedicto duce, Nichita nomine principe Bulgarorum et praeside civitatis Belegrave ...“; пошто су крсташи освојили Земун, дукс Никита је наредио повлачење ка Нишу „quousque accersito auxilio imperatoris Constantinopolitani, sociis Petri resisteret, et vindictam Hungarorum sumeret, propter amicitiam et foedus, quod cum Guz, comite et principe Maleville, percussisset“ (col. 394/5).

41 Ioannis Cinnami *Epitome rerum ab Ioanne et Manuele Comnenis gestarum*, ed. Bonnae 1836, 10; Nicetae Choniatae *Historia*, ed. Bonnae 1835, 24. Угарски трговци су у XII веку ишли преко Београда, Браничева и Ниша у Цариград, где су се појављивали са својом робом. Њихова колонија у Браничеву, изгледа, није била мала: G. Moravcsik, *Bizánc és a Magyarság*, Budapest 1953, 75—76; уп. и: Ч. Мијатовић, *Студије за историју српске трговине XIII и XIV века, Гласник СУД* 33 (1872), 218.

42 Cinn. 10: угарска војска „ποταμὸν Ἴστρον περαιωθεὶς Βελεγράδα πόλιν παρ'αὐτῷ κειμένην ἐκπολιορκήσας εἶλεν, εἰς ἔδαφός τε αὐτὴν καθελὼν ναυσὶ τοὺς λίθους ἐκεῖθεν μετήνεγκε δι'ὧν Σεύγμην ἐν Σιρμίῳ πόλιν ἀνήγειρεν..."

43 Chon. 24; треба одмах рећи да се два најважнија извора за ове угарско-византијске борбе, Кинам и Хонијат, не слажу у потпуности. Кинам помиње угарски напад на Београд и излаже противакцију цара Јована; Хонијат описује угарски напад на Браничево и продор до Сердике, па тек онда офанзиву цара Јована II. Треба додати и вести *Chronicon pictum Vindobonense*, ed. M. Florianus, II, 210, где стоји да су Угри напали Браничево и Сердику; излагање ове хронике много је ближе Хонијату него Кинаму. По Хонијату је описао ове догађаје и каснији писац Ephraemius, ed. Bonnae 1840, p. 164, стих 3847—3851, који бележи угарски напад на Браничево и пренос камења у Земун. Прихватили смо Кинамову верзију угарског напада на Београд на основу анализе текста оба византијска писца. Наиме, упадљива је чињеница да је Кинам у описивању ових догађаја много опширнији од Хонијата. Он зна за догађаје које Хонијат није забележио. Стиче се утисак да је Хонијат сажимао догађаје. То што се код њега угарско-византијске борбе воде око Браничева не противречи *у основи* Кинамовом излагању. Главне борбе су и по Кинаму вођене ван Београда, у области Браничева и Храма. По Кинаму су непријатељства само *почела* нападом на Београд. Поред тога, тачно је уочено да је преношење у Земун камења разореног Београда логичније, него да је у питању удаљеније Браничево, како то тврди Chon. 24; уп. F. Chalandon, *Jean II Comnène et Manuel I Comnène*, 58; у литератури је махом усвојено тврђење Кинама и Хонијата: A. Huber, *Geschichte Österreichs* I, 346—7; B. Homan, *Geschichte* I, 380; К. Јиречек, *Војна цеста*, Зборник К. Јиречека, I, 131; исти, *Ист. Срба* I, 140; Г. Острогорски. *Ист. Византије*, 356, помиње само угарски напад преко Браничева; извесну тешкоћу у прихватању Кинамовог податка о нападу Угара на Београд, истина, представља чињеница да Кинам не говори о томе како је Византија повратила Београд, већ само о утврђивању власти у Браничеву: Cinn. 10—13.

44 Chon. 24—25; *Chronicon pictum Vindobonense*, ed. M. Florianus, II, 210—211.

45 Chon. 24—25; Cinn. 10—11; на жалост неслагање Кинама и Хонијата управо је највеће у погледу судбине Београда и Срема. Њихови текстови се не подударају, видели смо, у погледу угарског напада на Београд у почетку ратовања. Сада се опет не слажу у погледу обнављања византијске власти. Хонијатово тврђење да је цар Јован II освојио Срем и Земун не слаже се са излагањем Кинама у погледу судбине Земуна: Cinn. 10_{14-17}

46 Cinn. 11—12.

47 Cinn. 12_1: „οὐ πολλῷ ὕστερον."

48 Cinn. 12—13.

49 Chon. 25; *Chronicon pictum Vindobonense;* M. Florianus, II, 210—211, која каже да је до склапања мира дошло на острву близу града „Bororich"; *Die Ungarische Bilderchronik*, Corvina Verlag, Budapest 1961, 219; уп. F. Šišić, *Poviest Hrvata*, Zagreb 1944, 44—46.

50 Рад Б. Радојчића, *О хронологији угарско-византијских борби и устанку Срба за време Јована II Комнина, Зборник радова Византолошког института* 7 (1961), 177—186, одбацује све невизантијске изворе као неверодостојне, превиђајући при томе да међу њима има и угарских, не само западноевропских извора, дакле оних који потичу из друге зараћене земље: *Annales Posonienses, Adnotationes chronologicae in codice missali seculi* 12, ed. M. Florianus, *Fontes domestici* III, 210; краткоћа извора не мора да буде доказ њихове неверодостојности, поготову када се ради о аналима, који по свом карактеру не спадају у опширне изворе: уп. Б. Радојчић, 185; најзад, иако је *Chronicon pictum Vindobonense* започета 1358. год., у њеном уводу стоји да је „collecta ex diversis cronicis veteribus": A. F. Gombos, *Catalogus fontium historiae hungaricae* I, Budapestini 1937, 595. Мишљење Б. Радојчића одбацује и А. П. Каждан у приказу свог рада: *Вопросы истории* 2 (1962), 202.

51 *Annales Posonienses, MGH SS*, XIX, 572, под год. 1127. стоји: „Stephanus rex accepit civitatem Nis"; иста вест налази се у: *Adnotationes chronologicae*, M. Florianus III, 210; *Annales Mellicenses, cod. Zwetlensis, MGH SS*, IX, 502, под год. 1129: „Greci et Ungari discordantes apud fluvium Sowa castra metati sunt"; у Canonici Wissegradensis continuatio Cosmae, *MGH SS*, IX, 134, стоји под год. 1129: „Eodem anno Wenceslaus filius Suatopluk missus est in Ungariam a duce Sobeslao in auxilium regi Stephano contra Graecos, sicque cum pace rediit"; у 1129. год. ове борбе стављају и: *Chronicon Garstense*, ed. A. F. Gombos, *Catalogus* I, 559; *Continuatio Claustroneoburgensis I, MGH SS*, IX, 613.

52 Chon. 24; истог мишљења су били: F. Šišić, *Poviest Hrvata* 1944, 44 и нап. 45; J. Moravcsik, *Les relations entre la Hongrie et Byzance à l'époque des Croisades*, Paris 1934, 3; П. Никовь, *Судбата на северозападните земи*, 1921, али без образложења тог мишљења.

53 Cinn. 11; Chon. 24—25.

54 Chon. 24—25.

55 F. Chalandon, *Jean* II, 58; П. Никовъ, *Судбата*, 121.

56 У литератури је хронологија ових борби одређивана различито. Стављање угарског напада на Београд у 1124. год. неће бити тачно: К. Јиречек, *Војна цеста*, Зборник К. Јиречека I, 131; уосталом од ове хронологије је одустао и сам К. Јиречек, *Ист. Срба* I, 140—141, где се ове борбе стављају у 1128—1129. год.; истог мишљења су били: A. Huber, *Geschichte Öst.* I, 346—7; F. Chalandon, *Jean* II, 58; К. Гроть, *Из истории Угрии и славянства*, 23; F. Dölger, *Reg.* II, 60, је сматрао да је византијски цар упутио посланство краљу Стефану II у току зиме 1128—1129. год. ради склапања мира; Г. Острогорски, *Ист. Византије*, 256; E. Kurtz, *Unedirte Texte aus der Zeit des Kaisers Johannes Komnenos*, B. Z. 16 (1907), 72.

57 В. Г. Васильевский, *Труды* IV, 60; К. Гротъ, *Из истории Угрии,* 180; F. Chalandon, *Jean* II, 399 и д.; G. Škrivanić, *Bitka na Tari, Vesnik Vojnog muzeja JNA* 6—7 (1962), 25—36 и др.

58 Основни извори су Cinn. 113—118; Chon. 122—123, али како они не дају прецизне хронолошке оквире, почетак борби може се тачно датирати на основу текста Ипатског летописа, где стоји да је угарски краљ Гејза II ратовао у јесен 1151. год. на Сани против Владимирка: F. Chalandon, *Jean* II, 403, нап. 7; В. Г. Васильевский, *Труды* IV, 105; Chon. 122_{16-18}, је забележио да је овај византијски напад био „ὁ γὰρ τῶν Οὔγγρων ῥὴξ οὐκ ἦν κατὰ χώραν τοῖς γειτνιῶσι 'Ρῶς συμπλεκόμενος".

59 Cinn. 113; Chon. 122—123.

60 Cin. 113—118; Chon. 122—123; F. Chalandon, *Jean* II, 405—407; К. Гротъ, *Из истории Угрии,* 181—185, ставља ове борбе у 1151. год.

61 Cinn. 119—121; Chon. 132; Cont. Zwetl. *MGH SS,* IX, 538, под год. 152: „Greci devastaverunt terram Ungarorum"; године 1152. немачки цар Фридрих Барбароса је намеравао да зарати на Угарску, што је могло да утиче на угарског краља и његову политику према Византији: Otto Frisingensis, *Gesta* II, 6, *MGH SS,* XX, 393; В. Г. Васильевский, *Труды* IV, 66; F. Chalandon, *Jean* II, 408.

62 Cinn. 124.

63 Chon. 133, наводи Београд и Браничево, а Cinn. 126, — Браничево и Ниш; да је Београд спадао под Андроникову власт показују у извесном смислу каснији догађаји.

64 У једном анонимном крсташком извору из XII века забележено је „civitas bona et dives, quae vocatur Belgrada, initium Bulgariae": *Descriptio itineris in Terram sanctam sive Via Hierosolymitana auctore anonymo,* ed. A. F. Gombos, *Catalogus* II, 845; источни писац Идриси описује око 1153. год. Београд као варош „цветућу и добро насељену": В. Ћоровић, *Кратак преглед хисторије Београда,* 14.

65 Cinn. 126—127; F. Chalandon, *Jean* II, 409—410.

66 Cinn. 127—130; Chon. 133.

67 Cinn. 131.

68 Cinn. 132.

69 Cinn. 131.

70 Cin. 132—3; Chon. 133—4; F. Chalandon, *Jean* II, 412—413; В. Г. Васильевский, *Труды* IV, 71—72.

71 Cinn. 133_{2-4}: „ταῦτα τῷ βασιλεῖ ἀγγελθέντα, πρὸς δὲ καὶ ὅτι Βελέγραδα πόλιν 'Ρωμαίων ἀφιστᾶν οἱ κάτοικοι διανοοῦνται, πολλὴν ἐνεποίησαν ἀθυμίαν"; овај податак Кинама као да потврђује и излагање Хонијата, који каже за цара Манојла: „αὐτὸς δὲ ὡς εἶχε τὰ κατὰ Βρανίτζοβαν καὶ Βέλγραδα καταστησάμενος πράγματα, εἰς τὴν βασιλίδα πόλιν μετασκηνοῖ": Chon. 134_{8-10}.

72 Cinn. 133.

73 Cinn. 133_{15-16}.

74 Cinn. 133—134.

75 Cinn. 134_{9-12}: „οὕτω τε τὸν πόλεμον λύσαντες ἐπ' οἶκον ἀνεκομίσθησαν, καὶ τὸ ἐντεῦθεν τὰ τῶν Ἰταλικῶν πολέμων ἀρχὴν ἣν ἤδη ἔφην ἐσχήκοτα λαμπρότερον ἄρτι κινεῖσθαι ἤρξατο.“

76 То је мишљење заступао В. Г. Васильевский, *Труды*, IV, 73.

77 После борби око Браничева и Београда византијски цар се повукао да презими у Беру: Cinn. 133.

78 Није у потпуности јасно зашто В. Г. Васильевский, *Труды* 78, ставља борбе Василија Цинцилука у 1155. год. када из његовог излагања на стр. 71 излази да су борбе вођене 1154. године.

79 Cinn. 130; Chon. 133.

80. Писмо цара Манојла опату Вибалду „a Castro Pelagoniae“: Ph. Jaffé, *Bibliotheca rerum germanicarum*, Berolini 1864, t. I, p. 561; Chon. 133_1 каже да је цар напустио Пелагонију „Ἡλίου δ' ἄρτι τὰς χειμερινὰς τροπὰς παρελαύνοντος....“

81 Уп. К. Јиречек, *Ист. Срба* I, 143; В. Г. Васильевский, *Труды* IV, 66, нап. 3; К. Гротъ, *Из истории Угрии*, 197; овакво датирање у извесној мери се сукобљава са тврђењем Хонијата (Chon. 133_{18-19}) да је угарски краљ одмах по хапшењу Андроника напао Византију; овде се можда ради више о истицању повезаности ових догађаја него о временском одређивању.

82 Не образлажући свој став овакво су датирање прихватили: V. Klaić, *Pov. Hrvata* I, 162; М. Фрейденберг, *Труд Йоанна Киннама как исторический источник*, В. В. XVI, 35; К. Гроть, *Из истории Угрии*, 198—205; F. Chalandon, *Jean II*, 411—414, стављa борбе око Браничева и Београда у 1155. годину, а склапање угарско-византијског мира у 1156. год. Основу оваквог датирања чини излагање Отона Фрајзиншког, који помиње да је 1156. године дошло посланство цара Манојла на двор Фридриха Барбаросе. Они су тражили помоћ у борби против угарског краља (посланици византијског цара „expeditio contra Ungaros — postulabant enim in proximo eam Septembri fieri...“: Otto Frisingensis episcopus, *Gesta Friderici I imperatoris*, lib. II, 31, *MGH SS*, XX, 414). Овај податак Отона Фрајзиншког је тешко прихватљив не само због тога што директно противречи Кинаму, већ и због тога што би то значило да је цар Манојло истовремено ратовао на два фронта, на Дунаву и у Италији. Борбе на Дунаву су, видели смо, захтевале присуство самог цара Манојла, његови планови и амбиције у Италији су били још већи, они су у великој мери ангажовали снаге Царства. Уосталом, Манојло није добио тражену помоћ од немачког цара Фридриха. Иступање његових посланика на немачком двору не мора значити да су ратне операције на Дунаву још биле у току.

83 Chon. 165—167; B. Homan, *Geschichte* I, 393—4; F. Šišić, *Pov. Hrvata*, Zagreb 1944, 83; треба напоменути да Кинам не зна ништа о овој Манојловој акцији у корист Стефана IV, пре крунисања Владислава за краља.

84 О бекству Стефана IV на византијску територију: Cinn. 211—212; за хронологију догађаја: T. Smičiklas, *Codex diplomaticus* II, 97—98; F. Šišić, *Pov. Hrvata*, 84; B. Homan, *Geschichte* 1, 395; да је Стефан IV протеран из Угарске 1162. год. сматрали су: К. Јире-

чек, *Ист. Срба* I, 145; F. Chalandon, *Jean* II, 475; A. Huber, *Geschichte Öst.* I, 359; уп. S. Catona, *Hist. critica* IV, 21—23.

85 Cinn. 214.

86 Cinn. 214—215; ове преговоре Георгија Палеолога стављају у 1163. годину (јесен): J. Moravcsik, *Pour une alliance, Byz.* 8, 556; M. Фрейденберг, o. c., 36; Šišić, *Pov. Hrvata,* 84—85; у 1164. год. стављају склапање овог споразума: F. Dölger, *Reg.* II, 77; Г. Острогорски, *Ист. Византије,* 363—364.

87 Cinn. 240—241; у овој опсади Земуна учествовали су цар Манојло, Бела-Алексије и писац Кинам, уп. F. Chalandon, *Jean II,* 174—178; A. П. Каждан, *Ещё раз о Киннаме и Никите Хониате, Byzantinoslavica* XXIV—1 (1963), 26—27.

88 Chon. 177—178.

89 Chon. 198—204.

90 Chon. 347; *Continuatio Zwetlensis* II, *MGH SS,* IX, 542, под год. 1182: „Rex Ungarie Bela Grecorum castra et civitates in Bulgaria obtinuit".

91 Chon. 359; *Cont. Zwetl.* II, *MGH SS,* IX, 542, под 1183. год. стоји: „Rex Ungarie Bela terram Grecorum valida manu vastat"; Anonymi Caietani, *Qualiter caput beati Theodoris martyris, ducis Heracleae in Ponte, de Constantinopolitana urbe ad Caietam translatum est a. 1210,* ed. A. F. Gombos, *Catalogus* I, 257: под год. 1183 бележи: „Illustris quoque rex Hungarie, nomine Bela, cum magno exercitu terram Grecorum invasit . . ." У житију св. Јована Рилског стоји да су Угри напали земље грчког цара Андроника и опленили све до Средца: Ст. Новаковић, *Прилози к историји српске књижевности, Гласник СУД* 22 (1867), 282—3; N. Radojčić, *Dva poslednja Komnena,* 57—59; 61; исти, *Промена у српско-мађарским односима крајем XII в.,* Глас *САНУ* 214, 9; 15; G. Moravcsik, *Pour une alliance byzantino-hongroise, Byz.* VIII (1933), fasc. 2, 560—561; исти, *Les relations entre la Hongrie et Byzance à l'époque des Croisades,* Paris 1934, 6; П. Никовъ, *Судбата,* 121; исти, *Второ българско царство,* София 1937, 19; Г. Острогорски, *Ист. Византије,* 374.

92 A. Theiner, *Mon. Slavorum,* I, 36; Ст. Станојевић, *Хронологија борбе између Стевана и Вукана, Глас СКА* CLIII, 1933, 99, нап. 18.

93 Празник апостола Петра и Павла (29. VI) прославили су крсташи у Београду „in ciuitate semidiruta et greca": Ansbert, *Historia de expeditione Friderici imperatoris,* ed. A. Chroust, *Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friderichs I,* Berlin 1928, *MGH SS,* V, 26.

94 Ansbert, *Hist.* ed. A. Gombos, *Catalogus* I, 293, каже: „Cum igitur ad Nisam ciuitatem aliquando munitam, sed a rege Bela sepefato Ungarie sub Antronico Grecie tyranno ex parte dirutam, cunctus venisset exercitus . . ." У време овог угарског напада свакако је и Београд разрушен и освојен од стране Угара.

95 Chon. 569; Ephraemius, ed. Bonnae 1840, p. 253, стих 6175—6178; J. Moravcsik, *Pour une alliance,* 567; M. Bachmann, *Die Rede des Johannes Syropulos an den Kaiser Isaak II Angelos (1185—1195),* München 1935, 68—72; Н. Радојчић, *Промене у српско-мађарским односима,* 16; V. Laurent, *La Serbie entre Byzance et la Hongrie,* 124.

96 Н. Радојчић, *Промене у српско-мађарским односима*, 18.

97 П. Петров, *Към вопроса за освобождаването на видинска, белградска и браничевска област от византийско иго и за присъединяването им към втората българска държава*, *Ист. Преглед*, София 1957, св. 2, 88—90; у повељи се награђује један угарски феудалац за заслуге, поред осталих, у борби против Бугара. Преправљање године 1194. у 1195. није оправдано. Чак и да се радило о угарској борби против Бугара 1195. год. нема разлога да се на основу ове повеље говори о прикључењу Београда Бугарској у то време.

98 Chon. 709; F. Dölger, *Reg.* II, 107; П. Никовъ, *Судбата*, 122.

99 Ст. Станојевић, *Хронологија борбе између Стевана и Вукана*, 97—99; B. Homan, *Geschichte* II, 7—8; П. Никовъ, *Судбата*, 122—123.

100 A. Theiner, *Mon. Slavorum*, I, 30; G. Wenzel, *Cod. Arpadianus cont. MHH Dipl.* XI, 283, где је овај документ под 1204. год.; К. Јиречек, *Ист. Срба* I, 164; нешто друкчије мишљење заступа П. Никовъ, *Българо-унг. отношения*, 6; 9—10, исти *Цар Борилъ под светлината на единъ новъ паметникъ*, Списание БАН 1912, 127—128. Он ставља ово Калојаново писмо пред крај 1203. год. и сматра да је Београд остао под бугарском влашћу од 1203. г., када је освојен, до краја владе Калојана 1207. год. Прелаз Београда под угарску власт везује за време цара Борила (1207—1218), који је, да би обезбедио потребну угарску помоћ, уступио област Београда и Браничева Угарској (П. Никовъ, *Цар Борилъ*, 130—2). Угарске чете су 1217. г. биле „iuxta castrum Boronch“ (*Cod. dipl. patrius* VII, Budapest 1880, 7), но да ли за ову годину треба везивати и неке промене у области Београда, сасвим је нејасно: П. Никовъ, *Цар Борилъ*, 124; исти, *Судбата*, 126.

101 М. Динић, *Грађа* II, 13.

102 A. Theiner, *Mon. Hung.* I, 103—104; G. Fejer, *Cod. dipl.* III/2, 276—277.

103 П. Никовъ, *Црковната политика на Иван Асеня II*, БИБ, кн. III, год. III.

104 Види касније излагање. Набрајање личности које су управљале мачванском бановином нема значаја за наше излагање. Уп. Ст. Новаковић, *Српске области X и XII века*, *Гласник СУД* 48 (1880), 117; К. Јиречек, *Ист. Срба* I, 177; B. Homan, *Geschichte* II 22; 165; М. Динић, *Јован Ангел, „dominus Syrmie“*, *Гласник ист. друштва у Новом Саду*, IV, 1931, 301; исти, *Сремски бан*, *Гласник ист. друштва у Новом Саду*, III, 1930, 270—272; М. Ристић, *Босна од смрти бана Матије Нинослава до владе сремског краља Драгутина 1250—1284*, Београд 1910, 121—2; 126—7; 133—134.

105 *Gesta epp. engol.* c. 25, *MGH SS*, IV, 145.

106 У оквиру списа „Ex miraculis sancti Symeonis“, *MGH SS*, VIII, 209, стоји: „Pervenientes itaque usque ad civitatem Bellegradam quae est in confinio Bulgariorum atque Ungariorum, a civitatis infelicissimo principe prohibitis est nobiscum transire“; *Fontes hist. bulg.* VII, 355—356; уп. и: *Chronicon Hugonis monachi virdunensis et divionensis abbatis flaviniacensis*, *MGH SS*, VIII, lib. II, c. 23, p. 397.

107 *Gesta episcoporum virdunensium*, *MGH SS*, *IV*, 49.

108 Главни извори за ове догађаје су: Albericus Aquensis, *Historia Hierosolymitana*, ed. Migne, P. L. 166, col. 392—414; Guillelmus Tyrensis archiepiscopus, *Historia rerum in partibus transmarinis gestarum*, ed. Migne, P. L. 201, col. 237—254. О веродостојности Алберта Ахенског који никад није био на Истоку, дакле ни у Београду, доста је дискутовано. Литературу о томе види код F. Chalandon, *Essai sur le règne d'Alexis I Comnène*, Paris 1900, XXXVII—XXXVIII, који резимирајући постављени проблем сматра да су вести Алберта Ахенског у основи тачне, да је он био добро обавештен, да је користио разне изворе, које није успео увек да усклади; уп. и: Ch. Thurot, *Études critiques sur les historiens de la première croisade*, *Revue historique* I (1876), 67—77; 104—111.

109 Walter Senzavehor, Sensaveir, „Sine habere" ap.: Baldricus Dolensis, *Hist. Hieros.* ed. Migne, *P. L.* 166, col. 1073.

110 Ишао је „cum magna societate Francigenarum peditum, solummodo octo habens equites": Alb. Aq. lib. I, c. VII, col. 392; G. Tyr. lib. I, c. 18, col. 237.

111 Валтер са војском „usque ad Bellegravam civitatem Bulgarorum, profectus est, transiens Malevillam, ubi terminantur fines regni Hungarorum": Alb. Aq. lib. I, c. VII, col. 392; G. Tyr. lib. I, c. 18, col. 238; F. Chalandon, *Alexis* 167; нап. 3; P. Matković, *Putovanja*, *Rad*, 42, 75; H. Hagenmeyer, *Chronologie de la Première croisade* (1094—1100), *Revue de l'Orient latin* 6 (1898), 239; S. Runciman, *The first Crusaders Journey across the Balkan Peninsula*, Byz. XIX (1949), 210—211.

112 Валтер „cum omni manu sua extra muros ad hospitandum tentoria posuerat": Alb. Aq. lib. I, c. VII, col. 392; G. Tyr. lib. I, c. 18, col. 238, каже да Валтер „ante urbem castrametatus est".

113 Alb. Aq. 1. c.; G. Tyr. 1. c.

114 Извори кажу да крсташки вођ „emendi vitae necessaria requisivit a principe Bulgarorum et magistratu civitatis, qui fraudes et exploratores terrae existimantes, omnia venalia eis interdixerunt"; крсташи затим „boves et oves illorum, quae per agros ad pabula herbarum emissae passim vagabantur, coeperunt vi rapere et abducere, quousque gravis seditio inter peregrinos et Bulgaros, gregem suum excutientes, accrescere coepit et misceri armis": Alb. Aq. lib I, c. VII, col. 392; исто: G. Tyr. lib. I, c. 18. col. 238.

115 Alb. Aq. l. c.; G. Tyr. l. c.; тешко је прихватити мишљење да се овде ради о некој београдској цркви коју су мештани запалили: М. Бирташевић, *Археолошка налазишта у Београду и околини*, *Год. Музеја града Београда* III (1956), 92; уп.: М. Петровић, *Црква и просвета средњевековног Београда*, *Београдске општинске новине* 1933, 119. Судећи по цитираним изворима Валтерове чете нису биле пуштене у град. Поред тога мало је вероватно да би грађани запалили своју цркву у граду. По опису сукоба изгледа да се све одигравало ван града; какав је објекат био у питању, не може се прецизније одредити.

116 Alb. Aq. lib. I, c. VIII, col. 393: „Post haec (пролазак Валтерове војске) nec longi temporis intervallo Petrus... continuabat pariter viam Jerusalem"; Валтер Без Имања је прошао крај Београда у првој половини јуна 1096. год., а Петар Амијенски последњих дана тог месеца. Био је у Софији пре 12. јула 1096. год.: F. Dölger, *Reg.* II,

43—44; F. Chalandon, *Alexis,* 167; H. Hagenmeyer, *Chronologie,* 239—243.

117 Alb. Aq. lib. I, c. VIII, col. 393; G. Tyr. lib. I, c. 19, col. 239.

118 Никота „concives vero illius, per silvas et montana ac deserta loca cum armentis suis in fugam misit": Alb. Aq. lib. I, c. IX, col. 394/5; G. Tyr. lib. I, c. 19, col. 239, где стоји: „Loci vero incolae cum sua quisque familia oppidum nichilominus deserentes, cum gregibus et armentis in opaca silvarum et nemorum abdita, longe interius se contulerunt". У каснијем тексту о овим догађајима забележено је да се „dux Belgrave" повукао пред одредима Петра Пустињака и да су крсташи стигли пред Београд „quam totaliter evacuatam inveniunt": Marino Sanudo, senior, dictus Torsello, *Historia Hierosolymitana,* A. F. Gombos, *Catalogus* II, 1555—1556.

119 У одељку текста извора који говори о проласку војске Петра Пустињака преко Земуна и Београда не помиње се напад крсташа на Београд, чак ни њихово задржавање. Извор каже да су они напустивши Земун кренули ка Морави. Тек се касније помињу њихова насиља у том граду: Alb. Aq. *Hist.,* lib. I, c. IX, col. 394/5; lib. II, c. VII, col. 414.

120 Alb. Aq. lib. I, c. XIV, col. 398/9; F. Dölger, *Reg.* II, 43—44; Ана Комнина говори о проласку крсташа Петра Пустињака уопштено: ed. B. Leib, II, 209—210.

121 Alb. Aq. lib. II, c. I, col. 410; G. Tyr. lib. II, c. I, col. 251; H. Hagenmeyer, *Chronologie,* 260; B. Homan, *Geschichte* I, 365; F. Dölger, *Reg.* II, 44.

122 Anne Comnène, *Alexiade,* ed. B. Leib, II, 220; B. Homan, *Geschichte* II, 362, помиње 30 000 пешака и 10 000 коњаника.

123 Alb. Aq. lib. II, c. VI, col. 414: „Non amplius enim quam tres naves illic repertae sunt, cum quibus mille equites loricati ad praeoccupandum littus transmissi sunt"; G. Tyr. lib. II, c. III, col. 253—4: „... trajectis mille loricatis equitibus, qui contra quaslibet hostium insidias ripam ulteriorem (Саве) communirent, ut translatus populus sedem inveniret quietam, certatim in partem oppositam se transferunt".

124 Alb. Aq. lib. II, c. VII, col. 414, каже: „Dux vero et omnis exercitus illius altera in ripa constituti, in villa Belegrave Bulgarorum hospitio pernoctarunt ..."; G. Tyr. lib. II, c. III, col. 254, бележи да је Г. Бујонски дошао „ad Bellegravam Bulgariae oppidum, de quo superius fecimus mentionem, ibi castrametatus est".

125 Alb. Aq. lib. II, c. VII, col. 414; G. Tyr. lib. II, c. III, col. 254; Comte Riant, *Inventaire critique des lettres historique de croisades, Archives de l'Orient latin,* Paris I (1881), 124.

126 Примера ради наводимо да је 1101. год. поред Београда прошла већа крсташка војска на путу према Цариграду: Ekkechardus Uraugiensis abbas, *Chronicon universale,* ed. A. F. Gombos, *Catalogus* II, 872; Ekkechardus Uraugiensis abbas, *Hierosolymita,* ed. A. F. Gombos, *Catalogus* II, 874; Analista Saxo, *Chronicon, MGH SS,* VI, 735; Или, 1172. год. група немачких крсташа на челу са саским војводом Хенрихом Лавом кретала се низ Дунав ка византијским границама. Преко Београда и Браничева, у коме су оставили своје лађе, наставили су пут ка Цариграду: Arnoldus Lubecensis,

abbas s. Johannis, *Chronica Slavorum*, ed. A. F. Gombos, *Catalogus* I, 303—304; уп.: P. Matković, *Putovanja*, *Rad JAZU* 42, 112—114, где је дата односна литература.

127 Cinn. 67—68; F. Chalandon, *Jean*, 270—271; S. Runciman, *A History of the Crusades* II, Cambridge 1957, 259—260.

128 Конрадова војска је стигла у Цариград почетком јесени 1147. г.: Otto Frisingensis, *Gesta*, *MGH SS*, XX, lib. I, c. 44, p. 375; S. Runciman, *Crusades* II, 260.

129 Cinn. 69.

130 Otto Frisingensis *Gesta*, *MGH SS*, XX, lib. I, c. 44, p. 375; *Casus monasterii Petrishusensis*, *MGH SS*, XX, p. 674.

131 Odo de Diogilo, *De Ludovici VII Francorum regis cognomento junioris Profectione in Orientem*, ed. Migne, *P. L.* 185, col. 1215; Cinn. 69; Chon. 81—83; о походу Конрада уопште: *Annales Palidenses*, *MGH SS*, XVI, 82; *Annales Magdeburgenses*, *MGH SS*, XVI, 188; G. Tyr. *Hist*. ed. Migne, *P. L.* 201, col. 660; Helmold, *Chronica Slavorum*, *MGH SS*, XXI, 57; P. Matković, *Putovanja*, *Rad JAZU* 42, 101.

132 Војска Луја VII је стигла у Цариград 4. X 1147. године, дакле, око месец дана после Конрада: F. Chalandon, *Jean*, 296.

133 Odo de Diogilo, *De Ludovici VII Profectione*, ed. Migne, *P. L.* 185, col. 1213: „Deinde Bogaria in ingressu castrum attolit quod Bellagrava dicitur Bogarensis“; Chon. 88; Cinn. 82; S. Runciman, *Crusades* II, 261—263.

134 Види нап. 93; *Chronica regia Coloniensis*, *MGH SS*, XVII, 797, бележи: „Habita est etiam ibi ab imperatore curia villa quae Belgrave dicitur, ad quam duo nobiles de Alsatia pro violata pace decollati sunt“.

Глава трећа

СРПСКИ БЕОГРАД (1284—1319)

1 Арх. Данило, изд. Ђ. Даничић, Загреб 1866; краљица мајка Јелисавета се помиње 11. јуна 1284. године последњи пут као војвоткиња Мачве и Босне. Дакле, само после тог времена је Драгутин могао добити Мачву; обично се узима 1284. година: М. Динић, *Област краља Драгутина после Дежева*, *Глас САН* CCIII (1951), 65; М. Ристић, о. с., 141—2; Т. Ст. Виловски, *О прошлости Београда*, Нови Сад 1894, 22, погрешно тврди да је краљ Милутин уз своју жену, угарску принцезу, добио Мачву и Београд. То у потпуности противречи свим познатим изворима.

2 Арх. Данило, 96—98; М. Динић, *Однос између краља Милутина и Драгутина*, *Зборник радова Византолошког института* 3 (1955), 73—74.

3 Арх. Данило, 95, каже да Драгутин није присуствовао погребу своје мајке, него да је касније отишао у Градац да се поклони њеном гробу. После тога он се састао са Милутином у двору у месту Пауни на Косову, па пошто су се њих двојица растали и

пошто је „прошло мало времена", крете Симонида на описани пут. С обзиром на спорост тадашњег путовања, тешко је веровати да се све то могло одиграти у 1314. год.: Арх. Данило, 95; К. Н. Костић—Ф. Ар. Станојевић, *Краљ Стефан Драгутин*, Београд 1899.

4 У тексту старијег карловачког рукописа који је Ђ. Даничић узео за основу свог издања постоје речи „вь велицѣи сьборьнѣи цръкьви митрополитьсцѣи" недостаје само реч „богородицє" у тексту: „поклонишє сє образоу чоудотворьномоу прѣсветыѥ богородицє". Овај одломак опет не постоји у *млађем* карловачком рукопису: Ђ. Даничић, 97; уп. М. Динић, *Однос*, 73—74.

5 М. Динић, *Грађа* I, 11.

6 И. Руварац, *О светињама београдске цркве г. 1521, Гласник СУД* 49 (1881), 4.

7 Папа Никола IV у писму легату Еугубину из 1290. год. каже да је обавештен „quod in terra, que Alba bulgarica litteraliter nuncupatur, Ecclesia quedam Episcopalis existit, que per quendam scismaticum, qui iamdudum in eam per quorundam Nobilium Scismaticorum partium illarum potentiam intrusus extitit, detinetur, quique suis nephandis erroribus circumstantem patriam inficere nititur, Capellas erigendo de novo, et presbiteros ac clericos sui sequaces erroris ad eas ausu dampnabili ordinando, ac alia commitendo nepharia, que oculos Divine Maiestatis offendunt, cedant in fidei Christiane dispendium, et fidelium animos graviter scandalizant": A. Theiner, *Mon. Hung.* I, 366; *Codex Arpadianus Continuatus*" X, 4. Ова Драгутинова делатност у Београду у извесној мери захтева корекцију схватања да је он водио „врло интимну политику са папом": М. Пурковић, *Авињонске папе и српске земље, Пожаревац* 1934, 10—11.

8 У повељама угарског краља из 1295. год. помиње се „Benedictus Dei gracia Episcopus Albe Bulgarice, Secretarius et Comes Capelle nostre": *Codex Arpadianus Cont.* X, 120—121.

9 Арх Данило, 49; *Србский летописацъ из почетка XVI столетия Гласник ДСС* V (1853), 57.

10 Гијом Адам, M. Šufflay, *Pseudobrocardus, Vjesnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalm. Zem. arkiva* XIII (1911), 147; уп. превод Ст. Новаковића, *Год. НЧ* 14 (1894), 24; *Michae Madii Historia*, ed. Schwandtner, *Scriptores rerum Hung.* III, Vindobonae 1748, cap. XII, 643.

11 *Cod. Andegavensis*, II, 127—129; A. Pór, *László erdélyi vajda*, Erdélyi Museum 1891, 467—481; B. Homan, *Geschichte* II, 295—299; исти, *Gli Angioini di Napoli in Ungheria*, Roma 1938, 115—126.

12 У угарској повељи из 1347. год. стоји: „dum scismatici Rascienses in Nandor Feyruar descendissent et ibi castrum construxissent...": J. Nagy, *Sopron vármegye története*, 199; ова формулација, помињање рашких „шизматика," довољно јасно говори о изградњи објеката у време владе краља Милутина у Београду. Угарски извор не би тако писао о делатности Драгутина.

13 Угарски краљ Карло наградио је повељом од 18. јуна 1319. г. браћу Павла и Ловру, синове Симона, за заслуге. У повељи се

између осталог каже: „quod cum Urosium Regem Servie, et regnum eius, nostrum et totius regni nostri inimicum et emulum specialem, per quem magna iniuria et opprobrium in devastationibus nostris et fidelium nostrorum possessionibus, ac abducendis in vinculis captivitatis regni nostri incolis, non sine vehementi cordis nostri anxietate nobis creberrime irrogari videbatur, brachio nostre potentie agressi fuissemus, hostiliter invadentes, et castrum Macho, cum aliis ipsius castris et oppidis obtinuissemus...": G. Fejer, *Cod. diplomaticus* VIII/2, 200; A. Huber, *Ludwig von Ungarn und die ungarischen Vasallenländer*, Wien 1884, 5; угарски краљ се налазио у то време у Темишвару (24. јуна 1319. год.): *Cod. Andegavensis*, I, 525.

14 *Cod. Andegavensis* I, 533; Ст. Станојевић, *Краљ Милутин, Год. НЧ* 46 (1937), 31—33; Pór Antal, *Szerb-maggyar háború 1319, Századok* 1894, 143—144.

15 Повеља од 30. VI 1347. год. за Стефана Лацковића објављена је код J. Nagy, *Sopron vármegye* I, 1889, 198—199 и садржи овај одломак: „porro cum idem genitor noster contra scismaticos versus Raciam validum habuisset exercitum et suos barones in Waradino Petri relinquens, ipsum Stephanum nunc voivodam tunc magistrum agasonum suorum, cum servientibus suis in ipsam terram Raciensem destinasset, idem Stephanus voivoda fortune casibus se apponendo, ipsam terram Raciensem usque caput fluvii Obona penitus destruendo spoliavit". Затим се излажу друге заслуге Стефанове, борбе у Чешкој, и наставља: „postmodum dum scismatici Racienses in Nandur Feyruar descendissent, et ibi castrum construxissent, idem Stephanus voivoda cum ipsis scismaticis viriliter propugnando ipsum castrum cremavit, quamplures et ipsis scismaticis captivavit et quamplures interfecit ex eisdem"; сам текст ове повеље — јер се на излагање о продору угарске војске у Мачву не надовезује непосредно опис борби код Београда, даје разлога сумњи у истовременост ова два похода. Лацковић се прво борио у Мачви, а затим код Београда. Међутим, како се говори о освајању Београда од „шизматика", Срба, краља Милутина, а те су борбе вођене у Мачви 1319. године, у литератури се и ове борбе код Београда везују за 1319. год., то тим пре што у цитираној повељи од 18. јуна 1319. год. угарски краљ каже да „castrum Macho cum aliis ipsius castris et oppidis obtinuissemus": G. Fejer, *CD* VIII/2, 200; на које се градове овде мислило, није могуће утврдити. Уп.: Л. Талоци (Thallóczy), *Prilozi k objašnjenju izvora bos. istorije, GZM* V (1893), 186 и *Wiss. Mitth.* III (1895), 330—331; П. Марковић, *Односи између Србије и Угарске (1331—1355)*, Нови Сад 1903, 8—9; К. Јиречек, *Ист. Срба* I, 201; Ј. Радонић, *Уговор у Тати, Глас САН* 187, 129; A. Huber, *Ludwig von Ungarn*, 5—6; исти, *Gesch. Öst.* I, 205—206; B. Homan, *Gesch.* II, 299; M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XIV században, Századok* 1905, 434, ставља ову повељу и борбе око Београда у год. 1334, што би значило да је Београд до тога времена остао у српској власти, што је неприхватљиво дуго; М. Динић, *Западна Србија у средњем веку, Археолошки споменици и налазишта у Србији*, I, Београд 1953, 26.

16 A. Theiner, *Mon. Hung.* I, Romae 1859, 470—471; уп. некритичан рад Св. Никетића, *Насртања римских папа на српску и хрватску цркву, Гласник СУД* 23 (1868), 135—137.

17 Већ 1320. год. помиње се „Paulus, Banus de Machow, Comes Wolko de Budrug et castellanus noster de Kevzeg": *Cod. Andegavensis* I, 574.

18 У писму од 4. октобра 1322. год. папа Јован XXII каже да у Београду „capitulum aliquod non existit, cleroque caret et populo christiano...": A. Theiner, *Mon. Hung.* I, 484.

Глава четврта

УГАРСКО-СРПСКЕ БОРБЕ У XIV ВЕКУ

1 A. Theiner, *Mon. Hung.* I, 588—589; српски владар и византијски цар нашли су се на реци Галику и помирили; затим је угарски краљ напао Србију: J. Kantakuzenos, *Hist.* ed. Bonnae, lib. II, cap. 25, p. 457—8; G. Fejer, *CD* VIII/4, 143, у Дубровнику се до 8. IV 1335. год. још није знало за угарски напад, али се он предвиђао. Напад се очекивао у области Рудника: *Mon. Rag.* II, 356; папа Бенедикт XII у писму угарском краљу од 5. VIII 1335. год. каже „audita victoria, quam tibi adversus hostes fidei christiane altissimus de celo hiis temporibus preteritis contulit...": A. Theiner, *Mon. Hung.* I, 605; уп. И. Руварац, *О првим годинама Душановог краљевања у хронолошком погледу,* Зборник И. Руварца, Београд 1934, 44.

2 Настављач архиепископа Данила, изд. Ђ. Даничић, 228; српски краљ је био „molestado di là dal Danubio dagli Ungari": *Chronica Ragusina Junii Restii,* ed. N. Nodilo, Zagrabiae 1893, 127.

3 Настављач арх. Данила, изд. Ђ. Даничић, 230; Cant. *Hist,* lib. II, cap. 25, p. 457—8.

4 Настављач арх. Данила, 231.

5 П. Марковић, о. с., 20; 22; то што Halkokondil, ed. Bonnae, 28, каже да је краљ Стефан продужио ратовање све до Саве и Дунава, да „сјајно водећи рат завлада читавом оном облашћу", недовољно је за тврдњу да је и Београд освојен.

6 Папа Јован XXII у писму угарском краљу од 28. II 1323. год. говори о београдској цркви („Albensi ecclesia in Ungaria"), између осталог каже: „...possessiones et bona dudum ad ecclesiam predictam spectantia, dum sub barbarica feritate permansit, per nonnulos fuerint occupata, que quidem bona post recuperationem ecclesie Albensis sub tua dicuntur consistere potestate": A. Theiner, *Mon. Hung.* I, 486; 487; у папским писмима 1322—23. год. више пута се помиње доминиканац Андрија као епископ „Albensi ecclesie", што је, треба додати, мало неуобичајен, скраћени облик имена Београда. Но, садржина тих писама говори о томе да угарски краљ ту област „de infidelium manibus nuper eripuit" и др., што одговара стању Београда и ономе што се зна о томе. То је свакако навело F. Šišića, *O značenju imena Nándorfejérvár,* 124, да у овим документима препозна београдску цркву: A. Theiner, *Mon. Hung.* I, 484—487.

7 H. Hoberg, *Taxae pro communibus servitiis, Studi e testi* 144, Vaticano 1949, 83; E. Göller, *Die Einnahmen der apostolischen Kammer unter Johann XXII,* Paderborn 1910, 677.

8 Папа Бенедикт XII у писму од 1339. год. каже за угарског краља да „cum paganis et schismaticis regno et terris suis continguis et

vicinis guerram quasi continue ipsum cum gentibus suis exercere contingit". G. Fejer, *CD* VIII/4 392; *Mon. Hung.* I, 629.

9 Павла епископа Београда срећемо 1332. год.: T. Smičiklas, *Codex diplomaticus* X, 26; *Zalavármegye története* I, Budapest 1886, 270; године 1334: T. Smičiklas, *CD* X, 169; J. Nagy, *Codex Andegavensis* III, 76; *Codex patrius* III, 122; *Zalavármegye története* I, 285; 289; године 1335: T. Smičiklas, *CD* X, 212; 224; *Cod. Andegavensis* III, 176—7; G. Fejer, *CD* VIII/4, 60; 165; G. Fejer, *CD* VIII/7, 267; 278; затим, 1336. год.: G. Fejer, *CD* VIII/4, 165; 175; *Zalavármegye története* I, 317; *Cod. Andegavensis* III, 298; год. 1338: G. Fejer *CD*, VIII/4, 304; *Cod. Andegavensis* III, 467; затим 1339. год.: *Cod. Andegavensis* III, 534; у извесном смислу збуњује податак од 29. јануара 1341. год. „... Albensi Bulgarie sede vacante" (*Cod. patrius* I, 183), пошто 1347. год. опет срећемо београдског епископа Павла: G. Fejer *CD*, IX/1, 506; можда је у питању истоимени наследник београдског епископа; F. Pesty, *Levéltári hulladékok, Századok* 1874, 503—504, који помиње 1347. год. београдског епископа „Paulus II Jurista dictus".

10. G. Fejer *CD*, VIII/4, 132; *Cod. Andegavensis* III, 467.

11 О томе говори писар угарског краља, Јован, архиђакон Кикелеа: *Chronicon Dubnicense*, ed. M. Florianus, *Fontes domestici* III, 188; Schwandtner, *Scriptores rerum hung.*, Viennae 1746, cap. XXXIX, p. 193; за време ратовања краља Лајоша са српским владарем купио је дубровачки трговац Tommaso Viziari од неких Мађара руку св. Влаха и донео је у Дубровник: *Chronica Ragusina* J. Restii, 131; краљ Душан је набављао оружје у Млецима 1341, 1342, 1345, 1347. г. вероватно и за борбу против угарског краља: S. Ljubić, *Listine* II, 111; 144; 289; 453.

12 A.Theiner, *Mon. Slav.* I, 216; T. Smičiklas *CD*, XI, 265—267; уп. И. Божић, *О јурисдикцији которске дијецезе у средњевековној Србији*, Споменик САН CIII, 1953, 12—13.

13 A. Theiner, *Mon. Slav.* I, 216.

14 Orbini, *Il regno*, 262—263, наводи да је угарски краљ са огромном војском дошао на обалу Дунава, да је цар Душан такође са војском дошао на другу обалу Дунава, али се, видећи мноштво Угара, повукао до Ломнице и Рудника. У току преговора угарски краљ је тражио: 1. да Душан прими католичку веру, 2. да му уступи Драгутинове земље, 3. да Лајоша призна за господара и 4. да сина Уроша преда као таоца. Пошто је то Душан одбио, дошло је до борби. Угри су опљачкали земљу до Ломнице и Рудника, али су се повукли не постигавши ништа. Затим, да би спречили српски продор у Угарску, саградили су један град и назвали га Београд. Ту су оставили једног кастелана са много војника. „Et questo fù l'anno 1343", каже Орбини. По Орбинију две године касније угарски краљ је поново кренуо против краља Душана, али због болести својих војника није ништа постигао (*Il regno*, 264). Lucari, *Copioso ristretto*, 57, има текст врло сличан Орбинијевом, с тим што каже да угарски краљ после повлачења из Србије „fortificò il castello Taurino, hoggi detto Belgrad, per resistere alle scorrerie de' Surbiani". Текст Орбинија стављају у годину 1353, а не 1343: Флоринский, *Южные Славяне*, 252 и П. Марковић, *Односи*, 75; Т. Ст. Виловски, *О прошлости Београда*, Нови Сад

1894, 23; иако стоје аргументи Флоринског и Марковића, мислимо да је тешко преправљати Орбинијеву годину ових догађаја, утолико пре што у самом Орбинијевом тексту има и других нејасноћа, као и елемената противних датирању Флоринског. У суштини излагање Орбинија садржи одјек вођених борби. Са резервом примају овај одломак Орбинија: К. Јиречек, *Ист. Срба* I, 225, нап. 62; J. Радонић, *Споразум*, 132.

15 Млетачка Република је 29. јула 1346. год. молила српског цара да се заузме за интересе Сињорије приликом састанка са угарским краљем: S. Ljubić, *Listine* II, 365—366.

16 Dr. M. Wertner, *Itinerar des Königs Ludwig* I, *Vjestnik zem. arkiva* V (1903), 126.

17 Љ. Стојановић, *Стари српски хрисовуљи, акти, биографије, летописи, типици, поменици, записи и др.*, Споменик СКА III (1890), 56; Флоринский, *Памятники законодательной деятельности Душана, Киевъ* 1888, 46; *Житије патријарха Јанићија*, изд. Ђ. Даничић, Београд—Загреб 1866, 379; И. Руварац, *О првим годинама Душанова краљевања*, 48.

18 S. Ljubić, *Listine* III, 264.

19 *Житије патријарха Јанићија*, 379; патријарх се у Жичи разболео и умро 3. септембра 1354. г.; O. Raynaldus, *Annales ecclesiastici*, Coloniae Agrippinae 1690, t. XVI, 360—362; N. Jorga, *Philippe de Mézières* (1327—1405), Paris 1896, 134—137. На овом месту нећемо излагати ток ових преговора, пошто за историју Београда нису битни; уп. М. Пурковић, *Авињонске папе*, 59—67.

20 У повељи Маргарете славонске из 1356. г. стоји: „...dum idem Dominus noster dux in subsidium incliti principis, domini Ludovici, illustris regis Hungariae, karissimi fratris sui, in Seruiam cum valido exercitu contra regem Rasciae se transtulerat...": G. Fejer, *CD* IX/2, 501; П. Марковић, *Односи*, 80.

21 Фебруара 1355. г. угарски напад је био у току: G. Nagy, *Grof Sztáray család oklevéltára*, Budapest 1887, I, 243—246; S. Ljubić, *Listine* III, 270; G. Fejer, *CD* IX/2, 438; A. Huber, *Ludwig von Ungarn*, 26.

22 M. Villani, ed. Muratori, lib. IX. cap. XXII, 553: угарски краљ „non havendo nel paese (Србија) terra alcuna".

23 К. Јиречек, *Ист. Срба* II, 235, је сматрао да је цар Душан одржао жељену пограничну линију и да Лајош „у прво време након тога" (1355), није имао ништа с оне стране Саве и Дунава; И. Руварац, *О кнезу Лазару*, 87, дозвољава могућност да је Душан 1354. г. освојио Подунавље, не помињући Београд, и да га је дао једном од својих феудалаца; L. Kupelwieser, *Die Kämpfe Ungarns .. bis 1526*, 4, каже да је Лајош напао цара Душана 1355. г., јер је овај присвојио Београд, Сирмијум и Мачву; уп. Fessler *Geschichte von Ungarn, Leipzig* 1869, II 133—134; Љ. Ковачевић, *И опет краљ Вукашин није убио цара Душана, Год. НЧ* VI, 218, каже да је Лајош 1359. г. отео од Србије Мачву са Београдом; и др.

24 T. Smičiklas, *CD* XII, 356—8.

25 S. Ljubić, *Listine* III, 327.

26 S. Ljubić, *Listine III*, 363, писмо од 6. X 1358. год.

27 M. Villani, ed. Muratori, lib. IX, cap. XXXII, 562—3; Dr M. Wertner, *Itinerar*, 129; *Történelmi tar* IX (1861), 25; K. Rath, *A magyar királyok hadjáratai, utazásai és tartózkodási helyei*, Györ 1861, 67, каже да је угарски краљ у мају 1359. г. повео ратни поход против Србије; В. Марковић, *Односи Дубровчана са Србијом од 1358 до 1362*, *ЛМС* 244, 54—57.

28 Уп. супротно мишљење Драгашевића, *Трешњеви витез*, *Отаџбина*, књ. 17, 9.

29 Угарски краљ Жигмунд у повељи из 1387. г. за Стевана Korođског каже да му је (С. Корођском) наредио да поново освоји мачванску бановину, коју су држали браћа Ладислав и Иваниш Хорвати, краљеви одметници. С. Корођски је успео у свом подухвату „ac tria castra nostra regalia, que tunc erga manus eorundem nostrorum infidelium habebantur, agilitate strenua expugnando pro nostra reoptinuit Majestate“: G. Fejer, *CD* X/1, 368—369; следеће године, 1388, Жигмунд опет у повељи Стевану Корођском набраја његове заслуге, али опширније. Краљ наводи да је С. Корођски истерао одметника Ладислава Хорвата из мачванске бановине „et castra regalia Bytva, Kulpen et Nandur Feyrwar nuncupata erga manus eiusdem nostri infidelis occupatiue habita“ повратио је краљу: G. Fejer, *CD* X/1, 415; садржај обеју повеља је исти, само је друга у овом одељку опширнија и прецизира које је градове Корођски освојио. Значајно је да се у обе повеље цитирани одломци налазе *пре* описа препада код Горјана, за који се зна да се догодио 25. јула 1386. г. На основу тога може се закључити да су борбе око наведених градова вођене пре препада код Горјана, дакле, пре јула 1386. г. Ови су градови, по тексту ових повеља и враћени круни пре јула 1386. год.

30 И. Руварац, *О кнезу Лазару*, 210, мисли да су борбе вођене највероватније 1385. или у почетку 1386. г.; L. Taloci (Thallóczy), *Prilozi k objašnjenju izvora bos. istorije*, *GZM* V (1893), 186—7, сматра да су браћа Хорвати освојили Мачву и поменуте градове 1384—5. г.; F. Rački, *Pokret na slavenskom jugu koncem XIV i početkom XV stoljeća*, *Rad JAZU* 2 (1868), 129—130.

31 П. Срећковић, *Гласник СУД* XXI (1867), 253; *Троношки летопис*, *Гласник ДСС* V (1853), 79; овом тврђењу се прикључио и Orbini, *Il regno*, 312.

32 Види нап. 29; G. Fejer, *CD* X/1, 416—7, где је забележено учешће Срба на страни устаника. За Николу Горјанског се каже да се борио тада као бан Мачве („modo bano Machouiensi“), што није могло бити пре 1387. г., када је он то постао: G. Fejer, *CD* X/4, 664. За учешће Срба на страни браће Хорвата види повељу: F. Šišić, *Nekoliko isprava iz početka XV st.*, *Starine JAZU* 39 (1938), 278, и повељу за Ладислава Горјанског из 1438. г.: G. Fejer, *CD* XI/1, 87.

33 С. Ћирковић, *Голубац у средњем веку*, рукопис, стр. 2. Ову опсаду писац ставља у период 1382—1389. год.

34 G. Fejer, *CD* X/1, 517; X/4, 665; F. Rački, o. c., 87; 88 нап. 2; F. Šišić, *Nekoliko isprava*, 279; A. Huber, *Die Gefangennehmung*, 22.

35 В. Трпковић, *Турско-угарски сукоби до 1402. г.*, *Ист. гласник* 1—2 (1959), 97—100.

36 В. Трпковић, о. с., 100—107.

37 Турски хроничар Уруџ је забележио: „угарском вилајету би припремљена велика напаст, Београд је био опседан месец дана, али није заузет. Затим се велики господар вратио натраг кући (792)": Г. Елезовић—Г. Шкриванић, *Како су Турци после више опсада заузели Београд*, 20; В. Трпковић, о. с., 117; без довољно разлога Ф. Бабингер пребацује ову опсаду у 1391. г. Хиџриска 792. г. трајала је од 20. XII 1389. до 8. XII 1390. г.

38 L. Thallóczy, *Wiss. Mitth.* III (1895), 331; 333; L. Thallóczy—A. Áldásy, *Magyarország melléktartományainak oklevéltára, MHH* XXXIII, Budapest 1907, 32; К. Јиречек, *Ист. Срба* I, 330—331; Ј. Радонић, *Деспот С. Лазаревић и град Београд, Београдске општинске новине* бр. 4, 1940, 305 и *Споразум у Тати*, 138—9; Рачански српски летопис је забележио да је Вук Бранковић умро у Београду: Љ. Ковачевић, *Вук Бранковић, Год. НЧ* X (1888), 246; како је овај летопис једини, уз то знатно познији извор који даје овај податак, вест остаје недовољно потврђена, како је то још Љ. Ковачевић закључио.

Глава V

ЦЕНТАР СРПСКЕ ДРЖАВЕ

1 Како је овај текст, изгледа, настао по наруџбини султана Мехмеда II у току припрема за нападе на Угарску и пошто садржи низ тачно забележених градова и чињеница тога доба, заслужује посебну пажњу: H. Inalcik, *An ottoman document on Bayezid Is expedition into Hungary and Wallachia*, Actes du X Congrès d'études byzantines, Istanbul 1957, 220—222.

2 М. Динић, *Писмо угарског краља Жигмунда бургундском војводи Филипу, Зборник МС за друштвене науке* 13—14 (1956), 93; у повељама издатим после ангорске битке деспот Стефан говори о том свом „ослобођењу" од Турака: „...преведе и мене (Господ) по својој благости од повиновања на слободу и од мањег престола на највиши": Ђ. Сп. Радојичић, *„У тамним облацима ка сунчаним најсветлијим зрацима", ЛМС* 377 (1956), 588; Ч. Мијатовић, *Српски одзраци из румунске историје, ЛМС* 187 (1896); за хронологију ове повеље: Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 752, који је ставља у 1405. г. и Ђ. Сп. Радојичић, *Избор патријарха Данила III и канонизација кнеза Лазара, Гласник Скопског научног друштва* XXI, 1940, 57—58, који је ставља у 1405/6. год. У повељи манастиру Хиландару издатој 1404/5. год. деспот најпре говори о искушењима у својој младости и тамним облацима, па додаје: „А сада скровишта велика благости божије отворише нам се, и смирисмо се и починусмо, и облаци тамни разиђоше се и засија нам сунце...": Ђ. Сп. Радојичић, *„У тамним облацима"*, 589; *Mon. Serbica*, 332; Ђ. Сп. Радојичић, *Дијак Андреја, београдски писац из времена деспота Стефана*, 19.

3 Ј. Радонић, *Споразум у Тати и српско-угарски односи од XIII—XVI века, Глас СКА* 187, 1941, 145—149.

4 Константин Филозоф зна за неке везе Стефана са Угрима пре битке на Ровинама, која је била 17. маја 1395. год.: М. Динић,

Хроника Сен-Дениског калуђера као извор за бојеве на Косову и Ровинама, Прилози КЈИФ 17 (1937), 61; К. Филозоф каже да су неки великаши јавили султану како деспот подиже Угре против њега (Бајазида), затим одлази кнегиња Милица, а онда и сам Стефан пред султана, очигледно да се оправда, „пошто по савету неких беше пристао да буде друг Угрима": К. Филозоф, изд. В. Јагић, 267; К. Филозоф помиње и те противнике деспотове, били су то Никола Зоић и Новак Белоцрквић. Значајно је да се Зоић помиње још 1. X 1397. год. као пријатељ Дубровчана: К. Јиречек, *Ист. Срба* I, 335, нап. 52, што значи да се он тада још није покалуђерио и да завера против деспота није била пре тог времена.

5 Да деспот није добио Београд пре ангорске битке види се из текста самог К. Филозофа који у гл. 38. говори како се деспот *после* ангорске битке ослободио турске власти и како је обилазећи земљу нашао „најкрасније место од давнина" — Београд и сазидао га (изд. В. Јагић, 272). Касније у глави 48. исти писац говори о Жигмундовом посланству деспоту и додаје: „као што смо рекли" деспот обилазећи земљу налази место Београд, измоли га од Угара, и због њега склопи уговор са њима (изд. В. Јагић, 284). К. Филозоф се у глави 48. очигледно позива на главу 38. Недокументовано је мишљење Ј. Радонића, *Споразум у Тати*, 149, да је кнез Стефан, ослоњен на Бајазида I, држао за време унутрашњих немира и престоних борби у Угарској и Мачву и порушени Београд. Аутор мисли да је Жигмунд само признао деспоту оно што је овај већ поседовао. Нетачно је и мишљење Т. Ст. Виловског, *О прошлости Београда*, Нови Сад 1894, 31, да је после ангорске битке Стефан *освојио* Мачву од Турака и заузео Београд, а онда одобрење за то тражио од Жигмунда. То противречи читавом низу извора.

6 Константин Филозоф, 284; деспот Стефан је испуњавао своје вазалске обавезе према угарском краљу. Одлазио је на будимски двор, где се истицао међу окупљеним личностима: F. Pesty—T. Ortvay, *Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez* (1183—1430), Pozsony 1896, 471. Угарски краљ му је писао 29. марта 1414. г. „fideli nostro Illustri Principi domino Despoto duci Rascie", као и властима торонталске жупаније да у једном спору задовоље оштећене: F. Pesty—T. Ortvay, o. c., 478—9.

7 М. Динић, *Писмо бургундском војводи*, 96; F. Šišić, *Nekoliko isprava, Starine* 39 (1938), 240; G. Fejer, *CD* X/4, 324.

8 М. Динић, *Писмо бургундском војводи*, 93; К. Филозоф, 284; исти, изд. Ј. Шафарик, 405.

9 К. Филозоф, изд. В. Јагић, 272; 284; Ј. Радонић, *Споразум*, 136; Ст. Новаковић, *Срби и Турци*, 2. изд., 312.

10 К. Филозоф 272; 287; на жалост та се деспотова повеља Београду није сачувала у оригиналу. Њена делимична садржина може се реконструисати само по излагању деспотовог биографа Константина Филозофа. То је покушао да учини Ст. Новаковић, *Зак. спом.* 87. Стиче се утисак да је Новаковић узео за садржину повеље и оно што изгледа као опис делатности деспота, а не текст повеље: сабирање најбогатијих људи, као и повластице за становнике Београда да тргују по околним земљама. Ово друго је резултат преговора са околним владарима, што можда није било свршен

чин у часу издавања повеље, ако је она, како се узима, издата у прво време после добијања Београда. Новаковић ставља ову повељу у 1405. г., па се поставља питање извесног раскорака између њеног датума и садржине. Повеља је, највероватније, била издата у Београду: Ђ. Сп. Радојичић, *Дијак Андреја*, 19.

11 К. Фил. изд. В. Јагић, 272; 287; 288; М. Динић, *Предавање о прошлости Београда*, изд. Задужбине И. Коларца, 26.

12 К. Филозоф 288.

13 К. Филозоф 288.

14 К. Фил. 287—288; превод Л. Мирковића, 86.

15 За то у извесном смислу говори златник дужда Франћеска Фоскарија (1423—1457), откривен у Горњем граду приликом археолошких ископавања вршених 1948. г.: Д. Јовановић—М. Гарашанин—Д. Гарашанин, *Откопавања у београдској тврђави 1948 г.*, *Старинар* 1951, 261. Наравно, новац је могао доћи и преко других трговаца, не млетачких.

16 М.. Динић, *Грађа за историју Београда у средњем веку*, II, Београд, 1958, 21.

17 М. Динић, *Грађа* II, 15—19.

18 М. Динић, *Грађа* II, 15; 19.

19 М. Динић, *Грађа* II, 17—18.

20 Браћа Градићи су још у лето 1402. год. били прокуратори дом Ивана, протовестијара кнеза Стефана Лазаревића и његове мајке: К. Јиречек, *Ист. Срба* II, 366; Дубровчани су били узнемирени због утицаја Марина Градића на деспотовом двору. Нападали су га да обавештава деспота о свему што се тиче Дубровчана, тако да је овај обично унапред знао шта ће дубровачки посланици рећи на српском двору: N. Jorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XV siècle*, II, Paris 1899, 166—7; 87; Млечани су за њега тврдили да „stat in curia comitis Stefani, domini Rasciae et multum potest apud eum ...": Др. Я. Шафарик, *Србски историйски споменици млетачкогъ архива*, *Гласник ДСС* XII (1860), 207—208.

21 N. Jorga, *Notes et extraits* II, 139; М. Динић, *За историју рударства* I, 63; 64—67.

22 М. Динић, *Грађа* II, 15—17.

23 М. Динић, *Грађа* II, 15—16.

24 М. Динић, *За ист. рударства* I, Београд 1955, 64—67; прилог I; Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I, 221.

25 М. Динић, *За ист. рударства* II, Београд 1962, 9; 22; браћа Водопије се у више махова помињу у Београду: М. Динић, *Грађа* II, 14; 15; 16.

26 Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I, 209—210; Б. Храбак, *Трг Ваљево*, *Ист. Гласник* 3—4 (1953), 93.

27 М. Динић, *Грађа* II, 14; 19; исти, *За ист. рударства* II, 15—17.

28 Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I, 221; М. Динић, *Грађа* II, 14; 15—16.

29 М. Динић, *Грађа* II, 26—28; друга је личност Вук Влаха Бобаљевић: В. Крекић, *Вук Бобаљевић, Зборник радова Византолошког института* књ. 4, 1956.

30 М. Динић, *Грађа* II, 16—17; Матко је био конзул у Београду 1424. г., а судија 1426. г.; против Франка је 1423. г. подигао тужбу у Београду Цветко Петиковић: М. Динић, *Грађа* II, 19.

31 Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I, 208; М. Динић, *Грађа* II, 19; 21; 29—32.

32 Др. Я. Шафарик, *Србски историйски споменици млетачкогъ архива, Гласник ДСС* XII (1860), 207—208 и 208—210; у документу стоји: „sicut notum est omnibus, in locis et partibus dicti domini comitis multum fit de mercantia et magna lucra et specialiter per Raguseos et alios" (стр. 208).

33 М. Динић, *Грађа* II, 14; 21.

34 Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I, 220; повеља је из 1417. г. Уп Ђ. Сп. Радојичић, *ЛМС* 377, 599. Застарело је дело Ч. Мијатовић *Студије за историју српске трговине XIII и XIV века, Гласник СУД* 33 (1872), 219—220; 37 (1873), 248—9; 38 (1873), 79—140.

35 М. Динић, *Грађа* II, 21.

36 М. Динић, *Прилози за историју ватреног оружја у Дубровнику и суседним земљама, Глас СКА* 161 (1934), 84; N. Jorga, *Notes et extraits,* II, 226, нап. 5; 113.

37 М. Динић, *Грађа* II, 17—18; 19.

38 Н. Радојчић, *Закон о рудницима,* Београд 1962, 54.

39 К. Филозоф изд. В. Јагића, 287; „Събра же отъ вьсѣхь странь своихь богатѣишеѥ люди и вьсели вь градѣ томь и судостои, ꙗкоже равьноапостольныи .ві.тыихь вь градѣ своѥмь иногда." И. Божић, *Срдењевековни Паштровићи, Ист. часопис* IX—X (1959), 178. тумачи овај текст у смислу постојања градског већа састављеног од 12 чланова тих богатих људи. У том смислу важна је запета иза речи „удостоји", јер она одваја други део реченице. Ст. Новаковић, *Зак. спом.* 87, изоставља ову запету, уп.: Л. Мирковић, *Једно место из живота деспота Стевана од Константина Филозофа, Богословље* 14 (1939), 150—151.

40 М. Динић, *За ист. рударства* I, 16—17; 18; 94; Н. Радојчић, *Закон о рудницима,* 51; 52; 53; 55.

41 Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I, 204; 219; 224; 228; М. Динић, *За ист. рударства* I, 18; 93; Н. Радојчић, *Закон о рудницима,* 51 52 и д.

42 Љ. Стојановић, *Стари српски записи* I, Београд 1902, 77; уп. И. Руварац, *Прилошци, Годишњица НЧ* XX (1900), 251—252; Ђ. Сп. Радојичић, *Дијак Андреја,* 20.

43 М. Динић, *За ист. рударства* I, 65 и 103—104; он је тада био у Крушевцу; помиње се 1421. г. опет у Крушевцу: М. Пуцић, *Спом. сръбски,* I, Примедбе XXVII и у повељи деспота Ђурђа од 13. XII 1428. издатој у Некудиму: *Mon. Serbica,* 355; често се помиње ван Београда, ишао је изгледа са деспотовим двором; М. Lascaris, *Actes serbes de Vatopédi,* Prague 1935, 21—22 и приказ М. Динића, *Прилози КЈИФ* XVI (1936), 178.

44 К. Филозоф изд. В. Јагић, 321—2.

45 К. Филозоф 287; Вл. Петковић, *Уметност у Србији за владе деспота С. Лазаревића, Бракство* 22, 1, мисли да је деспот само обновио стари манастир св. Богородице одредивши га за резиденцију београдске митрополије.

46 К. Филозоф 287; угарски краљ Ладислав у повељи за Јанка Хуњадија из 1453. г. каже: „... possessionem Rudystha vocatam prope Castrum nostrum Nandoralbense existentem, que alias Kalogerorum de eadem Nandoralba prefuisse et per ipsum Comitem Johannem (Хуњади) ab ipsis kalogeris sponte volentibus, pro certa Concambiali recompensa ipsis facta permutata esse, et nunc apud manus suas pacifice existere dicitur simul cum cunctis suis utilitatibus Urburis videlicet nec non aurifodinis ...": J. Teleki, *Hunyadiak kora Magyarországon*, X, Pesten 1853, 414; Ст. Новаковић, *Хаџи Калфа о Балканском полуострву*, Споменик СКА XVIII (1892) 167; Ј. Радонић, *Деспот и Београд*, 307. Недавно објављени турски извори помажу да се тачније одреди локација рудника Рудишта: оно је, изгледа, припадало Железнику. Истоимено село налази се и данас у околини Београда: Х. Шабановић, *Турски извори за историју Београда* I, Београд 1964, 7; 18 и д.

47 Љ. Стојановић, *Повеље и писма*, I, 231.

48 Исидор се помиње као београдски митрополит 1. јануара 1423. г., када је примио 40 литара сребра од рудничке царине: Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I, 231; новембра 1415. г. Дубровчани су писали деспоту и српском митрополиту Исидору због пљачке неког сребра: N. Jorga, Notes et extraits II, 152; фебруара 1416. г. Дубровчани су опет тражили његову интервенцију, као и у другој половини 1417. г., када су се жалили на нову царину у Сребрници: N. Jorga, *Notes et extraits* II, 154; 160.

49 К. Филозоф 287; М. Динић, *Грађа* II, 16; и касније се чешће помиње: М. Динић, *Грађа* II, 70; Руварац, *О светињама београдске цркве*, 1—5; Св. Никетић, *Историјски развитак српске цркве, Гласник СУД* 27 (1870), 160.

50 К. Филозоф 291—2; превод Л. Мирковића, 90.

51 H. Hoberg, *Taxae pro communibus serviciis, Studi e testi*, 144, 83; E. Mályusz, *Zsigmondkori oklevéltár*, II, Budapest 1958, 341; када се деспот Стефан 1412. г. налазио на двору у Будиму, забележено је да се у његовој пратњи налазио „ain Bischof aus Sirfey": F. Pesty—T. Ortvay, *Oklevelek Temesvármegye és Temesváros történetéhez*, 472. Можда у овом епископу из Србије треба препознати београдског црквеног поглавара.

52 S. Katona, *Hist. critica* XII, 327—8, писмо папе Марина V „Gregorio de Hexe, electo Nandoralbensi"; код Farlati, *Illyrici sacri*, VII, Venetiis 1817, 146—7, је забележено да је београдски епископ био *Gregorius* „de Nexa". G. Fejer, *CD* X/6, 219 и д. Последњи епископ од ове тројице је био Mathaeus „de Chiappa": Farlati, VII, 147; код J. Lukcsics, *Közepkori pápai adókönyvek*, 8, забележено је „de Riapa". За епископа који је 1410. год. платио 50 форинти он каже да се звао Ábrahám fia Miklós, што нисмо у стању да проверимо (о. с., 8).

53 К. Филозоф 324; Д. Медаковић, *Једно занимљиво место у биографији деспота Стефана Лазаревића*, *Зборник МС*, св. 13—14 (1956), 302.

54 Брокијер, *Путовање преко мора*, 131; Ј. Радонић, *Деспот и Београд*, 307.

55 Ч. Мијатовић, *Деспот* I, 117; Ђ. Сп. Радојичић, *Дијак Андреја*, 19—20, сматра да садржина деспотовог пророчанства „О будућим временима" одговара политичким мислима деспота у време када се он везао за Угарску, па Ђ. Сп. Радојичић постанак овог дела ставља у време после 1404. год., а пре 1408. г.

56 Ђ. Сп. Радојичић, *„У тамним облацима"*, *ЛМС* 377, 589; за ово „Сказаније о писменима" одакле је узет овај податак, Ђ. Сп. Радојичић мисли да је настало у време 1423—26. год., када је К. Филозоф боравио у Београду.

57 Ђ. Сп. Радојичић, о. с., 589—590.

58 Ђ. Сп. Радојичић, *Дијак Андреја*, 20; Ч. Мијатовић, *Деспот* I, 114.

59 Ј. Радонић, *Деспот Стеван и Београд*, 307; Ђ. Сп. Радојичић, *„У тамним облацима"*, 601.

60 Ђ. Сп. Радојичић, *Дијак Андреја*, 21. У том панегирику он се потписао само као дијак Андреја. Да је био параеклесијарх београдске митрополије види се из једног Апостола који је Андрија написао 1433—34. године: Св. Матић, *Опис рукописа Народне библиотеке*, Београд 1952, 13; Ђ. Сп. Радојичић, *Дијак Андреја*, 23, је разрешио криптограм — име писца овог Апостола. Андрија се после пада Београда под угарску власт 1427. г. повукао у скопски крај, где је наставио свој преписивачки посао.

61 Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи* I, 1902, 77; Архимандрит Леонид, *Словено-српска књижница на св. Гори Атонској*, *Гласник СУД* 44 (1877), 290; Ђ. Сп. Радојичић, *Дијак Андреја*, 20.

62 Ст. Новаковић, *Зак. спом.* 496; 465; 499; M. Lascaris, *Actes serbes de Vatopédi*, 17.

63 Константин Јаничар, Споменик САН CVII (1959), 20, наводи да је деспот добио од султана сагласност за зидање Београда, што не одговара стварности. Зидање је почело после битке код Ангоре 1402. г., када Бајазид I више није био у животу, а његови наследници у борби за престо тада нису имали интереса за Београд. Уосталом, Београд је тада био угарски.

64 К. Филозоф 290; превод Л. Мирковића, 88.

65 Д. Анастасијевић, *Српски архив Лавре Атонске*, Споменик СКА 56 (1922), 14; Ст. Новаковић, *Зак. спом.* 500—501.

66 Није у потпуности тачно мишљење А. Дерока, *Средњевековни градови*, 104, да су радови на Београду извођени од 1403. до 1407. г. Они су свакако *тада* извођени, можда и највећим делом, али је деспот до краја живота градио Београд; проф. А. Дероко је свакако узео год. 1407. као крај радова у Београду због почетка изградње Ресаве.

67 Љ. Стојановић, *Стари српски записи* I, 66; Милићевић, *Манастири у Србији*, *Гласник СУД* XXI (1867), 44, нап. 2; К. Јиречек, *Ист. Срба* I, 433.

68 К. Филозоф 285—6; превод Л. Мирковића, 86; деспот начини „око града прокопе преизрадне изван двојних стена"; „колико сазида и

ипалксе многе за људе који живе унутра и напољу". Брокијер, 133, је забележио да је Београд био утврђен веома лепим подзиданим јарковима и двоструким зидом, као и кулама свуда около према суву.

69 Брокијер, 131: „Сава, која долази из Босне и тече поред једног дела зидина, а Дунав се дотиче негде једног утврђеног дворишта, које је у подножју тврђаве и ту се улива та речена Сава у Дунав". На турском снимку (Г. Елезовић—Г. Шкриванић, *Како су Турци после више опсада освојили Београд,* прилог) дуж речних обала је једноструки зид изузев дела где је било пристаниште.

70 К. Филозоф 286—7.

71 К. Филозоф 287; превод Л. Мирковића, 85; када се деспот Стефан у сукобу са братом Вуком склонио у Београд, он је био „у унутрашњем његову дому": К. Фил. 291—2; превод Л. Мирковића, 90. Када Константин Филозоф говори о предаји власти у Београду Ђурђу Бранковићу, додаје: „Тада му се и унутрашња кула отвори": К. Фил. 321—2; превод Л. Мирковића, 119.

72 L. Wadding, *Annales Minorum,* ed. 3, Ad Claras Aquas 1932, XII, 774—5.

73 Г. Елезовић—Г. Шкриванић, *Како су Турци освојили Београд,* прилог.

74 Брокијер, 131—3.

75 К. Филозоф 286; A. Verancsics, *Összes munkai, MHH SS,* II, 296; Д. Костић, *Где је била Небојша?* Београд 1931, ставља је у источни део града; уп. критику М. Динића, *Југословенски историски часопис* III (1937), 381—2.

76 Дневник Сулејмановог похода, изд. Г. Елезовић—Г. Шкриванић, *Како су Турци освојили Београд,* 58—59.

77 У северозападном делу Горњег града археолози су открили остатке (3 м.) дебелог средњовековног зида, за који се претпоставља да је припадао деспотовом двору: Д. Јовановић—М. Гарашанин—Д. Гарашанин, *Откопавања у београдској тврђави, Старинар* 1951, 260—3.

78 К. Филозоф 286; Ч. Мијатовић, *Деспот* I, 86, мисли да се деспотова ризница налазила у једној од кула у Доњем граду, што није сасвим логично.

79 К. Филозоф 321—2; М. Пурковић, *Прилошци српској историји, Гласник Скопског научног друштва* XV—XVI (1936), 367.

80 К. Филозоф 287; превод Л. Мирковића, 85; 122; после деспотове смрти „из градске велике цркве у ваздух подигле (су се) часне иконе" и затим „двери велике цркве које се саме отворише, које тешко двадесет људи затвараху". Она је постојала и почетком XVI века. Зна се да Срби под угарском влашћу нису имали слободан приступ у Горњи град: Брокијер, 132—4.

81 Види одељак о црквеним приликама у деспотово доба.

82 К. Филозоф 287; превод Л. Мирковића, 86.

83 К. Филозоф 286; Halkokondil, ed. Bonnae 246; Вранчић, *MHH SS,* 298.

84 Г. Витковић, *Прошлост, установа и споменици угарских краљевих шајкаша*, *Гласник* СУД 67 (1887), CXVIII; Д. Костић, *Где је била Небојша?* 68—69.

85 Брокијер, 133.

86 Ј. Радонић, *Деспот Стеван и Београд*, 307; Г. Елезовић—Г. Шкриванић, o. c., 18; Б. Храбак, *Београд као пристаниште*, 29; А. Дероко, *Средњевековни градови*, 103; М. Катанчић, *Спомен Београда*, 121; Д. Јовановић, *Из збирке гравира*, *Годишњак Музеја града Београда* I (1954), 10, мисли да је постојало и једно пристаниште на Сави испод деспотовог замка, свакако на основу Брокијера.

87 L. Wadding, *Ann. Min.* XII, 775.

88 К. Филозоф 317; М. Динић, *Сребрник крај Сребрнице*, *Глас СКА* 161 (1934), 189:

89 Брокијер, 133; за овај велики топ М. Динић, *Прилози за историју ватреног оружја*, 96, мисли да је босанска хлмка; А. Дероко, *Најстарије ватрено оружје у средњевековној Србији*, *Глас САН* CCXLVI (1961), 25—6, претпоставља да 42 палца прелази један метар и мисли да је то можда био мерзер.

90 Овај текст је објављен код G. Fejera, *CD* X/6, 809—813; у преводу га дају: Lj. Taloci, *Prilozi k objašnjenju izvora bosanske istorije*, *GZM* V (1893), 181—184; Ј. Радонић, *Споразум у Тати*, 179—181; текст овог уговора није сачуван у оригиналу, већ само у препису из друге половине XVI века. Анализирајући сам текст уговора Ј. Радонић закључује да је он јако дотеран, интерполиран и измењен у смислу угарске политичке пропаганде. Радонић сматра да је он измењен највише управо у делу у коме се говори о Мачви и Београду. Резултат његових разматрања је тврђење да деспот у Тати није примио обавезу да његов наследник врати Београд и Мачву Угарској, или је то прећутао у Србији. У прилог ове претпоставке наводи догађаје после смрти деспота Стефана, које он, то треба рећи, понекад натегнуто тумачи. Чак и кад се прихвати мишљење да је текст уговора у Тати интерполиран и измењен, то не доводи у питање његову садржину у односу на Београд. Константин Јаничар, Споменик СКА CVII, 23—24, је забележио вест да је деспот Стефан на самрти дао Београд угарском владару, а да је то остварио његов сестрић; уп. Lj. Taloci, *Prilozi k objašnjenju izvora*, 181; К. Јиречек, *Ист. Срба* I, 351 и II, 344.

91 Није тачно да је деспот Стефан умро у Београду: Lj. Stojanović, *Nekoliko srpskih ljetopisa*, *Starine JAZU* XIII (1881), 195. Краљ Жигмунд је био 17. септембра 1427. г. „in descensu (nostro) campestri prope castrum Albanandor": *Codex patrius* I, Jaurini 1865, 321; L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 72; Ј. Радонић, *Западна Европа*, 54; исти, *Споразум*, 196; Lj. Taloci, *Prilozi*, *GZM* V (1893), 189—190.

92 J. Gelcich—L. Thallóczy, *Diplomatarium Ragusanum*, 324.

93 Деспот Стефан је 25. октобра 1402. г. кренуо из Приморја за Србију, а био је 21. новембра те године на Косову, где је дошло до борбе са Бранковићима: N. Jorga, *Notes et extraits*, II, 85.

94 К. Филозоф 321—2.

95 Нетачно је мишљење да су Угри 1427. г. заузели Београд и да Жигмунд после није хтео да напусти град, позивајући се на уговор у Тати: Т. Ст. Виловски, *О прошлости Београда*, 34—35.

96 *Magyar történelmi tár* IX, Pesten 1861, 138—9; L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 73; Gelcich—L. Thallóczy, *Dipl. Rag.* 328—9; М. Динић, *Грађа* II, 20—21.

97 Угарски краљ у повељи из 1437. г. каже да после смрти деспота Стефана „... ipsoque castro Nandoralbense mox manibus nostris devento et applicato": L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 112.

98 Извлачење одређених закључака на основу повеља краља Жигмунда издатих ван Београда или у њему, није сигуран пут. J. Радонић каже да је Жигмунд током септембра и октобра 1427. г. издавао повеље *код* Београда, а од почетка новембра *у* Београду. Једна повеља је издата 9. новембра 1427. г. „zu Griechisch Wissemburg": G. Fejer, *CD* X/6, 853—4; Aschbach, *Geschichte* III, 410.

99 К. Филозоф 319, каже: „ту негде близу била је исмаилћанска војска"; превод Л. Мирковића, 117; M. Orbini, *Il regno*, 324; М. Динић, *Грађа* II, 120—121; N. Jorga, *Geschichte d. Osm. Reichs*, I, 395; Zinkeisen, *Geschichte* I, 537.

100 J. Nagy—D.Véghely—G.Nagy, *Zalavármegye története* II, Budapest 1890, 464; L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 85; J. Радонић, *Западна Европа*, 54.

101 К. Филозоф 323; Zinkeisen, *Geschichte* I, 591, нап. 1.

102 Љ. Стојановић, *Записи и натписи* I, 81—82; М. Пурковић, *Српски патријарси средњега века*, *Гласник Скопског научног друштва* XV—XVI (1936), 313; Н. Радојчић, *Српски државни сабори у средњем веку*, Београд 1940, 179—180, закључује да су се земље и градови могли и морали уступити без сабора и претпоставља да је овај сабор могао расправљати о подизању Смедерева.

103 J. Gelcich—L. Thallóczy, *Dipl. Rag.* 326; L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 72; интересантно је писмо угарског краља папском легату од 27. септембра 1427. године, у коме каже: „Nos vero per illustrem Georgium Wlck, quem in Rascie ducem prefecimus, invocati, ut sibi contra Tartaros ministraremus subsidium": *Deutsche Reichstagsakten* IX, 73; L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 73; J. Радонић, *Споразум*, 196 и 202—203, сумња у ово писмо; оно је сачувано у преписима. J. Радонић на стр. 196 употребљава ово писмо од 27. IX 1427. г., а на стр. 202—203 одриче могућност да је оно тада написано.

104 G. Schönherr, *Az Anjou ház és örökösei* (1301—1439), Budapest 1895, 567, сматра да је Жигмунд употребио силу за остварење својих права; J. Радонић, *Споразум*, 198, нап. 5.

105 Види нап. 60 ове главе.

106 К. Филозоф, превод Л. Мирковића, 120—121, глава 42; Ч. Мијатовић, *Деспот* I, 165; Љ. Стојановић, *Српски родослови и летописи*, *Гласник СУД* 53 (1883), 83—84.

107 Питање да ли је краљ Жигмунд дао и могао дати Ђурђу Бранковићу деспотску титулу излази из оквира овог рада: L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 74—76; уп. Б. Ферјанчић, *Деспоти у Византији и јужнословенским земљама*, Београд 1960, 187 и д.

108 J. Туроци, ed. Schwandtner, *Scriptores rerum Hung.* I, Viennae 1746, cap. XX, 234; M. Динић, *Грађа* I, 20; по Туроцију и каснији писци Иштванфи и Бонфиније; Halkokondil, ed. Bonnae, 246; M. Orbini, *Il, regno*, 327 и д.; N. Jorga, *Gesch. d. Osm. Reichs* I, 395; Zinkeisen, *Gesch.* I, 591; L. Kupelwieser, *Die Kämpfe*, 39.

109 J. Радонић, *Споразум*, 200; F. Pesty, *Brankovics György rács despota birtokviszonyai Magyarországon*, Budapest 1877; F. Rački, *Odnošaj srpskih despota i doselica naprama kruni i kraljevini Hrvatskoj i Ugarskoj g. 1456—1503*, *Književnik* II, 1865, 478.

Глава VI

БЕОГРАД ПОД УГАРСКОМ ВЛАШЋУ

1 Сачувано је више Жигмундових писама и повеља издатих током новембра 1427. год. у Београду: Gelcich—Thallóczy, *Dipl. Rag.*, 328—9; M. Динић, *Грађа* II, 20—21; G. Fejer, *CD* X/6, 853—4; 867; 871; L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 73—74; Aschbach, *Gesch.* III, 410; K. Rath, *A magyar királyok hadjáratai, utazásai és tartózkodási helyei*, *Győr* 1861, 141; уп.: M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV szárad elsö felében*, *Hadtörténelmi Közlemények* 1911, 434.

2 N. Jorga, *Geschichte d. Osm. Reichs*, I, 395; J. Радонић, *Западна Европа*, 54; И. Божић, *Дубровник и Турска*, 34, нап. 62.

3 C. Ћирковић, *Голубац у средњем веку*, рукопис, стр. 6.

4 *Codex Zichy*, VIII, 354, документ од 3. VI 1428. г.

5 Неће бити тачно излагање J. Aschbacha, *Geschichte Kaiser Sigmunds*, III, *Hamburg* 1841, 277 и J. Engela, *Geschichte Ungarns*, II, 325, да се Жигмунд *после* пораза код Голупца *маја* 1428. г. склонио у Београд, где га је Дубровчанин Матко Лукаревић, очигледно Матко Таловац, примио у својој факторији и поклонио краљу 15000 дуката. Маја 1428. год. ситуација код Голупца још није била окончана: Жигмунд је 24. V и 3. VI 1428. г. још био код Голупца (*Cod. Zichy*, VIII, 354). Затим, после пораза код Голупца Жигмунд је најкраћим путем прешао Дунав: L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 112—113; C. Ћирковић, *Голубац*, 7; Ч. Мијатовић, *Деспот*, I, 150—152; Жигмунд је 20. јуна 1428. г. био у Ковину (*Zalavármegye története*, II, 458—9); током јула краљ се помиње у Ковину, а током августа у Ињеду (*Cod. Zichy*, VIII, 356; 360). L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 82. Треба додати да је Матко Таловац за време опсаде Голупца био у краљевој војсци: L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 111—113.

6 Угарски краљ је био септембра у Ињеду, октобра у Карансебешу, а 5. новембра у Београду: L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 82; J. Aschbach, *Gesch.* III, 277; J. Радонић, *Западна Европа*, 55—7.

7 Августа 1428. г. писао је краљ чанадском жупану Николи Вардају: „Ecce hesterna die copiosissima multitudo Turcarum et maximi exercitus eorundem usque ad castrum Galambocz pervenerunt, quorum una pars ibidem pro reedificatione et construccione predicti remansit, alia autem pars, puta corporalis exercitus, versus partes Nandor Albenses Syrmienses, ultra Sawanasque et versus regnum nostrum

Sclavonie discurrentes se reduxerunt": *Cod. Zichy,* VIII, 360; краљ тражи од жупана Вардаја да се одмах „cum gentibus" прикључи краљу.

8 J. Радонић, *Западна Европа,* 56; N. Jorga, *Geschichte d. Osm. Reichs,* I, 396.

9 J. Aschbach, *Geschichte* III, 277—279; J. Радонић, *Западна Европа,* 53, нап. 2; L. Kupelwieser, *Die Kämpfe,* 40.

10 Виндеке наводи: „Collocaverat Sigismundus in ea, qua Belgradi ager in meridiem vergit, Crucigeros Prussos, ut eam contra Turcorum incursionem tueretur": G. Fejer, *CD* X/8, 635; или: „Turci absentia regis usi (Жигмунд је 1430—1434. г. био ван Угарске) in eam Serviae partem, quam Crucigerorum ordini attributum narravimus, crebro incurrerant": J. Ashbach, *Gesch.* IV, 256, нап. 8; Ч. Мијатовић, *Деспот,* I, 169 и д.

11 L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 87; 88.

12 L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 90; 91—92.

13 M. Динић, *Грађа* II, 25—26; N. Jorga, *Geschichte,* I, 413; J. Hammer, *Geschichte,* I, 342.

14 *Cod. Zichy,* VIII, 461; 563.

15 *Cod. Zichy,* VIII, 498; 529; 596; 596—7.

16 L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 111; K. Јиречек, *Ист. Срба,* I, 362.

17 Љ. Стојановић, *Српски родослови и летописи, Гласник СУД* 53 (1883), 85; N. Jorga, *Geschichte,* I, 420; *Cod. Zichy,* VIII, 603; 634; 639.

18 Дука, ed. Bonnae, cap. XXX, 210; Dlugos, ed. Lipsiae, I, col. 748, каже да је краљ Владислав, пошто је крунисан за угарског краља јула 1440. г., упутио посланство султану „quia Caesar Turcorum castrum Albam regalem... obsidione vallaverat obsidionemque ipsam tribus iam mensibus continuaverat". Ако је јула 1440. год. Београд већ три месеца био под опсадом, онда је опсада почела највероватније крајем априла те године.

19 L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 134—5.

20 L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 136.

21 J. Радонић, *Западна Европа,* 95.

22 Дука, ed. Bonnae, cap. XXX, 210; J. Туроци, ed. M. Динић, *Грађа* I, 21—22: „hostilium copiarum ingens esset multitudo" од чега је султан изгубио у борби 17 000 војника; Бонфиније, ed. M. Динић, *Грађа* I, 44, каже да су Турци изгубили око 8 000 људи, а да је 20 000 људи копало канал; Т. Ст. Виловски, *Београд после деспота Стевана, ЛМС* 294, 75, помиње 100 000 Турака, као и Ч. Мијатовић, *Деспот,* I, 287; L. Kupelwieser, *Die Kämpfe,* 57, опредељује се за цифру од 17—20 000 људи као и Г. Елезовић—Г. Шкриванић, *Како су Турци заузели Београд,* 24.

23 M. Динић, *Грађа* II, 47; N. Jorga, *Notes* II, 380—1; И. Божић, *Дубровник и Турска,* 78 и 89.

24 Халкокондил, ed. Bonnae, 247; Дука, cap. XXX, 211; Туроци, 21, каже да је султан дошао под Београд „cunctisque bellicis apparatibus, machinis et tormentis eductis"; Турци су јуришали на зидове

„vectes caeterumque excindendarum urbium apparatum ferentes": Калимах, ed. М. Динић, *Грађа* I, 32.

25 Туроци, 21; Бонфиније, 44.

26 Дука, 211; Калимах, 29: „Itaque fabricatis navibus, quibus in utroque flumina, adhibita custodia, tam subsidia, quam commeatus arcerentur, interciperenturque".

27 Халкокондил, 247; F. Babinger, *Mehmed der Eroberer*, 13; 15; A. Huber, *Die Kriege*, 6.

28 Длугош, ed. Lipsiae, I, col. 749; E. Reiszig, *A magyarországi Jánoslovagok a Hunyadiak korában, Századok* 1918, 30—31.

29 Дука, 211—212; Халкокондил, 247.

30 Калимах, 32—33, каже за браниоце града „faculas, aliumque multipliciter peratum missilem ignem contorquendo..."

31 Калимах, 32—33, помиње грађане — oppidani — који су учествовали у борби; Бонфиније, 43, говори о стражама у Београду; Длугош, ed. Lipsiae, I, col. 749; Т. Ст. Виловски, *Београд после деспота Стевана, ЛМС* 294, 75.

32 Туроци, 21; Бонфиније, 43; *Annali Veneti*, ed. S. Ljubić, *Com. et relat.* I, 1; Zinkeisen, *Geschichte* I, 593.

33 Длугош, ed. Lipsiae I, col. 748; Туроци, 21; Калимах, 32—33; Бонфиније, 43.

34 Бонфиније, 43; Длугош, I, col. 748—9.

35 Традиција забележена код Кантемира (*The History of the Growth and Decay of the Ottoman Empire* by Joan Dimitrie Konstantin Kantemir, London 1734, 124) доводи у везу ослепљивање синова деспота Ђурђа са одавањем тајни при опсади Београда 1440. г. Цит. по: Ч. Мијатовић, *Деспот*, I, 309.

36 Туроци, 21—22; Бонфиније, 44; A. Huber, *Die Kriege*, 7—8; Г. Елезовић—Г. Шкриванић, о. с., 23, сматрају да су за успешну одбрану града били веома значајни ови минерски радови, као и употреба топова и пушака; копање подземних канала за минирање појединих објеката, као и за продор у унутрашњост града, било је уобичајено средство приликом опсаде градова. Оно је вршено кришом да би изненађење појачало ефекат. Уколико је град био опасан дубоким јарком, копање ових канала је било знатно теже, требало је копати дубље. Још ефикасније средство против ових канала били су јаркови испуњени водом. Копање канала из града коришћено је као једна од одбрамбених мера. Уп.: Aegidius, *De re militari veterum*, ed. Hahn, *Collectio monumentorum*, I, Brunsvigae 1724, 48—49; 61—62.

37 Калимах, 30; Длугош, ed. Lipsiae I, col. 748.

38 Турци „ex turribus ligneis pugnabant, haudquaquam defensores in muro consistere permitterent, et crebris sagittis hostem impetendo...": Калимах, 32; Бонфиније, 43, говори о употреби лествица при јуришу на град, као и Длугош, I, col. 749.

39 Халкокондил, 247—8.

40 Калимах, 32—33; Длугош, I, col. 749; A. Huber, Die Kriege, 7.

41 Калимах, 32; Длугош, I, col. 749, каже за турске лађе: „plures enim naves fulmine bombardarum a castro percussae", „aliae impetu ventorum ad murum castri... appulsae, per castrenses captae". Недатирани извор пољског порекла, који је Длугош, изгледа, користио, забележио је такође турски пораз на реци: *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, t. II, Cracoviae 1891 (*Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia*, XII), 419.

42 Поједини извори наводе да је опсада трајала 6 месеци: Бонфиније, 44; Дука, 211; Длугош, I, col. 749, а неки 7 месеци: Туроци, 22.

43 Ашик-паша Заде, изд. *Браство* 26, 67. Хронологија овог извора је непоуздана. Ове упаде у Угарску несумњиво треба ставити у 1440. год., пошто сам Ашик-паша Заде каже да је до њих дошло када је султан Мурат опседао Београд. Zinkeisen, *Geschichte*, I, 594, користећи Сеадедина, такође говори о упадима Турака у прекодунавске крајеве.

44 Краљ је писао да Турци „aliasque partes inferiores vice iterata invadere, spoliare et omnino devastare intenderent": L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 136.

45 Туроци, 22, који је за ово време поуздан, каже „usque ad flumen Thitiae, totaque Sclavonia, ac cunctus ager, inter Savae et Dravae flumina medius, dira Turcorum rabie vastarentur"; Бонфиније, 45; августа 1441. год. одлаже се једна парница у Угарској „propter motum exercitus generalis contra Thurcas faciendam": *Cod. Zichy*, VIII, 337; J. Радонић, *Западна Европа*, 106—7.

46 L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 140—141; E. Hurmuzaki, *Documente* II, Bucuresci 1891, 31; Туроци, 22; A. Huber, *Die Kriege*, 9.

47 Угарски краљ је писао 8. октобра 1441. год. о том сукобу: L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 140—141.

48 L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 140—141; J. Teleki, *Hunyadiak kora*, X, 350; Spiess, *Aufklärungen*, 269; G. Fejer, *Genus, incunabula*, 184; S. Katona, *Hist. critica* XIII, 143—6; S. Kaprinai, *Hung. dipl.* 1, 368—9; верзија је угарских повеља да је до сукоба дошло када се Хуњади враћао са пленом из Србије, а угарски писци (Туроци, 22—23; Бонфиније, 45—46) кажу да је до сукоба дошло због турских пустошења у околини Београда.

49 A. Huber, *Die Kriege*, 10—11; L. Kupelwieser, *Die Kämpfe*, 62.

50 Длугош, ed. Lipsiae, I, col. 772; Pray, *Ann. regum*, III, 5.

51 Г. Елезовић, *Турски споменици* I, 1126.

52 F. Babinger, *Mehmed der Eroberer*, 18.

53 Оруџ Адиловић, турски писац: Г. Елезовић, *Турски споменици* I, 1125; Дубровчани 30. IV 1442. год. наређују своме посланику да посети пашу Романије ако дође у Србију: N. Jorga, *Notes*, II, 389; пре тог времена није почела изградња на Авали. Да је овај град сазидан у лето 1442. год. забележио је и српски летописац: Љ. Стојановић, *Српски родослови и летописи*, *Гласник СУД* 53 (1883), 88; Ч. Мијатовић, *Деспот* I, 331, погрешно наводи да је град на Жрнову подигао Исак-паша.

54 Халкокондил, 555; Н. Н., *Из историје Београда, Годишњица НЧ* X (1888), 25; опис града на Авали: А. Дероко, *Средњевековни градови*, 101—102.

55 J. Радонић, *Западна Европа*, 124 и д.; A. Huber, *Die Kriege*, 18—20.

56 Угарски краљ одређује „et ibimus versus Nandoralbam, dehinc ulterius contra Turcos...": *Cod. Zichy*, IX, 60.

57 Нема никакве сумње да је ова војска, бар њена главнина, прешла у Турску код Београда. Поред цитираног писма угарског краља, који открива план прелаза у Србију преко Београда, постоји и један несумњиви други доказ, писмо кардинала Ћезаринија, са бојног поља, у коме он каже: „postquam iste Serenissimus dominus rex et illustris despotus ac magnificus dominus Johannes Vayvoda cum gentibus eorum, et ego cum eis, transivimus Belgradum...": N. Jorga, *Notes* III, 107—8; Дубровчани шаљу своје посланике угарском краљу, који је већ кренуо у поход, преко Београда: М. Динић, *Грађа* II, 51—54; Сеадедин такође зна за прелаз војске преко Београда: Brattuti, p. 85, цит. по: A. Huber, *Die Kriege*, 20, нап. 2; Халкокондил, 307; Длугош, ed. Lipsiae, I, col. 775, само помињу прелаз преко Дунава, без ближе ознаке места; Бехајм каже да је Дунав пређен код места „tutenrib"; издавач овог текста Th. G. von Karajan, *Zehn Gedichte Michael Beheims zur Geschichte Österreichs und Ungerns, Quellen und Forschungen zur vaterländischen Geschichte, Literatur und Kunst*, Wien 1849, 9; стр. 36, стих 36, покушава да утврди које би то место било, али без коначног резултата; у литератури је чешће прихваћен Београд као место прелаза војске: A. Huber, *Die Kriege*, 20; J. Радонић, *Западна Европа*, 160; Г. Елезовић, *Турски споменици* I, 1130; К. Јиречек, *Ист. Срба* I, 366; N. Jorga, *Gesch. d. Osm. Reichs* I, 433; L. Kupelwieser, *Die Kämpfe*, 69—70. Zinkeisen, *Gesch.* I, 611, не позивајући се ни на шта, тврди да је војска прешла Дунав у области Смедерева. То исто недокументовано наводи и F. Babinger, *Von Amurath zu Amurath*, 229; уп. J. Bleyer, *Beheim Mihály élete és müvei a magyar történelem szempontjából*, *Századok* 1902, 220—221.

58 Хуњади у писму Николи Илочком каже: „intelleximus... vos iam aliquntulum conualuisse". И затим „postquam autem Rasciam intrabitis, mittemus in occursum vestri quoqot volueritis...": S. Katona, *Hist. critica*, XIII, 254; St. Kaprinai, *Hung. dipl.* I, 371 *Dipl. Rag.* 450; М. Динић, *Грађа*, II, 53.

59 Угарски краљ је 25. I 1444. год. издао једну повељу у Београду: *Cod. Zichy* IX, 66—67.

60 Угарски краљ „paucis de suis desideratis, sanus et incolumnis de expeditione praefata discedit, et in Albanander perveniens, illic aliquot dies, ut exercitus suus refici posset, commoratur": Длугош, ed. Lipsiae, I, col. 778; Pray, *Ann.* III, 13. У новопронађеном турском извору Gazavāt-i Sultan Murad наводи се да је у Београду одржан састанак на који је угарски краљ позвао „све своје банове и херцеге" и на коме су донети многи важни закључци (H. Inalcik, *Segedinski mir*, 275—6). Времена за шире саветовање и окупљање угарског племства у Београду није било овом приликом.

61 М. Динић, *Грађа* II, 55.

62 М. Динић, *Грађа* II, 51—54.

63 Th. G. von Karajan, *Zehn Gedichte M. Baheims,* 37, стих 154—156; стр. 10 предговора; A. Huber, *Die Kriege,* 33—34; изгледа да је међу заробљеним био султанов шурак Махмуд Челебија.

64 Th. G. von Karajan, *Zehn Gedichte,* 38, стих 292; Константин Јаничар, Споменик САН CVII, 28, каже да је војска прешла Дунав код Београда.

65 J. Schwartz, *Zur Geschichte des Friedensschlusses von Szegedin* (1444), *Ungarische Revue* XIV (1894), 336 и нап. 29.

66 Ch. Schefer, *Le discours du voyage d'Oultremer au très victorieux roi Charles VII prononcé en 1452,* par Jean Germain, évêque de Châlon, *Revue de l'Orient latin,* III (1895), 308; J. Schwartz, о. с., 347—8, нап. 33; J. Радонић, *Западна Европа,* 217—218.

67 N. Jorga, *Notes* I, 202—204; 207; III, 202—203; исти, *Geschichte* I, 444—446.

68 О Хуњадијевом ратовању после битке на Варни: Халкокондил, 338; Туроци, р. 258; Zinkeisen, *Geschichte,* I, 710, то ставља у 1446. г.; један од заповедника бургундских лађа, Geoffroy de Thoisy, због пљачкања ђеновљанских трговаца на Црном мору, вратио се у Ђенову септембра 1445. год.: N. Jorga, *Notes* III, 203; 206—7; Хуњади у писму папи од 29. XI 1445. год. помиње разговоре са папским легатом „apud galeas Beatitudinis Vestrae": Schwandtner, *Scriptores rerum Hung.* II, Viennae 1746, 20; J. Teleki, *Hunyadiak kora* I, 477.

69 Није тачно мишљење Ch. Schefera, *Le discours du voyage,* 309, који је на основу Wavrin-ове хронике, закључио да су после састанка код Никопоља хришћанске лађе допловиле до Београда. Његово мишљење је преузео К. Јиречек, *Ист. Срба* I, 370. У Wavrin-овој хроници се каже да су бродови пловили узводно до места где „une riviere quy descendoit de la Transilvane dedens la Dunone, en laquele riviere le Vaivode avoit fait faire assembler plusieurs plas bateaulz, pour passer ses gens et baguages" (*Anchienne chroniques d'Engleterre* par Jehan de Wavrin, II, Paris 1859, 151—2). Неколико пута се понавља да су пловили „à l'entree de la bouche de la dite riviere de Transilvane en la Dunone" (*Anchiennes chroniques,* 153; 156). На једној обали реке су били одреди Угара и Влаха, а на другој Турци, који су палили ватре. Тако су 29. IX дошли до места где је била „une petite ville assise sur le rivage, qui estoit abatue et ruynee dès le tempz que l'empereur Sigmond d'Allemagne et le duc Jehan de Bourguoigne eurent la bataille auz Turcqz, devant Nycopoly". Турци су били на супротној обали реке (*Anchiennes chroniques,* 156—7). Пре свега, никако се не може рећи да Сава долази из Ердеља. Затим, Хуњади је тада ратовао у Влашкој, не код Београда; Србија је тада била у рукама српског деспота, па Турци нису могли бити на српској обали Дунава. Није уопште могућно прихватити тврђење да су ови бродови тако далеко пловили узводно, да су прошли поред деспотовог Смедерева и да то није забележено. Због чега би пловили у област коју Турци нису држали? (Голубац—Смедерево—Београд). Има више ердељских река које се уливају у Дунав и долазе у обзир код идентификовања овог ушћа.

70 J. Teleki, *Hunyadiak kora* X, 244; J. Радонић, *Западна Европа*, 261—2; Ч. Мијатовић, *Деспот* II, 160 и д.

71 Писмо Хуњадија од 27. VI 1451: L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 379.

72 J. Teleki, *Hun. kora* X, 305—306; деспотова повеља издата је у Смедереву; оверена је деспотовим печатом и печатом Атанасија, смедеревског митрополита; G. Fejer, *Genus, incunabula et virtus Joannis Corvini de Hunyad*, 149—157.

73 Писмо Хуњадија из Београда 1454. год.: G. Fejer, *Genus*, 202—203; *Cod. Zichy* IX, 462; J. Teleki, *Hun. kora* X, 430; L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 185—6; српски летописи: Љ. Стојановић, *Српски родослови и летописи, Гласник СУД* 53 (1883), 90; Дука, 316—317; F. Babinger, *Mehmed der Eroberer*, 113.

74 *Cod. Zichy* IX, 462.

75 J. Teleki, *Hun. kora* X, 430; L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 186—7; S. Katona, *Hist. critica* XIII, 964; M. Динић, *Грађа* II, 59; Хуњади је био у Београду 9. септембра 1454. г.: *Cod. Zichy* IX, 464.

76 M. Динић, *Грађа* II, 59—61; да је борба била 1. октобра 1454. г. сазнаје се од дубровачких трговаца из Србије: M. Динић, *Грађа* II, 61. Према томе нетачно је тврђење да је до борбе дошло 2. X 1454. г.: F. Babinger, *Mehmed der Eroberer*, 113; Н. Крстић, *Бој под Београдом 1456, Гласник СУД* XIX (1866), 14—15; погрешно је мишљење да је војска кренула у Србију прелазећи Дунав код Смедерева: Ч. Мијатовић, *Деспот* II, 277 и д.

77 M. Динић, *Грађа* II, 59—61; G. Fejer, *Genus*, 202—203; M. Orbini, *Il regno*, 338; S. Katona, *Hist. critica* XIII, 970.

78 Pray, *Ann.* III, 145—147; K. Rath, *A magyar királyok hadjáratai*, 199.

79 *Cod. Zichy* IX, 470—3.

80 M. Динић, *Грађа* II, 61—62; И. Божић, *Дубровник и Турска*, 135—136.

81 *Cod. Zichy* IX, 475.

82 *Dipl. Rag.* 566—8; за хронологију Бунићевог писма из Ковина: И. Божић, *Дубровник и Турска*, 135, нап. 23.

83 M. Динић, *Грађа* II, 62—63; И. Божић, *Дубровник и Турска*, 135—6.

84 N. Jorga, *Notes* IV, 118.

85 L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 193—5.

86 St. Kaprinai, *Hung. dipl.* II, 1771, 195; S. Katona, *Hist. critica* XIV, 156.

87 Љ. Стојановић, *Родослови и летописи, Гласник СУД* 53 (1883), 91; Споменик III, 134; L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 224; V. Makušev, *Mon.* II, 216; E. Birk, *Beiträge zur Geschichte der Königin Elisabeth von Ungern und ihres Sohnes König Ladislaus, Quellen und Forschungen, Lit. und. Kunst*, Wien 1849, 255.

88 E. Birk, *Beiträge*, 255; Константин Јаничар, Споменик CVII, 38—9; Critobulos, ed. Müler, *Fragmenta hist. Graec.* V, lib. II, cap. XX, 116—7; уп. J. Радонић, *Критовул, Глас СКА* 138, 76; Удальцова, *Виз. врем.* IV (1951), 108—109.

89 Угарски краљ у повељи од 21. III 1457. г. каже да Хуњади „illustremque principem Georgium Despotum Rascie... per Michaelem Zulaghy, quem Castellanum in castro Nandor Albensi deputaverat, amputatis digitis dextre manus sue captivari fecit et tam diu tenuit quousque magnam ab eo pecunie summam per eundem Michaelem extorqueret": E. Birk, *Beiträge*, 255.

90 W. Fraknói, *Cardinal Joannes Carvajal's Legationen in Ungarn*, *Ungarische Revue* X (1890), 126.

91 Длугош, ed. Przezdziecki, V, 223.

92 A. Theiner, *Mon. Hung.* II, 283.

93 W. Fraknói, *Cardinal Carvajal's Legationen*, 127.

94 Pettkó Béla, *Kapisztran János levelezese a magyarokkal*, *Történelmi tár* 1901, 193—4.

95 L. Wadding, *Ann. Min.* XII, 372, писмо Капистрана Карвахалу од 19. II 1456; папски легат је писао да Хуњади нуди (април 1456. г.) „se omnia possibilia facturum" у борби против Турака: S. Katona, *Hist. critica* XIII, 1048.

96 Писмо Тањакоца: L. Wadding, *Ann. Min.* XII, 751 и д.; *Acta Sanctorum*, oct. X (1869), 359—360; о Капистрану су сачуване биографије које су саставили његови пратиоци, фрањевци: Nicolaus de Fara (*AA SS*, Oct. X, 439 и д.), Јероним из Удине (*AA SS*, Oct. X, 483—491). Кристофора a Varisio (*AA SS*, Oct. X, 491 и д.). Оне, наравно, нису објективне у оцењивању Капистранове делатности. Све су прожете тежњом да се њихов сабрат прослави и канонизује.

97 Писмо Капистрана папи од 24. III 1456: L. Wadding, *Ann.* XII, 373—4; такође Тањакоцо: Wad. *Ann.* XII, 752; организовање сабора папа Каликст III приписује Карвахалу (*Mon. Hung. II*, 283), што J. Hofer, *Johannes*, 647, сматра претераним; L. Pastor, *Geschichte* I, 714.

98 W. Fraknói, *Carvajal's Legationen*, 129; L. Pastor, *Geschichte* I, 714; F. Babinger, *Der Quellenwert der Berichte über den Entsatz von Belgrad*, 6.

99 Писмо легата Карвахала папи из Будима од 7. IV 1456: Kovachich, *Suppl.* II, 128; истог дана писао је угарски краљ папи о великим турским ратним припремама: S. Katona, *Hist.* XIII, 1041–1045.

100 Писмо легата Карвахала папи из Будима од 7. IV 1456: L. Thallóczy–A. Áldásy, o. c., 463; писмо легата од 10. IV 1456. г. херцегу Аустрије Жигмунду: J. Teleki, *Hun. kora* X, 500; када се мноштво народа окупљало у Апатину у очекивању Капистрановог доласка, калочки архиепископ се бојао да ће многи страдати од глади, јер се осећала јака несташица хране: Wad. XII, 381; 382; L. Thallóczy–A. Áldásy, o. c., 203.

101 L. Thallóczy–A. Áldásy, o. c. 463.

102 Kovachich, *Suppl.* II 128; S. Katona, *Hist.* XIII, 1045–1048; Pray, *Ann.* III, 174.

103 Писмо кардинала Скарампе, заповедника флоте, Капистрану од 26. IV 1456: Wad. Ann. XII, 375.

104 Извештај млетачког баила из Цариграда у писму папског легата папи од 14. V 1456: S. Katona, *Hist.* XIII, 1058—1059; Pray, *Ann.* III, 169—170.

105 W. Fraknói, *Carvajal's Legationen*, 130.

106 L. Pastor, *Geschichte* I, 732.

107 Писма легата Карвахала: Wad, *Ann.* XII, 383; 384; *AA SS*, Oct. X, 360—361.

108 Wad. *Ann.* XII, 372; 383; 384; 386—7; L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 464; J. Teleki, *Hun. kora* X, 500.

109 *Történelmi tár* 1901. 193—4; Wad. *Ann.* XII, 383; 384; S. Katona, *Hist.* XIII, 1058—1059.

110 W. Fraknói, *Carvajal's Legationen*, 130—131.

111 Wad. *Ann.* XII, 386—7; 385—6; *Történelmi tár* 1901, 201.

112 W. Fraknói, *Carvajal's Legationen*, 132,

113 Писмо Карвахала Капистрану од 5. VI 1456: Wad. *Ann.* XII, 387; S. Katona, *Hist.* XIII, 1059—1060.

114 Писма калочког архиепископа Капистрану: Wad. *Ann.* XII, 381—2.

115 Писмо легата од 14. V 1456: *Tört. tár* 1901, 201; Wad. *Ann.* XII, 385—6; асишки епископ је дуже остао у Петроварадину: његова писма од 14. и 19. VI 1456 (Wad. *Ann.* XII, 382; L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 468).

116 Писмо легата Карвахала од 14. VI 1456 Капистрану: „Gratia Dei operatur cotidie magis ac magis incenduntur homines ad recipiendum signum sancte crucis. Archiepiscopus Nidrosiensis scribit quod in Alemania multi sunt crucesignati": *Tört. tár.* 1901, 214.

117 J. Teleki, *Hun. kora* X, 525—6.

118 J. Teleki, *Hun. kora* X, 526—8; L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 203—204.

119 J. Teleki, *Hun. kora* X, 526—7.

120 *Tört. tár* 1901, 216.

121 V. Makušev, *Mon.* II, 110—111; L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c. 204; једино Халкокондил, 416—417, зна за ове српске дарове султану.

122 Српски деспот у писму од 13. јула 1456. г.: „Nos autem, quantum potuimus, Hungaros et Rascianos iam iussimus in adiutorium domini Johannis comitis Bistriciensis": L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 205; Н. Крстић, *Бој под Београдом, Гласник СУД* XIX (1866), 57, тврди да деспот није учествовао у одбрани Београда, а као разлог узима деспотово одбијање да прими католичанство, што је од њега захтевао Капистран. Ово посматрање ствари је доста упрошћено. Треба додати да је у Хроници Цељских забележено да су Капистрану у одбрани Београда притекли у помоћ Јанко Хуњади и српски деспот „mit Ihrer macht": *Chronica der Edlen Grafen von Cilli*, ed. Hahn, *Collectio monumentorum*, II, Brunsvigae 1726, 718; F. Krones, *Die Freien von Saneck und ihre Chronik*, Graz 1883, 118. После повлачења турске војске, деспот је преко својих људи прикупљао податке о кретању те војске и њеном стању, губицима, моралу, итд. Папа Каликст III у свом писму етиопском

владару каже за српског деспота „nostris gentibus adhaerens". Како је он своје информације добијао од учесника догађаја, Капистрана и Хуњадија, то се његова оцена става српског деспота према хришћанској борби мора узети као веродостојна. Она указује на ангажовање старог Ђурђа Бранковића у овим догађајима.

123 Писмо мачванског бана Јована Коpoђског Капистрану од 8. II 1456. год.: *Történelmi tár* 1901, 193—4; турски писац Кемал-паша заде зна за припреме током фебруара 1456. г.: F. Babinger, *Der Quellenwert*, 48.

124 Дурсун-бег, *Братство* 26, 97.

125 Халкокондил, 422—423; њега Константин Јаничар, Споменик CVII, 40, назива Смаил-агом. Његово присуство и погибију забележио је очевидац Promontorio de Campis: F. Babinger, *Der Quellenwert*, 66; 62; каснији турски писац Кемал-паша заде зна за читав низ турских војсковођа под Београдом, али многи нису могли бити идентификовани: F. Babinger, *Der Quellenwert*, 50—52.

126 Promontorio de Campis, F. Babinger, *Der Quellenwert*, 65.

127 Ашик-паша заде, Кемал-паша заде: F. Babinger, *Der Quellenwert*, 44; 51; 55.

128 Тањакоцо, Wad. *Ann.* XII, 756; S. Katona, *Hist.* XIII, 1070; Zinkeisen, *Geschichte* II, 81—82.

129 Туроци, 23; Рансано, 35; Beheim, ed. Th. G. von Karajan, *Zehn Gedichte*, 54, стих 231—232; Goldner, *Történelmi tár IX*, 65—66; N. Jorga, *Notes* IV, 141; Карвахал код: L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 469; Тањакоцо, Wad. *Ann.* XII, 755; N. Jorga, *Notes* IV, 137; 160; L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 381—382; писмо Капистрана папи од 23. VII 1456. г. код: Bihl, *Arch. Franc. hist.* XIX, 73 и д.; Nicolaus de Fara, AA SS, Oct. X (1869), 470; текст папе Пија II у коме помиње 150 000 односно 300 000 Турака: *Pii secundi Pontificis Max. Commentarii rerum memorabilium*, Romae 1584, 600; Peter Eschenloers Stadtschreibers zu Breslau, *Geschichten der Stadt Breslau*, ed. J. G. Kunisch, I, 1827, 26. Он је био савременик догађаја и забележио је цифру од 150 000 турских војника.

130 R. Lechat, *Analecta Bollandiana*, 39, 144.

131 Писмо Бернарда Крајбуршког из августа 1456. г.: N. Jorga, *Notes* IV, 146; F. Babinger, *Der Quellenwert*, 10.

132 Тањакоцо, Wad. *Ann.* XII, 756; Thomas Ebendorffer von Haselbach, *Chronicon Austriacum*, ed. H. Pez, *Scriptores rerum austriacarum*, II, Lipsiae 1725, 879; R. Nisbet Bain, *The Siege of Belgrade by Muhammad II, The English Historical Review* VII, 1892, 240.

133 Халкокондил, 416.

134 Ашик-паша заде, *Братство* 26, 76—77; извештај Nicolai de Fara, Wad. *Ann.* XII, 420.

135 Дурсун-бег, *Братство* 26, 97; Туроци, 24; Тањакоцо, Wad. *Ann.* XII, 756.

136 Promontorio de Campis, F. Babinger. *Der Quellenwert*, 64; 62; L. Thallóczy—A. Áldásy, 381—382; Туроци, 24; Бонфиније, 48; Кемал-паша

F. Babinger, *Der Quellenwert*, 50; уп. А. Дероко, *Најстарије ватрено оружје*, *Глас САН* CCXLVI, 28—29 и слике 19; 22 и 23.

137 L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 208; Wad. *Ann.* XII, 756; Дурсун-бег, *Братство* 26, 96—97; о начину производње топова: Критовул, ed. Müller, 78—79. Коришћени су сумпор, шалитра и др. као експлозивни материјал. Критовулу се то учинило као веома моћно средство за рушење зидова.

138 По речима Таљакоца било је 19 односно 22 огромна топа ширине 27 педаља: L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 381—382; Wad. *Ann.* XII, 756; N. Jorga, *Notes* IV, 137; 160; други очевидац Promontorio de Campis тврди да је било 28 великих топова: F. Babinger, *Der Quellenwert*, 64; 62; Капистран помиње 32 нарочито велика топа: Bihl, *Duae epistolae, Arch. Franc. hist.* XIX (1926), 66; Рансано, 35, зна за 22 највећа топа; Длугош, ed. Przezdziecki, V, 224, зна да су Турци тукли Београд са 100 топова огромне величине; анонимни извештај од 15. IX 1456. г. помиње 12 топова и 4 мерзера: N. Jorga, *Notes* IV, 131, итд.

139 Bihl, *Duae epistolae, Arch. Franc. hist.* XIX (1926), 66; Таљакоцо помиње 25 мањих топова и 7 „al modo de trabuccho": N. Jorga, *Notes* IV, 160; на другом месту он каже да не зна броја мањим топовима које су лакше транспортовали: Wad. *Ann.* XII, 756; *Chronica fratris Nicolai Glassberger* (XV век), *Analecta Franciscana* II, *Ad Claras Aquas* 1887, 365, има забележено да је под Београдом турска војска имала „CCC machinas cum ceteris bellorum instrumentis". Исто и код савременика и очевица: *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, III, Cracoviae 1894, 92.

140 Константин Јаничар, Споменик CVII, 40.

141 Таљакоцо, Wad. *Ann.* XII, 756; N. Jorga, *Notes* IV, 160; L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 386—7.

142 L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 382; Рансано, 35; F. Babinger, *Der Quellenwert*, 11.

143 Bihl, *Duae epistolae, Arch. Franc. hist.* XIX (1926), 66; уп. одељак о пушкама: А. Дероко, *Најстарије ватрено оружје*, 33 и д.; 38.

144 Таљакоцо каже „de scoppecti per terra e per aqua no e numero": L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 382.

145 Длугош, ed. Przezdziecki, V, 225; Дурсун-бег, *Братство* 26, 97; Халкокондил, 416; Таљакоцо, Wad. *Ann.* XII, 756; N. Jorga, *Notes* IV, 160; при опсади Цариграда Турци су употребљавали лествице и дрвене куле: Критовул, ed. Müller, 89.

146 Promontorio de Campis, F. Babinger, *Der Quellenwert*, 64; 62.

147 V. Makušev, *Mon.* II, 110; L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 204; 465.

148 Халкокондил, 416, каже да су турске лађе дошле из Видина; Рансано, 35, наводи да су дошле делимично с Црног мора, делимично из оближњих крајева; епископ Шибеника у писму папи из августа 1456. год. помиње турске лађе „in inferiori parte Danubii": L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 470.

149 F. Babinger, *Der Quellenwert*, 11—12; број турских лађа према изворима изгледа овако: 200 лађа помињу Халкокондил, 416; Donado

da Lezze, *Годишњица НЧ* 32, 115; Тањакоцо, L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 382; Карвахал, L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 469; епископ Павије: L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 207; број од 100 лађа наводе: Promontorio de Campis, F. Babinger, *Der Quellenwert*, 64; Дука, 337, зна за 60 лађа; Рансано, 35, зна за 64 лађе. Капистран даје најпре цифру од 44, па онда 64 лађе: Bihl, *Duae epistolae, Arch. Franc. hist.* XIX (1926), 73; Nicolaus de Fara каже да је било 64 триреме, зване галије „exceptis aliis minoribus navigiis": Wad. *Ann.* XII, 421; *AA SS*, Oct. X, 470; исто наводи и *Chronica Nicolai Glassberger*, *Analecta Franciscana* II (1887), 365; Тањакоцо помиње такође и чамце (scaphae), који су преносили храну: Wad. *Ann.* XII, 760.

150 N. Jorga, *Notes* IV, 349; F. Babinger, *Mehmed der Eroberer*, 153.

151 Promontorio de Campis, F. Babinger, *Der Quellenwert*, 64; мало је вероватна прича Кемал-паше да су Турци, да би блокирали Београд и са савске стране, копном пребацивали лађе из Дунава у Саву: F. Babinger, *Der Quellenwert*, 52. То уопште није било потребно, јер се из једне реке у другу могло прећи без сметњи у време када су турске лађе запоселе реке. Ово је очигледно поређење са опсадом Цариграда.

152 L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 207.

153 Тањакоцо, Wad. *Ann.* XII, 756; 760; N. Jorga, *Notes* IV; 160; Zinkeisen, *Geschichte* II, 80—81; L. Pastor, *Geschichte* I, 713.

154 Писмо деспота од 13. јула 1456. г.: L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 205, Тањакоцо: L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 382; да је глад владала у турској војсци и да су многи глађу били натерани да напуштају султанову војску, забележио је и епископ Шибеника: L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 470.

155 L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c. 206.

156 *Történelmi tár* 1901, 214; Тањакоцо назива Силађија кастеланом: Wad. *Ann.* XII, 751; он више пута говори о кастеланима у множини: L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 385 и д. Јован de Gezth је писао 16. VI 1456. г. „ex Gezth": *Történelmi tár* 1901, 216. Хуњади је крајем маја 1456. г. поставио за кастелана Београда неког Јована (*Történelmi tár* 1901, 208). Да ли је реч о истој личности, није познато; Туроци, 25 и др. Ситуација да Београд има два војна заповедника није нова, било да се они називају капетанима или кастеланима. О томе ће бити речи у одељку о управи града.

157 Тањакоцо, Wad. *Ann.* XII, 758; Pray, *Ann.* III, 171; Ч. Мијатовић, *Деспот* II, 270.

158 Тањакоцо, Wad. *Ann.* XII, 753.

159 Длугош, ed. Przezdziecki, V, 223—224; Туроци, 23.

160 V. Makušev, *Mon.* II, 111.

161 Критовул, ed. Müller, 115, каже да је Хуњади имао 4000 војника; Promontorio de Campis, F. Babinger, *Der Quellenwert*, 65, помиње 10 000 коњаника на једном дунавском острву. Пошто је крсташка војска углавном била пешачка, то су свакако били Хуњадијеви и угарски коњаници; Goldner, *Tört. tár* IX, 65—66, каже да Хуњади

„misit per Danubium furtim quasi XII milia peditum et quasi mille equites"; српски деспот у свом писму каже да Хуњади „con tuto suo sforzo e potentia e appresso el Danubio": V. Makušev, *Mon.* II, 111; Рансано, 36—37; биће свакако претерано тврђење Тaљакоца да је Хуњади учествовао у борбама само са „sua solita familia": Wad. *Ann.* XII, 754; 767; N. Jorga, *Notes* IV, 161; *Pii secundi Pontificis Max. Commentarii*, *Romae* 1584, 600; уп. J. Hofer, *Johannes*, 194, нап. 80; уп.: E. Molnár, *Magyarország története*, I, Budapest 1964, 129.

162 У писму које је саставио још под Београдом, Тaљакоцо помиње 200 лађа у којима је било 3000 људи. Они су 14. јула дошли у Београд: L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 383; он касније помиње „navicelle serviziali" у хришћанској војсци: F. Babinger, *Der Quellenwert*, 12, нап. 2; Рансано, 36—7, зна за 40 угарских лађица.

163 Wad. *Ann.* XII, 767; Туроци, 24; Бонфиније, 50; Hammer, *Geschichte* I, 441.

164 Говор вицеканцелара падованског универзитета 1460. г., одржан приликом додељивања „licentia doctorandi" Јовану Роту: *Darstellungen und Quellen zur schlesischen Geschichte* III, Breslau 1907, 25—26.

165 Beheim, ed. Karajan, *Zehn Gedichte*, 54, стих 270; Тaљакоцо, Wad. *Ann.* XII, 767; Goldner, *Tört. tár* IX, 66, каже да су се борили „solum mechanici"; Длугош, ed. Przezdziecki, V, 226.

166 Wad. *Ann.* XII, 765; *B. Bernardi Aquilani Chronica fratrum minorum observantiae*, ed. L. Lemmens O. F. M., Roma 1902, 79; Рансано, 36. Иако је Капистран био познат као добар и ватрени говорник, питање броја људи који су под његовим непосредним утицајем узели крст је спорно. Преовлађује мишљење да тај број није био нарочито велики. Уп. E. Jacob, *Johannes von Capistrano* I, Breslau 1903, 136—7.

167 Wad. *Ann.* XII, 780; 787.

168 Тaљакоцо, Wad. *Ann.* XII, 764, помиње нарочито 200 пољских балистара; 765; Длугош, ed. Przezdziecki, V, 224; Туроци, 24; Бонфиније, 48; за велики број крсташа из Пољске можда не би говорила чињеница да је Капистранова проповедничка мисија у тој земљи била краткотрајна: Voigt, *Johannes*, 71—72; један од бечких студената је забележио: „Ich war 18 jar alt und nam das cruz an mich von Johanne Cappastrone". Студенти су имали свог старешину („studentenhouptman"): H. Haupt, *Ein Oberrheinischer Revolutionär aus dem Zeitalter Kaiser Maximilians* I, 8 *Erg. H. der Westdeutschen Zeitschrift für Geschichte und Kunst*, Trier 1893, 92—93. О студентима Беча и Кракова: N. Jorga, *Notes* IV, 348—9; када је султан освојио варош (Доњи град), ту су нарочито страдали крсташи „de Cracovia studentes": *Hardtmanni Schedelii Historia rerum memorabilium*, ed. Andreas Felix Oefelius, *Rerum Boicarum scriptores* I, Augsburg 1763, 395.

169 Wad. *Ann.* XII, 766.

170 Wad. *Ann.* XII, 764—766.

171 Wad. *Ann.* XII, 765; 767.

172 Nicolaus de Fara, Wad. *Ann.* XII, 422.

173 Wad. *Ann.* XII, 765—766.

174 L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 381; истина, легат Карвахал је помињао једном приликом неке дуге бродове, који су могли да приме 500 људи и више (L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 469), али нема доказа да су управо таквим лађама стигли у Београд Тањакоцо и његови другови. Још један очевидац борби, анонимни монах из Капистранове пратње, оставио је свој опис борби, веома сличан Тањакоцовом. Он је ушао у Београд са групом фрањеваца 2. јула 1456. г.: *Codex epistolaris saeculi decimi quinti* III, Cracoviae 1894, 92—94.

175 Тањакоцо, Wad. *Ann.* XII, 778.

176 Поред оне групе која је на пет лађа дошла у Београд, Тањакоцо каже да је 14. јула стигло 18 000 људи. Он наводи да је укупно било 60 000 крсташа: L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 383; Wad. *Ann.* XII, 765; Бернард Крајбуршки, који је писао на основу излагања очевица Јована Тростера, каже да је у Горњем граду било 16 000 људи, да је у борби стварно учествовало само 8 000 људи, а да је ван града „enhalb der Tunaw“ било преко 70 000 хришћана који нису могли да учествују у борби: N. Jorga, *Notes* IV, 144; P. Joachimsohn, *Bernard von Kraiburg*, Nürnberg 1901, 35; Promontorio de Campis помиње 20 000 крсташа: F. Babinger, *Der Quellenwert*, 65. Тањакоцо у свом другом писму каже да је Капистран за време ноћи увео у Београд 15 000 нових крсташа: N. Jorga, *Notes* IV, 160—161; епископ Шибеника помиње 100 000 крсташа, али каже да је у граду било 12 000 или 10 000 људи: L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 470; 8 000 крсташа у Београду помиње Cronaca di Venezia di ser Zorzi Delfin, Marciana VII, It. Cod. DCCXCIV (coll. 8503) f. 444' (334'). *B. Bernardini Aquilani Chronica fratrum minorum observantiae*, ed. L. Lemmens, 80: „Et soli quinque milia cruciati, prout retulerunt socii patris, qui praesentes fuerunt, omnem Turcorum exercitum converterunt in fugam“. То ће вероватно бити најтачније; Th. Spandugino, *I commentari dell'origine de principi Turchi et de'costumi di quella natione*, Fiorenza 1551, 55, каже да је Капистран окупио више од 20 000 бораца.

177 J. Hofer, *Johannes*, 634, нап. 176.

178 L. Thallóczy—A. Áldásy o. c., 463.

179 L. Thallóczy—A. Áldásy, o.c., 381; N. Jorga, *Notes* IV, 159.

180 L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 383.

181 Тањакоцо: „Erat iam tam in castro quam in civitate pestis valida et penuria maxima; nihil enim alimenti per Danubium iam poterat portari“: Wad. *Ann.* XII, 760. И анонимни сабрат Тањакоца се разболео у то време: *Cod. epistolaris* III, 92.

182 Wad. *Ann.* XII, 765—6.

183 L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 383; N. Jorga, *Notes* IV, 160; Wad. *Ann.* XII, 760.

184 Један савремени извор од 12. IX 1456. г. је забележио: „Exercitus vero christianorum erat etiam in magno disordine propter multas febres et invalitudines et necessitates victualium que sunt in ipso et incommoditates allogiamentorum“: L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 218.

185 Силађи је 8. VI 1456. год. писао Капистрану да су Турци опљачкали цркву „манихејаца“ па им треба подићи нову у Београду: *Történelmi tár* 1901, 213—214. Ова српска црква се морала налазити ван градских зидина када су је Турци могли опљачкати. То исто значи да су турски одреди већ тада били у околини града. Бонфиније, 47; да је опсада почела 12. јуна 1456. г. забележено је у *AA SS Ungariae ex Joannis Bollandi societatis Jesu Theologi continuatoribus aliisque scriptoribus excerpta* II, Tyrnaviae 1744, 288. Уп. Hammer, *Geschichte* I, 441; F. Babinger, *Mehmed der Eroberer*, 146.

186 L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 465.

187 По речима Таљакоца, који нема много симпатија за Хуњадија, он се налазио у Ковину „cum sua familia“, што очигледно треба шире схватити: L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 465—7; Wad. *Ann.* XII, 754; N. Jorga, *Notes* IV, 160.

188 Wad. *Ann.* XII, 754.

189 L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 381; N. Jorga, *Notes* IV, 159.

190 L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 465—6.

191 L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 467—9, писмо легата Карвахала Франћеску Сфорци. Легат наводи да је већ послао 5000 крсташа на југ.

192 Wad. *Ann.* XII, 755.

193 Капистран је ушао у Београд 2. јула. Он је 3. јула још писао из Београда асишком епископу у Петроварадин: L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 465—7; Таљакоцо каже да Капистран „sicque die, quo intravit, celebrata missa... cum tribus navibus cruce signatis onustis versus dominum Johannem descendere se praeparat“: Wad. *Ann.* XII, 754—755; неће бити тачно мишљење да је он тек 4. јула кренуо из Београда: J. Hofer, *Johannes*, 622; исти, *Der Sieger*, *Hist. Jahrbuch* 51 (1931), 194; L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 381; N. Jorga, *Notes* IV, 136.

194 Таљакоцо помиње „200 naviculae ad usum hominum deputatae“: Wad. *Ann.* XII, 761.

195 Деспот каже да Хуњади „in oppido nostro Zalonkemen“ „apromptat naves“. Деспот наводи да за случај даљих борби преко Дунава „nos... apromptamus gentes“: L Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 205; Wad. *Ann.* XII, 758—759.

196 Од фрањевца Таљакоца до савремене науке протезало се мишљење да је Капистран наговорио Хуњадија на речни продор ка Београду, чему се овај противио: Wad. *Ann.* XII, 761; S. Katona, *Hist.* XIII, 1072; J. Hofer, *Der Sieger*, 201.

197 Сумњало се „che Ungari... se accordarano col Turcho et che Johanne vayvoda gli prestava le orechie per le proferte grande gli farà il Turcho, el quale dice non vole altro da li Ungari et Alamani chel transito per venire in Italia“: L. Thallóczy—A.Áldásy, 210.

198 J. Hofer, *Der Sieger*, 196, у тежњи да што више умањи Хуњадијеве заслуге у борбама 1456. год. радо прихвата ову могућност.

199 Деспот Ђурађ у свом писму наводи: „dominus Turcorum cum tota potentia sua fuit sub castro nostro Zenderew et abinde minus quam

cum honore recessit, quia quam plurimi et principales de curia sua ibi fuerunt interfecti": L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 204—205; каснији турски писац Кемал-паша каже да је на Смедерево било упућено само једно одељење турске војске и то 100 коњаника и 1000 људи: F. Babinger, *Der Quellenwert*, 51.

200 L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 206; F. Babinger, *Der Quellenwert*, 51.

201 Тањакоцо је посматрао ове догађаје са бедема града. Он каже: „Mane autem sequenti, scilicet tertia die mensis (јули), ecce, Turcorum exercitus, apparere coepit". И даље: „Quarta vero die a remotis castrum obsidere coeperunt, sicque in paucis diebus omnis Turcorum potentia ibi locata est": Wad. *Ann.* XII, 755.

202 Wad. *Ann.* XII, 756; L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 381—2; Рансано, 35.

203 Бонфиније, 50.

204 Турци „disponuntur maximae bombardae in trina locatione, ut ex tali dispositione quaelibet pars murorum castri solo aequaretur"; Wad. *Ann.* XII, 759.

205 Wad. *Ann.* XII, 759: „Fecerantque ante eos maximam terrae congeriem, ut tam proiicientes quam stantes a castri bombardis minime laederentur". Н. Н., *Одломци из историје Београда, Годишњица НЧ* (1888) 22.

206 Деспот Ђурађ у писму од 13. јула 1456. г. каже да султан Београд „facit tremulari die ac nocte cum bombardis incessanter, et iam unam turrim destruxit per totum": L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 205; Халкокондил, 417; Beheim, *Zehn Gedichte*, 54, стих 250—256; Туроци, 24; Бонфиније, 48; Дука, 337; Длугош, ed. Przezdziecki, V, 224; *Thome Ebendorfferi de Haselbach Chronicon Austriacum*, ed. H. Pez, *Scriptores rerum Austriacarum* II, 879; *Viti Arenpeckii Chronicon Austriacum*, ed. H. Pez, *Scriptores rerum Austriacarum* I, Lipsiae 1721, col. 1262.

207 Bihl, *Duae epistolae*, *Arch. Franc. hist.* XIX, 68.

208 Тањакоцо, Wad. *Ann.* XII, 760: „et tunc in palatio ereximus altare et ibi sacrificia et orationes fiebant". Према томе неће бити тачно тврђење J. Hofera, *Johannes*, 627, да је после горе изложеног инцидента Тањакоцо служио службу на отвореном простору.

209 Тањакоцо, Wad. *Ann.* XII, 759: „expugnantur turres, propugnacula deiiciuntur, et per spatium decem dierum quasi omnes muri castri solo aequati sunt — restabant tamen turres interioris castri (Горњи град) nam terribiles lapides in unica percussione maximam partem murorum quantumcunque difficilem destruebant".

210 Wad. *Ann.* XII, 756; 759; S. Katona, *Hist.* XIII, 1068—1069.

211 Wad. *Ann.* XII, 756; 759; L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 384; N. Jorga, *Notes* IV, 138.

212 Ашик-паша заде, *Браство* 26, 77; Дурсун-бег, *Браство* 26, 97—98; Константин Јаничар, Споменик CVII, 39.

213 L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 205.

214 Тањакоцо, L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 383; Wad. *Ann.* XII, 761; N. Jorga, *Notes* IV, 160; Рансано, 37; F. Babinger, *Der Quellenwert*, 12, нап. 2.

215 Wad. *Ann.* XII, 761.

216 L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 469.

217 Кемал-паша заде, F. Babinger, *Der Quellenwert*, 13; 53.

218 Wad. *Ann.* XII, 761; Nicolaus de Fara, Wad. *Ann.* XII, 421.

219 Wad. *Ann.* XII, 761.

220 Тањакоцо, L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 383, каже да су крсташи ишли „ab utraque parte Danubii". L. Pastor, *Geschichte* I, 717; J. Hofer, *Johannes*, 630—631; исти, *Der Sieger*, 196; L. Kupelwieser, *Die Kämpfe*, 128, нап. 19; Fessler, *Geschichte*, II, 588.

221 Wad. *Ann.* XII, 761; L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 383; Туроци, 24; Рансано, 36; Бонфиније, 48; Кемал-паша заде, F. Babinger, *Der Quellenwert*, 52.

222 Wad. *Ann.* XII, 761; L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 383; F. Babinger, *Der Quellenwert*, 13; J. Hofer, *Johannes*, 631.

223 Тањакоцо, L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 383; Wad. *Ann.* XII, 761—2; у свом првом писму Тањакоцо је тврдио да је борба трајала скоро десет часова, док је касније у писму Јакову од Марке тврдио да је борба трајала пет сати. Nicolaus de Fara, Wad. *Ann.* XII, 421. N. Jorga, *Notes* IV, 160; Туроци, 24; Рансано, 36; Голднер, F. Babinger, *Der Quellenwert*, 13; J. Hofer, *Johannes*, 632; A. Huber, *Geschichte Öst.* III, 105; Zinkeisen, *Geschichte* II, 87; J. Szentkláray, *A dunai hajóhadak története*, Budapest 1885, 55—57.

224 Тањакоцо: „Nam licet huiusmodi cives sint schismatici, sunt tamen inimicissimi Turcis, animosi, acerrimi propugnatores cum eis a quibus magis quam ab aliis ipsi Turci timent; sunt etiam in aqua doctissimi certatores (код S. Katona, *Hist.* XIII, 1073, стоји „sagittarii"), nec terga vertunt; istis igitur dictae naves completae fuerunt": Wad. *Ann.* XII, 761; 762; Београђани су и пре борбе 14. јула имали сукобе са турским лађама, неке су чак и заробили: Wad. *Ann.* XII, 760; B. Krajburg, N. Jorga, *Notes* IV, 146, који наводи да су грађани Београда уништили две турске галије на Сави; Г. Витковић, *Прошлост шајкаша, Гласник СУД* 67 (1887), XX; Н. Крстић, *Бој под Београдом, Гласник СУД* XIX (1866), 44; R. Nisbet Bain, *The Siege of Belgrade*, 246; F. Elekes, *Die Verbündeten und die Feinde des ungarischen Volkes in den Kämpfen gegen die türkischen Eroberer*, Studia Historica Academiae scientiarum Hung., Budapestini 1954, 21, признаје учешће српских становника Београда у одбрани града.

225 L. Thallóczy—A, Áldásy, o. c., 383; Wad. *Ann.* XII, 763; N. Jorga, *Notes* IV, 137—8; Nicolaus de Fara, Wad. *Ann.* XII, 421.

226 Сам Тањакоцо даје различите цифре о губицима у речној борби. Најпре помиње 3 заробљене турске галије и 1000 подављених Турака, да би неколико година касније забележио да су овом приликом потопљене 3 галије, 4 заробљене и да је 500 Турака изгубило животе. Зна за 30 погинулих хришћана: L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 383; Wad. *Ann.* XII, 762; исте податке даје и N. de Fara,

Wad. *Ann.* XII, 421; Хуњади каже „nonnullas galeas eorum obtinuimus“: L. Thallóczy–A. Áldásy, o. c., 209; G. Fejer, *Genus*, 224–225; 226; епископ Шибеника је јављао папи јула 1456. год. да је у борби заробљено 10 турских лађа, да их је 7 мањих потопљено, да је страдало 1000 Турака и свега 12 хришћана: L. Thallóczy–A. Áldásy, o. c., 470; Дука, 337; Халкокондил, 418; Длугош, ed. Przezdziecki V, 224; *Viti Arenpeckii Chronicon Austriacum*, ed. H. Pez, *Scriptores rerum Austriacarum* I, col. 1263; Дурсун-бег, *Браство* 26, 98; N. Jorga, *Notes* IV, 160.

227 Wad. *Ann.* XII, 762–3; L. Thallóczy–A. Áldásy, o. c., 383; J. Hofer, *Der Sieger*, 196.

228 L. Thallóczy–A. Áldásy, 383; Wad. *Ann.* XII, 763; *Cod. epistolaris* III, 93.

229 Wad. *Ann.* XII, 764.

230 Wad. *Ann.* XII, 762–3; други очевидац даје исте податке као Таљакоцо: *Cod. epistolaris* III, 93.

231 Туроци, 25.

232. Рансано, 37.

233 Таљакоцо каже за Хуњадија да „laborabat indefesse pro castri conservatione“: Wad. *Ann.* XII, 769.

234 Wad. *Ann.* XII, 768; 769.

235 Таљакоцо: „Parant iam lignamina Turci, immunditias coadunant, paleas portant, fimum cineresque componunt, ccacervant lapides arbustaque cumulant, ut his omnibus, muris penitus destructis, fossata, quae magna et lata erant, valeant replere, ut fossatis repletis liberum aditum ad castrum habeant“: Wad. *Ann.* XII, 763; Критовул, ed. Müller, 115, описује веома сличан систем опсаде Цариграда. О попуњавању јарка: Beheim, *Zehn Gedichte*, 54, стих 257–288.

236 L. Thallóczy–A. Áldásy, o. c., 384; 471; Wad. *Ann.* XII, 763; N. Jorga, *Notes* IV, 138.

237 Wad. *Ann.* XII, 767–768.

238 N. Jorga, *Notes* IV, 161; Wad. *Ann.* XII, 768.

239 Писмо Голденера од 2. августа 1456. г. у *Történelmi tár* IX, 65; J. Hofer, *Der Sieger*, 197–8.

240 Таљакоцо: „Iam omnia moenia solo aequata sunt, iam turris illa maxima et quasi plumbea per medium scissa est“: Wad. *Ann.* XII, 771; *Notizenblatt, Beilage zum Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen*, Wien 1856, 33–34 (писмо посланика угарског краља миланском војводи августа 1456. год.); V. Fraknói, Mátyás király levelei I, 12; St. Kaprinai, *Hung. dipl.* II, 403; Nic. de Fara, Wad. *Ann.* XII, 422: „Aequatis solo primi castelli moeniis, fractis eversisque magna ex parte turribus ...“; Bihl, *Duae epistolae, Arch. Franc. hist.* XIX, 72; леп опис освајања градова у доба султана Мехмеда II дао је Константин Јаничар, Споменик CVII, 67–68. Он се у потпуности слаже са подацима који постоје за опсаду Београда.

241 Wad. *Ann.* XII, 770–771.

242 Тальакоцо: „Iam bombardae et pixides (Turcorum) silebant, iam per castra discurrebant solliciti": Wad. *Ann.* XII, 771.

243 Капистран у писму папи из Београда, непосредно после догађаја, 22. јула 1456. год. каже: „In tanta enim eramus tribulatione atque in tantis angustiis constituti, ut omnes putaverint non posse amplius resisti Turcarum potentiae, atque ipse dux Huniades... iudicaverit, deferendum esse castrum Nandor Albae": Wad. *Ann.* XII, 429—430; S. Katona, *Hist.* XIII, 1098—1099; Тальакоцо, Wad. *Ann.* XII 771.

244 *Darstellungen und Quellen zur schlesischen Geschichte*, Bd. 3, Breslau 1907, 25 и д.

245 Тальакоцо, Wad. *Ann.* XII, 771—772; он каже да Хуњади „monefacto autem domino Michaele ad vigilem custodiam castri, indutus lorica cum duobus viris quadam navicula nunc per Danubium nunc per Savam vectabatur": Wad. *Ann.* XII, 778.

246 Тальакоцо каже да Хуњади „manda al padre pregando che debia con tucta la gente et co le navi vostre venire alla riva de lu fiume ad presso allo castello": L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 384—5; у почетку борби, у току ноћи 21/22. јула Хуњади и Капистран су изгледа били заједно, обојица ван места борби: Wad. *Ann.* XII, 775.

247 Wad. *Ann.* XII, 771—772.

248 Тальакоцо признаје „timebant tamen permaxime omnes": Wad. *Ann.* XII, 772.

249 Тальакоцо, Wad. *Ann.* XII, 775:„Muri primi maioris castri penitus solo aequabantur, licet aliquae turrium particulae adhuc restarent minandae. Turres aliorum castrorum (мисли се на Горњи град), licet ex ictibus bombardarum valde laesae fuissent, non tamen ceciderant".

250 Wad. *Ann.* XII, 772; N. Jorga, *Notes* IV, 140; L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 387.

251 Тальакоцо, L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 384; Wad. *Ann.* XII, 773; Nic. de Fara, Wad. *Ann.* XII, 422; Халкокондил, 416; Туроци, 25; хронологија догађаја може се одредити са доста тачности захваљујући писмима и подацима очевидаца и учесника (Хуњади, Капистран, Тальакоцо и др.). Напад је почео увече 21. јула и трајао је целу ноћ до ујутру следећег дана, 22. јула.

252 Турци нападаху „currentes tanquam leones rugientes parati ad praedam": Wad. *Ann.* XII, 773.

253 Тальакоцо: „Turci pugnam circa ruinas murorum capiunt... sagittant, scopetizant, alii lapides, alii saxa manibus projiciunt, alii terras fodiunt, alii cavernas latentes faciunt, alii ruinis trabes inhaerent, alii ascendere nituntur, alii lanceis, alii iaculis, alii ensibus terribilibus christianos percutere conantur": Wad. *Ann.* XII, 773; Критовул, ed. Müller, 115; писмо Капистрана папи: *Arch. Franc. hist.* XIX, 72; писмо легата Карвахала: L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 210; Дурсун-бег, *Брасшво* 26, 98; Турци „уз бедеме прислонише лествице"; Тальакоцо: „Aveano facti li Turchy le cave sotterra secrete per intrare dentro li fossi": L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 385; Рансано, 37—38.

254 Халкокондил, 417; Турци „alii duas, alii tres sagittas quaelibet vice ex unico arcu iacentes adeo, quod aër sagittis condensus videbatur": Wad. *Ann.* XII, 773.

255 Beheim, *Zehn Gedichte,* 55, стихови 304—315.

256 Таљакоцо, Wad. *Ann.* XII, 771.

257 Wad. *Ann.* XII, 773—4; да су Турци продрли у град зна и турски писац Th. Spandugino, *I commentari dell'origine di principi Turchi et de'costumi di quella natione,* Fiorenza 1551, 55.

258 Wad. *Ann.* XII, 774; *Cod. epistolaris* III, 93.

259 Бонфиније, 49: „supra cadavera murorumque ruinas" водила се борба. Хришћани „amplius resistere non possent, iam labore, vigilia ac fame percussi": Wad. *Ann.* XII, 774.

260 Туроци, 26; Бонфиније, 50; Кемал-паша заде, F. Babinger, *Der Quellenwert,* 53; Хуњади у једном писму каже: „in medio castri duabus vicibus pugnam cum ipsis habuimus tamquam in uno campo": L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 208; Голденер у свом извештају: „Irruerunt enim bestie crudeles in oppidum ante castrum et pugnaverunt cum nostris per longum tempus": *Történelmi tár* IX, 65.

261 Таљакоцо најпре каже да је у град продрло 600 Турака, а у каснијем писму из 1460. год. наводи цифру од 700 Турака: L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 385; N. Jorga *Notes* IV, 161; Wad. *Ann.* XII, 775; Константин Јаничар, Споменик CVII, 40, каже да је у граду страдало око 400 јаничара. Халкокондил, 420, тврди да су се Турци у граду одмах дали у пљачку. Неће бити тачно његово тврђење да су јаничари без отпора ушли у град. За турску пљачку у граду зна и Дурсун-бег, *Брасшво* 26, 99; Promontorio de Campis, *Der Quellenwert,* 65, каже да су Турци успели да уђу у прву и другу тврђаву (rivellino).

262 Wad. *Ann.* XII, 775.

263 Људи „per altissimas fenestras se ipsos sponte praecipitabant": Wad. *Ann.* XII, 775; L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 385.

264 Wad. *Ann.* XII, 774; L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 385.

265 Wad. *Ann.* XII, 776; Nic. de Fara, Wad. *Ann.* XII, 422; исти, *AA SS,* Oct. X, 471.

266 Wad. *Ann.* XII, 776; L. Thallóczy—A. Áldásy, 385; Nic. de Fara, Wad. *Ann.* XII, 422—423; Критовул, ed. Müller, 116, каже да су браниоци бацали Турке са кула, кућа и других виших места, да су их нападали са свих страна; Константин Јаничар, Спом. CVII, 40, наводи да кад су јаничари почели да беже, да су их Угри „тукли, убијали, секли".

267.Wad. *Ann.* XII, 776.

268 У томе је, чини се, објашњење података које даје Халкокондил, 420—421. Он је забележио својеврсну „причу" о томе. Турци су се, по њему, пели преко зидова у град. Хуњади је имао следећи план: они који су бранили бедеме повучени су са својих места. На уговорени знак трубе требало је да се врате на своја места и да сви заједнички одједном нападну Турке. Турци, видећи да нема отпора, уђоше у град и почеше да пљачкају. На дати знак Угри на-

падоше на Турке, затворише их и тада је настао покољ нападача. Кемал-паша, F. Babinger, *Der Quellenwert,* 54, такође зна да је Хуњади, кад су Турци град скоро заузели, затворио излазе јаничарима. J. Hofer, *Der Sieger,* 180, нап. 43, сматра ову причу о Хуњадијевом плану сасвим измишљеном, јер мисли да тобожње повлачење има смисла само на отвореном пољу и да ниједан војсковођа не би на тај начин пустио непријатеља у град. Халкокондилово излагање прихватају: Zinkeisen, *Geschichte* II, 89; R. Nisbet Bain, *The Siege,* 247—8; F. Babinger, *Mehmed der Eroberer,* 149—150. Међутим, вероватно је Халкокондил забележио оно о чему се говорило међу Турцима, а развој борбе је заиста дозвољавао да се стекне утисак о неком „плану". Хуњадијево лично одсуствовање из града не значи да се није радило по његовим наредбама, нарочито када су у питању угарски војници, којих је било у граду у датом тренутку.

269 Wad. *Ann.* XII, 778; 782; Nic. de Fara, Wad. *Ann.* XII, 423—4.

270 Wad. *Ann.* XII, 775.

271 Говорећи о општем нападу на град Тањакоцо додаје: „per acqua non poteano per le nave nostre": L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 385; N. Jorga, *Notes* IV, 139; Ашик-паша заде зна да су у нападу на град учествовале и лађе и да су многе од њих потопљене: *Браство* 26, 77; Длугош, ed. Przezdziecki V, 225.

272 Wad. *Ann.* XII, 423; 777.

273 Хуњади у писму угарском палатину од 24. VII 1456. год. наводи: „dum predicta feria V-ta (22. јули) contra ipsas galeas ire volebamus, ille se mox in fugam converterunt, de eisdem homines salientes ipsos igni combusserunt": L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 209; Тањакоцо: „Vedendo lu gran Turcho la repulsa e la grande occisione de li soy, desperase de la sua perfida voluntate, fa mictere focho nel galee e nave soe e fine ad mezo di forono arse": L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 385; Капистраново писмо: Bihl, *Duae epistolae, Arch. Franc. hist.* XIX, 73; писмо легата Карвахала: L. Thallószy—A. Áldásy, o. c., 211; Promontorio de Campis, F. Babinger, *Der Quellenwert,* 65.

274 Wad. *Ann.* XII, 778; писмо Капистрана из Београда папи: Wad. *Ann.* XII, 429—430; Nic. de Fara, Wad. *Ann.* XII, 423; S. Katona, *Hist.* XIII, 1099.

275 Wad. *Ann.* XII, 780.

276 Wad. *Ann.* XII, 779.

277 Капистран у писму папи: „Ego vero . . . quum illos ex muris revocare non possem, in campum prodivi": S. Katona, *Hist.* XIII, 1099; Wad. *Ann.* XII, 429—430.

278 Wad. *Ann.* XII, 779; 780; N. Jorga, *Notes* IV, 161.

279 Тањакоцо, Wad. *Ann.* XII, 780; 782; најпре их је било око 1000, па су се све више скупљали око Капистрана: N. Jorga, *Notes* IV, 161.

280 Bihl, *Duae epistolae, Arch. Franc. hist.* XIX, 72.

281 Тањакоцо, L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 386; Wad. *Ann.* XII, 780; 782; 785—6; N. Jorga, *Notes* IV, 139; 161; писмо легата: L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 210—211; Promontorio de Campis, F. Babinger, *Der Quellenwert,* 65; Халкокондил, 421; Дука, 337.

282 Хришћани су освојили „molte recchezze che li Turchy non poterano defendere": L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 386; по њему су и мртви Турци ископавани ради пљачке: Wad. *Ann.* XII, 788; 789; Константин Јаничар, Спом. CVII, 40; Критовул, 114—116; Халкокондил 421—422; Бонфиније, 50.

283 Капистран у писму папи наводи: Турци „ab urbe expulsi, cum dolose recederent ... ut nostris exeuntibus pararent insidias ...": Bihl, *Duae epistolae, Arch. Franc. hist.* XIX, 65; Дурсун-бег, 99; Константин Јаничар, 40.

284 J. Hofer, *Johannes*, 644; F. Babinger, *Der Quellenwert*, 21—22.

285 Ван града су се борили „inexperti, pauperes, inermes, discalciati, senes, decrepiti, mendici, aliqui sacerdotes et religiosi": Wad. *Ann.* XII, 782; 786; Дурсун-бег, *Братство* 26, 100; Халкокондил, 423; Критовул, 116; Ашик-паша заде, *Братство* 26, 77; Константин Јаничар, 40.

286 Wad. *Ann.* XII, 784; 785—6.

287 L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 386; Wad. *Ann.* XII, 782.

288 Угарски писци су се трудили да Хуњадија вежу и за ове борбе око турских топова. Тако пишу: Туроци, 26; Рансано, 38; Бонфиније покушава да измири супротности: он пушта крсташе да излазе ван града и пљачкају турске шаторе, а Хуњадију приписује освајање топова (стр. 50). О тенденциозности Бонфинија: J. Hofer, *Der Sieger*, 184—6. Хуњади у свом писму наводи: „omnesque bombardas et ingenia sua (султанова) obtinuimus": L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 208; Хуњади је овде могао говорити и уопштено, као врховни командант хришћанске војске, а свакако је део славе хтео себи да припише мада је, по нашем мишљењу, његова главна заслуга у обрнутом — у задржавању хришћана од напада ван града. Карвахал каже да су топове освојили „католици": L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 210; остали извори, мало удаљенији временски и просторно од догађаја, не разликују крсташе од Угара: Халкокондил, 421 и д.; Критовул, 114, зна само за Угре; у литератури се различито третира овај проблем: Voigt, *Hist. Zeitschrift* X, 82, мисли да је Хуњади брзим испадом спасао крсташе од уништавања; тако исто мисле: L. Pastor, *Geschichte* I, 719; Н. Крстић, *Бој под Београдом*, 52, итд.

289 Promontorio de Campis, F. Babinger, *Der Quellenwert*, 66; N. Jorga, *Notes* IV, 146; Дука, 337; Критовул, 116; *Anonymi Mellicensis breve Chronicon Austriae*, ed. H. Pez, *Scriptores rerum austriacarum* II, col. 463; Th. Spandugino, *I commentari* 55; Туроци, 26, зна да се султан освестио тек на Авали. Неки су тврдили да је рањен у груди, други — у бутину: Wad. *Ann.* XII, 787. Говорило се чак о султановој смрти, односно о његовој неурачунљивости: L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 218; Wad. *Ann.* XII, 791.

290 Promontorio de Campis, F. Babinger, *Der Quellenwert*, 66; 45; Константин Јаничар, 39—40.

291 Тањакоцо, L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 386; Wad. *Ann.* XII, 791; Promontorio de Campis, F. Babinger, *Der Quellenwert*, 66; Халкокондил, 419; Длугош, 225; Ашик-паша заде, 77; Критовул, 116; Константин Јаничар, 40.

292 Promontorio de Campis, F. Babinger, *Der Quellenwert*, 66; Халкокондил, 422—423; Константин Јаничар, 40.

293 Хуњади у свом писму од 24. јула 1456. г. из Београда каже да је борба ван града трајала „ad sero": L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 208; у свом другом писму наводи да борбу ван града „ante seram... habuimus": N. Jorga, *Notes* IV, 135; G. Fejer, *Genus*, 224; 226; Капистран је писао папи 22. јула „deffessus rediens ex pugna": S. Katona, *Hist.* XIII, 1099; Таљакоцо каже да се Капистран прикључио борби ван града око 16 часова: „hora erat quasi 16a": Wad. *Ann.* 780, и да је борба трајала „quasi per spatium quinque horarum": Wad. *Ann.* XII, 786; J. Hofer, *Johannes*, 643; Nic. de Fara, Wad. *Ann.* XII, 424, каже да је борба трајала 6 часова; подацима учесника тешко је супротставити друге, касније писце. Према излагању Халкокондила, 421—2, изгледа да је напад на турски логор почео пре подне 22. јула; у једном извештају од 15. IX 1456. год. стоји: „Item an dem obgemelten pfinstag (22. јули) noch newen nam der gaistlich vatter Capistran die creutzer all zusamen und huben an zcu vechten mit dem Turkischen here": N. Jorga, *Notes* IV, 131; F. Babinger, *Der Quellenwert*, 36.

294 Пошто је султан изгубио скоро све јаничаре и много коњаника, опрему и оружје, једва је успео да побегне: писмо Франциска Филелфа, Raynaldus, *Ann. eccl.* t. XVIII, 464.

295 Wad. *Ann.* XII, 787; султан је „allen seinen Zeug von Puluer und Salitter selbs anzuntten und verprennen lassen": N. Jorga, *Notes* IV, 133.

296 Таљакоцо ставља преношење турских топова у град после повлачења Турака: L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 386; Wad. *Ann.* XII, 789.

297 Таљакоцо: „La nocte tucti se partireno si che la matina no se vevedia pavillione": L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 386. Писмо Хуњадија: L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 208.

298 Promontorio de Campis, F. Babinger, *Der Quellenwert*, 66.

299 Таљакоцо помиње 120, а касније 140 и 144 кола са рањеницима: L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 386—7; N. Jorga, *Notes* IV, 140; 162; Wad. *Ann.* XII, 787.

300 Wad. *Ann.* XII, 791—2.

301 Wad. *Ann.* XII, 791.

302 Папа Каликст III у писму владару Етиопије бележи: „Ipse vero Turcus... quum ad Sophiam urbem pervenisset, in rabiem versum, quamplures ex propinquis suis sine causa sua manu peremit": *AA SS*, Oct. X, 380.

303 Wad. *Ann.* XII, 788; Th. Ebendorfferi, *Chronicon Austriacum*, ed. H. Pez, *Scriptores rerum austriacarum* II, 880.

304 Wad. *Ann.* XII, 787.

305 Карвахал тврди да Хуњади „non poterat eum (султана) sequi, quia non habebat equites et crucesignati erant pedites": L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 211.

306 Таљакоцо: „Et lo sequento di andando alcuni sequitandoli pilliareno molti bufari e bovi con che aveano portato loro machine": L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 386—7; N. Jorga, *Notes* IV, 140.

307 Извештај Голденера: N. Jorga, *Notes* IV, 142; уп. *Történelmi tár* IX, 66; Beheim, *Zehn Gedichte*, 56, стихови 390—399, такође зна да су хришћани гонили Турке у повлачењу.

308 Таљакоцо, Wad. *Ann*. XII, 793: „cruce signati se non permissos Turcos fugientes insequi ... publice die sequenti post victoriam praeconisari fecerunt ..."

309 Wad. *Ann*. XII, 793.

310 Извештај од 15. IX 1456. год.: „Hetten jn (Хуњадија) die creitzer, sie lyessen in nicht ein augenplik leben, wan er gern gesehen hett, das sie alle erschlagen weren worden. Das hot Got understannden": N. Jorga, *Notes* IV, 132.

311 Wad. *Ann*. XII, 793.

312 Bihl, *Duae epistolae, Arch. Franc. hist*. XIX, 72—75.

313 L. Thallóczy-A. Áldásy, o. c., 388.

314 Wad. *Ann*. XII, 794: у Београд „post victoriam dominus Johannes gubernator et post recessum cruce signatorum constituebatur".

315 L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 208—209; G. Fejer, *Genus*, 223; 225; тачно је примећено да су писма Хуњадија писана веома опште и добро одмереним изразима. Употреба pluralis maiestaticus-a не значи много, јер је тако писао и угарски краљ о опсади Београда, иако у њој сигурно није учествовао: уп. J. Hofer, *Der Sieger*, 173—174.

316 Туроци, 24—26; Рансано, 36; 38; Бонфиније, 48—50; извештај Georgius-a de Welche писан је на основу излагања Хуњадијевог човека, па је у том смислу и тенденциозан: *Történelmi tár* IX, 159.

317 Wad. *Ann*. XII, 429—430.

318 *Hist. Bohemica*, c. 66, цит. по Wad. *Ann*. XII, 426; S. Katona, *Hist*. XIII, 1109; Пиколомини је у *Hist. Europ*. c. 8 писао: „Potuit Capistranus patrimonium contemnere, voluptates calcare, libidinem subigere: gloriam vero spernere non potuit".

319 Nic. de Fara: Wad. *Ann*. XII, 421—424; Christophorus de Varisio, Јероним из Удине: *AA SS, Oct*. X, 439—545.

320 Таљакоцо говори о последњим часовима Капистрановим у писму Јакову од Марке писаном 10. II 1461: Wad. *Ann*. XII, 444—466. Врло добру, мада не и детаљну анализу Таљакоцових писама (било их је 4), дао је R. Lechat, *Analecta Bollandiana*, 39, 141—149. Он је тачно утврдио да су 3. и 4. писмо састављени са тенденцијом да се подржи канонизација Капистрана и да она садрже низ детаља којих нема у првим писмима. Lechat врло убедљиво показује како се из писма у писмо може пратити стварање легенде о Капистрану.

321 Wad. *Ann*. XII, 789; „O illustrissime princeps ... Johannes de Huniad, cuius opera ac strenuitate muralia castri praedicti Nanderalbe

per Turcos solo aequata tanta industria laboriosissime resarcisti! cuius praecepto naviculae contra galeas Turcorum dispositae, cuius praesentia ipsae galeae amotae sunt atque submersae, cuius consilio ac sollicitis litteris ad patrem datis ipsi castro succursum est!".

322 *Chronica Nicolai Glassberger, Analecta Franciscana* II, Ad Claras Aquas 1887, 365.

323 Тањакоцо каже да крсташи „de Johanne Biancho governatore no curavano, solo allu padre obediano": L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 384. Ову мисао он понавља у више наврата у разним облицима. Други очевидац каже да крсташи „gubernatorem pro nichilo reputantes": *Cod. epistolaris* III, 93.

324 Папски легат је писао 29. јула 1456. год. из Илока да у борбама око Београда „erat gubernator, de cuius excellentia et providentia non potest satis dici, sed paucas gentes habebat suas, sed pauperes crucesignati fuerunt qui pugnarunt. Erat ibi frater Joannes de Capistrano, qui clamabat ad Jesum...": L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 210; интересантно је да папа Каликст III, који је одредио Капистрана за вођу крсташа у овим борбама, преимућство даје Хуњадију. Он у својој були од 6. августа 1457, год. говори о Капистрану речима пуним поштовања, али ограничава његову улогу на проповеди. Победа је однета, каже папа, „sub strenuo Joanne vayvoda celebris memoriae, fidei nostrae Catholicae acerrimo defensore": J. Hofer, *Der Sieger*, 183, нап. 469; слично и у писму од 24. августа 1456. год.: A. Theiner, *Mon. Hung.* II, 280; папа је високо ценио Хуњадија, називао га је најчувенијим човеком каквог свет већ 300 година није видео: опис миланског војводе J. Calcaterre (L. Pastor, *Geschichte* I, 724—5; 856); L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 215; уп. Promontorio de Campis, F. Babinger, *Der Quellenwert*, 65; *Történelmi tár* IX, 65—66; повеља угарског краља Матије Корвина: St. Kaprinai, *Hung. dipl.* II, 403; турски извори знају углавном за Хуњадија: Халкокондил, 416 и д.; Ашик-паша заде, *Браство*, 26, 77; Дурсун-бег, *Браство* 26, 97; Критовул, ed. Müller, 115; Duka, 337; Annales Georgii Phrantzae, ed. Bonnae 1838, 385—6; он помиње и Капистрана. Када су у питању турски извори није чудно да они углавном сви знају само за Хуњадија: он је био њихов већ познати непријатељ, дугогодишњи мегданџија.

325 Арагонски краљ Алфонс V честита Хуњадију на победи: L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 472; N. Jorga, *Notes* IV, 236.

326 J. Hofer, *Der Sieger, Hist. Jahrbuch* 51 (1931), 163—212; исти, *Johannes*, 647, покушавао је увек да умањи улогу Хуњадија у корист Капистрана, за кога каже да је три пута спасао Београд; насупрот њему G. Voigt, *Johannes von Capistrano, Hist. Zeitsch.* X (1863), 19—97, трудио се да докаже необјективност фрањевачких извора који славе Капистранова дела. Уп. L. Pastor, *Geschichte* I, 712—720; R. Nisbet Bain, *The Siege*, 246—252; H. Blase, *Der heilige Johannes Capistranus, Belgrads Retter am 21. Juli 1456, und seine Zeit, Programm der Rheinischen Ritter-Academie zu Bedburg* XVI (1858), Köln, 28—37, такође настоји да што више истакне улогу Капистрана; E. Jacob, *Johannes von Capistrano* I, Breslau, 1903, 144—150, покушава објективно да оцени улогу Капистранову у борбама код Београда. Он подвлачи и улогу Хуњадија, кога чак сматра заслужнијим за успех; Φ .Μοδρατυ, 'Ο Οὐνυάδης καὶ ἡ

ὑπὸ Μωάμεθ Β' τοῦ πορθητοῦ πολιορκία τοῦ Βελιγραδίου τῷ 1456, Ε.Ε.Β.Σ 4 (1927) 267-279.

327 Енеј Силвије Пиколомини управо тако говори о овој двојици људи: *Pii secundi Pontificis Max. Commentarii*, Romae 1584, 601; уп. *Chronicon Austriacum*, ed. H. Ch. Senckenberg, *Selecta iuris et historiarum* V, Francoforti ad Moenum 1739, 11.

328 Хуњади каже „pedites ipsius imperatoris, qui alias suas gentes prevalebant, quasi omnino sunt annichilati": L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 208; N. Jorga, *Notes* IV, 135; G. Fejer, *Genus*, 224; 226; један турски пребег јавио је да је изгинуло 5000 јаничара „igne, ferro et bombardis": Wad. *Ann.* XII, 791; Константин Јаничар, 40, помиње 400 рањених јаничара приликом јуриша на град; угарски краљ је писао 3. августа 1456. год. миланском војводи да су после пораза успели да побегну углавном коњаници: *Notizenblatt, Beilage zum Archiv für Kunde österr. Geschichtsquellen*, Wien 1856, 33.

329 Wad. *Ann.* XII, 787.

330 Б. Крајбург је забележио да је на обе стране страдало 4—5000 људи: N. Jorga, *Notes* IV, 146; Енеј Силвије Пиколомини, *Hist. Boem.* c. 65, каже да неки тврде да је изгинуло преко 40 000 непријатеља, неки кажу 20 000 и додаје: „Alii ad summum quatuor millia caesa fuisse dicunt, quod nobis infra verum esse videtur": Wan. *Ann.* XII, 436. Капистран помиње 24 000 изгинулих Турака, као и Тањакоцо: *Arch. Franc. hist.* XIX, 65; N. Jorga, *Notes* IV, 161; Wad. *Ann.* XII, 790—792; 430; папа помиње исту цифру од 24.000 погинулих: *AA SS*, Oct. X, 380; Длугош, ed. Przezdziecki V, 225; Nic. de Fara, Wad. *Ann.* XII, 424; Promontorio de Campis каже да је погинуло 7000 људи румелијског беглербега, а после помиње 13 000 Турака не урачунавајући заробљене: F. Babinger, *Der Quellenwert*, 66; цифре од 20 000, 40 000, 60 000 и веће, свакако су претеране. Преко 100.000 изгинулих Турака помиње *Chronicon terrae Misnensis*, ed. J. B. Menckenii, *Scriptores rerum Germanicarum praecipue Saxonicarum* II, Lipsiae 1728, col. 360.

331 Wad. *Ann.* XII, 760; Promontorio de Campis каже да је страдало 100 галија: F. Babinger, *Der Quellenwert* 66; више заробљених галија помиње Капистран: *Arch. Franc. hist.* XIX, 65; двадесет заробљених галија помиње папа: *AA SS*, Oct. X, 380; Длугош, 226.

332 Капистран наводи да је било 32 велика топа: *Arch. Franc. hist.* XIX, 74; Тањакоцо зна за 22 велика топа и безброј малих: Wad. *Ann.* XII, 788; 12 великих топова помињу: Голденер, N. Jorga, *Notes* IV, 141; *Történelmi tár* IX, 66; G. de Welche, *Történelmi tár* IX, 159; извештај града Нирнберга: N. Jorga, *Notes* IV, 143; Длугош, 226, помиње 100 топова; Б. Крајбург — 13 топова и један велики: N. Jorga, *Notes* IV, 146; о плену топова и ратних справа: H. Schedelii *Historia rerum memorabilium*, ed. A. F. Oefelius, *Rerum Boicarum scriptores* I, Auguste Vindelicorum 1763, 395.

333 F. Babinger, *Der Quellenwert*, 66.

334 Wad. *Ann.* XII, 757.

335 Wad. *Ann.* XII, 792.

336 Тањакоцо каже да је у току ноћи 21/22. јула изгинуло само 60 хришћана, а да је био много већи број рањених. Затим наводи

да је једва 300 хришћана погинуло „in hoc trino conflictu": Wad. *Ann.* XII, 777; 792; Хуњади је писао да „multi enim ex familiaribus et hominibus nostris vulnerati et aliqui mortui sunt": L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 208; међу крсташима који су се октобра 1456. год. налазили у Футогу, говорило се да је у Београду страдало 2000 хришћана: N. Jorga, *Notes* IV, 147; један савремени извор помиње 5000 страдалих у борби: N. Jorga, *Notes* IV, 134.

337 Wad. *Ann.* XII, 792.

338 F. Babinger, *Mehmed der Eroberer*, 151; Wad. *Ann.* XII, 485—488; писмо француском краљу Карлу: Wad. *Ann.* XII, 439—440.

339 *AA SS*, Oct. X, 385. У Бреслави су звонила сва звона, одржаване су службе у знак захвалности за победу код Београда: Peter Eschenloers, *Stadtschreibers zu Breslau, Geschichten der Stadt Breslau* I, Breslau 1827, 33.

340 M. Динић, *Грађа* II, 67—68; Дрезденска хроника: N. Jorga, *Notes* IV, 240; *Notizenblatt, Beilage zum Archiv für Kunde öst. Geschichtsquellen*, Wien 1856, 34—35; L. Pastor, *Geschichte* I, 723—4; 855—6; L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 215; Pray, *Ann. III*, 184—5.

341 Млечани 12. августа 1456. год. честитају на победи Хуњадију и легату Карвахалу. За победу су сазнали из писма острогонског кардинала, епископа Шибеника и Јанка Хуњадија: S. Ljubić *Listine* X, 94—95.

342 Поред извора директно коришћених у овом одељку, има много и таквих који не доносе нове податке, већ само одјеке борби. Победу код Београда забележили су и *Jacobi Unresti Chronicon Austriacum*, ed. Hahn, *Collectio monumentorum* I, Brunsvigae 1724, 543—5; *Magnum Chronicum Belgicum*, ed. Pistorius, *Rer. Germ. Scriptores* III, p. 416; *AA SS*, Oct. X, 473; *Chronicon monasterii Mellicensis*, ed. H. Pez, *Scriptores rerum Austriacarum* I, Lipsiae 1721, col. 258; *Anonymi Mellicensis breve Chronicon Austriae*, ed. H. Pez, *SS rerum Austriacarum* II, Lipsiae 1725; col. 463 и д. Савременик бенедиктинац Johannes Frank из Аугзбурга доноси вести о опсади, учесницима, плену: A. Steichele, *Fr. Johannes Frank's Augsburger Annalen 1430—1462. Archiv für die Geschichte des Bisthums Augsburg* II, Augsburg 1859, 95—6; *Die Chronik Hartung Cammermeisters*, ed. R. Reiche, Halle 1896 (колекција *Geschichtsquellen der Provinz Sachsen* t. 35), 150—151; Donado da Lezze, *Historia turchescha* (1300—1514), ed. J. Ursu, Bucuresti 1910, 22; S. Lambros, *Ecthesis cronica and cronicon Athenarum*, London 1902, 33—34 и др.

343 Поред података који су цитирани у току излагања, интересантно је да се на турском снимку Београда налази једна кула са натписом у коме се каже да је била срушена од стране султана Мехмеда и да од тада више није била обновљена: Г. Елезовић—Г. Шкриванић, *Како су Турци*, 13 и прилог.

344 Wad. *Ann.* XII, 771, 774; L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 205.

345 Wad. *Ann.* XII, 788.

346 Wad. *Ann.* XII, 760; Туроци, 26; Кемал-паша, F. Babinger, *Der Quellenwert*, 53.

347 Критовул, ed. Müller, 115.

348 Хуњади је тада писао: „In tantum enim castrum per ictus bombardarum destruxit (султан), quod ipsum castrum non castrum sed campum dicere possumus, quod usque ad terram murus castri est destructus": L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 208; G. Fejer, *Genus*, 223—224; N. Jorga, *Notes* IV, 134; Б. Крајбург уверава да Београд није тако страшно разорен: N. Jorga, *Notes* IV, 146; он мисли вероватно на Горњи град. Длугош, ed. Przezdziecki, V, 226.

349 Један очевидац је писао о стању Београда почетком новембра 1456. год.: „Item dem Ewsern Slosz sein ettliche Thurn abgeschossen bey dem Thore vnd auch der mawer ain Stuck": E. Birk, *Beiträge zur Geschichte der Königin Elisabeth von Ungern und ihres Sohnes König Ladislaus, Quellen und Forschungen zur vaterländischen Gesch., Lit. und Kunst*, Wien 1849, 252.

350 L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 209; G. Fejer, *Genus*, 225; N. Jorga, *Notes* IV, 135—6.

351 Писмо Голденера од 2. августа 1456. год.: *Történelmi tár* IX, 66.

352 Писмо папе Каликста III: Raynald. XVIII, ad ann. 1456, No. 42.

353 E. Birk, *Beiträge*, 252.

354 Wad. *Ann.* XII, 789; 794.

355 *Arch. Franc. hist.* XIX, 74.

356 Легат Карвахал је био 29. јула у Илоку: L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 211.

357 Wad. *Ann.* XII, 793.

358 Карвахал је писао 29. јула из Илока: „De modo procedendi in isto negotio ulterius conveniam die dominico cum domino gubernatore et aliis baronibus et quod ibi concludetur notificabo illustrissime dominationi vestre" (миланском војводи): L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 211. Пошто се зна да је 22. јули био четвртак (L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 208), то је 29. јули био опет четвртак, а недеља, која се помиње у писму као дан састанка са Хуњадијем — 1. август. Уп. W. Fraknói, *Carvajal's Legationen, Ung. Revue* 1890, 135.

359 Wad.*Ann.* XII, 794; угарски племић који се ту помиње, Paulus de Sechar, није нам ближе познат.

360 Wad. *Ann.* XII, 794; N. Jorga, *Notes* IV, 162.

361 Wad. *Ann.* XII, 447; 794.

362 Халкокондил, 424; Дурсун-бег, *Братство* 26, 100.

363 Wad. *Ann.* XII, 447; 794; W. Fraknói, *Carvajal's Legationen*, 135.

364 Wad. *Ann.* XII, 444—466; L. Thallóczy—A. Áldásy, 218; о смрти Капистрановој писали су његови пратиоци кардиналу Енеју Силвију Пиколоминију: *Chronica fratris Nicolai Glassberger, Analecta Franciscana*, II (1887), 372—374; Н. Крстић, *Бој под Београдом*, 61; уп. некритичан рад: Placido Belavić, *Zadnji časovi sv. Ivana Kapistrana*, 1906, 3—24; за натписе у Илоку о Капистрану: J. Kukuljević—Sakcinski, *Nadpisi sredovječni i novovjeki na crkvah, javnih i privatnih zgradah u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb 1891, 58—63.

365 L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 216; 218.

366 Wad. *Ann.* XII, 793; L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 211; M. Динић, *Грађа* II, 69.

367 Голденер је писао 3. августа 1456. год. из Беча: „Ex Wyenna ibunt ...ad minus tria milia pauperes simplices — nullus cliens, satrapas aut nobilis... Vidi eos die dominico processionatim: precedebant sacerdotes, monachi conversi, doctores nigri, baccalarij et literati in numero trecenti bene armati, aciem tocius populi gerentes, alii sutores, sartores et ceteri pauperes usque sine capite et capitanei vadunt": N. Jorga, *Notes* IV, 142.

368 Писмо Б. Крајбурга о томе из Беча 24. августа 1456. г.: N. Jorga, *Notes* IV, 144.

369 Од једне групе немачких крсташа страдало је у Угарској у сукобима са локалним становништвом око 400 људи: N. Jorga, *Notes* IV, 147. Ишли су бродовима низ Дунав, из Немачке, преко Беча и Будима: L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 216; 471; међу њима је било доста студената. Око 800 крсташа опремило је градско веће Нирнберга и поставило им двојицу Швајцараца за вође са обавезом да о свему обавештавају наредбодавце. Тако су сачувана три њихова писма: J. Baader, *Zur Geschichte des Kreuzzuges* v. J. 1456, *Anzeiger für Kunde der deutschen Vorzeit*, N. F. X, 1863, Nürnberg, 251—3. Неке крсташе опремале су жене о свом трошку и слале у рат: L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 471; F. Babinger, *Der Quellenwert*, 35—6.

370 Писмо угарског краља миланском војводи: *Notizenblatt, Beilage zum Archiv für Kunde öst. Geschichtsquellen*, Wien 1856, 33—34; Th. v. Kern, *Zur Geschichte des Kampfes um Belgrad im Juli* 1456, *Anzeiger für Kunde der deutschen Vorzeit* XI, N. F., 1864, 374; N. Jorga, *Notes* IV, 143; L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 214.

371 L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 471.

372 *Notizenblatt, Beilage zum Archiv für Kunde öst. Geschichtsquellen*, Wien 1856, 33—34.

373 L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 472—3.

374 Један извор је забележио да су краљ и Цељски напустили Беч „festinantes propter mortem ipsius Huniad": N. Jorga, *Notes* IV, 144.

375 Један део крсташке војске је био опремљен средствима градског већа Нирнберга. Ови су одреди напустили Нирнберг 27. августа 1456: *Die Chroniken der deutschen Städte* III, Leipzig 1864, 409—413. Крсташи за борбу против Турака после победе код Београда, потицали су и из других градова. Тако је једна група кренула и из Аугзбурга. По речима савременика, они „hätten nichts geschaft, denn das sy hetten das gelt verzert": A. Steichele, *Fr. Johannes Frank's Augsburger Annalen 1430—1462, Archiv für die Geschichte des Bisthums Augsburg* II, Augsburg 1859, 96.

376 Угарски краљ је био 14. септембра 1456. год. у Вишеграду: S. Katona, *Hist.* XIII, 1117—1119; E. Birk, *Beiträge*, 256; J. Teleki, *Hunkora* X, 548—553; G. Fejer, *Genus*, 229; Туроци, 27—28; Бонфиније, 51—2.

377 Georgius Sirmiensis, ed. M. Динић, *Грађа* I, 62; St. Kaprinai, *Hung. dipl.* I, 98—99.

378 Бонфиније, 53; St. Kaprinai, *Hung. dipl.* I, 103.

379 E. Birk, *Beiträge*, 256.

380 J. Baader, o. c., 287.

381 N. Jorga, *Notes* IV, 147.

382 J. Baader, o. c., 287.

383 N. Jorga, *Notes* IV, 149.

384 Туроци, 28; Бонфиније, 52.

385 E. Birk, *Beiträge*, 256.

386 Угарском краљу су се пре тога придружили српски деспот са 1500 коњаника, чешки великаши Розенберг и Штернберг са 400 коња, као и неки угарски барони изражавајући краљу покорност: N. Jorga, *Notes* IV, 148.

387 Датум 8. новембар забележен је код учесника догађаја: E. Birk, *Beiträge*, 229; 251; 256. Сазнајемо да је било 103 брода и 44 000 наоружаних крсташа, углавном из Немачке. Туроци, 28; A. Huber, *Gesch. Öst.* III, 107, нап. 1, оправдано сумња у цифру од 44 000 крсташа и своди је на нешто више од 6 000. Бехајм каже да су лађе низ Дунав носиле храну, барут, оружје, топове и другу опрему: Beheim, *Zehn Gedichte*, 57, стихови 480—503; K. Rath, *A magyar királyok hadjáratai*, 206.

388 L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 472—3.

389 W. Fraknói, *Carvajal's Legationen*, 136.

390 E. Birk, *Beiträge*, 251; 256; J. Teleki, *Hun. kora* X, 550; St. Kaprinai, *Hung. dipl.* I, 101; *Chronicon Austriacum*, ed. H. Ch. Senckenberg, *Selecta iuris et historiarum*, V, 17.

391 Beheim, *Zehn Gedichte*, 57—58; F. Krones, *Die Freien von Saneck und ihre Chronik*, Graz 1883, 122—3.

392 У краљевој пратњи су били: војвода Ото Баварски, неки племић „von Krabrathen", „von Pernburg", један племић „von fetaw", Рајналд Розгоњи и др.: E. Birk, *Beiträge*, 251; 256; Beheim, *Zehn Gedichte*, 59, стихови 636—643; J. Teleki, *Hun. kora* X, 550. По Цељској хроници у тврђаву је ушло између 80 и 100 људи и слугу краљевих и Цељских: *Chronica der Edlen Grafen von Cilli*, ed. Hahn, *Collectio monumentorum* II, 722.

393 Угарски краљ је писао: „Sensimus in Turribus et latebris Castri peditum et stipendiariorum paratas insidias"; E. Birk, *Beiträge*, 256; J. Teleki, *Hun. kora* X, 550.

394 Beheim, *Zehn Gedichte*, 59, стихови 658—679; E. Birk, *Beiträge*, 256.

395 По једном извору, Силађи је предводио групу која је позвала Цељског на разговоре: Hahn, *Collectio mon.* II, 723.

396 Beheim, *Zehn Gedichte*, 59, стих 680—699. Други крсташки извор каже да је Цељски отишао Хуњадију: E. Birk, *Beiträge*, 251; Бехајм је изгледа био ближи догађају. Да је Цељски отишао Хуњадију „in ain stuben", где су била и друга угарска господа, изгледа и Силађи, наводи се у *Chronicon Austriacum*, ed. Senckenberg, *Selecta iuris* V, 21.

397 Угарски краљ је писао 20. новембра 1456. год. о сукобу у Београду: „nam orte sunt contentiones verborum inter fideles nostros... comitem Cilie ac... Ladislaum comitem Bistriciensem nomine ipsius castri Nandoralbensis, ex quibus alter illorum vulneratus, alter vero interfectus est": L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 473; V. Makušev, *Mon.* II, 112; да је убиство извршено 10. новембра 1456. г., у уторак, бележи хроника Цељских, ed. Hahn, *Collectio mon.* II, 725, као и: *Jacobi Unresti Chronicon Austriacum*, ed. Hahn, *Collectio mon.* I, 546; *Chronicon Austriacum*, ed. Senckenberg, *Selecta iuris* V, 23. Неће бити тачно мишљење да је Цељски убијен 5. новембра: W. Fraknói, *Carvajal's Legationen*, 136, као и да је убијен 11. новембра: Н. Н., *Одломци из историје Београда, Годишњица НЧ* X (1888), 39.

398 Beheim, *Zehn Gedichte*, 59—60, стихови 700—735; E. Birk, *Beiträge*, 251; један од људи грофа Цељског, 16-годишњи Кеплер и сам је био рањен; F. C. Palma, *Notitia rerum Hungaricarum*, Tyrnaviae 1770, Pars II, 208—211.

399 Beheim, *Zehn Gedichte*, 61, стихови 798—841.

400 E. Birk, *Beiträge*, 257; J. Teleki, *Hun. kora* X, 551.

401 Бехајм је и сам био опљачкан. Одузели су му 32 дуката, оклоп, панцир, оружје: Beheim, *Zehn Gedichte*, стихови 766—797; E. Birk, *Beiträge*, 251—252; W. Fraknói, *Carvajal's Legationen*, 136; J. Teleki, *Hun. kora* X, 550—551.

402 Један учесник крсташке војске забележио је да крсташи „musten sich besorgen vor den hungern vnd den Turcken": E. Birk, *Beiträge*, 252; Ч. Мијатовић, *Деспот* II, 302, је мислио да се у предграђима Београда налазило око 4000 крсташа, Немаца и Чеха.

403 Beheim, *Zehn Gedichte*, 61, стихови 854—881.

404 Beheim, *Zehn Gedichte*, 62, стихови 882—904; E. Birk, *Beiträge*, 252.

405 Beheim, *Zehn Gedichte*, 62, стихови 918—925.

406 Краљ је писао о овим данима: „... personam quoque maiestatis nostre veluti captivam in quinque diebus extra Castrum ipsum exire passus non fuit": E. Birk, *Beiträge*, 257.

407 Краљ Ладислав је писао 12. и 13. новембра из Београда, а 15. новембра је писао из Београда „Nicolaus de Wagio universarum camerarum salium regalium comes": *Cod. Zichy* IX, 530—534; S. Katona, *Hist.* XIII, 1128—1129; 1130; Kovachich, *Vest. com.* 287—288; краљ је 20. новембра био већ у Ковину: L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 472—473.

408 E. Birk, *Beiträge*, 257; A. Huber, *Geschichte Öst.* III, 110.

409 J. Teleki, *Hun. kora* X, 533; W. Fraknói, *König Mathias*, 29.

410 Beheim, *Zehn Gedichte*, 63—64, стихови 966—979; 1050—1061; E. Birk, *Beiträge*, 253—254; L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 225; W. Fraknói, *König Mathias*, 32.

411 E. Birk, *Beiträge*, 258.

412 S. Katona, *Hist.* XIII, 1154—1155; A. Huber, *Gesch. Öst.* III, 112—113.

413 L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 474; ово је писмо легат упутио даље. Енеј Силвије Пиколомини је писао арагонском краљу Алфонсу V о страху Београђана пред евентуалним турским нападом: Pray, *Ann.* III, 197; St. Kaprinai, *Hung. dipl.* I, 153—4. О вестима за турски напад: V. Makušev, *Mon.* II, 216—217; N. Jorga, *Notes* IV, 157—8; A. Theiner, *Mon. Hung.* II, 289; L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 223.

414 L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 226; Длугош, ed. Przezdziecki V, 242.

415 St. Kaprinai, *Hung. dipl.* I, 207—208; Длугош, V, 242; W. Fraknói, *König Mathias,* 34—35.

416 У повељи од 30. новембра 1456. год. издатој у Темишвару, краљ помиње „multimoda et laude digna servitia egregii Michaelis Zylagy de Horogzeg, capitanei castri Nandor Albensis“: S. Katona, *Hist.* XIII, 1134—1135.

417 S. Katona, *Hist.* XIII, 1163—1167; G. Fejer, *Genus,* 234; S. Kaprinai, *Hung. dipl.* I, 119; он се 28. VIII 1457. год. опет помиње као бан Мачве и капетан Београда: *Cod. Zichy* IX, 586, као и 17. јануара 1458: J. Teleki, *Hun. kora* X, 565.

418 L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 229; 230. Још крајем 1457. год. проносиле су се гласине да се Турци спремају да нападну Београд: М. Динић, *Грађа* II, 66. Дубровчани су 14. XI 1457. год. јављали угарском краљу да су чули да је султан наредио румелијском беглербегу да у Нишу прикупи двоструко већу војску него претходне године: М. Динић, *Грађа* II, 70.

419 21. марта 1458. год. се каже да „gubernator in partibus inferioribus appromptuat se cum gentibus armatis“: L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 232; I. Nagy—A. Nyáry, *Magyar diplomacziai emlékek Mátyás király korából* I, Budapest 1875, 6. Силађи је писао 19. марта из Липе: W. Fraknói, *König Mathias,* 64.

420 S. Katona, *Hist.* XIV, 99—102.

421 L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 231; S. Katona, *Hist.* XIV, 102; V. Klaić, *Povjest Hrvata* II/3, 13.

422 У Угарској се 21. марта знало „quod propter castra despoti regni Rascie in confinibus regni existentia, tam imperator Turcorum, quam etiam gubernator noster multum laborent et operam dant, quis eorum citius possit obtinere“ L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 232.

423 Nagy—Nyáry I, 27; Ст. Новаковић, *Последњи Бранковићи,* 34—35.

424 Дамјан Ђурђић је јављао 13. маја 1458. год. „in caso che el dicto Turcho non potesse opugnar Belgrado et Sandray, el faria far de castelli uno contra Belgrado et l'altro contra Sandru“: Nagy—Nyáry, I, 28—29.

425 Nagy—Nyáry I, 30; V. Makušev, *Mon.* II, 219.

426 Извештај млетачког посланика од 16. јуна 1458. год.: Nagy—Nyáry I, 32—33.

427 Nagy—Nyáry I, 10—11; 18; 19.

428 Nagy—Nyáry I, 10—11;12;19—20; V. Makušev, *Mon.* II, 218.

429 Nagy—Nyáry I, 15—16.

430 Nagy—Nyáry I, 25—26.

431 Nagy—Nyáry I, 27—28; W. Fraknói, *Ung. Revue* 1890, 406. Почетком јула 1458. год. у Београду је било крсташа: L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 237.

432 Извештај млетачког посланика из Будима: Nagy—Nyáry I, 12; 16—17. Он у извештају од 24. априла 1458. год. каже да Силаћи „ha obtenuto novamente tre castelle del q. despoto... dal lato de qua dal Danubio, ai confini de la Sava, pur verso la Servia": V. Makušev, *Mon.* II, 218; V. Fraknói, *A szerb trónpraetendensek 1458-ban, Századok* 1909, 590—1; A. Huber, *Gesch. Öst.* III, 135; N. Jorga, *Gesch. d. Osm. R.* II, 106; Ст. Новаковић, *Последњи Бранковићи*, 28—29; 33.

433 Nagy—Nyáry I, 32—33.

434 V. Fraknói, *A szerb trónpraetendensek*, 592; L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 237—8.

435 Извештај млетачког посланика из Будима од 8. јула 1458. г.: L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 237.

436 Текст уговора: J. Teleki, *Hun. kora* X, 593—595; W. Fraknói, *König Mathias*, 68.

437 L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 238—239; V. Klaić, *Pov. Hrvata* II/3, 12.

438 W. Fraknói, *König Mathias*, 69.

439 L. Thallóczy—A. Áldásy, 241; краљ је 8. септембра 1458. г. био у Сегедину: St. Kaprinai, *Hung. dipl.* II, 209; S. Katona, *Hist.* XIV, 148—9.

440 Nagy—Nyáry I, 35—36.

441 Nagy—Nyáry I, 37.

442 Nagy—Nyáry I, 36—37; А. Ивић, *Историја Срба*, 15; V. Klaić, *Pov. Hrvata* II/3, 17.

443 Краљ је 1. октобра 1458. г. био још у Петроварадину: J. Teleki, *Hun. kora* X, 602—603; S. Katona, *Hist.* XIV, 149—150. Ценило се да је било око 40 000 крсташа: Nagy—Nyáry I, 37; 38—39; V. Makušev, *Mon.* II, 220; 221.

444 Краљ је писао из Београда „die dominico proximo post festum B. Francisci confessoris" 1458. г. и јављао да Силаћија „captivitati mancipaverimus": S. Katona, *Hist.* XIV, 161. Српски летопис је забележио да је Силаћи ухапшен октобра месеца: Љ. Стојановић, *Српски родослови и летописи, Гласник СУД* 53 (1883), 93. У Венецији се сазнало за Силаћијево хапшење 28. новембра 1458. г.: Nagy—Nyáry I, 40; К. Јиречек, *Ист. Срба* I, 387, наводи да је Силаћи ухапшен 15. октобра.

445 Nagy—Nyáry I, 65; W. Fraknói, *König Mathias*, 70—71.

446 У писму упућеном из Београда у Ердељ, краљ је писао: „Nos vero, Deo duce, iam haec confinia regni nostri dispositurі sumus": S. Katona, *Hist.* XIV, 161. Писао је и Дубровчанима тражећи да му упуте посланике: М. Динић, *Грађа* II, 70—71; K. Rath, *A magyar királyok hadjáratai*, 211; био је још 1. новембра 1458. г. у Београду: V. Klaić, *Pov. Hrvata* II/3, 18—19.

447 Закључено је следеће: „Denique, si castrum Nandoralbense et alia castra finitima, cis flumina Danubii et Zawe et in eorum litoribus adiacencia, multitudo inimicorum circumvallaverit; et D. rex banderia sua levare voluerit; ac praelatorum et baronum suorum banderia levare fecerit, tunc omnes regnicolae personaliter, secundum connumeracionem, ad defensionem eorumdem castrorum ire teneantur": S. Katona, *Hist.* XIV, 180; Pray, *Ann.* III, 227; Kovachich, *Vest. Comitiorum*, 339, art. XII; Крчелић, *Not. Prael.* p. 283, сумња у одредбе сегединског сабора, јер оне недостају у кодексима угарског права. Уп. S. Katona, *Hist.* XIV, 188, који побија ове сумње; V. Klaić, *Pov. Hrvata* II/3, 19.

448 Ст. Новаковић, *Последњи Бранковићи*, 82—83.

449 Nagy—Nyáry I, 43; 46; V. Makušev, *Mon.* II, 222.

450 Он је упутио као свог посланика неког Стјепка из Београда, кога су Дубровчани пребацили у Албанију још фебруара 1459. г.: М. Динић, *Грађа* II, 71.

451 Документи о овим унутрашњим борбама објављени су код Nagy—Nyáry I, 43—66. У Дубровник је 11. јуна 1459. г. стигла вест да су се немачки цар и угарски краљ помирили и да намеравају заједнички да крену према Београду, пошто се чуло да се султан налази у Софији: М. Динић, *Грађа* II, 77; L. Thallóczy—A. Áldásy, о. с., 245—6. До таквог помирења тада није дошло, иако се на томе радило.

452 Писмо папе Пија II од 11. јуна 1459. г. из Мантове: St. Kaprinai, *Hung. dipl.* II, 320; S. Katona, *Hist.* XIV, 269; Pray, *Ann.* III, 237—8.

453 St. Kaprinai, *Hung. dipl.* II, 321—324; S. Katona, *Hist.* XIV, 269—270.

454 Папа је боравио у Мантови од краја маја 1459. г. до јануара 1460. г.: L. Pastor, *Geschichte* II, 49—79.

455 Nagy—Nyáry I, 56—58; L. Pastor, *Geschichte* II, 78.

456 Nagy—Nyáry I, 65—66; A. Huber, *Gesch. Öst.* III, 145; V. Klaić, *Pov. Hrvata* II/3, 25.

457 Nagy—Nyáry I, 131; 142 и д.

458 Nagy—Nyáry I, 78—79; L. Thallóczy—A. Áldásy, о. с., 247; N. Jorga, *Gesch. d. Osm. R. II*, 110.

459 Бонфиније, ed. Lipsiae, 543; М. Динић, *Грађа* I, 54; Engel, *Geschichte*, III/1, 238.

460 Nagy—Nyáry I, 77—78; датирање: L. Thallóczy—A. Áldásy, о. с., 247.

461 Nagy—Nyáry I, 79; датирање: L. Thallóczy—A. Áldásy, о. с., 247; St. Kaprinai, *Hung. dipl.* II, 74—75.

462 Силађи је намеравао „per intrar in possession de quello" (Београда): L. Thallóczy—A. Áldásy, 249.

463 L. Thallóczy—A. Áldásy, о. с., 249.

464 L. Thallóczy—A. Áldásy, о. с., 249—250; St. Kaprinai, *Hung. dipl.* II, 87; A. Huber, *Gesch. Öst.* III, 207; Константин Јаничар, Споменик CVII, 44.

465 Nagy—Nyáry I, 67; извештај млетачког баила из Цариграда. Ђорђе Сремац, изд. М. Динић, *Грађа* I, 65—66; F. Babinger, *Mehmed der Eroberer*, 215.

466 Извештај млетачког посланика Антонија Гвидобони од 13. XI 1461: V. Makušev, *Mon.* II, 155—156; Ст. Новаковић, *Последњи Бранковићи*, 53.

467 S. Ljubić, *Listine*, X, 204—206; 208—211; већ се знало за турски напад на Влашку, а новац је врло споро стизао: S. Ljubić, *Listine* X, 218—219; 221—222; Nagy—Nyáry I, 131; 142; 143—144; V. Makušev, *Mon.* II, 222.

468 Краљ „questa nocte in navaze ha mandato verso Belgrado stambachinieri 500 et ordinato el sia fornito de vitualie et dice voler discender in persona": Nagy—Nyáry I, 144; V. Makušev, *Mon.* II, 223—224. Краљ је 12. маја био „in oppido Batha": S. Katona, *Hist.* XIV, 579—580.

469 V. Makušev, *Mon.* II, 225—226. Угарски краљ је писао 2. јула 1462. г. још из Будима. Писао је граду Пожуну: „cum autem ingeniis bellicis plurimum indigeremus" и тражио да му се пошаљу „certos hofnyczas" (топови), који се могу колима транспортовати, заједно са коњима, прахом и материјалом: J. Teleki, *Hun. kora* XI, 28.

470 J. Teleki, *Hun. kora* XI, 60.

471 Итинерар краља Матије у: T. Thallóczy—S. Horváth, *Jajcza (bánság, vár és város) története 1450—1527*, Budapest 1915 (даље: *Codex Jajcza)*, CCCXXXIV—V; *Epistolae Mathiae Corvini Regis Hungariae ad pontifices, imperatores, reges, principes aliosque viros illustres datae*, Cassoviae 1764, 79; J. Teleki, *Hun. kora* XI, 61—63; В. Ћоровић, *Хисторија Босне*, Београд 1940, 560.

472 *Epistolae M. Corvini*, 79; V. Fraknói, *Mátyás király levelei* I, 45—50; исти, *König Mathias*, 96.

473 *Epistolae M. Corvini*, 80; S. Katona, *Hist.* XIV, 624—5; V. Klaić, *Pov. Hrvata* II/3, 45—6.

474 *Codex Jajcza*, CCCXXXV; он 8. септембра 1463. год. потврђује документ за Гргура Благајског у Београду: J. Teleki, *Hun. kora* XI 76—78; Lj. Taloci, *Povijest Jajca*, 73—74; K. Rath, *A magyar királyok hadjáratai*, 217.

475 S. Ljubić, *Listine* X, 259; 272—4; И. Божић, *Млечани према наследницима херцега Стевана, Зборник Филозофског факултета у Београду*, VI—2 (1962), 113; W. Fraknói, *König Mathias*, 96—7.

476 Краљ у писму дужду од 18. II 1465. г. наводи: „...per multos modos et ex pluribus partibus non modo tentati et requisiti de pace ineunda sed pene infestati sumus. Vaivoda maioris Valachie primus hac in re intercedere cupiebat. Deinde per viam Bozne, alii autem, novissime despotus Rasciae cum quibusdam de Servia partes suas prosecuti sunt. Per occultas autem vias, multi mediocres nuntii nonnullos ex baronibus nostris, officia Turcis finitima tenen-

tibus, sepe adeuntes, magna diligentia instabant, ut componende pacis apud nos svasores essent": V. Fraknói, *Mátyás kir, lev.* I, 78.

477 Nagy—Nyáry I, 351—2. Крајем августа 1465. г. о томе је писао из Венеције Gerardus de Collis миланском војводи; Lj. Taloci, *Pov. Jajca*, 104.

478 V. Fraknói, *Matyás kir. lev.* I, 77 и д.; Дубровчани су писали 22. IV 1465. г. Ф. Сфорци да Млечани преговарају са султаном: *Codex Jajcza*, 43; S. Ljubić, *Listine* X, под год. 1465. У овим млетачко-турским преговорима током лета 1465. г. посредовао је Дубровчанин Јаков Бунић.

479 J. Teleki, *Hun. kora* XI, 148—152; L. Pastor, *Geschichte* II, 358.

480 Краљ у писму од 30. III 1465. г. између осталог каже „ad Nandoralbam misse sunt proximis diebus plurime lignorum strues, pro nova munitione loci illius": V. Fraknói, *Mátyás kir. lev.* I, 83; S. Katona, *Hist.* XV, 49. Дубровчани су писали 22. IV 1465. Ф. Сфорци да угарски краљ „intende vegnir in persona ad Belgrado cum parte delle gente sue...": *Codex Jajcza*, 43.

481 У писму папи од 18. IX 1465. г. краљ каже за калочког архиепископа: „Accedit huc, quod in praesenti rerum statu peropportunum fuit inter alios ipsum D. Colocensem in partem curae et sollicitudinis meae aduocare, ad eas praecipue partes, quae Nandoralbam versus sunt; per quas scilicet Turci... in regnum hoc crebro irrumpere conantur; hunc in absentia mea curae et tuitioni illarum partium praeficere congruum putavi, qui omnia ex sententia nostra facturus..."; G. Fraknói, *Monumenta Vaticana* VI, Budapest 1891, 58.

482 S. Ljubić, *Listine* X, 360; Lj. Taloci, *Pov. Jajca*, 106—7.

483 S. Ljubić, *Listine* X, 362; J. Teleki, *Hun. kora* XI, 154—155; краљ у писму упућеном у Ђурску жупанију априла 1466. г. наређује да „cum omni apparatu versus Nandor Albam ad nos venire debeatis": S. Kovachich, *Suppl*, II, 179—180.

484 V. Fraknói, *Mátyás kir. lev.* I, 156.

485 S. Ljubić, *Listine* X, 378—382; 388.

486 N. Jorga, *Notes* IV, 250; 270.

487 N. Jorga, *Notes* IV, 251—2; W. Fraknói, *König Mathias*, 116—117.

488 „Semper dieta dietam parat": N. Jorga, *Gesch. d. Osm. R.* II, 144—5.

489 S. Ljubić, *Listine* X, 397—8; 402.

490 Nagy—Nyáry II, 93; 95. *Gerardus de Collis* је писао 12. и 14. фебруара 1468. г. из Венеције: „quello Ambassator del capitanio del Smedreo, che era venuto per far la tregua da Belgrado et lo Smedreo, he ritornato senza far niente per la absentia del Re de Ungeria". Угарски краљ се од 1468. до 1471. год. борио против чешког краља. V. Klaić, *Pov. Hrvata* II/3, 72 и д.

491 S. Ljubić, *Listine* X, 406.

492 Посланик миланског војводе је 23. IV 1471. г. писао из Венеције о султановој намери „edificar uno castello presso a Belgrado": L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 260—261; краљ Матија је у пролеће

1471. г. писао у Шарошку жупанију и тражио да му се без одлагања дају 500 форинти да би пограничне градове према Турцима на време снабдео свим потребама: C. Wagner, *Diplomatarium comitatus Sarosiensis, Posonii et Cassoviae* 1780, 125—6. Неће бити тачна тврђења да су Турци изградили Шабац 1470. год.: С. Новаковић, *Последњи Бранковићи*, 60; исти, *Белешке к историји Шапца и шабачке владичанске столице, Годишњица НЧ* IX (1887), 7—8.

493 Nagy—Nyáry II, 221—222; 226; L. Thallóczy, *Frammenti relativi alla storia dei paesi situati all'Adria*, Trieste 1913; 11; S. Katona, *Hist.* XV, 535—7.

494 L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 262. Леп опис Шапца из 1476. г.: Nagy—Nyáry II, 344.

495 W. Fraknói, *König Mathias*, 178; Ст. Новаковић, *Белешке к ист. Шапца, Годишњица НЧ* IX (1887), 7—8.

496 L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 261—2; F. Babinger, *Mehmed der Eroberer*, 351.

497 У јесен 1472. год. турске чете под вођством Али-бега и Иса-бега прешле су Саву и упале у Срем, силно пљачкајући и одводећи људе у ропство „come si menano le bestie": V. Makušev, *Mon.* II, 38—9.

498 Nagy—Nyáry II, 299—302; W. Fraknói, *König Mathias*, 175; A. Huber, *Gesch. Öst.* III, 233.

499 W. Fraknói, *König Mathias*, 175—6.

500 Извештај млетачког посланика из Будима од 30. VI 1475: „Dubita etiam grandamente Sua Maesta, per quanto noviter ha sentito, de apparati del Turco, se habiano adrizare verso Belgrado, et per questo fan ogni provision": Nagy—Nyáry II, 268.

501 Краљ је 28. X 1475. г. био у Толни „unacum universis gentibus et copijs nostris": J. Teleki, *Hun. kora* XI, 546, а 3. XI 1475. г. у Петроварадину: Nagy—Nyáry IV, 311. Краљ је тада био „terrestri et navali coadunato exercitu": V. Fraknói, *Mátyás kir. lev.* I, 317—319. Из Петроварадина писао је краљ још 30. XI 1475: Nagy—Nyáry II, 282—3.

502 Nagy—Nyáry II, 285; 289; W. Fraknói, *König Mathias*, 177.

503 Nagy—Nyáry II, 288. Краљ је писао из Београда 30. XII 1475. на више страна: V. Fraknói, Mátyás kir. lev. I, 322—324; Nagy—Nyáry II, 297—8. О опреми краљеве војске и учесницима 1475. г.: *Monumenta Habsburgica* I/2, Wien 1855, 78—79.

504 Nagy—Nyáry II, 291.

505 Nagy—Nyáry II, 338—9; у угарској војсци се налазио папски легат епископ Габријел, који је и описао опсаду Шапца: L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 388—390; за њега угарски краљ тврди „omnibus interfuit, omnia vidit": V. Fraknói, *Mátyás kir. lev.* I, 334.

506 У почетку опсаде било је око 1300 Турака, предало се 700 Турака и 160 жена: Nagy—Nyáry II, 344.

507 Nagy—Nyáry II, 342—345; V. Fraknói, *Mátyás kir. lev.* I, 333—334; L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 389.

508 V. Fraknói, *Mátyás kir. lev.* I, 354; L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 267—8. Да су то били понтонски мостови показује податак да су Турци у лето 1476. год. прешли Дунав (5000 коњаника) „cum ponte di nave": *Codex Jajcza*, 50. Краљ Матија је 22. II 1476. г. био већ у Сланкамену: K. Rath, *A magyar királyok hadjáratai*, 235.

509 Пошто је краљ говорио о опсади Шапца додаје „cordi nobis erat eodem cursu castrum Smedrii... obsidione cingere": V. Fraknói, *Mátyás kir. lev.* I, 354—5; у ово време спада, изгледа, и изградња мањих утврђења у близини Смедерева, на Годоминском пољу: V. Fraknói, *Mátyás kir. lev.* I, 356; Љ. Стојановић, *Српски родослови и летописи, Гласник* СУД 53 (1883), 99; J. Радонић, *Donado da Lezze, Годишњица* НЧ 32 (1913), 330—331; A. Huber, *Gesch, Öst, III*, 234; F. Babinger, *Mehmed der Eroberer*, 379; Zinkeisen, *Gesch.* II, 372.

510 Извештај једног дубровачког трговца из Трепче, о чему Дубровчани обавештавају млетачког дужда 6. IV 1476: М. Динић, *Грађа* II, 87; L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 268—269; Nagy—Nyáry II, 309; још 16. VI 1476. г. јављао је из Будима милански посланик своме господару да је султан у Софији: A. Berzeviczy, *Aragóniai Beatrix magyar kiralyné életére vonatkozó okiratok*, Budapest 1914, 22.

511 Извештај од 3. VII 1476: *Codex Jajcza*, 50; Nagy—Nyáry II, 317; Lj. Taloci, *Pov. Jajca*, 110—111; В. Ћоровић, *Хисторија Босне*, 600—601.

512 Краљ „subito manda una parte de quelli erano restati a Belgrado" *Codex Jajcza*, 50—51; Nagy—Nyáry II, 317; Бонфиније, изд. М. Динић, *Грађа* I, 55; Emericus Nifor и Kepli Janos чим су сазнали за Али-бегов упад „sine cunctatione cum equitatu ex Alba profecti, Danubium transmittunt, seque cum despota ceterisque coniungunt": S. Katona, *Hist.* XVI, 21—22; L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 469—470; А. Ивић, *Ист. Срба*, 21.

513 V. Fraknói, *Mátyás kir. lev.* I, 356; угарски краљ 8. децембра 1476. г. још није знао исход борби ове војске: Nagy—Nyáry IV, 326; V. Fraknói, *Mátyás kir. lev.* I, 359—360; српски летописи су забележили да деспот Вук „расипа" Ковин и да „ту зиму" султан Мехмед „разби" угарску војску, па су Турци освојили градове које су Угри саградили надомак Смедерева: Љ. Стојановић, *Српски родослови и летописи, Гласник* СУД 53 (1883), 99. Угарска војска је опсела Смедерево. Нападнути су у страху спалили варош. Султан је, сазнавши за овај напад, упутио ка Смедереву војску од 60 000 људи, па су се Угри морали повући. О утврђењима код Смедерева 1476. год.: И. Руварац, *Прилошци к објашњењу извора српске историје, Гласник* СУД 47 (1879), 213—215; К. Јиречек, *Ист. Срба* I, 411.

514 L. Thallóczy, *Frammenti relativi*, Trieste 1913, 39.

515 Угарски краљ је захтевао „ut homines nostri ab altero ad alterum libere possint ambulare, absque aliquo salvo conductu speciali": V. Fraknói, *Mátyás kir. lev.* I, 382; 383; 419; V. Fraknói, *Mátyás király magyar diplomatai, Századok* 1899, 87.

516 V. Fraknói, *Mátyás kir. lev.* I, 387; V. Klaić, *Pov. Hrvata* II/3, 110.

517 Извештај миланског посланика из Венеције од 31. I 1479. год.: L. Thallóczy, *Fram. rel.* 40; исти посланик је писао 8. V 1479: „Hoggi è venuto adviso como le gienti, chel re de Ungaria havea mandato in Dalmatia... se sono levate con grande cellerità et se sono inviate verso Belgrado, perchè pare che grande quantità de Turchi siano venuti presso al dicto loco de Belgrado": L. Thallóczy, *Fram. rel.* 45.

518 Jorg von Nürnbergk, *Ayn tractat von den türcken,* изд. З. Константиновић, рукопис у штампи. Ту је забележено да је побијено 18 000 Турака. Аутор текста је био пушкар, који је служио једно време код херцега Стефана, а затим је дуго био у турској служби; уп. A. Vasiljev, *Jörg von Nuremberg,* Byz. X (1935), 205—209.

519 *Codex Jajcza,* 58.

520 Још у пролеће 1480. год. вршио је краљ Матија неке припреме за борбу против Турака. Он је преко свог посланика, пожунског препошта, преговарао са немачким царем о условима за такву борбу. Нудио је слободан пролаз немачким одредима. Цар је обећавао 10 000 војника у случају да угарски краљ „suas gentes de terris I. Majestatis educeret et contra turchum ad Belgradum perduceret": *Monumenta Habsburgica, Abt.* 1/3, Wien 1858, 272—274. Краљ је поред тога тражио слободан пролаз за своје бродове (било их је тада 28), обећавајући да ће се тај материјал одмах употребити за борбу против Турака (*Mon. Habsburgica* I/3, 274). Неповерење између двојице владара било је велико. A. Berzeviczy, *Aragóniai Beatrix,* 44; Nagy—Nyáry IV, 339; V. Fraknói, *Mátyás kir. lev.* II, 86; 88; 90.

521 Напад је ишао мимо Београда, јер је угарска војска прешла Дунав „triginta quinque milium passuum infra Smederew", по тврђењу самог краља: V. Fraknói, *Mátyás kir. lev.* II, 79; Nagy—Nyáry IV, 341—2; N. Jorga, *Notes* IV, 113—115; многи Срби су прешли овом приликом са хришћанском војском у Угарску: Ј. Радонић, *Гроф Ђорђе Бранковић,* Нови Сад 1911, 27.

522 Nagy—Nyáry IV, 362; V. Klaić, *Pov. Hrvata* II/3, 132—3.

523 Епископ Hadriensis, Sermo, писао је из Будима краљу Сицилије 15. XI 1481. г. да су артиљерија и лађе доведене под Смедерево, јер „questa terra e de una grandissima importantia per essere vicina ad Anderalba sive Belgrado": V. Makušev, *Mon,* II, 51—52; V. Fraknói, *Mátyás kir. lev.* II, 185.

524 Угарски краљ је писао о томе 10. XII 1481: „Dum itaque alii in vadum contendunt, interea Ladislaus de t(ali) capitaneus noster in Belgrado et Wok despotus Servie, naves ad traiiciendas gentes nostras, sicuti nos antea eis mandaveramus, vadum versus deportabant": V. Fraknói, *Mátyás kir. lev.* II, 196; S. Katona, *Hist.* XVI, 397. Краљица Беатрича је писала 19. XI 1481. г. да су угарски заповедници који су били упућени против Турака имали сукобе на Дунаву: „alcuni incontri con romperli et guadagnare nave sopra lo Danubio et artigliaria et gente": A. Berzeviczy, *Aragóniai Beatrix,* 47—48.

525 V. Fraknói, *Mátyás kir. lev.* II, 197; код S. Katone, *Hist.* XVI, 400, стоји да је краљ своје писмо од 10. XII 1481. г. писао у Београду, али већ сам Катона изражава оправдану сумњу у могућност да

је краљ Матија тада био у Београду, јер он пише о истим догађајима из Будима: S. Katona, *Hist.* XVI, 395.

526 V. Fraknói, *Mátyás kir. lev.* II, 196—7; 190. Да је овом приликом опседано Смедерево, обавештава и Дубровчанин Бартол Лукаревић, који је 14. XII 1481. г. писао ферарском војводи: J. Тадић *Нове вести о паду Херцеговине под турску власт, Зборник Филозофског факултета у Београду* VI—2 (1962), 144; 133—4.

527 Почетком септембра 1482. г. Турци су прешли Дунав и упали у област Темишвара, али их је на повратку напао Павле Кињижи и разбио: V. Klaić, *Pov. Hrvata* II/3, 134; N. Jorga, *Gesch. d. Osm* II, 260.

528 V. Fraknói, *Mátyás kir. lev.* II, 252—3; маја 1483. г. још је очекиван напад: V. Fraknói, *Mátyás kir. lev.* II, 257—259; 267—273.

529 Угарски посланик је по једном дефтеру био јула 1488. г. у Једрену, где му је била припређена гозба, а вратио се 1489. г.. M. T. Gökbilgin, *Edirne ve Paşa livâsi*, Istanbul 1952, 109. Текст превела др Д. Бојанић, на чему јој искрено захваљујем; V. Fraknói, *Mátyás kir. lev.* II, 273—5; S. N. Fischer, *The Foreign Relations of Turkey 1481—1512*, Urbana 1948, 33; Zinkeisen, *Geschichte* II, 501.

530 Biasi de Grimaldi је 24. III 1484. г. писао из Дубровника: „... pace con lo Turco non intendimo, che sia facta, perche l'altro jorno li Hungari fecero la coreria fine ale parte de Smedro": V. Makušev, *Mon.* I, 553.

531 A. Huber, *Geschichte Öst.* III, 295—298; V. Klaić, *Pov. Hrvata* II/3, 162 и д.

532 „Castra tamen Budense, Wyssegradiense et Nandoralbense cum cunctis aliis castris, civitatibus nec non oppidis et villis regalibus ad coronam pertinentibus (si nullo modo reddere volet) usque ad adventum futuri regis in hoc regnum apud manus suas tenere possit, quamprimum autem adveniet, nobiscum una illa omnia eidem futuro regi offere et assignare debeat et teneatur": *Codex Jajcza*, 75; F. Šišić, *Rukovet*, 293.

533 F. Šišić, *Rukovet*, 291; уп. V. Fraknói, *II Ulászló királylyá választása, Századok* 1885, 107—108.

534 *Codex Jajcza*, 76; F. Šišić, *Rukovet*, 296—7; V. Klaić, *Pov. Hrvata* II/3, 170—3.

535 Помињу се: „Waywodatum Transylvaniensem, comitatum Siculorum et Themesiensem, (Posoniensem, preterea banatum Sclavoniae et Dalmatiae et Croatiae, necnon Sirmiensem (код Kukuljevića, *Jura regni* I, 225, стоји: Zewrinensem), Nandor Albensem et de Jajcza, aliaque loca et castra finitima": чл. XII из год. 1490: *Corpus iuris Hung.* I, p. 257; *Codex Jajcza*, 78—79; S. Katona, *Hist.* XVII, 345.

536 F. Šišić, *Rukovet*, 299.

537 F. Šišić, *Rukovet*, 299—302; *Codex Jajcza*, 77.

538 Извештај посланика ферарског војводе своме господару од 1. XI 1490: A. Berzeviczy, *Aragóniai Beatrix*, 174.

539 У извештају ферарског посланика од 1. XI 1490. стоји: „Anchora son in potere del Duca Joan la forteleza de Possonia et de Camara et Tasta et de B... (празнина у тексту) et de Vicegrado, li quali tene per sua securita, per fin che l'habia coronato Re di Bosnia et assignato tutte le cose (li quali) le son state et promesse": A. Berzeviczy, *Aragóniai Beatrix*, 174. Нема сумње да се под градом са почетним словом „B" подразумева наш Београд, с обзиром да је поред цитираних градова још Београд по уговору Иваниш Корвин био дужан да врати краљу. Чињеница да је употребљен облик имена „Beograd", а не „Nandor Alba", лако се објашњава пореклом аутора: Италијани употребљавају облик „Beograd", а ово је извештај ферарског посланика, не Мађара.

540 F. Šišić, *Rukovet*, 301—302.

541 Иваниш Корвин је писао 24. XII 1490. „in castro nostro Komaron": F. Šišić, *Rukovet*, 312; у једном документу који Шишић ставља пред крај 1492. год. каже се да је Иваниш у Будиму поред краља и да је предао краљу Тату, Комарно и Пожун, који су били заложени за 60 000 дуката: F. Šišić, *Rukovet*, 344. Угарски краљ Владислав је писао 15. V 1491. г. „in palacio nostro Wissegradiensi": F. Šišić, *Rukovet*, 318—9, што значи да је овај град већ био преузео од Иваниша.

542 F. Firnhaber, *Beiträge*, 52—3; A. Huber, *Geschichte Öst.* III, 299—302.

543 Nagy—Nyáry IV, 275; 281.

544 Бонфиније, ed. М. Динић, *Грађа* I, 56: „Vix Kinisius in inferiorem Ungariam, quam cum imperio obtinebat, ut regni fines contra Turcarum impetum tueretur, venerat, cum variorum incommodorum nuntii afferuntur; duo Albae Graecae propugnacula a Turcis esse capta; parum abfuisse, quin urbs in potestatem pervenerit". Треба рећи да је Бонфиније поуздан извор за период 90-тих година XV века. Он тада живи и ради у Будиму. У угарским дворским рачунским књигама 1494/95. године у више наврата су забележени издаци за њега и његово дело (материјал за писање и сл.). Дворске рачунске књиге објављене су код: Engel, *Gesch.* I, Halle 1797, 91; 94; за веродостојност Бонфинија уп. и: A. Huber, *Gesch. Öst.* III, 422, нап. 2.

545 Једини извор за овај турски напад на Београд је Бонфиније, који у истом одељку обавештава и о ситуацији у Хрватској: Загреб је скоро прешао у руке Немаца, помињу се одметници угарског краља — приор Вране, Киш Хорват, каже се да су неки хрватски племићи добили новац од Максимилијана, немачког владара. Међу одметницима се помиње и Бернардин Франкопан: М. Динић, *Грађа* I, 56. Реч је, дакле, о хрватској властели која се определила за Максимилијана. Посланици ферарског војводе су писали 30. XI 1490. год. из Загреба: „per benchè se dica anche dovere venire l'exercito de Re Maximiliano in obsedio de questa cipta (Загреб)" и помињу велику несигурност у тој области: „... asasini et pericoli (che) sono, sì da Baroni, sì da asasini, sì da todischi": A. Berzeviczy, *Aragóniai Beatrix*, 177. Значи да су се крајем новембра 1490. год. очекивале немачке трупе да опседну Загреб, а Бонфиније каже да Загреб „sese Germanorum fidei permisisse": М. Динић, *Грађа* I, 56. Опис ферарских посланика врло је близак опису Бонфинија. Што се тиче пристајања хрватске

властеле уз Максимилијана, ствар стоји овако: Максимилијан 19. X 1490. г. прима у своју службу Николу Франкопана (F. Šišić, *Rukovet*, 306—7). Затим, 31. X 1490. год. Максимилијан обећава сваку помоћ својим присталицама Јакову, Николи и Ивану Banffy (F. Šišić, *Rukovet*, 307—8); српски деспот Ђорђе Бранковић, његов брат Јован, браћа Иван, Стјепан и Јанко Киш Хорват Хлапчићи, Бериславићи, признају 1. XI 1490. год. Максимилијана за угарског краља (F. Šišić, *Rukovet*, 308—9); Андрија Бот de Bayna са браћом 8. XII 1490. год. признаје Максимилијана за угарског краља (F. Šišić, *Rukovet*, 311—2). Дакле, већина властеле у времену октобар-децембар 1490. год. прелази на страну краља Максимилијана. Бонфиније у наведеном одељку већ зна за њихово одметништво: „Priorem Auranae Cruciferorum, et Kis-Horvatum, cum plerisque aliis ad Maximilianum defectione facta...": М. Динић, *Грађа* I 56. — Када је Павле Кињижи стигао у јужну Угарску? Одломак Бонфинија који смо користили за напад на Београд долази по тексту овог писца после одласка Максимилијана из Угарске, а пре похода угарског краља на Кошице. Угарски краљ је био 19. I 1491. год. код места Мохи (близу Тисе) на путу за Кошице. То је датум post quem. Новембра 1490. г. Максимилијан је био у Угарској и освојио је Стони Београд. За то време су Павле Кињижи и Стефан Батори снабдевали град и покушавали да спрече Максимилијаново напредовање: Bonf. ed. Lipsiae 1771, 705; Engel, *Gesch.* III/2, 1813, 27; V. Klaić, *Pov. Hrvata* II/3, 178—9. У првој половини децембра 1490. год. напустио је Максимилијан Стони Београд и Угарску: Bonf. ed. Lipsiae 1771, 707—8. На основу изложеног, долазак Кињижија у јужну Угарску треба ставити у децембар 1490. год. Тада је Кињижи сазнао за напад Турака на Београд, који се могао одиграти и нешто раније, пошто Бонфиније резимира стање које је Кињижи затекао када је стигао у јужну Угарску.

546 Извештај из Сења од 25. II 1491. год.: A. Berzeviczy, *Aragóniai Beatrix*, 180—181; F. Šišić, *Rukovet*, 315—6; Bonf. ed. Lipsiae 1771, 713—4; Engel, *Gesch.* III/2, 32—3.

547 F. Šišić, *Rukovet*, 316.

548 Bonf. ed. Lipsiae, 716; 718; *Codex Jajcza*, 80; L. Taloci, *Pov. Jajca*, 129—130; Zinkeisen, *Gesch.* II, 502; N. Jorga, *Gesch. d. Osm.* II, 264.

549 *Codex Jajcza*, 83; S. Katona, *Hist.* XVII, 277—8; V. Fraknói, *Váradi Péter Kalocsai érsek élete (1480—1501)*, *Századok* 1883, 833.

550 S. Katona, *Hist.* XVII, 279—280; L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 288.

551 S. Katona, *Hist.* XVII, 279.

552 Бонфиније, изд. М. Динић, *Грађа* I, 57; херцег Иваниш је 13. II 1492. год. писао о опасности од Турака без веће прецизности: F. Šišić, *Rukovet*, 330; Hammer, *Gesch.* I, 639.

553 М. Динић, *Грађа* I, 57.

554 Бонфиније, М. Динић, *Грађа* I, 57; борбу Павла Кињижија против Турака новчано је помагала краљица удова Беатрича у пролеће 1492. год.: A. Berzeviczy, *Aragoniai Beatrix*, 240—241.

555 Bonf. ed. Lipsiae, 271; Engel, *Gesch.* III/2, 1813, 48 и др.

556 V. Makušev, *Mon.* II, 188.

557 A. Berzeviczy, *Aragoniai Beatrix*, 233. Угарски посланик Мартин Чобор је дуже боравио код султана Бајазида II: М. Динић, *Грађа* I, 57; S. N. Fisher, *The Foreign Relations of Turkey*, 33.

558 Извештај из Будима од 27. VI 1492: L. Thallóczy, *Frammenti relativi, Trieste* 1913, 55—56; Бонфиније, М. Динић, *Грађа* I, 57; у Венецији се 11. VII 1492. г. чуло да угарски посланици нису склопили мир са султаном, али да су се вратили „de parlar col Signor rè suo, non essendo anchora fuora di speranza l'accordo et pace tra l'hori": L. Thallóczy, *Fram. rel.* 57; Иштванфи, изд. М. Динић, *Грађа* I, 102—3.

559 М. Динић, *Грађа* II, 89; V. Klaić, *Pov. Hrvata* II/3, 189.

560 Калочки архиепископ у писму угарском краљу 1491. год.: „nec aliud Turcos hactenus exspectasse, nisi vindemiae tempus, quo homines ad vineas colligendas dispergerentur ex civitate Belgrado": S. Katona, *Hist.* XVII, 279—280.

561 Извештај из Будима од 20. V 1492. год. „chera scoperto certo tractato in Belgrado ... per el quale se tractava de dare Belgrado al Turcho a tradimento, et che quelli traditori da Ungari sono rostiti vivi ...": V. Makušev, *Mon.* II, 190; шест дана касније изражава се претпоставка „che forse il Turcho non preparasse lexercito terrestre per andare ad Belgrado per certo tractato, quale havea in quello loco; ma che essendose poi scoperto et per et Re de Hungaria facti restare tutti quelli, che se sono trovati culpevoli de tale tradimento, faria forse pensiero de non trasferirsegli più et dissolvere lexercito senza mettere l'animo ad altra impresa": V. Makušev, *Mon.* II, 214.

562 Сеадедин, цит. по Hammer, *Geschichte* I, 639. Архивски подаци објављени код Макушева недвосмислено стављају ову заверу у Београду пре 20. маја *1492.* године. Ловро Илочки, бан Мачве, потврђује 7. III 1492. год. пожунски мир између угарског краља и немачког владара: F. Firnhaber, *Beiträge*, 135, дакле, он тада није био у сукобу са двором. Слична завера откривена је у Београду 1494. год. О њој говори Бонфиније, Д. Динић, *Грађа* I, 59; Брут, М. Динић, *Грађа* I, 78. Бонфиније у то време живи на двору и веродостојан је за догађаје које описује. О завери збркано: Н. Н., *Одломци из историје Београда, Годишњица НЧ* X (1888), 41.

563 F. Šišić, *Rukovet*, 338—9. Краљ је тада (јуна 1492) тражио помоћ од папе и изражавао намеру да крене у одбрану земље.

564 Краљ је на Духове 1492. год. писао: „... non est opus longa declaratione, iam enim satis audire potuistis ... Thurcorum Imperatorem advenisse, ac castra nostra Sabacz et Nandoralbense obsedisse, aut certe his diebus obsessurum esse"; тражио је 2000 форинти од града Шопрона: M. Horváth, *Magyar regesták a szepesi káptalan, jászai s leleszi conventek, Kassa és Sopron városok s több magánosok levéltáraiból s gyűjteményeiből* II, *Tört. tár* XI (1862), 128; М. Динић, *Грађа* II, 89; по Бонфинију краљ је послао у Београд 1000 Чеха најамника: М. Динић, *Грађа* I, 58.

565 Бонфиније, М. Динић, *Грађа* I, 59; L. Thallóczy, *Fram. rel.* 56; угарски краљ је обећао Јајцу помоћ у храни, али то није остварио. Херцег Иваниш Корвин је 17. VI 1492. год. у име грађана Јајца интервенисао код краља: *Codex Jajcza*, 94. Могућно је да

се недатирано писмо турског заповедника о стању у Угарској односи управо на ову годину (1492). У писму се траже инструкције од султана за случај угарског напада који се очекивао. Турски заповедник каже да се у Београду налази мноштво коњаника, да су у Сланкамен и Београд доведене многе лађе и да се међу војницима проносе разни гласови о циљевима ових припрема. Угарски посланик је тада још био у Турској: F. Kurtoglu, *Hadim Süleyman Paşanin mektuplari ve Belgradin Muhasara pilâni, Belleten* IV. Ankara 1940, 53—56. Текст писма је превела др Д. Бојанић, на чему јој искрено захваљујем.

566 Codex Jajcza, 94; L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 290.

567 L. Thallóczy, *Fram. rel.* 55 и 60, где је забележено да турски посланици „con molta instantia ricerchavene la pace per dici anni"; Бонфиније, М. Динић, *Грађа* I, 58—9.

568 Бонфиније, 59; L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 290; S. Katona, *Hist.* XVII, 487—9; Hammer, *Gesch.* I, 641; Engel, *Gesch.* III/2, 50.

569 C. Wagner, *Petri de Warda Epistolae*, Posonii et Cassoviae 1776, 86—87; L. Thallóczy, *Fram. rel.* 1913, 60.

570 Бонфиније, ed. Lipsiae, 729; V. Klaić, *Pov. Hrvata* II/3, 201—202.

571 Фебруара 1494. год. исплаћено је 400 форинти Петру Мори, посланику одређеном за преговоре са султаном: дворска рачунска књига, обј. код: *Engel, Geschichte* I, Halle, 1797, 86, под 13. II 1494; F. Šišić, *Rukovet*, 69.

572 Дворска рач. књ.: Engel I, 79; Павле Кињижи је 24. II 1494. год. послао краљу 4 турска коња, Алберт Сокол му је поклонио једног коња, као и Ловро Илочки, који је то извршио 8. III 1494: рач. књ., Engel I, 87.

573 Почетком 1494. год. у Турској су опет вршене припреме за рат. Дубровчани су 19. фебруара јављали о султановој наредби свим поданицима да припреме коње, оружје, храну и све што је потребно за рат, јер намерава да крене ка Софији на путу за Београд или Јајце: М. Динић, *Грађа* II, 89—90; Codex Jajcza, 125—6; F. Šišić, *Rukovet*, 72.

574 До напада је дошло „abeunte jam hyeme" 1494. год.: Бонфиније, ed. Lipsiae, 731—2; Брут, 78. „Feria sexta post dominicam reminiscere" 1494. год. дарују се угарски заповедници „qui per Dominum Paulum Kynisi cum nonnulis Aulicis prioribus, illis videlicet, qui domum et curiam Allybek in regno Rasye cum triumpho obtinuerant": рач. књ., Engel I, 80—81. Пошто је „vigesima quarta die Febr. hoc est feria secunda post dominicam reminiscere" (иста реч. књ., Engel I, 86), онда је горње даривање учесника похода било 28. фебруара 1494. год. Тада је, дакле, поход већ био завршен.

575 Бонфиније, ed. Lipsiae, 732.

576 Посланик Тадија Вимеркати је 17. II 1494. год. писао из Венеције: „E sparsa fama per questa terra che Belgrado, passo del Re d'Ungaria alle confine del Turcho, è stato in grando periculo d'essere venuto in mano de Turchi per alcuni tractati, quali sono scoperti": F. Šišić, *Rukovet*, 71—2. Судећи по току излагања код Бонфинија, ed. Lipsiae, 732—3, одељак о завери у Београду спада у фебруар или прве дане марта 1494. године, јер Бонфини каже да је Кињижи сазнао за заверу док се налазио у Темишвару делећи

плен, а све се то десило пре поласка угарског краља на сабор у Левочу (Bonf. l. c.). Реченица о краљевом поласку на тај сабор непосредно се надовезује на угушивање завере у Београду.

577 Бонфиније, М. Динић, *Грађа* I, 59; Брут, 78; Hammer, *Gesch.* I, 643, погрешно наводи да је ову заверу открио Ладислав Кањижи. Међу заверенике он убраја и приора Вране и Ловру Илочког. Погрешно о завери пише Schimek, *Politische Geschichte des Königreichs Bosnien und Rama*, Wien 1787, 183; уп. S. Katona, *Hist.* XVII, 615.

578 У Београд је 1. III 1494. год. упућен за заповедника пешадије неки Алберт и из краљеве благајне му је исплаћено 4 фор. за трошак: Engel I, 87; 18. III 1494. бродом је у Јајце послат ратни материјал (топови, ђулад, пушке, лукови, стреле) а два дана касније дата је и плата јајачком бану, као и 100 фор. за оправку градских зидина: рач. књ. Engel I, 90; 91.

579 У Јајце и Београд је 6. IV 1494. год. послата једна велика лађа са храном: Engel I, 91; затим се 10. априла шаље 16 лађа из Пеште у Београд са 6 посебно плаћених лађара: Engel I, 91; по Михаилу писару „de Prodawyz“ послато је у Београд „certas naves cum ingeniis“: Engel I, 92.

580 Engel I, 92: то су били Михаило и Петар тобџије и Андрија дрводеља. У Београд их је одвео већ поменути писар Михаило.

581 Краљ је тражио „ut experiatur de fama Turcorum“: Engel I, 92.

582 Engel I, 93; L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 292.

583 Engel I, 93; 95. Иако је вест датирана „vigesima octava Julii“ 1494. год. мислимо да је реч о грешци писара, пошто се одмах затим *1. јула* 1494. год. исплаћује 8 фор. лађару који је *горњу* пошиљку хране спровео до Београда. Горњу вест треба, дакле, ставити под 28. јуни 1494. год. Транспортни брод којим је превожена храна, а и друга роба, био је прекривен даскама, дрвеном грађом, против кише, а дно лађе је обично било заштићено гредама да би се избегло квашење товара („ad ipsam Navem ad cooperiendam desuper et subtus fruges empti sunt asseres 160 contra pluuiam“, купљени су „ligna“ и „claviculi“ у вредности од 7 фор.: рач књ. Engel I, 93). Овај посао су обављале дрводеље, за чије је услуге дато овом приликом 5 фор. За исту лађу је купљено и једно уже: Engel I, 95. Обично су лађари посебно плаћани да спроведу пошиљке хране и оружја до Београда: Engel I, 91; 93; 95 и д.

584 Рач. књ. Engel I, 43. Пада у очи да наведене новчане вредности не одговарају броју кубула упућене хране. Краљев благајник епископ Жигмунд наводи да је у Јајце послато 2067 кубула хране у вредности од 260 фор., а да је у Београд послато 4029 кубула у вредности од 404 фор. Благајник бележи да је 10 кубула у оба случаја плаћено 1 фор., што не одговара укупним вредностима исплаћеног новца. По његовим подацима испада да је храна за Јајце плаћана скупље него за Београд, односно 1,258 фор. за 10 кубула хране, а 1,003 фор. за 10 кубула хране за Београд: Engel I, 43. Изложена нетачност у овој благајничкој књизи само је једна од многих грешака које се могу констатовати. Оне су могле бити резултат несавесног рада или жеље да се присвоји државни новац.

585 Пошиљка је ишла преко Барање и за њу је исплаћено 177 фор.: Engel I, 44; 43; обе исплате су извршене у Пожунској жупанији. Једна транспортна лађа је купљена и поверена Антонију, капетану шајкаша у Београду, да превезе 10 бала („decem ballis") „panni Wratislauiensis" и друге предмете: Engel I, 96.

586 За потребе бродова у Београду купљено је 30 „tractoria balistarum" и 2 „masse calibum", поред „zkaba pro navibus Nazadistarum": Engel I, 96.

587 Они су чекали на исплату: 24. IV 1494 (Engel I, 92); 26. V 1494. г. (Engel I, 93); 6. VI 1494 (Engel I, 94); 15. VI 1494 (Engel I, 94). По краљевој наредби дато је 8. VIII 1494. год. 10 форинти Алберту „alias Capitaneo peditum" у Београду „pro prioribus servitiis suis" (Engel I, 97). Петар, капетан пешадије из Београда, који је 28. VII 1494. год. чекао на исплату за своје људе, добио је за личне трошкове 4 фор. (Engel I, 47). Боље није могао да прође ни специјално упућени изасланик најамника из Београда. Ни он није добио очекивани новац, већ само 2 фор. за трошак (Engel I, 95).

588 Рач. књ. Engel I, 94—95.

589 О исплатама пограничних заповедника Јајца, Језера, босанских и хрватских градова види: рач. књ. Engel I, 43—45 и д. за мали временски период.

590 Рач. књ. Engel I, 96; Бонфиније, ed. Lipsiae, 737; М. Динић, *Грађа* I, 59.

591 V. Klaić, *Pov. Hrvata* II/3, 202—203; краљ је 27. IX 1494. год. писао из Ердеља. Кињижи се тада, 28. VIII 1494. год., налазио у Темишвару: рач. књ. Engel I 48; 98; K. Rath, *A magyar királyok hadjáratai*, 257.

592 Бонфиније, М. Динић, *Грађа* I, 59; S. Katona, *Hist.* XVII, 663; Брут, М. Динић, *Грађа* I, 79.

593 Исплаћено је 12. VIII 1494. год. „famulo Martini Chobor, qui conduxit hic Bude ducentos pixidarios ad Nandor Albam; eisdem ad emendos pulueres pixidum..." (5 фор.): Engel I, 97. Нешто касније, 28. IX 1494. год. дато је 10 фор. из краљеве благајне „Petro Horwath Budam pro pixidibus eunti": Engel I, 49. Петар Хорват је више пута свршавао послове за београдског бана.

594 Рач. књига благајника Жигмунда: Engel I, 48 (4. IX 1494).

595 Краљ је 24. X 1494. год. упутио писма из Петроварадина у Београд Павлу Кињижију: Engel I, 50,

596 Рач. књ. Engel I, 51; 53.

597 Дворски благајник је 12. XI 1494. год. даровао гласника „qui prima nova felicia de reversione domini Pauli de Kynis ex regno Rascie attulerat": Engel I, 53. Пошто се још 10. XI упућује у Београд 50 хусара да чувају град „usque reditum domini Pauli de Kynis ex Rascia" (Engel I, 52), то се Кињижи вратио из Србије по свој прилици између 10. и 12. новембра 1494. год. Бонфиније, М. Динић, *Грађа* I, 61, каже да се вратио у Београд са пленом.

598 Закључено је „ut in absentia Domini Pauli Nazadiste (из Сланкамена) ad Nandor Albam vadant": Engel I, 50—52.

599 Краљ је 13. XI 1494. год. кренуо из Петроварадина за Београд: рач. књ. Engel I, 53. У Београду је 14. новембра раздељено 8 фор. пешацима и шајкашима Земуна и Београда: Engel I, 53. Краљ је очигледно био у Београду: Engel I, 54—55; K. Rath, *A magyar királyok hadjáratai*, 257.

600 Рач. књ. Engel I, 53—4; 56.

601 Уговор између банова Београда и краља објављен је код: Engel I, 127—8.

602 Engel I, 54; 56. Значајно је да су исплате вршене преко провизора.

603 Исплаћено је 6. XII 1494. год. 26 фор. „Petro Marthon Magistro Rotharum ducenti Nandor Albam pedites quinquaginta": Engel I, 59; гласник је 11. I 1495. год. послат „ad Magistros Rotharum" „ut omnes ad Walpo se una cum peditibus eorum transferant": Engel I, 64; 21. XI 1494. год. исплаћен је гласник „aulicorum Bohemorum, qui in Nandor Alba fuerant": Engel I, 57, а 28. XI 1494. краљ је писао „Jano Aulicorum Bohemorum Capitaneo" у Београду: Engel I, 58.

604 Рач. књ. Engel I, 53; Бонфиније, М. Динић, *Грађа* I, 61.

605 Бонфиније, ed. Lipsiae, 741; Klaić, *Pov. Hrvata* II/3, 203.

606 Рач. књ. благајника епископа Жигмунда, Engel I, 57 и д.; рач. књ. вицеблагајника Домбаја, Engel I, 101—103; Бонфиније, ed Lipsiae, 741—746.

607 Тако је 5. XII 1494. год. упућен гласник у Београд „ad provisorem Nandoralbensem cum literis Thesaurarii": Engel I, 59; краљ је 13. XII 1494. год. писао у Београд: Engel I, 61. Јануара 1495. год. опет је послат курир у Београд „cum literis domini Thesaurarii": Engel I, 67; 19. II 1495. год. је исплаћен курир који је ишао из Вировитице у Београд са краљевим писмима за провизора: Engel I, 68.

608 Рач. књ. Engel I, 65; двојица заповедника пешадије из Београда потраживали су 31. I 1495. год. новац од краља: Engel I, 67; краљ је од њих тражио 11. I 1495. да се са својим људима прикључе војсци у Валпову: Engel I, 64.

609 Рач. књ. Engel I, 103—104; 64.

610 Назив „Felwethe" долази од мађарске речи „felvet", што значи бацити горе: Engel I, 63.

611 Рач. књ. Engel I, 60.

612 Бонфиније, ed. Lipsiae, 746—9; рач. књ. Engel I, 70—71; V. Klaić, *Pov. Hrvata* II/3, 203—205; краљ је био у Печују цео март до 6. априла 1495. год.: K. Rath, *A magyar királyok hadjáratai*, 258.

613 Посланик угарског краља упућен је 28. II 1495. год. у сусрет турском посланику, да га дочека: рач. књ. Engel I, 70; затим, 1. IV

1495. г. дарује се посланик ердељског војводе „qui cum Oratore Turcarum ad Regiam Majestatem venerat": Engel I, 74; Бонфиније, ed. Lipsiae, 749.

614 Рач. књ. Engel I, 71; угарски посланик је 2. III 1495. год. упућен у сусрет турском посланику да га доведе у Печуј: Engel I, 70. Дакле, преговори су почели после 2. III 1495.

615 Рач. књ. Engel I, 74—75.

616 Рач. књ. Engel I, 73; исти, *Geschichte* III/2, 75.

617 Бонфиније, ed. Lipsiae, 749—750; F. Šišić, *Rukovet*, 102—109.

618 Угарском посланику Емерику Чобору исплаћено је 27. IV 1495. г. 1500 фор. са задатком да иде турском султану: Engel I, 110; истог дана слао је краљ гласника турском посланику који је био у Сегедину: Engel I, 111; затим је 7. V 1495. год. дато 10 фор. пратиоцу Емерика Чобора „eunti cum Emerico Czobor in Turciam": Engel I, 112; у лето 1495. г. краљ дарује Емерика Чобора „pro suis servitiis in legatione ad Imperatorem Turcorum misso": рач. књ. Engel I, 155.

619 *Corpus iuris Hung.* I, 289, чл. 33: „pleraque (castra et fortalitia) adeò desolata, et ruinosa sunt; hominibusque, ac victualibus, et ingeniis carere dignoscuntur ut quotidie de periculo timeatur".

620 *Corpus iuris Hung.* I, 289, чл. 33; S. Katona, *Hist.* XVII, 758—9.

621 *Corpus iuris Hung.* I, 289, чл. 33 и 34.

622 *Corpus iuris Hung.* I, 289, чл. 36.

623 *Corpus iuris Hung.* I, 289, чл. 35.

624 Рач. књ. Engel I, 1797, 71.

625 Бонфиније, изд. М. Динић, *Грађа* I, 61; овај одељак Бонфинија уклапа се у рад угарског сабора у пролеће 1496. године, а долази пре сукоба становника Будима са Јеврејима и напада на јеврејске куће: Bonf. ed. Lipsiae, 754—5. У једном извештају из Острогона од 2. VIII 1496. г. описује се сукоб са Јеврејима и напад на њихове куће (A. Berzeviczy, *Aragóniai Beatrix*, 343). Догађај, дакле, треба ставити највероватније у јули 1496. г. Судећи по тексту Бонфинија, вест о изградњи дрвеног утврђења код Београда стигла је у Будим пре тога времена.

626 Као турски градови помињу се 1503. год. у Србији Смедерево „cum castro Hawal, Kwylykh, Hram, Golwbacz et cum ipsorum oppidis et civitatibus": *Codex Jajcza*, 169.

627 У упутству за угарског посланика на Порти говори се „de interfectione certorum mercatorum de Belgrado, quos filius Ali-beeg manu propria trucidavit et omnia bona illorum abstulit": F. Šišić, *Rukovet*, 103; Engel *Gesch.* III/2, 86—87; Hammer, *Geschichte* I, 647; S. Katona, *Hist.* XVIII, 40, који ставља овај документ у 1496. год.

628 У писму калочког архиепископа гвардијану фрањевачког манастира у Илоку о томе се каже: „tum quia existens castellanus (Benedictus Feies) in castro nostro Barich, treugas habitas cum Turcis propria malitia violauit, detestanda scelera commitendo"... и „adiuratum ipsum Benedictum misimus Nandoralbam pro huiusmodi excessibus suis componendis". И даље: „Rebus itaque suis in Nandoralba

incompositis, idem Benedictus minime ad nos redire curavit... sed ad vestros confugit". Архиепископ тражи изручење Бенедикта да би му се судило: S. Katona, *Hist.* XVIII, 177—8.

629 *Corpus iuris Hung.* I, 300, чл. 42; S. Katona, *Hist.* XVIII, 135—6.

630 *Corpus iuris Hung.* I, 300, чл. 43; овај пропис о „ревизијама" градова потврђен је на сабору 1507. године: *Corpus iuris Hung.* I, 323.

631 *Corpus iuris Hung.* I, 305, чл. 72: „Quod officiales finitimi, nec non mercatores, ac alterius cujusvis status, et conditionis homines, Turcis aut aliis quibuslibet infidelibus, arma, victualia, cultellos, seu quaecunque ingenia, sub nota perpetuae infidelitatis, vendere, vel commutare non praesumant"; S. Katona, *Hist.* XVIII, 154.

632 E. Hurmuzaki, *Documente* II/2, 404; 408; 413.

633 Tkalčić, *Monumenta Zagrabiae* II, 517; 532; V. Klaić, *Pov. Hrvata* II/3, 207; о употреби новца за одбрану Јајца: *Codex Jajcza*, 146; 160.

634 F. Šišić, *Rukovet*, 102—109; S. N. Fisher, *The Foreign Relations*, 56—7; септембра 1499. г. сазнало се у Венецији да је турски посланик упућен угарском краљу са 30 коња и поклонима „per far pace e il Re no la vol concluder": Valentinelli, *Rapporti della Rep. Veneta coi Slavi Meridionali (Санудо)*, *Arkiv za povjestnicu jugosl.* V, 1859, 88; новембра 1499. г. стигла је вест у Венецију да угарски краљ „habi bona volunta di romper al Turcho e coligarsi con la Signoria": Sanudo, Valentinelli, Arkiv, V, 92; A. Huber, *Gesch. Öst.* III, 427; за време угарско-турских преговора о миру било је неких сукоба око Београда. О томе је 25. VII 1499. писао из Венеције посланик Лодовика Сфорце своме господару: „Il nepote del re Mathias come capitaneo di ventura, persequita li Turchi et hali damnificati in certo loco ditto Bellogrado; il re d'Ungaria non si po luj presentialmente movere ne obviare al Turcho, perchè per providentia de lo illustre duca di Milano lo fece fare tregua cum il Turcho anzi li fosseno signi de alcuni movimenti": L. Thallóczy, *Fram. rel.* 62.

635 S. N. Fisher, *The Foreign Relations*, 67 и д.; M. Mesić, *Hrvatska na izmaku XV i na početku XVI vieka, Književnik* I (1864); II (1865); Hammer, *Geschichte* I, 648 и д.; L. Pastor, *Geschichte* II, 547 и д.

636 A. Berzeviczy, *Aragoniai Beatrix*, 478—480; V. Makušev, *Mon.* I, 252—253; N. Jorga, *Gesch. d. Osm.* II, 298.

637 Санудо, *Arkiv* V, 121; V. Klaić, *Pov. Hrvata* II/3, 216.

638 Санудо, *Arkiv* V, 120; 121; 132; 134; 135—6; S. N. Fisher, *The Foreign Relations*, 76—7.

639 Санудо, *Arkiv* V, 156.

640 V. Makušev, *Mon.* I, 254; L. Thallóczy—A. Áldásy, о. с., 296—7.

641 V. Makušev, *Mon.* I, 255; V. Klaić, *Pov.* II/3, 216—7.

642 Санудо, *Arkiv* VI (1863), 201; G. Wenzel, *Marino Sanuto Magyarországról 1496—1501-ben, Századok* 1871, 91.

643 V. Klaić, *Pov. Hrvata* II/3, 217—8; A. Huber, *Gesch. Öst.* III, 430—1.

644 Санудо, *Arkiv* VI (1863), 205; 211—212; Lj. Taloci, *Pov. Jajca*, 145 и д.; V. Makušev, *Mon.* I, 255—6; 317 и др.

645 V. Makušev, *Mon.* I, 256; 317; Н. Н., *Одломци из ист. Београда, Годишњица НЧ* X (1888), 42; А. Ивић, *Ист. Срба*, 42; Ст. Новаковић, *Последњи Бранковићи*, 72—3.

646 V. Makušev, *Mon.* I, 256; 318; *G. Wenzel, Marino Sanuto, Tört tár* XXIV (1877), 9.

647 V. Makušev, *Mon.* I, 256 и д.; 319; Санудо, *Arkiv* VI, 221; 225 и д.; L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 301—303.

648 G. Wenzel, *Marino Sanuto, Tört. tár* XXIV (1877), 22—23; Иштванфи, S. Katona, *Hist.* XVIII, 311—312; М. Месић, *Књижевник* I (1864), 430; А. Ивић, *Ист. Срба*, 44—45; Engel, *Gesch.* III/2, 113; R. Horvat, *Ivan Korvin, ban hrvatski, Zagreb* 1896, 51—52.

649 V. Makušev, *Mon.* I, 256; 257; 317—319; Санудо, *Tört. tár* XXIV (1877), 27; 55.

650 Санудо: „e mandaria il Re uno Orator a Belgrado e lui Turco a Sendernuch (Semendria)"; и даље: „E il Re havia manda pro domino Martin Zobier, erra in villa destinato al Turco, vadi a Belgrado et poi a Constantinopoli . . .": *Tört, tár* XXIV (1877), 24 и 43; затим, 50; 55; 91. Краљ у писму од 20. II 1503. г. београдском бану каже: „certa quendam et ardua emerserunt negotia, propter que vestri presentia plurimum indigemus": L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 309.

651 Опширнији текст овог уговора код Сануда: *Tört. tár* XXIV (1877), 56—62 и 81—89; уп. *Codex Jajcza*, 167—170.

652 Трговци „libere, pacifice et sine omni impedimento et absque aliqua formidine ambulent et proficiscantur ex ambabus partibus; et quod eis sit libertas mercandi et negotiandi iuxta consuetudinem illius Patrie seu terre, ad quam venerint, solutis de more tamen solventis; et quod libere semper, ubicunque voluerint, cum rebus et mercibus eorum stare, morari et tandem abire permittantur": Санудо, *Tört. tár* XXIV (1877), 61—62; 88.

653 Санудо каже да је сер Silvestro Trun „captivo ali confini di Nanderalba": *Tört. tár* XXIV (1877), 105—106; 130; он је био „soracomito di una galia dil Papa, et fu preso vicino a Santa Maura".

654 L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 319; А. Ивић, *Ист. Срба*, 46.

655 L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 326—329; краљ је 30. IV 1506. г. тражио новац за плаћање најамника који служе у босанским градовима и Београду „ob intolerabiles penurias nuper castra illa egressos": Pray, *Ep. procerum*, I, 61.

656 Санудо, *Tört. tár* XXIV (1877), 165; Valentinelli, *Arkiv* VI, 326; о томе сукобу писао је млетачки посланик Петар Пасквалиго из Загреба 15. II 1509: „. . . Sente che un nuncio turco diretto in Ungeria per rinnovar le tregue, fu dal ban di Belgrado Turchimbre (Емерик Терек) ferrito . . .": S. Ljubić, *Com. et rel.* I, 117. Овде се наводи год. 1509. због њиховог рачунања године од 1. марта. Вести о томе сукобу стигле су у Венецију 5. марта 1510, њих је забележио Санудо: *Tört. tár* XXIV (1877), 165.

657 Санудо, *Tört. tár* XXIV (1877), 165; S. Ljubić, *Rel. et com.* I, 117.

658 Септембра 1510. г. чуло се у Венецији да „1000 cavali di Turchi esser corsi verso Belgrado, brusato 7 ville...": Санудо, *Tört. tár* XXIV (1877), 208; под год. 1510. забележено је на штампаној србуљи манастира Савине да Турци „изидоше и поимише" Београд: Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи* I, Београд 1902, 126.

659 Извештаји млетачког посланика Петра Пасквалига из Будима маја 1511: S. Ljubić, *Com. et. rel.* I, 125—6; Санудо, *Tört. tár* XXIV (1877), 220; W. Fraknói, *Ungarn und die Liga von Cambray 1509—1511*, Budapest 1883, 81; 84.

660 Санудо, *Tört. tár* XXIV (1877), 231—2; *Codex Jajcza*, 233—5; L. Taloci, *Pov. Jajca*, 168 и д.

661 Санудо, *Tört. tár* XXIV (1877), 231; A. Huber, *Gesch. Öst.* III, 437—8.

662 Санудо, *Tört. tár* XXIV (1877), 239; V. Klaić, *Pov. Hrvata* II/3, 252—3.

663 Санудо, *Tört. tár* XXIV (1877), 239.

664 Санудо, *Tört. tár* XXIV (1877), 241—2; S. Ljubić, *Com. et rel.* I, 138; Engel, *Gesch.* III/2, 161; N. Jorga, *Gesch, d. Osm. II*, 320.

665 Туберо, изд. М. Динић, *Грађа* II, 99—100; Ђорђе Сремац, М. Динић, *Грађа* I, 68—9; Брут, М. Динић, *Грађа* I, 79.

666 Ток самог устанка прелази оквире овога рада. Уп. A. Huber, *Gesch. Öst.* III, 438—441, где су сабрани извори за тај устанак.

667 На двору утицајни Јован Борнемиса предлагао је да се нареди Јовану Запољи „ut Siculos, Saxones, Ungaros, Thraces et stipendiariorum promtissimos milites e Temesuaro, Nandor Alba, Seuerino, Orsoua ceterisque locis in unum cogat, eiusque nefariis conatibus obuiam est": Иштванфи, ap. S. Katona, *Hist.* XVIII, 724.

668 О овим догађајима обавештава савременик Србин, Ђорђе Сремац из Каменице: М. Динић, *Грађа* I, 69; А. Ивић, *Ист. Срба*, 52; 355.

669 О нападу Запоље на Авалу извештава млетачки посланик из Будима својим писмима од 6. и 14. маја: Санудо, *Tört. tár* XXV (1878), 13; Engel, *Gesch.* III/2, 180, погрешно ставља напад на Авалу у 9. јули 1515. год. У српском летопису је забележено да је напад на Авалу био 6. маја, у недељу, 1515. год.: И. Руварац, Споменик СКА III, 142.

670 Санудо наводи да је са Запољом био „bon numero di persone", а када говори о побијеним и зарobљеним угарским војницима даје цифру од 12 000 људи: *Tört. tár* XXV (1878), 13. Ове податке добио је млетачки посланик од острогонског архиепископа Томе Бакача, који је, као Запољин политички противник, имао разлога да увећава његове неуспехе; Брут и Туберо дају цифру од 5000 угарских војника, учесника: М. Динић, *Грађа* I, 80; II, 101; V. Klaić, *Pov. Hrvata* II/3, 263, опредељује се за 10 000 учесника. Савременик Ђорђе Сремац зна да је Запоља био „cum baronibus Hungarorum": М. Динић, *Грађа* I, 69.

671 Сви се извори слажу да је било довољно топова у угарској војсци: Санудо, *Tört. tár* XXV (1878), 13; Туберо, М. Динић, *Грађа* II, 101; Брут, 80; Ђ. Сремац, 68—69, који је оставио податке о крајњој

оскудици у оружју и храни у Београду 1514. год.: Иштванфи, М. Динић, *Грађа* I, 107.

672 Туберо, 101; Г. Елезовић, *Турски споменици* I, Београд 1940, 476; А. Ивић, *Ист. Срба*, 53, погрешно назива турског заповедника Синан-бегом.

673 Ђ. Сремац, М. Динић, *Грађа* I, 69.

674 Брут, 81; Туберо, 101.

675 Туберо, 101—102; Брут, 80—84. Породица Pakši, Pakoši помиње се у толнанској жупанији у XV веку: M. Wertner, *Zsigmond király magyar kiserete Rómában 1433-ban, Századok* 1903, 916.

676 Санудо, *Tört. tár* XXV (1878), 13.

677 За угарско-турске преговоре: Санудо, *Tört. tár* XXV (1878), 35—37; 50; 62; 66; 74—5 и д. V. Klaić, *Pov. Hrvata* II/3, 260 и д.; Engel, *Gesch.* III/2, 186 и д.

678 *Acta Tomiciana* IV, 114—115; *Codex Jajcza* 266—7; 269; 271; M. Mesić, *Banovanje Petra Berislavića, Rad JAZU* III (1878), 31—32.

679 Санудо, *Tört. tár* XXV (1878), 99—100.

680 О томе обавештава млетачки посланик из Угарске својим писмом од 21. VIII 1518: *Tört. tár* XXV (1878), 99—100; 102.

681 Краљ је кренуо за Бач 27. IX 1518. и ту је остао до око 20. X 1518: Санудо, *Tört. tár* XXV (1878), 107; 110—111; V. Klaić, *Pov. Hrvata* II/3, 275.

682 *Corpus iuris Hung.* I, 341, чл. 21: „Bani castrorum finitimorum semper in eisdem castris finitimis maneant: et unus eorum sub nota perpetuae infidelitatis, nunquam da castro egredi audeat"; S. Katona, *Hist.* XIX, 115; Kovachich, *Suppl.* II, 463—4; *Codex Jajcza*, 276.

683 *Corpus iuris Hung.* I, 342, чл. 30.

684 *Corpus iuris Hung.* I, 341.

685 Санудо, *Tört. tár* XXV (1878), 113—114.

686 Санудо, *Tört. tár* XXV (1878), 111; 113—115; *Acta Tomiciana* V, 15—16.

687 Писмо угарског саветника пољском краљу Жигмунду: „Si enim bellum suscipiet (угарски краљ), vel dudum susceptum continuabit, impar est viribus, si pacem amplectetur, in pace sepius majora regno Hungarie damna, quam in aperto bello ille hostis intulit": *Acta Tomiciana* V, 15—16; Санудо, *Tört. tár* XXV (1878), 116.

688 A. Theiner, *Mon. Hung.* II, 626; о преговорима који су претходили споразуму: Санудо, *Tört. tár* XXV (1878), 120 и д.

689 У случају спора међу трговцима „tunc pro revisione ex ambabus partibus principales iudices mittantur, qui iure et iusticia revidentes et intelligentes prefata damna rectificent...": *Mon. Hung.* II, 627; L. Thallóczy—S. Horváth, *Alsó Szlavóniai okmánytar*, 283—286.

690 Туберо, 102—103, је забележио мањи сукоб смедеревских Турака и војника из Београда. И једни и други су кренули у пљачку стоке, која се налазила крај Дунава. Турци су били сузбијени и потиснути ка својим лађама.

691 Санудо, *Tört. tár* XXV (1878), 190—191.

Глава седма

ПАД БЕОГРАДА ПОД ТУРСКУ ВЛАСТ

1 Веома мрачну слику угарског племства дао је млетачки посланик Франьа Масаро, уп. V. Klaić, *Pov. Hrvata* II/3, 296; A. Huber, *Gesch.* III, 519—520.

2 Писмо млетачког посланика из Будима од 10. XII 1520: *Tört. tár* XXV (1878), 193; 197; Th. Spandugino, *I commentari*, 91; Hammer, *Gesch.* II, 19—20.

3 Ђорђе Сремац, 70; Verancics, *Összes munkái*, *MHH SS*, II, 12.

4 Санудо, *Tört. tár* XXV (1878), 208—210; V. Klaić, *Pov. Hrvata* II/3, 296.

5 Санудо, *Tört. tár* XXV (1878), 192—232; 278; Ђ. Сремац, М. Динић, *Грађа* I, 73—74; Pray, *Epistolae* I, 142—149.

6 *Acta Tomiciana* V, 390—399.

7 Санудо, *Tört. tár* XXV (1878), 216—7.

8 Туберо, 114, помиње 400 војника; Вранчић, *MHH SS*, II, 15 —600; дубровачки посланик који је био у турској војсци процењивао је да је опседнутих било око 900: Санудо, *Tört. tár* XXV (1878), 237; Engel, *Gesch.* III/2, 221, V. Klaić, *Pov. Hrvata* II/3, 297; A. Huber, *Gesch.* III, 522, опредељују се за 700 бранилаца.

9 Међу заробљеним браниоцима, који су били изведени пред султана било их је и у оклопима: Дневник Сулејмановог похода против Београда 1521. г., изд. Г. Елезовић—Г. Шкриванић, *Како су Турци после више опсада заузели Београд, Зборник за источњачку ист. и књижевну грађу*, САН 1956, 62. У даљем тексту: *Дневник*.

10 Ђ. Сремац, М. Динић, *Грађа* I, 71.

11 Ђ. Сремац, 74.

12 Ђ. Сремац, 74: шајкаши су се разилазили из Будима гласно негодујући: „Nos amplius non possumus servire Regie Majestati. Hec est jam finis, Regnum Hungarie, tecum sit dominus Deus!" M. Mesić, *Hrvati nakon bana Berislavića do Muhačke bitke*, *Rad* 18 (1872), 105—6.

13 Вранчић, *MHH*, *SS* II, 15.

14 Иштванфи, М. Динић, *Грађа* I, 107.

15 Ђ. Сремац, 70; млетачки посланик у Угарској Фрања Масаро је писао да се Београд предао Турцима „perche non li fu dato mai soccorso ne di gente, ne di munitione, ne di victualie“: *Tört. tár* XXV (1878), 279; султан је од пребега био обавештен да Београд и Шабац оскудевају у свему: Туберо, 104; Брут, 96—7.

16 Прво је позајмио 4 000 форинти (B. Radvansky, *A Hédervány okl.* 572—3), а 3. маја — 3 500 фор. од Петра Кеглевића. Заложио је своје поседе у пожешкој жупанији (*Acta Keglevichiana*, 51—53).

17 Писмо угарског краља: *Acta Tomiciana* V, 388—9.

18 Брут, М. Динић, *Грађа* I, 95 и др.

19 Хедервари „nempe podagrae obsessus valetudine, et novis nuptiis occupatus domi tabescebat“: Вранчић, *MHH SS* II, 14; Ђ. Сремац, 70; краљ у писму од 2. јуна 1523. г. окривљује Блажа Шуљока за губитак Шапца, а Стевана Шуљока за губитак Београда: S. Szilágyi, *Jelentés a marosnémeti levéltárról, Századok* 1887, 57; Брут, 88—9; Иштванфи, 106—7.

20 Ђ. Сремац, 70; док су се Турци приближавали Београду, Хедервари и Валентин Терек „ambo aberant in Hungaria“ (Вранчић, *MHH SS* II, 14).

21 Када је Хедервари априла 1521. г. позајмљивао новац од брата за одбрану Београда и сам се бојао за свој живот — „quia dubium esse sibi (Фрањи Хедерварију), an salvus de dicto castro redire et vivus manus cruentas Turcarum evadere posset“: B. Radvansky, *A Hédervány okl.* 572—3. Када је Београд пао у турске руке краљ му је пребацивао да је то било „ob indebitam improvidamque custodiam atque provisionem“: *Tört. tár* VI (1859), 13, и „per malam provisionem“: исто, 15.

22 За Михаила Мореа се каже „homo facinorosus“: Иштванфи, 107; S. Katona, *Hist.* XIX, 314—5.

23 Брут, 97; Ђ. Сремац, 71—2; 77; Вранчић, *MHH SS* II, 15, га назива Влахом; Иштванфи, 106—7; 112; Туберо, 114.

24 Ђ. Сремац, 71; Вранчић, 15; Иштванфи, 106—7; 112, који каже да је Морај „consensu militum“ заменио Михаила Мору; он помиње и „Joannes Bothus de Bainana“; Туберо, 114; уп. нап. 19.

25 *Дневник*, 40—41; 43 и д.

26 Санудо, *Tört. tár* XXV, 248: Дневник, passim: Г. Елезовић, *Тур. спом.* I, 474—485; 510—513; 662—666; Ђ. Сремац, 71 и д.; Иштванфи, 110 и д.; и др.

27 Млетачки посланик је јављао да Турци „haveano assa barche con lhoro“: *Tört. tár* XXV, 219; Туберо, 104—5; Брут, 86; да су турске лађе стигле из Цариграда забележио је писац Дневника султановог похода: *Дневник*, 57. Крајем јуна, док се султан још налазио у околини Ниша упућено је 500 јаничара на бродове који су се налазили на Дунаву: *Дневник*, 42.

28 Pray, *Ep.* I, 142: 147; Брут, 87.

29 *Tört. tár* XXV, 278.

30 Санудо, *Tört. tár* XXV, 232: „nel campo di Turchi era gran malatie"; они су „amaladi di fluxo, perche hanno manzato assai frutte e bever aqua, che a inzenera tal malatia": исто, 233; 235.

31 Писмо Пири-паше султану: Г. Елезовић—Г. Шкриванић, *Како су Турци*, 72; *Дневник*, 57; забележено је да је 3 000 камила вукло 300 топова, прах, олово и др.: Zinkeisen, *Gesch.* II, 617; „топовска кола" се помињу у *Дневнику*, 56.

32 М. Динић, *Грађа* II, 95.

33 Санудо, *Tört. tár* XXV (1878), 216—219; 220; Pray, *Ep.* I, 147; *Starine* V, 192; Брут, 84; Туберо, 104—5.

34 М. Динић, *Грађа* II, 93—98.

35 *Дневник*, 43—44; Брут, 91—92; Иштванфи, 109; Туберо, 109—110; Санудо, *Tört. tár* XXV, 226; по *Дневнику*, 44, односно Хамеровој корекцији хронологије, Шабац је пао 7. јула 1521. г. Међутим, 8. јули узимају као дан пада Шапца: Zinkeisen, *Gesch.* II, 619; Ст. Новаковић, *Годишњица НЧ*, 16.

36 *Дневник*, 44—45; F. Tauer, *Histoire de la campagne*, 35—37.

37 По *Дневнику*, 44—52, градња моста је почела 8. јула, а завршена је 18. јула. О градњи моста: Иштванфи, 109—110; Туберо, 109—110. Млетачки посланик је писао 16. VII 1521. г. из Будима да султан гради два моста, али на Дунаву: *Tört. tár* XXV, 227.

38 *Дневник*, 45—51; већ 10. VII писао је млетачки посланик из Будима да Турци „sonno pocho lontani di Cinque Chiesie" (Печуј): *Tört. tár*, XXV, 226.

39 V. Jagić, *Cirilski zbornik XVI—XVII stoljeća u biblioteci Kukuljevićevoj*, *Književnik* III (1866), 123—4; *Дневник*, 49—52.

40 Брут, 93; Иштванфи, 110; Туберо, 111; V. Klaić, *Pov. Hrvata* II/3, 297; M. Mesić, *Hrvati nakon bana Berislavića*, *Rad* 18 (1872), 112—118.

41 *Дневник*, 42—43; Санудо, *Starine* V, 193, где је забележено да Турци 3. јула „in grandissimo numero si erano posti sotto Nandoralba ouero Belgrado et quello haveano strecto et da terra et per el Danubio".

42 Писмо Пири-паше султану: Г. Елезовић—Г. Шкриванић, *Како су Турци*, 72. У томе му је помагао смедеревски заповедник Хусрев-бег: уп. F. Tauer, *Histoire de la campagne*, 31—32; 34.

43 *Дневник*, 48; Брут, 94; Иштванфи, 110; Туберо, 112—113; Вранчић, *MHH SS* II, 13—14; N. Jorga, Gesch. d. Osm. II, 387; F. Tauer, *Histoire da la campagne*, 43—44.

44 Вест о томе је стигла султану у Шабац 25. јула: *Дневник*, 53, док је млетачки посланик из Будима јављао још 22. јула: „quelli di Belgrado erano ussiti fuora, et stati contra Turchi di qual ne hanno amazati molti et toltoli una artellaria grossa, che tirava 30 cavalli": *Tört. tár* XXV (1878), 224; F. Tauer, *Histoire de la campagne*, 48—49.

45 *Дневник*, 53—55; V. Klaić, *Pov. Hrvata* II/3, 297.

46 Санудо, *Tört. tár* XXV (1878), 223; 227; чак је процењивано да је краљ кренуо на југ са свега 60 коњаника: исто, 278; *Starine* V (1873), 189—193.

47 Краљ је био у Тетењу 30. јула, одакле је писао пољском краљу: „Apparatus noster... mediocris est et non talis, ut pares hostibus esse possimus“: *Acta Tomiciana* V, 393; *Tört. tár* XXV (1878), 228; K. Rath, *A magyar királyok hadjáratai*, 279.

48 Санудо, *Tört. tár* XXV, 232; 238; Иштванфи, 107; M. Mesić, *Hrvati nakon bana Berislavića, Rad* 18 (1872), 118—120.

49 Млетачки посланик каже о Запољи да Угри „non hanno capitano che sia miglior de lui“: *Tört. tár* XXV, 235; из Тетења је краљ писао: „Iussimus itaque dominum vojevodam de Transilvania exire et ut domino palatino uniatur“: *Acta Tomiciana* V, 393.

50 Санудо, *Tört. tár* XXV, 192 и д.

51 Санудо, *Tört. tár* XXV, 293; 300 и д.

52 *Acta Tomiciana* V, 393; A. Huber, *Gesch. Öst.* III, 522. У другој половини јула 1521. г. писао је пољски краљ: „mittimus ipsi Serenissimo domino nepoti nostro... in subsidium quingentos equites armatos et duo milia peditum...“: *Acta Tomiciana* V, 390—391; 395. Истина, после тога се пољски краљ у писму Лајошу II извињава да „subsidium illi quale voluimus, prestare non potuimus“: *Acta Tomiciana* V, 396, да бисмо сазнали преко писма „Joanni, Comiti de Tarnow, Capitaneo copiarum auxiliarium in Hungariam missarum“ (*Acta Tomiciana* V, 400), да је помоћ ипак послао.

53 Санудо, *Tört. tár* XXV (1878), 226—9; 233 и 235.

54 J. Dřímal, *Účast Moravské zemské hotovosti v boji proti Turkum při obrane Bělehradu r.* 1521, *Sborník prací Filosofické fakulty Brněnské University* X, Řada historičká (c) c 8, Brno 1961, 153—6; L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 355—6.

55 Ђ. Сремац, 73; V. Klaić, *Pov. Hrvata* II/3, 298.

56 *Дневник*, 57.

57 Турски снимак објављен код Г. Елезовић—Г. Шкриванић, *Како су Турци*, прилог. Угарски извори: Иштванфи, 111; Туберо, 113—4, кажу да су савски зидови били најслабији.

58 *Tört. tár* XXV, 220; Вранчић, *MHH SS* II, 14 и д.; *Дневник*, 55 и д.

59 *Дневник*, 55—6.

60 Султан у писму од 10. IX 1521. г. поред осталог каже: „... majorum minorumque bombardarum ictibus die noctuque datis instaurando vi suburbia expugnarunt“: *Tört. tár* XXV, 248; Брут, 95; Иштванфи, 111; Туберо, 113; *Дневник*, 55—7; Београд је тучен дарбезенима. Ђулад је била камена, велика. Уп. А. Дероко, *Најстарије ватрено оружје*, *Глас САНУ* CCXLVI, 21—22; 37—9.

61 Снимак опсаде Београда: Г. Елезовић—Г. Шкриванић, *Како су Турци*, 19; А. Дероко, о. с., 30, слика 32; 35. Један такав мали топ је извађен из Саве, његову фотографију објавио је А. Дероко, l. c.

62 *Дневник*, 57; на цитираном турском снимку Београда из друге половине XV века види се један угарски топ који избацује једновремено три кугле: А. Дероко, о. с., слика 26.

63 F. Tauer, *Histoire de la campagne*, 50.

64 *Дневник*, 56.

65 *Дневник*, 56—57.

66 *Дневник*, 57.

67 *Дневник*, 57—58; N. Jorga, *Gesch. d. Osm.* II, 389.

68 *Дневник*, 58.

69 Иштванфи, 111—112.

70 *Дневник*, 58—9; Брут, 96; Туберо, 113—4. Ухваћени хришћанин из града је рекао Турцима да се нису бојали напада док је он ишао са два крила, са Саве и Дунава, али чим су Турци „са фронта начинили брешу, више нисмо имали снаге ни могућности за борбу. Принуђени смо били да бежимо у кулу": *Дневник*, 59. Према томе Иштванфи, 112, нема право када тврди да су Турци продрли у варош кроз рушевине „qamquam nemine resistente". Санудо, *Tört. tár* XXV, 279; 232; 246, каже да Турци, када су ушли у град, „tutti chi trovo taglioe a pezzi".

71 *Дневник*, 59; Брут, 96; Иштванфи, 112; Туберо, 114.

72 *Дневник*, 61—62; Брут, 97—8; Иштванфи, 113; Туберо, 115.

73 *Дневник*, 60.

74 Брут, 98; Туберо, 115; Иштванфи, 114; Вранчић, *MHH SS* II, 27—29; M. Mesić, *Hrvati nakon bana Berislavića*, 124.

75 Радови на копању канала су почели 9. августа: *Дневник*, 59.

76 Султан у свом писму од 10. IX 1521. г. каже да „superiores vero arces solo aequarunt, cuniculisque suffodientes turres ac propugnacula subverterunt": *Tört. tár* XXV, 248; *Дневник*, 62; Брут, 98—9; Иштванфи, 113—4; Туберо, 115; Th. Spandugino, *I commentari*, 91—92, који наводи да Турци „per mezzo di mine et di poluere da bombarda fece cadere una delle due torri della'rocha".

77 Извештај млетачког посланика из Будима: *Tört. tár* XXV, 239.

78 *Дневник*, 61.

79 *Дневник*, 62.

80 *Дневник*, 62—63.

81 *Дневник*, 63—64.

82 *Дневник*, 64.

83 Султан у писму наводи: „Inde Praepositus ac alij dictae Civitatis Primates ad solium mihi accedentes, manu deosculata clavibusque urbis allatis, urbem ipsam cum eis quae ad eam pertinent dederunt": *Tört. tár* XXV, 248; *Дневник*, 64.

84 *Дневник*, 62—5.

85 Брут, 99—101; Иштванфи, 114—5; Туберо, 115—6; Engel, *Gesch.* III/2, 222—3, види у Србима кукавице које напуштају град и *пре* турског

напада, издајице које насупрот Угрима хоће да предају град Турцима; уп. V. Klaić, *Pov. Hrvata* II/3, 298 и др.

86 Угарски краљ у документу од 22. II 1522. каже за њега: „ad thiranum ipsum Solomanum de eodem castro (Београд) omnium in eo existencium opinionem atque scitum et voluntatem noctu egrediens, ipsum illi prodere non fuit veritus“: G. Wenzel, *A Hédervári Ferenc jószágai fölöti per és itélet, Tört. tár* VI (1859), 11; B. Radvansky, *A Hédervári-család oklevéltára*, 574; S. Katona, *Hist.* XIX, 315; Pray, *Ann.* V. p. 54; 60; *Дневник*, 63—64; *M. Mesić, Hrvati nakon bana Berislavića*, 123—4, такође мисли да је београдски подбан Михаило Море онај издајник који је ноћу прешао у султанов логор и одао стање у Београду. Краљ Лајош је окривио и Стевана Шуљока због губитка Београда: S. Szilágyi, *Jelentés a maros-németi levéltárról, Századok* 1887, 57.

87 У извештају о паду Београда писаном 22. XII 1523. г. млетачки посланик каже: „...Hongari... non hessendo sta soccorso Belgrado... quelli erano dentro 4 dilhoro ussiteno fuora, et veneno in campo del Turcho, et cussi quelli resto dentro, si reseno“: *Tört. tár*, XXV, 299—300.

88 G. Wenzel, o. c., *Tört. tár* VI (1859), 10—16; још је M. Mesić, *Hrvati nakon bana Berislavića*, 127—9, анализом извора дошао до закључка да треба одбацити тврдњу о издаји Срба као тенденциозну и касније исконструисану, иако не искључује могућност неких неслагања између Угара и Срба.

89 *Дневник*, 64—65; F. Tauer, *Histoire de la campagne*, 62—62.

90 *Дневник*, 64; Брут, 100; Иштванфи, 115; Туберо, 116.

91 *Дневник*, 64—5, наводи да је Београд освојен 26. дана рамазана, што значи 30. августа, а Хамер је кориговао хронологију *Дневника* за један дан, тако да заузеће Београда пада на 29. август; F. Tauer, *Histoire de la campagne*, 65; у летопису, *Arkiv* III, 25, се каже да Сулејман „coepit Belgradum 29 Augusti...“; уп. И. Руварац, *О светињама, Гласник СУД* 49 (1881), 1—2; Иштванфи, 115; Ђорђе Сремац, 78, наводи да је Београд освојен „in profesto decolacionis Baptiste“, дан уочи 29. августа, дакле, 28. августа 1521. г. Тај датум даје и млетачки посланик у свом извештају Влади, писаном 5. X 1523. г.: *Tört. tár* XXV (1878), 279; у литератури је више прихваћен 29. август као датум предаје Београда: Zinkeisen, *Gesch.* II, 620; G. Wenzel, *A Hédervári jószágai fölöti per és itélet, Tört. tár* VI (1859), 9; M. Mesić, *Hrvati nakon bana Berislavića*, 125; Г. Елезовић, *Турски спом.* I, 509—510; V. Klaić, *Pov. Hrvata* II/3, 298; Engel, *Gesch.* III/2, 223; N. Jorga, *Gesch. d. Osm.* II, 389. За 28. август су се определили: A. Huber, *Gesch, Öst.* III, 523; L. Kupelwieser, *Die Kämpfe*, 205.

92 *Tört. tár* XXV (1878), 237—243; 244—5.

93 *Дневник*, 64—5.

94 *Дневник*, 64—5.

95 Ђ. Сремац, 77—78, каже да су они живи затрпани у земљу с тим што је султан казнио Блажа за неверу, јер Турцима није предао Београд пре борби, како је о томе преговарао; Иштванфи, 115, каже да су Блажа и његове другове Турци посекли пред Пири-

пашиним шатором; Туберо, 116—7, само региструје смрт заповедника Блажа и Јана Бота.

96 *Дневник*, 66; *Tört. tár* XXV, 247; Дубровник је веома тачно извештаван о догађајима од својих посланика код султана: М. Динић, *Грађа* II, 95.

97 У писму из Дубровника од 30. IX 1521. г. стоји: угарски војници на путу за Угарску „sono stati retenuti, che Bali-beg non li ha lassati passar“: *Tört. tár* XXV, 247; о истом догађају писао је исти Jacomo Zulian: „Et come partito il Signor (султан), questo Bassa li Hongari e altri ussiti de Belgrado, quali si reseno a pacti dil castello, li havia fatto tagliar a pezzi tutti“: *Tört. tár*, XXV, 246.

98 *Дневник*, 68—9; султан је 10. IX 1521. г. писао Дубровчанима „apud Civitatem Belgradi“: *Tört. tár* XXV, 248—9; султаново писмо Венецији састављено је 22. IX 1521. г. „in aula Regie potestatis nostre in regione et oppido Belgradi prope fluvium Danubium“: исто, 251—2.

99 *Дневник*, 66.

100 Иштванфи, 115, наводи да су Угри побијени и поред заданог обећања; исто бележи и Туберо, 116—7, с тим што каже да неки „тврде“ да су се сви угарски браниоци Београда, сем двојице заповедника, вратили у Угарску; N. Jorga, *Gesch. d. Osm.* II, 389, мисли да су Угри делимично побијени, а делимично послати у Сланкамен.

101 *Дневник*, 67; савременик Jacomo Zuliani писао је из Дубровника 30. IX 1521. г. да султан „li Serviani a mandato ala volta di Constantinopoli“: *Tört. tár* XXV, 247; уп. Г. Елезовић—Г. Шкриванић, *Како су Турци*, 67, нап. 184.

102 И. Руварац, *О светињама београдске цркве, Гласник СУД* 49 (1881), 1—5, где су наведени сви извори; *Tört. tár* XXV, 246; 256—7; још је 1456. године забележено да у Београду „requiescunt corpora beatorum Appollonie et Petronelle et ymago beate virginis quam depingi fecit sanctus Lucas“: E. Birk, *Beiträge*, 251—2; податке о дочеку ових светиња у Цариграду оставио је млетачки баило у том граду. Грчки патријарх је са много труда откупио светиње. Он није имао довољно новаца колико је султан тражио, па се то морало прикупљати. Султан је претио да ће их у противном бацити у море: *Tört. tár.* XXV, 256—7; Th. Spandugino, *I commentari*, 92; St. Novaković, *Život sv. Petke od patrijarha bugarskoga Jeftimija, Starine* IX (1877) 49.

103 F. Tauer, *Histoire de la campagne*, 65; А. Дероко, *Неки споменици у Турској и Грчкој у вези са историјом средњевековне Србије, Зборник Матице српске за друштвене науке*, 13—14 (1956), 295; исти, *Београдска икона Богородице у Цариграду, Старинар* III—IV (1952—1953), 217—218.

104 М. Динић, *Грађа* II, 95.

105 М. Динић, *Грађа* II, 95—98; Санудо помиње једног дубровачког трговца текстилом у турској војсци у овом походу: *Tört. tár* XXV, 237. Било их је свакако више.

106 М. Динић, *Грађа* II, 93; 95.

107 *Tört. tár* XXV, 246—7; Љ. Никић, *Џамије у Београду, Годишњак града Београда* V (1958), 151; 189—190, где је дат преглед литературе о овом питању.

108 *Дневник*, 66—68; *Tört. tár* XXV, 246—7; Туберо, 118.

109 Бали-бег је добио 30.000 аспри у новцу и тканине: *Дневник*, 66; 68; *Tört. tár* XXV (1878), 247; о њему: Г. Елезовић, *Турски споменици* I, 474—480; Иштванфи, 116 и др.

110 Г. Елезовић, *Турски споменици* I, 479.

111 М. Динић, *Грађа* II, 94; текст султановог писма о победи сачуван је код Сануда: *Tört. tár* XXV (1878), 248—9; чешки извори су такође забележили пад Београда: *Fontes rerum Bohemicarum* VI, 1907, 191; 358.

112 *Tört. tár* XXV, 250—3 и д.; V. Klaić, *Pov. Hrvata* II/3, 298.

113 *Tört. tár* VI (1859), 10—16; S. Katona, *Hist.* XIX, 314—316; Pray, *Ann.* V, 54; 60; Kovachich, *Vest. com.* 546; *Corpus iuris Hung.* I, 346, čl. 60; Acta Keglevichiana 65—66; Ђорђе Сремац, 76—77; Иштванфи, 116—117; касније је ова оштра казна била ублажена. Окривљен је био и Стеван Шуљок.

Глава осма

УНУТРАШЊИ ЖИВОТ ГРАДА

1 М. Динић, *Грађа* II, 20.

2 Краљ Жигмунд у писму из Београда између осталог каже: „... cum nos civitatem nostram Nandor Albensem jurisdictioni banatus nostri Machoviensis subiectam...“: *Tört. tár* 1861, 138.

3 Мачвански бан је у XIV веку био војни заповедник своје области у случају рата, а имао је судске компетенције у грађанским и кривичним парницама: B. Homan, *Gli Angioini di Napoli*, 158—159; 229. Јурисдикција мачванског бана у другој половини XV века протезала се не само на територију бановине, већ и ван ње. Бан је често своје судске послове обављао преко других: A. Kubinyi, *Die Frage des bosnischen Königtums von N. Ujlaky, Studia Slavica*, Budapest 1958, 374, нап. 5.

4 *Cod. Zichy* IX, 48.

5 *Cod. Zichy* VIII, 354; београдски капетан Франко Таловац по краљевом наређењу „taxam super possessiones ecclesiarum ... imposuisset“, а тек када су се појавиле злоупотребе тражио је помоћ мачванског бана 1433. год.: G. Nagy, *Gróf Sztáray család okl.* II, 301.

6 Таљакоцо: „erat enim Namderalba sub banatu suo“ (мачванског бана): Wad. *Ann.* XII, 767.

7 *Corpus iuris Hung.* I, Tyrnaviae 1751, 194; S. Katona, *Hist.* XVIII, 177—178.

8 Краљ поставља кастелана „pro tuitione et custodia eiusdem“ (castri): *Cod. Zichy* VIII, 343; „pro custodia et conservatione prenominati castri“: *Cod. Zichy* VIII, 376—7.

9 Кастелан Ладислав Тетеш примио је 20. III 1429. новац „in sortem solutionis gentium suorum, cum quibus ipsum castrum Nandoralbense conservare debebit“, као и 6. VIII 1429. г.: *Cod. Zichy* VIII, 376—7; 397. Кастелан града Хуњада је потраживао дуг, пошто је набавио ратне справе, барут, коњанике и пешаке, које није могао да плати: *Codex Jajcza,* 87.

10 B. Homan, *Gli Angioini,* 160; *Monumenta Zagrabiae* II, XLIX.

11 G. Fejer, *CD* X/7, 624: „Dum autem actus potentiales, Latrocinia, homicidia et incendia continget decidere vel judicare, tunc noster castellanus, qui est, et erit, hujusmodi causis dijudicandis interesse debet, et ipsos cum Judice, et juratis civibus de eadem Civitate nostra Szenicz decidere, definire et judicare secundum Jus Tyrnaviense...“; *Codex Jajcza,* 87.

12 Већ 25. I 1428. г. помиње се Јован Тетеш као београдски кастелан; на тој дужности је, изгледа, остао током читаве 1428. године: *Cod. Zichy* VIII, 343; био је кастелан Београда још 3. VI 1428. г.: *Cod. Zichy* VIII, 354; уп. Ј. Радонић, *Западна Европа,* 52, нап. 1. Јован Тетеш је и раније био у служби угарског краља. Жигмунд га 1424. г. назива „aule nostre juvenis in certis nostre majestatis serviciis erga nos existit constitutus“: *Cod.* Zichy VIII, 148; затим, 1425. г. краљ за њега каже: „in continuis serviciis nostris erga nostram existit constitutus maiestatem“: *Cod. Zichy* VIII, 149; током 1428. г. више пута се јавља у вези са „lucrum camere regis“: *Cod. Zichy* VIII, 375; 351 и д. Главни породични поседи Тетеша налазили су се у јужној Угарској. Јован Тетеш, син Ладислава, имао је још три брата: Ладислава, Николу и Ђорђа. После смрти Јована у изворима се најчешће јавља његов брат Ладислав. Јован Тетеш је умро почетком 1429. год. Помиње се као мртав 1. V 1429: *Cod. Zichy* VIII, 374. Као кастелан Београда помиње се Ладислав Тетеш већ 15. II 1429 (*Cod. Zichy* VIII, 295), затим, 20. III 1429 (*Cod. Zichy* VIII, 372), 8. V 1429 (*Cod. Zichy* VIII, 377—8). Као „castellanus castri superioris Albanandoriensis“ помиње се 25. VII 1429 (*Cod. Zichy* VIII, 389), а 5. V 1430. г. он је „pridem castellanus interioris castri nostri Nandoralbensi“ (*Cod. Zichy* VIII, 417). Тада је, изгледа, предао дужност београдског заповедника: *Cod. Zichy* VIII, 114; 389. Ладислав Тетеш је истовремено био и краљев „comes camerarum salium“ (*Cod. Zichy* VIII, 402). Он је уживао пуну заштиту краља и за време боравка у Београду и после тога. Априла 1430. г. краљ забрањује да га узнемиравају због неучествовања у краљевом походу против Хусита, што Жигмунд није често чинио: *Cod. Zichy* VIII, 414—415. Он је обављао специјалне мисије у име Жигмунда, пратио га је на путу по Немачкој и Италији: *Cod. Zichy* VIII, 457—8 и д.; 464.

13 *Cod. Zichy* VIII, 343; мајка Ладислава Тетеша је интервенисала за овог вицекастелана, који је био отео неку стоку и пшеницу опата Печварада: молила је сина да га не напада „quia est vobis frater in linea consanguineitatis“: *Cod. Zichy* VIII, 389—390.

14 *Cod. Zichy* VIII, 399—400.

15 М. Динић, *Грађа* II, 16—18.

16 Види нап. 12; Петар Сокол се такође помиње као кастелан и капетан 1449. г.: *Cod. Zichy* IX, 229.

17 Мачвански бан је писао 17. маја 1433. г. да је капетан Београда Франко Таловац по краљевом наређењу опорезовао црквена имања: G. Nagy, *Gróf Sztáray család okl.* II, 301; E. Mályusz, *A mágyar rendi állam Hunyadi koraban, Századok* 91 (1957), 560—562. Аутор саопштава закључке на основу истраживања положаја капетана у краљевским градовима на западној граници Угарске.

18 *Cod. Zichy* VIII, 417.

19 *Tört. tár* 1901, 214; Wad. *Ann.* XII, 751.

20 Они су више година управљали Ковином. Франко Таловац је 3. IX 1429. био жупан Ковина, а 1430. г. краљ исплаћује Матку Таловцу 500 фор. за службу на положају кастелана Ковина *(Cod. Zichy* VIII, 399—400; G. Fejer, *CD* X/7, 200). Положај у Ковину Таловци нису напустили преузимајући заповедништво у Београду. Подаци о капетанима Београда теку овако: 29. XI 1430. и 10. XII 1430. Матко Таловац је „inter cetera capitaneus Nandoralbensis“ (L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 86—7). Франко Таловац је 10. I 1431. г. капетан Београда и жупан Ковина, као и 1432. г., јер се у том звању помиње од 29. I 1432. г. до 18. II 1432 (L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 88; 90—93; G. Fejer, *CD* X/7, 450). Брокијер је био у Београду 1433. г. и забележио је да је заповедник Београда Матко Таловац, а да му је „помоћник“ брат, што донекле одговара подацима који постоје: априла 1433. г. Матко Таловац, који је тада био у Риму, помиње се као капетан Београда и жупан Ковина, а 15. и 17. V 1433. г. помиње се и Франко Таловац као капетан Београда (Брокијер, 133; G. Fejer, *CD* X/7, 466—471; L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 93; G. Nagy, *Gróf Sztáray család okl.* II, 300—301). Дакле, скоро истовремено обојица носе назив капетана Београда. Матко Таловац је био капетан Београда и 1434. г.; био је у Београду 24. III 1434. г. (G. Fejer, *CD* X/7,564; *Cod. Zichy* VIII, 534—5). Следеће године у лето (28. VI 1435. и 10. VIII 1435) Матко Таловац је био заповедник Ковина и капетан Београда (S. Barabas, *Cod. dipl. familiae Teleki de Szék*, Budapest 1895, I, 540—541; Tkalčić, *Mon. Zagrabiae* II, 111). Краљ га је 1435. г. поставио за славонског бана. Тиме нису прекинуте све његове везе са Београдом: сусрећемо га 1437. г. опет у Београду (М. Динић, *Грађа* II, 41—43). У повељи краља Алберта од 31. III. 1438. г. наводи се да је Франко Таловац северински бан, а његов брат Јован Таловац капетан Београда (L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 125). Међутим, 20. VI 1439. г. опет се Франко означава као северински бан, жупан Ковина и капетан Београда (J. Teleki, *Hun. kora* X, Pesten 1853, 56). Београд је 1440. г. бранио од Турака Јован Таловац, док је његов брат Франко, северински бан, покушавао да му помогне (L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 134—5). Треба додати и чињеницу да је Матко Таловац често обављао и друге невојничке дужности у време док је био капетан Београда. Он се најчешће означава као „inter cetera capitaneus Nandoralbensis“. Тако знамо да је био „certarum camerarum salium regalium comes“, да је био „gubernator episcopatus Waradiensis“, „gubernator episcopatus Zagrabiensis“ и др. (L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c.,

86—7; *Cod. Zichy* VIII, 534—5; 539; Tkalčić, *Mon. Zagrabiae* II, 111). Није тешко замислити да је овај београдски капетан често и дуго био одсутан из Београда. Он је имао своје људе, заменике у граду, сараднике. Када је Матко Таловац узимао у службу дубровачке занатлије за рад у Београду, цигларе, зидаре и друге, уговором је било предвиђено да ће они радити по упутству самог бана Матка или његових чиновника („vel officialium et commissariorum suorum": М. Динић, *Грађа* II, 41—43). Занатлије су биле најмљене за 6 месеци. Међу њима је био и један „magister murarius cisternarum, spongiarum et voltarum".

21 Види претходну напомену.

22 L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 125.

23 L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 134—5.

24 L. Kupelwieser, *Die Kämpfe*, 41, је сматрао да је угарски краљ још 1427. г. створио два погранична округа: један источни са центром у Београду, други западни који је обухватао Мачву.

25 L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 90—93.

26 Јанко Хуњади и војвода Никола Илочки послати су у јесен 1441. г. „ad tenendum et conservandum castrum Nandoralbense": L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 140. Касније се поред других звања Хуњади означава (1446. г.) и као капетан Београда: G. Fejer, *Genus*, 86; L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 146; F. Pesty, *Temes vármegye föispanjai, Tört. tár* 12 (1863), 200. Септембра 1446, г. помиње се „egregius Crepiol" као капетан Београда (G. Nagy, *Gróf Sztáray család okl.* II, 383). У време сукоба са српским деспотом у Купинову децембра 1455. г. Силађи је, по К. Јаничару, Спом. CVII, 38, „владао" у Београду.

27 G. Fejer, *Genus*, 86; J. Teleki, *Hun. kora* X, 350; Spiess, *Aufklärungen*, 269; L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 168.

28 Такав је случај био у Загребу, где су поред тога постојали и „consiliarii": Tkalčić, *Mon. Zagrabiae* II, XLVII—XLVIII; тако је било у Будиму у XIII веку: A. Kubinyi, *Buda város pecséthasználatának kialakulása*, Budapest 1961, 127 и нап. 231 и 232.

29 У Ковину се 1428. и 1429. год. помиње судија Петар, који се жалио да војвода Владислав крши права Ковина. Касније, 1453. г., судија је био неки Јован, син Бенедиктов: Г. Витковић, *Прошлост шајкаша, Гласник СУД* 67 (1887), 9; 11; 15—22.

30 L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 474: „universitas populorum Nandoralbe".

31 Недовољно је јасна вест по којој је дубровачка влада писала 7. III 1439. г. Андрији Бобаљевићу „capitaneo Biograndi": Gelcich—Thallóczy, *Dipl. Rag.* 422. Да ли је реч о Дубровчанину у угарској служби, или личној ознаци, није било могућно утврдити. Андрија Бобаљевић је био истакнута личност дубровачке колоније у Београду, био је конзул 1431. г. и 1438. г. (М. Динић, *Грађа* II, 25; 44—45). Интересантно је да се у тестаменту Јакова Бенвенутића, који је писан у Београду 7. III 1442. г. помињу капетан Лукин и његова жена Јања (М. Динић, *Грађа* II, 54—55).

32 *Cod. Zichy* IX, 586; J. Teleki, *Hun. kora* X, 565; 571; S. Kaprinai, *Hung. dipl.* II, 118; 130. Звање бана Мачве и капетана Београда носио је 1460. г. Симон Нађ (Simon Magnus): Nagy—Nyáry I, 78—79. Он је био присталица Хуњадија и изгледа да је присуствовао убиству Цељског у Београду новембра 1456. г.: Ђорђе Сремац, М. Динић, *Грађа* I, 63. Био је у служби краља Матије: предводио је краљеву војску у борби против краљевих одметника, присталица немачког цара Фридриха III, у пролеће 1459. г. (A. Huber, *Gesch. Öst.* III, 139). Краљ Матија је, дакле, 1460. г. поверио Београд човеку оданом породици Хуњади с једне стране и опробаном ратнику с друге стране.

33 Nagy—Nyáry II, 309; за овај период се не може успоставити непрекидна листа београдских заповедника, јер се зна само за неке од њих. Године 1462. београдски капетан је био Петар Доци (F. Pesty, *Nándorfejérvári, szreberniki, jajczai bánok, Századok* 1875, 132). Затим се 16. VIII 1469. г. помиње као капетан Gregorius Bradacs de Ladomercz, који је тада писао градској управи Загреба са молбом да му се додели грађанство. Своју молбу је поткрепио тврђењем да је купио имање (fundum curie) у Загребу и обавезао се на поштовање градских закона Загреба: Tkalčić, *Mon. Zagrabiae* II, 324; III, 194; овај београдски капетан је и добио тражено грађанство. Имао је 1471/72. г. спор са свештеницима цркве св. Николе у Загребу око једне куће: Tkalčić, *Mon. Zagrabiae* VII, 393; 396. — Павле Кињижи је био најпознатији угарски војсковођа друге половине XV века. Изванредне телесне снаге, најпре капетан Београда, после врховни капетан јужних области Угарске, он је 1479. г. успешно ратовао са Стефаном Баторијем у Ердељу. Следећих година је више пута продирао у Србију: W. Fraknói, *König Mathias*, 216—7; Nagy—Nyáry II, 394; IV, 341—2; 362; V. Fraknói, *Mátyás kir. lev.* II, 190. У јесен 1490. г. он је помагао Шапцу нападнутом од Турака: Nagy—Nyáry IV, 275, итд. Бонфиније, говорећи о догађајима 1476. г. помиње двојицу заповедника Београда: Emericus Nifor и Kepli Janos (М. Динић, *Грађа* I, 54—55; S. Katona, *Hist.* XVI, 21—22). Године 1476. помиње се Henricus Honofrii de Baizmoiz, капетан Београда, који је тада послао извештај краљу Матији о стању у Турској. Тај извештај није био ближе датиран, него стављен у оквирне године владе краља Матије 1458—1490 (L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 281—284). На основу његове садржине може се прецизније датирати: писан је у касну јесен 1476. г., крајем октобра или у првој половини новембра, свакако пре 15. XI 1476. г. — Крајем 1481. г. капетан Београда је био Ладислав Розгоњи: V. Fraknói, *Mátyás kir. lev.* II, 195—6. Он је обавестио угарску краљицу о борбама које су новембра те године вођене против Турака: V. Makušev, *Mon.* II, 52. На основу једног архивског документа V. Fraknói, *Bakocs Tamás primás birtokszerzeményei, Századok* 1888, 123, саопштава да је Розгоњи остао на том положају и 1482. године. — Интересантно је да се приликом вођења угарско-турских преговора о миру 1478. г. помиње у Београду угарски војвода Петар Доци. Преко њега су вођени преговори. Ништа ближе није познато о његовим функцијама у граду. У Угарској су заповедници шајкаша, речне флоте, називани војводама, а зна се да је Београд био важна ратна лука на Дунаву. Уп. L. Taloci, *Pov. Jajca*, 112.

34 М. Динић, *Грађа* II, 81; Ђорђе Сремац, 64; 66—7, који помиње бана и вицебана Београда и пре 1465. г., али у тим одељцима није сасвим поуздан.

35 J. Мијушковић-Калић, *Прилог историји београдске бановине, Зборник Филозофског факултета у Београду*, VIII-1 (1964), 533—540.

36 Документ је објављен код: Engel, *Gesch.* I, 1797, 127—8.

37 *Codex Jajcza*, 130; 133 и 135; у прорачуну расхода из 1504. г. помињу се два капетана у Јајцу. У другом прорачуну опет помињу се банови Јајца: *Codex Jajcza*, 181; 185.

38 J. Teleki, *Hun. kora* XII, 375.

39 F. Firnhaber, *Beiträge*, 135; 170—171. Треба рећи да они нису истовремено потврдили овај споразум. Први је то учинио 7. III 1492, а други 25. XI 1493. Посебно је интересантно да се у другој половини XV века појављују банови Срема: *Corpus iuris Hung.* I, 221 (год. 1464) и 254 (год. 1486).

40 Употребљена је множина — „bani castri Belgradi", где очигледно треба подразумевати двојицу: М. Динић, *Грађа* II, 81. Сењанин Bartol da Castiliano писао је 15. II 1493: „A Jaycza el simile è facto ban et cossì a Belgrado è facto, et bani in ogni loco dove Sua Mtà ha a fare et ponere bani et capitanei. In ogni loco li ha posto a doi a doi, et non da ne vole dare officio nissuno a persona sola, se non a doi a doi": F. Šišić, *Rukovet*, додатак 1.

41 У време избора новог краља Владислава II 1490. г. Београд је био у рукама Иваниша Корвина односно његових људи. На челу града су била два капетана: Caspar de Hathwan и Georgius Orbonaz (F. Šišić, *Rukovet*, 301—302).

Бан Београда је 1493/94. године био Мартин Чобор „de Czoborzentmyhal", из властеоске породице која је имала породичне поседе у Бодрошкој жупанији. Још 15. VII 1462. г. помиње се Михаило Чобор као сенешал Јелисавете Хуњади, мајке краља Матије (J. Teleki, *Hun. kora* XI, 34). И Мартин Чобор је био одан породици Хуњади. Био је капетан Иваниша Корвина који је у јесен 1490. г. предао у име свога господара неке градове угарском краљу (B. Radvánsky—L. Závodsky, *A Hédervàry—család oklevéltára*, 465). Као бан Београда помиње се 25. XI 1493. г. На том положају је био током 1494. г. до новембра те године, када је изгледа предао дужност (F. Firnhaber, *Beiträge*, 170—171; рач. књ. Engel, *Gesch.* I. 1797, 94; F. Šišić, *Rukovet*, 65). Током 1494. г. Мартин Чобор се више пута јавља у угарској дворској рачунској књизи. Он је преко својих људи, а и лично, дуго чекао на исплате новца од краља. Он је чак лично ишао у Сибињ, где се краљ налазио радећи на угушивању буне у Ердељу, да би наплатио свој новац (Engel, *Gesch.* I, 48; 94—95). Најзад, 14. XI 1494. г. краљ је у Београду регулисао своје рачуне са баном, коме је морао поново да заложи град Холич (Рач. књ. Engel, *Gesch.* I, 53—54). За време свог боравка у Београду новембра 1494. г. краљ је решио и спор који је постојао између бана и грађана Београда око неких посуда за вино („certa vasa vinorum"). Краљ је пресудио на тај начин што је део спорне вредности исплаћен из дворске благајне — 85 форинти (Engel, *Gesch.* I, 77—78). Мартин Чобор је и после разрешења дужности у Београду био у кра-

љевој служби. Јануара 1495. г. краљ га је слао у Моравску да доведе најамнике за борбу коју је тада Владислав II водио против одметника херцега Ловре Илочког (Рач. књ. *Engel* I, 64; 103). Брат Мартинов, Емерик Чобор, такође је уживао пуно поверење угарског краља који га је у пролеће 1495. г. послао у Турску ради склапања мира са султаном. Ову је мисију успешно обавио, па је у лето те године награђиван за заслуге (Рач. књ. Engel, *Gesch.* I. 110; 112; 155).

Краљ је 1495/6. године поверио београдску бановину Ђорђу Мори и Алберту Соколу (Рач. књ. Engel, *Gesch.* I, 127; F. Pesty, *Nandor-fejérvári, szreberniki, jajczai bánok és barsi alispanok, Századok* 1875, 132). Ђорђе Море је и пре тога служио на граници и у борби са Турцима имао потребног искуства. Он је на сабор фебруара 1492. г. послао двоја кола одсечених турских глава (Bonf. ed. Lipsiae, 721; Hammer, *Gesch.* I, 639).

На положају капетана Београда био је Ђорђе Море 15. V 1500. г. (Georgius More de Chwla: *Codex Jajcza*, 146). Да ли је он читаво време од 1496. до 1500. г. био на челу Београда, нисмо нашли података. Служба банова је обично била на годину дана, али је тај рок продужаван. Ђорђе Море је био ван Београда и 1501. г Он је у заједници са српским деспотом јула 1501. г. напао турске поседе код Смедерева (V. Makušev, *Mon.* I, 256; 317). Изгледа да је и Ђорђе Кањижаји тада био бан Београда (F. Pesty, *A mácsoi bánok, Századok* 1875, 466).

У периоду 1502. до 1507. године Београд је имао двојицу банова. То су били Ђорђе Море и Ђорђе Кањижаји, двојица истакнутих војсковођа. У овом петогодишњем раздобљу у документима се чешће помиње Ђорђе Кањижаји, изгледа да је био активнији у Београду (L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 301—309; 311—330; *Codex Jajcza*, 159 и 161, када Кањижаји носи необично звање „comes Nandoralbensis"; 170—171; 194; Kukuljević, *Jura regni* I, 255; S. Katona, *Hist.* XVIII, 425—6; 447; Kovachich, *Suppl.* II, 302; 343). Ђорђе Кањижаји је био угледна личност на угарском двору. Краљ га је више пута позивао к себи (L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 309; 325). Учествовао је у многим упадима угарске војске у Турску, неке је и сам организовао. Његови напади нису у потпуности престајали ни у време мира (L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 325—6; 319—320). Своју власт која је била скоро неограничена у Београду, он је чешће злоупотребљавао. Није презао да се супротстави краљу, нарочито у погледу скупљања пореза (L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 310—312; 306 и др.).

Краљ је 7. јуна 1507. године дао разрешницу београдском бану и наследницима бана Ђорђа Море, пошто је овај у међувремену умро (L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 329—330). После вишегодишње службе у Београду, коју је похвалио, краљ је преузео бановину од ове двојице банова у лето 1507. год. Ђорђе Кањижаји је после тога постао хрватско-далматински-славонски бан (Tkalčić, *Mon Zagrabiae* III, 60; M. Mesić, *Građa* V, 146—7; 150).

Од 1507. год. за дужи низ година београдски бан је био Емерик Терек „de Ennyngh" (Enyingh је место у веспримској жупанији, где су се свакако налазили његови поседи). Додуше, те године се поред њега као бан Београда помиње и Georgius de Panissa, о коме касније нема вести (E. Hurmuzaki, *Documente* II/2, 563). Емерик Терек је више година био на том положају (као бан Београда помиње се 1507. г.: S. Katona, *Hist.* XVIII, 513; 1508. го-

дине: Kukuljević, *Jura regni* I, 262; Kovachich, *Vest. com.* 461; 1510. године: *Tört. tár* VI (1859), 48; 1511. године: Tkalčić, *Mon. Zagrabiae* III, 93; XXXIX; L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 337; 1514. године: Ђорђе Сремац, М. Динић, *Грађа* I, 68; 1515. године: А. Ивић, *Ист. Срба*, 355; 1516. године: *Mon. Vaticana* V, Budapest 1889, 136). Он је често био ван Београда; зна се да је имао кућу у Загребу (Tkalčić, *Mon. Zagrabiae* III, 93). Његов савременик Ђорђе Сремац има мало лепих речи за Емерика Терека. По њему се Терек уопште није старао за Београд, ни о снабдевању града, о топовима и другим потребама тврђаве. Новац који је за то добијао од пореза из пет жупанија користио је у друге сврхе. Војници су тада служили у Београду без плата („sine mensenaria serviebant"). Сваки је војник од куће доносио храну за месец дана. После тог времена њих би замењивали други војници, издржавани на сличан начин (М. Динић, *Грађа* I, 68). Краљ није успео да исплати Tереку трошкове издржавања Београда. Остао му је дужан 12 000 дуката у часу смрти Терека. Ову суму су касније потраживали тутори малолетног Терековог сина, одбијајући да врате београдску бановину краљу док се дуг не измири (Вранчић, *MHH SS* II, 11—12).

Херцег Ловро Илочки је такође једно време био везан службом за Београд (1511—1513). Он је заједно са Емериком Tереком 1511. г. обавестио краља о веома лошем стању Београда, о потреби обнављања зидова, о набавци оружја, ратних справа. Краљ је наредио своме благајнику да исплати херцегу Илочком његове припадлежности (L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 337—8). Он је на име плате за службу у Београду био ослобођен неког пореза на своју имовину (L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 341). Првих дана јула 1513. год. Ловро Илочки је напустио Београд и бана Терека, остављајући за собом 200 коњаника и 800 својих слугу са заповедником Амброзијем на челу (Санудо, *Tört. tár* XXIV, 1877, 239, извештај млетачког посланика из Будима од 8. VII 1513. г.). F. Pesty, *A mácsoi bánok. Századok* 1875, 466, тврди да је херцег Ловро Илочки био на положају београдског бана све до 1518. године, али не наводи изворе.

Године 1518. помињу се двојица београдских банова: Фрања Хедервари и Михаило Пакши, којима се обратио за помоћ хрватски бан Петар Бериславић, када је дошао у сукоб са угарском дворском странком, нарочито са архиепископом Томом Бакачом и угарским палатином. Он се истовремено обратио и ердељском војводи Јовану Запољи и Стефану Баторију и „cum eis foedus iniit contra omnes, qui se et utrumvis eorum impeterent, in mutuam defensionem" (Животопис бана Петра Бериславића, који је саставио Иван Томко Мрнавић, *MHH SS* III, Pest 1857, 266. До овог договарања бана Бериславића са београдским баном дошло је у време април—октобар 1518. г.: V. Klaić, *Pov. Hrvata* II/3, 283—5). Michael Paxius се помиње у Београду и раније. Он се са својим одредом храбро борио под Авалом 1515. године, када је Јован Запоља покушавао да освоји овај утврђени турски град. Тада је покушавао да задржи угарско бекство и умањи пораз, да спасе београдске топове, али узалуд. Брут и Иштванфи кажу да је он тада и погинуо („lapideo globo ex arcis muro emisso ictus interficitur": М. Динић, *Грађа* I, 84; 105). Туберо каже да „ictus pila lapideo, e tormento ab arce forte emissa, concidit" (М. Динић, *Грађа* II, 102; уп. Verancsics, *De rebus gestis Hungarorum*, *MHH SS* II, 11). — Породица Paksi, Pakosi, помиње се у толнанској жупанији у XV веку:

M. Wertner, *Zsigmond király magyar kisérete Rómában 1433-ban, Századok* 1903, 916; уп. и Z. Daróczy, *Ki volt a Paksy-család őse?* Turul, 1911, 65—68.

Да је Фрања Хедервари био бан Београда 1518. год. постоји и други доказ. Наиме, 17. XII 1519. г. краљ је позајмљивао 500 фор. од палатина Стефана Баторија „ad eliberationem banatus nostri Nandoralbensis de manibus... Francisci de Hederwara" (L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 346; B. Radvánsky, *A. Hédervàry család okl.* II, 568—9). Очигледно је Хедервари условљавао предају Београда исплаћивањем дугова. У овом настојању краљ није успео, јер је Фрања Хедервари био бан Београда 1521. год. Краљ за њега каже 22. II 1522. г. да иако је на разне начине захтевао да Хедервари врати дужност, он је то јавно одбијао да учини (*Tört. tár* VI, 1859, 10—11; S. Katona, *Hist.* XIX, 314—316; Pray, *Ann.* V, 54; B. Radvánsky, *A Hédervàry család okl.* 574).

У збирци L. Thallóczy—A. Áldásy, 347, објављено је једно недатирано писмо тамишког жупана Јозе Сома београдском бану Ђорђу Кањижају, које су издавачи ставили у 1520. год. Ово датирање није тачно, јер Ђорђе Кањижаји не само да 1520. год. није био бан Београда, него није био ни жив. Наиме, у једној прописно датираној исправи од 21. XII 1511. г. износи се жалба „Clare de Rozgon relicte magnifici condam domini Georgii de Kanysa" против људи Фрање Хедерварија (B. Radvánsky, *A. Hédervàry család okl.* 521—525). Да је ова Клара Розгоњи била баш жена београдског бана Ђорђа Кањижаја, сазнајемо из исправе угарског краља од 3. VI 1507. г. за београдског бана Ђорђа Кањижаја. Ту се помиње Клара, кћерка покојног Јована Розгоњија београдског бана: L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 328.

42 F. Firnhaber, *Beiträge*, 170—171.

43 *Corpus iuris Hung.* I, 341, чл. 21; S. Katona, *Hist.* XIX, 115; Деспот Иваниш Бериславић је 27. V 1505. г. писао београдском бану Ђорђу Кањижају којом приликом помиње „dominus banus socius vester": L. Thallóczy— A. Áldásy, o. c., 321; F. Rački, *Odnošaj srbskih despota i doseljenika naprama kruni i kraljevini hrvatskoj i ugarskoj, Književnik* II (1865), 487.

44 Рач. књ. дворског благајника епископа Жигмунда: Engel, *Gesch.* I, 51. Појачања су била упућена „pro custodia Castri Nandor Albensis usque ad reditum domini Pauli de Kynis ex Rascia": Engel, *Gesch.* I, 52.

45 Рач. књ. Engel, *Gesch.* I, 128.

46 Engel, *Gesch.* I, 128. Упоређења ради наводимо ниво трошкова за једну годину за поједина погранична подручја:

Београд . .	14 084 фор. и тканине	(6 800 фор. бановима за 200 коњаника, затим 800 фор. за расходе банова и 6 384 фор. датих провизору града).
Јајце . . .	11 000 фор.	
Северин . .	6 000 фор.	
Шабац . .	4 000 фор.	(Engel, *Gesch.* I, 128—130).

Из ових цифара се види да је Београд имао највећу посаду града и највеће трошкове.

47 *Codex Jajcza*, 179; 186.

48. Дворски благајник је наредио 21. III 1504. г. да се исплати београдском бану 500 фор. на име протекле године, која је истекла 14. II 1504. г., а за следећу годину наређује исти благајник 10. VI 1504. да му се исплати 300 фор. на име плате: L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 313—4 и 316.

49 Рач. књ. Engel, *Gesch.* I, 94—95.

50 Рач. књ. Engel, *Gesch.* I, 53—54.

51 Краљ је тада заложио бану град Sempthe у њитрањској жупанији: L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 327—9. Још 1502. г. заложио је он овај град бану Куњижају за дуг од 3400 фор.: L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 305—6. Острогонски архиепископ Тома Бакач молио је београдског бана да се стрпи у погледу плаћања до следећег државног сабора: L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 324.

52 *Corpus iuris Hung.* I, 289, чл. 33.

53 L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 301—302.

54 L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 342.

55 F. Šišić, *Rukovet*, додатак, 2, бр. 104, је мислио да је бан био „заправо командант београдске тврђаве". *Corpus iuris Hung.* I, 289, чл. 33; у Северину бан је такође био на првом месту врховни заповедник војске своје области, а имао је и судску и административну власт у бановини (St. Stefánescu, *L'institution de la dignité de ban en Valachie*, *Revue roumaine d'histoire* IV/3 (1965), 414.

56 Рач. књ. Engel, *Gesch.* I, 53—54; *Codex Jajcza*, 186.

57 У Загребу у XV веку ову дужност је имао капетан града: *Tkalčić, Mon. Zagrabiae* VII, стр. V.

58 Engel, *Gesch.* I, 128; *Codex Jajcza*, 186.

59 Engel, *Gesch.* I, 128; *Codex Jajcza*, 186.

60 Краљ је захтевао да пребези „in partibus illis inferioribus sub potestate ipsius Georgii (Кањижаји) bani nobis et huic regno nostro serviant": L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 304; А. Ивић, *Ист. Срба*, 45.

61 *Codex Jajcza*, 179.

62 Угарски краљ је 2. V 1507. г. наредио бановима да узму у службу пребеге и одреде им поседе: L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 326—7.

63 Рач. књ. Engel, *Gesch.* I, 97.

64 Рач. књ. Engel, *Gesch.* I, 65.

65 Engel, *Gesch.* I, 128: Ако „prefati bani in conservatione bonorum et fidorum Exploratorum facient bonam et exactam diligentiam ad Turciam", краљ им признаје трошкове за њих од 20 до 100 форинти годишње. Провизор курије је са своје стране такође био обавезан да има добре уходе: ib.

66 L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 281—284; исте године, нешто раније стигло је писмо београдског капетана, које је овај упутио угарском краљу, чак у Венецију: L. Thallóczy, *Fram. rel.* 36.

67 L. Thallóczy—A. Áldásy, 309.

68 Рач. књ. Engel, *Gesch.* I, 71.

69 L. Thallóczy–A. Áldásy, o. c., 326.

70 Tkalčić, *Mon. Zagrabiae* VII, стр. V.

71 Рач. књ. Engel, *Gesch.* I, 93.

72 L. Thallóczy–A. Áldásy, o. c., 307–309.

73 L. Thallóczy–A. Áldásy, o. c., 306; рач. књ. Engel, *Gesch.* I, 75.

74 L. Thallóczy–A. Áldásy, o. c., 315–6. У Јајцу су такође постојали подбанови који су замењивали банове у граду: L. Taloci, *Pov. Jajca*, 138; 234.

75 Павле Хорват у писму бану Ђорђу Кањижају за себе каже „vicebanus vestre magnificentie Nandoralbensis": L. Thallóczy–A. Áldásy, o. c., 316.

76 Ђорђе Сремац, М. Динић, *Грађа* I, 69.

77 L. Thallóczy–A. Áldásy, o. c., 307; 343. О њему је писао калочки архиепископ 1495. г.: S. Katona, *Hist.* XVII, 710.

78 L.Thallóczy–A. Áldásy, o.c., 312–313.

79 L. Thallóczy–A. Áldásy, o. c., 344.

80 L. Thallóczy–A. Áldásy, o.c., 301–330.

81 L. Thallóczy–A. Áldásy, o. c., 344.

82 L. Thallóczy–A. Áldásy, o. c., 249.

83 Санудо, *Tört. tár* XXIV (1877), 106.

84 *Corpus iuris Hung.* I, 341, чл. 21; *Codex Jajcza*, 277; Kovachich, *Suppl.* II, 463–4.

85 A. Berzeviczy, *Aragóniai Beatrix*, 122.

86 Engel, *Gesch.* I, 128; краљев благајник је 1504. г. предвиђао „quod in Jaycza ordinetur provisor *noster* (подвукла JMK), qui ad omnia diligenter et fideliter provideat": *Codex Jajcza*, 186. Нешто друкчији положај је имао дворски благајник (thesaurarius regni nostri) који се помиње као „provisor per regnicolas huius regni nostri ad castra nostra finitima constitutus": L. Thallóczy–A. Áldásy, o. c., 337–339, али је у суштини реч о истом односу: за расходе који иду из дворске благајне двор жели да има непосредну контролу остваривања постављених задатака, не преко посредника, банова или других.

87 L. Thallóczy–A. Áldásy, o. c., 329.

88 Рач. књ. Engel, *Gesch.* I, 68. Исти је случај у Јајцу: краљ пише директно провизору курије Јајца: *Codex Jajcza*, 148; Engel, *Gesch.* I, 59; 67.

89 Engel, *Gesch.* I, 128; „provisor curiae castri" је постојао у многим угарским градовима, мађ. „udvarbiró". У Угарској је он по правилу био потчињен кастелану. Међутим, у Будиму је он био врховни управитељ краљевих поседа и није био потчињен кастелану града: уп. A. Kubinyi, *A kincstári személyzet a XV század második felében, Tanulmányok Budapest múltjából*, Budapest 1957, 26; у Београду се помиње „udvorbero craglieu" 1460. г. који је узео

100 дук. једном Дубровчанину на име дуга другог Дубровчанина: М. Динић, *Грађа* II, 80. Био је то можда први провизор у граду.

90 Engel, *Gesch.* I, 128; *Codex Jajcza,* 179—180; 186—188.

91 Engel, *Gesch.* I, 128; провизор Београда је 11. V 1494. г. добио задатак да се распита о новостима из Турске: рач. књ. Engel, *Gesch.* I, 92; 96.

92 F. Šišić, *Rukovet,* 302; Engel, *Gesch.* I, 128; у Јајцу се такође назива „provisor curie castri Jaycza", као и у Будиму: *Codex Jajcza,* 148; 146.

93 Engel, *Gesch.* I, 128; Михаило провизор је 14. XI 1494. г. добио 400 фор. „ad solutionem peditum et alia facta expedienda": рач. књ. Engel, *Gesch.* I, 53—54. Било је више сличних исплата.

94 Рач. књ. Engel, *Gesch.* I, 52.

95 Рач. књ. Engel, *Gesch.* I, 92; 128.

96 Угарски сабор је потврдио да провизори „ad ingenia, victualiaque provideant, et invigilare teneantur semper": *Corpus iuris Hung.* I, 335, чл. 68; S. Katona, *Hist.* XVIII, 789; о задацима провизора: L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 337—8; Lj. Taloci, *Pov. Jajca,* 138, који каже да је провизор био „главар" над намирницама. У Београду је био и више од тога.

97 C. Wagner, *Petri de Warda Epistolae,* 120—121.

98 Провизор „rationem debebit tenere et dare": Engel, *Gesch.* I, 128; има више доказа да је то увек био писар. Познати су нам ови провизори Београда: 28. VIII 1490. г. помиње се Андрија писар, присталица Иваниша Корвина (F. Šišić, *Rukovet,* 302); Блаж, писар помиње се као провизор у пролеће и лето 1494. г.: Engel, *Gesch.* I, 92; 96. Михаило писар „de Prodawyz", дакле родом из Славоније, још је 18. IV 1494. г. довео лађе и ратне справе у Београд (Engel, *Gesch.* I, 92); он је био провизор и новембра 1494. г. и на тој дужности је остао око годину дана. Исплате које је вршио обрачунаване су годишње (рач. књ. Engel, *Gesch.* I, 52—54; 56; 128).

99 Tkalčić, *Mon. Zagrabiae* II, XLVII—XLVIII; Г. Витковић, *Прошлост шајкаша, Гласник СУД* 67 (1887), 9—13; 15; подаци су из 1428. и 1453. г.; L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 307; М. Динић, *Грађа* II, 65, где се помиње „judex seu jurisdicens" у Рудиштима.

100 М. Динић, *Грађа* II, 63 и 88, где се каже да судије Београда „litteras nostras patentes fieri iussimus per scribam nostrum et sigillo nostre communitatis impressione muniri": М. Динић, *Грађа* II, 88.

101 L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 315.

102 Види нап. 100; у Загребу је било исто тако: Tkalčić, *Mon. Zagrabiae* II, L.

103 Tkalčić, *Mon. Zagrabiae* II, XLIV—LXV.

104 L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 308—9; 315—6.

105 У рач. књ. Engel, *Gesch.* I, 77—78, стоји: „...dum Regia Maiestas fuit Nandoralbe, factum fuit judicium inter ipsum Chobor et Nandor Albenses".

106 L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 314—316.

107 L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 307—8; А. Ивић, *Ист. Срба*, 354, нап. 5.

108 F. Šišić, *Rukovet*, 302; Engel, *Gesch.* I, 128 и др.; М. Динић, *Грађа* II, 81; 88; L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 474; уп. Tkalčić, *Mon. Zagrabiae* II, XLVII.

109 L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 281.

110 М. Динић, *Грађа* II, 88.

111 Дубровчани су писали да краљ Жигмунд „ampliare et augmentare desiderat (Београд) et maxime in congregatione mercatorum et artificum ad spem maximam immunitatum et prerogativarum convocandorum requirit fidelitatem nostram quod mercatores cives nostros... dirrigant mentem suam et mercantiarum suarum exercitia ad civitatem predictam“: М. Динић, *Грађа* II, 20; И. Божић, *Дубровник и Турска*, 35.

112 *Tört. tár* 1861, 138—9.

113 М. Динић, *Грађа* II, 20.

114 Становници Ковина су ослобођени плаћања дажбина краљу: „ab huiusmodi solutione tributorum in quibuscunque locis dictorum tributorum nostrorum Regalium tam personis, quam mercimoniis et aliis rebus“: Г. Витковић, *Прошлост шајкаша*, 8.

115 Г. Витковић, *Прошлост шајкаша*, 6—9.

116 Рач. књ. Engel, *Gesch.* I, 114; 120. У натпису на представи Београда израђеној у радионици Волфганга Реша, помиње се млин који се налазио на Сави код ушћа: Д. Костић, *Где је била Небојша?* Београд 1931, 37.

117 Х. Шабановић, *Турски извори за историју Београда* I/1, Београд 1964, 27.

118 L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 306.

119 Х. Шабановић, *Турски извори*, 26; у попису становништва Београда 1528/30. г. помињу се мартолоси „који се баве земљорадњом“: Х. Шабановић, *Тур. извори*, 140.

120 Калочки архиепископ је писао 1491. г. угарском краљу: „... nec aliud Turcos exspectasse, nisi vindemiae tempus, quo homines ad vineas colligendas dispergerentur ex civitate Belgrado“: S. Katona, *Hist.* XVII, 279—280; да је било винограда и башти код Земуна забележио је један турски извор: Г. Елезовић—Г. Шкриванић, *Како су Турци*, 16.

121 L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 306; Х. Шабановић, *Тур. извори*, 26; 140.

122 L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 344.

123 Рач. књ. Engel, *Gesch.* I, 77—78.

124 L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 306.

125 Г. Витковић, *Прошлост шајкаша*, 6—9; Х. Шабановић, *Тур. извори*, 26; 140.

* *

126 Уп. ситуацију у Ковину: Г. Витковић, *Прошлост шајкаша*, 6—9; Х. Шабановић, *Тур. извори*, 26; 140.

127 Б. Храбак, *Риболов и рибља пијаца у Београду у XVI и XVII веку, Годишњак града Београда* VII (1960), 59—60.

128 М. Динић, *Грађа* II, 28; жена каменоресца Радована је живела у Дубровнику. Он је умро у Београду, где је имао „molte cose soe et robe"; М. Динић, *Грађа* II, 32; рач. књ. Engel, *Gesch.* I, 114; 120.

129 Рач. књ. Engel, *Gesch.* I, 92; 127; *Codex Jajcza*, 97—99.

130 Рач. књ. Engel, *Gesch.* I, 128.

131 Nagy—Nyáry III, 5.

132 Италијан Chynthius „qui Navem Fustam fecit" је исплаћен из дворске благајне: рач. књ. Engel, *Gesch.* I, 59; 74.

133 Уговор о раду је извршен. Априла 1442. г. један од ових мајстора, Иван Стипојевић из Купара, ликвидирао је своје обавезе које су проистицале из раније склопљеног уговора: М. Динић, *Грађа* II, 41—43.

134 Помињу се Стојан кројач и Иван протомајстор; Јакша Зечић, златар у Рудиштима: М. Динић, *Грађа* II, 55; 63; 69; L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 344; Tkalčić, *Mon. Zagrabiae* III, XXX и д.

135 Трговина у Београду може се реконструисати углавном на основу грађе дубровачког порекла. Зато се у овом одељку говори највише о њима. Дубровачку колонију у периоду 1427—1440. г. најбоље илуструју следећи подаци (М. Динић, *Грађа* II, 22—45):

1. Број властеле која се помиње у Београду . . око 15
2. Број пучана . . . . око 73
3. Конзулати:

1427 . . .	—	1433 . . .	1	1439 . . .	1
1428 . . .	—	1434 . . .	4	1440 . . .	—
1429 . . .	—	1435 . . .	2		
1430 . . .	—	1436 . . .	1		
1431 . . .	6	1437 . . .	—		
1432 . . .	2	1438 . . .	3		

4. Судски позиви уручени у Београду 3
5. Уређивање заоставштине умрлих у Београду . . . 3
6. Тужбе за дела почињена у Београду 3
7. Уговори за рад у Београду 5

136 М. Динић, *Грађа* II, passim.

137 М. Динић, *Грађа* II, 19; 24—26; 29; 39. На жалост у подацима који су сачувани о делатности Вука Бобаљевића у Београду, није забележено његово очево име, па је идентификовање отежано, јер у то време има више људи са истим именом. Врло је вероватно да је овај Вук Бобаљевић у ствари Вук Михаила Бобаљевић, чији је брат Влахо Михаила Бобаљевић имао кућу у Угарској, у Наћбањи: М. Динић, *Грађа* II, 26—28. У Београду је боравио и Вук Влаха Бобаљевић (Volzo chondam B. de Ba-

balio), који својим тестаментом састављеним 1453. г., а регистрованим 1457. г., дарује цркву св. Петке у Београду: М. Динић, *Грађа* II, 70.

138 Андрија и Никола Капићевићи били су у Београду 1423. и 1424. године; Андрија се и касније помиње у граду: М. Динић, *Грађа* II, 16; 19; 24; 36. — Паскоје Весеоковић је трговао у деспотовој Србији; био је у Београду 1424. г., а касније је чешће боравио у Смедереву. Био је 1436. г. конзул на деспотовом двору. Пошто се није знало где се налази тужени, исти овај судски колегиј одређен је за исти спор и у Београду: М. Динић, *Грађа* II, 19; 39. — Браћа Таловци су такође живели у Београду пре 1427. г. и после тога: М. Динић, *Грађа* II, 16—17; 19 и д.

139 Бројеви су само приближно тачни, јер се не може увек утврдити да ли је свако лице чије је име забележено, стварно и боравило у Београду.

140 М. Динић, *Грађа* II, 38; Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I, 164; када је Руско писар у Дубровнику преписивао разрешницу издату за Јакшу Драгојевића, додао је да је то „ослобођење Јакше Бевенутића" (l. c.). Бенвенутић се задуживао код познатих трговаца, међу осталима и код Радосава Цветковића: код њега се задужио 15. VII 1420. за 339 дуката и 12 гроша на 3 месеца: Deb. Not. 13, f. 211'; И. Божић, *Дубровник и Турска*, 28; J. Мијушковић, *Додељивање дубровачког грађанства*, 106; М. Динић, *Грађа* II, 54—55; тестамент је био написан 7. III 1442. г. у Београду, а регистрован тек 1. II 1444. г. Влада је већ 2. II 1443. г. писала својим грађанима у Београду у погледу тестамента Јакше Драгојевића, који је умро у Београду: М. Динић, *Грађа* II, 49—50.

141 Новак Ђурђевић се 19. V 1419. г. задужио код Дежина Николића за 171 дукат: Deb. Not. 13, f. 81; М. Динић, *Грађа* II, 29; 32—36.

142 М. Динић, *Грађа* II, 53.

143 М. Динић, *Грађа* II, 48—49.

144 Марко Латиничић је дуго живео у Београду. Он се помиње 26. XI 1472. г. као „habitator in Belgrado". Ту је и умро. Његове везе са Прибисалићима, који су били епитропи његовог тестамента, указују на заједничко пословање ових Дубровчана, утолико пре што су браћа Прибисалићи били веома активни трговци у Београду: М. Динић, *Грађа* II, 87—88; када је Милош Велојевић умро у Београду без тестамента, одређена је комисија са задатком да прикупи његову заоставштину и уновчи је: М. Динић, *Грађа* II, 38.

145 Овде се дају подаци само за она лица која нису поменута у претходном излагању. Мароје и Радоје Крешевићи помињу се у Београду 1434. г.: М. Динић, *Грађа* II, 34. Мароје Крешевић је имао кућу у Београду; помиње се и његов слуга Милић. Имао је више спорова са својим суграђанима у Београду: М. Динић, *Грађа* II, 44—45; 46. Браћа Прибисалићи су такође заједно радили: М. Динић, *Грађа* II, 34. Рођаци су били и трговци Новак Ђурђевић и Никола Колендић: М. Динић, *Грађа* II, 34—36; 46; 55; 57.

146 М. Динић, *Грађа* II, 25; 44—45; 32; 36; 38. Влахо Савка Бобаљевић је пре тога трговао у Босни. Био је у Сребрници 1417. г. један од чланова комисије која је испитивала спор који је настао између дубровачке колоније тога места и цариника: М. Динић, *За ист. рударства* I, 68.

147 М. Динић, *За ист. рударства* I, 60.

148 Марин Клемента Гучетић је 1431—1434. године био из године у годину судија у Београду. Поред њега ту се помињу Клемент Гучетић, Ловро Мартола Гучетић, Јован Мартола Гучетић: М. Динић, *Грађа* II, 24—26; 29; 32. Ловро Мартола Гучетић је долазио у Београд још у доба деспота Стефана: М. Динић, *Грађа* II, 19. Он је изгледа радио са неким пучанима са којима је после имао спорове у Београду: М. Динић, *Грађа* II, 24.

149 М. Динић, *Грађа* II, 40—41.

150 Августа 1436. г. је Радован Радинковић тужио Радивоја Катану и његовог инсолвентног ортака Добрашина Стојчића: М. Динић, *Грађа* II, 39; 55.

151 Помињу се Паскоје Чељубиновић, Јакета Радулиновић, Живан Богишић звани Моистровић „lo qual e obligato a nome delli ditti Nicho e Michoz in Servia", затим, Франко, судија у Београду, Алекса, слуга челника Ђурђа, Никола, кнез Заслона, и други: М. Динић, *Грађа* II, 63. Паскоје Чељубиновић је 40-тих година XV века био истакнута личност у Ваљеву — конзул, судија, тужилац и тужени (Б. Храбак, *Ваљево*, 96). Браћа Нико и Михоч Прибисалићи подизали су тужбе у Ваљеву (Б. Храбак, *Ваљево*, 97). Јакета Радулиновић се касније јавља у Сребрници: М. Динић, *За ист. рударства* I, 86.

152 М. Динић, *Грађа* II, 39; 44—5; 56—7.

153 Михоч Галвани је изабран за судију у Београду 27. XI 1445. г., а 30. XI 1445. за судију у Смедереву. Тужилац је у оба случаја био Богиша Богмиловић, а оптужени — Јован Милутовић: М. Динић, *Грађа* II, 56—7; исте судије су 10. II 1447. г. одређене за Београд и Смедерево, сва тројица властела: Орсат Соркочевић, Лампре Цријевић, Клемент Гучетић: М. Динић, *Грађа* II, 57. Сличних примера има више.

154 М. Динић, *За ист. рударства* II, 24; Б. Храбак, *Средњевековни рудник и трг Рудишта под Авалом, Годишњак музеја града Београда* III (1956); Х. Шабановић, *Тур. извори* I/1, 7 и д.

155 М. Динић, *Грађа* II, 46; 58; Б. Храбак, *Рудишта*, 101.

156 Он је био рођак Новака Ђурђевића и са њим је уређивао имовинске односе 1434. г.: М. Динић, *Грађа* II, 34—6; после тога је и сам дошао у Београд, где је изгледа пословао заједно са Новаком Ђурђевићем: М. Динић, *Грађа* II, 46. Никола Колендић није напустио Београд пред турском опасношћу 1440. г.; помиње се марта 1442. г. као сведок тестамента Јакова Бенвенутића: М. Динић, *Грађа* II, 55; августа 1446. год. био је судија у Београду, а априла 1456. г. сусрећемо га у Рудиштима: М. Динић. *Грађа* II, 57; 66. После 1456. г. изгледа да је напустио ово подручје. Губи му се траг у изворима.

157 М. Динић, *Грађа* II, 58; 63; 65.

158 М. Динић, *Грађа* II, 72—3; Франку су украли златни прстен, који је после откупио у Београду: М. Динић, *Грађа* II, 69—70; 80—81.

159 Златар Јакша Зечић боравио је у Рудиштима марта 1454. г.; јануара 1455. г. био је судија у том месту, а помиње се и у Смедереву: М. Динић, *Грађа* II, 58; 63. Б. Храбак, *Рудишта*, 101; Милош Куплица је био марта 1454. г. у Рудиштима, помиње се и у Смедереву у периоду 1452—54: М. Динић, *Грађа* II, 58; Б. Храбак, *Рудишта*, 101; Антон Николе Брусић звани Мантац потказао је једног Дубровчанина месном судији, због чега је овај опљачкан у Рудиштима; у том месту је био судија 1. IV 1456, а пословао је и у Смедереву у времену 1451—55: М. Динић, *Грађа* II, 65—6; Б. Храбак, *Рудишта*, 101.

160 М. Динић, *Грађа* II, 36.

161 М. Динић, *Грађа* II, 58; 64—5; 80.

162 М. Динић, *Грађа* II, 24; 46; исти, *За ист. рударства* II, 11; 16

163 М. Динић, *Грађа* II, 29—32; Ловро Лучетић је био рођак Бартола Маринчетића, који се још за време деспота Стефана бавио у Руднику и гарантовао за једног становника Београда за неке тканине: М. Динић, *Грађа* II, 21; И. Божић, *Дубровник и Турска*, 97, нап. 100.

164 М. Динић, *Грађа* II, 57.

165 Б. Храбак, *Ваљево, Ист. Гласник* 3—4 (1953), 100; неће бити тачно мишљење да су везе Ваљева са Београдом успостављене тек у турско доба: Б. Храбак, *Ваљево*, 101.

166 М. Динић, *Грађа* II, 47; био је 1455. г. један од конзерватора добара Радашина Будисалића, који је умро у Београду: М. Динић, *Грађа* II, 64—5; Б. Храбак, *Ваљево*, 96.

167 М. Динић, *Грађа* II, 24; 45; Б. Храбак, *Ваљево*, 93; Љубиша Мажибрадић се помиње у Ваљеву 1449. г., био је конзул у Рудиштима новембра 1453. г., а помиње се и у Смедереву у периоду 1451—53: М. Динић, *Грађа* II, 58; Б. Храбак, *Ваљево*, 96; исти, *Рудишта*, 101.

168 М. Динић, *Прилошци за историју средњег века, Прилози КЈИФ* XIII (1933), 67—8; исти, *Грађа* II, 57—8; 66.

169 М. Динић, *Грађа* II, 24—6; Stanissa de Zane је свакако онај Stanissa quondam Zagni de Antibaro, који је 15. II 1416. г. добио дубровачко грађанство: Acta cons. maioris 1, f. 28; Zagn Petri Zupan је чешће боравио у Београду. Био је ту 1431, 1433, 1434. г.: М. Динић, *Грађа* II, 28—9; 34. Он је трговао још 1420. г. и задуживао се у Дубровнику: Deb. Not. 13, f. 191', 8. V 1420; f. 192, 10. V 1420; новембра исте године и сам је давао новац на зајам: Deb. Not. 13, f. 245, 13. XI 1420. У дубровачкој архивској грађи има доста података о његовом пословању. Био је активан трговац и пре доласка у Београд.

170 М. Динић, *Грађа* II, 26—8.

171 М. Динић, *Грађа* II, 29—32.

172 М. Динић, *Грађа* II, 27—32; исти, *За ист. рударства*, II, 75—6.

173 М. Динић, *Грађа* II, 47.

174 М. Динић, *Грађа* II, 45; 58; 64.

175 N. Jorga, *Notes* IV, 270; Nagy—Nyáry II, 233; угарски краљ је почетком 1480. г. поручивао „ex Ratispona" 24 лађе које је требало да стигну „per decursum Danubii": J. Teleki, *Hun. kora* XII, 112.

176 Храна из жупанија Бач, Бодрог, Вуковар, Срем, Ђур, Пожун, Барања, допремана је у Београд Дунавом: рач. књ. Engel, *Gesch.* I, 93.

177 Б. Храбак, *Београдско пристаниште, Годишњак града Београда* V (1958), 32.

178 М. Динић, *Грађа* II, 63.

179 М. Динић, *Грађа* II, 80. Милиша је дуговао „uni Ungaro nomine Petar Pauao".

180 Извештај млетачког посланика Петра Пасквалига из Загреба од 19. II 1509 (то је у ствари 1510. г. због млетачког рачунања почетка године): *Tört. tár* XXIV (1877), 165; Х. Шабановић, *Тур. извори* I/1, 5.

181 F. Šišić, *Rukovet*, 103.

182 *Corpus iuris Hung.* I, 305, чл. 72; у Београду су нађене богате оставе угарског новца разних емисија и вредности: М. Бирташевић, *Археолошка налазишта у Београду и околини, Годишњак Музеја града Београда* III, 91—2.

183 Арх. Д. Јовановић—М. Гарашанин—Д. Гарашанин, *Старинар* 1951, 261; у Угарској је био у употреби и млетачки новац. У једном документу из 1424. г. се говори о плаћању „ducatis wenecyensibus": *Cod. Zichy* VIII, 189.

184 Када се Божидар, син Прибила Мађушића из Тјентишта враћао из Београда носећи собом новац и сребро у вредности 600 дуката, био је убијен и опљачкан недалеко од Ужица 1455. г.: М. Динић, *Грађа* II, 64; трговац Божичко Матковић имао је рупу из које се добијало сребро у Руднику, трговао је бакром, имао је веза са Ловром Лучетићем, који је ишао у Угарску: М. Динић, *Грађа* II, 24; 29; исти, *За ист. рударства* II, 11; 16; И. Божић, *Дубровник и Турска*, 97, нап. 100; други трговци су Јакша Водопија, Марин Бутровић: М. Динић, *Грађа* II, 14—5; 72; исти, *За ист. рударства*, 6—10. Уп. D. Kovačević, *Trgovina u srednjevekovnoj Bosni*, Sarajevo 1961, 142.

185 М. Динић, *Грађа* II, 21. За Рудишта је носио слуга Андрије Соркочевића: 4 peze de fostagno milanese de valuta de duchati 24, in contanti duchati 12 doro, 1 chapenego, 1 gunella, 1 gripeto e due dusine de chorteli, 1 par de bisazi, 1 par de chalze de pano rosso, due para de schivaglie, uno chapello e 1 zentura de choro: М. Динић, *Грађа* II, 58; у Рудиштима је опљачкано једном Дубровчанину 55 дуката, 2 коња, „una vestis, una diplois, una bursa turchescha, duo anulli argenti, due bulle argenti, una cintura cum duobus gladiis": М. Динић, *Грађа* II, 65; златан прстен је украден Франку Васиљевићу у Смедереву, а продат у Београду: М. Динић, *Грађа* II, 69—70; поред новца у готовом и сребра, Франко Васиљевић је носио у Београд следећу робу: auri fillati у вредности 20 дуката, бисере, serico de fodrachio, altero serico, specie dolce, zafran, calamari,

confecti, 1 simitera cum argento, tarchaz e archo e frize, 1 veste fodrata cum 1 zupon, 1 capello, 1 breta, camixe, al garzon camixe, 1 capenego, 1 par de calze, bisaze, 2 vaxa: М. Динић, *Грађа* II, 72—3. Када је Јаков Бенвенутић састављао тестамент у Београду набројао је између осталог: pancieri, vesta negra fodrata con le volpe, semitara, la spada, la centura, lo biondon, targone, talambasso, lanza, fazoli, piadene de peltre, mantello de tisinza fodrato con postegno: М. Динић, *Грађа* II, 54—55.

186 М. Динић, *Грађа* II, 65; 73; 54—5.

187 М. Динић, *Грађа* II, 81—85.

188 М. Динић, *Грађа* II, 46.

189 М. Динић, *Грађа* II, 46—66.

190 М. Динић, *Грађа* II, 46—7; И. Божић, *Дубровник и Турска*, 97, нап. 100; њега сусрећемо и у Београду 1438. г.: М. Динић, *Грађа* II, 45; за Јакова Николића уп. М. Динић, *За ист. рударства* II, 6, нап. 20; 16—18.

191 М. Динић, *Грађа* II, 57.

192 М. Динић, *Грађа* II, 57—8; 66.

193 М. Динић, *Грађа* II, 56—7; у Дубровнику је дон Андрија Дринкашевић 1420. г. тврдио да је Марин Орешковић, који је умро у Београду, био његов рођак: М. Динић, *Грађа* II, 16.

194 М. Динић, *Грађа* II, 56—7.

195 М. Динић, *Грађа* II, 80—82.

196 Франко Васиљевић је често трговао у заједници са другим дубровачким трговцима. Један од његових ортака је био Милиша Мириловић, који је због неких непречишћених узајамних рачуна потказао Франка Турцима. Због тога је Франко био опљачкан на путу за Београд и Смедерево: М. Динић, *Грађа* II, 72—73. Имао је трговачких веза у више места. Радио је и у заједници са Томком Радовановићем и Бранком Крупниковићем из Приштине.

197 *Corpus iuris Hung.* I, 299, где се у члану 34 говори о прописима за прикупљање тридесетнине. Међу „tricesimarum antiqua loca" налази се следећи текст: „Nandoralba est capitalis tricesima: Kelpen, Sabacz, Archy, Barich, Szent—Demeter, Racha, Pothos, Apaiocz, Viuar sunt filiales ad eamdem": S. Katona, *Hist.* XVIII, 130.

198 L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 392.

199 Tkalčić, *O staroj zagrebačkoj trgovini*, *Rad JAZU* 176 (1909), 178 и д.

200 Zinkeisen, *Gesch.* II, 501; V. Fraknói, *Mátyás kir. lev.* II, 273—5.

201 Текст уговора о миру 1503. г. објављен је у *Tört, tár* XXIV (1877), 61—2; 88; види одељак о наведеним догађајима.

202 *Tört. tár* 1861, 138.

203 Farlati, *Illyr. sacri* VII, 147.

204 F. Knauz, *Mon. eccl. Strigoniensis* II, 358; J. Lukscics, *Körépkori pápai adókönyvek*, 8.

205 Beheim, *Zehn Gedichte*, 59; из дворске благајне је 15. VI 1495. г. исплаћено 3 фор. „duobus fratribus de Ordine Sancti Francisci residentibus in Nandor Alba“: Engel, *Gesch.* I, 118; са звоника фрањевачког манастира који се налазио у Доњем граду, Турци су 1521. г. бомбардовали тврђаву; Јаков Бенвенутић је тестаментом даровао „ghiexia de Sancta Maria de Belgrad“: М. Динић, *Грађа* II, 54; цркву св. Марије претворили су Турци 1521. г. у мошеју: Sanudo, *Tört tár* XXV (1878), 247. Вероватно се ради о католичкој цркви.

206 С. Димитријевић, *Документи који се тичу односа између српске цркве и Русије у XVI веку*, Спом. СКА 39, бр. 35, 1903, 16—17. Московски кнез Василије Иванович је био зет литавске кнегиње Олге, ћерке Стевана Јакшића: А. Ивић, *Ист. Срба*, 53.

207 Београдски монаси су били задржани једно време у Русији због неких сукоба: С. Димитријевић, о. с., 19—21.

208 Хуњади је добио Рудишта „ab ipsis Kalogeris sponte volentibus, pro certa concambiali recompensa ipsis facta permutata esse...“: J. Teleki, *Hun. kora* X, 414; М. Динић, *За ист. рударства* II, 23—24.

209 Брокијер, 130—134.

210 Силађи је молио Капистрана „ut scribatis vice vestram unam litteram dominis prelatis baronibus ceterisque dominis, ut hic propter nostram indigentiam, ex quo multum indigemus ab istis manacheis unam ecclesiam parare eisdem facere hic in Nandoralba eisdem constituemini, in quo sumus inconscii et ad partes... (празнина у тексту) totius christianitatis multum indigemus quia ecclesiam ipsorum Turci devastaverunt, et ibi iam ulterius manere nequeunt“: P. Bela, *Kapisztrán Janos levelezese a magyarokkol, Tört. tár* 1901, 213—4. Нема сумње да се овде под манихејцима мисли на Србе. Колико се зна у Београду није било богумила, а поготову се Силађи не би залагао за градњу њихове цркве.

211 Брокијер, 130.

212 L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 387; Таљакоцо: „Maxima quaedam praegrandis erat inter eos ecclesia, distans a castro uno milliari Italico, quae ferebatur esse sub nomine S. Mariae Magd. Ista siquidem ecclesia pulveribus bombardarum, funibus grostissimis, ferramentis et omnibus, quae ad pugnandum necessaria esse dicebatur, plena erat“: Wad. *Ann.* XII, 756; S. Katona, *Hist.* XIII, 1069. Могућно је да је то она црква о којој је писао Силађи 8. јуна 1456. г. да су је Турци опљачкали.

213 Ј. Радонић, *Западна Европа*, 96—103.

214 М. Динић, *Грађа* II, 73—78. Деспотови наследници су захтевали да им се предају ови предмети. Спор је решен тек 1462. године, када је царица Мара успела да пружи потребне контразнаке.

215 Ст. Новаковић, *Белешке к историји Шапца, Годишњица НЧ* IX (1887), 23—24, је мислио да су се на територији од Пореча до Дрине у средњем веку налазиле 2—3 епархије: браничевска и мачванска епископија, а међу њима је београдска „епископска или митрополитска столица једна од најстаријих на овим кра-

јевима". Питање односа београдске епархије према суседним епархијама Новаковић оставља нерешено.

216 Писмо Циријака из Анконе код F. Babingera, *Von Amurath zu Amurath*, 235; исти, *Mehmed der Eroberer*, 29.

217 G. Fejer, *Genus*, 157; *Гласник СУД* 53, 91; уп. Споменик III, 134.

217a N. Nilles, *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis*, I, 1885, 437.

218 Н. Дучић, *Старине Хиландарске*, *Гласник СУД* (1884), 104; Арх. Леонид, *Словеносрпска књижница на св. Гори Атонској*, *Гласник СУД* 44 (1877) 239; Ст. Новаковић, *Последњи Бранковићи*, 77.

219 *Mon. Serbica*, 541; 549; А. Ивић, *Ист. Срба*, 47; M. Mesić, *Književnik* II (1865), 67, нап. 1. Он се тада помиње као *београдски митрополит;* А. Ивић, *Ист. Срба*, 54, мисли да је Максим једно време после повратка из Влашке носио достојанство београдског митрополита, и да се затим повукао у Крушедол.

220 Wad. *Ann.* XII, 766.

221 Туберо, 113—4; Брут, 96; Иштванфи, 111.

222 *Corpus iuris Hung.* I, 305, чл. 73: „Nullus Officialium castra finitima tenentium, nec non alterius cujusvis status hominum, illos, qui de dominio seu terris Turcorum ad limites hujus Regni, vel etiam ad hoc Regnum clandestine aufugerint, in personis vel rebus eorum, quôvis modo audeat de cetero impedire, seu damnificare, sub nota perpetuae infidelitatis".

223 L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 304; 308—9; 315; А. Ивић, *Ист. Срба*, 45.

224 L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 326—7.

225 *Codex Jajcza*, 179; Kovachich, *Suppl.* II, 305—310.

226 Ова група шајкаша добила је 76 форинти: рач. књ. Engel, *Gesch.* I, 77.

227 Ђорђе Сремац, 74.

228 L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 315.

229 L. Thallóczy—A. Áldásy, o. c., 307; 312—3; 316.

230 Tkalčić, *Mon. Zagrabiae* II, XLVI—VII.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

А. ИЗВОРИ

1. Серије архивских књига Дубровачког архива:
   - *Acta consilii maioris*
   - *Debita Notariae.*

2. Delfin Zorzo, *Cronaca di Venezia*, Marciana VII, It. Cod. DCCXCIV (coll. 8503).

Објављени извори

Acta Sanctorum, Oct. X, Parisiis et Romae 1869.

Acta Sanctorum Ungariae, I—II, Tyrnaviae 1743—1744.

Acta Tomiciana, I—V, Posnaniae 1852—1856.

Alberici Aquensis *Historia Hierosolymitana*, ed. Migne, P. L. 166, col. 389—716.

Analista Saxo, *Chronicon, MGH SS* VI, 542—777.

Annales Magdeburgenses, MGH SS XVI, 105—196.

Annales Mellicenses, cod. Zwetl., MGH SS IX, 480—535.

Annales Palidenses, MGH SS XVI, 48—98.

Annales Posonienses, MGH SS XIX, 571—573.

Anne Comnène, *Alexiade*, ed. B. Leib, I—III, Paris 1937; 1943; 1945.

Anonymi Caietani *Qualiter caput beati Theodoris martyris, ducis Heracleae in Ponte, de Constantinopolitana urbe ad Caietam translatum est a. 1210, ed. A. F. Gombos, Catalogus fontium historiae Hungaricae* I, Budapest 1937, 257.

Arnoldi Lubecensis *Chronica Slavorum, MGH SS* XXI, 115—250.

Arras P., *Regestenbeiträge zur Geschichte König Ludwigs II von Ungarn und Böhmen, Programm des Gymnasiums zu Bautzen*, Bautzen 1893.

Baader J., *Zur Geschichte des Kreuzzuges von J. 1456, Anzeiger für Kunde der deutschen Vorzeit, N. F.* X (1863).

Babinger F., *Die Aufzeichnungen des Genuesen Iacopo de Promontorio de Campis über den Osmanenstaat um 1475*, München 1957.

Bachmann M., *Die Rede des Johannes Syropulos an den Kaiser Isaak II Angelos (1185—1195)*, München 1935.

Baldrici Dolensis *Historia Hierosolymitana*, ed. Migne, P. L. 166, col. 1061—1152.

Barabas S., *Szeki Teleki család oklevéltára (Codex diplomaticus familiae Teleki de Szék)*, I—II, Budapest 1895.

Bauch G., *Analekten zur Biographie des Bischofs Johan IV Roth, Darstellungen und Quellen zur schlesischen Geschichte III*, Breslau 1907.

Berzeviczy A., *Aragoniai Beatrix magyar kiralyné életére vonatkozó okiratok*, Budapest 1914.

Bihl M., *Duae epistolae S. Johannis a Capistrano, Archivum Franciscanum Historicum XIX* (1926), 63—75.

Birk E., *Beiträge zur Geschichte der Königin Elisabeth von Ungern und ihres Sohnes König Ladislaus, Quellen und Forschungen zur vaterländischen Geschichte, Literatur und Kunst*, Wien 1849.

Bonfinius M. A., *Rerum Hungaricarum decades*, Lipsiae 1771.

Брокијер, *Путовање преко мора*, Београд 1950.

Callimachi *Historia de rege Vladislao*, ed. J. Lichónska—Th. Kowalewski—A. Komornicka, Varsoviae 1961.

Canonici Wisegradensis *Continuatio Cosmae, MGH SS* IX, 132—148.

Casus monasterii Petrishusensis, MGH SS XX, 621—683.

Cecaumeni *Strategicon*, ed. B. Wassilewsky—V. Jernstedt, St. Petersburg 1896.

Chmel J., *Briefe und Actenstücke zur Geschichte der Herzoge von Mailand von 1452 bis 1513, Notizenblatt, Beilage zum Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen*, 1856.

Chronica de gestis Hungarorum (Die Ungarische Bilderchronik), Corvina Verlag, Budapest 1961.

Chronica fratris Nicolai Glassberger, Analecta Franciscana II (1887).

Chronica regia Coloniensis, MGH SS XVII, 723—847.

Chronicon breve regni Croatiae (Ivan Tomašić), Arkiv za povjestnicu jugoslavensku IX (1868), 1—34.

Chronicon Garstense, ed. F. A. Gombos, *Catalogus fontium* I, 559.

Chronicon S. Huberti Andaginensis, MGH SS VIII, 568—630.

Chronicon Hugonis monachi Virdunensis et Divionensis abbatis Flaviniacensis, MGH SS VIII, 288—502.

Chronicon magni presbiteri, MGH SS XVII, 476—523.

Chronicon S. Bavonis Gandensis, ed. F. A. Gombos, *Catalogus fontium* I, 522.

Chroniken der deutschen Städte von 14 bis ins 16 Jahrhundert, I—XXXII, Leipzig 1862—1917.

Chronique de Mathieu d'Escouchy, ed. G. Du Fresne de Beaucourt, Paris 1868.

Chroust A., *Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs*, I, Berlin 1928 (MGH SS V).

Codex epistolaris saeculi decimi quinti (Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia XII; XIV), II—III, Cracoviae 1891; 1894.

Continuatio Claustroneoburgensis I, *MGH SS* IX, 607—613.

Continuatio Zwetlensis I—II *MGH SS* IX, 537—539; 541—544.

Corpus iuris Hungarici I, Tyrnaviae 1751.

Critobulus, *De rebus gestis Mechemetis II inde ab anno 1451 usque ad annum 1467*, ed. C. Müller, *Frag. historicorum Graecorum* V, Parisiis 1883, 40—161.

Čelebija E., *Putopis*, prevod H. Šabanovića, I, Sarajevo 1957.

Даничић Ђ., *Животи краљева и архиепископа српских*, Загреб 1866.

Deutsche Reichstagsakten IX, Gotha 1887.

Димитријевић С., *Документи који се тичу односа између српске цркве и Русије у XVI веку*, Споменик СКА 39, други разред, бр. 35 (1903), 16—42.

Динић М., *Грађа за историју Београда у средњем веку* I—II, Београд 1951; 1958.

Dölger F., *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches*, München—Berlin 1924—25; 1932.

Donado da Lezze, *Historia turchesca* (1300—1514), ed. I Ursu, Bucuresti 1910.

Ducae *Historia Byzantina*, Bonnae 1834; ed. B. Grecu, Bucurest 1958.

Ekkehardus Uraugiensis abbas, *Chronicon universale, MGH SS* VI, 33—265.

Ekkehardus Uraugiensis abbas, *Hierosolymita, MGH SS* VI, 265—267.

Елезовић Г., *Турски извори за историју јужних Словена, Браство* XXVI (1932), 51—125.

Елезовић Г., *Турски споменици* I, Београд 1940.

Endlicher S. L., *Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana*, Sangalli 1849.

Engel J. Ch., *Geschichte des Ungrischen Reichs und seiner Nebenländer* I, Halle 1797 (Registrum proventuum Regni Hungariae), 17—187.

Engel J. Ch., *Monumenta Ungrica*, Viennae 1809.

Epistolae Mathiae Corvini Regis Hungariae I—IV, Cassoviae 1743—1744.

Epistolae Mathiae Corvini Regis Hungariae ad pontifices, imperatores, reges, principes aliosque viros illustres datae, Cassoviae 1764.

Ephraemius, *Vitae caesarum a Caio Caligula ad Michaelem VIII Paleologum*, Bonnae 1840.

Ex miraculis S. Symeonis, MGH SS VIII, 209—211.

Fejer G., *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, Budae 1829—1844.

Fejer G., *Genus, incunabula et virtus Joannis Corvini de Hunyad*, Budae 1844.

Firnhaber F., *Beiträge zur Geschichte Ungerns unter der Regierung der Könige Wladislaus II und Ludwig II (1490—1526), Archiv für Kunde österr. Geschichtsquellen*, Bd. II, Heft III—IV, 1849, 375—551.

Florianus M., *Historiae Hungaricae fontes domestici* I—III, Quinqueecclesiis—Lipsiae 1881—1884.

Fontes historiae Bulgaricae II—III; VII—VIII, Serdicae 1958; 1960; 1961.

Fontes rerum Bohemicarum I—VI, Prag 1873—1907.

Fraknoi W., *Die Ofner Chronik*, Budapest—Wien 1900.

Fraknoi V., *Mátyás király levelei* I—II, Budapest 1893; 1895.

Gelcich J.—Thallóczy L., *Raguza és a Magyarország összeköttéteseinek oklevéltára*, Budapest 1887.

Georgius Phrantzes, *Annales*, Bonnae 1838.

Geschichtsquellen der Provinz Sachsen, t. 35, Halle 1896.

Gesta episcoporum Engol., *MGH SS* IV, 145.

Gesta episcoporum Virdunensium, *MGH SS* IV, 36—51.

Gökbilgin M. T., *Edirne ve Paşa livâsi*, Istanbul 1952.

Guillelmi Tyrensis, *Historia rerum in partibus transmarinis gestarum*, Migne, P. L. 201, col. 209—892.

Hahn S., *Collectio monumentorum* I—II, Brunnsvigae 1724—1726.

Haupt H., *Ein Oberrheinischer Revolutionär aus dem Zeitalter Kaiser Maximilians* I, 8 Ergänzungsheft der Westdeutschen Zeitschrift für Geschichte und Kunst, Trier 1893, 79—222.

Helmoldi presbyteri Chronica Slavorum, *MGH SS* XI, 1—99.

Hoberg H., *Taxae pro communibus servitiis ex libris obligationum ab ano 1295 usque ad annum 1455 confectis*, *Studi e testi*, 144, Città del Vaticano 1949.

Hocedez E., *Nicolai de Fara praefatio in Vitam S. Johannis a Capistrano*, *Analecta Bollandiana* 23 (1904), 320—324.

Horvath M., *Magyar regesták a bécsi császári levéltárból 1118—1605*, *Történelmi tár* 1861, 1—96.

Horvath M., *Magyar regesták a szepesi káptalan, jászai s leleszi konventek, Kassa és Sopron városok s több magánosok levéltáraiból s gyüjteményeiböl 1228—1643*, *Történelmi tár* X (1861), 97—116; XI (1862), 125—196.

Hurmuzaki E., *Documente privitore la Istoria Românilor*, I—III, Bucuresci 1887—1892; IX—XI, 1896.

Inalcik H., *An ottoman document on Bayezid I's expedition into Hungary and Wallachia*, Actes du X Congrès d'études byzantines, Istanbul 1957, 220—222.

Ioannis Cantakuzeni *Historiarum libri* IV, Bonnae 1828.

Ioannis Cinnami *Epitome rerum ab Ioanne et Manuele Comnenis gestarum*, Bonnae 1836.

Jaffé Ph., *Bibliotheca rerum Germanicarum*, Berolini 1864.

Jehan de Wavrin, *Anchiennes chroniques d'Engleterre* II, Paris 1859.

Joannis Długosii *Historiae Poloniae libri XII*, ed. A. Przezdiecki, Cracoviae 1877—1878; ed. Lipsiae I, 1771.

Jordanis *Getica*, ed. Th. Mommsen, *MGH Auct. antiquiss.* V—1, 1882, 53—138.

Jorga N., *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XV siècle*, I—VI, Paris 1899—1916.

Jorga N., *Philippe de Mézières (1327—1405)*, Paris 1896.

Kaprinai S., *Hungaria diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad regis Hungariae* I—II, Vindobonae 1767; 1771.

Karajan Th. G., *Zehn Gedichte Michael Beheims zur Geschichte Österreichs und Ungerns, Quellen und Forschungen zur vaterländischen Geschichte, Literatur und Kunst*, Wien 1849.

Katona S., *Historia critica regum Hungariae stirpis Arpadianae* I–VI, Pestini 1779–1782.

Katona S., *Historia critica regum Hungariae stirpis mixtae* I–XII, Budae 1790–1793.

Klaić V., *Acta Keglevichiana annorum 1322–1527*, Zagrabiae 1917.

Knauz F., *Monumenta ecclesiae Strigoniensis* I–II, Strigonii 1874; 1882.

Константин Филозоф, *Биографија деспота Стефана Лазаревића*, изд. Ј. Шафарик, *Гласник СУД* 28 (1870); изд. В. Јагић, *Гласник СУД* 42 (1875), 223–328; 373–377; превод Л. Мирковића, изд. СКЗ, књ. 265, Београд 1936.

Константин Михаиловић из Островице, изд. Ђ. Живановић, Споменик САН CVII, 1959.

Kovachich M., *Vestigia comitiorum apud Hungaros*, Budae 1790.

Kovachich M., *Supplementa ad Vestigia comitiorum* I–III, 1798–1801.

Krones F., *Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli*, Graz 1883.

Kukuljević Sakcinski I., *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Sclavoniae*, Zagrabiae 1876.

Kukuljević Sakcinski I., *Jura regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae* I, Zagrabiae 1862.

Kukuljević Sakcinski I., *Nadpisi sredovječni i novovjeki na crkvah, javnih i privatnih sgradah u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb 1891.

Kunisch J. G., *Peter Eschenloers Geschichten der Stadt Breslau* I (1440–1466), Breslau 1827.

Kurtoglu F., *Hadim Süleyman Paşanin mektuplari ve Belgradin muhasara pilâni*, Belleten IV (1940), 53–87.

Lambros S., *Ecthesis chronica and Chronicon Athenarum*, London 1902.

Λαμπρος Σ., Βραχέα χρονικά, 1932.

Laonici Chalcocondylae Atheniensis *Historiarum libri decem*, Bonnae 1843.

Lascaris M., *Actes serbes de Vatopédi*, Prague 1935. Приказ М. Динића, *Прилози КЈИФ* 16 (1936), 177–179.

Lemmens L., *B. Bernardi Aquilani Chronica fratrum minorum observantiae*, Romae 1902.

Летопис попа Дукљанина, изд. Ф. Шишић, Београд–Загреб 1928.

Ljubić S., *Listine o odnošajih između južnoga Slavenstva i mletačke republike* I–X, 1868–1891.

Ljubić S., *Commissiones et relationes Venetae* I (*Mon. spectantia hist. Slavorum Meridionalium* VI), Zagrabiae 1876.

Machouchew V., *Monumenta historica Slavorum meridionalium* I, Varsaviae 1874; II, Belgradi 1882.

Malyusz E., *Zsigmondkori oklevéltár* I–II, Budapest 1951; 1956; 1958.

Mansi, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, t. XVII, Venetiis 1772.

Menandri *Excerpta de legationibus*, ed. C. de Boor, Berolini 1913.

Menckenius J. B., *Scriptores rerum Germanicarum praecipue Saxonicarum* II, Lipsiae 1728.

Mesić M., *Građa, Starine JAZU* 5 (1873), 109—280.

Michae Madii *Historia*, ed. Schwandtner, *Scriptores rerum Hungaricarum* III, Vindobonae 1748.

Michaelis Attaliotae *Historia*, Bonnae 1853.

Miklošić F., *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*, Vindobonae 1858.

Monumenta Habsburgica, Abt. I/1, Wien 1854, ed. J. Chmel; Abt. I/2, ed. J. Chmel, Wien 1855; Abt. I/3, ed. J. Chmel, Wien 1858; Abt. II/1, ed. K. Lanz, Wien 1853.

Monumenta Vaticana historiam Hungariae illustrantia I—VI, Budapestini 1887—1891.

Nagy G., *Gróf Sztáray család oklevéltára* I—II, Budapest 1887; 1889.

Nagy I., *Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis (Anjoukori okmánytár)* I—VII, Budapest 1878—1920.

Nagy I., *Sopronvármegye története* I—II, Sopron 1889.

Nagy I.—Nyáry A., *Magyar diplomacziai emlékek Mátyás király korából* I—IV, Budapest 1875—1878.

Nagy I.—Nagy G.—Veghely D., *Codex diplomaticus comitum Zichy* I—XI, Budapest 1871—1915.

Nagy I.—Veghely D.—Nagy G., *Zalavármegye története* I—II, Budapest 1886; 1890.

Nagy I.—Farkas D. —Nagy G., *Hazai oklevéltár* (1234—1536), Budapest 1879.

Nagy I. и др., *Hazai okmánytár (Codex diplomaticus patrius)* I—VIII, Jaurini—Budapestini 1865—1891.

Nicephorus Bryennius *Historiarum libri* IV, Bonnae 1836; ed. H. Grégoire, *Byz.* 23 (1953), 469—570; *Byz.* 25/27 (1955—57), 881—926.

Nicephori Gregorae *Byzantina historia*, Bonnae 1829.

Nicetae Choniatae *Historia*, Bonnae 1835.

Nicolai Isthvanfi *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXIV*, Viennae 1758.

Nilles N., *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stephani* I—II, 1885.

Новаковић Ст., *Српски поменици XV—XVIII века, Гласник СУД* 42 (1875), 1—153.

Новаковић Ст., *Законски споменици*, Београд 1912.

Odo de Diogillo, *De Ludovici VII Francorum regis cognomento junioris Profectione in Orientem*, ed. Migne, P. L. 185, col. 1205—1246.

Oefelius A. F., *Rerum Boicarum scriptores* I, Augustae Vindelicorum 1763.

Otto Frisingensis, *Chronicon*, *MGH SS* XX, 83—301.

Otto Frisingensis, *Gesta Friderici I imperatoris*, *MGH SS* XX, 338—496.

Palacky F., *Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Hussitenkrieges vom Jahre 1419 an*, I—II, Prag 1873.

Parthey G., *Hieroclis synecdemus et notitiae graecae episcopatuum*, Berlin 1866.

Pesty F., *Levéltári hulladékok*, *Századok* 1875, 503—506.

Pesty F.,—Ortvay T., *Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetehez* (1183—1430), Pozsony 1896.

Pettkó B., *Kapisztran János levelezése a magyarokkal*, *Történelmi tár* 1901, 161—222.

Pez H., *Scriptores rerum Austriacarum* I—II, Lipsiae 1721—1725.

Pii secundi Pontificis Max. *Commentarii Rerum memorabilium*, Romae 1584.

Pray G., *Annales regum Hungariae*, Vindobonae 1763—1770.

Pray G., *Supplementum ad Annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum congestos*, Tyrnaviae 1764.

Procopii *Da aedificiis*, ed. J. Haury, Lipsiae 1913.

Prokić B., *Die Zusätze in der Handschrift des J. Skylitzes cod. Vindobonensis hist. gr.* LXXIV, München 1906.

Пуцић М., *Споменици српски* I—II, Београд 1858; 1862.

Радојчић Н., *Закон о рудницима*, Београд 1962.

Radvansky B.—Zavodsky L., *A Hédervàry-család oklevéltára*, Budapest 1909.

Raynaldus O., *Annales ecclesiastici*, Coloniae Agrippinae, t. XIII—XX, 1691; Romae 1646; 1667.

Reiche R., *Die Chronik Hartung Cammermeisters*, *Geschichtsquellen der Provinz Sachsen*, Bd. 35, Halle 1896.

Riant P., *Inventaires des lettres hist. des croisades*, *Archives de l'Orient Latin* I (1881).

Rosen V. R., *Kaiser Basilios Bulgaroktonos*. Auszüge aus der Chronik Jahjas v. Antiochia, Petersburg 1883.

Rudhart G. Th., *Regesta sive rerum Boicarum autographa* XIII, 1854.

Sathas C., *Bibliotheca graeca medii aevi* IV, 1874.

Sanudo Marino, senior, dictus Torsello, *Historia Hierosolymitana*, ed. A. F. Gombos, *Catalogus fontium* II, 1555—1556.

Sanudo Marino, iunior, *I Diarii* (одломци), ed. Valentinelli, *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku* 5 (1859), 1—160; 6 (1863), 161—475; 8 (1865), 1—256; ed. G. Wenzel, *Századok* 1871, 1—11; 73—93; 165—179; *Történelmi tár* XIV (1869), 1—280; XXIV (1877), 3—300; XXV (1878), 3—390.

Senkenberg H. Ch., *Selecta iuris et historiarum* V, Francofurti ad Moenum 1739.

Simonyi E., *Magyar történelmi okmánytár London könyv- és levéltárakból* (1521—1717), Pest 1859.

Skylitzes—Cedrenus II, Bonnae 1839.

Smičiklas T., *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* V—XV, 1907—1934.

Steichele A., *Fr. Johannes Frank's Augsburger Annalen 1430—1462*, *Archiv für die Geschichte des Bisthums Augsburg* II, Augsburg 1859, 78—122.

Стојановић Љ., *Стари српски записи и натписи* I, Београд 1902.

Stojanović Lj., *Nekoliko srpskih ljetopisa, Starine JAZU* 13 (1881), 164—196.

Стојановић Љ., *Српски родослови и летописи, Гласник СУД* 53 (1883), 1—160.

Стојановић Љ., *Стари српски родослови и летописи*, Београд—Сремски Карловци 1927.

Szabo K., *Székely oklevéltár I—II*, Kolosvártt 1872; 1876.

Szentpétery I., *Az Arpád-házi királyok okleveleinek jegyzéke*, Budapest 1923; 1961.

Szilágyi S., *Jelentés a maros-németi levéltárról, Századok* okt. füzete, 1887, 50—71.

Шабановић Х., *Турски извори за историју Београда* I/1, Београд 1964.

Шафарикъ Я., *Попись акта принадлежећи къ истории Срба и осталы Югословена наодећи се у Млетачкомъ архиву, Гласник ДСС* 10 (1858), 1—158.

Шафарикъ Я., *Србски историйски споменици млетачкогъ архива, Гласник ДСС* 11 (1859); 12 (1860), 1—396; 13 (1861), 1—282; 15 (1862), 137—248.

Šišić F., *Rukovet spomenika o hercegu Ivanišu Korvinu i o borbama Hrvata s Turcima (1473—1496), Starine JAZU* 37 (1934), 189—344; 38 (1937), 1—180.

Šišić F., *Nekoliko isprava iz početka XV veka, Starine JAZU* 39 (1938), 130—320.

Tauer F., *Histoire de la campagne du sultan Suleyman Ier contre Belgrade en 1521*, Prague 1924.

Teleki J., *Hunyadiak kora Magyarországon* I; X—XII, Budapest 1852—1857.

Tkalčić I., *Monumenta historica liberae et regiae civitatis Zagrabiae* II—III; VII—VIII; X—XI; XIV, Zagrabiae 1889—1896.

Thallóczy L., *Frammenti relativi alla storia dei paesi situati all'Adria*, Trieste 1911; 1913.

Thallóczy L.—Áldásy A., *Magyarország melléktartományainak oklevéltára* (1198—1526), Budapest 1907.

Thallóczy L.—Horvath S., *Jajcza története 1450—1527*, Budapest 1915.

Thallóczy L.—Horváth S., *Alsó Szlavóniai okmánytár (Codex diplomaticus partium Regno Hungariae adnexarum: comitatuum Dubicza, Orbacz et Szana)*, Budapest 1912.

Thallóczy L.—Hodinka A., *Magyarország melléktartományaik oklevéltára* I, 1490—1527, Budapest 1903.

Thallóczy L.—Barabás S., *A Frangepan család oklevéltára* I—II, Budapest 1910; 1913.

Theiner A., *Vetera monumenta Slavorum Meridionalium historiam illustrantia* (1198—1549), I—II, Romae 1863; 1875.

Theiner A., *Vetera monumenta Hungariam sacram illustrantia* I—II, Romae 1859.

Theodorus Prodromus, *Carmina de bellis Manuelis imperatoris, Recueil des historiens des croisades, Hist. grecs* II, Paris 1881; 741—774.

Theophylacti Simocattae *Historiae*, ed. C. de Boor, Lipsiae 1887.

Theophanis *Chronographia*, ed. C. de Boor I, Lipsiae 1883.

Троношки летопис, изд. Ј. Шафарик, *Гласник ДСС* 5 (1853), 17—113.
Truhelka Ć., *Tursko-slovjenski spomenici dubrovačke arkive*, *GZM* 23 (1911), 1—162; 303—350; 437—484.
Verancsics A., *Összes munkái*, *MHH SS* II, Pest 1857.
Villani M., *Istorie*, ed. Muratori, *Rerum italicorum scriptores* XIV, 9—728.
Витковић Г., *Прошлост, установа и споменици угарских шајкаша*, *Гласник СУД* 67 (1887), 1—450.
Wadding L., *Annales Minorum* I—XII, Ad Claras Aquas 1931.
Wagner C., *Diplomatarium comitatus Sarosiensis*, Posonii et Cassoviae 1780.
Wagner K., *Petri de Warda Epistolae*, Posonii et Cassoviae 1776.
Wenzel G., *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus* I—XII, Pest 1860—1874.
Wenzel G., *Okmányi kalászt*, *Történelmi tár* 2 (1855), 167—215.
Wenzel G., *A Hedervári Ferenc jószágai fölötti per és itelet 1523-ban*, *Történelmi tár* 6 (1859), 3—82.
Zonaras J., *Epitome historiarum*, Bonnae 1897.

Б. ЛИТЕРАТУРА

Анастасијевић Д., *Српски архив Лавре Атонске*, *Споменик СКА* 56 (1922), 6—21.
Asbóth O., *Nándorfejérvár*, *Nyelvtudomány*, Budapest 1915, 5 köt., füz. 4, 295.
Aschbach J., *Geschichte Kaiser Sigmunds* I—IV, Hamburg 1838—1845.
Babinger F., *Von Amurath zu Amurath, Vor und Nachspiel der Schlacht bei Varna (1444)*, *Oriens* III—2 (1950), 229—265.
Babinger F., *Die Donau als Schiksalsstrom des Osmanenreiches* (Sonderdruck aus *Südosteurop. Jahrbuch*, Bd. 5), 15—25.
Babinger F., *Der Quellenwert der Berichte über den Entsatz von Belgrad am 21/22 Juli 1456*, Bayerische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse, Sitzungsberichte 1957, Heft 6.
Babinger F., *Mehmed der Eroberer und seine Zeit*, München 1953.
Bain R. N., *The Siege of Belgrade by Muhammad II July 1—23 1456*, *The English Historical Review* VII (1892), 235—252.
Бајрактаревић Ф., *Како су Турци звали Београд*, *Историјски часопис* 3 (1951—52), 209—225.
Balanyi G., *Nándorfejérvár ostroma és felmentése 1456-ban*, *Hadtörténelmi Közlemények* 1911, 167—196.
Banescu N., *Les duchés byzantins de Paristrion (Paradounavon) et de Bulgarie*, Bucarest 1946.
Banescu N., *Changements politiques dans les Balkans après la conquête de l'empire bulgare de Samuel (1018)*, *Bulletin de la section historique de l'Académie Roumaine* X (1923), 49—72.
Banescu N., *La question de Paristrion*, *Byzantion* 8 (1933), 277—308.

Banescu N., *Unbekannte Stadthalter der Themen Paristrion und Bulgarien: Romanos Diogenes und Nicephoros Botaneiatos*, B. Z. 30 (1930), 439—444.

Баришић Ф., *Византиски Сингидунум*, *Зборник радова Византолошког института* 3 (1955), 1—13.

Баришић Ф., *Цар Фока (602—610) и подунавски Аваро-Словени*, *Зборник радова Византолошког института* 4 (1956), 73—88.

Bároti L., *Szó- és szólásmagyarázatok*, *Magyar nyelv* 1917, 7—8 füzet, 233—235.

Beck H. G., *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, München 1959.

Beckmann G., *Der Kampf Kaiser Sigismunds gegen die werdende Weltmacht der Osmanen 1392—1437*, Gotha 1902.

Belavić Pl., *Zadnji časovi sv. Ivana Kapistrana*, 1906.

Београд кроз векове, изд. Коларчевог народног универзитета, Београд 1954.

Београд у прошлости и садашњости, поводом 500—год. смрти деспота Стефана, Београд 1927.

Београд, изд. Балканског института у Београду, Београд 1940.

Београд, *Историја и опис Београдске тврђаве*, Београд 1904.

Бирташевић М., *Средњевековна некропола у Миријеву*, Београд 1960.

Бирташевић М., *О грбовима Београда*, *Годишњак Музеја града Београда* 1 (1954), 151—158.

Бирташевић М., *Један византиски жижак из археолошке збирке Музеја града Београда*, *Годишњак Музеја града Београда* 2 (1955), 43—46.

Бирташевић М.—Тодоровић Ј., *Археолошки споменици у Београду и околини*, *Годишњак Музеја града Београда* 2 (1955), 31—42.

Бирташевић М.—Тодоровић Ј.—Кондић В., *Археолошка налазишта у Београду и околини*, *Годишњак Музеја града Београда* 3 (1956), 75—97.

Благоев Н., *Делян и неговото въстание в Моравско и Македония против Византия*, София 1928.

Blase H., *Der heilige Johannes Capistranus, Belgrads Retter am 21 Juli 1456, und seine Zeit*, *Program der Rheinischen Ritter-Akademie zu Bedburg* XVI (1858), Köln, 3—37.

Bleyer J., *Beheim Mihály élete és müvei a magyar történelmi szempontjából*, *Századok* 1902, 21—46; 131—138; 215—232; 347—399; 444—463; 528—564.

Bon A., *Le Peloponèse byzantin jusqu'en 1204*, Paris 1951.

Божић И., *О јурисдикцији которске дијецезе у средњевековној Србији*, *Споменик САН* CIII (1953), 11—16.

Божић И., *Средњевековни Паштровићи*, *Историски часопис* IX—X (1960), 151—185.

Божић И., *Дубровник и Турска у XIV и XV веку*, Београд 1952.

Бошковић Ђ., *Испитивање и рушење града на Авали*, *Старинар* III серија, X—XI (1935—36), 144—145.

Brandt M., *Susret viklifizma s bogomilstvom u Srijemu*, *Starohrvatska prosvjeta*, III serija, sv. 5 (1956).

Büdinger M., *Ein Buch ungarischer Geschichte 1058—1100*, Leipzig 1866.

Bujdosó V., *Régi magyar helynevek, Századok* 1875, 348—350.

Chalandon F., *Essai sur le règne d' Alexis I Comnène*, Paris 1900.

Chalandon F., *Les Comnènes, II: Jean II Comnène (1118—1143) et Manuel I Comnène* (1143—1180), Paris 1912.

Chmel J., *Zur Geschichte des Königs Mathias (Corvinus) von Ungarn*, Wien, s. a.

Ћирковић С., *Стефан Вукчић Косача*, Београд 1964.

Ћоровић В., *Сребрница за владе деспота Стевана (1413—1427), Прилози КЈИФ* 2 (1922), 61—77.

Csánki D., *Hunyadiak kora Magyarországon*, VII, Budapest 1894.

Дамјановић Н., *Прилог библиографији Београда, Годишњак града Београда* 5 (1958), 421—482.

Даничић Ђ., *Шта је писао високий Стефань? Гласник ДСС* 11 (1859), 166—170.

Даничић Ђ., *Филип Мезијер о цару Стефану, Гласник ДСС* 21 (1867), 277—288.

Дероко А., *Неки споменици у Турској и Грчкој у вези са историјом средњовековне Србије, Зборник Матице српске за друштвене науке* 13—14 (1956), 293—300.

Дероко А., *Средњевековни градови у Србији, Црној Гори и Македонији*, Београд 1950.

Дероко А., *Београдска икона Богородице у Цариграду, Старинар* III—IV (1952—53), 217—221; V—VI (1954—55), 363—364.

Динић М., *Однос између краља Милутина и Драгутина, Зборник радова Византолошког института* 3 (1955), 49—82.

Динић М., *Област краља Драгутина после Дежева, Глас САН* 203 (1951), 61—82.

Динић М., *Хроника Сен Дениског калуђера као извор за бојеве на Косову и Ровинама, Прилози КЈИФ* 17 (1937), 51—66.

Динић М., *Сребрник крај Сребрнице, Глас СКА* 161 (1934), 185—196.

Динић М., *Прилози за историју ватреног оружја у Дубровнику и суседним земљама, Глас СКА* 161 (1934), 57—97.

Динић М., *Прилошци за историју средњег века, Прилози КЈИФ* 13 (1933), 67—76.

Динић М., *Писмо краља Жигмунда бургундском војводи Филипу, Зборник Матице српске за друштвене науке* 13—14 (1956), 93—98.

Динић М., *Из прошлости Београда, Историски часопис* 5 (1955), 79—84.

Динић М., *Браничево у средњем веку*, Пожаревац 1959.

Динић М., *Растисалићи, Зборник радова Византолошког института* 2 (1953), 139—144.

Динић М., *Из наше раније прошлости, Прилози КЈИФ* 30, св. 3—4 (1964), 237—238.

Динић Д., *Српска деспотовина према Турцима од пада Цариграда до опсаде Београда (1453—1456), Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* 1961, 126—141.

Dölger F., *Ungarn in der byzantinischen Reichspolitik, Archivum Europae Centro-Orientalis* 8 (1942), 315—342.

Domanovsky S., *A. harmincadvám eredete*, Budapest 1916.

Драгашевић, *Трешњеви витез*, *Отаџбина* 17, 1—9.

Dřimal J., *Účast Moravské zemské hotovosti v boji proti Turkum při obraně Bělehradu r. 1521, Sborník prací Filosofické fakulty Brněnské University X, Řada historická (C)*, C. 8, Brno 1961, 149—160.

Дучић Н., *Старине Хиландарске*, *Гласник СУД* 56 (1884), 1—116.

Дуйчев И., *Последният защитник на Срем в 1018*, *Известия на Института за история*, изд. БАН, София 8 (1960), 309—321.

Dümmler E., *Geschichte des Ostfränkischen Reiches* I—II, 1862—65.

Dümmler E., *Die panonische Legende von S. Methodius, Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen* XIII (1854), 145—200.

Dümmler E., *Uber die südostliche Marken des fränkischen Reiches unter den Karolingern 795—907*, Wien 1853.

Dvornik F., *Les Slaves, Byzance et Rome au IX siècle*, Paris 1926.

Dvornik F., *Le second schisme de Photios, Byzantion* 8 (1933), 425—474.

Dvornik F., *The Slavs, their Early History and Civilisation*, Boston 1959.

Elekes L., *Hunyadi Janos, Századok* 90 (1956), 509—516.

Elekes L., *Die Verbündeten und die Feinde des ungarischen Volkes in den Kämpfen gegen die türkischen Eroberer, Studia Historica Academiae scientiarum Hungaricae*, Budapestini 1954, 1—44.

Елезовић Г.—Шкриванић Г., *Како су Турци после више опсада заузели Београд, Зборник за источњачку историску и књижевну грађу*, изд. САН, 1956.

Елезовић Г.—Поповић П., *Два турска плана Београда, Београдске општинске новине*, бр. 55, 1937.

Engel J. Ch., *Geschichte des Ungarischen Reichs* I—III, Wien 1813.

Farlati D., *Illyricum sacrum*, VII, Venetiis 1817.

Ферјанчић Б., *Деспоти у Византији у јужнословенским земљама*, Београд 1960.

Ферлуга Ј., *Кекавмен и његово дело као историски извор за прошлост наших народа*, *Историски преглед* 2 (1959), 138—143.

Ферлуга Ј., *Кекавмен и његови извори*, *Зборник Филозофског факултета у Београду* VII—1 (1963), 185—196.

Fessler—Klein, *Geschichte von Ungarn* I—III, Leipzig 1867—1877.

Fisher S. N., *The Foreign Relations of Turkey 1491—1512*, Urbana, Illinois 1948.

Флоринский Т., *Южные Славяне и Византия во второй четверти XIV века*, Санктпетербургъ 1882.

Флоринский Т., *Памятники законодательной деятельности Душана*, Киевъ 1888.

Fraknói V., *Váradi Péter Kalocsai érsek élete (1480—1501), Századok* 1883, 489—514; 729—749; 825—843.

Fraknói V., *A szerb trónpraetendensek 1458-ban, Századok* 1909, 589—593.

Fraknói W., *Mathias Corvinus, König von Ungarn 1458—1490*, Freiburg in Breisgau 1891.

Fraknói V., *Cardinal Joannes Carvajal's Legationen in Ungarn 1448—1461, Ungarische Revue* 1890, 1—18.

Fraknói V., *Hunyadi Mátyás király 1440—1490*, Budapest 1890.

Fraknói W., *Ungarn und die Liga von Cambrai 1509—1511*, Budapest 1883.

Fraknói V., *Bakocs Tamás primás birtokszerzeményei*, *Századok* 1888.

Фрейденбергъ М. М., *Труд Иоанна Кинама как исторический источник*, Виз. Врем. XVI (1959), 29—51.

Гарашанин М., *Ка имену Сингидунума*, *Зборник Филозофског факултета* VII—1 (1963), 45—53.

Гарашанин М. и Д., *Археолошка налазишта у Србији*, Београд 1951.

Гарашанин Д., *Археолошки споменици у Београду*, *Годишњак Музеја града Београда* 1 (1954), 45—97.

Garbacik J., *Kallimah jako diplomata i polityk*, Krakow 1948.

Гавела Б., *Протоисторискu и антички Сингидунум*, *Годишњак Музеја града Београда* 2 (1955), 9—20.

Гавела Б., *Економске основе најстаријих насеља у Београду и његовој околини*, *Годишњак Музеја града Београда* 3 (1956), 9—20.

Гавела Б., *Илири и Келти у Подунављу и на Балкану*, *Годишњак града Београда* 7 (1960), 5—28.

Gebhardi L. A., *Geschichte des Reichs Hungarn* I—III, Pesth 1802.

Gelzer H., *Ungedruckte und wenig bekannte Bistumverzeichnisse der orientalischen Kirche*, *B. Z.* I (1892), 245—282; II (1893), 22—72.

Gelzer H., *Der Patriarchat von Achrida*, Leipzig 1905.

Голубинскій Е., *Краткій очеркъ исторіи православныхъ церквей*, Москва 1871.

Göller E., *Die Einnahmen der apostolischen Kammer unter Johann XXII*, Paderborn 1910.

Grafenauer B., *Nekaj vprašanj iz dobe naseljavanja južnih Slovanov*, *Zgodovinski časopis* 4 (1950), 23—126.

Granić F., *Kirchenrechtliche Glossen zu den vom Kaiser Basileios II dem autokephalen Erzbistum von Achrida verliehenen Privilegien*, *Byzantion* 12 (1937), 395—415.

Гроть К., *Изъ исторіи Угріи и Славянства въ XII в.*, Варшава 1889.

Guilland R., *Études sur l'histoire administrative de l'empire byzantin*, *Revue des Études Byzantines* XV (1957), 5—41.

Guilland R., *Les chefs de la marine byzantine*, *B. Z.* 44 (1951), 212—240.

Györffy G., *Das Güterverzeichnis des griech. Klosters zu Szávaszentdemeter aus dem 12 Jh.*, *Studia Slavica Academiae scientiarum Hungaricae*, V, fasc. 1—2 (1959), 9—74.

Hammer J., *Geschichte des Osmanischen Reiches* I—II, Pesth 1834.

Hofer J., *Der Sieger von Belgrad 1456*, *Historisches Jahrbuch* 51 (1931), 163—212.

Hofer J., *Johannes von Capestrano*, Innsbruck—Wien—München 1936.

Homan B., *Gli Angioini di Napoli in Ungheria (1290—1403)*, Roma 1938.

Homan B., *Geschichte des ungarischen Mittelalters* I—II, Berlin 1943.

Horvat R., *Rat kralja Vladislava Varnenčika s Turcima i s kraljicom Elizabetom*, *Nastavni vjesnik* X (1902), 199—212; 322—336.

Horvat R., *Rat s Turcima godine 1443*, *Nastavni vjesnik* XI (1903), 577—601.

Horvat R., *Ivan Korvin, ban hrvatski*, 1896 (прештампано из *Vienca).*

Храбак Б., *Београд као житно тржиште и житарство шире београдске околине у XVI веку, Годишњак Музеја града Београда* 4 (1957), 59—70.

Храбак Б., *Риболов и рибља пијаца у Београду у XVI и XVII веку, Годишњак града Београда* 7 (1960), 59—66.

Храбак Б., *Трг Ваљево у средњем веку, Историски гласник* 3—4 (1953), 91—102.

Храбак Б., *Средњовековни рудник и трг Рудишта под Авалом, Годишњак Музеја града Београда* 3 (1956), 99—106.

Huber A., *Die Gefangennehmung der Königinen Elisabeth und Maria von Ungarn,* Wien 1885.

Huber A., *Geschichte Österreichs* I—III, Gotha 1885—1888.

Huber A., *Studien über die Geschichte Ungarns im Zeitalter der Arpaden,* Wien 1883.

Huber A., *Die Kriege zwischen Ungarn und den Türken 1440—1443,* Archiv für österr. Gesch., Bd. 68 (1886), 159—207.

Huber A., *Ludwig I von Ungarn und die ungarischen Vasallenländer, Archiv für österreichische Geschichte* 66 (1885), 1—44.

Илић—Агапова М., *Илустрована историја Београда,* Београд 1933.

Inalcik H., *Pitanje Segedinskog mira i kriza turske države 1444. godine, Prilozi za orijentalnu filologiju* 12—13 (1962—63), 269—306.

Ivánfi E., *Keve vármegye emléke, Századok* 1872, 149—174.

Иванов Й., *Български старини из Македония,* София 1908.

Ивић А., *Из историје Срба у Угарској, ЛМС* 254 (1909), 20—43; *ЛМС* 258 (1909), 20—39.

Ивић А., *Историја Срба у Угарској 1459—1690,* Загреб 1914.

Jacob E., *Johannes von Capistrano* I—II, Breslau 1903—1911.

Jagić V., *Ćirilski zbornik XVI—XVII stoljeća u biblioteci Kukuljevića, Književnik* III (1866).

Jireček H., *Panonija u IX stoljeću, Književnik* III (1866).

Jireček K., *Geschichte der Bulgaren,* Prag 1876.

Јиречек К., *Историја Срба* I—II, Београд 1952.

Јиречек К., *Војна цеста од Београда до Цариграда, Зборник К. Јиречека* I, Београд 1959, 71—190.

Jireček C.—Jagić V., *Die cyrillische Inschrift vom Jahre 993, Archiv für slavische Philologie* 21 (1899), 543—557.

Joachimsohn P., *Bernard von Kraiburg,* Nürnberg 1901.

Jorga N., *Geschichte des Osmanischen Reiches* I—II, Gotha 1908—1909.

Јовановић Д., *Како су се шириле међе српској држави за владе Стевана Душана и области његове царевине, Гласник СУД* 68 (1889), 76—109.

Јовановић Д., *Из збирке гравира старога Београда, Годишњак Музеја града Београда* 1 (1954), 99—104.

Јовановић Д.—Гарашанин М.—Гарашанин Д., *Откопавања у београдској тврђави 1948,* Старинар 1951, 255—266.

Јовановић Ђ., *Прилози за палеоантропологију српских земаља, Старинар* IX (1892), 24—34.

Kálmán D., *Küküllei János Nagy Lajos király viselt dolgairól*, Brasso 1906.

Катанчић М., *Спомен Београда негдашњег Сингидуна*, *Гласник ДСС* 5 (1853), 113—211.

Каждан А. П., *Ещё раз о Киннаме и Никите Хониате*, *Byzantinoslavica* XXIV—1 (1963), 4—31.

Kenézy C., *A bánságok eredete s a bánok hatásköre*, *Századok* 1869, 243—251; 311—317.

Kern Th., *Zur Geschichte des Kampfes um Belgrad im Juli 1456*, *Anzeiger für Kunde der deutschen Vorzeit*, *N. F.* XI (1864).

Klaić V., *Povjest Hrvata* I—III, Zagreb 1899—1904.

Knonau M., *Ger. Jahrbücher des deutschen Reiches unter Heinrich IV und Heinrich V*, Leipzig 1890—1909.

Кондић В., *Антички Ритопек*, *Годишњак Музеја града Београда* 4 (1957), 35—46.

Кондић В., *Римски налаз из Вишњићеве улице*, *Годишњак града Београда* 7 (1960), 29—37.

Кондић В.—Тодоровић Ј., *Збирка римских жижака у Музеју града Београда*, *Годишњак Музеја града Београда* 3 (1955), 63—74.

Костић Д., *Где је била кула Небојша?* Београд 1931. Приказ М. Динића, ЈИЧ 3 (1937), 381—382.

Костић—Станојевић, *Краљ Стеван Драгутин*, Београд 1899.

Ковачевић Д., *О Јањеву у доба средњевековне српске државе*, *Историски гласник* 1—4 (1952), 121—126.

Kovačević D., *Trgovina u srednjovekovnoj Bosni*, Sarajevo 1962.

Ковачевић Ј., *Археологија и историја варварске колонизације јужнословенских области од IV до почетка VII века*, Нови Сад 1960.

Ковачевић Љ., *Неколико прилога за црквену и политичку историју јужних Словена*, *Гласник СУД* 63 (1885), 1—40.

Ковачевић Љ., *Деспот Стеван Лазаревић за време турских међусобица (1402—1413)*, *Отаџбина* IV (1880), 289—297; 439—446; 569—574; 70—77; 306—310; 647—665.

Крекић Б., *Вук Бобаљевић*, *Зборник радова Византолошког института* 4 (1956), 115—139.

Kropf L., *Jehan de Wavrin krónikájaból*, *Századok* 1894, 675—696; 881—903.

Крстић Н., *Бој под Београдом у години 1456*, *Гласник СУД* 19 (1866), 1—73.

Kubinyi A., *A kincstári személyzet a XV század második felében*, *Tanulmányok Budapest múltjából*, Budapest 1957.

Kubinyi A., *A., Die Frage des bosnischen Königtums von N. Ujlaky*, *Studia Slavica Academiae scientiarum Hungaricae*, 1958, 373—384.

Kubinyi A., *Buda város pecsethasnálatának kialakulása*, *Budapest* 1961.

Kukuljević Sakcinski I., *Priorat vranski za vitezi templari i hospitalci sv. Ivana u Hrvatskoj*, *Rad JAZU* 81 (1886), 1—80; 82 (1886), 1—68.

Kupelwieser L., *Die Kämpfe Ungarns mit den Osmanen bis zur Schlacht bei Mohacs 1526*, Wien—Leipzig 1899.

Kurtz E., *Unedirte Texte aus der Zeit Kaisers Johannes Komnenos*, *B. Z.* 16 (1907), 69—119.

Laurent V., *Le corpus notitiarum episcopatuum Ecclesiae orientalis Graecae, Byzantion* 7 (1932), 512—526.

Laurent V., *Bulletin de sigillographie byzantine, Byzantion* V—2 (1929—1930), 571—654.

Laurent V., *La Serbie entre Byzance et la Hongrie à la veille de la quatrième croisade, Revue de Sud-Est européen* 18 (1941), 109—130.

Laurent V., *Bulgarie et princes bulgares dans la sigillographie byzantine, Échos d'Orient* 33 (1934), 413—427.

Laurent V., *Le thème byzantin de Serbie au IX siècle, Revue des Études Byzantines* XV (1957), 185—195.

Laurent V., *Une métropole serbe éphémère sur le rôle du patriarcat oecumenique: Nisos—Niš, au temps d'Isaac II Ange, Byzantion* XXX (1961), 43—56.

Lechat R., *Lettres de Jean de Tagliacozzo sur le siège de Belgrade et la mort de S. Jean de Capistran, Analecta Bollandiana* 39 (1921), 139—151.

Lemerle P., *Invasions et migrations dans les Balkans, Revue Historique* 211 (1954), 265—308.

Lemerle P., *Philippe et la Macedoine orientale*, Paris 1945.

Леонид Арх., *Словено-српска књижница на св. Гори Атонској, Гласник СУД* 44 (1877), 232—301.

Литаврин Г. Г., *Болгария и Византия в XI—XII в.*, Москва 1960.

Luccari G., *Copioso ristretto de gli Annali di Rausa*, Venetia 1605.

Lukcsics J., *Középkori pápai adókönyvek*, Budapest 1908.

Ljubić S., *O posavskoj Hrvatskoj i o zlatnih novcih njezina zadnjega kneza Serma (1018), Rad JAZU* 43 (1878), 107—148.

Ljubić S., *Opis jugoslovenskih novaca*, Zagreb 1875.

Максимовић Љ., *О хронологији словенских упада на византијску територију крајем седамдесетих и почетком осамдесетих година VI века, Зборник радова Византолошког института* VIII—2 (1964), 263—270.

Максин Ј., *Опсада Шапца и Земуна 1521 године, Београдске општинске новине*, бр. 2, 1940.

Макушев В., *Изследования объ историческихъ памятникахъ и бытописателяхъ Дубровника*, Санктпетербургъ 1867.

Макушев В., *Прилози к српској историји XIV и XV века, Гласник СУД* 32 (1871), 164—208.

Mályusz E., *A magyar rendi állam Hunyadi korában, Századok* 91 (1957), 46—123; 526—602.

Marszali H., *Nandorfejérvárról, Vasarnapi Ujság* 1914, 50 sz.

Марић Р., *Прилози античкој историји Београда, Глас САН* CCIII (1951), 83—87.

Марић Р., *Да ли грчки писци спомињу преримски Сингидунум, Старинар* III—IV (1952—53), 35—39.

Марковић М., *О хоризми бугарског цара Јована Асена II подељеној Дубровнику, Историски часопис* 4 (1954), 9—11.

Марковић П., *Односи између Србије и Угарске (1331—1355)*, Нови Сад 1904.

Марковић В., *Односи Дубровчана са Србијом од 1358 до 1362 године*, *ЛМС* 244 (1907), 54—71.

Матић С., *Опис рукописа Народне библиотеке*, Београд 1952.

Matković P., *Putovanja po Balkanskom Poluotoku za srednjega vieka*, *Rad JAZU* 42 (1878), 56—184.

Matković P., *Putovanja po Balkanskom Poluotoku XVI vieka*, *Rad JAZU* 56 (1881), 141—232; 62 (1882), 45—133; 100 (1890), 65—168; 112 (1892), 154—243; 116 (1893), 1—112; 129 (1896), 1—89; 130 (1897), 86—181.

Медаковић Д., *Београд у старим гравирама*, Београд 1950.

Медаковић Д., *Једно занимљиво место у биографији деспота Стефана Лазаревића*, *Зборник Матице српске*, св. 13—14 (1956), 301—304.

Mesić M., *Pleme Berislavića*, *Rad JAZU* 8 (1869), 30—104.

Mesić M., *Banovanje Petra Berislavića za kralja Ljudevita II*, *Rad JAZU* 3 (1868), 1—64.

Mesić M., *Hrvati nakon bana Berislavića do muhačke bitke*, *Rad JAZU* 18 (1872), 77—163; 22 (1873), 55—204.

Mesić M., *Hrvati na izmaku XV i na početku XVI vieka*, *Književnik* I (1864); II (1865).

Мијатовић Ч., *Студије за историју српске трговине XIII и XIV века*, *Гласник СУД* 33 (1872), 191—235; 37 (1873), 189—249; 38 (1873), 79—140.

Мијатовић Ч., *Српски одзраци из румунске историје*, *ЛМС* 187 (1896), 1—36.

Мијатовић Ч., *Деспот Ђурађ Бранковић* I—II, Београд 1880.

Мијушковић Ј., *Додељивање дубровачког грађанства у средњем веку*, *Глас САНУ* CCXLVI (1961), 91—130.

Мијушковић Ј., *Прилог историји београдске бановине*, *Зборник Филозофског факултета* VIII—1 (1964), 533—540.

Миленковић В., *Економска историја Београда*, Београд 1932.

Милићевић М. Ђ., *Манастири у Србији*, *Гласник СУД* 21 (1867), 1—97.

Мирковић Л., *Једно место из живота деспота Стевана од Константина Филозофа*, *Богословље* 14 (1939), 150—151.

Мирковић М., *Римски Сингидунум у светлости епиграфских извора*. *Зборник Филозофског факултета* V—1 (1960), 325—353.

Molnár E. i dr., *Magyarország története* I, Budapest 1964.

Moravcsik J., *Les relations entre la Hongrie et Byzance à l'époque des Croisades*, Paris 1934.

Moravcsik J., *Byzantinoturcica* II, Berlin 1958.

Moravcsik G., *Bizanc és a Magyarság*, Budapest 1953.

Moravcsik G., *Pour une aliance byzantino-hongroise*, *Byzantion* 8 (1933), 555—568.

Mordtmann A., *Conférence sur les sceaux et les plombs byzantins*, Constantinople 1873.

Μούρατυ Φ., 'Ο Οὐννάδης καὶ ἡ ὑπὸ Μωάμεθ Β' τοῦ πορθητοῦ πολιορκία τοῦ Βελιγραδίου τῷ 1456, Ε.Ε.Β.Σ. 4(1927), 267—279.

Н. Н., *Београд и околина*, *Отаџбина* 17, 336—352.

Никетић С., *Насртања римских папа на српску и хрватску цркву*, *Гласник СУД* 23 (1868), 74—154.

Никетић С., *Историски развитак српске цркве, Гласник СУД* 27 (1870), 81—163.

Никић Љ., *Џамије у Београду, Годишњак града Београда* 5 (1958), 151—206.

Ников П., *Към историята на северозападните български земи, Сп. БАН XVI, Ист. фил. и философ. общ.* 9 (1918), 43—64.

Ников П., *Второ българско царство*, София 1937.

Ников П., *Българо-унгарски отношения от 1257 до 1277 г.*, София 1919.

Ников П., *Цар Борил под светлината на един новъ паметник, Сп. БАН* 3 (1912), 121—134.

Ников П., *Църковната политика на Иван Асена II, БИБ*, III, София 1930.

Ников П., *Материали на средневековната история на България*, София 1922.

Ников П., *История на Видинското княжество до 1323*, София 1922.

Новаковић Ст., *Прилози к историји српске књижевности (Живот св. Јована Рилског), Гласник СУД* 22 (1867), 233—302.

Новаковић Ст., *Охридска архиепископија на почетку XI века, Глас СКА* 76 (1908), 1—62.

Новаковић Ст., *Град Вишесав и Видинска област, Годишњица Н. Чупића* 5 (1883), 141—164.

Новаковић Ст., *Нешто о кнезу Лазару по рукопису XVII вијека, Гласник СУД* 21 (1867), 157—164.

Новаковић Ст., *Последњи Бранковићи*, Београд 1911.

Новаковић Ст., *Белешке к историји Шапца и шабачке владичанске столице, Годишњица Н. Чупића* 9 (1887), 1—34.

Новаковић Ст., *Велики челник Радич, Гласник СУД* 50 (1881), 122—164.

Новаковић Ст., *Хаџи Калфа или Ћатиб-челебија о Балканском полуострву, Споменик СКА* XVIII (1892), 2—94.

Новаковић Ст., *Срби и Турци XIV и XV века*, Београд 1893; изд. СКЗ, Београд 1960.

Новаковић Ст., *Српске области X и XII века, Гласник СУД* 48 (1880), 1—151.

Новаковић Ст., *Буркард или Бертранбон де ла Брокијер о Балканском полуострву XIV и XV века, Годишњица Н. Чупића* 14 (1894), 1—66.

Новаковић Ст., *Живот св. Петке од патријарха бугарскога Јефтимија, Starine* JAZU 9 (1877), 48—59.

Nyári A., *A turini levéltár magyar történelmi szempontból, Századok* 1869, 232—242.

Orbini M., *Il regno de gli Slavi*, Pesaro 1601.

Острогорски Г., *Порфирогенитова хроника српских владара и њени хронолошки подаци, Историски часопис* 1 (1948), 24—30.

Острогорски Г., *Историја Византије*, Београд 1959.

Palma F. S., *Notitia rerum Hungaricarum* I—III, Tyrnaviae 1770.

Папазоглу Ф., *Прилози историји Сингидунума, Историски часопис* 7 (1957), 303—321.

Pastor L., *Geschichte der Päpste* I—II, 1925—1926.

Павловић Д., *Елементи хуманизма у српској књижевности XV века*, *Прилози КЈИФ* 29, св. 1—2 (1963), 5—16.

Pesty F., *Nándorfehérvári, szreberniki, jajczai bánok és barsi alispánok*, *Századok* 1875, 132—133.

Pesty F., *Brankovics György rács despota birtokviszonyai Magyarországon*, Budapest 1877.

Pesty F., *Temes vármegye föispanjai*, *Történelmi tár* 12 (1863), 157—267.

Pesty F., *A mácsoi bánok*, *Századok* 1875, 361—381; 450—467.

Петковић Вл., *Уметност у Србији за владе деспота С. Лазаревића*, *Браство* 22.

Петров П., *Към вопроса за освобождаването на Видинска, Белградска и Браничевска област от византийско иго*, *Ист. преглед* 13, бр. 2 (1957), 84—92.

Петровић Љ., *Пролаз крсташа кроз наше земље*, Београд 1937.

Петровић М. С., *Црква и просвета средњевековног Београда*, *Београдске општинске новине* 1933, 118—119; 195—196.

Петровић М., *Како је постао Београд*, Београд 1931.

Поповић Д., *Београд кроз векове*, Београд 1964.

Popović I., *Quel était le peuple pannonien qui parlait* μέδος *et strava*, *Зборник радова Византолошког института* 7 (1961), 197—226.

Поповић П., *Акростих Константина Филозофа*, *Прилози КЈИФ* 15 (1935), 41—46.

Поповић П., *Константин Филозоф и изреке „мудрих Јелина"*, *Прилози КЈИФ* 16 (1936), 320.

Pór A., *Szerb-magyar háború 1319*, *Századok* 1894, 142—145.

Pór A., *László erdélyi vajda (1291—1315)*, Kolozsvártt 1891.

Потпарић Ч., *Опсада и пад Београда 1521 г.*, *Гласник Југословенског проф. друштва* XI—3, март 1931, 189—202.

Premrou M., *Serie dei Vescovi romano cattolici di Belgrad*, *Archivum Franciscanum historicum* XVII (1924), 489—508.

Прокић Б., *Јован, први охридски архиепископ*, *Глас СКА* 88 (1911), 267—303.

Прокић Б., *Постанак Охридског Патријархата*, *Глас СКА* 90 (1912), 175—267.

Протић К. С., *Одломци из историје Београда 1427—1521*, *Годишњица Н. Чупића* 10 (1888), 10—64.

Пурковић М., *Авињонске папе и српске земље*, Пожаревац 1934.

Пурковић М., *Српски патријарси средњега века*, *Гласник Скопског научног друштва* XV—XVI (1936), 303—317.

Пурковић М., *Прилошци српској историји*, *Гласник Скопског научног друштва* XV—XVI (1936), 367—369.

Rački F., *Odnošaj srpskih despota i doseljenika naprama kruni i kraljevini Ugarskoj od 1426—1503*, *Književnik* II (1865), 476—488.

Rački F., *Rukopisi tičući se južno-slovinske povjesti u arkivih srednje i dolnje Italije*, *Rad JAZU* 18 (1872), 205—258.

Rački F., *Borba južnih Slovena za državnu neodvisnost u XI vieku, Rad JAZU* 24 (1873), 80—149; 25 (1873), 180—243; 27 (1874), 77—130; 28 (1874), 147—182; 30 (1875), 75—140; 31 (1875), 196—239.

Rački F., *Prilozi za zbirku srbskih i bosanskih listina, Rad JAZU* 1 (1867), 124—163.

Rački F., *Hrvatska prije XII vieka glede na zemljišni obseg i narod, Rad JAZU* 56 (1881), 63—140; 57 (1881), 102—149.

Rački F., *Pokret na slavenskom jugu koncem XIV i početkom XV st., Rad JAZU* 2 (1868), 68—160; 3 (1868), 65—156; 4 (1868), 1—103.

Rački F., *„Scriptores rerum chroaticarum" pred XII stoljećem, Rad JAZU* 51 (1880), 140—207.

Радојчић Н., *Српски државни сабори у средњем веку*, Београд 1940.

Радојчић Н., *Унутрашњи и спољашњи чинови, Прилози КЈИФ* 20 (1954), 70—71.

Радојчић Н., *О четири рајске реке, Прилози КЈИФ* 20 (1954), 71—75.

Radojčić N., *Dva posljednja Komnena na carigradskom prijestolju*, Zagreb 1907.

Радојчић Н., *Промена у српско-мађарским односима крајем XII века, Глас САН* 214 (1954), 1—23.

Radojčić B., Περὶ τῆς ἐξεγέρσεως τοῦ Κονσταντίνου Μποντιν, *Actes de XII Congrès International d'Études byzantines* II, Beograd 1964, 185—187.

Радојчић Б., *О хронологији угарско-византијских борби и устанку Срба за време Јована II Комнина, Зборник радова Византолошког института* 7 (1961), 177—186.

Радојичић Ђ. Сп., *Избор патријарха Данила III и канонизација кнеза Лазара, Гласник Скопског научног друштва* XXI (1940), 33—81.

Радојичић Ђ. Сп., *Новац деспота Стефана с двоглавим орлом, Прилози КЈИФ* 9 (1929), 199—200.

Радојичић Ђ. Сп., *„У тамним облацима ка сунчаним најсветлијим зрацима", ЛМС* 377 (1956), 581—601.

Радојичић Ђ. Сп., *Дијак Андреја, београдски писац из времена деспота Стефана, Годишњак града Београда* 5 (1958), 19—26.

Радојичић Ђ. Сп., *Једна глава из живота Стефана Лазаревића од Константина Филозофа*, Београд 1927.

Радојичић Ђ. Сп., *Григорије из Горњака, Ист. часопис* 3 (1951—52), 85—105.

Радонић Ј., *Два три питања из живота деспота Стефана Берислава. ЛМС* 246 (1907), 114—116.

Радонић Ј., *Деспот Стеван Лазаревић и град Београд, Београдске општинске новине* бр. 4, 1940.

Радонић Ј., *Гроф Ђорђе Бранковић*, Београд 1911.

Радонић Ј., *Споразум у Тати и српско-угарски односи од XIII до XVI века, Глас СКА* 187 (1941), 117—232.

Радонић Ј., *Западна Европа и балкански народи према Турцима у првој половини XV века*, Нови Сад 1905.

Радонић Ј., *Критовул, византијски историк XV века, Глас СКА* 138 (1930), 61—83.

Радонић Ј., *Donado da Lezze и његова „Historia turchesca", Годишњица Н. Чупића* 32 (1913), 302—337.

Расовский Д., *Печенеги, Торки и Берендьі на Руси и въ Угрии*, *Sem. Kondak.* VI (1933), 1—66.

Rath K., *A magyar királyok hadjáratai, utazásai és tartozkodási helyei*, Győr 1861.

Ратна прошлост Београда (група аутора), Београд 1954.

Reiszig E., *A magyarországi János-lovagok a Hunyadiak korában*, *Századok* 1918, 22—55.

Resti J., *Chronica Ragusina*, ed. N. Nodilo, Zagrabiae 1893.

Ристић М., *Босна од смрти бана Матије Нинослава до владе сремскога краља Стевана Драгутина 1250—1284*, Београд 1910.

Runciman S., *The first Crusaders Journey across the Balkan Peninsula*, *Byz.* 19 (1949), 207—221.

Runciman S., *A History of the Crusades* I—III, Cambridge 1951.

Руварац И., *Стефан Лазаревић по повратку из Ангоре у Србију*, *Зборник И. Руварца*, Београд 1934.

Руварац И., *Стари Сланкамен*, *Зборник И. Руварца*, Београд 1934.

Руварац И., *Прилошци*, *Годишњица Н. Чупића* 20 (1900), 240—252.

Руварац И., *О првим годинама Душанова краљевања у хронолошком погледу*, *Зборник И. Руварца*, Београд 1934.

Руварац И., *Прилошци к објашњењу извора српске историје*, *Гласник СУД* 47 (1879), 177—218.

Руварац И., *О светињама београдске цркве 1521 г.*, *Гласник СУД* 49 (1881), 1—5.

Самарџић Р., *Београд и Србија у списима француских савременика. XVI—XVII век*, Београд 1961.

Сборник въ памет на проф. П. Ников, София 1940.

Schefer Ch., *Le discours du voyage d'Oultremer au très victorieux roi Charles VII prononcé en 1452, par Jean Germain, évêque du Châlon*, *Revue de l'Orient latin* 3 (1895), 303—342.

Schimek M., *Geschichte des Herzogtums Bosnien und Rama*, 1787.

Schlumberger G., *Sigillographie de l'empire byzantin*, Paris 1884.

Schönherr G., *Az Anjouház és örökösei (1301—1439)*, Budapest 1895.

Schwarz J., *Zur Geschichte des Friedensschlusses von Segedin 1444*, *Ungarische Revue* 14 (1894), 334—356.

Semkovicz W.—Zarembina, *Powstanie i dzieje autografu Annalium Jana Dlugosza*, Krakow 1952.

Симић В., *Старо и савремено рударство у околини Авале*, *Годишњак Музеја града Београда* 4 (1957), 71—92.

Скабаланович Н., *Византийское государство и церковь в XI в.*, Петроград 1884.

Spandugino Th., *I commentari dell'origine de principi Turchi et de costumi di quella natione*, Fiorenza 1551.

Spiess F. E., *Aufklärungen in der Geschichte und Diplomatik*, Bayreuth 1791.

Станојевић Ст., *Краљ Драгутин*, *Годишњица Н. Чупића* 45 (1936), 1—18.

Станојевић Ст., *Краљ Милутин*, *Годишњица Н. Чупића* 46 (1937), 1—43.

Станојевић Ст., *Хронологија борбе између Стевана и Вукана, Глас СКА* 153 (1933), 93—101.

Станојевић Ст., *О нападу краља Андрије II на Србију због проглаcа краљевства, Глас СКА* 161 (1934), 109—130.

Станојевић Ст., *Догађаји 1253 и 1254 г., Глас СКА* 164 (1935), 189—198

Станојевић Ст., *Да ли је краљ Урош 1268 г. био заробљен од Мађара, Глас СКА* 164 (1935), 199—206.

Stanojević St., *Die Biographie Stefan Lazarević's von Konst. dem Philosophen als Geschichtsquelle, Archiv für slavische Philologie* 18 (1896), 409—522.

Stefănescu St., *L' institution de la dignité de ban en Valachie, Revue roumaine d'histoire* IV—3 (1965), 413—425.

Стефановић Виловски Т., *Београд под владом деспота Стефана Лазаревића, Дело* 67 (1913), 32—48; 229—241.

Стефановић Виловски Т., *Београд после деспота Стефана Лазаревића, ЛМС* 294 (1913), 66—79; *ЛМС* 295 (1913), 61—77.

Стефановић Виловски Т., *Метаморфозе Београда,* Београд 1911.

Székely G., *Poměr středoevropskyh zemí k cirkvenim reformám a Byzantském u světu v 11 stol., Sbornik prací Filosofické fakulty Brněnské University* X (1961), 28—52.

Székely O., *Hunyadi János elsö török hadjáratai, Hadtörténelmi Közlemények* 1919—1921, 1—64.

Szentkláray J., *A dunai hajóhadak története*, Budapest 1885.

Szentkláray J., *A latin egyház Szerbiában és a nándorfejérvári kath. püspökség, Temesvári Hirlap* 1917, 18—19 szám.

Szilágyi S., *Erdélyország története* I, Pest 1866.

Šišić. F., *O značenju imena Nándorfejérvár, Rad JAZU* 207 (1915), 101—136.

Šišić F., *Miha Madijev de Barbezanis, Rad JAZU* 153 (1903), 1—46.

Šišić F., *Županija virovitička u prošlosti,* 1896.

Šišić F., *Itinerari vladaoca hrvatskih i ugarsko-hrvatskih od najstarijih vremena do Bele IV, Vjestnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog Zemaljskog arkiva* 5 (1903), 42—160.

Šišić F., *Itinerarij Karla I (1301—1342), Vjestnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog Zemaljskog arkiva* 4 (1902), 131—142.

Šišić F., *Poviest Hrvata za kraljeva iz doma Arpadovića (1102—1301),* Zagreb 1944.

Šišić F., *Pregled povijesti hrvatskog naroda,* Zagreb 1962.

Škrivanić G., *Bitka na Tari (1150), Vesnik Vojnog muzeja JNA* 6—7 (1962), 25—36.

Sufflay M., *Pseudobrocardus, Vjestnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog Zemaljskog arkiva* 13 (1911), 142—150.

Sufflay M., *Hrvatska i zadna pregnuća istočne imperije pod žezlom triju Komnena (1075—1180),* Zagreb 1901.

Тадић Ј., *Нове вести о паду Херцеговине под турску власт, Зборник Филозофског факултета* VI—2 (1962), 131—152.

Taloci L., *Prilozi k objašnjenju izvora bosanske istorije, GZM* 5 (1893), 175—220.

Taloci L., *Povijest Jajca 1450—1527,* Zagreb 1916.

Thurot Ch., *Études critiques sur les historiens de la première croisade, Revue historique* 1 (1876), 67—77; 104—111.

Tkalčić I., *O staroj zagrebačkoj trgovini, Rad JAZU* 176 (1909), 177—238; 178 (1909), 87—114.

Тодоровић J., *Праисториска некропола на Роспи Ћуприји код Београда, Годишњак Музеја града Београда* 3 (1956), 27—62.

Трпковић В., *Турско-угарски сукоби до 1402, Историски гласник* 1—2 (1959), 93—121.

Удальцова З. В., *Византийский историк Критовул о Южных славянах и других народах Балканского полуострова в XV в., В. В* 4 (1951), 91—121.

Utiešenović O., *Životopis kardinala brata Đorđa Utiešenovića, Rad JAZU* 53 (1880), 1—93; 54 (1880), 1—61.

Váczy P., *A korai magyar történet néhány kérdeséről, Századok* 1958, 265—345.

Васић М., *Константин Костенски и Херодот, Прилози КЈИФ* 11 (1931), 140—146.

Vasiljev A., *Jörg von Nuremberg, Byz.* 10 (1935), 205—209.

Васильевский В. Г., *Труды I*, Санктпетербургъ 1908.

Васильевский В. Г., *Союзъ двухъ империи, Труды IV*, Ленинград 1930, 18—105.

Витковић Г., *Критички поглед на прошлост Срба у Угарској, Гласник СУД* 28 (1870), 1—175.

Voigt G., *Johannes von Capistrano, ein Heiliger des fünfzehnten Jahrhunderts, Historische Zeitschrift* 10 (1863), 19—96.

Вучо Н., *Привредна историја Србије до Првог светског рата*, Београд 1955.

Вукомановићь А., *Животъ архиепископа Максима, Гласник СУД* 11 (1859), 125—129.

Wasilewski T., *Le thème byzantin de Sirmium—Serbie au XIe et XIIe siècle, Zbornik radova Vizantološkog instituta* VIII—2 (1964), 465—482.

Wertner M., *Nachträge zum Itinerar Stefans V und Ladislaus IV, Vjestnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog Zemaljskog arkiva* 5 (1903), 172—175.

Wertner M., *Itinerar des Königs Ludwig I, Vjestnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog Zemaljskog arkiva* 5 (1903), 115—174.

Wertner M., *Magyar hadjáratok a XIV században, Századok* 1905, 420—451.

Wertner M., *Zsigmond király magyar kiserete Rómában 1433-ban, Századok* 1903, 907—920.

Wertner M., *Magyar hadjáratok a XV század elsö felében, Hadtörténelmi Közlemények* 1911, 63—76; 251—276; 410—448; 537—574.

Wertner M., *Magyar hadjáratok a XV század második felében, Hadtörténelmi Közlemények* 1912; 54—92; 201—237; 416—455; 601—621.

Zeiller J., *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes*, Paris 1918.

Zinkeisen J. W., *Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa*, I—II, Hamburg 1840; Gotha 1854.

Zlatarski V. N., *Addition chronologique d'un manuscrit grec du milieu du XI siècle, Byzantinoslavica* 1 (1929), 22—34.

Zlatarski V. N., *L'organisation de la Bulgarie et la situation du peuple bulgare dans les premières temps après la soumission par Basile II le Bulgaroctone, Sem. Kondak.* IV (1931).

Златарски В. Н., *Политическото положение на Северна България през XI и XII в., Известия на Историческото дружество в София* 9 (1929).

Златарски В. Н., *История на българската държава* I—II, София 1918; 1934.

Златарски В. Н., *Намѣсници управители на България през царуването на Алексия I Комнин, Byzantinoslavica* 4 (1932), 139—158; 371—396.

Златарски В. Н., *Национализация на българската държава и църква през IX в.*, София 1926.

Žganjer B., *Kelti u Iliriku II, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 53 (1950—51), 20—22.

РЕГИСТАР

РЕГИСТАР

СПИСАК ИЛУСТРАЦИЈА У ПРИЛОГУ

СПИСАК ИЛУСТРАЦИЈА У ТЕКСТУ

САДРЖАЈ

САДРЖАЈ

Глава пета

ЦЕНТАР СРПСКЕ ДРЖАВЕ

Глава шеста

БЕОГРАД ПОД УГАРСКОМ ВЛАШЋУ (1427—1521)

Глава седма

ПАД БЕОГРАДА ПОД ТУРСКУ ВЛАСТ

Глава осма

УНУТРАШЊИ ЖИВОТ ГРАДА

РЕЗИМЕ

Јованка Калић-Мијушковић

**БЕОГРАД
У СРЕДЊЕМ ВЕКУ**

Издавач
СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА

Технички уредник
Стојан Милеуснић

Штампа
Штампарија *Култура*, Београд